

พระสุตตันตปิฎก

สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

เล่มที่ ๒

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. อภิสมยสังยุต

พุทธวรรคที่ ๑

๑. เทสนาสูต

ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธ-
คำรัสนี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปฏิจจสมุปบาทแก่เธอทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงฟังปฏิจจสมุปบาทนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว.
ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็

ปฏิบัติสมุปบาทเป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย. จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ นี้เราเรียกว่าปฏิบัติสมุปบาท.

[๓] ก็เพราะอวิชานั้นแหละดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สพายตนะจึงดับ เพราะสพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะโสกปริเทวทุกข-โทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

สารัตถปกาสินี

อรรถกถาสังยุตตนิกาย นิทานวรรค

อภิสมยสังยุต พุทธวรรคที่ ๑

อรรถกถาปฐมปฏิจจนุปบาทสูตรที่ ๑*

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

ปฏิจจนุปบาทสูตร* พระสูตรแรกในนิทานวรรคเริ่มต้นว่า
เอวมเม สุตฺตํ ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

ในปฏิจจนุปบาทสูตรนั้น พรรณนาตามลำดับบทว่า ตตฺตฺร โข
ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตติ ดังต่อไปนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตฺตฺร เป็นคำแสดงถึงเทศะ สถาน
และกาลเวลา.

จริงอยู่ คำว่า ตตฺตฺร นั้น ย่อมแสดง (ความหมาย) ว่าในสมัยที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ และในพระเชตวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ หรือแสดงถึงเทศะ และกาลที่สมควรแก่คำที่พระองค์ควรตรัส.
คำว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสธรรมะ ในเทศะและกาละที่ไม่ควร.
ก็ในเรื่องนี้มีคำว่า อกาโล โข ตาว พาหิย เป็นข้อสาธก. ศัพท์ว่า
โย เป็นนิบาต ใช้ในความหมายว่า สักว่าทำบทให้เต็มความหมายว่า
ห้ามความอื่น หรือในความหมายถึงกาลเบื้องต้น. คำว่า ภควา เป็น

๑-๒. บาลีเป็น เทศนาสูตร

คำแสดงว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นครูของชาวโลก. ด้วยคำว่า ภิภุ เป็นคำระบุดึงบุคคลผู้ควรแก่การฟังพระคำรัส อีกนัยหนึ่ง ในคำว่า ภิภุ นี้ ฟังทราบความหมายถ้อยคำโดยนัยเป็นต้นว่า ที่ชื่อว่าภิภุ เพราะอรรถว่า ขอ (และ) ที่ชื่อว่าภิภุ เพราะอรรถว่า เข้าถึงการศึกษาจาร. บทว่า อามนุเตสิ แปลว่า ตรัสเรียก คือได้ตรัส ได้แก่ ให้รู้ตัว. ในคำว่า อามนุเตสิ นี้ มีอธิบายดังนี้ แต่ในที่อื่นมีความหมายว่าให้รู้เหมือนอย่าง ที่ตรัสไว้ว่า ภิภุทั้งหลาย เราขอเดือนเธอทั้งหลาย ภิภุทั้งหลายเรา ขอประกาศแก่เธอทั้งหลาย. มีความหมายว่าเรียกก็มี เหมือนอย่างที่ตรัส ไว้ว่า มาเกิดภิภุ เธอจงเรียกพระสารีบุตรมาตามคำของเรา. บทว่า ภิภุโว เป็นบทแสดงอาการ คือการตรัสเรียก. ก็คำว่า ภิภุโว นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่เหล่าภิภุ เพราะสำเร็จด้วยการประกอบ ด้วยคุณมีความเป็นผู้ขอเป็นปกติที่ดี ผู้ประกอบด้วยคุณมีการขอเป็น ธรรมดาที่ดี ผู้ประกอบด้วยคุณคือทำความดีในเพราะการขอที่ดี ชื่อว่า ภิภุ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงประกาศความประพฤติ ของภิภุเหล่านั้น อันคนชั้นเลวและคนชั้นดีเสพแล้ว ด้วยถ้อยคำที่สำเร็จ ด้วยการประกอบด้วยคุณ มีการขอเป็นปกติเป็นต้น จึงทรงทำการข่มภาวะ ที่เหล่าภิภุผู้ผยองขึ้นเป็นต้น.

อนึ่ง ด้วยคำว่า ภิภุโว นี้ ซึ่งมีการทอพระเนตรลง อัน แสดงถึงพระฤทัยอันเยือกเย็นซึ่งแผ่ชานด้วยพระกรุณา พระผู้มีพระ- ภาคเจ้าทรงกระทำภิภุเหล่านั้นให้หันมาทางพระองค์ ทรงให้ภิภุ เหล่านี้เกิดความเป็นผู้ใคร่ฟัง ด้วยพระคำรัสซึ่งแสดงความเป็นผู้ใคร่จะ ตรัสนั้นนั้นแล ทรงประกอบภิภุเหล่านั้นไว้ในมนสิการด้วยดี ด้วย

อรรถคือการปลุกให้ตื่นนั้นแล เพราะการทำคำสอนให้ถึงพร้อม ต้องประกอบด้วยมนสิการให้ดี.

หากจะมีคำถามว่า เมื่อมีทวยเทพ และมนุษย์อื่น ๆ อยู่ เหตุไฉน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกแต่ภิกษุเท่านั้น.

ตอบว่า เพราะภิกษุเหล่านั้นเป็นหัวหน้า เป็นผู้ประเสริฐ อยู่ใกล้ และมีจิตตั้งมั่นแล้วในกาลทุกเมื่อ. จริงอยู่ พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสาธารณะแก่บริษัททุกเหล่า. ภิกษุทั้งหลายชื่อว่าเป็นหัวหน้าบริษัท เพราะเกิดขึ้นก่อน ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐ เพราะประพฤติกล้อยตามพระจริยาวัตรพระศาสดาตั้งต้นแต่ความเป็นผู้ไม่มีเรื่อน และเพราะรับเอาคำสอน (ของพระศาสดา) ทั้งสิ้น ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ใกล้ เพราะนั่งใกล้พระศาสดา (และ) ชื่อว่ามีจิตตั้งมั่นแล้วในกาลทุกเมื่อ เพราะเที่ยวไปในสำนักพระศาสดา. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นเป็นภาชนะรองรับพระธรรมเทศนา เพราะเป็นผู้ปฏิบัติตามคำสอน (ของพระศาสดา) และเพราะเป็นผู้พิเศษ. แม้พระธรรมเทศนานี้ ทรงหมายถึงภิกษุบางพวกเท่านั้น. เพราะฉะนั้น จึงตรัสเรียกอย่างนี้ ถ้ามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงธรรม ตรัสเรียกภิกษุก่อน ย่อมไม่แสดงธรรมเลยเพื่ออะไร. ตอบว่า เพื่อให้ (พวกภิกษุ) เกิดสติ (เพราะ) ภิกษุทั้งหลาย เมื่อคิดเรื่องอื่น จะนั่งมัวมีจิตฟุ้งซ่านบ้าง มัวพิจารณาธรรมอยู่บ้าง มัวทำใจในกัมมัญฐานบ้าง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสเรียกพวกเธอเลย ทรงแสดงธรรมไป พวกเธอจะไม่สามารถกำหนดได้ว่า พระธรรมเทศนานี้ มีอะไรเป็นเบื้องต้น มีอะไรเป็นปัจจัย ทรงแสดงเพราะอตุปปัตตಿಯ่างไหน จะพึงรับเอาได้ไม่ดี หรือ

รักเอาไม่ได้เลย เพราะเหตุนั้น เพื่อจะให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดสติ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกเสียก่อน แล้วจึงแสดงธรรมภายหลัง.

คำว่า ภทฺทุเต นั้น เป็นคำแสดงความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง คำนั้นเป็นการให้คำตอบแก่พระศาสดา อีกประการหนึ่ง ในคำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าย่อมตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุเหล่านั้นเมื่อกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชื่อว่าให้คำตอบพระผู้มีพระภาคเจ้า. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายย่อมกราบทูลว่า พระองค์ผู้เจริญ. คำว่า ภิกฺขโว คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดให้พวกภิกษุให้คำตอบ. คำว่า ภทฺทุเต คือ พวกภิกษุให้คำตอบ.

บทว่า เต ภิกฺขุ ได้แก่เหล่าภิกษุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก.

บทว่า ภควโต ปจฺจุตฺโต ความว่า รับการตรัสเรียกของพระผู้มีพระภาคเจ้า อธิบายว่า หันหน้าฟัง ได้แก่รับ คือรับปฏิบัติ.

คำว่า ภควา เอตทโวจ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระสูตรทั้งสินนี้ ที่ควรตรัสในบัดนี้.

การพิจารณาเนื้อความแห่งคำเริ่มต้น ซึ่งประดับด้วยกาละ เทสะ เทสกะ (ผู้แสดง) บริษัท และ อปเทส (ข้ออ้าง) ของพระสูตรนี้ อันสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ ส่องถึงความที่พระสูตรนี้ลึกซึ้งด้วยเทศนาญาณของพระพุทธเจ้า ที่ท่านพระอานนท์ภายิตไว้ เพื่อกำหนดได้สะดวกจบบริบูรณ์แล้ว ด้วยคำมีประมาณเท่านี้.

บัดนี้ โอกาสแห่งการพรรณนาพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้โดยนัยว่า ปฏิจฺจุสมฺบุปฺปาท โว เป็นต้น มาถึงโดยลำดับ. ก็เพราะ

การพรรณนาพระสูตรนี้นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพิจารณาเหตุตั้งพระสูตรก่อนแล้วจึงตรัสปรากฏชัดแล้ว เพาะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักพิจารณาเหตุตั้งพระสูตรก่อน.

แท้จริง เหตุตั้งพระสูตรมี ๔ อย่าง คือ อหิชาศัยของพระองค์เอง ๑ อหิชาศัยของผู้อื่น ๑ เป็นไปด้วยอำนาจคำถาม ๑ เกิดเรื่องขึ้น ๑.

บรรดาเหตุตั้งพระสูตร ๔ อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าอันชนอื่นไม่ได้อาราธนาเลย ตรัสพระสูตรเหล่านี้ เพราะอหิชาศัยของพระองค์อย่างเดียวเท่านั้น คือ วสสสูตร จันโทปมสูตร วิโณปมสูตร สัมมปปชานสูตร อิทธิบาทสูตร อินทริยสูตร พลสูตร โพชฌังคสูตร มัคคสูตร และ มงคลสูตร เป็นต้น พระสูตรเหล่านั้น ชื่อว่ามีอหิชาศัยของพระองค์เองเป็นเหตุตั้งพระสูตร. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาอหิชาศัย ความอดทน ความพอใจ ความรู้ อภินิหาร และความตรัสรู้ของคนอื่นอย่างนี้ว่า ธรรมทั้งหลายที่บำบวิมุติ ของพระราहुล แก่กล้าแล้ว ถ้ากระไรเราพึงแนะนำราहुลในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะให้ยิ่ง ๆ ขึ้น ดังนี้แล้ว ตรัสพระสูตรเหล่านี้ไว้ด้วยอหิชาศัยของผู้อื่น คือ จูพรารุโรวาทสูตร มหารารุโรวาทสูตร ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร อนัตตลักขณสูตร อาสีวิโสปมสูตร (และ) ธาตุวิภังคสูตร เป็นต้น พระสูตรเหล่านั้นชื่อว่า มีอหิชาศัยของผู้อื่นเป็นเหตุตั้งพระสูตร.

อนึ่ง ชนทั้งหลายมีเป็นต้นว่า บริษัท ๔ วรรณะ ๔ นาค ครุฑทคนธรรพ์ อสูร ยักษ์ ท้าวจตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์เป็นต้น (และ) ท้าวมหาพรหม เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทูลถามปัญหาโดยนัยเป็นต้นว่า พระเจ้าข้า ธรรมเหล่านี้ พระองค์ตรัสเรียกว่า

โพชฌงค์ โพชฌงค์ หรือพระเจ้าข้า ธรรมเหล่านี้ พระองค์ตรัสเรียกว่า
นิวารณะ นิวารณะ หรือพระเจ้าข้า ธรรมเหล่านี้ พระองค์ตรัสเรียกว่า
ปัญญาขั้นหรือพระเจ้าข้า ในโลกนี้ อะไรเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ
อันประเสริฐที่สุดของคน พระผู้มีพระภาคเจ้าอันชนมีบริษัท ๔ เป็นต้น
นั้น ทูลถามแล้วอย่างนี้ ได้ตรัสพระสูตรเหล่านี้ มีโพชฌงค์สังยุต เป็นต้น
หรือแม้สูตรอื่นใดมีเทวดาสังยุต สักกปัญหสูตร จุฬเวทลสูตร มหา-
เวทลสูตร สามัญญผลสูตร อาพวกสูตร สุจิโลมสูตร และขรโลมสูตร
เป็นต้น พระสูตรเหล่านั้นชื่อว่า มีเหตุตั้งพระสูตรเป็นไปด้วยอำนาจ
คำทูลถาม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยเกิดขึ้นแล้วตรัสพระสูตรเหล่านั้น
ใด คือ รัมมทายาทสูตร มังสุปมสูตร ทารุขันรูปมสูตร อักคิขันรูปม-
สูตร เณปิณทุปมสูตร (และ) ปาริฉัตตกุปมสูตร เป็นต้น พระสูตร
เหล่านั้นชื่อว่า เหตุตั้งพระสูตรคือเกิดเรื่องขึ้น.

บรรดาเหตุตั้ง (พระสูตร) ๔ อย่างเหล่านี้ ดังว่ามานี้ ปฏิกิจ-
สมุปบาทสูตรนี้ ชื่อว่ามีเหตุตั้ง (พระสูตร) คือ อธิษาศัยคนอื่น.
จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งพระสูตรนี้ไว้ด้วยอำนาจอธิษาศัย
บุคคลอื่น ถ้ามว่า ทรงตั้งไว้ด้วยอำนาจอธิษาศัยบุคคลชนิดไหน. ตอบว่า
ชนิดอุกมตัตถุญ.

จริงอยู่ บุคคลมี ๔ จำพวก คือ อุกมตัตถุญ วิปจิตถุญ เนยยะ
(และ) ปทปรมะ. บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลที่ได้ตรัสรู้ธรรม
พร้อมกับเวลาที่ท่านยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดง นี้เรียกว่า อุกมตัตถุญ.
บุคคลที่ตรัสรู้ธรรมในเมื่อท่านขยายความของหัวข้อธรรมที่ท่านกล่าวไว้

โดยย่อให้พิศดาร นี้เรียกว่า **วิปจิตัญญ**. บุคคลเมื่อใช้โยนิโสมนสิการ โดยอุทเทศและปริปัญญา เสพคนนั่งใกล้กัลยาณมิตร จึงได้ตรัสรู้ธรรม นี้เรียกว่า **เนยยะ**. บุคคลถึงจะฟังมากก็ดี กล่าวมากก็ดี ทรงจำมากก็ดี ท่องบ่นมากก็ดี ก็ไม่ได้ตรัสรู้ธรรมในชาตินั้น เรียกว่า **ปทปรมะ**.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งพระสูตรนี้ ด้วยอำนาจอรรถาธิบายของเหล่า บุคคลผู้เป็นอุคฆตติัญญ ในบรรดาบุคคลเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้.

ทราบว่าในคราวนั้นภิกษุชาวชนบทจำนวน ๕๐๐ รูป ทั้งหมดแล เทียวไปรูปเดียว (บ้าง) เทียวไป ๒ รูป (บ้าง) เทียวไป ๓ รูป (บ้าง) เทียวไป ๔ รูป (บ้าง) เทียวไป ๕ รูป (บ้าง) มีความ ประพฤติเป็นสภาคัน ถือธุดงค์ ปรรภความเพียร ประกอบความเพียร เป็นนักวิปัสสนา ปรรณการแสดงปัจฉยาการที่ละเอียด สุขุม แสดง ความว่างเปล่า เวลาเย็น จึงเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ถวายบังคม แล้ว มุ่งหวังการแสดงปัจฉยาการ จึงพากันนั่งแวดล้อม (พระองค์) เหมือนแวดล้อมด้วยม่านผ้ากำพลสีแดงฉนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรง ปรรภพระสูตรนี้ เพราะอำนาจอรรถาธิบายของพวกเขา. เปรียบเหมือนจิตรกร ผู้ฉลาดได้ฝาเรือนที่ยังไม่ได้ฉาบทาเลย ยังไม่สร้างรูปภาพตั้งแต่ต้นเลย แต่เขาทำการฉาบฝาเรือนด้วยการฉาบทาด้วยดินเหนียวเป็นต้นก่อนแล้ว สร้างรูปภาพที่ฝาเรือนที่ฉาบทาแล้ว แต่ครั้งได้ฝาเรือนที่ฉาบทาแล้ว ไม่ ต้องทำการฉาบขวยในฝาเรือนเลย ผสมสีแล้ว เอาสายเชือกหรือแปลง ทาสีสร้างรูปภาพอย่างเดี๋ยวจันใด **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็ฉนั้นนั้น ได้ กุลบุตรผู้เริ่มบำเพ็ญเพียร แต่ยังไม่ทำความเชื่อมั่น จึงมิได้ตรัสบอก ลักษณะวิปัสสนากัมมัฏฐานซึ่งละเอียด สุขุม แสดงความว่างเปล่า อัน

เป็นปัทมฐานพระอรหันต์แก่เธอแต่ชั้นต้น แต่ทรงประกอบ (เธอ) ไว้ในสัมปทา คือ ศีล สมาธิ และกัมมัฏสะกตาภิธุลี ความเห็นว่าสัตว์ มีกรรมเป็นของตนเสียก่อน จึงตรัสบอกปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้น ซึ่ง พระองค์ทรงมุ่งหมายตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เพราะเหตุนั้นแล เธอจงชำระ ปฏิบัติเบื้องต้นในกุศลธรรม ก็อะไรเป็นเบื้องต้นของกุศลธรรม (คือ) ศีลที่บริสุทธิ์และทิวฐิที่ตรง คุณก่อนภิกษุ เธอจักมีศีลบริสุทธิ์ และทิวฐิ ตรงในกาลใดแล คุณก่อนภิกษุ ในกาลนั้นเธออาศัยศีล ดำรงในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ โดย ๓ อย่าง. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา โทมนัสในโลก พิจารณาเห็นกายภายนอก ฯลฯ พิจารณาเห็นทั้งภายในและภายนอก ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา และโทมนัสได้ ในโลก. คุณก่อนภิกษุ ในกาลใดแล เธออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล พึง เจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ คุณก่อนภิกษุ ในกาลนั้น กลางคืน หรือกลางวันจักมาถึงเธอ ความเจริญอย่างเดียวในกุศลธรรม เธอพึงหวัง ได้ ไม่มีความเสื่อมเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสการอบรมด้วยศีลภาวแก่อาทิกัมมิ- กุลบุตร ด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงตรัสบอกลักษณะแห่งวิปัสสนา อัน ละเอียด สุขุม แสดงความว่างเปล่า ซึ่งเป็นปัทมฐานแห่งพระอรหันต์ และครั้งได้ภิกษุนักวิปัสสนา ผู้มีศีลอันบริสุทธิ์ ปรารภความเพียร ประกอบความเพียรแล้วก็ไม่ตรัสบอกปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นแก่เธอ แต่จะตรัสบอกลักษณะแห่งวิปัสสนาอันละเอียด สุขุม แสดงความว่างเปล่า

ซึ่งเป็นปัทมฐานแห่งพระอรหันต์ตรง ๆ เลย. ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป
เหล่านี้ครั้งชำระปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นแล้ว ดำรงอยู่เหมือนทองคำ
บริสุทธิ์ คล้ายกับก้อนมณีที่ขัดแล้ว. โสกุตมรรคอย่างหนึ่งไม่ได้มา
ถึงพวกเธอเลย พระศาสดาได้พิจารณาอภัยของพวกภิกษุเหล่านั้น
เพื่อจะใช้ถึงโลกุตมรรคนั้น จึงทรงนำพระสูตรนี้มา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิจจนฺมุปาทำ** ได้แก่ปัจจยาการ.
จริงอยู่ ปัจจยาการอาศัยกันแล้ว ย่อมให้สหชาติธรรมเกิดขึ้น. เพราะ-
ฉะนั้น ปัจจยาการ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสว่า ปฏิจจนฺมุปาทำ.
ความสังเขปในนิทานวรรคนี้ เท่านั้น. ส่วนความพิสดารนักศึกษาพึงค้นคว้า
จากคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทฺธิมรรค.

ศัพท์ว่า **โว** ในคำว่า **โว** นี้ ย่อมใช้ได้ทั้งในปฐมวิภคติ
ทุติยวิภคติ ตติยวิภคติ จตุตถวิภคติ ฉัฏฐวิภคติ และในการทำบท
ให้เต็ม จริงอยู่ **โว** ศัพท์นี้ ย่อมปรากฏในปฐมวิภคติ ในประโยค
เป็นต้นว่า กจฺจ ปน **โว** อนฺนุรุธา สมคฺคา สมฺโมทมานา คูก่อน
อนฺนุรุธ และอานนท พวกเธอยังบันเทิงพร้อมเพรียงกันคืออยู่หรือ.
ใช้ในทุติยวิภคติ ในประโยคเป็นต้นว่า กจฺจถ ภิกฺขเว ปณฺณเมมิ **โว**
ภิกฺขุทั้งหลาย พวกเธอจงไปเสีย เราประมาณพวกเธอ ใช้ในตติยวิภคติ
ในประโยคเป็นต้นว่า น **โว** มม สนฺติเก วตฺถพฺพ อั้นเธอทั้งหลาย
ไม่ควรอยู่ในสำนักของเรา. ใช้ในจตุตถวิภคติ ในประโยคเป็นต้นว่า
วนปฺนฺจปรียาย **โว** ภิกฺขเว เทเสสุตฺถามิ ภิกฺขุทั้งหลาย เราจักแสดง
วนปิตถปรียายสูตรแก่พวกเธอ. ใช้ในฉัฏฐวิภคติ ในประโยคเป็นต้นว่า
สพฺเพส **โว** สาริปฺพุตฺต สุภาสิตฺต สารีบุตฺร คำของพวกเธอทั้งหมด

เป็นสุภายิต. ใช้ในปทปฺรณะ. (ทำบทให้เต็ม) ในประโยคเป็นต้นว่า
เย หิ โว อริยา ปริสุทฺธกายกมุมนิตา ก็พระอริยเจ้าทั้งหลายเหล่าใด
แล มีการงานทางกายบริสุทธิ์. แต่ในที่นี้ ศัพท์ว่า โว นี้ ฟังเห็นว่า
ลงในจุดตีวิภัตติ.

คำว่า ภิกฺขเว เป็นคำร้องเรียกเหล่าภิกษุผู้ปรากฏเฉพาะพระพักตร์
ด้วยรับพระคำรัส. คำว่า เทเสตุสสามิ เป็นคำปฤจฉาที่จะแสดง (ธรรม).
คำว่า ตํ สุณฺหา ความว่า เธอทั้งหลายจงฟังปฏิจจสมุปบาทนั้น คือ
เทศนาภณณ์นั้นที่เรากำลังกล่าวอยู่.

ก็คำว่า สาธุกํ นั้น ในคำว่า สาธุกํ มนสิทโรธ นี้ มีเนื้อความ
เป็นอันเดียวกันว่า สาธุ อนึ่ง สาธุ ศัพท์นี้ ใช้ในอรรถว่า ทูลขอ
การตอบรับ การทำให้ร่าเริง ความคิดและการทำให้มั่นคงเป็นต้น. จริงอยู่
สาธุ ศัพท์นี้ ใช้ในอรรถว่า ทูลขอ ในประโยคเป็นต้นว่า สาธุ เม ภนฺเต
ภควา สงฺขิตฺเตน ฆมฺมํ เทเสตุ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดั่งข้าพระองค์ขอ
วโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมโดยย่อแก่พระองค์เถิด
ใช้ในอรรถว่า ตอบรับ ในคำเป็นต้นว่า สาธุ ภนฺเตติ โข โส ภิกฺขุ
ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนฺโมทิตฺวา ภิกษุ นั้นแล กราบทูลว่า
ดีแล้วพระเจ้าข้า ดั่งนี้ ชื่นชม อนฺโมทนาภายิตพระผู้มีพระภาคเจ้า.
ใช้ในอรรถว่า ทำใจให้ร่าเริง ในประโยคเป็นต้นว่า สาธุ สาธุ
สาริปฺุตฺต ดีแล้ว ดีแล้ว พระสารีบุตร. ใช้ในอรรถว่า ดี ในประโยค
เป็นต้นว่า

สาธุ ฆมฺมรุจิราชา

สาธุ ปญฺญาณฺวา นโร

สาธุ มิตฺตานมทฺพุโธ

ปาปสฺส อกรณํ สุขํ.

**พระราชอาชฎิ์ทรงชอบพระทัยในธรรมดี นรชนผู้มี
ปัญญาดี การไม่ประทุษร้ายมิตรดี การไม่ทำความชั่ว
เป็นสุข.**

สาธุก ศัพทน์ั้นแลใช้ในการกระทำให้มันเข้า ในประโยคเป็นต้นว่า
เตนหิ พุราหุณฺณ สาธุกํ สุณาหิ พราหฺมณํ ถ้าอย่างนั้นเธอจงสดับ
ให้มัน. สาธุก ศัพทน์ี้ท่านกล่าวว่ ใช้ในการบังคับก็ได้. แต่ในที่นี้
สาธุก ศัพทน์ี้ใช้ในอรรถว่ การกระทำให้มันเข้าอย่างเดียว. อนึ่ง อรรถ
แห่งการบังคับพึงทราบต่อไป แม้ในอรรถว่ เป็นความดีก็ใช้ได้. สาธุก
ศัพทน์ี้ในอรรถทั้งสองน้ันท่านแสดงไว้ด้วยอรรถแห่งการทำให้มันว่ ทพฺห
อิम्मํ ฐมฺมํ สุณาถ สุคหิตํ คณฺหฺนฺตา เมื่อจะถือเอาให้ดี พวกเธอก็
จงฟังธรรมนี้ให้มัน ด้วยอรรถแห่งการบังคับว่ มม อานตฺตฺติยา สุณาถ
เธอทั้งหลายจงฟังตามคำสั่งของเรา ด้วยอรรถว่ เป็นความดีว่ สฺนุทรมิมี
ภทฺทกํ ฐมฺมํ สุณาถ เธอจงฟังธรรมนี้ให้ ให้เจริญ. บทว่
มนสิกรโร ความว่ จงระลึก คือประมวลมา. อธิบายว่ เธอจงมีจิต
ไม่ฟุ้งซ่านตั้งใจฟัง คือทำให้ไว้ในใจ.

บัดนี้ คำว่ ตํ สุณาถ ในที่นี้้น เป็นคำห้ามการที่โสตินทริย์
ฟุ้งซ่าน. คำว่ สาธุกํ มนสิกรโร เป็นคำห้ามการที่มณินทริย์
ฟุ้งซ่าน ด้วยการประกอบให้มันในมนสิการ ก็ใน ๒ คำนี้ คำแรกเป็น
การยึดถือด้วยความคลาดเคลื่อนแห่งพยัญชนะ คำหลังเป็นการห้ามการยึด
ถือความคลาดเคลื่อนแห่งเนื้อความ. พระผู้มีพระภาคเจ้าประกอบภิกษุ
ไว้ในการฟังธรรมด้วยคำแรก. ทรงประกอบภิกษุไว้ในการทรงจำและ
สอบสวนธรรมที่ภิกษุฟังแล้วด้วยคำหลัง. อนึ่ง ด้วยคำแรกย่อมทรง

แสดงว่า ธรรมนี้เป็นไปด้วยพยัญชนะ เพราะฉะนั้น จึงควรฟัง ด้วย
คำหลังทรงแสดงว่า ธรรมนี้เป็นไปด้วยเนื้อความ เพราะฉะนั้น จึงควร
ทำไว้ในใจ. อีกอย่างหนึ่ง ควรประกอบสาธกบทด้วยบท ๒ บท ฟัง
ทราบการประกอบความอย่างนี้ว่า เพราะธรรมนี้ลึกซึ้งโดยธรรม และ
ลึกซึ้งโดยทศนา ฉะนั้น พวกเธอจงฟังให้ดี. เพราะเหตุที่ธรรมนี้ลึกซึ้ง
โดยอรรถและลึกซึ้งโดยปฏิเวธ ฉะนั้น พวกเธอจงทำในใจให้ดี. บทว่า
ภาสิตุสามิ แปลว่า จักแสดง. ในคำว่า ตํ สุณาม นี้ ท่านอธิบาย
ว่า เราจักสังเขปความ แสดงเทศนาที่เราปฏิบัติเอาไว้แล้วนั้น.

อีกอย่างหนึ่งแล เราจักไม่กล่าวแม้โดยพิสดาร. อนึ่ง บทเหล่านี้
เป็นบทบอกความย่อและพิสดารไว้ เหมือนดังที่ท่านพระวังคีสเถระกล่าว
ไว้ว่า

สงฺขิตฺเตนปิ เทเสติ วิตุถาเรนปิ ภาสติ
สติกายิว นิคฺโขโส ปฏิภาณํ อุตฺทริยตฺ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยย่อบ้าง
ตรัสโดยพิสดารบ้าง ทรงมีพระสุรเสียงกังวานดัง
นกสาลิกา ทรงแสดงออกซึ่งปฏิภาณ.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นแลเกิดความ
อุตสาหะแล้ว ฟังตอบพระผู้มีพระภาคเจ้า มีคำอธิบายรับแล้ว คือรับ
รองพระดำรัสของพระศาสดาว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

บทว่า ภควา เอตทโวจ ความว่า ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า

ได้ตรัสพระสูตรทั้งสิ้นนี้ที่จะพึงตรัสในบัดนี้แก่ภิกษุเหล่านั้น มีอาทิว่า
กตโม จ ภิกขเว ปฏิจฺจุสมฺบุปฺปาโท. บรรดาบทเหล่านั้น กตโม จ
ภิกขเว ปฏิจฺจุสมฺบุปฺปาโท เป็นกถะกัมมตาปุจฺฉา คำถามเพื่อจะตรัส
ตอบเอง.

จริงอยู่ การถามมี ๕ อย่าง คือ การถามส่องความที่ยังไม่เห็น
การถามเทียบเคียงที่เห็นแล้ว การถามตัดความสงสัย การถามเห็นตาม
(อนุมัติ) การถามเพื่อจะตรัสตอบเสียเอง การถาม ๕ อย่างเหล่านั้น มี
ความต่างกันดังต่อไปนี้ :-

การถามส่องความที่ยังไม่เห็นเป็นไฉน. ลักษณะแห่งคำถามตาม
ปกติ อันชนอื่นไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ไตร่ตรอง ไม่พิจารณา ไม่แจ่มแจ้ง
ไม่ไขให้แจ้ง. บุคคลย่อมถามปัญหา เพื่อรู้เห็น ไตร่ตรอง พิจารณา
แจ่มแจ้ง ไขปัญหานั้นให้เห็นแจ้ง การถามนี้ ชื่อว่าการถามส่องความ
ที่ยังไม่เห็น.

การถามเทียบเคียงความที่เห็นแล้วเป็นไฉน. ลักษณะ (คำถาม)
ตามปกติ อันตนรู้เห็น ไตร่ตรอง พิจารณา แจ่มแจ้ง ชัดเจนแล้ว
บุคคลนั้นย่อมถามปัญหาเพื่อเทียบเคียงกับบัณฑิตเหล่าอื่น. การถามนี้ ชื่อ
ว่าการถามเทียบเคียงความที่ตนเห็นแล้ว.

การถามตัดความสงสัยเป็นไฉน ตามปกติบุคคลผู้เล่นไปสู่ความ
สงสัย. ผู้เล่นไปสู่ความเคลือบแคลง เกิดความคิดแยกเป็น ๒ แพร่งว่า
อย่างนี้ใช่หรือหนอ หรือมิใช่ หรือเป็นอย่างไร เขาจึงถามปัญหาเพื่อ
ตัดความสงสัย การถามอย่างนี้ ชื่อว่าการถามตัดความสงสัย.

การถามเห็นตาม (อนุมัติ) เป็นไฉน. พระผู้มีพระภาคเจ้า

ย่อมตรัสถามปัญหาเพื่อการเห็นตามของภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอย่อม
สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ภิกษุกราบทูลว่า รูป
ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก็รูปใดไม่เที่ยง รูปนั้น
เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า. พวกภิกษุกราบทูลว่า เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก็รูปใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีการแปรปรวน
เป็นธรรมดา ควรหรือเพื่อจะเห็นรูปนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่น
เป็นตัวตนของเรา. พวกภิกษุกราบทูลว่า การยึดถืออย่างนั้นไม่ควรพระ
เจ้าข้า. การถามอย่างนี้ ชื่อว่าการถามเห็นตาม.

การถามเพื่อจะตรัสตอบเสียเองเป็นไฉน พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อม
ตรัสถามปัญหา เพื่อใครจะตรัสตอบภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย สติ-
ปัญฐาน ๔ เหล่านี้แล สติปัญฐาน ๔ เป็นไฉน เป็นต้น การถามนี้
ชื่อว่าการถามเพื่อจะตรัสตอบเสียเอง.

บรรดาการถาม ๕ อย่างเหล่านี้ สำหรับพระพุทธเจ้า ไม่มีการ
ถาม ๓ อย่างข้างต้นเลย. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า อะไรที่ถูก
ปัจจัยปรุงแต่งในกาล ๓ อย่าง หรือพ้นจากกาล ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง
ชื่อว่า ไม่ทรงเห็น ไม่สว่าง ไม่ได้ไตร่ตรอง ไม่พิจารณา ไม่เห็นแจ้ง
ไม่แจ้งชัดแล้ว ไม่มีแก่พระพุทธเจ้าเลย เพราะเหตุนั้น การถามเพื่อ
ส่องอรรถที่พระพุทธเจ้าเหล่านั้นยังไม่ทรงเห็นจึงไม่มี ก็สิ่งใดอันพระผู้-
มีพระภาคเจ้าทรงแทงตลอดแล้วด้วยพระญาณของพระองค์ กิจด้วยการ
เทียบเคียงสิ่งนั้น กับ สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหมอื่น
ของพระองค์ จึงไม่มี เพราะเหตุนั้น การถามเทียบเคียงความที่พระองค์

เห็นแล้ว จึงไม่มี. ก็เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นไม่ทรง
สงสัยว่าอย่างไร ทรงข้ามความสงสัยได้ ขจัดความสงสัยในธรรมทั้งปวง
ได้ ฉะนั้น การถามตัดความสงสัยของพระองค์ จึงไม่มี ส่วนการถาม
๒ อย่างที่เหลือ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ยังมีอยู่ บัณฑิตพึงทราบ
ในคำถาม ๒ อย่างนั้น การถามเพื่อใครจะตรัสตอบเสียเอง ดังต่อไปนี้ :-

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทางจำแนกปัจจัยการด้วยการถาม
นั้น จึงตรัสว่า อวิชาปจฺจยา ภิกฺขเว สงฺขารา เป็นต้น. ก็ในคำว่า
อวิชาปจฺจยา ภิกฺขเว สงฺขารา เป็นต้นนั้น พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้ :-
เปรียบเหมือนบุคคลเริ่มกล่าวว่ เราจักพูดถึงบิดา ย่อมพูดถึงบิดา
ก่อนว่า บิดาของคิสสะ บิดาของโสณะ ฉนใด พระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ทรงเริ่มเพื่อตรัสปัจจัย เมื่อตรัสถึงธรรมมีวิชา
เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งธรรมมีสังขารเป็นต้น โดยนัยเป็นต้นว่า อวิชา-
ปจฺจยา สงฺขารา ดังนี้แล้ว จึงตรัสถึงธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น. แต่
ในที่สุดแห่งอาหารวรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสธรรมแม่ ๒ อย่าง
ว่า ภิกฺขุทั้งหลาย เราจักแสดงปฏิจฺจสมุปบาท (การอาศัยกันและกัน
เกิดขึ้น) และปฏิจฺจสมุปปีนนธรรม แก่เธอทั้งหลาย.

ก็บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า อวิชาปจฺจยา สงฺขารา เป็นต้น
ดังต่อไปนี้. อวิชานั้นด้วย เป็นปัจจัยด้วย ชื่อว่าอวิชาเป็นปัจจัย.
เพราะเหตุฉน พึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้ว่า สังขารย่อมเกิดมีเพราะ
อวิชาเป็นปัจจัย. ในคำว่า อวิชาปจฺจยา สงฺขารา นี้ มีความย่อเท่านั้น
แต่ว่าโดยพิสดาร อนุโลมปฏิจฺจสมุปบาทกถา ซึ่งเกิดพร้อมกันทุกอย่าง
ท่านกล่าวไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค เพราะเหตุฉน อนุโลมปฏิจ-

สมุปปาทกถา นั้น ผู้ศึกษาพึงถือเอาโดยความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิ-
มรรคนั้นแล.

ก็ในปฏิโลมกถา คำว่า อวิชชาเยว เตว ตัคเป็น อวิชชา ตู เอว.
บทว่า อเสตวิราคนิโรธา ได้แก่เพราะอวิชชาดับโดยไม่เหลือด้วยมรรค
กล่าวคือวิราคะ (การสำรอก). การที่สังขารดับโดยไม่เกิดขึ้น (อีก)
ชื่อสังขารนิโรธะ (สังขารดับ). ก็เพื่อแสดงว่า เพราะการดับสังขาร
และเพราะการดับขันธ ๕ มีวิญญาณเป็นต้น ที่ดับไปแล้วอย่างนี้ นามรูป
ชื่อว่า เป็นของดับไปแล้วเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
สงฺขารนิโรธา วิญญาณนิโรโธ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
เป็นต้น แล้วตรัสว่า เอวเมตตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺหฺสฺส นิโรโธ
โหติ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า เกวลสฺส แปลว่า ทั้งสิ้น คือล้วน ๆ อธิบายว่า
เว้นแล้วจากสัตว์. บทว่า ทุกฺขกฺขนฺหฺสฺส แปลว่า กองทุกข์. คำว่า
นิโรโธ โหติ คือการไม่เกิดขึ้น.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสวิภูกถา (กล่าวด้วยวิภูษะ)
ด้วยบท ๑๒ บท โดยอนุโลม ย่อมกลับบทนั้นแล้ว ตรัสวิภูกถา
(นิพพาน) ด้วยบท ๑๒ บท ทรงยึดยอดพระเทศนาด้วยอรหัต.

ในเวลาจบเทศนา ภิกษุนักวิปัสสนาจำนวน ๕๐๐ รูปเหล่านั้นเป็น
บุคคลชั้นอุคฆตติญญู แหวงตลอดสัจจะ ดำรงอยู่ในพระอรหัตผล เหมือน
ดอกปทุมที่ถึงความแก่กล้าพร้อมต้องแสงอาทิตย์ก็บานแล้วฉะนั้น.

บทว่า อิทมโว จ ภควา ได้แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำ
นี้ คือพระสูตรทั้งสิ้น คือวิภูกถาและวิวิภูกถา. บทว่า อุตมนา เต

ภิกษุ ความว่า ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูปเหล่านั้นมีจิตยินดี เป็นพระ
ชีณาสพแล้ว. บทว่า ภควโต ภาสิตํ อภินนุหุ ความว่า (ภิกษุเหล่านั้น)
พากันชื่นชมพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสด้วยพระสุรเสียงดังเสียง
พรหมไพเราะดุจเสียงนกการเวก ะริน โสตเสมือนกับอมฤตาทิเชกโสจรจสรง
หทัยบัณฑิตชน อธิบายว่า อนุโมทนา รับประทานกันแล้ว. เพราะเหตุนั้น
พระโหราณาจารย์ จึงกล่าวว่

สุภาสิตํ สุตปิตํ เอตํ สาธุติ ตาทิโน
อนุโมทมานา ลีรสา สมปฏิจจิสฺสุ ภิกฺขโว.

ภิกษุทั้งหลายอนุโมทนาต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ทรงที่ว่า พระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตแล้ว
ตรัสไว้แล้ว ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ดังนี้ รับประทาน
กันแล้วด้วยเสียดรเกล้า.

จบอรรถกถาปัจจุจสมุปปาทสูตรที่ ๑

๒. วิภังคสูตร

ว่าด้วยการจำแนกปัจจุจสมุปปาท

[๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ
ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจักแสดง จักจำแนกปัจจุจสมุปปาทแก่
พวกเธอ พวกเธอจงฟังปัจจุจสมุปปาทนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราตถาคต
จักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ ปฏิจจนรูปบาทเป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายนะ เพราะ สพายนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะ ชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โลกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชราและมรณะเป็นไฉน. ความแก่ ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หนังเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่ง อายุ ความแก่ห่อหมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่าชรา. ก็มรณะเป็นไฉน. การเคลื่อนที่ การย้ายที่ ความทำลาย ความอันตราย ความม้วยมรณ การถึงแก่กรรม ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของ เหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่ามรณะ. ชราและมรณะ ดังพรรณนามาจะนี้ เรียกว่า ชราและมรณะ.

[๗] ก็ชาติเป็นไฉน. ความเกิด ความก่อเกิด ความหยั่งลง* ความบังเกิด* ความเกิดจำเพาะ* ความปรากฏแห่งขันธ ความได้อายตนะ ครบในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่าชาติ.

๑. คือเป็นขลาปุชะหรืออันทชปฏิสนธิ ๒. คือเป็นสังเสทชปฏิสนธิ ๓. คือเป็นอุปปาติก-
ปฏิสนธิ.

[๘] ก็ภพเป็นไฉน. ภพ ๓ เหล่านี้คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ
นี้เรียกว่าภพ.

[๙] ก็อุปาทานเป็นไฉน. อุปาทาน ๔ เหล่านี้คือ กามุปาทาน
ทิฏฐุปาทาน สีสัพตอุปาทาน อตตวาหุอุปาทาน นี้เรียกว่าอุปาทาน.

[๑๐] ก็ตัณหาเป็นไฉน. ตัณหา ๖ หมวดเหล่านี้คือ รูปตัณหา
สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โภจัญญัพตัณหา รัสมตัณหา นี้
เรียกว่าตัณหา.

[๑๑] ก็เวทนาเป็นไฉน. เวทนา ๖ หมวดเหล่านี้คือ จักขุ-
สัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหา-
สัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา นี้เรียกว่า
เวทนา.

[๑๒] ก็ผัสสะเป็นไฉน. ผัสสะ ๖ หมวดเหล่านี้คือ จักขุสัมผัส
โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส นี้เรียกว่า
ผัสสะ.

[๑๓] ก็สพายตนะเป็นไฉน. อายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ นี้เรียกว่าสพายตนะ.

[๑๔] ก็นามรูปเป็นไฉน. เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ
มนสิการ นี้เรียกว่านาม, มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔
นี้เรียกว่ารูป, นามและรูปดังพรรณนาจะนี้ เรียกว่านามรูป.

[๑๕] ก็วิญญาณเป็นไฉน. วิญญาณ ๖ หมวดเหล่านี้คือ จักขุ-
วิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ
มโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณ.

[๑๖] ก็สังขารเป็นไฉน. สังขาร ๓ เหล่านี้คือ กายสังขาร
วจีสังขาร จิตตสังขาร นี้เรียกว่าสังขาร.

[๑๗] ก็อวิชชาเป็นไฉน. ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุ
เกิดแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ ความไม่รู้ในปฏิบัติที่จะให้ถึง
ความดับทุกข์ นี้เรียกว่าอวิชชา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็น
ปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ...ดังพรรณนา
มาฉะนั้น. ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๘] ก็เพราะอวิชชานั้นแหละดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ
สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...ความดับแห่งกองทุกข์
ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบวิภังคสูตรที่ ๒

อรรถกถาวิภังคสูตรที่ ๒

แม้ในวิภังคสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พึงทราบเหตุตั้งพระสูตรตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. แต่ความแปลก
กันมีดังนี้

พระสูตรแรกพระองค์ทรงแสดงไว้โดยย่อ โดยอคมตัตถุญญบุคคล
พระสูตรนี้ ทรงแสดงไว้โดยพิสดาร โดยวิปจิตถุญญบุคคล. ก็แลในพระ
สูตรนี้ พึงกล่าวอุปมาด้วยบุรุษนำเถาวัลย์ไป ๔ อุปมา. อุปมานั้นท่าน
กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทธรคณนั้นแล. เปรียบเหมือนบุรุษผู้นำเถาวัลย์
ไป พบยอดเถาวัลย์แล้วก็ค้นหา ราก ตามแนวยอดเถาวัลย์นั้น พบราก
(เถาวัลย์) แล้ว ก็ตัดที่รากเถาวัลย์ ถือเอาไปใช้ในการงานได้ฉันท

พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันทันนั้น เมื่อทรงแสดงเทศนาอย่างพิสดาร ทรงนำเทศนาตั้งแต่ชรามรณะอันเป็นยอดแห่งปฏิจสมุปบาท จนถึงอวิชชาบาท ซึ่งเป็นรากเหง้า แสดงวิภูกถาและวิวิภูกถาซ้ำอีกให้จบลงแล้ว.

ในคำนั้น พึงทราบวินิจฉัยเนื้อความแห่งชราและมรณะเป็นต้นโดยวิถถารเทศนา ดังต่อไปนี้ :- พึงทราบวินิจฉัยในชรามรณนิเทศก่อน. ศัพท์ว่า เตลั เตลั นี้ โดยย่อพึงทราบว่าเป็นศัพท์แสดงความหมายทั่วไปแก่เหล่าสัตว์เป็นอันมาก. จริงอยู่ เมื่อบุคคลกล่าวอยู่แม้อันใดวันหนึ่งอย่างนี้ว่า ชรามมาถึงพระเทวทัต ชรามมาถึงพระโสมทัต สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่ถึงความแก่รอบทีเดียว แต่ด้วย ๒ บทนี้ สัตว์อะไร ๆ ที่ชื่อว่าไม่ถูกชรามรณะครอบงำหามีไม่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ศัพท์ว่า เตลั เตลั นี้ ว่าโดยย่อเป็นศัพท์แสดงความหมายทั่วไปแก่หมู่สัตว์เป็นอันมาก ดังนี้. ศัพท์ว่า ตมุหิ ตมุหิ นี้ เป็นศัพท์แสดงความหมายทั่วไปแก่หมู่สัตว์จำนวนมาก โภยจัดตามคติและชาติ. คำว่า สตุตติกาย เป็นคำแสดงโดยสรูป ถึงความที่ท่านแสดงไว้แล้วในสาธาณนิเทศ. ก็ศัพท์ว่า ชรา ในคำว่า ชรา ชีรณตา เป็นต้น เป็นศัพท์แสดงสภาวะธรรม. ศัพท์ว่า ชีรณตา เป็นศัพท์แสดงอาการ. ศัพท์ว่า ขณฺุทิจฺจํ เป็นต้น เป็นศัพท์แสดงกิจในการล่วงกาล. ศัพท์ ๒ ศัพท์สุดท้ายเป็นศัพท์แสดงความปกติ ก็ด้วยบทว่า ชรา นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงชราแม้โดยความเป็นสภาวะธรรม. เพราะเหตุนี้ ศัพท์ว่า ชรา นี้ จึงเป็นศัพท์แสดงสภาวะธรรมแห่งชรา. ด้วยคำว่า ชีรณตา นี้ ทรงแสดงโดยอาการ. เพราะเหตุนี้ ศัพท์ว่า ชรา นี้ จึงเป็นศัพท์แสดงอาการของชรา. ด้วยบทว่า ขณฺุทิจฺจํ นี้ ทรงแสดงโดยกิจคือภาวะที่พ้น

และเล็บหักในเมื่อเวลาล่วงไป. ด้วยบทว่า **ปาลิจฺจํ** นี้ ทรงแสดงโดย
กิจคือภาวะที่ผมและขนหงอก ด้วยบทว่า **วลิตจตา** นี้ ทรงแสดงโดย
กิจคือภาวะที่เนื้อเหี่ยวแห้งและหนังหย่อน เพราะเหตุนี้ ศัพท์ ๓ ศัพท์
มีศัพท์ว่า **ขณฺหิจฺจํ** เป็นต้นเหล่านี้ เป็นศัพท์แสดงกิจในเพราะเวลาล่วง
ไปถึงชรา. ด้วยศัพท์ทั้ง ๓ นั้น ท่านแสดงชราที่ปรากฏโด้ง ๆ โดย
แสดงความเปลี่ยนแปลง เปรียบเหมือนทางไปของน้ำ ลม หรือไฟ ย่อม
ปรากฏ เพราะหญ้าและต้นไม้เป็นต้นถูกเผาทำลายหรือไหม้ แต่ทางไป
ของหญ้าและต้นไม้ นั้นไม่ปรากฏ ปรากฏแต่น้ำเป็นต้นเท่านั้น ฉะนั้น
ทางไปของชราปรากฏโดยที่ฟันหักเป็นต้น ฉะนั้นเหมือนกัน อวัยวะมี
ฟันยื่นต้น บุคคลแม้ล้มตาคู่ก็จับเอาได้ แต่ความที่ฟันหักเป็นต้น แม้
ล้มตาก็จะรู้ทางจักขุไม่ได้ จับเอาไม่ได้ ชราก็ไม่ได้เหมือนกัน เพราะว่า
ชราไม่พึงรู้ด้วยจักขุ.

ก็ด้วยบทว่า **อายุโน ลํหานิ อินฺทุรียานํ ปริปาโก** (ความเสื่อม
แห่งอายุ ความห่อหมแห่งอินทรีย์) นี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงแสดง
ไว้ตามปกติ เพราะบุคคลจะเข้าใจความสิ้นไปแห่งอายุ และความ
ห่อหมแห่งอินทรีย์มีจักขุเป็นต้น เพราะสังขารแปรปรวนไปในเมื่อเวลา
ล่วงไปนั้นแล. เพราะเหตุนี้ บท ๒ บทหลังนี้ แห่งคำว่า ชรานั้น
พึงทราบว่าเป็นบทแสดงตามปกติ. เพราะใน ๒ บทเหล่านั้น บุคคลผู้
ถึงชรา อายุย่อมเสื่อมไป ฉะนั้น ชรา **พระผู้มีพระภาคเจ้า** จึงตรัสไว้
โดยอิงเหตุใกล้กับผลว่า ความเสื่อมอายุ. และเพราะในเวลาเป็นหนุ่ม
อินทรีย์มีจักขุเป็นต้นก็ส่องใส สามารถจะรับอารมณ์ของตนแม้ที่ละเอียด
ได้โดยง่ายนัก เมื่อบุคคลถึงความชราแล้วย่อมแก่ห่อหม คือขุ่นมัว ได้แก่

ไม่พอใจ ไม่สามารถจะรับอารมณ์ของตนแม้ที่หยาบได้ เพราะเหตุนั้น
ชรา นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้โดยอิงเหตุใกล้กับผลว่า ความแก่
ห่อหมแห่งอินทรีย์.

ก็ชราแม่ทั้งหมดที่พระองค์ทรงแสดงไว้แบบนี้ นั้น มี ๒ อย่าง คือ
ปากฐชรา ปฏิจันนชรา. ในชรา ๒ อย่างนั้น ความแก่ไปรูปธรรม
เพราะแสดงถึงพินหัก เป็นต้น ชื่อว่า ปากฐชรา. ส่วนความแก่ใน
อรุปรธรรม เพราะไม่แสดงวิการ (เปลี่ยนแปลง) เช่นนั้น ชื่อว่า ปฏิจ-
ฉันนชรา. ชราอีกนัยหนึ่งมี ๒ อย่าง อย่างนี้คือ อวิจชรา สวิจชรา
ในชรา ๒ อย่างนั้น ชรา ชื่อว่า อวิจชรา เพราะธรรมชาติมีความ
แปลกแห่งวรรณะติดต่อกันเป็นต้น รู้ได้ยาก เหมือนแก้วมณี ทอง เงิน
แก้วประพาฬ พระจันทร์ พระอาทิตย์ เป็นต้น เหมือนเหล่าสิ่งมีปราณ
ในสัตว์มันททสกะ เป็นต้น และเหมือนสิ่งที่ไม่มีปราณในดอกไม้ ผลไม้
และใบอ่อน เป็นต้น ฉะนั้น อธิบายว่าชราที่ติดต่อกัน อนึ่ง ชราพึงทราบ
ว่าที่ชื่อว่า สวิจชรา เพราะธรรมชาติมีความแปลกแห่งวรรณะติดต่อกัน
เป็นต้น วัตถุเหล่าอื่นจากนั้นตามที่กล่าวแล้วบุคคลรู้ได้ง่าย คำว่า
เตสฺ เตสฺ เป็นต้นนอกจากนี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.
ก็คำว่า จุติ ในคำว่า จุติ จวนตา เป็นต้น ท่านกล่าวด้วยอำนาจการเคลื่อน
จากภพ (เดิม). คำว่า จุติ นั้นเป็นชื่อของชั้น ๑ ชั้น ๔ ชั้น ๕
และอายตนะ. จวนตา เป็นคำแสดงลักษณะ ด้วยคำแสดงภาวะ. คำว่า
เกโท เป็นคำแสดงความเกิดขึ้นและดับไปแห่งจุติชั้น. คำว่า อนุต-
ธานํ เป็นคำแสดงภาวะของสิ่งที่วิโรธปัจจัยกระทบแตกไปของจุติชั้นที่
แตกไปโดยปริยายอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า มจฺจุ มรณํ ได้แก่มรณะ

คือมัจจุ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธสมุจเฉทมรรณะเป็นต้นด้วยบทว่า มัจจุ^{มรณ} นั้น. สภาวะที่ทำที่สุด ชื่อว่ากาละ. การกระทำซึ่งกาละ นั้น ชื่อว่า กาลกิริยา. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงมรรณะ โดยโลกสมมติ ด้วยบทว่า กาลโ^{โล} นั้น ด้วยประการฉะนี้.

บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงโดยปรมัตถ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ขนุ^{ธาน} เก^โ ดังนี้เป็นต้น. จริงอยู่ เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ ชั้น^นเท่านั้น แ^กก. ไ^{โร} ๑ ที่ชื่อว่าสัตว์ ย่อมไม่ตาย. แต่เมื่อชั้น^นแตก สัตว์ย่อมตาย จึงมีโ^โหารว่า เมื่อชั้น^นแตก สัตว์ก็ชื่อว่าตาย. ก็ในที่นี้ พึงทราบความแตกแห่งชั้น^นด้วยอำนาจจตุ^โการภพ (ภพที่มีชั้น^น ๔ เว้นรูปชั้น^น) พึงทราบการทอดทิ้งร่างด้วยอำนาจเอก^โการภพ (ภพที่มีชั้น^น ๑ คือรูปชั้น^น) และพึงทราบความแตกแห่งชั้น^น ด้วยอำนาจจตุ^โการภพ. พึงทราบการทอดทิ้งร่างด้วยอำนาจภพ ๒ ที่เหลือ. เพราะเหตุไร. เพราะร่าง กล่าวคือรูปกาย เกิดในภพทั้ง ๒. อีกอย่างหนึ่งก็เพราะชั้น^นในจำพวกเทพชั้น^นจตุ^โมหาราช ย่อมแตกเหมือนกัน ไม่ทอดทิ้งอะไร ๆ ไว้ ฉะนั้น พึงทราบความแตกแห่งชั้น^นด้วยอำนาจเทพเหล่านั้น. ในหมู่มัจจุ มีมนุษย์เป็นต้น มีการทอดทิ้งร่างไว้. ก็ในที่นี้พึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า ความตายเพราะทอดทิ้งร่างไว้ ท่านกล่าวไว้ว่า ก^เเพชรสุ^ส น[ิ]ก[ุ]เข^โป. คำว่า อ[ิ]ติ อ^ยญ^จ ช^รา อ[ิ]ท^ญจ ม^รณ[ั] อ[ิ]ท[ุ] ว[ุ]จ[ุ]ติ ภ[ิ]ก[ุ]ข^{เว} นี้ ท่านกล่าวรวมทั้งสองเข้าเป็นอันเดียวกันว่า ช^ราม^รณ[ั] ดังนี้.

ในชาติ^นิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ที่ชื่อว่า **ชาติ** ในคำเป็นต้นว่า **ชาติ สยวชาติ** นี้ เพราะอรรถว่า เกิด. ชาติ นั้นประกอบด้วยอายตนะที่ไม่บริบูรณ์. ที่ชื่อว่า **สยวชาติ** เพราะอรรถว่า เกิดพร้อม สยวชาติ นั้นประกอบด้วยอายตนะที่บริบูรณ์. ที่ชื่อว่า **โอกกนุติ** เพราะอรรถว่า (ถือ)ปฏิสนธิ. ปฏิสนธิ นั้นประกอบด้วยอัมชชะก้าเนติและชลาพุชะก้าเนติ ทั้งสองนั้นก้าวลงสู่กะเปาะไข่และมดลูก. เมื่อก้าวลง ย่อมถือปฏิสนธิเหมือนเข้าไป (ข้างใน). ที่ชื่อว่า **อภินิพพุตติ** เพราะอรรถว่า บังเกิดเฉพาะ. อภินิพพุตติ นั้นย่อมประกอบด้วยสังเสทชะก้าเนติและอุปปาติกะก้าเนติ. ทั้งสองนั้นบังเกิดปรากฏชัดทีเดียว. นี้เป็นโวหารเทศนาก่อน.

บัดนี้เป็นปรมัตถเทศนา. จริงอยู่ เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ **ขันธ** เท่านั้นปรากฏ สัตว์ไม่ปรากฏ. บรรดาบทเหล่านั้น ฟังทราบศัพท์ว่า **ขณฺฐาน** ได้แก่ขันธ ๑ ในเอกโวการภพ ขันธ ๔ ในจตุโวการภพ ขันธ ๕ ในปัญจโวการภพ บทว่า **ปาตุภาโว** แปลว่า การเกิด. ในบทว่า **อายตนา** นี้ ฟังทราบการรวบรวมโดยอายตนะที่เกิดในภพนั้น. ๆ บทว่า **ปฏิลาโภ** ได้แก่ความปรากฏโดยสันตตินั่นเอง. จริงอยู่ อายตนะที่กำลังปรากฏ เหล่านั้นนั้นแล เป็นอันชื่อว่าได้เฉพาะแล้ว. ด้วยบทว่า **อัย วุจฺจติ ภิกฺขเว ชาติ** นี้ ท่านกระทำการย้าชาติที่ทรงแสดงโดยบัญญัติและโดยปรมัตถ์แล.

ในภวนิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กามภโว** ได้แก่กรรมภพและอุปปีตติภพ. ในภพทั้งสองนั้น ชื่อว่ากรรมภพ ได้แก่กรรมที่ใช้เกิดในกามภพนั่นเอง. จริงอยู่กรรมนั้น เพราะเป็นเหตุแห่งอุปปีตติภพ ท่านจึงเรียกว่า ภพ โดยบัญญัติว่าเป็นตัวผล. คุณคำเป็นต้นว่า **สุโข พุทฺธานํ อุปฺปาโท ทฺวโฆ ปาปสุ อุจฺจโย** ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรเจ้าเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข ความ

สังสมบาปเป็นเหตุนำมาซึ่งทุกข์. ที่ชื่อว่า อุปัตติภพ ได้แก่ขันธ ๕ ที่มีใจครองที่บังเกิดด้วยกรรมนั้น. จริงอยู่ กรรมนั้น ท่านเรียกว่าภพ เพราะเกิดขันธ ๔ นั้น แม้ในที่ทั้งปวง กล่าวหมายเอากรรมภพและอุปัตติภพ ดังนี้ และทั้งสองนี้ ท่านกล่าวว่ากามภพในที่นี้. ในรูปภพ และอรูปภพก็เช่นนี้แล.

ในอุปาทานนิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ชื่อว่า กามุปาทาน ในคำว่า กามุปาทาน เป็นต้น เพราะเป็นเหตุยึดถือวัตถุกาม หรือตนเองยึดถือวัตถุกามนั้น กามนั้นด้วย เป็นอุปาทานด้วย ฉะนั้นจึงชื่อกามุปาทาน. การยึดมั่นท่านเรียกว่าอุปาทาน จริงอยู่ อุปศัพท์ในคำว่า อุปาทาน นี้ มีอรรถว่ามั่น เหมือนในอุปายาสศัพท์ และอุปกฤษฐศัพท์เป็นต้น. คำว่า กามุปาทานนี้ เป็นชื่อของความกำหนดอันเป็นไปในกามคุณ ๕. ในที่นี้มีความสังเขปเพียงเท่านี้ แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร อุปาทานนี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วว่า ในอุปาทาน ๒ อย่างนั้น กามุปาทานเป็นไฉน. คือ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลายนั่นเอง.

อนึ่ง ทิฏฐินั้นด้วย เป็นอุปาทานด้วย ฉะนั้นจึงชื่อว่า ทิฏฐุปาทาน อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ทิฏฐุปาทาน เพราะยึดถือทิฏฐิ หรือเป็นเหตุยึดถือทิฏฐิ. จริงอยู่ อุดตติฏฐิย่อมยึดถือปุริมทิฏฐิ เจตสิกกรรมทั้งหลายย่อมยึดถือทิฏฐิด้วยอุดตติฏฐินี้ เหมือนอย่างที่กล่าวไว้ว่า อตฺตาและโลกเที่ยง คำนี้เท่านั้นจริง คำอื่นเป็นโมฆะ. บทว่า ทิฏฐุปาทาน นี้ เป็นชื่อของ สิลัพพตูปาทาน อตฺตวาตูปาทาน และทิฏฐิทั้งปวงที่มีโทษ. ความสังเขปในข้อนี้มีเท่านี้ ส่วนความพิสดาร ทิฏฐุปาทาน พึงทราบโดยนัยที่กล่าว

แล้วว่าในบรรดาอุปาทานเหล่านั้น ติฎฐปาทานเป็นไฉน คือทานที่บุคคลให้แล้วย่อมไม่มีผล ดังนี้เป็นต้น.

อนึ่ง ที่ชื่อว่า สีสัพพตูปาทาน เพราะยึดมั่นศีลพรตด้วยทิวณินั้น หรือยึดทิวณินั้นเสียเอง, ศีลพรตนั้นด้วย เป็นอุปาทานด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สีสัพพตูปาทาน. ที่ชื่อว่า อุปาทาน เพราะยึดมั่นว่า ความบริสุทธิ์ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ มีโคศีล และโควัตรเป็นต้น. ในข้อนี้ มีความสังเขปเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดาร สีสัพพตูปาทานนั้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วว่า ในอุปาทานเหล่านั้น สีสัพพตูปาทานเป็นไฉน. คือความบริสุทธิ์ ด้วยศีลของสมณะและพราหมณ์ ภายนอกพระพุทธศาสนา.

บัดนี้ ชื่อว่า วาตะ เพราะเหตุกล่าวของเหล่าชน. ชื่อว่า อุปาทาน เพราะเป็นเหตุยึดถือของเหล่าชน. ถามว่า กล่าวหรือยึดถืออะไร. แก้วว่า กล่าวหรือยึดถือคน การยึดมั่นวาตะของตน ชื่อว่า อัตตวาทุปาทาน. อีกอย่างหนึ่ง เพียงวาตะว่าตนเท่านั้น ชื่อว่า อัตตวาทุปาทาน. อัตตวาทุปาทานนี้ เป็นชื่อของทิวณินิวัตตุ ๒๐. ในข้อนี้มีความสังเขปเพียงเท่านี้ ส่วนเมื่อว่าโดยพิสดาร อัตตวาทุปาทานนี้ พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วว่า ในอุปาทานเหล่านั้น อัตตวาทุปาทานเป็นไฉน. คือปุถุชนผู้ไม่ได้ฟัง ในพระศาสนา นี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย.

ในคัมภีร์มหานิกาย มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

คำว่า รูปตัณหา ฯลฯ ธรรมตัณหา นี้ เป็นชื่อแห่งตัณหาอันเป็นไปในชวณวิถีในจักขุทวารเป็นต้น โดยเป็นอารมณ์ เสมือนบิดา เหมือนเป็นชื่อฝ่ายบิดา ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า บุตรของเศรษฐี บุตรของ

พราหมณ์. ก็ในที่นี้ ตัณหาที่มีรูปเป็นอารมณ์ ชื่อว่า รูปตัณหา เพราะมีความอยากได้ในรูป, ตัณหานั้นชอบใจรูป เป็นไปอยู่ โดยเป็นกามราคะ ชื่อว่า กามตัณหา. ที่ชอบใจ เป็นไปอย่างนั้นว่า รูป เทียง ยั่งยืน เป็นไปติดต่อกัน โดยความเป็นราคะที่เกิดร่วมด้วยทัญญู ชื่อว่า ภวตัณหา, ที่ชอบใจ เป็นไปอย่างนี้ว่า รูปขาดสูญ พินาศ ละไปแล้วย่อมไม่เกิด ชื่อว่า วิภวตัณหา รวมความว่า รูปตัณหา มี ๓ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

แม้สัททตัณหาเป็นต้น ก็เหมือนรูปตัณหา รวมความว่า เป็นตัณหาวิปริต ๑๘ ด้วยประการฉะนี้, ตัณหาวิปริตเหล่านั้น ที่เป็นไปในรูปภายในเป็นต้น มี ๑๘ ที่เป็นไปในรูปภายนอก ๑๘ รวมเป็น ๓๖, ที่เป็นอดีต ๓๖ อนาคต ๓๖ ปัจจุบัน ๓๖, รวมเป็นตัณหาวิปริต ๑๐๘ ด้วยประการฉะนี้. ตัณหาวิปริต ๑๘ ที่อาศัยรูปที่เป็นไปภายในเป็นต้น มีอาทิอย่างนี้ว่า เพราะอาศัยอายตนะที่เป็นไปภายใน ตัณหาวิปริตได้มีแล้ว หรือว่าจักมี หรือว่ากำลังมี (อย่างละ ๖) เป็นตัณหาวิปริต ๑๘ ที่อาศัยรูปที่เป็นไปภายนอกเป็นต้นว่า เพราะอาศัยอายตนะภายนอก ๖ ตัณหาวิปริตได้มีแล้ว ด้วยอายตนะภายนอกนี้ หรือว่าจักมี หรือว่ากำลังมี จึงรวมเป็นตัณหาวิปริต ๓๖ ดังนั้น ตัณหาวิปริตที่เป็นอดีต ๓๖ ที่เป็นอนาคต ๓๖ ที่เป็นปัจจุบัน ๓๖ จึงรวมเป็นตัณหาวิปริต ๑๐๘. เมื่อรวบรวมอีก ในอารมณ์มีรูปเป็นต้น ย่อมมีหมวดแห่งตัณหา ๖ มีกามตัณหาเป็นต้น ๓ นั้นแล เมื่อจะรวบรวมความพิสดารและความย่อของนิเทศอีก บัณฑิตพึงทราบตัณหาโดยอรรถแห่งนิเทศอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

ในเวทนานิเทศ มีวินัจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เวทนาภายา แปลว่า ชุมนุญแห่งเวทนา. คำว่า จกขุ-

สมุผลสุทธาเวทนา ๗ ล ๗ มโนสมุผลสุทธาเวทนา นี้ เป็นชื่อของเวทนา ที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากตะ ที่เป็นไปในจักขุทวารเป็นต้น เพราะ มาในวิภังค์อย่างนี้ว่า จักขุสัมผัสสุทธาเวทนา เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศล ก็มี เป็นอัพยากตะก็มี เป็นชื่อโดยวัตถุเสมือนมารดา เหมือนเป็นชื่อฝ่าย มารดา ที่มาในประโยคอย่างนี้ มีอาทิว่า บุตรของนางพราหมณี ชื่อว่า สารี, บุตรของพราหมณี ชื่อว่า มันทานี. ก็ในที่นี้ มีอรรถแห่งคำดังต่อไปนี้ เวทนาที่เกิดจากเหตุคือจักขุสัมผัส ชื่อว่าจักขุสัมผัสสุทธาเวทนา. ในบท ทั้งปวงก็เช่นนี้เหมือนกัน ในข้อนี้มีกถารวบรวมเวทนาทั้งปวง เป็นอันดับ แรก แต่ว่าด้วยอำนาจวิบาก ฟังทราบเวทนาด้วยอำนาจสัมปยุตกับจิต เหล่านี้คือ ในจักขุทวาร จักขุวิญญาณ ๒ มโนธาตุ ๒ มโนวิญญาณ- ธาตุ ๓. ในโสตทวารเป็นต้นก็เช่นนี้. และในมโนทวารประกอบกันมโน- วิญญาณธาตุ.

ในผัสสสนิทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **จกขุสมุผลสุโต** ได้แก่สัมผัสในจักขุ. ในบททั้งปวงก็เช่นนี้. ก็ด้วยอันดับคำเพียงเท่านั้นว่า **จกขุสมุผลสุโต ๗ ล ๗ กายสมุผลสุโต** เป็น อันท่านกล่าวผัสสะ ๑๐ ซึ่งมีวัตถุ ๕ เป็นกุศลวิบาก และอกุศลวิบาก. ด้วยบทว่า **นโนสนุผลสุโต** นี้ ท่านกล่าวผัสสะที่สัมปยุตด้วยวิบากจิตที่ เป็นโลกียะ ๒๒ ที่เหลือ.

ในสพายตสนิทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า **จกขุขวยตนม** เป็นต้น คำที่จำต้องกล่าว ท่านกล่าวไว้ แล้วในจันทรนิเทศ และอายุตตนิเทศ ในวิสุททธิมรรคนั่นแล.

ในนามรูปนิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

นามมีอันนุ่มไปเป็นลักษณะ รูปมีการแตกสลายเป็นลักษณะ.
ก็ในการจำแนกนามรูปนั้น บทว่า เวทนา ได้แก่เวทนาขันธ. บทว่า
สัญญา ได้แก่สัญญาขันธ. บทว่า เจตนา ผัสสะ มนสิการ พิงทราบ
ว่า เป็นสังขารขันธ. ก็กรรมที่สงเคราะห์ด้วยสังขารขันธ แม้ด้วยเหล่าอื่น
มีอยู่ก็จริง ถึงอย่างนั้น ธรรม ๓ ประการนี้ มีอยู่ในจิตที่มีกำลังเพลากว่า
ธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น ในที่นี้ท่านแสดงสังขารขันธด้วยอำนาจธรรม
เหล่านั้นนั่นเอง. บทว่า จตุตาโร ในบทว่า จตุตาโร จ มหาภูตา นี้
เป็นการกำหนดจำนวน. บทว่า มหาภูตา นี้ เป็นชื่อของปฐวีธาตุ
อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ. ก็นัยวินิจฉัยอย่างหนึ่ง ในข้อที่เป็น
เหตุให้ท่านกล่าวว่า ตานิ มหาภูตานิ ทั้งหมดท่านกล่าวไว้แล้วในรูป-
ขันธนิเทศ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค. ก็บทว่า จตุนุญ ในคำว่า จตุนุญจ
มหาภูตานํ อูปาทาย นี้เป็นฉฐฐีวิภคติ ลงในอรรถแห่งทุตติยาวิภคติ
ท่านอธิบายว่า ซึ่งมหาภูตรูป ๔. บทว่า อูปาทาย แปลว่า ยึดมั่น
อธิบายว่า ถือมั่น อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อาศัยก็มี. ก็ปาฐะที่เหลือ
ว่า ปวคฺตฺมานํ นี้ พึงนำมาเชื่อมเข้าในที่นี้. อีกอย่างหนึ่ง คำนี้เป็น
ฉฐฐีวิภคติ ลงในอรรถว่าประชุม พิงทราบเนื้อความคั่งนี้ว่า รูปอาศัย
การประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ เป็นไป. เมื่อว่าโดยประการทั้งปวง รูปอาศัย
ภูตรูป ๔ มีปฐวีเป็นต้น และรูป ๒๓ ที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นไป
ที่ท่านกล่าวไว้ในบาลีในอภิธรรม โดยแยกเป็นจักขายตนะเป็นต้น ทั้งหมด
นั้นพิงทราบว่าเป็น รูป.

ในวิญญานนิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า จกฺขุวิญญานํ ความว่า ที่ชื่อว่าจักขุวิญญาน เพราะวิญญาน

อาศัยจักขุ หรือวิญญาณเกิดแต่จักขุ. โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหา-
วิญญาณและกายวิญญาณก็เหมือนกัน. แต่อีกวิญญาณหนึ่ง ชื่อว่า มโน-
วิญญาณ เพราะอรรถว่าวิญญาณคือใจ. คำนี้เป็นชื่อของวิบากจิตที่เป็นไป
ในภุมิ ๓ ที่เว้นทวิปัญญาวิญญาณ.

ในสังขารนิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

สังขารมีการปรุงแต่งเป็นลักษณะ ก็ในการจำแนกสังขารนั้น มี
อธิบายดังนี้ สังขารที่เป็นทางกาย ชื่อกายสังขาร. คำว่า กายสังขารนี้
๑๒ ที่เป็นไปด้วยอำนาจไหวกายทวาร. คำว่า วิจิสังขารนี้ เป็นชื่อแห่ง
วิจิตัญเจตนา ๒๐ เหมือนกัน ที่เป็นไปด้วยอำนาจการเปล่งวาจาในวิ-
ทวาร. สังขารที่เป็นไปทางจิต ชื่อว่าจิตตสังขาร. คำว่า จิตตสังขาร นี้
เป็นชื่อแห่งมโนสัญเจตนา ๒๕ คือกุศลจิต ๑๗ อกุศลจิต ๑๒ อันเป็น
ฝ่ายโลกิยะ ที่เป็นไปแก่บุคคลผู้ไม่ทำการไหวในกายทวารและวิทวาร
นั่งคิดอยู่ในที่ลับ.

ในอวิชานิเทศ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ทุกฺข อณฺณํ** ได้แก่ความไม่รู้ในทุกขสัจจะ คำนี้เป็น
ชื่อของโมหะ. ในคำว่า **สมฺมุทฺเต อณฺณํ** เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน.
ในสัจจะ ๔ นั้น พึงทราบความไม่รู้ในทุกขสัจจะด้วยเหตุ ๔ คือ โดย
ภาวะที่ยังลงในภายใน โดยวัตถุ โดยอารมณ์ และโดยการปกปิด.
จริงอย่างนั้น ความไม่รู้ นั้น ชื่อว่าทุกขสัจจะ เพราะยังลงในภายในทุกข
เพราะนับเนื่องในทุกขสัจจะ ชื่อว่าเป็นวัตถุ เพราะเป็นนิสสยปัจจัยแห่ง
ทุกขสัจจะนั้น ชื่อว่าเป็นอารมณ์ เพราะเป็นอารมณ์ปัจจัย ความไม่รู้ นั้น

ย่อมปกปิดทุกขสังขจะ โดยห้ามการแทงตลอดลักษณะตามที่เป็นจริงของทุกขสังขจะนั้น และโดยปราศจากความเป็นไปแห่งญาณในข้อนี้.

พึงทราบความไม่รู้ในสมุทัยสังขจะ ด้วยเหตุ ๓ คือ โดยวัตถุ โดยอารมณ์ และโดยการปกปิด. แต่พึงทราบความไม่รู้ในนิโรธปฏิบัติ ด้วยเหตุอย่างเดียวกันเท่านั้น คือโดยการปิดปิด. จริงอยู่ ความไม่รู้ที่ปกปิดนิโรธปฏิบัติเท่านั้นแล โดยห้ามการแทงตลอดลักษณะตามที่เป็นจริงของปฏิบัติเหล่านั้น แต่โดยปราศจากความเป็นไปแห่งญาณในปฏิบัติเหล่านั้น ความไม่รู้นั้น มิได้หยั่งลงในภายในในปฏิบัติเหล่านั้น เพราะไม่นับเนื่องในสังขจะทั้งสองนั้น สังขจะทั้งสองนั้น มิได้เป็นวัตถุ เพราะมิได้เกิดร่วมกัน มิได้เป็นอารมณ์ เพราะมิได้ปรารภสิ่งนั้นเป็นไป. ก็สังขจะทั้งสองข้างทำย เห็นได้ยาก เพราะลึกลับ ความไม่รู้ที่มีคือย่อมไม่เป็นไปในสังขจะทั้งสองนั้น. ก็สังขจะข้อแรก ชื่อว่าลึกลับ เพราะเห็นสภาวะลักษณะโดยอรรถที่ควรกล่าวได้ยาก. ย่อมเป็นไปในความไม่รู้นั้น เพราะยึดถือคลาดเคลื่อนไปจากความจริง.

อนึ่ง เพียงด้วยบทว่า **ทุกฺข** นี้ ท่านแสดงอวิชาโดยรวบรวมโดยวัตถุ โดยอารมณ์ และโดยกิจ. เพียงด้วยบทว่า **ทุกฺขสมุทฺทย** นี้ ท่านแสดงโดยวัตถุ โดยอารมณ์ และโดยกิจ. เพียงด้วยบทว่า **ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย** นี้ ท่านแสดงโดยกิจ. แต่โดยไม่พิเศษ ด้วยบทว่า **อณฺฑ** นี้ พึงทราบว่าท่านแสดงไขอวิชาโดยสภาวะ.

บทว่า **อิตฺติ โข ภิกฺขเว** แปลว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการอย่างนี้แล. บทว่า **นิโรธ โหติ** ได้แก่ไม่เกิดขึ้น. อนึ่ง ด้วยบทว่า **นิโรธ** เหล่านั้นทุกบทในที่นี้ ท่านแสดงถึงพระนิพพาน. ด้วยว่า

ธรรมนั้น ๆ อาศัยพระนิพพาน ดับไป ฉะนั้น พระนิพพานนั้น ท่าน
จึงกล่าวว่า เตธฺ นิโรธฺ ดังนี้.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงวิภูษะและวิวัฏฐะ ด้วย
๑๒ บท ในพระสูตรนี้ จึงให้เทศนาจบลงด้วยยอดแห่งพระอรหัตตนั่นเอง.
ในเวลาจบเทศนา ภิกษุ ๕๐๐ รูปบรรลुพระอรหัต โดยนัยดังกล่าวแล้ว
นั้นแล.

จบอรรถกถาวิภังคสูตรที่ ๒

๓. ปฏิปทาสูตร

ว่าด้วยปฏิปทา ๒

[๑๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ
อนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจักแสดงมิจฉาปฏิปทา และสัมมาปฏิปทา
พวกเธอจงฟังปฏิปทาทั้ง ๒ นั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุ
เหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๒๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็มิจฉาปฏิปทาเป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย
จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ...ความเกิดขึ้นแห่ง
กองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ นี้เรียกว่ามิจฉาปฏิปทา.

[๒๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาปฏิปทาเป็นไฉน. เพราะ
อวิชานั้นแหละดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะ

สังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้ นี้เรียกว่าสัมมาปฏิบัติ.

จบปฏิบัติทาสูตที่ ๓

อรรถกถาปฏิบัติทาสูตที่ ๓

ในปฏิบัติทาสูตที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มิจฉาปฏิบัติ ความว่า นี่เป็นปฏิบัติ ไม่น่าสัตว์ออก
จากทุกข์ เป็นอันดับแรก. ถ้ามว่า ก็เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมี
บุญญาภิสังขารบ้าง อเนชชาภิสังขารบ้าง มิใช่หรือ. อภิสังขารทั้งสองนั้น
เป็นมิจฉาปฏิบัติได้อย่างไร. แก้วว่า เพราะถือว่าวิญญะเป็นสำคัญ. สิ่งใด
สิ่งหนึ่งซึ่งบุคคลปรารถนาวิญญะกล่าวคือภพ ๓ ปฏิบัติ โดยที่สุดอภิญญา ๕
หรือสมาบัติ ๘ สิ่งทั้งหมดเป็นไปในฝ่ายวิญญะ. จัดเป็นมิจฉาปฏิบัติ
เพราะถือว่าวิญญะเป็นสำคัญ. สิ่งใดสิ่งหนึ่งอันบุคคลปรารถนาวิญญะ คือ
พระนิพพาน ปฏิบัติ โดยที่สุดถวายนเพียงข้ายาคูกระบวยหนึ่งก็ดี
เพียงถวายนไปไม้กำมือหนึ่งก็ดี สิ่งทั้งหมดนั้นจัดเป็นสัมมาปฏิบัติโดย
แท้เพราะเป็นฝ่ายวิญญะ บุคคลไม่บรรลุพระอรหัตแล้วจะถึงที่สุดหา
ได้ไม่ ดังนั้น ฟังทราบว่าเป็นมิจฉาปฏิบัติด้วยอำนาจอนุโลม
แสดงสัมมาปฏิบัติด้วยอำนาจปฏิโลม.

ถ้ามว่า ก็ในที่นี้ ท่านถามปฏิบัติ จำแนกพระนิพพาน กำหนด
ปฏิบัติแม้ในการตอบ และบทว่า ปฏิบัติ ไม่เป็นชื่อแห่งพระนิพพาน
แต่คำว่า ปฏิบัตินี้เป็นชื่อของมรรค ๔ พร้อมด้วยวิปัสสนา เพราะ-
ฉะนั้น บทภาษณะจึงสมด้วยการถามการตอบมิใช่หรือ. แก้วว่า ไม่สม

หามิได้. เพราะเหตุไร. เพราะท่านแสดงปฏิบัติโดยผล. จริงอยู่ ในที่นี้ ท่านแสดงปฏิบัติโดยผล. ความในคำว่า เพราะอวิชชานั้นแลดับไปโดย สัมมาปฏิบัติ สัจจารจึงดับนี้ มีอธิบายดังนี้ นิพพานกล่าวคือการ ดับสนิทนนี้ เป็นผลของปฏิบัติใด ภิกษุทั้งหลาย ปฏิปัตานนี้เราเรียกว่า สัมมาปฏิบัติ. ก็ในอรรถนี้ วิจารณ์ ในคำว่า อเสสวิจารณ์โรธา นี้ เป็นไวพจน์ของการดับสนิทนนั้นเอง. ก็ในคำว่า อเสสวิจารณ์โรธา นี้ เป็นไวพจน์ของการดับสนิทนนั้นเอง. ก็ในคำว่า อเสสวิจารณ์โรธา นี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ อีกอย่างหนึ่ง เพื่อแสดงมรรคกล่าวคือ วิจารณ์ อันเป็นเหตุดับสนิทโดยไม่เหลือ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสบท ภาษานี้ว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ปฏิบัติอันเป็นไปกับด้วยอานุภาพ เป็นอัน พระองค์ทรงจำแนกแล้ว. ดังนั้น พระองค์จึงตรัสเฉพาะวิภูฏะและวิวิภูฏะ แม้นี้เท่านั้นแล.

จบอรรถกถาปฏิบัติสูตรที่ ๓

๔. วิปัสสิสูตร

ว่าด้วยพระวิปัสสิโพธิสัตว์ทรงปริวิตก

[๒๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าวิปัสสิ ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ยังมีได้ ตรัสรู้ ได้ปริวิตกว่า โลกนี้ถึงความยากแล้วหนอ ย่อมเกิด แก่ ตาย จุติ และอุปบัติ และเมื่อเป็นเช่นนั้นก็ยังไม่รู้ธรรมอันออกจากทุกข์ คือชรา และมรณะนี้ เมื่อไรเล่าความออกจากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ จักปรากฏ.

[๒๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ชราและมรณะจึงมี. ชราและมรณะย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมีอยู่ ชราและมรณะจึงมี. ชราและมรณะย่อมมีเพราะชาติเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ชาติจึงมี. ชาติย่อมมีเพราะภพเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ภพจึงมี. ภพย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. . .เมื่ออุปาทานมีอยู่ ภพจึงมี. ภพย่อมมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ อุปาทานจึงมี. อุปาทานย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. . .เมื่อตัณhamืออยู่ อุปาทานจึงมี. อุปาทานย่อมมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ตัณหาจึงมี. ตัณหาย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. . .เมื่อเวทนามืออยู่ ตัณหาจึงมี. ตัณหาย่อมมีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ เวทนาจึงมี. เวทนาย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. . .เมื่อผัสสะมีอยู่ เวทนาจึงมี. เวทนาย่อมมีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ผัสสะจึงมี. ผัสสะย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. . .เมื่อสพายตนะมีอยู่ ผัสสะจึงมี. ผัสสะย่อมมีเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ สพายตนะจึงมี. สพายตนะย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. . .เมื่อนามรูปมีอยู่ สพายตนะจึงมี. สพายตนะย่อมมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ นามรูปจึงมี. นามรูปย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. . .เมื่อวิญญาณมีอยู่ นามรูปจึงมี. นามรูปย่อมมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมืออยู่ วิญญาณจึงมี. วิญญาณย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. . .เมื่อสังขารมีอยู่ วิญญาณจึงมี. วิญญาณย่อมมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย. คุณก่อน

ภิกษุทั้งหลาย ครั้นนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอมีอยู่ สังขารจึงมี. สังขารย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้นนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะกระทำไว้ในใจแยกแยกคาย จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่ออวิชชามีอยู่ สังขารจึงมี. สังขารย่อมมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย. เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร. เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ. . . ดังพรรณนามานี้. ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ฝ่ายข้างเกิด ฝ่ายข้างเกิด ดังนี้.

[๒๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้นนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้มีความปริวิตกดังนี้ เมื่ออะไรหนอไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้นนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยกคาย จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี. เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ. . . เมื่ออะไรหนอไม่มี ชาติจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ชาติจึงดับ. เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี. เพราะภพดับ ชาติจึงดับ. . . เมื่ออะไรหนอไม่มี ภพจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ภพจึงดับ. เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี. เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ. . . เมื่ออะไรหนอไม่มี อุปาทานจึงไม่มี. เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ. . . เมื่ออะไรหนอไม่มี ตัณหาจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ตัณหาจึงดับ. เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี. เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ. . . เมื่ออะไรหนอไม่มี เวทนาจึงไม่มี. เพราะ

อะไรดับ เวทนาจึงดับ...เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี เพราะผัสสะดับ
เวทนาจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี ผัสสะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ
ผัสสะจึงดับ เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี เพราะสพายนะดับ
ผัสสะจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี สพายนะไม่มี เพราะอะไรดับ
สพายนะจึงดับ...เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะจึงไม่มี เพราะนามรูป
ดับ สพายนะจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี นามรูปจึงไม่มี เพราะ
อะไรดับ นามรูปจึงดับ...เมื่อวิญญานไม่มี นามรูปจึงไม่มี เพราะ
วิญญานดับ นามรูปจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี วิญญานจึงไม่มี
เพราะอะไรดับ วิญญานจึงดับ เมื่อสังขารไม่มี วิญญานจึงไม่มี เพราะ
สังขารดับ วิญญานจึงดับ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสี
โพธิสัตว์ได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอไม่มี สังขารจึงไม่มี.
เพราะอะไรดับ สังขารจึงดับ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระ
วิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า
เมื่ออวิชาไม่มี สังขารจึงไม่มี. เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ.
ก็เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ. เพราะสังขารดับ วิญญานจึงดับ...
ดังพรรณนามาจะนี้ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง
ได้บังเกิดขึ้นแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า
ฝ่ายข้างดับ ฝ่ายข้างดับ ดังนี้.

จบวิปัสสีสูตรที่ ๔

อรรถกถาวิปัสสิสูตรที่ ๔

ในวิปัสสิสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า วิปัสสิสุต ความว่า ได้ยินว่า ดวงตาทั้งหลายของโลกีย-
มนุษย์ผู้มองดูอะไร ๆ ย่อมกลอกไปมา เพราะประสาทตาอันเกิดแต่กรรม
ที่บังเกิดแต่กรรมเล็กน้อย มีกำลังอ่อนเช่นใด แต่ดวงตาของพระโพธิสัตว์
นั้น หากกลอกเช่นนั้นไม่ เพราะประสาทตาอันเกิดแต่กรรม บังเกิดแต่กรรม
มีกำลังมีกำลังมากพระองค์จึงมองดูด้วยดวงตาที่ไม่กลอกไม่ก็พริบนั้นแล
เหมือนเทวดาในดาวดึงส์ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระกุมาร
เพ่งดูโดยไม่กะพริบ เพราะฉะนั้น พระวิปัสสิกุมารนั้นจึงเกิดสมัญญาว่า
วิปัสสิ วิปัสสิ นั้นแล. จริงอยู่ ในข้อนี้ มีอธิบายดังนี้ ชื่อว่า วิปัสสิ
เพราะเห็นความบริสุทธิ์ อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า วิปัสสิ เพราะเห็นด้วยทั้ง
ดวงตาที่เบิก. ก็ในที่นี้ดวงตาของพระโพธิสัตว์ทั้งหมด ผู้เกิดใน
ภพสุดท้ายย่อมไม่กลอก เพราะประสาทที่เกิดแต่กรรมอันมีกำลัง มีกำลัง
แรง. ก็พระโพธิสัตว์นั้น ย่อมได้ชื่อด้วยเหตุนี้ตนเอง. อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่า วิปัสสิ เพราะพิจารณาเห็น อธิบายว่า เพราะเลือกเฟ้นจึงเห็น.

ได้ยินว่า วันหนึ่ง อำมาตย์ทั้งหลายนำพระมหาบุรุษผู้ประดับตกแต่ง
พระวรกายแล้วมาวางไว้บนพระเพลาของพระราชาผู้ประทับนั่งพิจารณา
คคืออยู่ในศาล เมื่อพระราชาทรงพอพระทัยที่ได้มหาบุรุษนั้นอยู่บนพระ
เพลา อำมาตย์ทั้งหลายได้กระทำเจ้าของทรัพย์ไม่ให้เป็นเจ้าของทรัพย์.
พระโพธิสัตว์ทรงเปล่งเสียงแสดงความไม่พอพระทัย. พระราชาตรัสว่า
พวกท่านพิจารณาทบทวนดูที่หรือว่าเรื่องนั้นเป็นอย่างไร เรื่องนี้เป็น
เป็นอย่างไร. พวกอำมาตย์เมื่อพิจารณาทบทวน ก็ไม่เห็นกรณีเป็นอย่างไร

อื่นจึงคิดว่า ชะรอยว่าที่เข้าไปแล้วอย่างนี้ จักเป็นการวินิจฉัยคดีที่ไม่ชอบ. จึงทำผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ให้เป็นเจ้าของทรัพย์อีก เมื่อทดลองว่ากุมารจะรู้ หรือหนอจึงทำอย่างนี้. จึงทำเจ้าของทรัพย์ให้ไม่เป็นเจ้าของทรัพย์อีก. ครั้งนั้นพระราชาทรงดำริว่า พระมหานบุรุษคงจะรู้ ตั้งแต่นั้นมาจึง เป็นผู้ไม่สะเพร่า. ด้วยเหตุนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสว่า กุมาร ไคร่ครวญแล้วไคร่ครวญเล่า จึงรู้คดีเพราะเหตุนี้แล ภิกษุทั้งหลาย พระกุมารนั้นจึงเกิดพระนามโดยประมาณยิ่งว่า วิปัสสี นั้นแล.

บทว่า **ภควโต** แปลว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยภาคยะ. บทว่า **อรหโต** ได้แก่ผู้มีพระนามอันเกิดขึ้นโดยคุณอย่างนี้ว่า ชื่อว่า **อรห** เพราะ กำจัดกิเลสเพียงดังข้าศึกมีราคะเป็นต้นเสียได้ เพราะทรงหักกำแพงสังสารจักร หรือเพราะเป็นผู้ควรแก่ปัจจัยทั้งหลาย. บทว่า **สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส** ได้แก่ผู้ตรัสรู้สัจจะ ๔ โดยความเพียรของบุรุษ โดยพระองค์เอง เฉพาะ พระองค์ โดยชอบ โดยนัย โดยเหตุ. บทว่า **ปฺพุเพว สมฺโพธา** ความว่า ญาณในมรรค ๔ ท่านเรียกว่า สัมโพธะ ตรัสรู้พร้อม, ก่อนแต่ การตรัสรู้นั้นแล. บทว่า **โพธิ** ในคำว่า **โพธิสตุตฺสเสว สโต** นี้ ได้แก่ญาณ, สัตว์ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่า**โพธิสัตว์** อธิบายว่า ผู้มีญาณ คือผู้มี ปัญญา ชื่อว่า**บัณฑิต**. จริงอยู่ สัตว์นั้น เป็นบัณฑิต จำเดิมแต่ทรงมี อภินิหาร แทบบาทมูลแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ใช่อันธพาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระโพธิสัตว์ อนึ่ง ชื่อว่า**โพธิสัตว์** แม้เพราะเป็นสัตว์ ผู้จะเบิกบาน โดยอรรถวิเคราะห์ว่า บำเพ็ญพระบารมี แล้วจักเบิกบาน โดยหาอันตรายมิได้อย่างแน่นอน เพราะได้คำพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เปรียบเหมือนดอกปทุม ที่โผล่ขึ้นจากน้ำตั้งอยู่ แก่ได้

ที่แล้วจักบานโดยสัมผัสแสงอาทิตย์อย่างแน่นอน เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ดอกปทุมบาน. อนึ่ง สัตว์ปรารถนาโพธิกล่าวคือญาณในมรรค ๔ ปฏิบัติอยู่ เหตุนั้น ผู้ที่ยังติดอยู่ในโพธิจึงชื่อว่า โพธิสัตว์ ดังนี้ก็มี. เมื่อพระโพธิสัตว์มีอยู่โดยพระนามที่เกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้. บทว่า กิจจัมแปลว่า ลำบาก. บทว่า อาปนุโน แปลว่า ถึงแล้วเนื่อง ๆ. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า นานาถ สัตว์โลกนี้ ถึงความลำบากเนื่อง ๆ. บทว่า จวติ จ อุปปชฺชติ จ นี้ ท่านกล่าวด้วยอำนาจจติและปฏิสนธิไป ๆ มา ๆ. บทว่า นิสฺสรณํ ได้แก่พระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพานนั้น ท่านเรียกว่านิสฺสรณะ เพราะสลัดออกจากทุกข์คือชราและมรณะ. บทว่า กุทาสฺสู นาม ได้แก่ในกาลไหน ๆ แล.

บทว่า โยนิโสมนสิการา ได้แก่โดยการใส่ใจโดยอุบาย คือการใส่ใจครั้งแรก. บทว่า อหุ ปญฺญา อภิสมโย ความว่า ได้แก่การตรัสรู้ คือความประกอบชอบซึ่งเหตุแห่งชราและมรณะด้วยปัญญา อธิบายว่า พระองค์เห็นดังนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า โยนิโสมนสิการา อหุ ปญฺญา ได้แก่ได้ตรัสรู้ ด้วยโยนิโสมนสิการ และด้วยปัญญา. อธิบายว่า ได้แทงตลอดเหตุแห่งชราและมรณะอย่างนี้ว่า เมื่อความเกิดมีอยู่แล ชราและมรณะก็มี. ในบททั้งปวงก็เช่นนี้.

บทว่า อิติ หิทฺถ เทกัถ เอมมิทฺถ สิ่งนี้มีด้วยประการฉะนี้. ด้วยบทว่า สมุทฺทโย นี้ ท่านประมวลการเกิดขึ้นแห่งสังขารเป็นต้นแสดงในฐานะ ๑๑. บทว่า ปุพฺเพ อนนุสฺสูเตสุ ความว่า ในธรรมที่ไม่เคย

๑. พม่า. ปถมนสิการเณ คือการมนสิการตามคลองธรรม.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 44
สดับมาก่อนแต่นี้ อย่างนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ความเกิด
ขึ้นของสังขารย่อมมีเพราะอวิชาเป็นปัจจัยดังนี้ หรือในอริยสัจธรรม ๔.
บทว่า จกฺขุ เป็นต้นเป็นไวยากรณ์ของญาณนั่นเอง. จริงอยู่ ในที่นี้ ญาณ
นั้นแลท่านกล่าวว่า จักขุ เพราะอรรถว่าเห็น, กล่าวว่าญาณ เพราะ
อรรถว่า รู้, กล่าวว่า ปัญญา เพราะอรรถว่า รู้ชัด, กล่าวว่า
วิชา เพราะอรรถว่า แทะตลอด, กล่าวว่า อาโลกะ เพราะอรรถว่า
สว่าง. ก็ญาณนี้นั้น ฟังทราบว่าเป็นที่แจ้งว่าเจือทั้งโลกียะและโลกุตระ
ในสัจจะ ๔. แม้ในนิโรธวาระ ฟังทราบความโดยนัยนี้แล.

จบอรรถกถาวิปัสสีสูตรที่ ๔

๕. ลีขีสูตรที่ ๕. กัสสปสูตร

ว่าด้วยพระปริวิตกของพระพุทธเจ้า ๗ องค์

[๒๕] พระปริวิตกของพระพุทธเจ้าแม่ทั้ง ๗ พระองค์ ก็พึงให้
พิสดารเหมือนอย่างนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าลีขี...ทรงพระนามว่าเวสสภู...ทรง
พระนามว่ากุสันธ... ทรงพระนามว่าโกณฑมนะ...ทรงพระนาม
ว่ากัสสปะ.

๑๐. มหาศักยมุนีโคตมสูตร^๒

ว่าด้วยพระปริวิตกของพระบรมโพธิสัตว์

[๒๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรายังเป็นพระโพธิสัตว์ ก่อน
ตรัสรู้ยังมีได้ตรัสรู้ ได้มีความปริวิตกตั้งนี้ว่า โลกนี้ถึงความยากแล้วหนอ
ย่อมเกิด แก่ ตาย จุติ และอุปบัติ และเมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ยังไม่รู้

๑. ข้อความที่ละไว้ เหมือนข้อ ๒๒-๒๔ ๒. อรรถกถาสูตรที่ ๕-๑๐ แก่ไว้ท้ายวรรคนี้.

ธรรมอันออกจากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรเล่า ความออกจาก
ทุกข์ คือชราและมรณะนี้จักปรากฏ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มี
ความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอมีอยู่ ชราและมรณะจึงมี. ชราและมรณะ
ย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นเพราะกระทำไว้
ในใจโดยแยบคาย จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมีอยู่ ชราและมรณะ
จึงมี ชราและมรณะย่อมมีเพราะชาติเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมีอยู่ ชาติ
จึงมี. ชาติย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. เมื่อภพมีอยู่ ชาติจึงมี. ชาติ
ย่อมมีเพราะภพเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรมีอยู่ ภพจึงมี. ภพย่อมมีเพราะ
อะไรเป็นปัจจัย. เมื่ออุปาทานมีอยู่ ภพจึงมี. ภพย่อมมีเพราะอุปาทาน
เป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมีอยู่ อุปาทานจึงมี. อุปาทานย่อมมีเพราะ
อะไรเป็นปัจจัย. . .เมื่อคณหามีอยู่ อุปาทานจึงมี. อุปาทานย่อมมีเพราะ
คณหาเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมีอยู่ คณหาจึงมี. คณหาย่อมมีเพราะ
อะไรเป็นปัจจัย เมื่อเวณามีอยู่ คณหาจึงมี. คณหาย่อมมีเพราะเวณา
เป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมีอยู่ เวณาจึงมี. เวณาย่อมมีเพราะอะไร
เป็นปัจจัย. เมื่อผัสสะมีอยู่ เวณาจึงมี. เวณาย่อมมีเพราะผัสสะเป็น
ปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมีอยู่ ผัสสะจึงมี. ผัสสะย่อมมีเพราะอะไรเป็น
ปัจจัย. เมื่อสพายนะมีอยู่ ผัสสะจึงมี. ผัสสะย่อมมีเพราะสพายนะเป็น
ปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมีอยู่ สพายนะจึงมี. สพายนะมีอยู่เพราะ
อะไรเป็นปัจจัย. เมื่อนามรูปมีอยู่ สพายนะจึงมี. สพายนะย่อมมีเพราะ
นามรูปเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมีอยู่ นามรูปจึงมี. นามรูปย่อมมี
เพราะอะไรเป็นปัจจัย. เมื่อวิญญาณมีอยู่ นามรูปจึงมี. นามรูปย่อมมีเพราะ
วิญญาณเป็นปัจจัย. . .เมื่ออะไรหนอมีอยู่ วิญญาณจึงมี. วิญญาณย่อมมี

เพราะอะไรเป็นปัจจัย. เมื่อสังขารมีอยู่ วิญญาณจึงมี. วิญญาณย่อมมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอมีอยู่ สังขารจึงมี. สังขารย่อมมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้น เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยกกายจึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่ออวิชชามีอยู่ สังขารจึงมี. สังขารย่อมมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร. เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ...ดังพรรณนามาฉะนี้ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ฝ่ายข้างเกิด ฝ่ายข้างเกิด ดังนี้.

[๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้น เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยกกายจึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี. เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี ชาติจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ชาติจึงดับ เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี. เพราะภพดับ ชาติจึงดับ...เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี. เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี อุปาทานจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ อุปาทานจึงดับ. เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี. เพราะตัณหาจึงดับ อุปาทานจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี ตัณหาจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ตัณหาจึงดับ. เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี. เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ...เมื่ออะไรหนอไม่มี เวทนาจึงไม่มี. เพราะ

อะไรดับ เวทนาจึงดับ. เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี. เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี ผัสสะจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ ผัสสะจึงดับ. เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี. เพราะสพายนะดับ ผัสสะจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี สพายนะจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ สพายนะจึงดับ. เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะจึงไม่มี. เพราะนามรูปดับ สพายนะจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี นามรูปจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ. เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี. เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ... เมื่ออะไรหนอไม่มี วิญญาณจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ วิญญาณจึงดับ. เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี. เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอไม่มี สังขารจึงไม่มี. เพราะอะไรดับ สังขารจึงดับ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้น เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยกกายจึงได้รู้ ด้วยปัญญาว่า เมื่ออวิชาไม่มี สังขารจึงไม่มี. เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ. ก็เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ. เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ดังพรรณนามาฉะนี้ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. คุณภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ฝ่ายข้างดับ ฝ่ายข้างดับ ดังนี้.

จบมหาศกยมนิโคตมสูตรที่ ๑๐

จบพุทธวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. เทศนาสูตร	๒. วิภังคสูตร	๓. ปฏิปทาสูตร
๔. วิปัสสีสูตร	๕. ลีขีสูตร	๖. เวสสภูสูตร
๗. กกสันธสูตร	๘. โภจนาคมนสูตร	๙. กัสสปสูตร
๑๐. มหาศักยมนิโคตมสูตร.		

อรรถกถาลีขีสูตรเป็นต้น (๕-๑๐)

ในลีขีสูตรที่ ๕ เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

อรรถแห่งบทว่า ลีขีสถ ภิกขเว เป็นต้น ฟังกล่าวความประกอบ
อย่างนี้ว่า ลีขีสถปิ ภิกขเว. เพราะเหตุไร เพราะไม่แสดงในอาสนะ
เดียว. จริงอยู่ พระสูตรเหล่านี้ทรงแสดงไว้ในฐานะต่าง ๆ แต่เนื้อความ
เหมือนกันทุกแห่งทีเดียว ความจริง เมื่อพระโพธิสัตว์ทุกๆ พระองค์
ประทับนั่ง ณ โพธิบัลลังก์ ผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นสมณะก็ตาม พราหมณ์ก็ตาม
เทวดาก็ตาม พรหมก็ตาม ไม่ได้บอกว่า พระโพธิสัตว์ในอดีตพิจารณา
ปัจฉยาการแล้วเป็นพระพุทธเจ้า. เหมือนอย่างว่า พระพุทธเจ้าพระองค์
หลังๆ ย่อมดำเนินไปตามทางที่พระพุทธเจ้าก่อนๆ เหล่านั้นดำเนินไป
แล้ว เหมือนเมื่อฝนตกในครั้งปฐมกัป แม้น้ำฝนก็ย่อมบ่าไปตามทางที่น้ำ
ไหลไปแล้วนั้นแหละ. จริงอยู่ พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ออกจากจุดตถฌาน
อันมีลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ ทำญาณให้หยั่งลงในปัจฉยาการ
พิจารณาปัจฉยาการนั้นโดยอนุโลมและปฏิโลม ย่อมเป็นพระพุทธเจ้า
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวให้ชื่อว่า พุทธวิปัสสนา ใน ๗ สูตรตามลำดับแล.

อาหารวรรคที่ ๒

๑. อาหารสูตร

ว่าด้วยอาหาร ๔ อย่าง

[๒๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ เหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่
ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด.
อาหาร ๔ เป็นไฉน. คือ [๑] กวฬิการาหาร หยาบหรือละเอียด
[๒] ผัสสาหาร [๓] มโนสัจเจตนาหาร [๔] วิญญาณาหาร อาหาร
๔ เหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หรือ
เพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด.

[๒๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาหาร ๔ เหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุ
มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. อาหาร ๔
เหล่านี้ มีตัณหาเป็นเหตุ มีตัณหาเป็นที่ตั้งขึ้น มีตัณหาเป็นกำเนิด มี
ตัณหาเป็นแดนเกิด มีตัณหานี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มี
อะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. ตัณหา มีเวทนาเป็นเหตุ มี
เวทนาเป็นที่ตั้งขึ้น มีเวทนาเป็นกำเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด ก็เวทนานี้
มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดน
เกิด. เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นที่ตั้งขึ้น มีผัสสะเป็นกำเนิด

มีผัสสะเป็นแดนเกิด ก็ผัสสะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มี
อะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. ผัสสะมีสพายนะเป็นเหตุ มี
สพายนะเป็นที่ตั้งขึ้น มีสพายนะเป็นกำเนิด มีสพายนะเป็นแดนเกิด
ก็สพายนะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด
มีอะไรเป็นแดนเกิด. สพายนะมีนามรูปเป็นเหตุ มีนามรูปเป็นที่ตั้งขึ้น
มีนามรูปเป็นกำเนิด มีนามรูปเป็นแดนเกิด ก็นามรูปนี้มีอะไรเป็นเหตุ
มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. นามรูป
มีวิญญาณเป็นเหตุ มีวิญญาณเป็นที่ตั้งขึ้น มีวิญญาณเป็นกำเนิด มี
วิญญาณเป็นแดนเกิด ก็วิญญาณนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น
มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด. วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ มี
สังขารเป็นที่ตั้งขึ้น มีสังขารเป็นกำเนิด มีสังขารเป็นแดนเกิด ก็สังขาร
เหล่านี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไร
เป็นแดนเกิด. สังขารทั้งหลายมีอวิชาเป็นเหตุ มีอวิชาเป็นที่ตั้งขึ้น
มีอวิชาเป็นกำเนิด มีอวิชาเป็นแดนเกิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะ
อวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ...
ดังพรรณนามาจะนี้ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้.

[๓๐] ก็เพราะอวิชานั้นแหละดับด้วยการสํารอกโดยไม่เหลือ
สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์
ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

อาหารวรรคที่ ๒

อรรถกถาอาหารสูตรที่ ๑

อาหารวรรค อาหารสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อาหาร ได้แก่ปัจจัย. จริงอยู่ ปัจจัยท่านเรียกว่า อาหาร เพราะนำผลให้แก่ตน. ในบทว่า ภูตานิ วา สตุตานิ เป็นอาทิ พึงทราบเนื้อความดังต่อไปนี้. บทว่า ภูตา ได้แก่เกิดแล้ว คือบังเกิดแล้ว. บทว่า สัมภเวสีโน ได้แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหา ค้นหาสมภพที่เกิดขึ้นที่บังเกิด. บรรดาคำเน็ด ๔ เหล่านั้น อัญชะสัตว์ ชลาพุชะสัตว์ยังทำลายกะเปาะไข่และฟองไข่ไม่ได้อยู่ตราบใด ชื่อว่า สัมภเวสี (ผู้แสวงหาภพที่เกิดขึ้น) อยู่ตราบนั้น. เหล่าสัตว์ที่ทำลายกะเปาะไข่และฟองไข่ออกมาภายนอก ชื่อว่า ภูต. เหล่าสังเสทชะสัตว์ และโอปปาติกะสัตว์ (สัตว์ที่เกิดในถ้ำไคล และที่ผุดเกิดเอง) ชื่อว่า สัมภเวสี ในขณะที่แห่งจิตดวงแรก. ตั้งแต่ขณะจิตดวงที่ ๒ ไป ชื่อว่า ภูต. อีกอย่างหนึ่ง เหล่าสัตว์ที่ยังไม่ถึงอริยาบถอื่นจากอริยาบถที่ตนเกิดตราบใด ก็จัดว่าเป็น สัมภเวสีตราบนั้น. นอกจากนั้น ชื่อว่า ภูต. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ภูตา ได้แก่เกิดแล้ว คือบังเกิดแล้ว ภูตเหล่าใด คือ ภูตที่ถึงการนับ (ที่จัดเจ้าในประเภทที่) ว่า จักไม่มี (การเกิด) อีก คำนั้นเป็นชื่อของพระชีณาสพเหล่านั้น. ชื่อว่า สัมภเวสี เพราะแสวงหาภพที่เกิดขึ้น. คำนั้น เป็นชื่อของพระเสชะ และปฤชชนผู้แสวงหาภพต่อไป เพราะยังละภวสังโยชนไม่ได้ ด้วยอาการอย่างนี้ กิเลสภวสังโยชนนั้น จึงยึดสรรพสัตว์ไว้ด้วยบททั้ง ๒ นี้โดยประการทั้งปวง. อนึ่ง วา ศัพท์

ในคำว่า ภูตานิ วา สตุตานิ นี้ มีอรรถว่า ประมวลกันเข้า เพราะเหตุนี้ ฟังทราบเนื้อความดังนี้ว่า ภูตานิ จ สมภเวสินิ จ สัตว์ผู้เกิดแล้ว และสัตว์ผู้แสวงหาภพ.

บทว่า จิตฺติยา ได้แก่เพื่อความตั้งอยู่. บทว่า อนุคฺคหาย ได้แก่เพื่อความอนุเคราะห์. นี้เป็นเพียงความแตกต่างแห่งถ้อยคำเท่านั้น ส่วนเนื้อความ (ความหมาย) ของบทแม้ทั้ง ๒ นั้น ก็เป็นอย่างเดียวกันนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า จิตฺติยา ได้แก่ไม่ขาดสายเพราะธรรมที่เกิดขึ้นแก่สัตว์นั้น ๆ ยังตามผูกพันอยู่. บทว่า อนุคฺคหาย ได้แก่เพื่อการเกิดขึ้นแห่งธรรมที่ยังไม่เกิด. บททั้ง ๒ นี้ ฟังเห็นในที่ทั้ง ๒ อย่างนี้ว่า ภูตานิ วา จิตฺติยา เจว อนุคฺคหาย จ สมภเวสินิ จิตฺติยา เจว อนุคฺคหาย จ (เพื่อความดำรงและเพื่ออนุเคราะห์ภูตทั้งหลาย หรือเพื่อความดำรงและเพื่ออนุเคราะห์สัมภเวสีทั้งหลาย).

อาหารที่ทำเป็นคำกลืนกิน ชื่อว่า กพพิการาหาร. คำว่า กพพิการาหาร นั้น เป็นชื่อของโอชามีข้าวสุกและขนมกุมมาสเป็นต้นเป็นที่ตั้ง.

บทว่า โอพาริโก วา สุขุโม วา ได้แก่ ชื่อว่าหยาบ เพราะมีวัตถุหยาบ. ชื่อว่าละเอียด เพราะมีวัตถุละเอียด. กพพิการาหาร ชื่อว่าละเอียด เพราะนับเนื่องในสุขุมรูป รูปละเอียดตามสภาพ. ฟังทราบว่าเป็นอาหารนั้นหยาบและละเอียดโดยวัตถุ เพราะเทียบเคียงกับอาหารของจระเข้. เขาว่า จระเข้กินก้อนหิน. ก็ก้อนหินเหล่านั้นพอเข้าไปในท้องของมัน ก็ย่อยละเอียด. นกยูงกินสัตว์ต่าง ๆ มีงู และแมลงป่องเป็นต้น. แต่เมื่อเทียบกับอาหารของนกยูง อาหารของหมาในละเอียดกว่า.

เขาวัว หม่าในเหล่านั้นกินเขาและกระดูกที่เขาทิ้งไว้ถึง ๓ ปี. ก็กระดูกเหล่านั้นพอเปียก เพราะน้ำลายของพวกมัน ก็อ่อนเหมือนเหง้ามัน. เมื่อเทียบกับอาหารของหมาในอาหารของช้างละเอียดกว่า. เพราะช้างเหล่านั้น กินกิ่งไม้ต่าง ๆ เป็นต้น. อาหารของโคลาน กวาง และเนื้อ เป็นต้น ละเอียดกว่าอาหารของช้าง. เขาวัว โคลาน กวาง และเนื้อ เป็นต้น กินใบไม้ต่าง ๆ เป็นต้นซึ่งไม่มีแก่น. อาหารของโคละเอียดแม้กว่าอาหารของโคลาน กวาง และเนื้อเหล่านั้น. โคลเหล่านั้นกินหญ้าสดและหญ้าแห้ง. อาหารของกระต่ายละเอียดกว่าอาหารของโคเหล่านั้น. อาหารของนกละเอียดกว่าอาหารของกระต่าย. อาหารของพวกที่อยู่ชายแดนละเอียดกว่าอาหารของพวกนก. อาหารของนายบ้านละเอียดกว่าอาหารของพวกที่อยู่ชายแดน. อาหารของมหาอำมาตย์ของพระราชาละเอียดกว่าอาหารของนายบ้าน. พระกระยาหารของพระเจ้าจักรพรรดิละเอียดกว่าอาหารของมหาอำมาตย์แม่เหล่านั้น. อาหารของเหล่าภุมมเทพละเอียดกว่าพระกระยาหารของพระเจ้าจักรพรรดิ. อาหารของเทพชั้นจาคุมหาราชิกะเอียดกว่าอาหารของภุมมเทพ. พึงให้อาหารของเทพยดาทั้งหลายจนถึงเทพยดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ พิสดารดังพรรณนามาจะนี้. ตกลงว่าอาหารของเทพยดาเหล่านั้นละเอียดทั้งนั้น.

ก็ในคำว่า โอปาริโก วา สุขุโม วา นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- เมื่อวัตถุหยาบโอชาก็น้อยและมีกำลังอ่อน. เมื่อวัตถุละเอียดโอชาก็มีกำลังดี. จริงอย่างนั้น ผู้ที่ดื่มข้าวยาสูบเต็มบาตรหนึ่ง ครู่เดียวเท่านั้นก็หิว อยากกินอะไร ๆ อยู่那儿แหละ. ส่วนผู้ที่ดื่มเนยใสเพียงพายมือหนึ่ง ก็ไม่อยากจะกินตลอดวัน (อยู่ได้ทั้งวัน). วัตถุในบรรดา

ข้าวยาकुและเนยใส่นั้นย่อมบรรเทาอันตราย กล่าวคือไฟอันเกิดแต่กรรมได้ แต่ไม่สามารถจะหล่อเลี้ยงได้. แม้ข้าวโอชาก็จะหล่อเลี้ยงได้แต่ไม่สามารถจะบรรเทาอันตรายได้. แต่ข้าวยาकुและเนยใสทั้ง ๒ อย่างรวมกันเข้าแล้ว ย่อมบรรเทาอันตรายและหล่อเลี้ยงได้ ดังพรรณนามาจะนี้.

บทว่า ผลสุโธ ทุติโย ความว่า ผัสสะทั้ง ๖ อย่างมีจักขุสัมผัส เป็นต้น ฟังทราบทั่ว ชื่อว่า อาหารที่ ๒ ในอาหาร ๔ อย่างเหล่านั้น. นี้ก็เป็นเทศนานัยเท่านั้น. เพราะเหตุนี้ ด้วยเหตุชื่อนี้จึงไม่จำเป็นต้องค้นหา ในคำว่า ทุติโย ตติโย จ นี้ในที่นี้. เจตยานันเองท่านเรียกว่า มโนสังญเจตนา. บทว่า วิญญานัง ได้แก่เจต. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอาหาร ๔ ให้เป็นหมวดเดียวกัน ไว้ในที่นี้ด้วยอำนาจอาหาร ที่เป็นอุปาทินนกะและอนุปาตินนกะด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ กพพิการาหารที่เป็นอุปาทินนกะก็มี ที่เป็นอนุปาตินนกะก็มี ถึงผัสสะเป็นต้น ก็เหมือนกัน.

ฟังทราบวินิจฉัยในคำนั้น (คำว่า อุปาทินนโกปิ อตฺถิ อนุปา-
ทินนโกปิ) ดังต่อไปนี้ :- ฟังทราบกพพิการาหารที่เป็นอุปาทินนกะ ด้วยอำนาจกบเป็นต้น ที่ถูกงูกลิ้นกิน. อันกบเป็นต้น ถูกงูกลิ้นกิน แม้จะอยู่ในท้องก็มีชีวิตอยู่ ชั่วเวลาเล็กน้อยเท่านั้น. กบเหล่านั้น ตราบใดที่ยังอยู่ในฝ่ายอุปาทินนกะก็ไม่สำเร็จประโยชน์เป็นอาหารตราบนั้น แต่เมื่อทำลายไปอยู่ในฝ่ายอนุปาตินนกะจึงให้สำเร็จเป็นอาหารได้. ท่านกล่าวว่า อุปาทินนกาหาร ก็จริง แต่คำที่ว่านี้ ท่านเพิ่มเข้าในอรรถถาว่า อาจารย์ทั้งหลายมิได้กล่าวไว้ แล้วกล่าวไว้ดังนี้ว่า อาหารที่เกิดร่วมกับปฏิสนธิจิตของสัตว์เหล่านี้ ซึ่งกินก็ดี ไม่กินก็ดี บริโภคก็ดี ไม่

บริโภกก็ดี ชื่อว่า กัมมชรูป (รูปเกิดแต่กรรม) มีอยู่ อาหารนั้นย่อม
หล่อเลี้ยงชีวิตไปได้จนถึงวันที่ ๗. อาหารนี้แหละพึงทราบว่าเป็น
การอาหารที่เป็นอุปาทินนกะ. ผัสสะเป็นต้นที่เป็นอุปาทินนกะพึงทราบด้วย
อำนาจวิบากอันเป็นไปในภุมิ ๓. ที่เป็นปาตินนกะพึงทราบด้วยอำนาจ
กุศลจิต อกุศลจิต และกิริยาจิตที่เป็นไปในภุมิ ๓. ส่วนที่เป็นโลกุตระ
ท่านกล่าวไว้โดยที่กินความถึงด้วย.

ในข้อนี้ท่านผู้ท้วงได้ท้วงว่า ผิดว่า อาหารมีธรรมดา ปัจจย
ปัจจยมีธรรมดา อาหารไซ้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร เมื่อปัจจย
แม้เหล่าอื่นของสัตว์ทั้งหลายมีอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอาหาร ๔
เหล่านี้ไว้เล่า. จะเฉลยต่อไป:-

ที่พระองค์ตรัสไว้ว่า เพราะอาหารเป็นปัจจยพิเศษของความสืบต่อ
(สันตติ) ในภายใน. จริงอยู่ กพพิการาหารนั้นเป็นปัจจยพิเศษ แห่ง
รูปกายของสัตว์ทั้งหลายที่มีกพพิการาหารเป็นภักษา. ผัสสาหารเป็นปัจจย
พิเศษแห่งเวทนาในนามกาย. มโนสัญเจตนาหารเป็นปัจจยพิเศษแห่ง
วิญญาณ. วิญญาณหารเป็นปัจจยพิเศษแห่งนามรูป. เหมือนอย่างที่ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้ดำรงอยู่ได้
เพราะอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ไม่มีอาหารหาดำรงอยู่ได้ไม่
แม้ฉันใด เพราะมีผัสสะเป็นปัจจย จึงมีเวทนา เพราะมีสังขารเป็นปัจจย
จึงมีวิญญาณ เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจย จึงมีนามรูป ก็ฉันนั้น."

ถามว่า ก็ในข้อนี้ อาหารอะไร นำอะไรมาให้.

ตอบว่า กพพิการาหารนำรูปอันมีโอชะเป็นที่ ๘ มา ผัสสาหารนำ

เวทนา ๓ มา มโนสัญญาเจตนาหารนำภพทั้ง ๓ มา วิญญาณหารนำปฏิสนธิ และนามรูปมาให้.

ถามว่า นำมาอย่างไร.

ตอบว่า อันดับแรก กพพีการหาร พอวางไว้ที่ปากเท่านั้น ก็ให้รูป ๘ รูปตั้งขึ้น. แต่เมล็ดข้าวแต่ละเมล็ดที่ฟันเคี้ยวละเอียดกลืนลงไป ก็ให้รูปอย่างละ ๘ รูปตั้งขึ้นทันที. กพพีการหาร นำรูปอันมีโอชะเป็นที่ ๘ มาด้วยอาการอย่างนี้. อนึ่ง ในผัสสาหาร ผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่ง สุขเวทนา เมื่อเกิดขึ้นนั้นแล ย่อมนำสุขเวทนามาให้. ที่เป็นที่ตั้งแห่ง ทุกขเวทนา ย่อมนำทุกข์มาให้. ที่เป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ย่อม นำอทุกขมสุขเวทนามาให้. รวมความว่า ผัสสาหารย่อมนำเวทนาทั้ง ๓ มาให้ แม้โดยประการทั้งปวง ด้วยอาการอย่างนี้.

มโนสัญญาเจตนาหารย่อมนำกามภพมาให้ แก่ผู้เข้าถึงกามภพ. ย่อม นำภพนั้น ๆ มาให้แก่ผู้เข้าถึงรูปภพและอรูปภพ. มโนสัญญาเจตนาหาร ย่อมนำภพทั้ง ๓ มาให้ แม้โดยประการทั้งปวง ด้วยอาการอย่างนี้. ส่วน วิญญาณหาร ท่านกล่าวว่า ย่อมนำมาซึ่งขันธทั้ง ๓ ที่สัมปยุตด้วย ปฏิสนธิวิญญาณนั้นในขณะปฏิสนธิ และรูป ๓๐ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจ คติสันตติโดยนัยแห่งปัจฉัยมีสหชาติปัจฉัยเป็นต้น. เพราะเหตุนี้ วิญญาณ หารย่อมนำนามรูปในปฏิสนธิมาอย่างนั้น. ก็ในข้อนี้ ท่านกล่าวกุศล เจตนาที่เป็นกุศลที่มีอาสวะเท่านั้นว่า มโนสัญญาเจตนาหารนำภพทั้ง ๓ มาให้. กล่าวปฏิสนธิวิญญาณเท่านั้นว่า วิญญาณนำนามรูปในปฏิสนธิมาให้. แต่เมื่อว่าโดยไม่แปลกกัน ปัจฉัยเหล่านั้น ฟังทราบว่าเป็นอาหาร เพราะ นำธรรมซึ่งสัมปยุตด้วยปัจฉัยนั้น ๆ มีปัจฉัยนั้น ๆ เป็นสมุฏฐานมาให้.

บรรดาอาหาร ๔ อย่างนั้น กพพีการาหาร เมื่อจะค้ำจุนยอมให้อาหารกิจสำเร็จได้. ผัสสะเมื่อถูกต้องก็ให้อาหารกิจสำเร็จได้. มโน-
สัจเจตนา เมื่อประมวลมาก็ให้อาหารกิจสำเร็จได้. วิญญาณเมื่อรู้แจ้ง
ให้อาหารกิจสำเร็จเช่นกัน.

ถามว่า ให้สำเร็จอย่างไร.

ตอบว่า จริงอยู่ อันกพพีการาหาร เมื่อค้ำจุนยอมมีเพื่อความ
ดำรงอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพราะการดำรงกายไว้. ก็กายนี้แม้กรรมให้
เกิดอันกพพีการาหารค้ำจุน ย่อมดำรงอยู่ ตลอดปริมาณอายุ ๑๐ ปีบ้าง
๑๐๐ ปีบ้าง.

ถามว่า เปรียบเหมือนอะไร.

ตอบว่า เปรียบเหมือนเด็กแม่มารดาให้เกิดมาถูกแม่นมให้ดื่มนม
เป็นต้น เลี้ยงค้ำจุนดำรงอยู่ได้นาน และเปรียบเหมือนเรืออันเสารือ
ค้ำไว้.

สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "มหาบพิตร เรือเมื่อจะ
ลี้ม ถูกไม้เครื่องเรืออย่างอื่นค้ำไว้ เรือนั้นก็ไม่ลี้ม ฉนใด มหาบพิตร
อันกายของเรานี้ก็เหมือนกัน ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร อาศัยอาหารจึง
ดำรงอยู่ได้." กพพีการาหาร เมื่อค้ำจุนยอมให้อาหารกิจสำเร็จด้วย
อาการอย่างนี้.

อนึ่ง กพพีการาหาร แม้จะให้อาหารกิจสำเร็จด้วยอาการอย่างนี้
ยอมเป็นปัจจัยแก่รูปสันตติทั้งสอง คือทั้งที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน และ
ทั้งที่เป็นอุปาทินนกะ. กพพีการาหารเป็นอนุपालกปัจจัย (ปัจจัยที่ตาม
รักษา) แก่รูปที่เกิดแต่กรรม เป็นชนกปัจจัย (ปัจจัยที่ให้เกิด) แก่รูป

ที่มีอาหารเป็นสมภูฐาน ด้วยประการฉะนี้. ส่วนผัสสะ เมื่อถูกต้อง อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเป็นต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพราะความเป็นไปแห่งสุขเวทนาเป็นต้น. มโนสัญญาเจตนาเมื่อจะประมวลมาด้วยอำนาจกุศลกรรมและอกุศลกรรมย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพราะให้มูลแห่งภพสำเร็จ. วิญญาณเมื่อรู้แจ้ง ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพราะให้นามรูปเป็นไป ด้วยอาการอย่างนั้น.

ในอาหารเหล่านี้ ที่ให้อาหารกิจสำเร็จด้วยอำนาจการค้ำจุนอย่างนี้ ก็พึงเห็นภัย ๔ อย่าง คือ ภัยอันเกิดแต่ความติดใจในกพพิการาหาร ภัยคือการเข้าไปหาผัสสะ ภัยคือการประมวลมโนสัญญาเจตนา มา ภัยคือการตกไปในวิญญาณ. เพราะเหตุไร. เพราะสัตว์ทั้งหลายติดใจในกพพิการาหารแล้ว มุ่งความเย็นเป็นต้น เบื้องหน้าเมื่อจะทำการงานมีมุตธา-คณา (วิชาคำนวณ) เป็นต้น เพื่อต้องการอาหารย่อมประสบทุกข์ มิใช่น้อย. ก็บางพวกแม้จะบวชในศาสนาแล้ว ก็แสวงหาอาหารด้วย อเนสนกรรมมีเวชกรรมเป็นต้น ย่อมถูกเขาติเตียนในปัจจุบัน แม้ในภพหน้า ก็ย่อมเป็นสมณเปรต ตามนัยที่กล่าวไว้ในลักษณะสังยุต มีอาทิว่า แม้สังฆาฏิของเธอก็ถูกไฟไหม้ลุกโชนแล้ว. เพราะเหตุนี้ อันดับแรก ความติดใจในกพพิการาหาร พึงทราบว่าเป็นภัย.

ผู้ที่ยินดีในผัสสะแม้เข้าไปใกล้ผัสสะ ก็ย่อมผิดในภคทัหะมีเมียเขา เป็นต้น ที่คนอื่นเขารักษาคุ้มครองไว้. เจ้าของภคทัหะ (สามีเขา) จับเอาคนเหล่านั้นมาพร้อมทั้งภคทัหะ (เมีย) แล้วตัดเป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่ แล้วทิ้งไปในกองขยะ หรือมอบถวายแด่พระราชา. แต่นั้นพระราชาทรง

มีรับสั่งให้ลงอาชญากรรมต่าง ๆ. คนเหล่านั้นเมื่อกายแตกทุกตีกี่เป็นอันหวังได้. ภัยในปัจจุบันก็ดี ในภพหน้าก็ดี. ซึ่งมีความยินดีในผัสสะเป็นมูลเหตุ ย่อมมาพร้อมกันได้ทั้งหมดด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนี้ การเข้าไปหาผัสสาหารนั้นแล พึงทราบว่าเป็นภัย.

ก็เพราะประมวลกุศลกรรมและอกุศลกรรม ภัยในภพทั้ง ๓ ซึ่งมีกุศลกรรมและอกุศลกรรมเป็นต้นมูล จึงมาพร้อมกันทั้งหมด. ด้วยเหตุนี้ การประมวลมาในมโนสัญเจตนาหารนั้นแล พึงทราบว่าเป็นภัย.

ส่วนปฏิสนธิวิญญาณ ตกไปในที่ใด ๆ ก็ย่อมถือเอาปฏิสนธินามรูปไปเกิดในที่นั้น ๆ. เมื่อปฏิสนธินามรูปเกิดแล้ว ภัยทุกอย่างก็ย่อมเกิดตามมาด้วย เพราะมีปฏิสนธินามรูปนั้นเป็นมูล ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนี้ ความตกไปในวิญญาณาหารนั้นแล พึงทราบว่าเป็นภัย ดังพรรณนามาฉะนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า กิณิทานา ดังต่อไปนี้ :- นิทานะ (เหตุเกิด) ทั้งปวงเป็นไวพจน์ของการณะ (เหตุ) ย่อมมอบผลให้คล้ายจะมอบให้ว่า เชิญรับสิ่งนั้นเกิด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า นิทานะ.. เพราะเหตุที่ผลสุดคือเกิด ได้แก่เกิดก่อนแต่เหตุนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า สมุทโยชาติปภโว ดังนี้.

ก็ในข้อนี้มีเนื้อความเฉพาะบทดังต่อไปนี้ :- อะไรเป็นแดนมอบให้แห่งเหตุเหล่านั้น เหตุนั้นจึงชื่อว่า กิณิทานา. อะไรเป็นแดนก่อให้เกิดแห่งเหตุเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิสมุทยา. อะไรเป็นแดนเกิดแห่งเหตุเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิชาติยา. อะไรเป็นแดนเกิดก่อนแห่งเหตุเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิปปภา. ก็เพราะ

ตัณหาของคนเหล่านั้น เป็นแดนมอบให้ เป็นเหตุก่อให้เกิด เป็นความเกิดและเป็นแดนเกิดก่อน โดยนัยคือโดยอรรถตามที่กล่าวไว้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำว่า ตณฺหา นิทานา. ความทุก ๆ บทพึงทราบด้วยอาการอย่างนี้.

ก็ในคำว่า อิม จตุตฺตโร อาหารา ตณฺหา นิทานา นี้ พึงทราบเหตุแห่งอาหารกล่าวคืออรรถภาพ ตั้งตั้งแต่ปฏิสนธิด้วยอำนาจตัณหาในก่อน. ถามว่า พึงทราบอย่างไร. ตอบว่า อันดับแรก ในขณะที่ปฏิสนธิ สัตว์ที่มีอายตนะครบบริบูรณ์ มีโอชา ที่เกิดในภายในรูปที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสันตติ ๗ สัตว์ที่เหลือมีโอชาที่เกิดในภายในรูปที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสันตติที่หย่อนกว่านั้น นี้ชื่อว่า กพพิการาหารที่เป็นอุปาทินนกะมีตัณหาเป็นเหตุ. ส่วนอาหารเหล่านี้ คือผัสสะและเจตนาที่สัมปยุตด้วยปฏิสนธิจิต และจิตคือวิญญาณเอง ชื่อว่า ผัสสาหาร มโนสัจเจตนาหาร และวิญญาณาหาร ที่เป็นอุปาทินนกะ มีตัณหาเป็นเหตุ เหตุนี้ อาหารที่ประกอบด้วยปฏิสนธิจิต มีตัณหาในก่อนเป็นเหตุ จึงมีด้วยอาการอย่างนี้. พึงทราบอาหารที่สัมปยุตด้วยปฏิสนธิจิต นั้นใด ต่อจากนั้นก็พึงทราบอาหารแม้ที่เกิดในขณะที่แห่งภวังคจิตดวงแรกเป็นต้นกันนั้น.

ก็เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงทราบเฉพาะเหตุแห่งอาหารอย่างเดียว ทรงทราบทั้งเหตุแห่งตัณหาซึ่งเป็นเหตุแห่งอาหาร ทั้งเหตุแห่งเวทนาแม้ที่เป็นเหตุแห่งตัณหาด้วย เพราะเหตุนี้ พระองค์ทรงแสดงวิภูฏะแล้วแสดงวิวิภูฏะ โดยนัยมีอาทิว่า ตณฺหา จายิ ภิกฺขเว กิณิทานา ดังนี้. แต่ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำเทศนาให้มุ่งเฉพาะอดีต แล้ว

แสดงวิภูษะ โดยนัยที่เป็นอดีต. ถามว่า ทรงแสดงอย่างไร. ตอบว่า ทรงยึดถืออรรถภาพนี้ด้วยอำนาจอาหาร.

คณหานั้น ได้แก่กรรมที่ยังอรรถภาพนี้ให้เกิด. พระองค์ตรัสเวทนา ผัสสะ สพายตนะ นามรูป และวิญญานไว้เพื่อจะทรงแสดงถึงอรรถภาพที่ กรรมดำรงอยู่ประมวลไว้. เพราะมีอวิชชาและสังขาร กรรมจึงให้อรรถภาพ นั้นเกิด. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงธรรมแม่ทั้ง ๒ ประการ คือ กรรมและวิบากของกรรม โดยสังเขปว่า อรรถภาพในฐานะทั้ง ๒ กรรมที่ยังอรรถภาพนั้นให้เกิดในฐานะทั้ง ๒ ทรงทำเทศนาให้มุ่งเฉพาะอดีต แสดงวิภูษะโดยนัยที่เป็นอดีต ด้วยประการฉะนี้. ในข้อนั้น ไม่พึงเห็นว่า เทศนาไม่บริบูรณ์ เพราะไม่ทรงแสดงอนาคตไว้ แต่พึงเห็นว่าบริบูรณ์ โดยนัย. เปรียบเสมือนบุรุษผู้มีจักขุ เห็นจระเข้นอนอยู่เหนือน้ำ เมื่อ มองเฉพาะส่วนหน้าของมัน ก็จะเห็นแต่คอ ในเข้าไปก็แผ่นหลัง สุดท้าย ก็โคนหาง แต่เมื่อมองดูใต้ท้อง ก็จะไม่เห็นปลายหางที่อยู่ในน้ำ และ เท่าทั้ง ๔ เพียงเท่านี้ บุรุษนั้นจะถือว่า จระเข้ไม่บริบูรณ์ (มีอวัยวะ ไม่ครบ) หาได้ไม่ แต่เมื่อว่าโดยนัยก็ถือได้ว่า จระเข้มีอวัยวะครบ บริบูรณ์ ฉนใด ข้ออุปไมยนี้ ก็พึงทราบ ฉนนัน.

ก็วิภูษะอันเป็นไปในไตรภูมิ เปรียบเหมือนจระเข้ที่นอนอยู่เหนือน้ำ. พระโยคาวจรเปรียบเหมือนบุรุษผู้มีจักขุที่ยืนอยู่ริมฝั่งน้ำ. เวลาที่พระโยคี เห็นอรรถภาพนี้ ด้วยอำนาจอาหาร ก็เหมือนเวลาที่บุรุษนั้นเห็นจระเข้ที่ เหนือผิวน้ำ. เวลาที่ค้นหาที่ให้อรรถภาพนี้เกิด เหมือนเวลาที่บุรุษนั้นเห็น คอข้างหน้า. เวลาที่เห็นอรรถภาพที่คนทำกรรมที่ประกอบด้วยค้นหา ด้วย อำนาจเวทนาเป็นต้น เหมือนเวลาที่บุรุษนั้นเห็นหลัง. เวลาที่อวิชชาและ

สังขารที่ให้อัตภาพนั้นเกิด ก็เหมือนเวลาที่เห็นโคนหาง. ก็ปัจจัยวัฏไม่มา
ในบาลีในทีใด ๆ ในที่นั้น ๆ อย่าถือว่า เทศนาไม่บริบูรณ์ ฟังถือเอา
โดยนัยว่า บริบูรณ์ทีเดียว เปรียบเหมือนบุรุษนั้น เมื่อมองดูได้ห้อง
แม้จะไม่เห็นปลายหาง และเท้าทั้ง ๔ ก็ไม่ถือว่า จระเข้มีอวัยวะไม่บริบูรณ์
แต่ถือโดยนัยว่า บริบูรณ์ฉะนั้น. ก็ในข้อนี้ ทรงแสดงวัฏฏะมีสนธิ
สังเขป ๓ ประการ คือ ระหว่างอาหารและตัณหา จัดเป็นสนธิหนึ่ง
ระหว่างตัณหาและเจตนา จัดเป็นสนธิหนึ่ง ระหว่างวิญญาณและสังขาร
จัดเป็นสนธิหนึ่ง ดังพรรณนามาจะนี้.

จบอรรถกถาอาหารสูตรที่ ๑

๒. ผักกุนสูตร

ว่าด้วยพระผักกุนะทูลถามเรื่องอาหาร

[๓๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ เหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของ
หมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด อาหาร
๔ เป็นไฉน. [๑] กวฬิการาหารหยาบหรือละเอียด [๒] ผัสสาหาร
[๓] มโนสังญเจตนาหาร [๔] วิญญาณาหาร อาหาร เหล่านี้แล
ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์

[๓๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว ท่านพระโมลีย-
ผักกุนะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอ

ยอมกลืนกินวิญญาณาหาร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ตั้งปัญหายังไม่ถูก
เรามีได้กล่าวว่ กลืนกิน [วิญญาณาหาร] ถ้าเรากล่าวว่กลืนกิน
[วิญญาณาหาร] ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นได้ว่ พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอ
ยอมกลืนกิน [วิญญาณาหาร] แต่เรามีได้กล่าวอย่างนั้น ผู้ใดฟังถามเรา
ผู้มีได้กล่าวอย่างนั้น อย่างนี้ว่ พระพุทธเจ้าข้า วิญญาณาหาร ย่อมมี
เพื่ออะไรหนอ อันนี้ควรเป็นปัญหา ควรชี้แจงให้กระจ่างในปัญหานี้ว่
วิญญาณาหารยอมมีเพื่อความบังเกิดในภพใหม่ต่อไป เมื่อวิญญาณาหาร
นั้นเกิดมีแล้ว จึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ.

[๓๓] ม. พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมถูกต้อง.

ภ. ตั้งปัญหายังไม่ถูก เรามีได้กล่าวว่ยอมถูกต้อง ถ้าเรากล่าวว่
ยอมถูกต้อง ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นได้ว่ พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอ
ยอมถูกต้อง แต่เรามีได้กล่าวอย่างนั้น ผู้ใดฟังถามเราผู้มีได้กล่าวอย่างนั้น
อย่างนี้ว่ พระพุทธเจ้าข้า เพราะอะไรเป็นปัจจัยหนอ จึงมีผัสสะ อันนี้
ควรเป็นปัญหา ควรชี้แจงให้กระจ่างในปัญหานี้ว่ เพราะสพายตนะ
เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา.

[๓๔] ม. พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมเสวยอารมณ์.

ภ. ตั้งปัญหายังไม่ถูก เรามีได้กล่าวว่ยอมเสวยอารมณ์ ถ้าเรา
กล่าวว่ยอมเสวยอารมณ์ ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นได้ว่ พระพุทธเจ้าข้า
ใครหนอย่อมเสวยอารมณ์ แต่เรามีได้กล่าวอย่างนั้น ผู้ใดถามเราผู้มีได้
กล่าวอย่างนั้น อย่างนี้ว่ พระพุทธเจ้าข้า เพราะอะไรเป็นปัจจัยหนอ
จึงมีเวทนา อันนี้ควรเป็นปัญหา ควรชี้แจงให้กระจ่างในปัญหานี้ว่
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา.

[๑๕] ม. พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมทะเยอทะยาน.

ภ. ตั้งปัญหายังไม่ถูก เรามีได้กล่าวว่า ย่อมทะเยอทะยาน ถ้า เรากล่าวว่า ย่อมทะเยอทะยาน ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นได้ว่า พระ พุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมทะเยอทะยาน แต่เรามีได้กล่าวอย่างนั้น ผู้ใด ถามเราผู้มีได้กล่าวอย่างนั้น อย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้า เพราะอะไรเป็น ปัจจยหนอ จึงมีตัณหา อันนี้ควรเป็นปัญหา ควรชี้แจงให้กระจ่างใน ปัญหานี้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็น ปัจจย จึงมีอุปาทาน.

[๑๖] ม. พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมถ่อมมัน.

ภ. ตั้งปัญหายังไม่ถูก เรามีได้กล่าวว่า ย่อมถ่อมมัน ถ้าเราฟัง กล่าวว่าย่อมถ่อมมัน ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นได้ว่า พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมถ่อมมัน แต่เรามีได้กล่าวอย่างนั้น อย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้า เพราะอะไรเป็นปัจจยหนอ จึงมีอุปาทาน อันนี้ควรเป็นปัญหา ควร ชี้แจงให้กระจ่างในปัญหานี้ว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจย จึงมีภพ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนั้น.

[๑๗] คุณก่อนฝึกคุณะ ก็เพราะบ่อเกิดแห่งผัสสะทั้ง ๖ คับด้วยการ สාරอกโดยไม่เหลือ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะ เวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะ อุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา- มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

อรรถกถาผักกุนสุตรที่ ๒

ในผักกุนสุตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สมุทเวสินี วา อนุคฺคหาย ได้แก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้เทศนาจบลงในที่นี้นั่นเอง. เพราะเหตุไร. เพราะผู้มีทักขิณั่งอยู่ แล้ว. จริงอยู่ พระโมลียผักกุนภิกษุ ซึ่งมีทักขิณั่งอยู่ในบริษัทนั้นแล้ว ต่อ นั้น พระศาสดาทรงดำริว่า โมลียผักกุนภิกษุนี้ จักลุกขึ้นถามปัญหา เรา เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจักแก้ปัญหมาให้เธอ แล้วให้เทศนาจบลง เพื่อให้โอกาสเธอได้ถาม. มวยम्म ท่านเรียกว่า โมลิ ในคำว่า โมลียผลฺลฺโน นี้. สมดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

พระสัทฺกยฺมุณี ทรงตัดพระเมาลีที่อบด้วยน้ำหอม
อย่างดี แล้วทรงเหวียงไปในอากาศ ทำววาสวะผู้
สหัสแสนตรที่เอาผอบทองคำอย่างประเสริฐ รับไว้ด้วย
เศียรเกล้า.

ในสมัยที่ท่านเป็นคฤหิณฺถ์ เมาลี (มวยम्म) ของท่านใหญ่มาก เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงเกิดมีชื่อเรียกว่า โมลียผักกุนนะ. แม้ท่านจะบวช แล้ว คนก็ยังรู้จักตามชื่อนั้นนั่นแหละ. บทว่า เอตทโวจ ได้แก่ ท่าน เมื่อจะสืบทอดเทศนานุสนธิ ก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ใครหนอนำวิญญาณาหารมา. ฟังทราบเนื้อความแห่ง คำนั้นดังต่อไปนี้ :- ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผู้ที่กินหรือบริโภควิญญาณาหารนั้นคือใคร.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร. พระโมลียะนี้จึงไม่ถามถึงอาหาร ๓ นอกจากนี้ ถามแต่เพียงวิญญาณาหารนี้อย่างเดียว.

ตอบว่า เพราะเธอมีลัทธิตามเห็นว่า ตัวเองรู้. จริงอยู่ เธอเห็นแต่คนที่ทำคำชั่วใหญ่ ๆ แล้วบริโภคอาหารเป็นคำ ๆ เพราะเหตุนี้เธอจึงมีลัทธิตามเห็นว่า ตัวเองรู้. ก็เธอเห็นแต่คนกลุ่ม นกกระทา นกยูงและไก่เป็นต้นเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยมาตุสัมผัส จึงมีความเห็นว่า สัตว์เหล่านั้นเลี้ยงชีวิตด้วยมาตุสัมผัส. ส่วนแต่ขึ้นจากทะเลในอุตุสมัยของตนแล้ววางไข่ที่หลุมทรายริมฝั่งทะเลแล้วเอาทรายกลบ จึงลงไปสู่ทะเลตามเดิม. ไข่เหล่านั้นไม่เสีย (ไม่เน่า) ด้วยอำนาจระลึกถึงแม่. เธอมีลัทธิตามเห็นว่า ไข่เหล่านั้นมีชีวิตอยู่ได้ด้วยมโนสัญญาเจตนาหาร. แม้พระเถระมีความเห็นอย่างนั้นก็จริง ถึงกระนั้นท่านก็หาถามปัญหานี้ตามความเห็นนั้นไม่. เพราะท่านถือทิฏฐิเป็นเสมียนคนบ้า. คนบ้าถือกระเช้าข้ามระหว่างถนนก็เก็บเอาโคมัยบ้าง ก้อนหินบ้าง กูบบ้าง ท่อนเชือกบ้าง สิ่งของนั้น ๆ ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง ก็เก็บใส่ลงในกระเข้านั้นใด พระเถระผู้ถือทิฏฐินี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถามปัญหาที่ควรบ้าง ไม่ควรบ้าง. เธอก็ไม่ถูกข่ม่ว่า ทำไมถึงถามปัญหาอย่างนี้ แต่ทรงปลุกให้รู้ถึงการถือในที่ถามแล้วถามอีก. ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัส เพราะเหตุไร เธอจึงถามอย่างนี้ กลับตรัสว่า โน กุลโล ปญฺโห (ปัญหาไม่เหมาะ) เพื่อจะเปลื้องเธอให้พ้นจากการถือที่เธอถืออยู่ก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โน กุลโล ได้แก่ไม่สมควร. ข้อว่า อาหารเรตติ อหํ น วทามิ ได้แก่เราไม่บอกว่า สัตว์หรือบุคคลใด ๆ นำอาหารมา. บทว่า อาหารเรตติ จาหํ วทยุยฺมิ ไขความได้ว่า ยทิ อหํ อาหารเรตติ วทยุยฺมิ หมายความว่า เราจะพึงบอกว่า นำมาไซ้.

บพว่า ตตฺรสุส กฺลฺโถ ปญฺโห ได้แก่เมื่อเราพูดอย่างนี้ ปัญหานี้ก็
จะเหมาะสม. บพว่า กิสฺส นฺุ โข ฆนฺเต วิญญาณาหารो ได้แก่
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิญญาณาหารนี้ เป็นปัจจัยของกรรมข้อไหน.
บพว่า ตตฺถ กฺลฺลึ เวยฺยากรณฺ์ ได้แก่เมื่อปัญหาถูกถามอย่างนี้
ไวยากรณฺ์นี้ก็ย่อมเหมาะ วิญญาณาหารย่อมเป็นปัจจัยแก่ความบังเกิดในภพ
ใหม่ต่อไป. คำว่า วิญญาณาหาร ได้แก่ปฏิสนธิจิต. บพว่า อายตี
ปฺนพฺภวาทินิพฺพตฺติ ได้แก่นามรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกับวิญญาณนั้นนั่นเอง.
บพว่า ตสฺมี ฐุต สตี สพายตณฺ์ ได้แก่นามรูป กล่าวคือ
ความบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไปนี้ เกิดมีอยู่ สพายตนะก็ย่อมมี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงให้โอกาสเธอได้ถามปัญหาสูงยิ่งขึ้น
จึงให้เทศนาจบลง แม้ในคำนี้ว่า สพายตนปฺจฺจยา ผลฺโส. เพราะเธอ
ถือทิฏฐิ จึงไม่อาจจะให้ปัญหาใหม่ ๆ เกิดขึ้น แต่ถือเอาข้อที่ตกลงกันได้
เท่านั้นถาม ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ประทานโอกาสแก่
เธอ แต่เนื้อความในทุก ๆ บท ก็พึงถือเอาตามนัยกล่าวมานั้นแล.
เพราะเหตุไร เธอจึงไม่ทูลถามว่า ใครเล่ามีอยู่ พระเจ้าข้า. เพราะเธอถือ
ทิฏฐิจึงมีความเห็นว่า ขึ้นชื่อว่า สัตว์เกิดแล้ว คือบังเกิดแล้ว เพราะ
เหตุนี้ เธอจึงได้ทูลถามว่า นี้ผิดจากความเห็นของตน. อีกอย่างหนึ่ง
เธอชื่อว่า เข้าถึงสัจจัตติ เพราะกล่าวไว้ในที่มากแห่งว่า อิทปฺปฺจฺจยา
อิทฺ อิทปฺปฺจฺจยา อิทฺ เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงมี แม้เพราะเหตุ
นั้น เธอจึงไม่ทูลถาม. แม้พระศาสดาก็ทรงดำริว่า ภิกษุนี้ แม้จะถาม
อย่างมากมาย ก็หาอ้อมไม่ ก็ยังถามปัญหาที่ไร้สาระอยู่นั่นเอง แต่นั้น
ก็ทรงแสดงเทศนาให้ต่อเนื่องกันไป. บพว่า จณฺฺนํ เฑวฺว ได้แก่

พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงถือเอาเวลาที่เทศนาถูกยกขึ้นแสดง ก็ทรง
เปิดเผยเทศนาตรัสอย่างนั้น. ก็ในพระสูตรนี้มีสนธิ ๓ อย่าง โดยย่อดังนี้
คือระหว่างวิญญานกับนามรูปจัดเป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างเวทนากับตัณหา
เป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างภพกับชาติเป็นสนธิอันหนึ่ง.

จบอรรถกถาฝึกคุณสูตรที่ ๒

๓. ปฐมสมณพราหมสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งความไม่เป็นสมณะและพราหมณ์

[๓๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ไม่รู้จักชราและมรณะ ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักความดับ
แห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ
ไม่รู้จักชาติ...ไม่รู้จักภพ...ไม่รู้จักอุปาทาน...ไม่รู้จักตัณหา...ไม่รู้จัก
เวทนา...ไม่รู้จักผัสสะ...ไม่รู้จักสพายตนะ...ไม่รู้จักนามรูป...ไม่รู้จัก
วิญญาน...ไม่รู้จักสังขาร ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งสังขาร ไม่รู้จักความดับ
แห่งสังขาร ไม่รู้จักปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้นจะสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือสมมติว่าเป็น
พราหมณ์ในหมู่พราหมณ์หาได้ไม่ แลท่านเหล่านั้นมิได้กระทำให้แจ้ง
ซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะ หรือประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์
ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๓๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้จักชราและมรณะ. รู้จักเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ รู้จัก ความดับแห่งชราและมรณะ รู้จักปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งชราและ มรณะ รู้จักชาติ... รู้จักภพ... รู้จักอุปาทาน... รู้จักตัณหา... รู้จัก เวทนา... รู้จักผัสสะ... รู้จักสพายตนะ... รู้จักนามรูป... รู้จักวิญญูณ... รู้จักสังขาร รู้จักเหตุเกิดแห่งสังขาร รู้จักความดับแห่งสังขาร รู้จัก ปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล สมมติได้ว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และสมมติได้ว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่ พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นได้กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็น สมณะ และประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองใน ปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

จบปฐมสมณพราหมณ์สูตรที่ ๓

อรรถกถापฐมสมณพราหมณ์สูตรที่ ๓

ปฐมสมณพราหมณ์สูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สมณา वा पुराहुमणा वा ได้แก่สมณะและพราหมณ์ ผู้ถือลัทธิภายนอก ไม่สามารถจะแทงตลอดสิ่งจะทั้งหลายได้. ในบทว่า ชรามรณं नप्पชानนุติ เป็นอาทิ ท่านประกอบความไว้ดังนี้ สมณ- พราหมณ์ ไม่รู้ชราและมรณะด้วยอำนาจทุกขสังข ไม่รู้เหตุเกิดแห่งชรา และมรณะด้วยอำนาจสมุทัยสังขว่า ชาติกับตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่งชราและ มรณะ ไม่รู้ความดับแห่งชราและมรณะ ด้วยอำนาจนิโรธสังข ไม่รู้ปฏิบัติ ด้วยอำนาจมรรคสังข ไม่รู้ชาติด้วยอำนาจทุกขสังข ไม่รู้ชาติสมุทัยด้วยอำนาจ

สมุทัยสังข์ที่ว่า ภพกับตัณหาเป็นเหตุให้เกิดชาติ. พึงประกอบสมุทัยกับตัณหา ด้วยอาการอย่างนี้แล้ว ทราบเนื้อความด้วยอำนาจตัสสะจะในทุก ๆ บท. สามัญญะ และพรหมัญญะ ในคำว่า สามัญญะ ตัสสะ วา พรหมัญญะ ตัสสะ นี้ ได้แก่อริยมรรค. อรรถของสามัญญะและพรหมัญญะทั้งสอง พึงทราบว่า อริยผล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตัสสะทั้ง ๔ ในฐานะ ๑๑ อย่างไว้ใน พระสูตรนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๓

๔. ทุตติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งความไม่เป็นสมณะและพราหมณ์

[๔๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้จักกรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งกรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักความดับแห่งกรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักปฏิบัติทาที่จะให้ถึงความดับแห่งกรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักกรรมเหล่าไหน ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งกรรมเหล่าไหน ไม่รู้จักความดับแห่งกรรมเหล่าไหน ไม่รู้จักปฏิบัติทาที่จะให้ถึงความดับแห่งกรรมเหล่าไหน คือ ไม่รู้จักชราและมรณะ ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักความดับแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักปฏิบัติทาที่จะให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ไม่รู้จักชาติ... ไม่รู้จักภพ... ไม่รู้จักอุปาทาน... ไม่รู้จักตัณหา... ไม่รู้จักเวทนา... ไม่รู้จักผัสสะ... ไม่รู้จักสพพายนะ... ไม่รู้จักนามรูป... ไม่รู้จักวิญญูณ...

ไม่รู้จักสังขาร ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งสังขาร ไม่รู้จักความดับแห่งสังขาร
ไม่รู้จักปฏิบัติทาที่จะให้ความดับแห่งสังขาร ชื่อว่าไม่รู้จักกรรมเหล่านี้
ไม่รู้จักเหตุแห่งกรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักความดับแห่งกรรมเหล่านี้ ไม่รู้จักปฏิบัติ
ทาที่จะให้ถึงความดับแห่งกรรมเหล่านี้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จะ
สมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่
พราหมณ์หาได้ไม่ และท่านเหล่านั้น มิได้กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์
ของความเป็นสมณะ หรือประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญา
อันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่านี้ รู้จักกรรมเหล่านี้ รู้จักเหตุเกิดแห่งกรรมเหล่านี้ รู้จักความดับ
แห่งกรรมเหล่านี้ รู้จักปฏิบัติทาที่จะให้ถึงความดับแห่งกรรมเหล่านี้ รู้จัก
กรรมเหล่าไหน รู้จักเหตุเกิดแห่งกรรมเหล่าไหน รู้จักความดับแห่ง
กรรมเหล่าไหน รู้จักปฏิบัติทาที่จะให้ถึงความดับแห่งกรรมเหล่าไหน.
คือ รู้จักชราและมรณะ รู้จักเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ รู้จักความดับ
แห่งชราและมรณะ. รู้จักปฏิบัติทาที่จะให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ รู้จัก
ชาติ... รู้จักภพ... รู้จักอุปาทาน... รู้จักตัณหา... รู้จักเวทนา...
รู้จักผัสสะ... รู้จักสพายตนะ... รู้จักนามรูป... รู้จักวิญญาณ... รู้จัก
สังขาร รู้จักเหตุเกิดแห่งสังขาร รู้จักความดับแห่งสังขาร รู้จักปฏิบัติทาที่
จะให้ถึงความดับแห่งสังขาร ชื่อว่ารู้จักกรรมเหล่านี้ รู้จักเหตุเกิดแห่ง
กรรมเหล่านี้ รู้จักความดับแห่งกรรมเหล่านี้ รู้จักปฏิบัติทาที่จะให้ถึงความ
ดับแห่งกรรมเหล่านี้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล สมมติได้ว่าเป็น
สมณะในหมู่สมณะ และสมมติได้ว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 72
และท่านเหล่านั้นได้กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะ และ
ประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้า
ถึงอยู่.

จบทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๔

ในทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๔ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระองค์ตรัสว่า อิเม ชมุเม นปฺปชานนฺติ เป็นต้น ตาม
อรรถาธิบายของบุคคลผู้ที่สามารถจะแทงตลอดเทศนาที่ตรัสให้เน้นซ้ำมีประมาณ
เท่านี้ ด้วยคำว่า อิเม กตฺเม ชมุเม ดังนี้. คำที่เหลือก็เหมือน
ก่อนนั่นเอง.

จบอรรถกถาทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๔

๕. กัจจานโคตตสูตร

ว่าด้วยพระกัจจานโคตตกุลถามสัมมาทิฏฐิ

[๔๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระ
กัจจานโคตต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้านั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธเจ้าข้า ที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมา-
ทิฏฐิ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ.

[๔๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนกัจจานะ โลกนี้

โดยมากอาศัยส่วน ๒ อย่าง คือ ความมี ๑ ความไม่มี ๑ ก็เมื่อบุคคล
เห็นความเกิดแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงแล้ว ความไม่มีใน
โลก ย่อมไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตาม
เป็นจริงแล้ว ความมีในโลก ย่อมไม่มี โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วย
อุบาย อุปาทาน และอกินิเวส แต่พระอริยสาวก ย่อมไม่เข้าถึง ไม่ถ่มัน
ไม่ตั้งไว้ซึ่งอุบายและอุปาทานนั้น อันเป็นอกินิเวสและอนุสัยอันเป็น
ที่ตั้งมั่นแห่งจิตว่า อัตตาของเรา ดังนี้ ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่าทุกข์
นั้นแหละ เมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมบังเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับย่อมดับ พระ
อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย ด้วยเหตุเพียง
เท่านั้นแลก็งานะ จึงชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ.

[๔๔] คู่ก่อนก็งานะ ส่วนสุคข้อที่ ๑ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่
ส่วนสุคข้อที่ ๒ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง
ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุคทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร
เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวล
นี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั้นแหละดับ ด้วยการสำรอก
โดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...ความดับ
แห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.

จบกัจจानโคตตสูตรที่ ๕

อรรถกถากัจจานโคตตสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในกัจจานโคตตสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้

๑. สัสสตทิฏฐิ ๒. อุจเฉททิฏฐิ

บทว่า สมุมมาทิฏฐิ สมุมมาทิฏฐิ ความว่า เทวดาและมนุษย์ผู้ เป็นบัณฑิตกล่าวความเห็นชอบใด ๆ ท่านก็งานะทูลถามย่อ ๆ ถึงความ เห็นชอบนั้น ทั้งหมดเข้าด้วยบททั้งสอง บทว่า ทวยนิสฺสิตโต ได้แก่ อาศัยส่วนทั้งสอง. ทรงแสดงถึงมหาชนที่เหลือ ยกเว้นพระอรียบุคคล ด้วยบทว่า เยภุญฺเยน นี้. บทว่า อตฺถิตํ ได้แก่เที่ยง. บทว่า นตฺถิตถุจ ได้แก่ขาดสูญ. สังขารโลก ชื่อว่า โลก ความเกิดขึ้นแห่ง สังขารโลกนั้น ชื่อว่า โลกสมุทฺถย. บทว่า สมุมปฺปญฺญาเย ปสฺสโต ความว่า มรรคปัญญาพร้อมวิปัสสนา ชื่อว่า สัมมปฺปญฺญา ความรู้ชอบ ผู้พิจารณาเห็นด้วยสัมมปฺปญฺยานั้น. บทว่า ยา โลก นตฺถิตา ได้แก่ เมื่อเขาพิจารณาเห็นด้วยปัญญาในธรรมที่บังเกิดขึ้นในสังขารโลก อจฺเจท- ทิฏฐิที่ว่าไม่มี จะพึงเกิดขึ้น ก็ย่อมไม่มี. บทว่า โลกนิโรธํ ได้แก่ ความแตกแห่งสังขารทั้งหลาย. บทว่า ยา โลก อตฺถิตา ได้แก่ เมื่อเขาพิจารณาเห็นด้วยปัญญาในธรรมที่กำลังแตกในสังขารโลก สัสส- ทิฏฐิที่ว่ามิอยู่ จะพึงเกิดขึ้น ก็ย่อมไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า โลกสมุทฺถยํ ได้แก่ปัจจยาการโดยอนุโลม. บทว่า โลกนิโรธํ ได้แก่ปัจจยาการฝ่ายปฏิโลม. ก็เมื่อบุคคลแม้จะพิจารณา เห็น คือพิจารณาเห็นความไม่ขาดสูญแห่งธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น เพราะความไม่ขาดสูญแห่งปัจจัยทั้งหลาย อจฺเจททิฏฐิที่ว่าไม่มี จะพึงเกิด ขึ้น ย่อมไม่มี. เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นความดับแห่งปัจจัย คือพิจารณา เห็นความดับแห่งธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น เพราะปัจจัยดับ สัสส- ทิฏฐิที่ว่ามิอยู่ จะพึงเกิดขึ้น ก็จะไม่มีความในข้อนี้มีดังกล่าวนี.

ความผูกพันกันด้วยอุบาย อุปาทาน และอภินิเวศ ชื่อว่า อุปาย-
ปาทานาภินิเวศวินิพฺนโธ ในบทเหล่านั้น บทว่า อุปาทายได้แก่อุบายมี ๒
อย่าง คือ ตัณหาอุบาย และทักฺขณฺโณบาย. นัยแม่ในอุปาทาน เป็นต้น
ก็เหมือนกันนี้. ก็ตัณหาและทักฺขณฺโณ ท่านเรียกว่า อุบาย เพราะเข้าถึง
คือเข้าไปถึงธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ โดยอาการเป็นต้นว่า เรา ว่า
ของเรา. อนึ่ง ท่านว่า อุปาทาน และอภินิเวศ เพราะถ้อมมั่นและยึดมั่น
ธรรมเหล่านั้น. ก็โลกนี้ ถูกตัณหาและทักฺขณฺโณเหล่านั้นผูกพันไว้ เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อุปายูปาทานาภินิเวศวินิพฺนโธ.

บทว่า ตลฺยจาย ได้แก่พระอริยสาวกนี้เข้าไปยึดถืออุบายและ
อุปาทานนั้น. บทว่า เจตโส อธิฏฺฐาณํ ได้แก่เป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิต.
บทว่า อภินิเวศานุสฺสยํ ได้แก่อนเป็นอภินิเวศและอนุสฺสย. เพราะ
อกุสลจิตย่อมตั้งอยู่ในตัณหาและทักฺขณฺโณ และตัณหาและทักฺขณฺโณก็ตั้งมั่น และ
นอนเนื่องในอกุสลจิตนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวธรรมทั้งสอง
ประการนั้นว่า เป็นที่ตั้งมั่นและเป็นที่ยึดมั่นและนอนเนื่องแห่งจิต. บทว่า
น อุปเตติ ได้แก่ไม่เข้าถึง. บทว่า น อุปาทิยติ ได้แก่ไม่ยึดถือ.
บทว่า นาธิฏฺฐาติ ได้แก่ไม่ตั้งมั่นว่า อะไรเป็นตัวตนของเรา. บทว่า
ทกฺขมฺเว ได้แก่เพียงอุปาทานขั้น ๕ เท่านั้น. บทว่า น กงฺขติ
ได้แก่ ไม่ทำความสงสัยว่า ความทุกข์นั้นแล ย่อมเกิดขึ้น ความทุกข์
ย่อมดับไป. ขึ้นชื่อว่า สัตว์อื่นในโลกนี้ไม่มี. บทว่า น วิจิจฺจติ
ได้แก่ไม่ให้ความลังเลใจเกิดขึ้น.

บทว่า อปรปฺปจฺยยา ได้แก่เพราะผู้อื่นไม่ทำให้บรรลु ความรู้
ประจักษ์เฉพาะตัวเท่านั้นของผู้ที่มีอยู่ในข้อนี้. ด้วยบทว่า เอตฺตาวตา

๑. มมา เป็น อุปย แปลว่า ความยึดถือ

โฆ กัจจาน สมฺมาทิฏฺฐิ โหติ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงสัมมาทิฏฺฐิ ที่เจือปนกันว่า ความเห็นชอบเพียงเท่านี้มีอยู่ เพราะละสัจตัญญาได้ด้วย อาการอย่างนั้น. บทว่า อยเมโก อนฺโต ได้แก่ที่สุดยอด ที่สุดทราม อันเดียวกันนี้ จัดเป็นสัจตทิฏฺฐิ ความเห็นว่าเที่ยง อันที่หนึ่ง. บทว่า อโย ทุตฺติโย ได้แก่ที่สุดยอด ที่สุดทราม กล่าวคือทิฏฺฐิที่จะเกิดขึ้นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มี นี้จัดเป็นอุจฺเจททิฏฺฐิ ความเห็นว่า ขาดสูญ อันที่สอง. คำที่เหลือใช้ในข้อนี้ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๕

๖. ธรรมกถิกสูตร

ว่าด้วยคุณธรรมของพระธรรมกถิก

[๔๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูป หนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ที่เรียกว่า ธรรมกถิก ธรรมกถิก ดังนี้ ด้วย เหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะชื่อว่าธรรมกถิก.

[๔๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ ถ้าภิกษุแสดง ธรรมเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับชราและมรณะ ควรจะกล่าวว่า ภิกษุธรรมกถิก ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อ ความคลายกำหนัด เพื่อความดับชราและมรณะ ควรจะกล่าวว่า ภิกษุ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความหน่าย

เพราะความคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นชราและมรณะ
ควรจะกล่าวว่ ภิขุบรรลุนิพพานในปัจจุบันถ้าภิขุแสดงธรรมเพื่อความ
หน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับชาติ...ภพ...อุปาทาน...
ตัณหา...เวทนา...ผัสสะ...สพยตนะ...นามรูป...วิญญาณ...สังขาร
ถ้าภิขุแสดงธรรมเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ
อวิชา ควรจะกล่าวว่ ภิขุธรรมกถิก ถ้าภิขุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความ
หน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับอวิชา ควรจะกล่าวว่
ภิขุปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้าภิขุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะ
ความหน่าย เพราะความคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่น
อวิชา ควรจะกล่าวว่ ภิขุบรรลุนิพพานใน ปัจจุบัน.

จบธรรมกถิกสูตรที่ ๖

อรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๖

ในธรรมกถิกสูตรที่ ๖ ฟังทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้.

บทว่า นิพพิทาย ได้แก่ เพื่อความเบื่อหน่าย. บทว่า วิจารณ์าย
ได้แก่ เพื่อคลายกำหนด. บทว่า นิโรธาย ได้แก่ เพื่อความดับสนิท.
ความในคำว่า ปฏิปนุโน โหติ นี้ ฟังทราบว่ ปฏิบัติตั้งต้นแต่ศีล
จนถึงอรหัตมรรค. บทว่า ฌมฺมานุชฺชมฺมปฏิปนุโน ได้แก่ ปฏิบัติ
ปฏิบัติทาอันสมควรแก่นิพพานธรรมอันเป็นโลกุตระ. บทว่า อนุชฺชมฺมกฺกุต
ได้แก่ อันมีสภาวะที่สมควร. บทว่า นิพพิทา วิจารณ์าย นิโรธา ได้แก่
เพราะเบื่อหน่ายคลายกำหนดและเพราะดับไป. บทว่า อนุปาทา วิมุตฺโต
ได้แก่ พ้นเพราะไม่ยึดถือธรรมอะไร ๆ ด้วยอุปาทาน ๔. บทว่า

ทิฏฐมมุนิพพานปุตโต คือบรรลุประนิพพานในปัจจุบันชาติ. บทว่า
อลัม วจนาย ความว่า ย่อมเหมาะที่จะพูดอย่างนั้น คือควร ได้แก่
สมควร. ในข้อนี้ เพราะธรรมกถึก กล่าวปุจฉาไว้ด้วยนัยอันหนึ่ง ซึ่งแจ้ง
เสขภูมิและอเสขภูมิ ให้ปุจฉาแปลกออกไป ด้วยนัยทั้งสอง ดังพรรณนา
มาละนี้.

จบอรรถกถาธรรมกถึกสูตรที่ ๖

๗. อเจลกัสสปสูตร

ว่าด้วยความทุกข์เกิดแต่ปัจจัย

[๔๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทก-
นิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงนุ่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์
อเจลกัสสปได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ครั้นแล้ว เข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ สถานที่นั้น ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า
ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่ง.

[๔๘] ครั้นแล้ว อเจลกัสสปได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าพเจ้าจะขอถามเหตุบางอย่างกะท่านพระโคตม ถ้าท่านพระโคตมจะทรง
กระทำโอกาส เพื่อทรงตอบปัญหาแก่ข้าพเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ตอบว่า คุณก่อนกัสสป ยังมีเวลาตอบปัญหา เรากำลังไปสู่ละแวกบ้าน
แม้ครั้งที่ ๒... แม้ครั้งที่ ๓ อเจลกัสสปก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าว่า ข้าพเจ้าขอถามเหตุบางอย่างกะท่านพระโคตม ถ้าท่านพระโคตมจะทรงกระทำโอกาส เพื่อทรงตอบปัญหาแก่ข้าพเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนกัสสป ยังมีใช้เวลาตอบปัญหา เรากำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน.

[๔๕] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว อเจลกัสสปได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ก็ข้าพเจ้าไม่ประสงค์จะถามท่านพระโคตมมากนัก.

ภ. คุณก่อนกัสสป ท่านจงถามปัญหาตามที่ท่านจำนงไว้เถิด.

ก. ข้าแต่ท่านพระโคตม ความทุกข์ต้นกระทำเองหรือ.

ภ. อย่างกล่าวอย่างนั้น กัสสป.

ก. ความทุกข์ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่านพระโคตม.

ภ. อย่างกล่าวอย่างนั้น กัสสป.

ก. ความทุกข์ต้นกระทำเองด้วย ผู้อื่นกระทำให้ด้วยหรือ ท่านพระโคตม.

ภ. อย่างกล่าวอย่างนั้น กัสสป.

ก. ความทุกข์บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่านพระโคตม.

ภ. อย่างกล่าวอย่างนั้น กัสสป.

ก. ความทุกข์ไม่มีหรือ ท่านพระโคตม.

ภ. ความทุกข์ไม่มีหามิได้ ความทุกข์มีอยู่ กัสสป.

ก. ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคตม ย่อมไม่รู้ไม่เห็นความทุกข์หรือ.

ภ. เราย่อมไม่รู้ไม่เห็นความทุกข์หามิได้ เราได้เห็นความทุกข์อยู่

กัถสป.

ก. เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ข้าแต่ท่าน**พระโคดม** ความทุกข์ต้นกระ-
ทำเองหรือ ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวนั้น **กัถสป.** เมื่อข้าพเจ้าถามว่า
ความทุกข์ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่าน**พระโคดม** ท่านตรัสว่า อย่างกล่า
อย่างนั้น **กัถสป** เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ความทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยการ
ที่มีโทษตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่าน**พระโคดม** ท่านตรัสว่า
อย่างกล่าวนั้น **กัถสป** เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ความทุกข์ไม่มีหรือ ท่าน
พระโคดม ท่านตรัสว่า ความทุกข์ไม่มีหาไม่ได้ ความทุกข์มีอยู่ **กัถสป**
เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่าน**พระโคดม** ย่อมไม่รู้ไม่เห็นความ
ทุกข์หรือ ท่านตรัสว่า เราย่อมไม่รู้ไม่เห็นความทุกข์หาไม่ได้ เราได้เห็นความ
ทุกข์อยู่ **กัถสป** ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงตรัส
บอกความทุกข์แก่ข้าพเจ้า และขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความทุกข์
แก่ข้าพเจ้าด้วย.

[๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน**กัถสป** เมื่อบุคคลถือ
อยู่ว่า นั่นผู้กระทำ นั่นผู้เสวย [ทุกข์] เราจะกล่าวว่า ทุกข์ต้นกระทำ
เอง ดังนี้ อันนี้เป็นสัตสสตทิกฎฐิไป เมื่อบุคคลถูกเวทนาทิ่มแทง [รู้]
อยู่ว่า ผู้กระทำคนหนึ่ง ผู้เสวยเป็นอีกคนหนึ่ง เราจะกล่าวว่า ทุกข์ผู้อื่น
กระทำให้ ดังนี้ อันนี้เป็นอุจเจททิกฎฐิไป ดูก่อน**กัถสป** ตถาคตแสดงธรรม
โดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย
จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่ง
กองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั้นแหละดับ
ด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...

ความคับแค้นของทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๕๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว อเจลกัสสปได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมโดยอนกปริยาย เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยประสงคฺว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปจะนั้น ข้าพระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้ากับพระธรรมและภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนกัสสป ผู้ที่เคยเป็นอัญญเดียรถีย์ หวังบรรพชา หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน เมื่อล่วง ๔ เดือน ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้ว หวังอยู่จึงให้บรรพชา ให้อุปสมบท เพื่อความเป็นภิกษุ ก็แต่ว่า เรา รู้ความต่างแห่งบุคคล.

อเจลกัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หากผู้ที่เคยเป็นอัญญเดียรถีย์ หวังบรรพชา หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน เมื่อล่วง ๔ เดือน ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้วหวังอยู่จึงให้บรรพชา ให้อุปสมบท เพื่อความเป็นภิกษุไซริ้ ข้าพระองค์จักอยู่ปริวาส ๔ ปี เมื่อล่วง ๔ ปี ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้ว จึงให้บรรพชา ให้อุปสมบท เพื่อความเป็นภิกษุเถิด.

[๕๒] อเจลกัสสปได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ครั้นท่านกัสสปอุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกออกจากหมู่อยู่

ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตแน่วแน่ ไม่นานนัก ก็ทำให้
แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจาก
เรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง
ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่
ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ท่านกัสสปได้
เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบอเจลกัสสปสูตรที่ ๗

อรรถกถาอเจลกัสสปสูตรที่ ๗

ในอเจลกัสสปสูตรที่ ๗ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อเจโล กสฺสโป ได้แก่นักบวชขอเจละ คือไม่มีผ้า
โดยเพศ ชื่อกัสสปะโดยชื่อ. บทว่า ทูโรโตว ความว่า ได้เห็นพระผู้มี
พระภาคเจ้า มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ห้อมล้อมเสด็จมาแต่ไกลทีเดียว. บทว่า
กิญฺจิทเว เทสํ ได้แก่เหตุการณ์บางอย่าง. บทว่า โอกาถํ ได้แก่ขณะ
คือกาลแห่งการพยากรณ์ปัญหา. บทว่า อนฺตรมฺหํ ได้แก่ภายในบ้าน
ชื่อว่า ละแวกบ้าน. ในคำว่า น ปลฺลตฺตถิกาย อนฺตรมฺหเร นิสฺสิ-
ทิสฺสามิ (จักไม่นั่งคู่เข้าในละแวกบ้าน). ชื่อว่า ภายในบ้านตั้งแต่เสา
เขตเป็นต้นไป ในคำว่า โอกุจิตฺตจฺกฺขุ อนฺตรมฺหเร คมิสฺสามิ (เรา
จักทอดจักขุไปในละแวกบ้าน). ภายในบ้านนี้แล ท่านประสงค์เอาใน
ที่นี่. บทว่า ยทาถฺขุสิ ได้แก่มุ่งหวังสิ่งใด.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าประสงค์จะตรัสจึง
ทรงห้ามเสียถึงครั้งที่ ๓. ตอบว่า เพื่อให้เกิดความเคารพ. เพราะผู้ถือ

ทิฏฐิ เมื่อเขากล่าวเร็วก็ไม่ทำคารวะ ไม่เชื่อแม้ถ้อยคำ ด้วยเข้าใจว่า การเข้าเฝ้าพระสมณโคดมก็ดี การทูลถามก็ดี ง่ายเพียงแต่ถามเท่านั้น ก็ตรัสตอบทันที. แต่เมื่อห้ามถึง ๒-๓ ครั้ง เขาก็ทำความเคารพ ก็เชื่อ ด้วยเข้าใจว่า การเข้าเฝ้าพระสมณโคดมก็ดี การทูลถามปัญหาที่ดี ยาก เมื่อ ทูลขอถึงครั้งที่ ๓ เขาก็จะตั้งใจฟัง เชื่อคำที่ตรัส. ดังนั้น พระผู้มีพระ ภาคว่าจึงให้เขาทูลขอถึงครั้งที่ ๓ จึงตรัส ด้วยประสงค์ว่า ผู้นี้จักตั้งใจฟัง เชื่อถ้อย เหมือนอย่างว่า หมอบาดแผลหุงน้ำมันหรือเกี้ยวน้ำอ้อย เมื่อ จะหุงน้ำมันหรือเกี้ยวน้ำอ้อย ก็รอเวลาให้น้ำมันอ่อนตัวและน้ำอ้อยแข็งตัว ได้ที่ ไม่ปล่อยให้ไหม้ แล้วยกลงเสียนั่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉนั้นนั้น ทรงรอให้ญาณของสัตว์แก่กล้าเสียก่อน แม้จะทราบว่าญาณของผู้นี้จักแก่ กล้าด้วยเวลาเพียงเท่านี้ ก็ทรงให้ขอจนถึงครั้งที่ ๓.

บทว่า มา เหว กสุสพ ได้แก่กัสสพเธออย่าพูดอย่างนั้น. ทรงแสดงว่า การพูดว่าสิ่งที่ตนเองทำแล้ว จัดเป็นทุกข์ ดังนี้ ไม่ควร ใคร ๆ ที่ชื่อว่าตน ก่อทุกข์ ไม่มี. แม้ข้างหน้าก็มีนัยเช่นนี้เหมือนกัน. บทว่า อธิจฺจสมฺบุปฺพนํ ได้แก่เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ ตามที่ต้องการ. บทว่า อิติ ปุณฺโณ สมานํ ได้แก่เพราะเหตุไร จึงพูดอย่างนั้น. นัยว่า อเจลกัสสพนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงถูกถามโดย นัยมีอาทิว่า สิ่งอันตนเองทำ เป็นทุกข์หรือ ก็ตรัสว่า อย่าพูดอย่างนั้น ทรงถูกถามว่า ไม่มีหรือ ก็ตรัสว่ามี ทรงถูกถามว่า ท่านพระโคดมไม่ ทรงทราบ ไม่ทรงเห็นทุกข์หรือ ก็ตรัสว่า เรารู้, คำอะไรหนอแลที่เรา ถามผิดพลาดไปดังนี้ เมื่อจะชำระคำถามของตนตั้งแต่ต้น จึงกล่าวอย่างนี้. ในบทว่า อาจิกฺขตุ จ เม ภนฺเต ภควา นี้ ฟังทราบเนื้อความดัง

ต่อไปนี้ :- ผู้ที่มีความเคารพในพระศาสดาจะไม่พูดว่า ภว แต่จะพูดว่า ภควา.

คำว่า โส กโรติ เป็นอาทิ พระองค์ตรัสเพื่อจะทรงปฏิเสธลัทธิตีว่า สิ่งอันตนเองทำเป็นทุกข์. ก็บทว่า สโต ในคำว่า อาทิโต สโต นี้ เป็นนิจจวิวัตติ ลงในอรรถสัตตมวิวัตติ เพราะฉะนั้น ฟังทราบเนื้อความดังต่อไปนี้ว่า กสฺสฺย ในคำว่า โส กโรติ โส ปฏิสฺสเวทยติ เป็นอาทิ ใจความว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็จะมีความเห็นในภายหลังว่า สิ่งอันตนเองทำเป็นทุกข์. ก็ทุกข์ในคำว่า สยฺกตํ ทุกฺขํ นี้ ท่านประสงคฺเอาวิญญูทุกข์. บทว่า อิติ วทํ นี้ ย่อมสัมพันธ์กันด้วย อาทิ ศัพท์แรกและสัสสตศัพท์ ลำดับต่อมา. ก็ศัพท์ว่า ทิเปติ คณฺหาติ นี้ เป็นพระบาลีที่เหลือในที่นี้. จริงอยู่ ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า เมื่อกล่าวดังนี้คืออย่างนี้ ย่อมแสดงถึงสัสสตะ คือถือสัสสตะแต่ต้นทีเดียว. เพราะเหตุไร. เพราะข้อนั้นเป็นความเห็นของท่าน. บทว่า เอตํ ปเร ได้แก่อธิการกะผู้ทำ และเวทกะ ผู้เสวยว่าเป็นอย่างเดียวกัน อธิบายว่า เข้าถึงการกะและเวทกะนี้เห็นว่า เป็นสภาพเที่ยง.

ก็พระองค์ตรัสคำว่า อญฺโหล กโรติ เป็นอาทิไว้ก็เพื่อปฏิเสธลัทธิตีว่า ทุกข์อันบุคคลอื่นทำ. ส่วนคำว่า อาทิโต สโต นี้ ฟังประมวลมาไว้แม้ในที่นี้. ฟังทราบเนื้อความในข้อนี้ ดังต่อไปนี้ :- กสฺสฺย ในคำว่า อญฺโหล กโรติ อญฺโหล ปฏิสฺสเวทยติ เป็นอาทิ ใจความได้ว่า เมื่อถูกเวทนาที่สัมปยุตด้วยอุจเฉททวิญญู ที่เกิดขึ้นในภายหลังอย่างนี้ว่า การกะขาดสูญในที่นี้แล คนอื่นย่อมเสวยสิ่งที่การกะนั้นทำแล้ว ดังนี้ครอบงำคือเสียดแทง ก็จะมีลัทธิตีอย่างนี้ว่า สิ่งที่คนอื่นทำเป็นทุกข์. คำว่า

อติ วท เป็นอาทิ ฟังประกอบเข้าตามนัยที่กล่าวมา.

ในข้อนี้ มีโยชนา (การประกอบความ) ดังต่อไปนี้ :- ก็เมื่อกล่าวอย่างนี้ ย่อมแสดงถึงความขาดสูญ คือถือเอาความขาดสูญแต่แรก. เพราะเหตุไร. เพื่อข้อนั้นเป็นความเห็นของท่าน. บทว่า **เอตฺ ปเร** ความว่า เข้าถึงความขาดสูญนั้น.

บทว่า **เอเต เต** ได้แก่กัสสป เราตถาคตไม่อาศัยที่สุดโต่ง ๒ อย่างเหล่าใด คือสัสสตทิวฐิ และอุจเจททิวฐิ แสดงธรรม เราตถาคตไม่อาศัย คือละ ได้แก่ไม่ติดที่สุดโต่ง ๒ อย่างนั้น แสดงธรรมโดยสายกลาง อธิบายว่า ตั้งอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา แสดงธรรม. หากจะมีคำถามว่า ธรรมข้อไหน. ก็ตอบว่า เพราะมีวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร. ก็ในข้อนี้แสดงผลว่า มาจากเหตุ และแสดงความดับของผลนั้นไว้ เพราะเหตุดับ หาแสดงผู้กระทำหรือผู้สวैयाไร ๆ ไว้ไม่. ด้วยคำเพียงเท่านี้ ก็เป็นอันปฏิเสชปัญหาที่เหลือ. ก็ท่านห้ามปัญหาข้อที่ ๓ ด้วยคำว่า **อุโ** **อนฺเต อนฺอุปคมฺม** นี้. ด้วยคำว่า **อวิชาปจฺจยา** **สฺขารา** นี้ ฟังทราบว่าการปฏิเสชการเกิดขึ้นลอย ๆ และความไม่รู้.

ท่านปรารธนาภิกษุภาวะในสำนักของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** แล้วจึงกล่าวคำว่า **ลภฺยํ** นี้ ที่นั่น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงหมายเอาตติยปริวาสที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ในชั้นธกะ คือปริวาสที่ผู้เคยเป็นอัญญเดียรถีย์ตั้งอยู่ในสามเนรมุมิแล้วอยู่สมათาน โดยนัยมีอาทิว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ผู้มีชื่อว่า เคยเป็นอัญญเดียรถีย์ หวังได้อุปสมบทในพระศาสนานี้ ข้าพระองค์นั้นจะขอปริวาสกับพระสงฆ์ตลอด ๔ เดือน ดังนี้ จึงตรัสว่า **โย โข กสฺสป อญฺญตฺตฺติยปฺพุโ**. คำว่า **ปฺพุพฺพชฺ** ในบทว่า **ปฺพุพฺพชฺ** **ลภฺยํ** นั้น พระองค์ตรัสไว้ด้วยอำนาจความเป็น

คำที่สละสลวย. เพราะไม่ต้องอยู่ปริวาสก็ได้บรรพชา. ส่วนผู้ที่ต้องการจะอุปสมบท ฟังบำเพ็ญวัตรปฏิปทา ๘ ประการมีการเข้าบ้านเป็นต้น ให้บริบูรณ์ อยู่ปริวาสโดยไม่ให้ล่วงเวลา. บทว่า **อารทฺหจิตฺตา** ได้แก่ผู้มีใจยินดี เพราะบำเพ็ญวัตร ๘ ประการ. ในข้อนี้ มีเนื้อความสังเขปเท่านั้น. ส่วนคดีปริวาสนี้ ฟังทราบโดยพิสดาร ตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาแห่ง**ปัพพัชชาขันธกะ** อรรถกถาวินัย ชื่อ **สมันตปาสาทิกา**.

พระบาลีในที่นี้ว่า **อปิจ มยา** ส่วนในที่อื่น ปรากฏว่า **อปิจ เมตฺถ**. บทว่า **ปุกฺกฺลเวมตฺตตา วิทิตา** ได้แก่รู้ความต่างบุคคล. ท่านแสดงว่า คำนี้ว่า บุคคลนี้ ควรแก่ปริวาส บุคคลนี้ไม่ควรแก่ปริวาส ดังนี้ ปรากฏแก่เรา. แต่นั้น ท่านพระกัสสปคิดว่า น่าอัศจรรย์ พระพุทธศาสนาที่บุคคลเลือกสรร ถือเอาสิ่งที่ควรเท่านั้น ทั้งสิ่งที่ไม่ควร. แต่นั้นท่านที่เกิดความอูตสาหะขึ้นในการบรรพชาอย่างมากจึงกราบทูลว่า **สเจ ภนฺเต**. ลำดับต่อมา **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงทราบว่า เธอมีความพอใจอย่างแรงกล้า จึงทรงดำริว่า กัสสป ควรแก่ปริวาส ดังนี้ จึงตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมาตรัสสั่งว่า ไปเถิด ภิกษุให้กัสสปอาบน้ำ ให้บรรพชาแล้วนำมา. ภิกษุนั้นตามพระดำรัสแล้ว ให้กัสสปบวชแล้วไปยังสำนักของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับนั่งกลางหมู่พระสงฆ์แล้วให้กัสสปอุปสมบท. ด้วยเหตุนั้น ท่านกล่าวว่า **อลตฺถ โข อเจโล กสฺสโป ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺช อลตฺถ อุปสมฺบํ** (อเจลกัสสป ได้บรรพชาได้อุปสมบทในสำนักของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว). คำที่เหลือมีอาทิว่า **อจิรูปสมฺปนฺโน** ท่านกล่าวไว้แล้วในพราหมณสังยุตแล้วแล.

จบอรรถกถาอเจลกัสสปสูตรที่ ๗

๘. ติมพรุกขสูตร

ว่าด้วยสุขและทุกข์เกิดแต่ปัจจัย

[๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ปริพาชก ชื่อ
ติมพรุกขะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้
ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกัน
ไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๔] ครั้นแล้ว ติมพรุกขปริพาชกได้ทูลถามพระผู้มีพระภาค-
เจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม สุขและทุกข์ ตนกระทำเองหรือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า อย่างกล่าวอย่างนั้น ติมพรุกขะ.

๓. สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่านพระโคตม.

๓. อย่างกล่าวอย่างนั้น ติมพรุกขะ.

๓. สุขและทุกข์ ตนกระทำเองด้วย ผู้อื่นกระทำให้ด้วยหรือ
ท่านพระโคตม.

๓. อย่างกล่าวอย่างนั้น ติมพรุกขะ.

๓. สุขและทุกข์บังเกิดขึ้น เพราะอาศัยการที่มีใช้ตนเองกระทำ
มิใช่ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่านพระโคตม.

๓. อย่างกล่าวอย่างนั้น ติมพรุกขะ.

๓. สุขและทุกข์ไม่มีหรือ ท่านพระโคตม.

๓. สุขและทุกข์ไม่มีหามิได้ สุขและทุกข์มีอยู่ ติมพรุกขะ.

๓. ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคตม ย่อมไม่รู้ ไม่เห็นสุขและทุกข์.

ก. เราย่อมไม่รู้ไม่เห็นสุขและทุกข์หามิได้ เรารู้เห็นสุขและทุกข์
อยู่ **ติมพรุกขะ**.

ค. เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ข้าแต่ท่าน**พระโคตม** สุขและทุกข์ตนกระ-
ทำเองหรือ ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวอย่างนั้น **ติมพรุกขะ** เมื่อข้าพเจ้า
ถามว่า สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่าน**พระโคตม** ท่านตรัสว่า
อย่างกล่าวอย่างนั้น **ติมพรุกขะ** เมื่อข้าพเจ้าถามว่า สุขและทุกข์ตน
กระทำเองด้วย ผู้อื่นกระทำให้ด้วยหรือ ท่าน**พระโคตม** ท่านตรัสว่า
อย่างกล่าวอย่างนั้น **ติมพรุกขะ** เมื่อข้าพเจ้าถามว่า สุขและทุกข์บังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มีใจผู้อื่นกระทำให้หรือ ท่าน**พระ-**
โคตม ท่านตรัสว่า อย่างกล่าวอย่างนั้น **ติมพรุกขะ** เมื่อข้าพเจ้าถามว่า
สุขและทุกข์ไม่มีหรือ ท่านตรัสว่า สุขและทุกข์ไม่มีหามิได้ สุขและทุกข์
มีอยู่ **ติมพรุกขะ** เมื่อข้าพเจ้าถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่าน**พระโคตม** ย่อมไม่
รู้ไม่เห็นสุขและทุกข์ ท่านตรัสว่า เราย่อมไม่รู้ไม่เห็นสุขและทุกข์หามิได้
เราเห็นสุขและทุกข์อยู่ **ติมพรุกขะ** ขอท่าน**พระโคตม**จงตรัสบอกสุขและ
ทุกข์แก่ข้าพเจ้า ขอท่าน**พระโคตม**จงทรงแสดงสุขและทุกข์แก่ข้าพเจ้า.

[๕๕] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า **ดูก่อนติมพรุกขะ** เมื่อบุคคล
ถืออยู่ว่า นั้นเวทนา นั้นผู้สวय [เวทนา] ดังนี้ แต่เราไม่กล่าวอย่าง
นี้ว่า สุขและทุกข์ตนกระทำเอง เมื่อบุคคลถูกเวทนาทิ่มแทง [รู้] อยู่
ว่าเวทนาอย่างหนึ่ง ผู้สวय [เวทนา] เป็นอีกคนหนึ่ง ดังนี้ แต่เราไม่
กล่าวอย่างนี้ว่า สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้ **ดูก่อนติมพรุกขะ** ตถาคต
แสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะ

อวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ...
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะ
อวิชานั้นแหละดับด้วยสํารอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขาร
ดับ วิญญาณจึงดับ...ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประ-
การอย่างนี้.

[๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ทิมพรุภขปริพาชก-
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม ภายิตของ
พระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่านพระโคตม ภายิตของพระองค์แจ่มแจ้ง
นัก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมโดยอนกปริยาย เปรียบ
เหมือนบุคคลหงายของทีครว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง
หรือตามประทีปในที่มืดด้วยประสงคฺว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปะนั้นนั้น ข้า
พระองค์ขอถึงท่านพระโคตมกับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ
ขอท่านพระโคตม จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอด
ชีวิตจำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบติมพรุภขสูตรที่ ๘

อรรถกถาติมพรุภขสูตรที่ ๘

ในติมพรุภขสูตรที่ ๘ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้.

คำว่า ฐา เวทนา เป็นต้น ตรัสเพื่อจะปฏิเสธลัทธิที่ว่า สิ่งที
ตนทำเอง เป็นสุขและทุกข์. คำว่า สโต แม้ในบทว่า อาทิตโต สโต
นี้ เป็นฉฬฐีวิภคติ ใช้ในอรรถสํตตมิภคติ. ในข้อนี้ มีการแสดง
เนื้อความดังต่อไปนี้ :- ติมพรุภขะ เมื่อคำเป็นต้นว่า ฐา เวทนา โส

เวทยติ มืออยู่อย่างนี้ ภายหลังย่อมมีลัทธิดังนี้ว่า สิ่งที่ตนทำเองเป็นสุข เป็นทุกข์ และเมื่อกล่าวอย่างนี้ ย่อมรู้ตามว่า เวทนานี้มีแม่ในกาลก่อน คือแสดงสัตสตทิกุฐิ ยึดถือสัตสตทิกุฐิ. เพราะเหตุไร. เพราะข้อนั้น เป็นความเห็นของท่าน. บทว่า **เอตํ ปเร** ความว่า เข้าถึงสัตสตทิกุฐินั้น. เพราะทรงหมายเอาเนื้อความก่อนจึงตรัสอย่างนั้น เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถา ท่านจึงประกอบคำนั้น แล้วแสดงเนื้อความแห่งคำนั้น. บทว่า **เอวญฺจาหํ น วทามิ** ความว่า เราจะไม่พูดอย่างนี้ว่า **สา เวทนา โส เวทยติ**. คำว่า **อญฺญา เวทนา** เป็นอาทิ ตรัสเพื่อจะปฏิเสธลัทธิตีว่า สุขและทุกข์อันคนอื่นทำ. แม่ในบทนี้ มีการประกอบความดังต่อไปนี้ :- **ติมพฺรูกฺขะ** เมื่อคำเป็นต้นว่า **อญฺญา เวทนา อญฺโฌ**

เวทยติ มืออยู่อย่างนี้ ภายหลังเมื่อถูกเวทนาที่สัมปยุตกับอุจเฉททิกุฐิ ที่เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า การกเวทนาในฝ่ายแรกขาดสูญ แต่สิ่งที่ตนทำเอง ผู้อื่นเสวย ดังนี้ **ครอบงํ** ย่อมมีลัทธิดังนี้ว่า สิ่งที่ผู้อื่นทำเป็นสุข เป็นทุกข์ ดังนี้ และเมื่อกล่าวอย่างนี้ ย่อมแสดงอุจเฉททิกุฐิ ย่อมยึดถืออุจเฉททิกุฐิ ว่า การกขาดสูญ สิ่งอื่นถือปฏิสนธิ. เพราะเหตุไร. เพราะข้อนั้น เป็นความเห็นของท่าน. บทว่า **เอตํ ปเร** ได้แก่เข้าถึงอุจเฉททิกุฐินั้น. ก็ในที่นี้ท่านนำบทเหล่านี้มาประกอบไว้ในอรรถกถาแล้ว. พระองค์ตรัสสุข-เวทนาและทุกข์เวทนาไว้ในพระสูตรนี้ ด้วยประการฉะนี้ และสุขทุกข์ที่เป็นวิบากนั้นแลก็ตรัสว่าเหมาะ (ที่จะกล่าวไว้ในพระสูตรนี้เหมือนกัน).

๕. พาลบัณฑิตสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งพาลและบัณฑิต

[๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้ของคนพาล ผู้อันอวิชาหุ่มห่อแล้ว ประกอบ
ด้วยตัณหา เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ กายนี้ด้วย นามรูปในภายนอกด้วย ย่อม
มีด้วยประการดังนี้ เพราะอาศัยกายและนามรูปทั้งสองนี้ จึงเกิดผัสสะ
สพายตนะ ซึ่งทั้งสองอย่างนั้นหรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ถูกต้องคนพาล
เป็นเหตุให้เสวยสุขและทุกข์ กายนี้ของบัณฑิต ผู้อันอวิชาหุ่มห่อแล้ว
ประกอบด้วยตัณหา เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ กายนี้ด้วย นามรูปในภายนอก
ด้วย ย่อมมีด้วยประการดังนี้ เพราะอาศัยกายและนามรูปทั้งสองนี้จึงเกิด
ผัสสะ สพายตนะ ซึ่งทั้งสองอย่างนั้นหรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ถูกต้อง
บัณฑิต เป็นเหตุให้เสวยสุขและทุกข์.

[๕๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องนั้น จะแปลกกันอย่างไร
จะมีอธิบายอย่างไร จะต่างกันอย่างไร ระหว่างบัณฑิตกับพาล พวก
ภิกษุกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ธรรมของพวกข้าพระองค์มีพระผู้มี
พระภาคเจ้าเป็นเดิม มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มี
พระภาคเจ้าเป็นที่รวมลง ขอประทานพระวโรกาส เนื้อความแห่งพระ
ภาษิตนี้ แจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียว ภิกษุทั้งหลาย
ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จักทรงจำไว้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นพวก

เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุพวกนั้นถูกรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้ของคนพาล ผู้ถูกอวิชาโคหุ้มห่อแล้ว และประกอบแล้วด้วยตัณหาใดเกิดขึ้นแล้ว อวิชชา นั้น คนพาลยังละไม่ได้ และตัณหา นั้นยังไม่สิ้นไป ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะคนพาลไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เหตุ นั้น เมื่อตายไปคนพาลย่อมเข้าถึงกาย เมื่อเข้าถึงกาย ชื่อว่ายังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส เรากล่าวว่า ยังไม่พ้นไปจากทุกข์ กายนี้ของบัณฑิตผู้ถูกอวิชาโคหุ้มห่อแล้ว และประกอบด้วยตัณหาใดเกิดขึ้นแล้ว อวิชชา นั้น บัณฑิตละได้แล้ว และตัณหา นั้นสิ้นไปแล้ว ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบัณฑิตได้ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เหตุ นั้น เมื่อตายไป บัณฑิตย่อมไม่เข้าถึงกาย เมื่อเขาไม่เข้าถึงกาย ชื่อว่าย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส เรากล่าวว่า ย่อมพ้นจากทุกข์ อันนี้เป็นความแปลกกัน อันนี้เป็นอธิบาย อันนี้เป็นความต่างกันของบัณฑิตกับคนพาล กล่าวคือ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์.

จบพาลบัณฑิตสูตรที่ ๕

อรรถกถาพาลบัณฑิตสูตรที่ ๕

ในพาลบัณฑิตสูตรที่ ๕ ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อวิชชานีวรณสูตร ได้แก่ถูกอวิชากางกั้น. บทว่า เอวมยฺ กาโย สมุทาคโต ความว่า กายนี้ ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว เพราะ

ถูกอวิชชากางกั้น และเพราะประกอบด้วยตัณหานั่นเอง ด้วยอาการอย่าง
นี้. บทว่า **อญฺเจว กายิ** ได้แก่กายที่มีวิญญูณของตน ของคน
พาลนั้น นี้. บทว่า **พหิทฺธา จ นามรูป** ได้แก่และกายที่มีวิญญูณ
ของคนเหล่าอื่นภายนอก. ข้อความนี้พึงแสดงด้วยชั้น ๕ และอายตนะ ๖
ทั้งของตนและคนอื่น. บทว่า **อิตุเถตฺ ทุยฺ** ได้แก่หมวดสองนี้. ด้วย
อาการอย่างนี้. ด้วยบทว่า **ทุยฺ ปฺภิจฺจ ผลุโส** นี้ ท่านกล่าวจักขุสัมผัส
เป็นต้น เพราะอาศัยอายตนะทั้งสองฝ่าย มีจักขุและรูปเป็นต้น ไว้ใน
ที่อื่น แต่ในที่นี้ท่านหมายอายตนะภายในและอายตนะภายนอก นับว่า
อายตนะทั้งสองฝ่าย ชื่อว่า ใหญ่ทั้งสอง. บทว่า **สพฺเวยตนาณิ** ได้แก่
ผัสสาตนะ คือเหตุแห่งผัสสะ ๖. บทว่า **เยหิ ผุฏฺโฐ** ได้แก่ถูกผัสสะอัน
เกิดขึ้นเพราะอายตนะซึ่งเป็นตัวเหตุเหล่าใด ถูกต้อง. ในบทว่า **อญฺตเรน**
นี้ พึงทราบอายตนะอื่นๆ ที่บริบูรณ์และไม่บริบูรณ์. บทว่า **ตฺตฺร** ได้แก่ใน
เพราะการเกิดขึ้นแห่งกายเป็นต้น ของคนพาลและบัณฑิตนั้น. บทว่า
โก อธิปฺปายโส ได้แก่คืออะไรเป็นความพยายามอย่างยิ่ง.

บทว่า **ภควมฺมุลกา** ได้แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นมูลแห่งธรรม
เหล่านั้น เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **ภควมฺมุลกา**. ท่านกล่าวอธิบาย
ไว้ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของพวกข้าพระองค์เหล่านั้น อัน
พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าในปางก่อนทรงให้บังเกิดขึ้น เมื่อพระองค์
เสด็จปรินิพพานแล้ว ล่วงไปพุทธานุสรณ์หนึ่ง คนอื่นจะเป็นสมณะก็ตาม
พราหมณ์ก็ตาม ชื่อว่า สามารถจะให้ธรรมเหล่านี้เกิดขึ้น มิได้มีเลย
แต่ธรรมเหล่านี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์
ทั้งหลาย. เพราะอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์จึงมารู้ คือ

แห่งตลอดกรรมเหล่านี้ เพราะเหตุนี้ ธรรมของพวกข้าพระองค์จึงชื่อว่า มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นมูล ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ภควันตติกา ความว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำ ได้แก่นำธรรมทั้งหลาย คือระบุนิซื่อธรรมะ เฉพาะอย่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริงแสดง เพราะเหตุนี้ ธรรมทั้งหลายจึงจึงชื่อว่า มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้แนะนำ. บทว่า ภควปฐิสสรณา ความว่า ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๔ เมื่อมาปรากฏแก่พระ สัพพัญญุตญาณ ชื่อว่า ย่อมรวมลงในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเหตุ นั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่รวมลง. บทว่า ปฐิสสรนุติ ได้แก่ ย่อมประชุม. อีกอย่างหนึ่ง ผัสสะมาด้วย อำนาจการแห่งตลอดแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประทับนั่ง ณ โพธิมณฑลสถาน ทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ชื่ออะไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอชื่อผัสสะ เพราะอรรถว่าถูกต้อง. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ... ก็มาทูลถามว่า ข้าแต่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ชื่ออะไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอชื่อวิญญาณ เพราะอรรถว่า รู้แจ้ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงระบุนิซื่อ ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๔ เฉพาะอย่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริง รวม ธรรมทั้งหลายไว้ด้วยอาการอย่างนั้น เหตุนี้ ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า ภคว- ปฐิสสรณา. บทว่า ภควนุตฺเตยว ปฐิสสรณา ความว่า เนื้อความแห่ง ภาษิตนั้น จงปรากฏ (แจ่มแจ้ง) แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าทีเดียว อธิบายว่า ขอพระองค์โปรดตรัสแสดงธรรม แก่พวกข้าพระองค์เถิด.

ในคำว่า **ธา เจว อวิชชา** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

อวิชชาและตัณหานั้น แม้ยังกรรมให้แล่นไป ชักปฏิสนธิมาแล้ว

ดับไปก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านก็กล่าวคำนี้ว่า **ธา เจว อวิชา ธา เจว ตณฺหา** ไว้แม้ในที่นี้ เพราะอรรถว่า เห็นสมกัน เหมือนเกสรที่ดื่มน้ำวาน แม้วันนี้บริโภคน้ำเข้าไป เกสรนั้นก็ยังคงเรียกว่า เกสรนั่นเอง ฉะนั้น. บทว่า **พฺรหฺมจฺริยํ** ได้แก่มรรคพหฺมจฺรยํ. บทว่า **ทุกฺขกฺขยาย** ได้แก่เพื่อความสิ้นไปแห่งวัฏฏทุกข์. บทว่า **กายูปโค โหติ** ได้แก่เป็นผู้เข้าถึงปฏิสนธิกายอื่น. ด้วยบทว่า **ยทิทํ พฺรหฺมจฺริย- วาโส** นี้ ท่านแสดงว่า มรรคพหฺมจฺริยวาสนี้ใด. นี้คือความแปลกกันของบัณฑิตจากคนพาล. ดังนั้นในพระสูตรนี้ ท่านจึงเรียกว่าบุรุษผู้ยังมีปฏิสนธิทั้งหมดว่า เป็นคนพาล พระจินาสพผู้ไม่มีปฏิสนธิ เรียกว่าเป็นบัณฑิต. ส่วนพระโศดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี ใครๆ ไม่ควรเรียกว่า บัณฑิต หรือคนพาล. แต่เมื่อคบ ก็คบแต่ฝ่ายบัณฑิต.

จบอรรถกถาพาลบัณฑิตสูตรที่ ๕

๑๐. ปัจจยสูตร

ว่าด้วยธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น

[๖๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เราจักแสดงปัจจยสมุปบาท และธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว **ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.**

[๖๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ก็

ปฏิจสมเด็จพระบาทเป็นไฉน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ พระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติอันนั้น คือ รัมมฉฐิติ รัมมนิยาม อิทปปัจจย ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงซึ่งชาติอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ดีขึ้น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ... เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ... เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ... เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน... เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา... เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา... เพราะสพายนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ... เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายนะ... เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป... เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร พระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติอันนั้น คือ รัมมฉฐิติ รัมมนิยาม อิทปปัจจย ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงชาติอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ดีขึ้น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ ความไม่คลาดเคลื่อน ความไม่เป็นอย่างอื่น มูลเหตุอันแน่นอนในชาติอันนั้น ดังพรรณนามาจะนั้นแล เราเรียกว่าปฏิจสมเด็จพระบาท.

[๖๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นเป็นไฉน.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชราและมรณะเป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยประชุม

๑. ความตั้งอยู่ธรรมดา ๒. ความแน่นอนของธรรมดา ๓. มูลเหตุอันแน่นอน. (ซิลเคอร์ส)

แต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา
ชาติ... ภพ... อุปาทาน... ตัณหา... เวทนา... ผัสสะ... สพายตนะ...
นามรูป... วิญญาณ... สังขาร... อวิชชา เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัย
ประชุมแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไป
เป็นธรรมดา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เราเรียกว่า ธรรมอาศัยกันเกิด
ขึ้น.

[๖๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกเห็นด้วยดีซึ่ง
ปฏิบัติสมุปบาทนี้ และธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นเหล่านี้ ด้วยปัญญาอันชอบ
ตามเป็นจริงแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นแล่นเข้าถึงที่สุดเบื้องต้นว่า
ในอดีตกาลเราได้เป็นหรือหนอ ในอดีตกาลเราได้เป็นอะไรหนอ ใน
อดีตกาลเราได้เป็นอย่างไรหนอ ในอดีตกาลเราได้เป็นอะไรหนอ แล้ว
ได้มาเป็นอะไรหนอ หรือว่าจักแล่นเข้าถึงที่สุดเบื้องปลายว่าในอนาคตกาล
เราจักเป็นหรือหนอ ในอนาคตกาลเราจักเป็นอะไรหนอ อนาคตกาลเรา
จักเป็นอย่างไรหนอ ในอนาคตกาลเราจักเป็นอะไร แล้วจึงจักเป็นอะไร
หนอ หรือว่าจักยังมีความสงสัยในปัจจุบันกาลเป็นภายใน ณ บัดนี้ว่า
เราเป็นอยู่หรือหนอ หรือไม่เป็นอยู่หนอ เราเป็นอะไรอยู่หนอ เราเป็น
อย่างไรอยู่หนอ สัตว์นี้มาแต่ไหนหนอ เขาจักไปที่ไหน ดังนี้ ข้อนี มิใช่
ฐานะที่จะมีได้ เพราะเหตุไร เพราะว่าอริยสาวกเห็นด้วยดีแล้วซึ่งปฏิบัติ-
สมุปบาท และธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นเหล่านี้ ด้วยปัญญาอันชอบตาม
เป็นจริง.

จบปัจจุยสูตรที่ ๑๐

จบอาหารวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อาหารสูตร ๒. ผักกุนสูตร ๓. ปฐมสมณพราหมณสูตร
๔. ทุติยสมณพราหมณสูตร ๕. กัจจานโคตตสูตร ๖. ธรรมกถิกสูตร
๗. อเจลกัสสปสูตร ๘. ทิมพรุกขสูตร ๙. พาลบัณฑิตสูตร ๑๐. ปัจจย-
สูตร.

อรรถกถापัจจยสูตรที่ ๑๐

ในปัจจยสูตรที่ ๑๐ พิงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้.

บทว่า ปฏิจฺจสมุปรุปาทญจ โว ภิกฺขเว เทเสตฺถสมิ ปฏิจฺจ-
สมุปรุปนฺเน จ ชฺมเม ความว่า พระศาสดาทรงเริ่มคำทั้งสองใน
พระสูตรนี้ว่า เราจักแสดงปัจจยและสภาวะธรรมที่อาศัยปัจจยเกิดขึ้น.
บทว่า อุปรุปาทา วา ตถาคตาณํ ความว่า แม้ในขณะที่อุบัติขึ้นแห่ง
พระตถาคตคือเมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นก็ดี ชื่อว่า มีชราและมรณะ เพราะ
มีชาติเป็นปัจจย ได้แก่ ชาตินั้นแลเป็นปัจจยแก่ชราและมรณะ. บทว่า
จิตาว ตา ธาตุ ได้แก่ สภาวะแห่งปัจจยนั้นตั้งอยู่แล้ว คือในกาล
บางคราว ชาติจะไม่เป็นปัจจยแก่ชราและมรณะ ก็หาไม่ได้. พระองค์ตรัส
ปัจจยนั้นแล ด้วยบททั้งสองแม่เหล่านี้ คือ ชฺมมญฺจิตฺตา ชฺมมนิยามตา
เพราะธรรมที่อาศัยปัจจยเกิดขึ้นย่อมตั้งอยู่เพราะปัจจย เพราะเหตุนี้
ปัจจยนั้นเอง ท่านเรียกว่า ชฺมมญฺจิตฺตา. ปัจจยย่อมกำหนดธรรม
เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า ชฺมมนิยามตา. บทว่า อิทฺปฺปจฺจยตา ได้แก่
ปัจจยแห่งชราและมรณะเป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่า อิทฺปฺปจฺจย. อิทฺปฺปจฺจย

นั่นแล ชื่อว่า อิทัปปัจจยตา. บทว่า ตํ ได้แก่ ปัจจยนั้น. บทว่า
อภิสมมุขุมติ ได้แก่ รู้ด้วยญาณ. บทว่า อภิสมมติ ได้แก่มารวมกัน
ด้วยญาณ. บทว่า อาจิกฺขติ คือ บอก. บทว่า เทเสติ ได้แก่ แสดง.
บทว่า ปญฺญเปติ แปลว่า ให้รู้. บทว่า ปญฺญเปติ ได้แก่ เริ่มตั้งใน
หัวข้อแห่งญาณ. บทว่า วิวริติ ได้แก่ เปิดเผยแสดง. บทว่า วิภชติ
ได้แก่ แสดงโดยการจำแนก. บทว่า อุตฺตานิกรโรติ คือ ทำให้ปรากฏ.
บทว่า ปสฺสชาติ จาห ได้แก่ ตรัสว่า พวกเธอจงดู. ถามว่า
คืออะไร คือคำว่า ชาติปจฺจยา ภิกฺขเว ชรามรณํ เป็นอาทิ. บทว่า
อิติ โข ภิกฺขเว เป็น เอม โข ภิกฺขเว. บทว่า ยา ตตฺร ได้แก่
ในคำว่า ชาติปจฺจยา ชรามรณํ เป็นต้นนั้นใด. บทว่า ตตฺตา เป็น
อาทิ เป็นไวพจน์ของปัจจการนั้นแล. ปัจจการนั้น ท่านกล่าววว่า
ตตฺตา (ความเป็นจริงอย่างนั้น) เพราะธรรมนั้น ๆ เกิดขึ้นโดยปัจจย
เหล่านั้นไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่ากัน เรียกว่า อวิตตตา เพราะเมื่อปัจจยเข้าถึง
สามัคคี ธรรมทั้งหลายที่เกิดจากปัจจยนั้น เพียงครู่เดียว ก็ไม่เกิดขึ้น.
เรียกว่า อนนฺตยตฺตา เพราะธรรมอื่นไม่เกิดจากปัจจย ธรรมอื่น เรียกว่า
อิทฺตปฺปจฺจยตา เพราะเป็นปัจจย หรือเป็นที่ประชุมปัจจยแห่งชราและ
มรณะเป็นต้น ในข้อนี้ มีเนื้อความเฉพาะคำดังต่อไปนี้ :- ปัจจยแห่ง
ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อิทฺตปฺปจฺจยา อิทฺตปฺปจฺจยา นั้นแล ชื่อว่า
อิทฺตปฺปจฺจยตา อีกอย่างหนึ่ง ที่รวมแห่ง อิทฺตปฺปจฺจยา ชื่อว่า อิทฺตปฺปจฺจยตา.
ก็ลักษณะในคำว่า อิทฺตปฺปจฺจยตา นี้ พึงทราบจากคัมภีร์ศัพทศาสตร์.

บทว่า อนิจฺฉํ แปลว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า มีแล้วกลับ
ไม่มี. ก็คำว่า อนิจฺฉํ ในที่นี้ หมายเอาธรรมะไม่เที่ยง แต่ที่ชื่อว่า

ไม่เที่ยง เพราะชั้นซึ่งมีสภาพไม่เที่ยง เป็นชรามรณะ. แม้ในสังขต-
ธรรมเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. ส่วนบทว่า **สงฺขตํ** ในที่นี้ ได้แก่
กระทำร่วมกันกับปัจจัยทั้งหลาย. บทว่า **ปฏิจฺจนฺตฺวา** ได้แก่ที่
อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น. บทว่า **ขยฺยมํ** ได้แก่มีความสิ้นไปเป็นสภาวะ.
บทว่า **วฺยฺยมํ** ได้แก่มีความสลายไปเป็นสภาวะ. บทว่า **วិราจฺยมํ**
ได้แก่มีความปราศจากยินดีเป็นสภาวะ. บทว่า **นิโรจฺยมํ** ได้แก่
ความดับสนิทเป็นสภาวะ. แม้ความที่ชาติไม่เที่ยง ก็พึงทราบตามนัย
ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง. ก็อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อนิจฺจํ** ในข้อนี้ ย่อมถูก
เหมือนกัน โดยปริยายหนึ่ง เพราะท่านเห็นชนกปัจจัย ในลักษณะที่มี
สภาวะเป็นไปตามกิจ. ภพเป็นต้น ก็มีความไม่เที่ยงเป็นต้น เป็นสภาวะ.
บทว่า **สมฺมปฺปญฺญา** ได้แก่ มรรคปัญญา พร้อมด้วยวิปัสสนา. บทว่า
ปฺพพฺพตํ ได้แก่ ล่วงไปก่อน. พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **อโหสิ นฺุโ**
เป็นต้น ดังต่อไปนี้ :- เราตลาคตอาศัยอาการที่เที่ยงว่า เราได้มีแล้วหนอ
และอาการที่อาศัยกันเกิดขึ้น จึงสงสัยในอดีตว่า คนมีและไม่มี ไม่พึง
กล่าวว่าอะไรเป็นเหตุ คนพาลปุถุชนย่อมประพฤติดังแต่จะเป็นไป
เหมือนคนบ้า. บทว่า **กิ นฺุ โข อโหสิ** ได้แก่ อาศัยความเกิดขึ้น
แห่งชาติและเพศ จึงสงสัยว่า เราเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ แพศย์
ศูทร คฤหิ์สัถ์ บรรพชิต เทวดาหรือมนุษย์คนใดคนหนึ่ง. บทว่า **กถิ**
นฺุ โข ได้แก่อาศัยอาการแห่งสัจฉาน แล้วย่อมสงสัยว่าเราเป็นคนสูง
หรือเป็นคนต่ำ ขาวดำ หรือปานกลางเป็นต้น คนใด คนหนึ่ง. แต่
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อาศัยการถือทฎฐิ์ที่ว่า พระอิศวรบันดาลเป็นต้น
จึงสงสัยโดยเหตุว่า เพราะเหตุไรหนอแล เราจึงได้เป็น (อย่างนั้น).

บพว่า ก็ หุตฺวา ก็ อโหสิ ความว่า อาศัยชาติเป็นต้น เราได้เป็นกษัตริย์หรือ แล้วจึงสงสัยว่า คนเป็นคนอื่นรำไป ว่า เราเป็น กษัตริย์แล้วเป็นพราหมณ์หรือ ฯลฯ เป็นเทวดาแล้ว เป็นมนุษย์. แต่ คำว่า อทุธาน ในที่ทุกแห่ง เป็นชื่อ เรียกกาล. บพว่า อปรนุต ได้แก่ ที่สุด ซึ่งยังไม่ถึง. บพว่า ภวิสฺสามิ นุ โข นนุ โข ความว่า อาศัยอาการที่เที่ยง และอาการที่ขาดสูญ แล้วจึงสงสัยว่า ตน มีและไม่มี ในอนาคต. ส่วนที่เหลือในข้อนี้ ก็มีนัยอย่างทีกล่าวมาแล้ว.

บพว่า เอตฺรหิ วา ปจฺจุปฺปนฺนํ อทุธานํ ความว่า หรือระบอบเอา ปัจจุบันกาลแม้ทั้งหมด เริ่มตั้งแต่การปฏิสนธิในบัดนี้ จนถึงจุติ. บพว่า อหฺมตฺตํ กถฺกถิ ภวิสฺสติ ได้แก่จักเป็นผู้สงสัยในชั้นของตน. ด้วย บพว่า อหิ นุ โข สฺมุมิ ความว่า สงสัยว่า คนมีอยู่หรือ. ถามว่า ข้อนั้น ควรหรือ. จะไปคิดถึงทำไม ในข้อที่ว่า ควรไม่ควรนี้. อีกอย่างหนึ่งในข้อนี้ท่านนำเรื่องนี้มาเป็นอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้.

เล่ากันว่า จุลมารคามิบุตรหัวโล้น. มหามารคามิบุตรหัวไม่โล้น. มารดาทั้งสองต่างก็แต่งตัวบุตรนั้น. บุตรคนนั้นก็ลุกขึ้น คิดว่า เราเป็น ลูกของจุลมารดาหรือ. เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมสงสัยว่า เราเป็นหรือหนอ. ด้วยบพว่า โน นุ โข สฺมุมิ ความว่า สงสัยว่า ตนไม่มี. แม้ในข้อนี้มีเรื่อง นี้เป็นอุทาหรณ์.

เล่ากันว่า มีชายคนหนึ่ง เมื่อจะจับปลา จึงฟันขาของตนซึ่งเย็น เพราะเย็นอยู่ในน้ำนาน โดยคิดว่าเป็นปลา. อีกคนกำลังรักษานาอยู่ ข้าง ๆ ป่าช้า กลัวผี จึงนอนชันเข่า พอเขาตื่นขึ้น คิดว่าเข่าทั้ง ๒ ของตนเป็นยักษ์ ๒ คน จึงฟันจับเข้าให้. ด้วยประการดังกล่าวมานี้ จึงเกิด

มีความสงสัยว่า เราเป็นหรือไม่หนอ.

บทว่า ก็ **นุโฆสุมิ** ความว่า เป็นกษัตริย์อยู่ ก็สงสัยว่า ตัวเอง เป็นกษัตริย์หรือ. ในคำที่เหลือ ก็มีนัยเช่นนี้. ก็ผู้ที่เป็นเทวดา เชื่อว่า จะไม่รู้ว่่า ตัวเองเป็นเทวดาย่อมไม่มี แต่เทพเมื่อนั้น ก็ย่อมสงสัย โดย นัยมีอาทิว่า เรามีรูปร่าง หรือไม่มีรูปร่าง. หากจะมีคำถามว่า เพราะ เหตุไร กษัตริย์เป็นต้น จึงไม่รู้เล่า. ตอบว่า เพราะกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น เกิดในตระกูลนั้น ๆ ไม่เป็นที่ประจักษ์ชัด. อีกอย่างหนึ่ง พวก คฤหัสถ์สำคัญตัวว่าเป็นบรรพชิต ซึ่งถือลัทธินิกายไปตกลงเป็นต้น แม้ บรรพชิตก็สำคัญตัวเองว่าเป็นคฤหัสถ์ โดยนัยมีอาทิว่า กรรมของเรา กำริบหรือไม่หนอ. อีกอย่างหนึ่ง พวกมนุษย์ก็สำคัญว่า ตนเป็นเทวดา เหมือนพระราชาจะนั้น. บทว่า **ถถ นุ โฆสุมิ** ก็มีนัยตามที่กล่าวแล้ว นั้นเอง. พึงทราบเนื้อความในข้อนี้อย่างเดียวกันว่า บุคคลถือว่า ขึ้นชื่อว่า ชีวะะ มีอยู่ ในภายใน ดังนี้แล้ว อาศัยอาการแห่งสัณฐานของชีวะะนั้น เมื่อจะสงสัยว่าเราเป็นคนสูง หรือว่ามีอาการเป็นคนเตี้ย ๔ สอก ๖ สอก ๘ สอก ๑๖ สอก เป็นต้น คนใดคนหนึ่ง จึงสงสัยว่า **ถถ นุโฆสุมิ**. แต่ขึ้นชื่อว่า ผู้จะไม่รู้สรีระสัณฐานที่เป็นปัจจุบัน คงไม่มี. บทว่า **กุโต อากโต โส กุหิ คามิ ภวิสสุติ** ความว่า เมื่อสงสัยฐานะที่มาที่ไป แห่งอติภาพ จึงสงสัยอย่างนี้. พระโสดาบัน ท่านประสงค์เอาในที่นี้ว่า **อริยสาวกสุส** ส่วนพระอริยบุคคล ๓ จำพวกนอกนี้ไม่ได้ห้ามไว้เลย.

จบอรรถกถาปัจจุยสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาอาหารวรรคที่ ๒

ทศพลวรรคที่ ๓

๑. ปฐมทศพลสูตร

ว่าด้วยทศพลญาณและจตุเสารัชญาณ

[๖๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประกอบด้วยทศพลญาณ และจตุเสารัชญาณ จึงปฏิญาณฐานะของผู้องอาจ บันลือสีหนาทในบริษัททั้งหลาย ยังพรหมจักรให้เป็นไปว่า ดังนี้รูป ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งรูป ดังนี้ความดับแห่งรูป ดังนี้เวทนา ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา ดังนี้ความดับแห่งเวทนา ดังนี้สัญญา ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ดังนี้ความดับแห่งสัญญา ดังนี้สังขารทั้งหลาย ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งหลาย ดังนี้ความดับแห่งสังขารทั้งหลาย ดังนี้วิญญูณ ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งวิญญูณ ดังนี้ความดับแห่งวิญญูณ ด้วยเหตุนี้ เมื่อปัจจยนี้มีอยู่ ผลนี้ย่อมมี เพราะการบังเกิดขึ้นแห่งปัจจยนี้ ผลนี้จึงบังเกิดขึ้น เมื่อปัจจยนี้ไม่มีอยู่ ผลนี้ย่อมไม่มี เพราะการดับแห่งปัจจยนี้ ผลนี้จึงดับ ข้อนี้คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจย จึงมีวิญญูณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

ก็เพราะอวิชชานั้นแหละดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึง

ดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้
ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบทสพลสูตรที่ ๑

ทสพลวรรคที่ ๓

อรรถกถาปฐมทสพลสูตรที่ ๑

ทสพลสูตรที่ ๑ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

๒. ทุติยทสพลสูตร

ว่าด้วยทสพลญาณและจตุเวสารัชญาณ

[๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประกอบด้วยทสพลญาณ
และจตุเวสารัชญาณ จึงปฏิญาณฐานะของผู้องอาจ บันลือสีหนาทใน
บริษัททั้งหลาย ยังพรหมจักรให้เป็นไปว่า ดังนี้รูป ดังนี้ความเกิดขึ้น
แห่งรูป ดังนี้ความดับแห่งรูป ดังนี้เวทนา ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
ดังนี้ความดับแห่งเวทนา ดังนี้สัญญา ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ดังนี้
ความดับแห่งสัญญา ดังนี้สังขารทั้งหลาย ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร
ทั้งหลาย ดังนี้ความดับแห่งสังขารทั้งหลาย ดังนี้วิญญาณ ดังนี้ความเกิด
ขึ้นแห่งวิญญาณ ดังนี้ความดับแห่งวิญญาณ ด้วยเหตุนี้ เมื่อปัจจยนี้มีอยู่
ผลนี้ย่อมมี เพราะการบังเกิดขึ้นแห่งปัจจยนี้ ผลนี้จึงบังเกิดขึ้น เมื่อปัจจย

นี้ไม่มีอยู่ ผลนี้ย่อมไม่มี เพราะการดับแห่งปัจจัยนี้ ผลนี้จึงดับ ข้อนี้คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

ก็เพราะวิชชานั้นและดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเรากล่าวดีแล้วอย่างนี้ ทำให้ตื่นแล้ว เปิดเผยแล้ว ประกาศแล้ว เป็นธรรมตัดสมณะจีวรแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา สมควรแท้เพื่อปรารภความเพียรในธรรมอันเรากล่าวดีแล้วอย่างนี้ ทำให้ตื่น เปิดเผย ประกาศ เป็นธรรมตัดสมณะจีวรแล้ว ด้วยความตั้งใจว่า หนั่ง เอ็น และกระดูกงเหลืออยู่ เนื้อเลือดในสรีระของเราจงเหือดแห้งไปก็ตามที อิฐผลใดที่จะพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ยังไม่บรรลุอิฐผลนั้น จักไม่หยุดความเพียร ดังนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เกียจคร้านอาเกียรณ์ด้วยธรรมอันเป็นบาปอกุศล ย่อมอยู่เป็นทุกข์ และยอมยังประโยชน์ของตนอันใหญ่ให้เสื่อมเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลผู้ปรารภความเพียร ผู้สงัดจากธรรมอันเป็นบาปอกุศล ย่อมอยู่เป็นสุข และยังประโยชน์ของตนอันใหญ่ให้บริบูรณ์ได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การบรรลุธรรมอันเลิศด้วยธรรมอันเลิศ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้ ผ่องใส ควรค้ำ เพราะพระศาสดาอยู่พร้อมหน้าแล้ว.

[๖๗] เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงปรารภ

ความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า บรรพชาของเราทั้งหลายนี้ จักไม่ต่ำทราม ไม่เป็นหมัน มีผล มีกำไร พวกเราบริโภคน้ำจืด บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัชบริวาร ของชนเหล่าใด สักการะเหล่านั้น ของชนเหล่านั้น จักมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเราทั้งหลาย ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันบุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์ตน สมควรแท้เพื่อยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท หรือบุคคลผู้เห็นประโยชน์ผู้อื่น สมควรแท้เพื่อยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ก็หรือว่า บุคคลผู้มองเห็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย สมควรแท้จริงเพื่อยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

จบทุกติยทสพลสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุกติยทสพลสูตรที่ ๒

พึงทราบความสังเขปแห่งทสพลสูตรที่ ๒ เท่านั้น ดังนี้. สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยอำนาจพระอริยาศัยของพระองค์. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทสพลสมนุหาคโต แปลว่า ทรงประกอบด้วยพระกำลัง ๑๐ ธรรมดาพละนี้มี ๒ คือ กายพละ กำลังพระกาย ๑ ญาณพละ กำลังพระญาณ ๑ ในพละทั้ง ๒ นั้น กายพละของพระตถาคต พึงทราบตามแนวตระกูลข้าง ๑๐ ตระกูล ที่พระโบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า

กาพาวกณฺจ คณฺเญยฺย ปณฺฑริ ตมฺปิณฺจคฺฉิ

คณฺธิ มงฺคฺลเหมณฺจ อุโปสถิ จทฺทนฺติเม ทส.

ข้าง ๑๐ ตระกูลเหล่านี้คือ กาพาวกะ ๑

กัณเฑาะ ๑ ปันฑาระ ๑ ตัมพะ ๑ ปิงคละ ๑ คันธะ ๑

มังคละ ๑ เหมะ^{๑๑} ๑ อุโปสละ ๑ นัททันตะ ๑.

บรรดาข้าง ๑๐ ตระกูลเหล่านี้ พึงเห็นว่า ตระกูลข้างโดยปกติ
ชื่อว่า กาพาวกะ.

กำลังกายของบุรุษ ๑๐ คน เป็นกำลังข้างตระกูลกาพาวกะ ๑ เชือก
กำลังของข้างตระกูลกาพาวกะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูล
กัณเฑาะ ๑ เชือก.

กำลังข้างตระกูลกัณเฑาะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลปันฑาระ
๑ เชือก.

กำลังข้างตระกูลปันฑาระ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลตัมพะ ๑
เชือก.

กำลังข้างตระกูลตัมพะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลปิงคละ ๑
เชือก.

กำลังข้างตระกูลปิงคละ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลคันธะ ๑
เชือก.

กำลังข้างตระกูลคันธะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลมังคละ ๑
เชือก.

กำลังข้างตระกูลมังคละ ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลเหมวตะ^{๑๒}
เชือก.

กำลังข้างตระกูลเหมวตะ^{๑๓} ๑๐ เชือก เป็นกำลังข้างตระกูลอุโปสละ ๑
เชือก.

๑. ๒. ๓. คาถาเป็น เหมะ แก้อรรถเป็น เหมวตะ.

กำลังช้างตระกูลอุโปสถะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังช้างตระกูลทันทตะ
๑ เชือก.

กำลังช้างตระกูลทันทตะ ๑๐ เชือก เป็นกำลังของพระตถาคต
พระองค์เดียว.

กำลังพระตถาคตนี้แล ท่านเรียกว่า กำลังที่นับได้ว่า พระ-
นารายณ์ดังนี้ก็มิ. กำลังพระนารายณ์นี้นั้น คำนวณโดยกำลังช้างตามปกติ
ก็เท่ากับกำลังช้างหนึ่งพันโกฏิ แต่คำนวณโดยบุรุษ ก็เท่ากับกำลังบุรุษ
สิบพันโกฏิ. นี้พึงทราบว่าเป็นกำลังพระกายของพระตถาคตก่อน. แต่
กำลังพระกายที่มีได้จัดสงเคราะห์ไว้ ในบทว่า ทสพลสมนุหาคโต นี้.
จริงอยู่ การกำหนดรู้ทุกข์ก็ดี การละสมุทัยก็ดี การเจริญมรรคก็ดี การ
กระทำให้แจ้งผลก็ดี อาศัยกำลังพระกายนี้ ไม่มี แต่มีกำลังอีกอย่างหนึ่ง
ชื่อญาณพละ กำลังพระญาณ ๑๐ ประการ โดยอรรถว่า ไม่หวั่นไหว
และโดยอรรถว่า อุปถัมภ์ในฐานะ ๑๐ ประการ. ทรงหมายถึงทสพลญาณนี้
จึงตรัสว่า ทสพลสมนุหาคโต ดังนี้.

ถามว่า ก็ทสพลญาณนั้นเป็นไฉน.

ตอบว่า ทรงรู้ฐานะและอฐานะ เป็นต้น ตามเป็นจริง. คือ
ทรงรู้ฐานะโดยเป็นฐานะ และอฐานะโดยเป็นอฐานะ ๑ ทรงรู้วิบาก
ของกรรมสมათาน ทั้งอดีตอนาคตและปัจจุบัน โดยฐานะ โดยเหตุ
ตามเป็นจริง ๑ ทรงรู้ข้อปฏิบัติที่ดำเนินไปในฐานะทั้งปวง ๑ ทรงรู้
โลกโดยเป็นอเนกชาติ และนานาชาติ ๑ ฯลฯ ทรงรู้อิทธิมุติอัชฌาศัย
ของสัตว์ทั้งหลาย ๑ ทรงรู้อินทรีย์ของสัตว์เหล่านั้นว่ายิ่งและหย่อน ๑
ทรงรู้ความเศร้าหมองผ่องแผ้วและออกของฌาน วิโมกข์ สมาธิและ

สมาบัติ ๑ ทรงรู้ขั้นที่เคยกอศัยในปางก่อนของสัตว์เหล่านั้น ๑ ทรงรู้
จุดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย ๑ ทรงรู้ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ ๑.

ส่วนในอภิธรรม มาโดยพิสดาร โดยนัยว่า ในโลกนี้พระตถาคต
ทรงทราบชัดตามเป็นจริง ซึ่งฐานะโดยเป็นฐานะ และซึ่งฐานะโดยเป็น
ฐานะ แม้ข้อที่พระตถาคตทรงทราบชัดตามเป็นจริง ซึ่งฐานะโดย
เป็นฐานะ และซึ่งฐานะโดยเป็นฐานะ ก็จัดเป็นตถาคตผลของ
พระตถาคต. พระตถาคตทรงอาศัยผลใด ปฏิญาณฐานะอันประเสริฐสุด
บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักรในบริษัททั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น. แม้
กถาพรรณนาความท่านกล่าวแล้วโดยอาการทุกอย่างของผลเหล่านั้นไว้
ในอรรถกถาวิภังค์ และปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย. กถา
พรรณนาความนั้น ก็พึงถือเอาตามนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในอรรถกถา
เหล่านั้น. ญาณอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความขลาดกลัว ชื่อว่า เวสาร์ชญาณ
ในคำว่า จตุหิ จ เวสาร์ชเชหิ คำนี้เป็นชื่อของพระญาณที่สำเร็จด้วย
โสมนัส ซึ่งเกิดขึ้นแก่พระตถาคตผู้ทรงพิจารณาเห็นความเป็นผู้องอาจใน
ฐานะทั้ง ๔. ในฐานะทั้ง ๔ เป็นโจน. คือในเรื่องทักท้วงมีว่า เมื่อ
ท่านปฏิญาณว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านก็มีได้ตรัสรู้ยัง
เองแล้ว ดังนี้ เป็นต้น. ในข้อนั้นมีบาลีดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เวสาร์ชญาณ ๔ เหล่านี้ ๔ เหล่านี้เป็นโจน. ๔ เหล่านี้คือ ใคร ๆ
ในโลก ไม่ว่าสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม จักทักท้วงเราโดย
สหธรรม ในข้อที่ว่า เมื่อท่านปฏิญาณว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ธรรม
เหล่านี้ท่านก็มีได้ตรัสรู้ยังเองแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นนิมิต
แม้ข้อนี้เลย เราเมื่อไม่เห็นนิมิตนั้น จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความ

ไม่กลัว ถึงความเป็นผู้องอาจอยู่ ใคร ๆ ในโลกนี้ ๆ ล ๆ ทักท้วงเรา
ในข้อที่ว่า เมื่อท่านปฏิญาณว่าเป็นจิณาสพ อาสวะเหล่านี้ของท่านก็ยังไม่สิ้นแล้ว ๆ ล ๆ ธรรมที่ท่านกล่าวว่า ทำอันตราย ก็ไม่อาจทำอันตราย
แก่ผู้เสพได้จริง ๆ ล ๆ ธรรมที่ท่านแสดงเพื่อประโยชน์แก่ผู้ใด ก็ไม่นำ
ผู้ นั้น ซึ่งปฏิบัติตามธรรมนั้น ให้สิ้นทุกข์โดยชอบได้จริง ๆ ล ๆ เรา
เมื่อไม่เห็นนิมิตนั้น จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่กลัว ถึงความ
เป็นผู้องอาจอยู่ ดังนี้. บทว่า **อาสภณฐานัน** ได้แก่ฐานะอันประเสริฐ
สุด ฐานะอันสูงสุด หรือฐานะของพระพุทธเจ้าทั้งหลายองค์ก่อน ๆ ผู้
ประเสริฐ อธิบายว่า ฐานะของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น. อีกนัยหนึ่ง
จำฝูงโค ๑๐๐ ตัว ชื่อว่า **อุสกะ** จำฝูงโค ๑,๐๐๐ ตัว ชื่อว่า **วสกะ**.
หรือว่า หัวหน้าโค ๑๐๐ คอก ชื่อว่า **อุสกะ**. หัวหน้าโค ๑,๐๐๐ คอก
ชื่อว่า **วสกะ**. โคที่ประเสริฐสุดกว่าโคทุกตัว ทนอันตรายได้ทุกอย่าง
สีขาว นวลนุ่มใส นภาระของหนักได้มาก พึงไม่สะดุ้งหวั่นไหว แม้
เพราะเสียงฟ้าผ่าดัง ๑๐๐ ครั้ง ชื่อว่า **นิสกะ**. โคนิสกะนั้น ท่านหมาย
เอาว่าอุสกะ. จริงอยู่ คำนี้ เป็นคำเรียกโคอุสกะนั้นโดยปริยาย ฐานะนี้
เป็นของโคอุสกะ เหตุนั้น จึงชื่อว่า **อาสกะ**. บทว่า **ฐานัน** ได้แก่กำหนด
กระที่บแผ่นดินด้วยเท้าทั้ง ๔ แต่ในที่นี้ เป็นคั่งโคอาสกะ. เหตุนั้น
จึงชื่อว่า **อาสกะ** เหมือนอย่างว่า โคอุสกะ กล่าวคือ โคนิสกะ ประกอบด้วย
อุสกะพละ กำลังโคอุสกะ กระที่บแผ่นดินด้วยเท้าทั้ง ๔ ยืนหยัดด้วยฐานะ
ที่ไม่หวั่นไหว ฉันทใด แม้พระตถาคต ทรงประกอบด้วยตถาคตพละ
กำลังพระตถาคต ทรงกระที่บแผ่นดิน คือบริษัท ๘ ด้วยพระบาท คือ
เวสารัชชญาณ ๔ ไม่ทรงหวั่นไหวด้วยศัตรู หม่อมมิตรไร ๆ ในโลก ทั้ง

เทวโลก ทรงยื่นหยัดด้วยฐานะอันไม่หวั่นไหวก็ฉนั้นนั่น ก็พระตถาคตเมื่อ ทรงยื่นหยัดอย่างนั้น ก็ทรงปฏิญาณเข้าถึงไม่บอกคืนอาสภฐานะ ฐานะอันประเสริฐสุด ทรงวางอาสภฐานะไว้ในพระองค์. ด้วยเหตุฉนั้น จึงตรัสว่า **อาสภณฐานํ ปฏิษานาติ** ดังนี้. บทว่า **ปริสาตุ** ได้แก่บริษัท ๘ เหล่านี้ [มหาสีหนาทสูตร] ว่า คุณก่อนสารีบุตร บริษัท ๘ เหล่านี้คือ ขัตติยบริษัท พรหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท จาคุมมหาราชิกบริษัท ดาวดึงส์บริษัท มารบริษัท พรหมบริษัท. บทว่า **สีหนาทํ นทติ** ได้แก่ทรงบันลือเสียงประเสริฐสุด เสียงที่ไม่น่ากลัว เสียงที่ไม่มีใครเหมือนหรือบันลือเสียงเสมือนเสียงราชสีห์. พึงแสดงความขื่อนี้ ด้วยมหาสีหนาทสูตร. เปรียบเหมือนราชสีห์ เขาเรียกกันว่าสีหะ เพราะอดทนและล่าสัตว์ฉนั้นใด พระตถาคต ท่านเรียกว่าสีหะ ก็เพราะทรงอดทนต่อโลกธรรมทั้งหลาย และแม้เพราะทรงกำจัดปรปวาท การกล่าวร้ายของฝ่ายอื่นก็ฉนั้นนั่น. เสียงราชสีห์ที่กล่าวอย่างนี้ ชื่อว่า **สีหนาท**. ในขื่อนั้น พระตถาคตทรงประกอบด้วยพระกำลังดังราชสีห์ ทรงองอาจในที่ทั้งปวงปราศจากขนพองสยองเกล้า ทรงบันลือสีหนาทเหมือนราชสีห์. ราชสีห์คือพระตถาคต ทรงประกอบด้วยพระกำลังของพระตถาคต ทรงองอาจในบริษัททั้ง ๘ ทรงบันลือพระธรรมเทศนาอันงดงาม มีวิธีต่าง ๆ โดยนัยว่า ดังนั้รูปเป็นต้น คือสีหนาท ที่พร้อมด้วยความสง่างาม. ด้วยเหตุฉนั้น จึงตรัสว่า **ปริสาตุ สีหนาทํ นทติ**. ในบทว่า **พฺรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตติ** นี้ บทว่า **พฺรหฺม** ได้แก่ประเสริฐสุด สูงสุด บริสุทธิ. คำนี้ป็นชื่อของพระธรรมจักร. พระธรรมจักรนั้น มี ๒ คือ ปฏิเวธญาณ ๑ เทศนาญาณ ๑. ในญาณ ๒ อย่างนั้น ญาณที่ปัญญาอบรม

นำอริยผลมาให้พระองค์ ชื่อว่าปฏิเวธญาณ. ญาณที่กรุณาอบรม นำอริยผลมาให้เหล่าสาวก ชื่อว่าเทศนาญาณ. ในญาณ ๒ อย่างนั้น ปฏิเวธญาณ มี ๒ คือ ที่กำลังเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว จริงอยู่ ปฏิเวธญาณนั้น นับตั้งแต่เสด็จออกทรงผนวชจนถึงพระอรหันตมรรค ชื่อว่ากำลังเกิดขึ้น. ที่เกิดขึ้นในขณะอรหันตผล ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว. นับตั้งแต่ภพคุณิตจนถึงอรหันตมรรค ณ มหาโพธิบัลลังก์ ชื่อว่ากำลังเกิดขึ้น. ที่เกิดขึ้นในขณะอรหันตผล ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว. นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร จนถึงอรหันตมรรค ชื่อว่ากำลังเกิดขึ้น. ที่เกิดขึ้นในขณะอรหันตผล ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว. เทศนาญาณมี ๒ คือ ที่กำลังประกาศ ที่ประกาศแล้ว. จริงอยู่ เทศนาญาณนั้น ที่ประกาศจนถึงโศคาปัตติมรรคของพระอัญญาโกณฑัญญะ ชื่อว่ากำลังประกาศ. ที่ประกาศในขณะโศคาปัตติผล ชื่อว่าประกาศแล้ว. ในญาณทั้ง ๒ นั้น ปฏิเวธญาณเป็นโลกุตระ. เทศนาญาณเป็นโลกียะ แต่ญาณแม้ทั้ง ๒ นั้นก็ไม่ทั่วไปแก่คนเหล่านี้. เป็นโอรสญาณของเหล่าพระพุทธรูปเท่านั้น.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงสีหนาทที่ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระญาณที่บันลือ จึงตรัสว่า อิติ รูป ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิติ รูป แปลว่า นิรูป เท่านั้นรูป. ตรัสการกำหนดรูปไม่ให้เหลือด้วยอำนาจลักษณะ รส ปัจจุปปัญฐานและปทััญฐาน ทำสิ่งที่มีความสลายเป็นสภาวะ และความแตกแห่งภูตรูปและอุปาทายรูป เป็นต้นไปว่า เหนือขึ้นไป รูปไม่มี. ตรัสความเกิดขึ้นแห่งรูป ที่กำหนดไว้ด้วยคำนี้ว่า ดังนี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งรูป. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิติ ความว่า อย่างนี้เป็นความเกิดขึ้น. ความพิสดารแห่งรูปสมุทัยนั้น พึงทราบอย่างนี้

ว่าเพราะอวิชาเกิด รูปก็เกิด เพราะตัณหาเกิด รูปก็เกิด เพราะกรรมเกิด รูปก็เกิด เพราะอาหารเกิด รูปก็เกิด. อริยสาวกแม่เมื่อเห็นนิพัตติลักษณะ ลักษณะเกิด ย่อมเห็นความเกิดแห่งรูป. แม้อยู่ฝ่ายความดับ ความพิสดารก็มีอย่างนี้ว่า เพราะอวิชาดับ รูปก็ดับ. อริยสาวกแม่เมื่อเห็นวิปริณามลักษณะ ลักษณะแปรปรวน ย่อมเห็นความดับแห่งรูปขั้น. แม้อยู่ในบทว่า อิติ เวทนา เป็นต้น ก็ตรัสการกำหนดเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่เหลือไว้ ด้วยอำนาจลักษณะ รส ปัจจุปปัญฐาน และปทััญฐาน ทำความสววยอารมณ์ ความจำได้ ความปรุงแต่งและความรู้สึกเป็นสภาวะ และความแตกแห่งสุขเวทนาเป็นอาทิ รูปสัญญาเป็นอาทิ ประสาทและจักขุวิญญาณเป็นอาทิ เป็นต้นไปว่า นี้เวทนา เท่านั้นเวทนา. เหนือนี้ขึ้นไป เวทนาไม่มี. นี้สัญญา เหล่านี้สังขาร นี้วิญญาณ เท่านั้นวิญญาณ. เหนือขึ้นไป วิญญาณไม่มี ดังนี้. แต่ตรัสความเกิดแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่กำหนดอย่างนี้ ด้วยบททั้งหลายมีว่า ดังนี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นต้น. แม้อยู่ในบทเหล่านั้น บทว่า อิติ ความว่า อย่างนี้เป็นความเกิด. ความพิสดาร แม่ของขั้นเหล่านั้น ก็พึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในรูปว่า เพราะอวิชาเกิด เวทนาจึงเกิด ดังนี้ เป็นต้น.

ส่วนความต่างก็มีดังนี้ ในขั้น ๓ ไม่กล่าวว่า เพราะอาหารเกิด ควรกล่าวว่า เพราะผัสสะเกิด. ในวิญญาณขั้น ควรกล่าวว่า เพราะนามรูปเกิด. แม้อยู่ฝ่ายดับ ก็ควรประกอบด้วยอำนาจปัจจุขั้นเหล่านั้นนั้นแล. นี้เป็นความสังเขปในข้อนี้. แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร การวินิจฉัย ความเกิดและความเสื่อม ที่บริบูรณ์ด้วยอาหารทุกอย่าง ก็กล่าวไว้แล้ว

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค. แม้เสียดังนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี ดังนี้ ก็ เป็นสีหนาทอีกประการหนึ่ง. ใจความของสีหนาทนั้น มีว่า เมื่อปัจฉัย มีวิชาเป็นต้นนี้มีอยู่ ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ ก็มี. บทว่า อิทั น โหติ ความว่า เมื่อปัจฉัยวิชาเป็นต้นไม่มี ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ ก็ไม่มี. บทว่า อิมสฺส อุปฺปาทา อิทั อุปฺปชฺชติ ความว่า เพราะปัจฉัยมีวิชา เป็นต้นนี้เกิด ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ก็เกิด. บทว่า อิมสฺมิ อสฺติ อิทั น โหติ ความว่า เมื่อปัจฉัยมีวิชาเป็นต้นนี้ไม่มี ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ ก็ไม่มี. บทว่า อิมสฺส นฺโรธา อิทั นฺรุชฺฌติ ความว่า เพราะปัจฉัย มีวิชาเป็นต้นนี้ดับ ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ก็ดับ.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงอาการที่สิ่งนั้น มี [เกิด] และดับ โดย พิสดาร จึงตรัสว่า ยทิทํ อวิชาปจฺจยา สงฺขารา เป็นต้น. บทว่า เอวํ สุวากุขาโต ได้แก่ที่ทรงกล่าวไว้ด้วยดี คือตรัสไว้ดีแล้ว โดยการจำแนกปัญจขันธ์เป็นต้น อย่างนี้. บทว่า ธมฺโม ได้แก่ธรรม คือ ปัญจขันธ์และปัจฉยาการ. บทว่า อุตฺตนาโน ได้แก่ไม่คว่ำแล้ว. บทว่า วิวโณ ได้แก่เปิดตั้งไว้. บทว่า ปกาสิโต ได้แก่แสดงแล้ว ส่องให้สว่าง แล้ว. ผ้าเก่า ที่ทะลุ ฉีก มีปมเย็บไว้ในที่นั้น ๆ เรียกกันว่า ปีโลติกา ในคำว่า ฉินฺนปีโลติโก ผู้ใดไม่มีผ้าเก่านั้น นุ่งห่มแต่ผ้าใหม่ขนาด ๘ สอก หรือ ๕ สอก ผู้นั้น ชื่อว่า ฉินฺนปีโลติก ขาดผ้าเก่า ธรรมแม้ นี้ ก็เป็นเช่นนั้น. ในธรรมนี้มีไซมีภาวะคือสมณะจุผ้าทะลุฉีกและมีปมที่เย็บไว้ด้วยอำนาจหลอกลวงเขาเป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง แม้ผ้าเล็ก ๆ ก็เรียก ปีโลติกา [ผ้าเก่า ผ้าจี้ริ้ว] ผู้ใดไม่มี ปีโลติกา นั้น แต่มีแต่ผ้าผืนใหญ่ ขนาด ๘-๕ สอก ผู้นั้น ก็ชื่อว่า ฉินฺนปีโลติเก ขาดผ้าเก่าผ้าจี้ริ้ว

อธิบายว่า ปราศจากผ้าเก่า. ธรรมนี้ก็เป็นอย่างนั้น [ปราศจากสมณะ
คุณผ้าเก่าหรือผ้าจีวร]. เหมือนอย่างว่า บุรุษได้ผ้า ๔ ศอกมา ทำการ
กำหนด กะ ชักไปทางโน้นทางนี้ ย่อมลำบาก ฉันทใด เหล่านักบวชใน
ลัทธินอก [พระพุทธศาสนา] ก็ฉันทนั้น กะกำหนดธรรมอันน้อย ๆ
ของตนไว้ว่า เมื่อสิ่งนี้เป็นอย่างนี้ สิ่งนี้ก็จักเป็นอย่างนี้ เมื่อจะขยายหรือ
เพิ่มย่อมลำบาก. อนึ่ง บุรุษจะกำหนดด้วยผ้าขนาด ๘ ศอก ๙ ศอก
ย่อมมุ่งห่มได้ตามชอบใจ ไม่ลำบากเลย ไม่มีกิจที่บุรุษจะต้องชักผ้ามา
ขยายหรือเพิ่มในผ้าฉันทนั้น ฉันทใด ไม่มีกิจที่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธาจะต้อง
กะกำหนดจำแนกธรรมทั้งหลาย แม้ในธรรมนี้ ก็ฉันทนั้น. **พระผู้มี**
พระภาคเจ้าทรงหมายถึงข้อนี้ว่า ธรรมนี้เราจำแนกไว้ดีแล้ว ขยาย
กว้างดีแล้ว ด้วยเหตุนี้ ๆ จึงตรัสว่า **ฉันทปิไลติโก** ธรรมที่ปราศจาก
สมณะคุณผ้าจีวร ดังนี้. อนึ่ง แม้หยากเยื่อ ท่านก็เรียกว่า ปิไลติกะ.
ขึ้นชื่อว่าสมณะหยากเยื่อ ย่อมจะดำรงอยู่ในพระศาสนานี้ไม่ได้. ด้วย
เหตุนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสว่า

การณฺทวํ นิตุฆมถ	กสมฺพุ อปกฺสุตถ
ตโต ปลาเป วาหล	อสมณฺ สมณฺมานิเน
นิตุฆมิตฺวาน ปาปิจฺเจ	ปาปอจฺจารโคจเร
สุทฺธาสุทฺเทหิ สฺวาถ	กปฺปยวฺโห ปติสุตฺตา
ตโต สมกฺค นิปกา	ทุกฺสุสนฺตํ กริสุตฺถ.

พวกเธอจงกำจัดสมณะหยากเยื่อ ขับไล่สมณะ
ขยะ ลอยสมณะแต่เปลือก ผู้ไม่เป็นสมณะ แต่
สำคัญตัวว่าเป็นสมณะ ครั้นกำจัดสมณะผู้มีความ

ปรารธนาลามก ผู้มีอาจารย์และโคจรลามก ถึง
ชื่อว่าอยู่ร่วมกับสมณะผู้บริสุทธิ์และผู้ไม่บริสุทธิ์ มี
สติมั่นคง แต่นั้นพวกเขามีความพร้อมเพรียงกัน
มีปัญญารักษาดน ก็จักทำที่สุดทุกข์ได้.

ธรรมนี้ ชื่อว่า ปราศจากสมณะผ้าจีวรี้ แม้เพราะสมณะหยากเยื่อถูก
ตัดขาดแล้วด้วยประการฉะนี้. บทว่า อลเมว แปลว่า สมควรแท้. บทว่า
สทฺธาปพฺพชิตฺเตน แปลว่า ผู้บวชด้วยศรัทธา. ในบทว่า กุลฺลุตฺเตน
กุลบุตรมี ๒ คือ อาจารย์กุลบุตรและชาติกุลบุตร. บรรดากุลบุตรทั้งสองนั้น
กุลบุตรผู้ใด ออกบวชจากตระกูลใดตระกูลหนึ่ง บำเพ็ญธรรมชั้น ๕
มีศีลชั้นเป็นต้น กุลบุตรผู้นี้ ชื่อว่า อาจารย์กุลบุตร ส่วนกุลบุตรผู้ใด
ออกบวชจากตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยชาติ ดังเช่นพระยศกุลบุตรเป็นต้น
กุลบุตรผู้นี้ ชื่อว่า ชาติกุลบุตร ในกุลบุตรทั้งสองนั้น ในที่นี้ท่านประสงค์
เอาอาจารย์กุลบุตร. ก็ถ้าชาติกุลบุตร มีอาจารย์ ชาติกุลบุตรนี้ ก็จักว่า
สูงสุดทีเดียวน. อันกุลบุตรเห็นปานนั้น. บทว่า วิริยํ อารภิตุํ ได้แก่
เพื่อทำความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความเพียรมีองค์ ๔ จึงตรัสว่า กามํ ตโจ
เป็นต้น. ในองค์ทั้ง ๔ นั้น ตโจ เป็นองค์ ๑ นหารุ เป็นองค์ ๑
อภฺยฺยํ เป็นองค์ ๑. มสฺสโบริตฺติ เป็นองค์ ๑. ก็แลกุลบุตรผู้อธิษฐาน
ความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ นี้ พึงใช้ในฐานะทั้ง ๕ คือ ก่อน
อาหาร หลังอาหาร ยามต้น ยามกลาง ยามสุดท้าย เวลาเดิน เวลายืน
เวลานั่ง เวลานอน. บทว่า ทุกฺขํ ภิกฺขเว กุสฺสิตฺโต วิหฺรติ ความว่า
ในพระศาสนา นี้ บุคคลใดเกียจคร้าน บุคคลนั้นย่อมอยู่เป็นทุกข์ แต่

ในลัทธินอกพระพุทธศาสนา ผู้ใดเกียจคร้าน ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นสุข. บทว่า
โวกิญโณ แปลว่า คลุกคลี. บทว่า สทตฺถํ แปลว่า ประโยชน์ที่ดีหรือ
ประโยชน์ของตน. แม้ด้วยบททั้งสอง ท่านก็ประสงค์เอาเฉพาะพระ
อรหัตตอย่างเดียว. ว่า ปรีหาเปติ แปลว่า ให้เสื่อมไป ไม่บรรลु.
จริงอยู่ กุลบุตรผู้เกียจคร้าน ย่อมเป็นอันไม่คุ้มครองทวารทั้ง ๖. กรรม ๓
ก็ไม่บริสุทธฺิ. ศีลมีอาชีวะเป็นที่ ๘ [อาชีวะมัญญูกศีล] ก็ไม่ฟ้องแผ้ว.
ภิกษุผู้มีอาชีวะอันทำลายเสียแล้ว ย่อมเป็นผู้เข้าไปเป็นพระประจำตระกูล.
ภิกษุนั้นเป็นผู้ทำร้ายเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย เหมือนหงที่ตกลงในดวงตา
ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ทั้งได้ชื่อว่า เป็นคนเมา และกินจี๋ช้าง. ไม่สามารถ
จะยึดพระอรรถาศัยของพระศาสดาไว้ได้ ชื่อว่า ทำขณะเวลาที่หาได้ยากให้
พลาดไป. แม้อาหารของชาวแคว้น ที่ภิกษุนั้นบริโภคแล้วย่อมไม่มีผล
มาก. บทว่า อารทฺฐวิริโย จ โข ภิกฺขเว ความว่า บุคคลผู้ปรารถ
ความเพียร ย่อมอยู่เป็นสุขในพระศาสนานี้โดยแท้. ส่วนผู้ที่ประกอบ
ความเพียรอยู่ในลัทธินอกพระพุทธศาสนา ย่อมอยู่เป็นทุกข์. บทว่า
ปวิวิตฺโต ได้แก่ผู้พรากรแล้ว. บทว่า สทตฺถํ ปรีปุเรติ ได้แก่บรรลุ
พระอรหัต. จริงอยู่ ภิกษุผู้ปรารถความเพียร ย่อมเป็นอันคุ้มครอง
ทวารทั้ง ๖ ดีแล้ว. กรรมทั้ง ๓ ก็บริสุทธฺิ. ศีลมีอาชีวะเป็นที่ ๘
ก็ฟ้องแผ้ว. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุนั้นเป็นที่พอใจของเพื่อนสหพรหมจารี
ทั้งหลาย เหมือนยาหยอดตาที่เย็นในดวงตา และเหมือนจันทร์ตาม
ธรรมชาติย่อมอยู่เป็นสุข ย่อมอาจยึดพระอรรถาศัยของพระศาสดาไว้ได้.
จริงอยู่ พระศาสดาถูกนางโคตมีถวายเป็นกมลด้วยกราบทูลอย่างนี้ว่า

จิรั ชิว มหาวีร กปป์ ตัญจ มหามุณี.

ข้าแต่พระมหาวีระ โปรดมีพระชนมายุนาน ๆ

ข้าแต่พระมหามุณี โปรดดำรงอยู่ตลอดกัปเถิด.

ก็ทรงห้ามเสียวว่า คุณอนโคตมิ เธอไม่พึงไหว้ตถาคตด้วยอาการอย่างนี้เลย
คุณนางโคตมินั้นทูลอ่อนวอน เมื่อจะทรงบอกอาการที่ควรไหว้ จึงตรัส
อย่างนี้ว่า

อารทฐวิริเย ปหิตตุเต นิจุจํ ทพฺพปรกุกเม

สมกฺเค สวเก ปสฺส เสา พุทฺธาน วนฺทนา.

เชอจฺจอุเหล่าพระสาวก ผู้ปรารภความเพียร

ผู้มีใจเด็ดเดี่ยว บากบั่นมั่นคงอยู่เป็นนิตย์ ผู้พร้อม

เพียรยงกัน นี่เป็นการไหว้พระพุทธรูปทั้งหลาย.

ภิกษุผู้ปรารภความเพียรอย่างนี้ ย่อมสามารถยึดเหนี่ยวพระอริยาสัยของ
พระศาสดาไว้ได้ ย่อมทำขณะเวลาที่หาได้ยากไม่ให้พลาดไป. จริ่งอยู่
พุทธรูปบาทกาล สมัยเกิดขึ้นของพระพุทธรูปเจ้า ธรรมเทศนา การแสดง
ธรรม และสังฆสมุปฏิบัติ ความปฏิบัติดีของสงฆ์ ย่อมมีผล มีกำไรสำหรับ
ภิกษุนั้น. แม้อาหารของชาวแคว้นที่ภิกษุนั้นบริโภคนั้นแล้ว ย่อมมีผลมาก.
บทว่า หีนเน อคฺคสฺส ความว่า ไม่เชื่อว่าบรรลुพระอรหัต ที่นับว่าเลิศ
ด้วยศรัทธาอย่างเลว วิริยะอย่างเลว สติอย่างเลว สมาธิอย่างเลว ปัญญา
อย่างเลว. บทว่า อคฺเคน จ โข ความว่า เชื่อว่าบรรลुพระอรหัตอัน
เลิศ ด้วยคุณมีศรัทธาเป็นต้นอย่างเลิศ. ในบทว่า มนุทปยุยฺย เชื่อว่า
มัทตะ เพราะอรรถว่า ผ่องใส เชื่อว่า เปยยะ เพราะอรรถว่า ควรดื่ม.
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงว่า จริ่งอยู่ บุคคลดื่มน้ำดื่มอันใดแล้ว

ล้มลงระหว่างถนน ไม่รู้สึกตัว ไม่เป็นเจ้าของแม่แต่ผู้เป็นต้นของตนเอง
น้ำดื่มอันนั้นแม่ใส่ก็ไม่ควรดื่ม. ส่วนศาสนาของเรา ทั้งฟ่องใส ทั้งควร
ดื่มอย่างนี้ จึงตรัสว่า มนุชฺชเปยยํ ดังนี้. ในคำว่า มนุชฺชเปยยํ นั้น
ฟ่องใสมี ๓ อย่าง คือ เทสนามัณเฑาะ เทสนาฟ่องใส ปฏิคคหมัณเฑาะ
ผู้รับฟ่องใส พรหมจริยมัณเฑาะ พรหมจรรย์ฟ่องใส.

เทสนาฟ่องใสเป็นไฉน.

คือการบอก [สอน] แสดงบัญญัติ เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ซึ่งอริยสัจ ๔. การบอก ฯลฯ ทำให้ตื่น ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้
ชื่อ เทสนามัณเฑาะ เทสนาฟ่องใส.

ผู้รับฟ่องใสเป็นไฉน.

คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ กี่หรือชน
แม่เหล่าอื่นพวกใดพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้รู้ความ. นี้ชื่อ ปฏิคคหมัณเฑาะ
ผู้รับฟ่องใส.

พรหมจรรย์ฟ่องใสเป็นไฉน.

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่แท้ คือ สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ
นี้ชื่อ พรหมจริยมัณเฑาะ พรหมจรรย์ฟ่องใส.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังทราบความในข้อนี้ โดยนัยเป็นต้นว่า สัทธินทริย
เป็นความฟ่องใสโดยอริโมกข์ ความน้อมใจเชื่อ อสัทธิยะ ความไม่เชื่อ
เป็นกาก. ละออสัทธิยะอันเป็นกากเสีย ดื่มแต่อริโมกข์ อันเป็นความใส
แห่งสัทธินทริย เพราะเหตุนั้น สัทธินทริยจึงชื่อว่า มัณเฑาะ ใส เปยยะ
ควรดื่ม. คำว่า สตฺธา สมมุขิภูโต นี้ เป็นคำกล่าวเหตุในข้อนี้.
เพราะเหตุที่พระศาสดาประทับอยู่ต่อหน้า. ฉะนั้น พรหมจรรย์นั้น จึง

เป็นของผ่องใส ในอรรถว่า ทำประโยชน์ความเพียรแล้วคืบได้. แท้จริงของภายนอก แม้แต่เกศชาที่ใส อยู่ลับหลังหมอ ผู้คืบก็มีความสงสัยว่าเราไม่รู้ขนาดหรือ หรือว่าการเพิ่มการลด. แต่เมื่ออยู่ต่อหน้าหมอ ผู้คืบก็หมดสงสัยคืบ ด้วยคิดว่า หมอจกัรู้. พระศาสดาผู้เป็นเจ้าของธรรมก็ฉันทันเหมือนกัน ทรงประกอบสัตว์ไว้ในพรหมจรรย์แม้ที่ใสและควรคืบด้วยตรัสว่า พวกเธอจงพยายามคืบเสีย เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า ตិห ภิกขเว. บรรดาเหล่านั้น บทว่า สผลา ได้แก่มีอนิสงส์. บทว่า สตุทริยา ได้แก่มีผลเพิ่ม คือกำไร. บทว่า อตตคฺคฺถ ได้แก่พระอรหันต์อันเป็นประโยชน์แก่ตน. บทว่า อปฺปมาเทน สมฺปาเทถฺ ได้แก่เพื่อทำกิจทุกอย่างด้วยความไม่ประมาท. บทว่า ปฺรคฺคฺถ ได้แก่ผลเป็นอันมากของผู้ถวายปัจจัย. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งข้างทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาทุติยทสพลสูตรที่ ๒

๓. อุปนิสสูตร

ว่าด้วยธรรมที่อิงอาศัยกัน

[๖๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรารู้ที่อยู่ เห็นอยู่ เราจึงกล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เมื่อเราไม่รู้ไม่เห็น เราก็มิได้กล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรารู้เราเห็นอะไรเล่า ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายย่อมมี เมื่อเรารู้เราเห็นว่า ดังนี้รูป ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งรูป ดังนี้ความดับแห่งรูป. . . ดังนี้เวทนา. . . ดังนี้สัญญา. . . ดังนี้สังขาร

ทั้งหลาย... ดังนี้วิญญาณ ดังนี้ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ดังนี้ความดับ
แห่งวิญญาณ ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายย่อมมี ภิกษุทั้งหลาย เมื่อ
เรารู้ เราเห็นอย่างนี้แล ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายย่อมมี.

[๖๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อธรรมเป็นที่สิ้นไป เกิดขึ้นแล้ว
ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป อันนั้นแม้ใด มีอยู่ เรากล่าวญาณแก่นั้นว่า
มีเหตุเป็นที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่า ไม่มีเหตุเป็นที่อิงอาศัย คุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป
ควรกล่าวว่า วิมุตติ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งวิมุตติว่ามีเหตุที่
อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า
เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งวิมุตติ ควรกล่าวว่า วิราคะ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
เรากล่าวแม้ซึ่งวิราคะว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย
คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งวิราคะ ควรกล่าว
ว่า นิพพิทา คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งนิพพิทามีเหตุที่
อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า
เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งนิพพิทา ควรกล่าวว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งยถาภูตญาณทัสสนะว่ามีเหตุที่อิงอาศัย
มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุ
ที่อิงอาศัยแห่งยถาภูตญาณทัสสนะ ควรกล่าวว่า สมာธิ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
เรากล่าวแม้ซึ่งสมาธิว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่า ไม่มีเหตุที่อิงอาศัย
คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสมาธิ ควรกล่าวว่า
สุข คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งสุขว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าว

๑. อรหัตผล

ว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัย
แห่งสุข ควรกล่าวว่า ปัสสัทธิ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่ง
ปัสสัทธิว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปัสสัทธิ ควรกล่าวว่า ปิติ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งปิติว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุ
ที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปิติ ควร
กล่าวว่า ความปราโมทย์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งความ
ปราโมทย์ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ ควรกล่าว
ว่า ศรัทธา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งศรัทธาว่ามีเหตุที่อิงอาศัย
มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุ
ที่อิงอาศัยแห่งศรัทธา ควรกล่าวว่า ทุภข์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว
แม้ซึ่งทุภข์ว่ามีเหตุเป็นที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งทุภข์ ควรกล่าวว่า ชาติ
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งชาติว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มี
เหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งชาติ
ควรกล่าวว่า ภพ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งภพว่ามีเหตุที่อิงอาศัย
มิได้กล่าวไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่
อิงอาศัยแห่งภพ ควรกล่าวว่า อุปาทาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้
ซึ่งอุปาทานว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งอุปาทาน ควรกล่าวว่า ตัณหา
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งตัณหาว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่า

ไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัย
แห่งตัณหา ควรกล่าวว่า เวทนา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม่ซึ่งเวทนา
ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งเวทนา ควรกล่าวว่า ผัสสะ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม่ซึ่งผัสสะว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มี
เหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่ง
ผัสสะ ควรกล่าวว่า สพายตนะ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม่ซึ่ง
สพายตนะว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสพายตนะ ควรกล่าวว่า
นามรูป คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม่ซึ่งนามรูปว่ามีเหตุที่อิงอาศัย
มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุ
ที่อิงอาศัยแห่งนามรูป ควรกล่าวว่า วิญญาณ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา
กล่าวแม่ซึ่งวิญญาณว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งวิญญาณ ควร
กล่าวว่า สังขารทั้งหลาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม่ซึ่งสังขาร
ทั้งหลายว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสังขารทั้งหลาย ควรกล่าวว่า
อวิชชา ด้วยเหตุดังนี้แล ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลาย มีอวิชชาเป็นที่
อิงอาศัย วิญญาณมีสังขารเป็นที่อิงอาศัย นามรูปมีวิญญาณเป็นที่อิงอาศัย
ผัสสะมีสพายตนะเป็นที่อิงอาศัย เวทนาที่ผัสสะเป็นที่อิงอาศัย ตัณหา
มีเวทนาเป็นที่อิงอาศัย อุปาทานมีตัณหาเป็นที่อิงอาศัย ภพมีอุปาทานเป็น
ที่อิงอาศัยชาติมีภพเป็นที่อิงอาศัย ทุกข์มีชาติเป็นที่อิงอาศัย ทรัพย์

ทุกข์เป็นที่อิงอาศัย ความปราโมทย์มีศรัทธาเป็นที่อิงอาศัย ปิติมีปราโมทย์เป็นที่อิงอาศัย ปัสสัทธิมีปิติเป็นที่อิงอาศัย สุขมีปัสสัทธิเป็นที่อิงอาศัย สมာธมีสุขเป็นที่อิงอาศัย ยถากุตญาณทัสสนะมีสมาธิเป็นที่อิงอาศัย นิพพิทามียถากุตญาณทัสสนะเป็นที่อิงอาศัย วิชาคะมินิพพิทาเป็นที่อิงอาศัย วิมุตติมีวิชาคะเป็นที่อิงอาศัย ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไปมีวิมุตติเป็นที่อิงอาศัย.

[๗๐] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อฝนเมล็ดใหญ่ตกอยู่บนยอดภูเขา น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่ม ยังชอกเขา ระแหง และห้วยให้เต็ม ชอกเขา ระแหงและห้วยทั้งหลายเต็มเปี่ยมแล้ว. ย่อมยังหนองทั้งหลายให้เต็ม หนองทั้งหลายเต็มเปี่ยมแล้ว ย่อมยังบึงทั้งหลายให้เต็ม บึงทั้งหลายเต็มเปี่ยมแล้ว ย่อมยังแม่น้ำน้อย ๆ ให้เต็ม แม่น้ำน้อย ๆ เต็มเปี่ยมแล้ว ย่อมยังแม่น้ำใหญ่ ๆ ให้เต็ม แม่น้ำใหญ่ ๆ เต็มเปี่ยมแล้ว ย่อมยังมหาสมุทรให้เต็ม แม่น้ำในใจ ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีวิชาเป็นที่อิงอาศัย ฯลฯ ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป มีวิมุตติเป็นที่อิงอาศัย ฉะนั้นเหมือนกันแล.

จบอุปนิสสูตรที่ ๓

อรรถกถาอุปนิสสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในอุปนิสสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

ในบททั้งหลายมีว่า **ชานโต** อหิ เป็นต้น บทว่า **ชานโต** แปลว่า ฐอยู่. บทว่า **ปสฺสโต** แปลว่า เห็นอยู่. แม้ทั้ง ๒ บท ก็มีความอย่างเดียวกัน ต่างแต่พยัญชนะเท่านั้น. แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น บทว่า **ชานโต** จึงชี้บุคคลอาศัยลักษณะแห่งญาณ. ด้วยว่า ญาณมีความรู้ทั่วถึงเป็นลักษณะ. บทว่า **ปสฺสโต** ชี้บุคคลอาศัยอานุภาพแห่งญาณ. ด้วยว่า

ญาณมีการเห็นเป็นอนุภาพ. บุคคลผู้ประกอบด้วยญาณ ย่อมเห็นธรรม
ทั้งหลายที่เปิดเผยแล้วด้วยญาณ เหมือนคนมีจักขุ เห็นรูปทั้งหลายด้วยจักขุ.
ในคำว่า **อสาวัน ขยา** นี้ ความละ ความไม่เกิดขึ้น อาการที่สิ้นไป ความ
ไม่มีอาสวะทั้งหลายก็เรียกว่า **อสาวัชชย**. ภังคะก็ดี มรรคผลนิพพานก็ดี
ท่านเรียกว่า **อสาวัชชย** แม่นี่. จริงอยู่ อาการที่สิ้นไป ท่านเรียกว่า **อสาวัชชย**
ได้ในบาลีเป็นต้นว่า **อสาวัน ขยา อนาสว เจโตวิมุตตี เจโตวิมุตติ**
ที่ไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป. ภังคะ ก็เรียกว่า **อสาวัชชย** ได้ในบาลี
นี้ว่า **โย อสาวัน ขโย วโย เกโท ปรีเกโท อนิจจตา อนุตตรธาน**
อาการที่อาสวะสิ้นไป เลื่อมไป แดกไป แดกขาดไป ไม่เที่ยง หายไป.
มรรค ก็เรียกว่า **อสาวัชชย** ได้ในบาลีนี้ว่า

เสกขสุต เสกขมานสุต อหุมคคานุสارين
ขยสุมี ปรมี ฌาณ คโต อญญา อนนุตตรา.

ญาณความรู้อันดับแรกในความสิ้นไป มีแก่พระ
เสกขะผู้กำลังศึกษา ผู้ดำเนินไปตรงมรรค อันดับ
ต่อไปก็มีอัญญาความรู้ทั่วถึง.

จริงอยู่ มรรคนั้น ย่อมเกิดขึ้นทำอาสวะให้สิ้นไป ระงับไป. เพราะ
ฉะนั้น มรรคท่านจึงเรียกว่า เป็นที่สิ้นอาสวะ. ผลก็เรียกว่า **อสาวัชชย**
ได้ในบาลีนี้ว่า **อสาวัน ขยา สมโณ โหติ** ชื่อว่าเป็นสมณะ เพราะ
สิ้นอาสวะ. จริงอยู่ ผลนั้นเกิดขึ้นในที่สุดแห่งอาสวะทั้งหลายสิ้นไป เพราะ
ฉะนั้น ผลท่านจึงเรียกว่า **อสาวัชชย**. พระนิพพานก็เรียกว่า **อสาวัชชย**
ได้ในบาลีนี้ว่า

อัสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ อารา โส อสวกฺขยา.

อัสวะทั้งหลายของผู้นั้นเจริญอยู่ ผู้นั้นยังห่าง

ไกลธรรมเป็นที่สิ้นอัสวะ.

จริงอยู่ อาศัยพระนิพพานนั้น อัสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไป. เพราะฉะนั้น พระนิพพานนั้น ท่านเรียกว่า อัสวักขัย. แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์แต่มรรคและผล. บทว่า โน อปฺสฺสโต ความว่า ผู้ใดไม่รู้ไม่เห็น เราไม่กล่าวความสิ้นอัสวะของผู้นั้น. ด้วยบทนั้น ก็เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคัดค้านพวกเจ้าลัทธิตี ที่กล่าวถึงความบริสุทธิ์ด้วยสังสารวัฏเป็นต้น ของผู้ไม่รู้ไม่เห็น ตรัสทางที่เป็นอุบายด้วยสองบทต้น ตรัสคัดค้านทางที่มีใช้อุบายด้วยบทนี้.

บัดนี้ มีพระประสงค์จะทรงแสดงข้อที่ภิกษุรู้อยู่ อัสวะสิ้นไป จึงทรงเริ่มถามว่า กิณฺจ กิณฺจเว ชานโต คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุรู้อะไรเล่า. ในคำนั้น ความรู้มีมากอย่าง. จริงอยู่ ภิกษุบางรูป เป็นผู้รู้อย่างธรรมดา รู้จักทำร่วมได้. บางรูปรู้จักทำจิวรเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง. เมื่อภิกษุนั้น ตั้งอยู่ในหัวข้อวัตรปฏิบัติ ทำแต่การงานเช่นนี้ ความรู้นั้นก็ไม่ควรกล่าวว่า ไม่เป็นปกติฐานของสววรรคและมรรคผล. แต่ที่ผู้ใดบวชในพระศาสนาแล้ว รู้แต่ทำอเนสนามีเวชกรรมเป็นต้น. อัสวะทั้งหลายย่อมเจริญแก่ผู้นั้น ซึ่งรู้อยู่. เพราะฉะนั้น เมื่อภิกษุรู้และเห็นสิ่งใด อัสวะทั้งหลายสิ้นไปได้ พระองค์เมื่อทรงแสดงสิ่งนั้น จึงตรัสว่า อิติ รุปํ ดังนี้เป็นต้น. บทว่า เอวํ โข กิณฺจเว ชานโต ความว่า ผู้เห็นความเกิดและความสิ้นไปแห่งปัญจขันธ์อย่างนี้. บทว่า อสวานํ ขโย โหติ ความว่า พระอรหันต์ที่ได้ชื่อว่า อัสวักขัย ก็มี เพราะเกิดในที่สุดแห่ง

ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นจบเทศนาด้วย
ยอดคือพระอรหัตตอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงปฏิปทาส่วนเบื้องต้น
ที่พระชีนาสพพิงบรรลุ จึงตรัสว่า ยมปิ ตํ ภิกฺขเว เป็นต้น. บรรดา
บาทเหล่านั้น บทว่า ขยสุมี ขย ญาณ ความว่า เมื่อพระอรหัตผล
กล่าวคือ อาสวักขัย อันท่านได้แล้วมีอยู่ ปฏิเวธญาณก็มี. ด้วยว่า
ปฏิเวธญาณนั้น ท่านเรียกว่า ขย ญาณ รู้ในความสิ้นไป เพราะเมื่อ
ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ กล่าวคืออรหัตผลเกิดขึ้นก่อน ปฏิเวธญาณเกิด
ภายหลัง. บทว่า สอุปนิสฺสึ แปลว่า มีเหตุมีปัจจัย. บทว่า วิมุตฺติ
ได้แก่วิมุตติที่สัมปยุตด้วยอรหัตผล. จริงอยู่ วิมุตตินั้นย่อมเป็นปัจจัย
โดยเป็นอุปนิสสปัจจัยแห่งพระอรหัตนั้น แม้ในปัจจัยอย่างอื่นจากนี้ ก็
พึงทราบความเป็นปัจจัยด้วยอำนาจปัจจัยที่กำลังได้อยู่ ด้วยอาการอย่างนี้.
บทว่า วิราโค ได้แก่มรรค. จริงอยู่ มรรคนั้นเกิดขึ้น ทำให้กิเลสคลาย
ไป สิ้นไป เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า วิราคะ. บทว่า นิพฺพิทา
ได้แก่ นิพพิทาญาณ. ทรงแสดงวิปัสสนาที่มีกำลังด้วยนิพพิทาญาณนั้น.
คำว่า วิปัสสนามีกำลัง เป็นชื่อของญาณ ๔ คือ กายคูปุฏฐานญาณอาทีนวานุ-
ปัสสนาญาณ มุญจิตุกัมมตาญาณ สังขารุเปขาญาณ. บทว่า ยถาภูต-
ญาณทสฺสนํ แปลว่า ความเห็น กล่าวคือความรู้ตามสภาวะที่เป็นจริง.
ทรงแสดงวิปัสสนาอย่างอ่อน ด้วยยถาภูตญาณทัสสนะนั้น จริงอยู่ วิปัสสนา
อย่างอ่อน ย่อมเป็นปัจจัยแก่วิปัสสนาที่มีกำลัง. คำว่า วิปัสสนาอย่างอ่อน
เป็นชื่อของญาณ ๔ คือ สังขารปริเฉทญาณ กังขาวิตรณญาณ สัมมสน-
ญาณ มัคคามัคคญาณ. บทว่า สมာธิ ได้แก่สมาธิที่มีฌานเป็นบาท.
จริงอยู่ สมาธินั้นย่อมเป็นปัจจัยแก่วิปัสสนาอย่างอ่อน. บทว่า สุขํ ได้

แก่สุขเบื้องต้นแห่งอัปนาสมาธิ. จริงอยู่ สุขนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่สมาธิที่มีฌานเป็นบาท. บทว่า **ปลุสทุธิ** ได้แก่การระงับความกระวนกระวาย. จริงอยู่ ปีสัทธินั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่สุข ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งอัปนาสมาธิ บทว่า **ปีติ** ได้แก่ปีติที่มีกำลัง. จริงอยู่ ปีตินั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่การระงับความกระวนกระวาย. บทว่า **ปาโมหุข** ได้แก่ปีติที่มีกำลังอ่อน. จริงอยู่ ปีติที่มีกำลังอ่อน ย่อมเป็นปัจจัยแก่ปีติที่มีกำลัง. บทว่า **สทุธา** ได้แก่ความเชื่อที่เกิดในภพต่อ ๆ ไป. จริงอยู่ ความเชื่อที่เกิดในภพต่อ ๆ ไปนั้นย่อมเป็นปัจจัยแก่ปีติที่มีกำลังอ่อน. บทว่า **ทุกข** ได้แก่ทุกขในวัฏฏะ. จริงอยู่ ทุกขในวัฏฏะนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่ศรัทธาในภพต่อ ๆ ไป. บทว่า **ชาติ** ได้แก่ความเกิดแห่งจันทร์ที่มีอาการต่าง ๆ กัน. จริงอยู่ ชาตินั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่ทุกขในวัฏฏะ. บทว่า **ภโว** ได้แก่กามภพ. แม้บทที่เหลือ ก็พึงทราบโดยอุบายอย่างนี้. บทว่า **อุลลยฺสตีเต** แปลว่า มีเมล็ดใหญ่. ในบทว่า **ปพฺพตกนฺทรปฺตรสาขานี้** มีวินิจจย ดังนี้. ประเทศแห่งภูเขาที่ถูกน้ำ อันได้ชื่อว่า กัง เชาวแตกออกเพราะน้ำ ชื่อว่า **กันทร** ที่เรียกกันว่า **นิตัมพะ** ก็มี **นิญญชะ** ก็มี. ภูมิประเทศ ที่แตกกระแหง เมื่อฝนไม่ตกถึงกิ่งเดือน ชื่อว่า **ปฺตระ** เหมือนเล็กที่ชักไปยังกุสุพะ ชื่อว่า **สาข**. บ่อเล็ก ชื่อว่า **กุสุพะ**. บ่อใหญ่ ชื่อว่า **มหากุสุพะ**. แม่น้ำน้อย ชื่อว่า **กุนนที**. แม่น้ำใหญ่ มีคงคา ยมุนา เป็นต้น ชื่อว่า **มหานที**. ในบทว่า **เอวเมว โข ภิกฺขเว อวิชฺฐปนฺนิสา สขุขารา** เป็นต้น มีวินิจจย ดังนี้. พึงเห็น อวิชาว่าเหมือนภูเขา อภิสังขารทั้งหลายว่าเหมือนเมฆ วัฏฏะมีวิญญาน เป็นต้นว่าเหมือนแก่น้ำ วิมุตติว่าเหมือนสาคร. ฝนตกบนยอดภูเขา ก็

ทำแก่งภูเขาให้เต็ม ทำสาครคือมหาสมุทรให้เต็มตามลำดับ ฉันทโค
ก่อนอื่นพึงทราบถึงการตกแห่งเมฆคืออภิสังขาร บนยอดภูเขาคืออวิชชาที่
ฉันทนั้น. แท้จริง บุคคลผู้เขลา ไม่ได้ลำดับ เป็นผู้ไม่รู้เพราะอวิชชา
กระทำความปรารถนาเพราะตัณหา ย่อมสร้างกรรมที่เป็นกุศลและอกุศล.
กรรมที่เป็นกุศลและอกุศลนั้น ก็เป็นปัจจัยแก่ปฏิสนธิวิญญาณ. ปฏิสนธิ-
วิญญาณเป็นต้น ก็เป็นปัจจัยแก่นามรูปเป็นต้น. เวลาที่เมฆคืออภิสังขาร
ตกลงบนยอดภูเขาคืออวิชชา ทำวิญญะมีวิญญาณเป็นต้น ให้เต็มตามลำดับ
ตั้งอยู่ เพราะเป็นปัจจัยสืบต่อกันไป ก็เหมือนเวลาที่ฝนตกบนยอดภูเขา
ทำแก่งภูเขาให้เต็มแล้วก็ตั้งจคมหาสมุทร. แต่พระพุทธวจนะ แม้ท่านไม่
ถือเอาในพระบาลี ก็พึงทราบว่า ท่านถือเอาไว้แล้วเหมือนกัน โดยอำนาจ
พระบาลีนี้ว่า อธิ ตถาคโต โลก ออุปชชติ อการสุมา อนคาริย
ปพฺพชติ พระตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้ เสด็จออกผนวชจากเรือน ไม่มี
มีเรือน ดังนี้ ก็ความบังเกิดในเรือนแห่งตระกูล ของพระตถาคตนั้น
ชื่อว่า ชาติ ที่มีการกระทำต่าง ๆ ร่วมกัน เพราะมีกรรมภพเป็นปัจจัย.
บุคคลอาศัยความพร้อมหน้าของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ หรือพระ
พุทธสาวก พิงธรรมกถา ที่นำมาโดยลักษณะอันแสดงถึงโทษของวิญญะ
ย่อมเป็นอันถูกเบียดเบียน ด้วยอำนาจวิญญะ. ชาติย่อมเป็นปัจจัยแก่
วิญญทุกข์. ชั้นทั้งหลาย ที่มีการกระทำต่าง ๆ ย่อมมีแก่บุคคลนั้นด้วย
อาการอย่างนี้. ชาติเป็นปัจจัยแก่วิญญทุกข์ บุคคลนั้นถูกวิญญทุกข์เบียดเบียน
ทำศรัทธาให้เกิดในภพต่อ ๆ ไป ก็ออกจากเรือนบวชไม่มีเรือน. วิญญทุกข์
เป็นปัจจัยแก่ศรัทธาในภพต่อ ๆ ไป ของบุคคลนั้น ด้วยประการฉะนี้.
บุคคลนั้น ไม่สิ้นโดยด้วยเหตุเพียงบรรพชาเท่านั้น ยังถือนิสัยในเวลา

พรรษาไม่ครบ ๕ บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ ทำมาติกาทั้งสองให้คล่องแคล่วแล้ว
เรียนกรรมและมีไช้กรรม สะสางให้หายรกจนถึงพระอรหันต์ ถือกัมมัฏฐาน
ไปอยู่ป่า เริ่มการทำงานในปฐวิกสิตเป็นต้น. บุคคลนั้นอาศัยกัมมัฏฐาน
ก็เกิดปีติที่มีกำลังอ่อนๆ เขาอาศัยปีตินั้น ก็เกิดปราโมทย์ ปราโมทย์นั้น
ก็เป็นปัจจัยแก่ปีติที่มีกำลัง. ปีติที่มีกำลัง ก็เป็นปัจจัยแก่ปีสัทธาธิ ระวัง
ความกระวนกระวาย. ปีสัทธาตินั้น ก็เป็นปัจจัยแก่สุขส่วนเบื้องต้นแห่ง
อัปนาสมาธิ สุขนั้นก็ปัจจัยแก่สมาธิที่มีฉานเป็นบาท. บุคคลนั้น
ทำสุขนั้นที่พร้อมให้เกิดขึ้นด้วยสมาธิ ก็ทำงานด้วยวิปัสสนาอย่าง
อ่อน. สมาธิที่มีฉานเป็นบาทของเขา ก็เป็นปัจจัยแก่วิปัสสนาที่มีกำลัง
อ่อน. วิปัสสนาที่มีกำลังอ่อน ก็เป็นปัจจัยแก่วิปัสสนาที่มีกำลัง. วิปัสสนา
ที่มีกำลัง ก็เป็นปัจจัยแก่มรรค. มรรคก็เป็นปัจจัยแก่ผลวิมุตติ. ผลวิมุตติ
ก็เป็นปัจจัยแก่ปัจจเวกขณญาณ. ฟังทราบว่า เวลาที่พระจิณาสพ ทำสาคร
คือวิมุตติให้เต็มแล้วดำรงอยู่ ก็เหมือนเวลาที่ฝนทำสาครให้เต็มโดยลำดับ
ตั้งอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาอุปนิสสูตรที่ ๓

๔. อัญญตติยสูตร

ว่าด้วยทุกขในวาทะ ๔

[๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันกถณิกนิวา-
สถาน กรุงราชคฤห์. ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรนั่งแล้ว
ถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์ เพื่อบิณฑบาต ครั้งนั้นแล ท่าน
พระสารีบุตรได้มีความคิดดังนี้ว่า เวลานี้ยังเช้าเกินไปที่จะเที่ยวบิณฑบาต

ในกรุงราชคฤห์ อย่างกระนั้นเลย เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกปริพาชก
อัญญาเดียรถีย์เถิด ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรได้เข้าไปยังอารามของ
พวกปริพาชกอัญญาเดียรถีย์ ครั้นแล้วได้สนทนาปราศรัยกับปริพาชกอัญญา-
เดียรถีย์เหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๒] ท่านพระสารีบุตรพอนั่งเรียบร้อยแล้ว พวกปริพาชก
อัญญาเดียรถีย์ได้กล่าวกะท่านดังนี้ว่า คุณก่อนท่านสารีบุตร มีสมณพราหมณ์
พวกหนึ่งผู้กล่าวกรรม ย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้ มีสมณพราหมณ์พวก
หนึ่งผู้กล่าวกรรม ย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้ มีสมณพราหมณ์พวก
หนึ่งผู้กล่าวกรรม ย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ตนเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย
อนึ่ง มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้กล่าวกรรม ย่อมบัญญัติว่า ทุกข์เกิด
ขึ้นเอง เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มีใจผู้อื่นกระทำ คุณก่อนท่าน
สารีบุตร ก็ในวาทะทั้ง ๔ นี้ พระสมณโคดมกล่าวไว้อย่างไร บอกไว้
อย่างไร พวกข้าพเจ้าพยากรณ์อย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระ-
สมณโคดมกล่าวแล้ว จะไม่กล่าวต่อพระสมณโคดมด้วยคำไม่จริง และ
พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกใจ ใดๆ จะไม่
พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะพึงติเตียนได้.

[๗๓] ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่า ทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยอะไร
เกิดขึ้น ทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นผู้
กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ไม่กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะ

ที่ถูกไร ๆ ก็จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้ คุณก่อนท่านทั้งหลาย ในวาทะทั้ง ๔ นั้น แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ตนทำเอง ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ผู้อื่นทำให้ ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ตนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า เกิดเอง เพราะอาศัยการที่มีใช้ตนเองกระทำ มีใช้ผู้อื่นกระทำ ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คุณก่อนท่านทั้งหลาย ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ แม้พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะมีได้ แม้พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะมีได้ ถึงพวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์เกิดเอง เพราะอาศัยการที่มีใช้ตนเองกระทำ มีใช้ผู้อื่นกระทำ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะจะมีได้ ดังนี้.

[๗๔] ท่านพระอานนท์ได้ยื่นท่านพระสารีบุตรสนทนาปราศรัย กับพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นแล้ว ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ เทียบวิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ในกาลภายหลังภัตกลับจากวิณฑบาตแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกราบทูลถ้อยคำสนทนาของท่านพระสารี-

บุตรกับพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ซึ่งได้มีมาแล้วทั้งหมดแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดิละ ๆ อานนท์ ตามที่ สารีบุตรพยากรณ์ ชื่อว่าพยากรณ์โดยชอบ คุณก่อนอานนท์ เรากล่าวว่า ทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยอะไรเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่เรากล่าวแล้ว ไม่กล่าวดูเราด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกใจใด ๆ ก็จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้ คุณก่อนอานนท์ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ตนทำเอง ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ผู้อื่นทำให้ ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ตนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า เกิดเอง เพราะอาศัยการที่มีใช่ตนเองกระทำ มีใช่ผู้อื่นกระทำทำให้ ก็ย่อมเกิด เพราะผัสสะเป็นปัจจัย คุณก่อนอานนท์ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ แม้พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะมีได้ แม้พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะมีได้ ถึงพวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์เกิดเอง

เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มีใจผู้อื่นกระทำ เว้นผัสสะเสีย เขา
ย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะมีได้.

[๗๖] คู่ก่อนอาณนที สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่เวฬุวันกถณิกนิวา-
สถาน ใกล้กรุงราชคฤห์นี้แหละ ครั้งนั้นแล อาณนที ในเวลาเช้า
เรานุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต คู่ก่อน
อาณนที เรานั้นได้คิดดังนี้ว่า เวลานี้ยังเช้าเกินไปที่จะเที่ยวบิณฑบาต
ในกรุงราชคฤห์ อย่างกระนั้นเลย เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกปริพาชก
อัญญเดียรถีย์เถิด ครั้งนั้นแล อาณนที เราได้เข้าไปยังอารามของพวกปริ-
พาชกอัญญเดียรถีย์ ครั้งนั้นแล้ว ได้สนทนาปราศรัยกับปริพาชกอัญญ-
เดียรถีย์เหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่ง คู่ก่อนอาณนที พอเรานั่งเรียบร้อยแล้ว พวกปริพาชก
อัญญเดียรถีย์เหล่านั้นได้กล่าวกะเราดังนี้ว่า ท่านพระโคตม มีสมณ-
พราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง อนึ่ง
มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้
มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง
ด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย อนึ่ง มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าวกรรม
ย่อมบัญญัติว่า ทุกข์เกิดเอง เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มีใจผู้
อื่นกระทำ ในวาทะทั้ง ๔ นี้ ท่านพระโคตมกล่าวไว้อย่างไร บอกไว้
อย่างไร ข้าพเจ้าทั้งหลายพยากรณ์อย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่
ท่านพระโคตมกล่าวแล้ว จะไม่กล่าวต่อท่านพระโคตมด้วยคำไม่จริง และ
พึงพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ จะ
ไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้ คู่ก่อนอาณนที เมื่อพวกปริพาชก

อัญญเดียรถีย์เหล่านั้นกล่าวแล้วอย่างนี้ เราได้กล่าวกะพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นดังนี้ว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย เรากล่าวว่าทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่เรากล่าวแล้ว ไม่กล่าวคู่เราด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกใด ๆ ก็จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้ คุณก่อนท่านทั้งหลาย ในวาทะทั้ง ๔ นั้น แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ตนทำเอง ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ผู้อื่นทำให้ ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า คนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย ก็ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า เกิดเอง เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มีใจผู้อื่นกระทำ ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คุณก่อนท่านทั้งหลาย ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะมีได้ แม้พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะมีได้ ถึงพวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ทุกข์เกิดเอง เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มีใจผู้อื่นกระทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ดังนี้ ก็มีฐานะที่จะมีได้.

[๑๑] ท่านพระอานนทกราบทูลว่า นำอัสจรรย พระเจ้าข้า ไม่

เคยมี พระเจ้าข้า ในการที่เนื้อความทั้งหมดจักเป็นอรรถอันพระองค์ตรัสแล้วด้วยท ๆ เดียว เนื้อความนี้ เมื่อก้าวโดยพิสดารจะเป็นอรรถอันลึกซึ้งด้วย เป็นอรรถมีกระแสความอันลึกซึ้งด้วย ฟังมีใหม่หนอ พระเจ้าข้า. คุณก่อนอานนท์ ถ้ากระนั้นเนื้อความในเรื่องนี้จึงแจ่มแจ้งกะเธอเองเถิด.

[๗๘] ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นจะฟังถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ ชราและมรณะอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ฟังพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชราและมรณะมีชาติเป็นเหตุ มีชาติเป็นที่ตั้งขึ้น มีชาติเป็นกำเนิด มีชาติเป็นแดนเกิด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นฟังถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ ก็ชาติเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย ชาติมีภพเป็นเหตุ มีภพเป็นที่ตั้งขึ้น มีภพเป็นกำเนิด มีภพเป็นแดนเกิด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นฟังถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ ก็ภพเล่ามีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย ภพมีอุปาทานเป็นเหตุ มีอุปาทานเป็นที่ตั้งขึ้น มีอุปาทานเป็นกำเนิด มีอุปาทานเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นฟังถามข้าพระองค์อย่างนั้นว่า ท่านอานนท์ ก็อุปาทานเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟัง

พยากรณ์อย่างนี้ว่า อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ มีตัณหาเป็นที่ตั้งขึ้น มีตัณหาเป็นกำเนิด มีตัณหาเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นพึงถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ ก็ตัณหาเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ตัณหา มีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นที่ตั้งขึ้น มีเวทนาเป็นกำเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นพึงถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ ก็เวทนาเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุก่อนท่านทั้งหลาย เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นที่ตั้งขึ้น มีผัสสะเป็นกำเนิด มีผัสสะเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าชนเหล่าอื่นพึงถามข้าพระองค์ว่า ท่านอานนท์ ก็ผัสสะเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ดังนี้ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุก่อนท่านทั้งหลาย ผัสสะมีสพายตนะเป็นเหตุ มีสพายตนะเป็นที่ตั้งขึ้น มีสพายตนะเป็นกำเนิด มีสพายตนะเป็นแดนเกิด คุก่อนท่านทั้งหลาย ก็เพราะผัสสาตนะ ๖ นั้นแหละดับด้วย สำรอกโดยไม่เหลือ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์

ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์
ถูกถามแล้วอย่างนี้ พึงพยากรณ์อย่างนี้ ดังนี้แล.

จบอัญญตัตถียสูตรที่ ๔

อรรถกถาอัญญตัตถียสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในอัญญตัตถียสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ปาวิสิ แปลว่า เข้าไปแล้ว. ก็ท่านพระสารีบุตรนั้นเข้าไป
ไปแล้วก่อน. แต่ท่านกล่าวอย่างนี้ ก็เพราะท่านพระสารีบุตรออกไปแล้ว
ด้วยคิดว่า จักเข้าไป. ถามว่า เหมือนอะไร. เหมือนบุรุษผู้ออกไปแล้ว ด้วย
คิดว่าจักไปบ้าน แม้อย่างไม่ถึงบ้าน เมื่อเขาถามว่า ผู้มีชื่อนี้ไปไหน ก็ตอบว่า
ไปบ้าน ฉันทใด ชื่อนี้ก็ฉันทนั้น. บทว่า อติปปโต ความว่า ได้ยินว่า ใน
ครั้งนั้น วันที่ออกไปยังเข้านักสำหรับพระเถระ. เหล่าภิกษุที่ออกไปเวลา
เช้าตรู่ ย่อมจะชักช้าอยู่จนถึงเวลาภิกษาจาร ในสถานที่เหล่านี้คือ ที่ลาน
ต้นโพธิ์ ที่ลานพระเจดีย์ ที่ครองผ้าเป็นประจำ. แต่พระเถระคิดว่า
เราจักทำการพูดจาคำสองคำกับพวกปริพาชก จนกว่าจะถึงเวลาภิกษาจาร
จึงได้ดำริว่า ยนฺนุนาหิ ถ้ากระไรเรา เป็นต้น. บทว่า ปริพฺพาชกานํ
อาราโม ความว่า เขาว่า อารามนั้น อยู่ระหว่างประตูด้านใต้ กับ
พระเวฬุวัน. บทว่า อิธ ได้แก่ในฐานะ ๔ เหล่านี้. บทว่า กิวกาที
กิมกุขาเย ได้แก่ [พระสมณโคดม] ห้ามอะไร บอกระไร. พระ-
เถระถามว่า พวกปริพาชกจักให้อะไรในข้อนี้แก่พระสมณโคดม. บทว่า
ธมฺมสฺส จานฺนุสฺสมํ พุยากรเยยาม ความว่า ท่านพระโคดมตรัสเหตุ
อันใด พวกเราพึงกล่าวเหตุตามสมควรแก่เหตุอันนั้น. บทว่า สหฺมมฺมิโก

วาทานุปาโต ความว่า สหธรรมิกผู้ร่วมประพฤดิธรรมไร ๆ แม้มี
จำนวนน้อย เป็นผู้เป็นไปกับเหตุ ด้วยเหตุแห่งคำอันชนเหล่าอื่นกล่าว
แล้ว เชื่อว่าตกไปตามวาทะ เข้าถึงวาทะของพระสมณโคดม ไม่พึงมาถึงเหตุ
ที่เหล่าผู้รู้ควรติเตียนอย่างไร. ท่านอธิบายไว้อย่างนั้นว่า เหตุที่น่าติเตียน
ในวาทะของพระสมณโคดม ด้วยอาการที่เป็นจริง จะไม่พึงมีได้อย่างไร.
บทว่า อิติ วท ความว่า บุคคลเมื่อกล่าวอย่างนี้ว่า ทุกข์มีเพราะผัสสะ
เป็นปัจจัย. บทว่า ตตฺร ได้แก่ ในวาทะ ๔ เหล่านั้น. คำว่า เต
วต อญฺญตร ผลฺลสา นี้ เป็นคำสาธกบัญญัติว่า แม้ข้อนั้นมีเพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัย. อธิบายในข้อนั้น มีดังนี้ว่า ก็เพราะเหตุที่เว้นผัสสะเสีย
การเสวยทุกข์ก็ไม่มี ฉะนั้น ข้อนั้น ก็พึงทราบเหมือนคำว่า แม้ข้อนั้น
มีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย. สาธุการนี้ว่า สาธุ สาธุ อานนฺท พระผู้มี
พระภาคเจ้า ก็ประทานแก่พระสารีบุตรเถระ แต่ [นั้น] พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงปรินิพพานกับพระอานนเถระ. คำว่า อิท ในคำว่า เอก-
มิตาหํ นี้ เป็นเพียงนิบาต. ความว่า สมัยหนึ่ง. คำนี้ท่านกล่าวเพื่อ
แสดงว่า มิใช่พระสารีบุตรเท่านั้นเข้าไปกรุงราชคฤห์อย่างเดียว ถึงเราก็ก
เข้าไป. มิใช่วิคกนี้เกิดแก่พระสารีบุตรอย่างเดียวเท่านั้น ก็เกิดขึ้นแก่
เรา. การกล่าวกับพวกเดียรถีย์นี้ มิใช่เกิดแก่สารีบุตรนั้นอย่างเดียวเท่า
นั้น การกล่าวนั้น ก็เคยเกิดแก่เรา. คำ ๒ คำนี้ว่า อจฺจริยํ อพฺภูตํ
เป็นคำแสดงความพิสดาร [อัจจรรย์] อย่างเดียว. ก็ความของคำในคำ
ทั้ง ๒ นั้นว่า ที่ชื่อว่าอิจฺจริยะ เพราะควรแก่การคิดนี้ว่า [ปรบมือ].
ชื่อว่า อพฺภูตํ เพราะไม่เคยมี ก็มีขึ้น. บทว่า เอเกน ปเทน ได้แก่
ด้วยบทเดียวนี้ว่า ทุกข์มีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย. ตรัสความคัดค้านบท

ทั้งหลาย ทุกแห่ง ด้วยบทเหล่านั้น. บทว่า **เอเสวตุโถ** ความว่า นั้น
นั้นแล เป็นความแห่งปฏิเสธสมุปบาทที่ว่า ทุกข์มีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย.
บทว่า **ตถุญเเวตุล ปฏิภาตุ** แปลว่า ในข้อนั้นญาณจงปรากฏในพระผู้มี
พระภาคเจ้านั้น.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะทำความข้อนั้นให้ลึกซึ้งและมีโอกาสลึกซึ้ง
ด้วยปฏิเสธสมุปบาทกถามีชราภณะเป็นต้น จึงกล่าวว่า **สเจ มํ ภนุเต**
เป็นต้น ถ้อยคำมีบทใดเป็นมูลเกิดขึ้น ก็ยึดถือบทนั้นแล้วแสดงวิวิฎฐะ
จึงกล่าวว่า **ฉนุํ เตว** เป็นต้น. คำที่เหลือ ความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอัญญตติยสูตรที่ ๔

๕. ภูมิจสูตร

ว่าด้วยสุขและทุกข์

[๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น
ท่านพระภูทิกะ ออกจากที่เรือน เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ครั้น
แล้วได้สนทนาปราศรัยกับท่านพระสารีบุตร ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้
ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้วได้
กล่าวกะท่านพระสารีบุตรดังนี้ว่า ท่านสารีบุตร มีสมณพราหมณ์พวก
หนึ่งผู้กล่าวกรรมย่อมบัญญัติว่า สุขและทุกข์ตนทำเอง อนึ่ง มีสมณ-
พราหมณ์พวกหนึ่งผู้กล่าวกรรมย่อมบัญญัติว่า สุขและทุกข์ผู้อื่นทำให้
มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้กล่าวกรรมย่อมบัญญัติว่า สุขและทุกข์ตนทำ
เองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย อนึ่ง มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้กล่าวกรรมย่อม
บัญญัติว่า สุขและทุกข์เกิดขึ้นเอง เพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ

มิใช่ผู้อื่นกระทำทำให้ ท่านสารีบุตร ในวาทะทั้ง ๔ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายตรัสไว้อย่างไร ตรัสบอกไว้อย่างไร พวกเราพยากรณ์อย่างไร จึงจะเชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว จะไม่ฟังกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกใจ ใดๆ จะไม่ฟังถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้.

[๘๐] ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คุณก่อนอาวุโส พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สุขและทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น สุขและทุกข์อาศัยอะไรเกิดขึ้น สุขและทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะเชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ไม่กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกใจ ใดๆ ก็จะไม่ฟังถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้

คุณก่อนอาวุโส ในวาทะทั้ง ๔ นั้น แม้สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่า ตนทำเอง ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ๑ ล ๑ แม้สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมบัญญัติว่าเกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำทำให้ ก็ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

คุณก่อนอาวุโส ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมย่อมบัญญัติว่า สุขและทุกข์ตนทำเอง เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยสุขและทุกข์ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ๑ ล ๑ พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าวกรรมย่อมบัญญัติว่า สุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีใจตนเองกระทำ มิใช่ผู้อื่นกระทำทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยสุขและทุกข์ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

[๘๑] ท่านพระอานนท์ได้ยินท่านพระสารีบุตรสนทนาปราศรัยกับท่านพระภูมิหะ ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทูลถ้อยคำสนทนาของท่านพระสารีบุตร กับท่านพระภูมิหะ เท่าที่มีมาแล้วทั้งหมดแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๘๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดิละ ๆ อานนท์ ตามที่สารีบุตรพยากรณ์ ชื่อว่าพึงพยากรณ์โดยชอบ คุณก่อนอานนท์ เรากล่าวว่าสุขและทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น สุขและทุกข์อาศัยอะไรเกิดขึ้น สุขและทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นอันกล่าวตามที่เรากล่าวแล้ว ไม่กล่าวคู่เราด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ ก็จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้ คุณก่อนอานนท์ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น แม้สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าววกรรมบัญญัติว่า ตนทำเอง ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ๆ ล ๆ แม้สุขและทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าววกรรมบัญญัติว่า เกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีโทษตนเองกระทำ มีโทษผู้อื่นกระทำให้ ก็ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คุณก่อนอานนท์ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าววกรรมบัญญัติว่า สุขและทุกข์ ตนทำเอง เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยสุขและทุกข์ ดังนี้ มีโทษฐานะที่จะมีได้ ๆ ล ๆ พวกสมณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้กล่าววกรรมบัญญัติว่า สุขและทุกข์เกิดขึ้น เพราะอาศัยการที่ตนเองกระทำ มีโทษผู้อื่นกระทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยสุขและทุกข์ ดังนี้ มีโทษฐานะที่จะมีได้.

[๘๓] คุณก่อนอานนท์ เมื่อกายมีอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายใน

ย่อมบังเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางกายเป็นเหตุ เมื่อวาจามีอยู่ สุขและ
ทุกข์อันเป็นภายใน ย่อมบังเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางวาจาเป็นเหตุ
หรือว่า เมื่อใจมีอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายใน ย่อมบังเกิดขึ้นเพราะความ
จงใจทางใจเป็นเหตุ **ดูก่อนอานนท์** เพราะอวิชาเป็นปัจจัยนั้นแหละ
บุคคลย่อมปรุ้งแต่งกายสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายใน
เกิดขึ้น ด้วยตนเองบ้าง บุคคลย่อมปรุ้งแต่งกายสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้
สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น เพราะผู้อื่นบ้าง บุคคลรู้สึกตัว ย่อม
ปรุ้งแต่งกายสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง
บุคคลไม่รู้รู้สึกตัว ย่อมปรุ้งแต่งกายสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อัน
เป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง **ดูก่อนอานนท์** บุคคลย่อมปรุ้งแต่งวจีสังขารซึ่ง
เป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง บุคคลย่อม
ปรุ้งแต่งวจีสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นเพราะ
ผู้อื่นบ้าง บุคคลรู้สึกตัว ย่อมปรุ้งแต่งวจีสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและ
ทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง บุคคลไม่รู้รู้สึกตัว ย่อมปรุ้งแต่งวจีสังขาร
ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง **ดูก่อนอานนท์**
บุคคลย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายใน
เกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง บุคคลย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้
สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นเพราะผู้อื่นบ้าง บุคคลรู้สึกตัว ย่อม
ปรุ้งแต่งมโนสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง
บุคคลไม่รู้รู้สึกตัว ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์
อันเป็นภายในเกิดขึ้นบ้าง **ดูก่อนอานนท์** อวิชาแทรกอยู่แล้วในธรรม
เหล่านี้.

[๘๔] **ดูก่อนอานนท์** ก็เพราะอวิชาด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ ภายซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี วาจาซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี ใจซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี เขต [ความจงใจเป็นเหตุออกงาม] ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี วัตถุ [ความจงใจอันเป็นที่ประดิษฐาน] ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี อายตนะ. [ความจงใจอันเป็นปัจจัย] ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี หรืออริกรรม ความจงใจอันเป็นเหตุ ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้น จึงไม่มี.

จบภูมิขสูตรที่ ๕

อรรถกถาภูมิขสูตรที่ ๕

ในภูมิขสูตรที่ ๕ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้.

คำว่า **ภูมิขะ** เป็นชื่อของพระเถระนั้น. คำที่เหลือแม้ในสูตรนี้ ก็พึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในสูตรต้นๆ. ส่วนความแปลกกันมีดังนี้. ก็เพราะเหตุที่สุขทุกข์นี้มีไช้เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัยอย่างเดียวกันนั้น กรรมเมื่อบุคคลกระทำย่อมทำด้วยกายบ้าง ด้วยวาจาบ้าง ด้วยใจบ้าง ทำด้วยตนเองบ้าง บุคคลอื่นทำบ้าง ทำด้วยมีสัมปชัญญะบ้าง ทำด้วยไม่มีสัมปชัญญะบ้าง ฉะนั้น เพื่อจะทรงแสดงปัจจัยที่แปลกกันเป็นอย่างอื่น ๆ ของกรรมนั้น จึงตรัสว่า **หानนุท สติ** เป็นต้น. บทว่า **กายสญฺเจตนาเหตุ** แปลว่า เพราะเหตุแห่งเจตนาที่เกิดขึ้นในกายทวาร. แม้นิวจิสัญเจตนาและมโนสัญเจตนาที่นี้เหมือนกัน. บรรดาทวารเหล่านั้น ในกายทวารได้เจตนา ๒๐

ด้วยอำนาจกุศลและอกุศลส่วนกามาพจร. ในวจีทวารก็เหมือนกัน. ในมโน-
ทวารเจตนา ๒๐ กับรูปเจตนาและอรูปเจตนา ๕ ได้เจตนา ๒๕. ในทวาร
ทั้ง ๓ จึงมีเจตนา ๖๕. ทรงแสดงสุขทุกข์ส่วนวิบาก ที่มีเจตนาอันเป็นปัจจัย.
คำว่า อวิชาปจฺจยา นี้ ตรัสไว้เพื่อทรงแสดงว่าเจตนาแม่เหล่านั้น
ก็ย่อมมีวิชาเป็นปัจจัย. แต่เพราะเหตุที่บุคคลอันผู้อื่นมิได้ชักจูง ย่อม
กระทำความนั้นที่เป็นกายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขาร ต้องด้วย
เจตนาตามที่กล่าวแล้ว ด้วยทั้งจิตที่เป็นอสังขาริกเองก็มี. ถูกผู้อื่นใช้ให้
กระทำ ก็กระทำด้วยทั้งจิตที่เป็นสังขาริกก็มี. ย่อมกระทำความชื่อนี้
วิบากของกรรมนั้น จักมีชื่อเห็นปานนี้ บุคคลรู้กรรมและวิบากดังที่กล่าว
มานี้ จึงกระทำก็มี. ฐกรรมอย่างเดียวกันนั้น เหมือนทารกเมื่อบิดามารดา
กระทำการไหว้พระเจดีย์เป็นต้น ก็กระทำตาม แต่เขาไม่รู้วิบากว่า นี่เป็น
วิบากของกรรมนี้ กระทำไปก็มี ฉะนั้น เพื่อทรงแสดงกรรมนั้น จึง
ตรัสว่า สามิ วา อานนฺท กายสงฺขาริ อภิสงฺขโรติ เป็นต้น. บทว่า
อิเมสุ อานนฺท ฆมฺเมสุ ความว่า คุณก่อนอานนทฺ เจตนาธรรม ๒๗๖
ที่เรากล่าวในฐานะ ๔ มี สามิ วา ตํ อานนฺท กายสงฺขาริ เป็นต้น
บรรดากรรมเหล่านี้ อวิชาตกไปตามโกฏีอุปนิสัย ก็กรรมเหล่านั้น
แม้ทั้งหมด ย่อมสงเคราะห์ลงในข้อนี้ว่า อวิชาปจฺจยา สงฺขารา เพราะ
อวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ดังนี้.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงวิภูฏะ จึงตรัสว่า อวิชาเย เตว ดังนี้
เป็นต้น. บทว่า โส กาโย น โหติ ความว่า เมื่อกายใดมีอยู่ สุขทุกข์
ภายใน ที่มีกายสัญญาเจตนาเป็นปัจจัย ก็เกิดขึ้น. กายนั้นไม่มี. แม้ในวาจา
และมณะกัณฺฐินี้แหละ. อนึ่ง เจตนากาย ชื่อว่ากาย เจตนาวาจา แม้

ก็ชื่อว่าวาจา. กรรมมนอนั้นแล แม้ก็ชื่อว่ามนะ. อีกนัยหนึ่ง ทวารกาย
ชื่อว่ากาย. แม้ในวาจาและมนะ ก็นัยนี้เหมือนกัน. พระชีณาสพ ย่อมไหว้
พระเจดีย์ กล่าวธรรม ใส่ใจกัมมัฏฐาน. ถามว่า กายกรรมเป็นต้นของ
พระชีณาสพ ไม่มีอย่างไร. ตอบว่า เพราะกรรมนั้นไม่มีวิบาก. จริงอยู่
กรรมที่พระชีณาสพทำ ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล ไม่มีวิบาก ตั้งอยู่
เพียงเป็นกิริยา. ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวว่า กายกรรมเป็นต้นเหล่านั้น ของ
พระชีณาสพนั้นไม่มี. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า เขตต์ น วา โหติ เป็นต้น
ดังนี้. กรรมนั้น ไม่เป็นเขต เพราะอรรถว่า อกุศล. ไม่เป็นวัตถุ เพราะ
อรรถว่า เป็นที่ตั้ง. ไม่เป็นอายตนะ เพราะอรรถว่า เป็นปัจจัย. ไม่เป็น
อิทธิผล เพราะอรรถว่า เป็นเหตุ. ความจริง สุขทุกข์ภายในอันมีเจตนา
ใดเป็นมูล พึงเกิดขึ้น. สัตถุเจตนา นั้น ไม่เป็นเขต ไม่เป็นวัตถุ ไม่เป็น
อายตนะ ไม่เป็นอิทธิผล แห่งสุขทุกข์นั้น เพราะไม่มีผลประโยชน์
มีการงอกผลเป็นต้นเหล่านั้น. ในพระสูตรนี้ ตรีสุขทุกข์เท่านั้นในเวทนา
เป็นต้น. ก็สุขทุกข์นั้นแล เป็นวิบากอย่างเดียวแล.

จบอรรถกถาภูมิขสูตรที่ ๕

๖. อุปวาณสูตร

ว่าด้วยทุกข์เกิดเพราะผัสสะ

[๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้นนั้นแล ท่านพระอุปวาณะ
ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๘๖] ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระอุปัชฌายะได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง ส่วนสมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ผู้อื่นทำให้ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีไข้ตนเองกระทำ มีไข้ผู้อื่นกระทำให้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในวาทะทั้ง ๔ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างไร ตรัสบอกไว้อย่างไร ข้าพระองค์พยากรณ์อย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว จะไม่กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริง และจะพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้.

[๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอุปัชฌายะ เรากล่าว ทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยอะไรเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นอันกล่าวตามที่เรากล่าวแล้ว ไม่กล่าวต่อเราด้วยคำไม่จริง พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนจะติเตียนได้ คุณก่อนอุปัชฌายะ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์บัญญัติว่าตนทำเอง ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ฯลฯ แม้ทุกข์ที่พวกสมณพราหมณ์บัญญัติว่าเกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีไข้ตนเองกระทำ มีไข้ผู้อื่นกระทำให้ ก็ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คุณก่อนอุปัชฌายะ ในวาทะทั้ง ๔ นั้น พวกสมณพราหมณ์บัญญัติว่า ทุกข์ตนทำเอง เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ ดังนี้ มีฐานะที่จะมีได้ ฯ ล ฯ พวก

สมณพราหมณ์บัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยการที่มีไช้ตนเองกระทำ มีไช้ผู้อื่นกระทำทำให้ เว้นผัสสะเสีย เขาย่อมเสวยทุกข์ ดังนี้ มีไช้ฐานะที่จะมีได้.

จบอุปวาณสูตรที่ ๖

อรรถกถาอุปวาณสูตรที่ ๖

อุปวาณสูตรที่ ๖ มีความง่ายทั้งนั้น. แต่ในพระสูตรนี้ ตรัสเฉพาะ วิภวทุกข์อย่างเดียว.

จบอรรถกถาอุปวาณสูตรที่ ๖

๗. ปัจจัยสูตร

ว่าด้วยเหตุเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทิวณฺฐิ

[๘๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน ฯ ล ฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๘๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชราและมรณะเป็นไฉน. ความแก่ ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หนังเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่าชรา. ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความทำลาย ความอันตราย มฤตยู ความตาย กาลกิริยา ความแตกแห่งชั้นผ้า ความทอด

๑. เหมือนข้อ ๔-๕

ทั้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์จากหมูสัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่ามรณะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชราและมรณะดังพรรณนามาจะนี้ เรียกว่าชรามรณะ. เพราะชาติเกิด ชรามรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ความตั้งใจชอบ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับชรามรณะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชาติเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภพเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุปาทานเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ตัณหาเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผัสสะเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สพายนะเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็นามรูปเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญูณเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารทั้งหลายเป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขาร ๓ ประการเหล่านี้คือ กายสังขาร ๑ วิจิสังขาร ๑ จิตตสังขาร ๑ นี้เรียกว่าสังขาร เพราะอวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้นคือ ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับสังขาร.

[๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล อริยสาวกรู้ทั่วถึงปัจจยอย่างนี้ รู้ทั่วถึงเหตุเกิดแห่งปัจจยอย่างนี้ รู้ทั่วถึงความดับแห่งปัจจยอย่างนี้ รู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งปัจจยอย่างนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย

ในกาลนั้น อริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทิวลิปบ้าง เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทศนะบ้าง เป็นผู้มาถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสกขะบ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสกขะบ้าง เป็นผู้บรรลุกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะมีปัญญาเครื่องชำแรกกิเลสบ้าง ว่าอยู่ชิดประค่อมตนิพพานบ้าง.

จบปัจฉยสูตรที่ ๘

อรรถกถาปัจฉยสมุปปาทสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัย ในปัจฉยสมุปปาทสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

เมื่อตรัสปัจฉยสมุปปาท ตามลำดับ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถือเอา บทสุดท้าย ตรัสว่า กตมญจ ภิกขเว ชรามรณํ เป็นต้น. บทว่า เอวํ ปัจจยํ ปชานติ ความว่า อริยสาวกผู้ชดถึงปัจฉย ด้วยอำนาจทุกขสังขยอย่างนั้น. แม้ปัจฉยสมุทัยเป็นต้น ก็พึงทราบด้วยอำนาจ สมุทยสังขย เป็นต้นเหมือนกัน. บทว่า ทิวลิปสมุปนุโน ได้แก่สมบูรณ์ด้วยปัญญา ในมรรค. บทว่า ทสฺสนสมุปนุโน เป็นไวพจน์ของบทว่า ทิวลิปสมุปนุโน นั้นนั่นเอง. บทว่า อิมํ สทฺธมฺมํ ได้แก่มาถึงสัทธรรมคือมรรค. บทว่า ปสฺสตี ได้แก่เห็นสัทธรรมคือมรรคนั้นแหละ. บทว่า เสกฺขเณ ญาณเณ ได้แก่ด้วยญาณในมรรค. บทว่า เสกฺขาย วิชฺชาย ได้แก่ด้วยความรู้แจ้งในมรรค. บทว่า ธมฺมโสตฺถิ สมาปนุโน ได้แก่เข้าถึงกระแสธรรม กล่าวคือมรรคนั่นเอง. บทว่า อริโย ได้แก่ดวงภูมิของปुरुชน. บทว่า นิพฺพตฺติกปฺลฺโย ได้แก่ผู้ประกอบด้วยปัญญาเจาะแทง. พระนิพพาน ชื่อว่า

๑. พระสูตรเป็นปัจฉยสูตร

อมตะ ในคำว่า **อมตทวาริ อหจจ ติฏฐติ**. ตั้งอยู่จตุรวิมรรคประดู
ของพระนิพพานนั้นตั้งอยู่แล.

จบอรรถกถาปัจฉิมปาฐสูตที่ ๗

๘. ภิกขุสูต

ว่าด้วยชราและมรณะ

[๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ
ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ฯ ล ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
พระพุทธพจน์นี้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้** ย่อมรู้ทั่วถึง
ชรามรณะ. ย่อมรู้ทั่วถึงเหตุเกิดแห่งชรามรณะ ย่อมรู้ทั่วถึงความดับแห่ง
ชรามรณะ ย่อมรู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ ย่อมรู้ทั่ว
ถึงชาติ ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงภพ ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงอุปาทาน ฯ ล ฯ ย่อมรู้
ทั่วถึงตัณหา ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงเวทนา ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงผัสสะ ฯ ล ฯ
ย่อมรู้ทั่วถึงสพายตนะ ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงนามรูป ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึง
วิญญูณ ฯ ล ฯ ย่อมรู้ทั่วถึงสังขารทั้งหลาย ย่อมรู้ทั่วถึงเหตุเกิดแห่งสังขาร
ย่อมรู้ทั่วถึงความดับแห่งสังขาร ย่อมรู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่ง
สังขาร.

[๕๒] **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ก็ชราและมรณะเป็นไฉน. ความแก่
ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หน้างเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่ง
อายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ
นี้เรียกว่าชรา. ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความทำลาย ความ
อันตราย มฤตยู ความตาย กาลกิริยา ความแตกแห่งขันธ ความ

ทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์จากหมู่มสัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่ามรณะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชราและมรณะตั้งพรรณนามานี้ เรียกว่าชรามรณะ. เพราะชาติเกิด ชรามรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ความตั้งใจชอบ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับชรามรณะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชาติเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภพเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุปาทานเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ตัณหาเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผัสสะเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สพายนะเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็นามรูปเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญูณเป็นไฉน ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารเป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขาร ๓ ประการเหล่านี้ คือ กายสังขาร ๑ วิจิสังขาร ๑ จิตตสังขาร ๑ นี้เรียกว่าสังขาร เพราะอวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ ความเห็นชอบ ๑ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ ๑ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับสังขาร.

[๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล ภิกษุย่อมรู้ทั่วถึงชรามรณะอย่างนั้น ย่อมรู้ทั่วถึงเหตุเกิดแห่งชรามรณะอย่างนี้ ย่อมรู้ทั่วถึงความดับแห่งชรามรณะอย่างนี้ ย่อมรู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชรามรณะอย่างนี้ ย่อมรู้ทั่วถึงชาติอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงภพอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงอุปาทานอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงตัณหาอย่างนี้ ฯลฯ ย่อม

รู้ทั่วถึงเวทนาอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงผัสสะอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึง
สภาพตนะอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงนามรูปอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึง
วิญญาณอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงสังขารทั้งหลายอย่างนี้ ย่อมรู้ทั่วถึง
เหตุเกิดแห่งสังขารอย่างนี้ ย่อมรู้ทั่วถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้ ย่อมรู้
ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ในกาลนั้น ภิกษุนี้ เรากล่าวว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทิวฐิบบ้าง เป็นผู้สมบูรณ์
ด้วยทศนะบ้าง เป็นผู้มาถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง เป็นผู้
ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสกขะบ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็น
เสกขะบ้าง เป็นผู้บรรลุกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะมีปัญญา
เครื่องชำระกิเลสบ้าง ว่าอยู่ชิดประค่อมตนิพพานบ้าง.

จบภิกขุสูตรที่ ๘

อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๘

ภิกขุสูตรที่ ๘ กี่ง่ายเหมือนกัน.

จบอรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๘

๘. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยกำหนดรู้ชราและมรณะ

[๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์

เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่กำหนดรู้ชรามรณะ ย่อมไม่กำหนดรู้เหตุเกิดแห่งชรามรณะ ย่อมไม่กำหนดรู้ความดับแห่งชรามรณะ ย่อมไม่กำหนดรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ ย่อมไม่กำหนดรู้ชาติ ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้ภพ ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้อุปาทาน ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้ตัณหา ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้เวทนา ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้ผัสสะ ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้สพายตนะ ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้นามรูป ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้วิญญาณ ฯลฯ ย่อมไม่กำหนดรู้สังขารทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนดรู้เหตุเกิดแห่งสังขาร ย่อมไม่กำหนดรู้ความดับแห่งสังขาร ย่อมไม่กำหนดรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้ ย่อมไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านี้ จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้อย่างด้วยตนเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ไม่ได้.

[๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมกำหนดรู้ชรามรณะ ย่อมกำหนดรู้เหตุเกิดแห่งชรามรณะ ย่อมกำหนดรู้ความดับแห่งชรามรณะ ย่อมกำหนดรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ ย่อมกำหนดรู้ชาติ ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้ภพ ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้อุปาทาน ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้ตัณหา ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้เวทนา ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้ผัสสะ ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้สพายตนะ ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้นามรูป ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้วิญญาณ ฯลฯ ย่อมกำหนดรู้สังขารทั้งหลาย ย่อมกำหนดรู้เหตุเกิดแห่งสังขาร ย่อมกำหนดรู้ความดับแห่งสังขาร ย่อมกำหนดรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร คู่ก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้แล ย่อมได้รับสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ และได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ และ ประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

จบปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕

สมณพราหมณสูตรที่ ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยอัยยาศัย ของเหล่าภิกษุ ผู้กล่าวด้วยอักษร. ภิกษุเหล่านั้น เมื่อถูกเขาใส่อุปสรรคว่า ปรี แล้วกล่าว จึงสามารถคิดออก.

จบอรรถกถापฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕

๑๐. ทุตติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยไม่รู้ทั่วถึงเหตุเกิดและดับแห่งชรามรณะ

[๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึงชรามรณะ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงเหตุเกิดชรา มรณะ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงความดับแห่งชรามรณะ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติ ให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักล่วงพ้น ชรามรณะได้ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงชาติ ฯลฯ ย่อม

ไม่รู้ทั่วถึงภพ ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงอุปาทาน ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงตัณหา
ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงเวทนา ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงผัสสะ ฯลฯ ย่อม
ไม่รู้ทั่วถึงสพาศยตนะ ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงนามรูป ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึง
วิญญูณ ฯลฯ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่รู้ทั่วถึงเหตุเกิด
แห่งสังขาร ย่อมไม่รู้ทั่วถึงความดับแห่งสังขาร ย่อมไม่รู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติ
ให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักล่วงพ้นสังขาร
ทั้งหลายได้ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

[๕๗] อก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
แล ย่อมรู้ทั่วถึงชรามรณะ ย่อมรู้เหตุเกิดแห่งชรามรณะ ย่อมรู้ทั่วถึง
ความดับแห่งชรามรณะ ย่อมรู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักล่วงพ้นชรามรณะได้ ดังนี้ เป็นฐานะ
ที่จะมีได้ ย่อมรู้ทั่วถึงชาติ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงภพ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึง
อุปาทาน ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงตัณหา ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงเวทนา ฯลฯ
ย่อมรู้ทั่วถึงผัสสะ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงสพาศยตนะ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงนามรูป
ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงวิญญูณ ฯลฯ ย่อมรู้ทั่วถึงสังขาร ย่อมรู้ทั่วถึงเหตุ
เกิดแห่งสังขาร ย่อมรู้ทั่วถึงความดับแห่งสังขาร ย่อมรู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้
ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักล่วงพ้นสังขาร
ทั้งหลายได้ ดังนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้.

จบทุกขสมณพราหมณสูตรที่ ๑๐

จบทสพลวรรคที่ ๓

ธรรมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมทสพลสูตร	๒. ทุติยทสพลสูตร
๓. อุปนิสสูตร	๔. อัญญตติยสูตร
๕. ภูมิขสูตร	๖. อุปวานสูตร
๗. ปัจจยสูตร	๘. ภิกขุสูตร
๙. ปฐมสมณพราหมณสูตร.	๑๐. ทุติยสมณพราหมณสูตร

อรรถกถาทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๑๐

สมณพราหมณสูตรที่ ๑๐ ทุกคำก็ง่ายทั้งนั้น. ในสูตรทั้งสองนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการแทงตลอดดีจะ ๔.

จบอรรถกถาทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาทสพลวรรคที่ ๓

กพารขัตติยวรรคที่ ๔

๑. ภูตมิทสูตร

ว่าด้วยปัญหาของอชิตมาณพ

[๕๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่านพระสารีบุตรมาว่า คุณ่อนสารีบุตร อชิตมาณพ ได้กล่าวปัญหาไว้ในอชิตปัญหา ในปรายนวรรคว่า

ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ บุคคลที่ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว
และบุคคลที่ยังเป็นเสขบุคคลอยู่เหล่าใด มีอยู่มากใน
ศาสนาี้ พระองค์ผู้มีปัญญาอันข้าพเจ้าถามแล้ว ขอ
ได้โปรดตรัสบอกความประพฤติกของบุคคลทั้งสองพวก
นั้น แก่ข้าพเจ้า ดังนี้.

คุณ่อนสารีบุตร เธอจะพึงเห็นเนื้อความของคาถาที่กล่าวโดยย่อนี้
โดยพิสดารได้อย่างไร.

[๕๙] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร
ได้นั่งอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกะท่านพระสารีบุตรเป็นครั้งที่สอง
ๆ ลๆ แม้ในครั้งที่สองท่านพระสารีบุตรก็ได้นั่งอยู่ แม้ในครั้งที่สาม
พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสกะท่านพระสารีบุตรว่า คุณ่อนสารีบุตร อชิต-
มาณพได้กล่าวปัญหานี้ไว้ในอชิตปัญหา ในปรายนวรรคว่า

ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ บุคคลที่ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว
และบุคคลที่ยังเป็นเสขบุคคลอยู่เหล่าใด มีอยู่มาก
ในศาสนานี้ พระองค์ผู้มีปัญญาอันข้าพเจ้าถามแล้ว
ขอได้โปรดตรัสบอกความประพฤติกของบุคคลทั้งสอง
พวกนั้น แก่ข้าพเจ้า ดังนี้.

ดูก่อนสารีบุตร เธอจะพึงเห็นเนื้อความของคำที่กล่าวโดยย่อนี้
โดยพิสดารได้อย่างไร เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระ
สารีบุตร ก็ยังนั่งอยู่ แม้ในครั้งที่สาม.

[๑๐๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนสารีบุตร เธอ
เห็นไหมว่า นี่คือขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว.

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า บุคคลเห็นด้วย
ปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ครั้น
เห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด
เพื่อความดับแห่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตาม
ความเป็นจริงว่า ขันธปัญจกนี้เกิดเพราะอาหารนั้น ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว
ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับแห่ง
ขันธปัญจกที่เกิดเพราะอาหาร ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็น
จริงว่า สิ่งใดเกิดแล้ว สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะอาหารนั้น
ดับไป ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความ
กำหนัด เพื่อความดับแห่งขันธปัญจกซึ่งมีความดับเป็นธรรมดา พระ
พุทธเจ้าข้า บุคคลย่อมเป็นเสขะได้ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้.

[๑๐๑] พระพุทธเจ้าข้า บุคคลได้ชื่อว่าตรัสรู้ธรรมเป็นไหน.
บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือการปฏิบัติที่เกิดขึ้นแล้ว ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นซึ่งการปฏิบัติที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า การปฏิบัตินี้เกิดขึ้นเพราะอาหารนั้น ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว. ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นซึ่งการปฏิบัติที่เกิดขึ้น เพราะอาหารนั้น ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดเกิดขึ้นแล้ว สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะอาหารนั้นดับไป ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นซึ่งการปฏิบัติซึ่งมีความดับเป็นธรรมดา บุคคลชื่อว่าได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้แล คำที่อชิตมาณพกล่าวไว้ในอชิตปัญหา ในปรายนวรรคว่า

ข้าแต่ท่านผู้วิเศษ บุคคลที่ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว
และบุคคลที่ยังเป็นเพศบุคคลอยู่เหล่าใด มีอยู่มากใน
ศาสนานี้ พระองค์ผู้มีปัญญาอันข้าพเจ้าถามแล้ว ขอ
ได้โปรดตรัสบอกความประพฤติกของบุคคลทั้งสองพวก
นั้น แก่ข้าพเจ้า ดังนี้.

พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ทราบเนื้อความของคำที่กล่าวไว้โดยย่อนี้
โดยพิสดารอย่างนี้แล.

[๑๐๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อุกละ ๆ สารีบุตร บุคคล
เห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือการปฏิบัติที่เกิดขึ้นแล้ว

ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับแห่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจกนี้เกิดเพราะอาหาร ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับแห่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดเกิดแล้ว สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับแห่งขันธปัญจกที่มีความดับเป็นธรรมดา

คูก่อนสารีบุตร บุคคลชื่อว่าเป็นเสขะได้ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้แล.

[๑๐๓] คูก่อนสารีบุตร ก็บุคคลชื่อว่าได้ตรัสรู้ธรรมแล้วเป็นโฉน. คูก่อนสารีบุตร บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือนขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นซึ่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจกนี้เกิดเพราะอาหารนั้น ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะความไม่ถือมั่นซึ่งขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้วเพราะอาหาร ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดเกิดแล้ว สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะความหน่าย เพราะคลายความกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นซึ่งขันธปัญจกที่มีความดับเป็นธรรมดา

คูก่อนสารีบุตร บุคคลได้ชื่อว่าตรัสรู้ธรรมแล้วด้วยอาการอย่างนี้แล คำที่อชิตมาณพกล่าวไว้ในอชิต-

ปัญหา ในปรายนวรรคว่า

ข้าแต่ท่านผู้วิรุทกข์ บุคคลที่ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว
และบุคคลที่ยังเป็นเสขบุคคลอยู่เหล่าใด มีอยู่มากใน
ศาสนานี้ พระองค์ผู้มีปัญญาอันข้าพเจ้าถามแล้ว ขอ
ได้โปรดตรัสบอกความประพฤติของบุคคลทั้งสองพวก
นั้น แก่ข้าพเจ้า ดังนี้.

ดูก่อนสารีบุตร เธอพึงเห็นเนื้อความของคำที่กล่าวโดยย่อนี้ โดย
พิสดารได้ดังนี้แล.

จบกวมิตสูตที่ ๑

กพารชัตติยวรรคที่ ๔

อรรถกถากวมิตสูตที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในกวมิตสูตที่ ๑ แห่งกพารชัตติยวรรคต่อไป.
บทว่า "อชิตปญฺहे ในอชติปัญหา" ได้แก่ในปัญหาที่อชิตมานพทูล
ถามแล้ว. บทว่า "สงฺขาตธมฺมาเส ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว" ได้แก่ผู้มี
ธรรมอันรู้แล้ว คือมีธรรมอันตรัสรู้แล้ว มีธรรมอันชั่งแล้ว มีธรรมอัน
ไตรตรองเสร็จแล้ว. บทว่า "เสกฺขา เสกขบุคคล" ได้แก่พระเสขะ
ทั้ง ๑. บทว่า "ปฺปญฺ จํานวนมาก" คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมาย
เอาชน (พระเสขะ) ๑ พวกนั้นแหละ จึงตรัสว่า "ปฺปญฺ." บทว่า
"อิธ" คือในพระศาสนานี้. ในบทว่า นิปโก ปัญญา ท่านเรียกว่า
เนปิกะ ผู้ประกอบด้วยปัญญานั้น ชื่อว่านิปกะ อชิตมานพทูลวิงวอนว่า
"ก็พระองค์ผู้ฉลาด ขอได้โปรดตรัสบอก." บทว่า "อิริยํ ซึ่งความ

ประพตติ" ได้แก่ความประพตติ คือการปฏิบัติที่มีอาจารย์ความประพตติดีเป็นแนวทางอยู่. อชิตมาณพกราบทูลเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ท่านผู้นิรทุกข์" ในอชิตปัญหานี้ มีความสังเขปดังนี้. "ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ผู้ฉลาด ท่านผู้มุ่งการปฏิบัติของพระเสขบุคคล และพระจีณาสพ ผู้ตรัสรู้ธรรมแล้ว อันข้าพเจ้าถามแล้ว ขอได้โปรดตรัสบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด."

คำว่า **ตฺถุหิ** **อโหติ** ได้นั่งอยู่ ได้แก่พระสารีบุตรเถระ ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งถามถึง ๓ ครั้ง เพราะเหตุใด จึงได้นั่งอยู่. ถามว่า " คงจะสงสัยในปัญหาหรือไม่ก็สงสัยในพระอัยยาศัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า." แก้วว่า "มิได้สงสัยในปัญหา." เล่ากันว่า พระสารีบุตรเถระ ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า "พระศาสดาทรงมีพระประสงค์จะให้เรา กล่าวปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ) อันควรบรรลุต้าหรับพระเสขบุคคลและพระอเสขะ และปฏิปทานั้น ไม่อาจกล่าวด้วยเหตุมาก คือด้วยอำนาจแห่งขันธด้วยอำนาจแห่งธาตุ ด้วยอำนาจแห่งอายตนะ และด้วยอำนาจแห่งปัจเจกการ. เมื่อเรากล่าวอยู่ จักอาจกำหนดพระอัยยาศัยของพระศาสดากล่าวหรือไม่หนอ." ครั้งนั้น พระศาสดาทรงพระดำริว่า " เว้นเราเสียแล้ว ชื่อว่า สาวกอื่นผู้ถือบาตรเที่ยวไปอยู่ จะมีปัญญาเสมอกับพระสารีบุตร ย่อมไม่มี แม้เราจะถูกเราถามปัญหา ก็ได้นั่งเสียถึง ๓ ครั้ง เธอคงสงสัยในปัญหา หรือไม่ก็สงสัยในอัยยาศัย (ความประสงค์ของเรา). ครั้นทรงทราบ ว่า "สงสัยในอัยยาศัย" แล้ว เมื่อจะทรงประทานนัย เพื่อกล่าวแก้ปัญหา จึงตรัสว่า "**ภฺตฺตมิทฺตฺติ** **สํวริปฺปุตฺต** **ปฺตฺตสฺส** **คฺคฺก** **อณ** **สํวริปฺปุตฺต** **เธอเห็นไหมว่า** นี่คือขันธปัญจก (ขันธ ๕) ที่เกิดแล้ว"

ในพระบาลีนั้น คำว่า "ภูต" แปลว่า เกิดแล้ว ได้แก่งเกิดแล้ว.
และคำว่า ภูต นี้เป็นชื่อของขันธปัญจก. เพราะเหตุนั้น พระศาสดาจึง
ประทานนัยแก่พระสารีบุตรเถระว่า "ดูก่อนสารีบุตร เธอจงกล่าว
แก้ปัญหานี้ด้วยอำนาจแห่งขันธ ๕" ดังนี้. และพร้อมกับการประทานนัย
การพยากรณ์ปัญหาจึงปรากฏแก่พระสารีบุตรเถระ. ด้วยนัยนัยร้อยนับพัน
คฤมิตสมาทานอัน โลงเป็นผืนเดียวปรากฏแก่บุรุษผู้ยืนอยู่ที่ริมฝั่งฉะนั้น ครั้ง
นั้น พระสารีบุตรเถระเมื่อจะพยากรณ์ปัญหานั้น ได้กล่าวว่า "ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี่คือ
ขันธปัญจกที่เกิดแล้ว." คำว่า ภูตมิต ในข้อนั้น แปลว่า "นี่คือ
ขันธปัญจกที่บังเกิดแล้ว. คำว่า "ย่อมเห็นด้วยปัญญาโดยชอบ" ได้แก่
ย่อมเห็นโดยชอบด้วยมรรคปัญญา (รู้ทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) พร้อม
ด้วยวิปัสสนา. ชื่อว่า ปฏิปนโน โหติ ได้แก่อย่อมปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่
นิพพิทาเป็นต้น เริ่มแต่ศีล จนถึงพระอรหัตมรรค. เพราะเหตุใด
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปรารภความนี้ว่า "ขันธปัญจกนี้เกิดเพราะ
อาหารนั้น." เพราะขันธปัญจกนี้อาศัยอาหารจึงตั้งอยู่ได้ ฉะนั้น พระ
พุทธองค์จึงทรงปรารภความนี้ เพื่อทรงแสดงอาหารนั้นทำให้เป็น
สภวานาม. ปฏิปทา คือข้อปฏิบัติของพระเสขบุคคลจึงเป็นอันพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยปริยายนี้แล. บทว่า ตทาหารนิโรธา เพราะ
อาหารนั้นดับ คือ เพราะความดับแห่งอาหารเหล่านั้น. เพราะเหตุไร
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปรารภข้อความนี้. เพราะขันธปัญจกนั้นย่อม
ดับเพราะอาหารดับ ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงปรารภข้อความนี้ เพื่อ
ทรงแสดงความดับแห่งอาหารนั้น กระทำให้เป็นสภวานาม. ปฏิปทาของ

พระเสขบุคคผล จึงเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยปริยายนี้แล.
คำว่า "นิพพิทา" เป็นต้น พึงทราบว่าเป็นการกล่าวบอกเหตุทุก
อย่าง. บทว่า "อนุปาทา เพราะความไม่ยึดมั่น" ได้แก่พ้นจากอุปาทาน
คือความยึดมั่น ๔ ประการ ไม่ถือเอาธรรมไร ๆ. ด้วยคำว่า "สาธุ สาธุ
ดีละ ๆ." นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำการพยากรณ์ปัญหาของพระสารีบุตร
เถระให้รื่นเริง เมื่อจะทรงพยากรณ์เช่นนั้นแล้วด้วยพระองค์เอง จึงตรัส
ซ้ำว่า "นี่คือขันธปัญจกที่เกิดขึ้นแล้ว" ดังนี้ เป็นต้น.

จบอรรถกถาภูมิมิทสูตรที่ ๑

๒. กพารชัตตยสูตร

ว่าด้วยโมลียัคคุณภิกษุลาสิกขา

[๑๐๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล กพารชัตตยภิกษุ
เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ แล้วได้ปราศรัยกับท่าน ครั้นผ่านการ
ปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อนั่ง
เรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร
โมลียัคคุณภิกษุได้ลาสิกขา เวียนมาทางฝ่ายต่ำเสียแล้ว.

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ท่านโมลียัคคุณะนั้นคงไม่ได้ความ
พอใจในพระธรรมวินัยนี้เป็นแน่.

ก. ถ้าเช่นนั้น ท่านพระสารีบุตรคงได้ความพอใจในพระธรรม
วินัยนี้กระมัง.

สา. ท่านผู้มีอายุ ผมไม่มีความสงสัยเลย.

ก. ท่านผู้มีอายุ ต่อไปเถา ท่านไม่สงสัยหรือ.

สา. ท่านผู้มีอายุ ถึงต่อไปผมก็ไม่สงสัยเลย.

[๑๐๕] ลำดับนั้น กพารชัตตยภิกษุจากอาสนะ เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรอดอ้างพระอรหันต์ผลว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นไม่มี.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตั้งภิกษุรูปหนึ่งว่า มานีเณะภิกษุ เธอจงไปเรียกสารีบุตรมาตามคำของเราว่า พระศาสดารับสั่งเรียกหาท่าน.

ภิกษุนั้นรับพระพุทธพจน์แล้ว เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรยังที่อยู่ แล้วเรียนต่อท่านว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร พระศาสดารับสั่งเรียกหาท่าน.

ท่านพระสารีบุตรรับคำของภิกษุนั้นแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๐๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามว่า คุณก่อนสารีบุตร เขาว่าเธออดอ้างอรหันต์ว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นไม่มี ดังนี้ จริงหรือ.

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์หาได้กล่าวเนื้อความตามบท ตามพยัญชนะเช่นนี้ไม่.

พ. คุณก่อนสารีบุตร กุลบุตรย่อมอดอ้างอรหันต์ผลโดยปริยาย ใดๆอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น บุคคลทั้งหลายก็ต้องเห็นอรหันต์ผลที่

อวดอ้างไปแล้ว โดยความเป็นอันอวดอ้าง.

๓. พระพุทธเจ้าข้า แม้ข้าพระองค์ก็ได้กราบทูลไว้อย่างนี้มิใช่หรือ
ว่า ข้าพระองค์หาได้กล่าวเนื้อความตามบท ตามพยัญชนะเช่นนี้ไม่.

ดูก่อนสารีบุตร ถ้าเขาถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ท่านรู้
เห็นอย่างไร จึงอวดอ้างอวดผลว่า เราย่อมรู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้ไม่มี เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขาถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์
อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่
ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นไม่มี เพราะรู้ได้ว่า
เมื่อปัจจัยแห่งชาตีสิ้นแล้ว เพราะปัจจัยอันเป็นต้นเหตุสิ้นไป ชาติจึงสิ้นไป
พระพุทธเจ้าข้า เมื่อข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ ก็พึงพยากรณ์อย่างนี้.

[๑๐๗] ดูก่อนสารีบุตร ถ้าเขาถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร
ก็ชาตีมีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกามนิค มีอะไรเป็น
แดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขาถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึง
พยากรณ์อย่างนี้ว่า ชาตีมิกภเป็นเหตุ มิกภเป็นสมุทัย มิกภเป็นกามนิค
มิกภเป็นแดนเกิด.

[๑๐๘] ดูก่อนสารีบุตร ถ้าเขาถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร
ก็ภพเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกามนิค มีอะไร
เป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขาถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึง

พยากรณ์อย่างนี้ว่า ภพมีอุปาทานเป็นเหตุ มีอุปาทานเป็นสมุทัย มีอุปาทานเป็นกำเนิด มีอุปาทานเป็นแดนเกิด.

[๑๐๙] คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ก็อุปาทานเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขากล่าวว่าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ มีตัณหาเป็นสมุทัย มีตัณหาเป็นกำเนิด มีตัณหาเป็นแดนเกิด.

[๑๑๐] คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ก็ตัณหาเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขากล่าวว่าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นสมุทัย มีเวทนาเป็นกำเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด.

[๑๑๑] คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ก็เวทนาเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขากล่าวว่าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นกำเนิด มีผัสสะเป็นแดนเกิด.

[๑๑๒] คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ท่านรู้เห็นอย่างไร ความเพติดเพลินในเวทนาจึงไม่ปรากฏ เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

ข้าพระพุทธเจ้า ถ้าเขาถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้ว่า เวทนา ๓ เหล่านี้คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา เป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ความเพลิดเพลินในเวทนาจึงไม่ปรากฏ.

[๑๑๓] ถูกละ ๆ สารีบุตร ตามที่เธอพยากรณ์ความข้อนั้นโดยย่อ ก็ได้ใจความดังนี้ว่า เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น คู่ก่อนสารีบุตร ถ้าเขาถามเธออย่างนี้ ท่านสารีบุตร เพราะความหลุดพ้นเช่นไร ท่านจึงอวกอ้างอรหัตว่า ท่านรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขาถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายย่อมไม่ครอบงำท่านผู้มีสติอยู่อย่างใด ข้าพเจ้าก็เป็นผู้มีสติอยู่อย่างนั้น เพราะความหลุดพ้นในภายใน เพราะอุปาทานทั้งปวงสิ้นไป ทั้งข้าพเจ้าก็ได้ดูหมิ่นตนเองด้วย พระพุทธเจ้าข้า เมื่อถูกถามอย่างนี้ ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้

[๑๑๔] ถูกละ ๆ สารีบุตร ตามที่เธอพยากรณ์ความข้อนั้นโดยย่อ ก็ได้ใจความดังนี้ว่า อาสวะเหล่าใดอันพระสมณะกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าไม่สงสัย ไม่เคลือบแคลง ในอาสวะเหล่านั้นว่า อาสวะเหล่านั้น ข้าพเจ้าละได้แล้วหรือยัง.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตตรัสดังนี้แล้ว เสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์ เสด็จเข้าไปยังพระวิหาร.

[๑๑๕] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปแล้วไม่นานนัก ท่าน

พระสารีบุตรจึงกล่าวกะภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามปัญหาข้อแรกกะผม ซึ่งผมยังไม่เคยรู้มาก่อน ผมจึงทูลตอบปัญหาเล่าเข้าไป ต่อเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนา ปัญหาข้อแรกของผมแล้ว ผมจึงคิดได้ว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกะผมตลอดทั้งวันด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน แต่ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสองคืนสองวัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสองคืนสองวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสี่คืนสี่วัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสี่คืนสี่วัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถามความข้อ

นั่นกะผมด้วยบ่ออื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน แม้ผมก็พึง
ทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบ่ออื่น ๆ ด้วยปริยาย
อื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถามความ
ข้อนั้นกะผมด้วยบ่ออื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดหกคืนหกวัน แม้ผมก็
พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบ่ออื่น ๆ ด้วย
ปริยายอื่น ๆ ตลอดหกคืนหกวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถาม
ความข้อนั้นกะผมด้วยบ่ออื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน
แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบ่ออื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน.

[๑๖๖] ลำดับนั้น พระกพารชัตตยภิกษุลุกขึ้นจากอาสนะ เข้า
ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วนั่ง ๆ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงกราบทูลพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรบันลือสีหนาทว่า ท่าน
ผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามปัญหาข้อแรกกะผม ซึ่ง
ผมยังไม่เคยรู้มาก่อน ผมจึงทูลตอบปัญหาลำเข้าไป ต่อเมื่อพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงอนุโมทนาปัญหาข้อแรกของผมแล้ว ผมจึงคิดได้ว่า ถ้าพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกะผมตลอดทั้งวันด้วยบ่ออื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า
จะพึงตรัสถามความข้อนั้นกะผมด้วยบ่ออื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้ง
คืน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบ่อ
อื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึง

ตรัสถามข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน
แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัส
ถามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสองคืนสองวัน
แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วย
ปริยายอื่น ๆ ตลอดสองคืนสองวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัส
ถามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน
แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วย
ปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึง
ตรัสถามความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสี่คืนสี่วัน
แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสี่คืนสี่วัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถาม
ความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน แม้
ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วย
ปริยายอื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถาม
ความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดหกคืนหกวัน แม้
ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วย
ปริยายอื่น ๆ ตลอดหกคืนหกวัน หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถาม
ความข้อนั้นกะผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน
แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ด้วยบทอื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน.

[๑๑๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณ่อนภิกษุ ก็เพราะธรรม-
ชาตุอันสารีบุตรแทงตลอดดีแล้ว แม้หากว่าจะพึงถามความข้อนั้นกะ

สารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน สารีบุตรก็คงตอบ
ความข้อนั้นแก่เราด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน หากเรา
จะถามความข้อนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืน
สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอด
ทั้งคืน หากเราจะถามความข้อนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยาย
อื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราด้วยบท
อื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งคืนทั้งวัน หากเราจะถามความข้อนั้น
กะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสองคืนสองวัน สารีบุตร
ก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสอง
คืนสองวัน หากเราจะถามความข้อนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วย
ปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เรา
ได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสามคืนสามวัน หากเราจะถาม
ความข้อนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดสี่คืนสี่วัน
สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ
ตลอดสี่คืนสี่วัน หากเราจะถามความข้อนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วย
ปริยายอื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราได้
ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดห้าคืนห้าวัน หากเราจะถามความ
ข้อนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดหกคืนหกวัน
สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ
ตลอดหกคืนหกวัน หากเราจะถามความข้อนั้นกะสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ
ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่
เราได้ด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวัน.

อรรถกถาพารชัตตยสูตรที่ ๒

ฟังทราบวินิจฉัยในกพารชัตตยสูตรที่ ๒ ต่อไป. คำว่า กพาร-
ชัตตย เป็นชื่อของพระเถระ. ก็พื้นของพระเถระนั้นดำแดง ตั้งอยู่
(ขึ้น) ไม่เสมอกัน ฉะนั้น จึงเรียกว่า "กพาร." คำว่า "หินายาวุตโต
เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว" คือเวียนมาเพื่อประโยชน์แก่ความเป็น
กฤหัสถ์อันต่ำ. คำว่า "อสุสาสมลตถ ไม่ได้ความพอใจ" ได้แก่
พระโมลลยฝักคุณะ คงไม่ได้ความพอใจ คือที่อาศัย ที่พึ่ง เป็นแน่.
พระสารีบุตรเถระแสดงว่า "ไม่ได้มรรค ๓ และผล ๓ แน่นอน."
คำอธิบายของพระเถระมีดังนี้ว่า "ก็ถ้าพระโมลลยฝักคุณะพึ่งได้มรรคและ
ผลเหล่านั้น เธอไม่พึงลาสิกขา เวียนมาทางฝ่ายต่ำ." บทว่า "น ขวาทิ
อาวุโส ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่สงสัยเลย" ความว่า "ดูก่อนท่านผู้มีอายุ
ข้าพเจ้าแล มีความพอใจ เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่สงสัย" เพราะ
สาวกบารมีญาณของพระสารีบุตรเถระ เป็นที่พึ่ง (ของตน) ได้ ฉะนั้น
ท่านจึงไม่สงสัย. ด้วยคำว่า "อายุติ ปนาวุโส ท่านผู้มีอายุ ต่อไปเล่า"
นี้ พระกพารชัตตยเถระถามถึงการบรรลุพระอรหัตของพระสารีบุตรเถระว่า
" การปฏิบัติต่อไป ท่านเพิกขันธ์แล้วหรือ หรือไม่เพิกขันธ์" ด้วยคำว่า
"น ขวาทิ อาวุโส วิจิจฺฉามิ ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่สงสัยเลย" นี้
พระสารีบุตรเถระแสดงความไม่สงสัยในการบรรลุพระอรหัตนั้น. บทว่า
เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ"
ความว่า ได้เข้าไปเฝ้าด้วยคิดว่า "เราจักกราบทุกแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงเหตุนี้." คำว่า อญฺญา พุยากตา แปลว่า พยากรณ์พระอรหัต

แล้ว. พระอรหันต์ผล ชื่อว่า พระสารีบุตรเถระพยากรณ์แล้วอย่างนี้ว่า "ชาติสิ้นแล้ว." ก็พระเถระนี้ ยินดีแล้ว เลื่อมใสแล้ว จึงยกบทและ พยัญชนะขึ้นกล่าวอย่างนี้. บทว่า "อญฺญตรํ ภิกขุ อามนุเตสิ ทฺรํ รับสังหาภิกขุรูปหนึ่ง" ความว่า พระศาสดาทรงสดับคำกราบทูลนั้น แล้ว ทรงพระดำริว่า "พระสารีบุตรเป็นผู้ฉลาดลึกซึ้ง เธอจักไม่ พยากรณ์อย่างนี้ด้วยเหตุใด ๆ เพราะปัญหาจักเป็นอันเธอพยากรณ์แล้ว โดยย่อ เราจักให้เรียกเธอมาแล้ว ให้พยากรณ์ปัญหานั้น" ดังนี้ จึง ทรงรับสั่งภิกขุรูปหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า สเจ ตํ สารีปุตุตฺตํ อย่างนี้เพื่อให้ พระสารีบุตรเถระพยากรณ์อรหันต์ผลด้วยมีพระดำริว่า สารีบุตรนี้จักไม่ พยากรณ์อรหันต์ผลตามธรรมดาของคน เราจักถามปัญหานี้ และเธอเมื่อ จะกล่าวแก้ปัญหานี้ จักพยากรณ์อรหันต์ผล. บทว่า "ยํ นิทานาวุโส ชาติ ทานผู้มีอายุ ชาติคือความเกิดมีอะไรเป็นเหตุ" ความว่า ทานผู้มี อายุ ชื่อว่าชาจคือความเกิดนี้ มีสิ่งใดเป็นเหตุ. ข้าพเจ้ารู้แล้วว่า "เมื่อ ปัจจัยแห่งชาติสิ้นแล้ว เพราะปัจจัยอันเป็นต้นเหตุนั้นสิ้นไป ผลคือชาติ จึงสิ้นไป" ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่งพระสารีบุตรเถระ ไม่สงสัยในปัญหานี้ แต่สงสัยใน อธิยาศัย (พระประสงค์) ของพระผู้มีพระภาคเจ้า. เล่ากันว่า พระ สารีบุตรเถระนั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า "เราไม่อาจพยากรณ์พระ- อรหันต์ผลด้วยเหตุมากมาย อาทิเช่น ตัณหาสิ้นแล้ว อุปาทานสิ้นแล้ว ภพสิ้นแล้ว ปัจจัยสิ้นแล้ว กิเลสสิ้นแล้ว แต่เมื่อจะกล่าวแก้ปัญหา เรา ก็จักอาจกำหนดพระประสงค์ของพระศาสดาได้" ดังนี้. พระสารีบุตร-

เถระสงฆ์ในพระประสงค์ (ของพระผู้มีพระภาคเจ้า) อย่างนั้นก็จริง. ถึงอย่างนั้น ก็มีได้เว้นปัญหาเลย ได้พยากรณ์ด้วยอำนาจปัจฉยาการ. แม้พระศาสดาก็ทรงมีพระประสงค์จะให้พยากรณ์ด้วยอำนาจปัจฉยาการ นั้นแหละ. ฉะนั้น พระสารีบุตรเถระนี้ เมื่อจะพยากรณ์ปัญหา จึงได้ กำหนดพระประสงค์ของพระศาสดา และได้รู้ก่อนแล้วเทียวว่า "เรา กำหนดพระประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้แล้ว". ก็เพราะเหตุที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถามปัญหาที่สูงขึ้นไป ฉะนั้น จึงควรทราบว่าการพยากรณ์ปัญหานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาแล้ว. ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปรารภความขื่อนี้ว่า "ก็ท่านรู้ อย่างไม่" ดังนี้. แก้วว่า เพื่อให้พระสารีบุตรเถระบันลือสีหนาทในข้อที่ มิใช่วิสัย (ของตน).

เล่ากันมาว่า เมื่อพระศาสดาแสดงเวทนาปริคคหสูตร แก่ทีฆนข-
ปริพาชก ที่ประตูล้ำสุกรขาตา พระสารีบุตรเถระถือพัดใบตายนถวาย
งานพัดพระศาสดาอยู่ กำหนดเวทนา ๓ แล้วได้บรรลुสาวกบารมีญาณ.
เวทนานี้มิใช่ธรรมอันเป็นวิสัยของพระสารีบุตรเถระนั้น. พระศาสดาทรง
หมายเอาว่า "พระสารีบุตร ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นวิสัยของตนนี้ จัก
บันลือสีหนาท ดังนี้ จึงทรงถามปัญหานี้ ก็หาไม่. บทว่า "อนิจจา"
ได้แก่ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า มิแล้วกลับไม่มีนั่นเอง. ในคำว่า
"สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ นี้ได้แก่สุขเวทนา เป็นสุขเพราะตั้งอยู่
เป็นทุกข์เพราะแปรปรวน ทุกขเวทนาเป็นทุกข์เพราะตั้งอยู่ เป็นสุข
เพราะแปรปรวน. อทุกขมสุขเวทนาเป็นสุขเพราะรู้ เป็นทุกข์เพราะไม่รู้
ก็จริง ถึงอย่างนั้น โดยที่สุดแห่งความแปรปรวน เวทนาทุกอย่าง ชื่อ

ว่า เป็นทุกข์ทั้งนั้น. บทว่า "วิทิต্ত์ รุแล้ว" ได้แก่เพราะเรารู้แล้วว่า เวทนา ๓ เป็นทุกข์อย่างนี้ ฉะนั้น ความอยากในเวทนาเหล่านั้น จึงเป็นอันพระสารีบุตรเถระนั้นขจัดเสียแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า "ตัณหานั้นไม่ปรากฏ."

คำว่า "สาธุ สาธุ ถูกๆ" เป็นความรื่นเริงในการกำหนดเวทนาของพระสารีบุตรเถระ. ก็เมื่อไม่กล่าวว่ "เวทนามีอย่างเดียวบ้าง มี ๒ มี ๓ มี ๔ บ้าง" ดังนี้เลย. พระสารีบุตรเถระได้รู้การกำหนดเวทนาเหล่านั้นว่า "มี ๓." ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงให้พระสารีบุตรเถระรื่นเริง จึงตรัสอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า "ทุกขสุมี" นี้ โดยพระประสงค์ดังนี้ว่า "ดูก่อนสารีบุตร ข้อที่เธอพยากรณ์ว่า ความอยากในเวทนาทั้งหลายไม่ปรากฏแก่เรา เพราะเหตุนี้" ดังนี้ นั้น เป็นการพยากรณ์ที่ดีแล้ว แต่เมื่อเธอจำแนกว่าเวทนามี ๓ อยู่ จึงทำให้เป็นช้ายิ่ง เพราะว่า เมื่อเธอพยากรณ์เวทนานั้นว่า "เป็นทุกข์" ดังนี้ พึงเป็นอันพยากรณ์ดีแล้วนั่นเอง และเมื่อเพียงมีความรู้ว่า "เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น" ดังนี้ ความอยากในเวทนาทั้งหลาย ก็ตั้งอยู่ไม่ได้.

บทว่า "กถิ วิโมกขา เพราะความหลุดพ้นอย่างไร" ได้แก่ เพราะความหลุดพ้นเช่นไร อธิบายว่า "เธอได้พยากรณ์พระอรหัตผล เพราะวิโมกข์ข้อไหน." บทว่า "อชฺฌตฺตวิโมกขา เพราะความหลุดพ้นภายใน ได้แก่เพราะพระอรหัตที่ตนกำหนดสังขารภายในบรรลุแล้ว.

ในคำว่า เพราะความหลุดพ้นภายในนั้น พึงทราบหมวด ๔ ดังนี้ "ความตั้งมั่นในภายใน ที่ชื่อว่า การออกภายใน ๑ ความตั้งมั่นในภายใน

ที่ชื่อว่า การออกภายนอก ๑ ความตั้งมั่นในภายนอก ที่ชื่อว่า การออก
ภายนอก ๑ ความตั้งมั่นในภายนอก ที่ชื่อว่า การออกภายใน ๑ ก็แม้
ธรรมตั้งมั่นแล้วในภายใน พึงทราบว่ามีในภายนอกนั่นเอง ที่ตั้งมั่น
ในภายนอก ก็พึงทราบว่า เป็นธรรมภายในนั่นเอง เพราะฉะนั้น ภิกษุ
บางรูปหยังญาณลงในสังขารอันเป็นภายใน กำหนดสังขารเหล่านั้นแล้ว
หยังลงภายนอก ครั้นกำหนด (สังขาร) แม้ในภายนอกได้แล้ว ย่อม
หยังลงภายในอีก. ในเวลาที่ภิกษุนั้นพิจารณาสังขารอันเป็นภายในย่อมมี
การออกจากมรรค. ความตั้งมั่นในภายใน ชื่อว่า เป็นการออกภายใน
อย่างนี้. บางรูปหยังญาณลงในสังขารอันเป็นภายใน กำหนดสังขาร
เหล่านั้นแล้ว หยังลงภายนอกอีก. ในเวลาที่ภิกษุนั้นพิจารณาสังขารใน
ภายนอก ชื่อว่าเป็นการออกจากมรรค. ความตั้งมั่นในภายใน ชื่อว่า
เป็นการออกภายนอกอย่างนี้. บางรูปหยังญาณลงในสังขารในภายนอก
กำหนดสังขารเหล่านั้นแล้ว หยังลงภายใน ครั้นกำหนดสังขารแม้ที่เป็น
ภายในได้แล้ว ก็หยังลงภายนอกอีก เมื่อเวลาที่ภิกษุนั้นพิจารณาสังขาร
ในภายนอก เป็นอันชื่อว่าออกจากมรรค. ความตั้งมั่นในภายนอก ชื่อ
ว่าเป็นการออกในภายนอกอย่างนี้ บางรูปหยังญาณลงในสังขารภายนอก
กำหนดสังขารเหล่านั้นแล้ว หยังลงภายในอีก ในเวลาที่ภิกษุนั้นพิจารณา
สังขารอันเป็นภายใน ชื่อว่าเป็นการออกจากมรรค. ความตั้งมั่นในภายนอก.
ชื่อว่าเป็นการออกในภายในอย่างนั้น. ในข้อนั้น พระสารีบุตรเถระกำหนด
สังขารอันเป็นภายในแล้ว เมื่อจะแสดงว่า "เราได้บรรลุพระอรหัตแล้ว"
ด้วยการออกจากมรรคในเวลากำหนดสังขารเหล่านั้น จึงกล่าวว่า "ดูก่อน
ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้ามีสติอยู่อย่างนั้น เพราะความหลุดพ้นในภายใน."

บทว่า "สพฺพุปาทานกฺขยา เพราะอุปาทานทั้งปวงสิ้นไป" ได้แก่เพราะความสิ้นไปแห่งอุปาทาน ๔ ทั้งหมด. คำว่า "ตถาสโต วิหฺรามิ เรามิ สติอยู่อย่างนั้น" ได้แก่เราประกอบด้วยสติอยู่ด้วยอาการนั้น. คำว่า "ยถาสติ วหนฺติ ผู้มีสติอยู่อย่างไร." ได้แก่เราผู้ประกอบด้วยสติอยู่ด้วยอาการใด. ข้อว่า "อสาวา นานุสฺสวณฺติ อาสวะทั้งหลายย่อมไม่ครอบงำ" อธิบายว่า อาสวะทั้งหลายมีกามาสวะเป็นต้น อันมีการไหลไปในอารมณ์ ๖ เป็นธรรมดา ทางทวาร ๖ อย่างนี้ คือ ไหลไป หลากไป หลังไหลไป เป็นไปในรูปทางตา ย่อมไม่ครอบงำ คือไม่ตามผูกพันเรา ได้แก่ไม่เกิดขึ้นแก่เรา อย่างไม่. ข้อว่า "อตุตฺตานญฺจ นาวชานามิ และไม่ดูหมิ่นตนเอง" แปลว่า ไม่ดูถูกตนเอง. การละความดูหมิ่น จึงเป็นอันพระสารีบุตรเถระกล่าวแล้วด้วยคำนี้. ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้ทั่วไปย่อมเป็นอันฝังใส.

บทว่า "สมณฺณ" ได้แก่สมณะคือพระพุทธเจ้า. ข้อว่า "เตสุวาทํ น กงฺขามิ ข้าพเจ้าไม่สงสัยในอาสวะเหล่านั้น" อธิบายว่า ข้าพเจ้าไม่สงสัยในอาสวะเหล่านั้น แม้โดยสรุปประเภทว่า กามาสวะคืออะไร ภวาสวะคืออะไร ทิฏฐาสวะคืออะไร และอวิชชาสวะคืออะไร ก็ดี โดยการกำหนดตัดจำนวนอย่างนี้ว่า อาสวะมี ๔ ดังนี้ก็ดี. ข้อว่า "เต เม ปหีนฺติ น วิจิจฺจามิ" อธิบายว่า ข้าพเจ้าไม่แคลงใจว่า อาสวะเหล่านั้น ข้าพเจ้าละได้แล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดง ความข้อนี้ จึงตรัสว่า "เมื่อเธอพยากรณ์อยู่อย่างนี้ พึงเป็นอันพยากรณ์ ดีแล้ว แต่เมื่อเธอกล่าวอยู่ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีสติอยู่ อย่างนั้น เพราะความหลุดพ้นในภายใน ดังนี้ จึงทำให้เป็นช้ายิ่ง."

ชื่อว่า "อุฏฺฐายาสนา วิหาริ ปาวิสิ เสตฺถิจฺจลฺกจากอาสนะแล้ว
เสตฺถิจฺจเข้าสู่พระวิหาร" อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสตฺถิจฺจขึ้นจาก
พระพุทธรอาสน์อันประเสริฐที่ปูลาดไว้ แล้วเสตฺถิจฺจเข้าสู่ภายในมหาคันธกุฎี
อันเป็นที่ประทับ ในเมื่อบริษัทยังมีได้แยกย้ายกันเลย. เพราะเหตุไร.
เพราะว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายเมื่อเทศนายังไม่จบ (และ.) บริษัทยังมี
ได้แยกย้ายกัน ได้เสตฺถิจฺจจากอาสนะ เมื่อจะเสตฺถิจฺจเข้าสู่พระคันธกุฎี
ย่อมเสตฺถิจฺจเข้าไปเพื่อชมเชยบุคคลหรือเพื่อชมเชยธรรมะ. ในการชมเชยนั้น
พระศาสดา เมื่อจะเสตฺถิจฺจเข้าไปเพื่อชมเชยบุคคล ได้ทรงพระดำริอย่างนี้
ว่า "บทนี้ เรายกขึ้นสู่อุเทศแสดงแต่โดยย่อ มิได้จำแนกโดยพิสดาร
พวกภิกษุที่ยอมรับปฏิบัติธรรมเล่าเรียนแล้ว จักเข้าไปถามพระอานนท์
บ้าง พระมหากัจจายนะบ้าง ภิกษุเหล่านั้น จักสนทนาเทียบเคียงกับญาณ
ของเรา แต่นั้น พวกที่ยอมรับปฏิบัติธรรมก็จักถามเราอีก เราจักชมเชย
บุคคลเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อที่พระอานนท์ก็ดี
พระมหากัจจายนะก็ดี กล่าวแก่ภิกษุแม่เหล่านั้น ชื่อว่า เป็นอันกล่าวดี
แล้ว แม้หากพวกเธอจะพึงถามข้อความนี้กะเราไฉน เราก็จะพึงพยากรณ์
อย่างนี้นั่นเอง แต่นั้น พวกภิกษุจักเข้าไปแสดงคารวะต่อพระเถระทั้งสอง
นั้น แม้พวกภิกษุเหล่านั้นก็จักชักชวนผู้อื่นให้ตั้งอยู่ในอรรถ ในธรรม
ผู้ที่ถูกภิกษุเหล่านั้นชักชวนแล้ว จักบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์แล้วทำ
ที่สุดทุกขได้." อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงมีพระ
ดำริอย่างนี้ว่า "เมื่อเราหลีกไปเสียแล้ว พระสารีบุตรนี้ จักได้กระทำ
ให้แจ้งซึ่งอานุภาพของตน ครั้นแล้ว เราเองก็จักชมเชยเธออย่างนั้น
พวกภิกษุที่ฟังคำชมเชยเธอของเราแล้ว เกิดความคารวะในเธอ จัก

สำคัญเธอว่าควรเข้าไปหา ควรเชื่อฟังคำของเธอ และควรเชื่อถือ ความสำคัญเช่นนั้น จักมีเพื่อประโยชน์และความสุขแก่พวกเธอตลอดกาลนาน."

พระศาสดา เมื่อจะเสด็จเข้าไปเพื่อทรงชมเชยธรรมะ ได้ทรงพระดำริเหมือนกับที่ทรงพระดำรินในธรรมทายาทสูตร. ก็ในธรรมทายาทสูตรนั้น พระองค์ทรงพระดำริอย่างนี้ว่า "เมื่อเราเข้าไปสู่วิหารแล้ว พระสารีบุตรเมื่อจะติเตียนอามิสทายาท และชมเชยธรรมทายาท จักนั่งในบริษัทนี้แหละแสดงธรรม เทศานันท์ที่เราทั้งสองแสดงตามมติอันมีความประสงค์อย่างเดียวกัน จักเป็นเลิศและหนักเช่นกับฉัตรหิน."

แต่ในพระสูตรนี้ พระศาสดามีพระประสงค์จะสถาปนาท่านพระสารีบุตรประกาศยกคุณธรรมอันดียิ่ง (ของท่าน) จึงเสด็จลุกจากอาสนะเพื่อจะทรงชมเชยบุคคล แล้วจึงเสด็จเข้าไปสู่พระวิหาร. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหายไป ณ อาสนะที่ประทับนั่งแล้วในที่เช่นนั้นเอง ฟังทราบว่าเป็นเสด็จเข้าสู่พระวิหารด้วยคติแห่งจิต (ด้วยอำนาจจิต)" ก็ถ้าฟังเสด็จไปด้วยคติแห่งกายไซ้ บริษัททั้งปวงก็พึงแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าไป. บริษัทนั้น ได้แยกย้ายกันไปเสียวาระหนึ่ง (ทำนองพักการประชุม) แล้วคงจะกลับมาประชุมใหม่อีก แต่ยังมีทันเรียบร้อย ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเสด็จเข้าสู่พระวิหารไปด้วยคติแห่งจิต (ด้วยอำนาจจิต) นั่นเอง โดยไม่ปรากฏพระองค์.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปแล้วอย่างนี้ ท่านพระสารีบุตรประสงค์จะบันลือสีหนาทที่อนุรูปต่อพระประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทีเดียว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน จึงได้เรียกพวกภิกษุในที่ประชุมนั้นมา. ชื่อว่า "ปุพฺพเ อปฺปปฏิสัวิตติ ไม่เคยรู้

มาก่อน" ได้แก่ปัญหาอันข้าพเจ้าไม่ทราบ คือไม่รู้มาก่อนว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จักตรัสถามปัญหาข้อนี้. คำว่า "**ปรหม์ ปญหิ** ปัญหาข้อแรก" ได้แก่ปัญหาข้อแรกนี้ คือ คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเขาถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ท่านรู้เห็นอย่างไร จึงพยากรณ์พระอรหันต์ผลว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาติคือความเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า "**ทนุชยิตตตัม** ทูลตอบล่าช้า" ได้แก่ความล่าช้า คือความไม่รวดเร็ว ได้มีเพื่อที่จะได้รู้พระประสงค์ของพระศาสดา. ข้อว่า "**ปรหม์ ปญหิ อนุโมทิติ** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาปัญหาข้อที่ ๑ แล้ว" อธิบายว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เมื่อจะทรงถามปัญหาข้อที่ ๒ นี้ว่า ท่านพระสารีบุตร ก็ชาติมีอะไรเป็นเหตุ ได้ทรงอนุโมทนาปัญหาข้อที่ ๑ ที่พระสารีบุตรเถระแก้แล้วอย่างนี้ว่า ชาติมีปัจจัยเป็นต้นเหตุ.

บทว่า "**เอตทโหติ** ได้มีความคิด" อธิบายว่า ความคิดนี้ ได้มีแล้ว เพราะคำที่ปัญหาได้ปรากฏโดยความเป็นหมู่เดียวกัน โดยนัยตั้งร้อยตั้งพัน ซึ่ง**พระผู้มีพระภาคเจ้า**อนุโมทนาแล้ว. ข้อว่า "**ทิวสพหุ ภควโต เอตมคฺคัม พุยากเรยฺย** แม้ข้าพเจ้าก็พึงทูลตอบข้อความนี้ ถวาย**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตลอดทั้งวัน" อธิบายว่า ข้าพเจ้าถูก**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามถึงเนื้อความในปฏิจสุมุขบาท แม้ตลอดทั้งวัน ก็พึงทูลตอบถวายด้วยบทและพยัญชนะอื่น ๆ แม้ตลอดทั้งวัน. ข้อว่า "**เยน ภควา เตนุปลสฺสุมิ** เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ" อธิบายว่า เล่ากันว่า พระกพารชัตตยภิกษุ นั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระสารีบุตรเถระย่อมบันลือสีหนาทอย่างยิ่ง เราจักกราบทูลเหตุนี้แด่พระทศพล เพราะฉะนั้น พระกพารชัตตยะจึงได้เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระ**

ภาคเจ้าถึงที่ประทับ.

สาวกบารมีญาณ อันสามารถมองเห็นความดับแห่งปัจจัยการ ชื่อว่า ธรรมชาติ ในคำนี้ว่า "ดูก่อนภิกษุ ก็ธรรมชาตินั้น." ก็สาวกบารมีญาณของพระสาวกทั้งหลาย เป็นไปในคติแห่งพระสัมพันธญาณนั่นเอง. ธรรมทั้งหลายที่เป็นอดีตเป็นอนาคตและเป็นปัจจุบัน ย่อมปรากฏแก่พระสัมพันธญาณ ฉันทใด สาวกบารมีญาณของพระสารีบุตรเถระ ย่อมรู้โคจรธรรมทั้งปวงของสาวกญาณ ก็ฉันทนั้น.

จบบรรดกถากพารัจตติยสูตรที่ ๒

๓. ปฐมญาณวัตตสูตร

ว่าด้วยญาณวัตต ๔๔

[๑๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงญาณวัตต ๔๔ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังซึ่งญาณวัตตนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๑๑๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ญาณวัตต ๔๔ เป็นไฉน. คือความรู้ในชราและมรณะ ๑ ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชราและมรณะ ๑ ความรู้ในความดับแห่งชราและมรณะ ๑ ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ๑ ความรู้ในชาติ ๑ ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชาติ ๑ ความรู้ในความดับแห่งชาติ ๑

ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งชาติ ๑ ความรู้ในภพ ๑ ความรู้
ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งภพ ๑ ความรู้ในความดับแห่งภพ ๑ ความรู้
ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งภพ ๑ ความรู้ในอุปาทาน ๑ ความรู้
ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งอุปาทาน ๑ ความรู้ในความดับแห่งอุปาทาน ๑
ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งอุปาทาน ๑ ความรู้ในตัณหา ๑
ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งตัณหา ๑ ความรู้ในความดับแห่งตัณหา ๑
ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งตัณหา ๑ ความรู้ในเวทนา ๑
ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งเวทนา ๑ ความรู้ในความดับแห่งเวทนา ๑
ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งเวทนา ๑ ความรู้ในผัสสะ ๑
ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งผัสสะ ๑ ความรู้ในความดับแห่งผัสสะ ๑
ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งผัสสะ ๑ ความรู้ในสพายตนะ ๑
ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งสพายตนะ ๑ ความรู้ในความดับแห่ง
สพายตนะ ๑ ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งสพายตนะ ๑ ความรู้
ในนามรูป ๑ ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งนามรูป ๑ ความรู้ในความ
ดับแห่งนามรูป ๑ ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งนามรูป ๑
ความรู้ในวิญญูณ ๑ ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งวิญญูณ ๑ ความรู้
ในความดับแห่งวิญญูณ ๑ ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่ง
วิญญูณ ๑ ความรู้ในสังขาร ๑ ความรู้ในเหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร ๑
ความรู้ในความดับแห่งสังขาร ๑ ความรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่ง
สังขาร ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านั้นเรียกว่า ญาณวัตถุ ๔๔.

[๑๒๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชราและมรณะเป็นไฉน. ความแก่
ภาวะของความแก่ ฟินหลุด ผมหงอก หน้เป็นเกลียว ความเสื่อมแห่ง

อายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่าชรา ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความทำลาย ความอันตราย มฤตยู ความตาย กาลกิรียา ความแตกแห่งชั้น ๆ ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งอินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เราเรียกว่ามรณะ ชราและมรณะ ดังพรรณนามาจะนี้ เรียกว่าชราและมรณะ เพราะชาติเกิด ชราและมรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ความตั้งใจไว้ชอบ ๑ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับชราและมรณะ.

[๑๒๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ซึ่งชราและมรณะอย่างนี้ ผู้ซึ่งเหตุเป็นแดนเกิดแห่งชราและมรณะอย่างนี้ ผู้ซึ่งความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ ผู้ซึ่งปฏิบัติทานอันให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ นี้ชื่อว่า ความรู้ในธรรมของอริยสาวกนั้น อริยสาวกนั้นนำภัยในอดีตและอนาคตไปด้วยธรรมนี้ ซึ่งตนเห็นแล้ว รู้แล้ว ให้ผลไม่มีกำหนดกาล อันตนได้บรรลุแล้ว อันตนหยั่งรู้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์ในอดีตกาลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ได้รู้ชราและมรณะ ได้รู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งชราและมรณะ ได้รู้ความดับแห่งชราและมรณะ ได้ปฏิบัติทานอันให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ เหมือนอย่างที่เรารู้ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น สมณะหรือพราหมณ์ในอนาคตกาลแม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็จักรู้ชราและมรณะ จักรู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งชราและมรณะ จักรู้ความดับแห่งชราและมรณะ จักปฏิบัติทานอันให้ถึงความดับแห่งชรา

และมรรณะ เหมือนอย่างที่เราอยู่ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น นี้ชื่อว่า **อันวย-
ญาณ**ของอริยสาวกนั้น.

[๑๒๒] **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ความรู้ ๒ อย่าง คือ**ธรรมญาณ***
อันวยญาณ* ๑ เหล่านี้ของพระอริยสาวก เป็น**ธรรมชาติ**บริสุทธิ์ผุดผ่อง
คูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกนี้เราเรียกว่า ผู้ถึงพร้อมด้วย**ทิฏฐิ**บ้าง ผู้ถึง
พร้อมด้วย**ทัศน**ะบ้าง ผู้มาสู่**สัทธรรม**นี้บ้าง เห็น**สัทธรรม**นี้บ้าง ประกอบ
ด้วย**ญาณ**ของพระ**เสขะ**บ้าง ประกอบด้วย**วิชา**ของพระ**เสขะ**บ้าง ถึง
กระแสนแห่ง**ธรรม**บ้าง เป็น**อริยบุคคล**ผู้มีปัญญาเครื่องชำระแรกกิเลสบ้าง
อยู่ชิดประค่อมตะนิพพานบ้าง.

[๑๒๓] **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** กิชาติเป็น**โณน**. **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย**
ก็ภพเป็น**โณน**. **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ก็อุปาทานเป็น**โณน**. **คูก่อนภิกษุ**
ทั้งหลาย ก็ตัณหาเป็น**โณน**. **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ก็เวทนาเป็น**โณน**.
คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผัสสะเป็น**โณน**. **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ก็สพายตนะ
เป็น**โณน**. **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ก็นามรูปเป็น**โณน**. **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย**
ก็วิญญาณเป็น**โณน**. **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ก็สังขารเป็น**โณน**. สังขารมี ๓
คือ กายสังขาร ๑ วิจิสังขาร ๑ จิตตสังขาร ๑ นี้เรียกว่าสังขาร เพราะ
อวิชาเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ อริยมรรค
มีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑
การงานชอบ ๑ อาชีพชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจ
ไว้ชอบ ๑.

[๑๒๔] **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย** อริยสาวกรู้ชัดสังขารอย่างนี้ รู้ชัดเหตุ

เป็นแดนเกิดแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้ นี้ชื่อว่า ความรู้ในธรรมของอริยสาวกนั้น อริยสาวกนั้นย่อมดำเนินในอดีตและอนาคตไปด้วยธรรมนี้ซึ่งตนเห็นแล้ว รู้แล้ว ให้ผลไม่มีกำหนดกาล อันตนได้บรรลุแล้ว อันตนยังรู้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์ในอดีตกาลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ได้รู้สังขาร ได้รู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร ได้รู้ความดับแห่งสังขาร ได้รู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขาร เหมือนอย่างที่เราอยู่ในบัดนี้เหมือนกัน ทั้งนี้ สมณะหรือพราหมณ์ในอนาคตกาลแม้เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็จักรู้สังขาร จักรู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งสังขาร จักรู้ความดับแห่งสังขาร จักรู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขาร เหมือนอย่างที่เราอยู่ในบัดนี้เหมือนกัน ทั้งนี้ นี้ชื่อว่า อำนวยญาณของอริยสาวกนั้น.

[๑๒๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรู้ ๒ อย่าง คือธรรมญาณ ๑ อำนวยญาณ ๑ เหล่านี้ ของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกนี้เราเรียกว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยทัศนะบ้าง ผู้มาสู่สัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง ประกอบด้วยญาณของเสขะบ้าง ประกอบด้วยวิชาของพระเสขะบ้าง ถึงกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นอริยบุคคลผู้มีปัญญาเครื่องชำระกิเลสบ้าง อยู่ชิดประค่อมตนิพพานบ้าง ดังนี้.

จบปฐมญาณวัตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาญาณวัตตสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในญาณวัตตสูตรที่ ๓ ต่อไป. ชื่อว่า "ติ สุณาถ พวกเธอจงฟังญาณวัตตุนั้น" ได้แก่พวกเธอจงฟังการแสดงญาณวัตตุนั้น. ญาณนั่นเอง พึงทราบว่า ญาณวัตต ในคำนี้ว่า ญาณวัตตุนี นี้. ใน ญาณ ๔ มี ชรามรณญาณ เป็นอาทิ ญาณที่ ๑ มี ๔ อย่างคือ สวณมยญาณ (ความรู้อันสำเร็จด้วยการฟัง) สัมมสนญาณ (ความรู้อันเกิดจากการพิจารณา) ปฏิวะชญาณ (ความรู้อันเกิดจากการรู้แจ้งแทงตลอด) ปัจจเวกขณญาณ (ความรู้อันเกิดจากการพิจารณา). ญาณที่ ๒ ก็เหมือนกัน. ส่วนญาณที่ ๓ เว้นสัมมสนญาณเสีย จึงมีเพียง ๓ อย่างเท่านั้น. ญาณที่ ๔ ก็เหมือนกัน เพราะว่า โนโลกูตตรธรรม ย่อมไม่มีสัมมสนญาณ. แม้ในคำว่า "ชาติยา ญาณ ความรู้ในชาติ" เป็นต้น ก็มีนัยนี้แหละ. ชื่อว่า "อิมินา ธมฺเมน ด้วยธรรมนี้" คือ ด้วย สังขาร ๔ นี้ หรือด้วยมรรคญาณธรรม.

ในบทว่า ทิฏฺฐเณ เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. บทว่า ทิฏฺฐเณ ได้แก่อันตนเห็นแล้วด้วยญาณจักขุ (ดวงตาคือปัญญา). บทว่า วิทิตฺเตน ได้แก่รู้แล้วด้วยปัญญา. บทว่า "อกาลิเกน ให้ผลไม่มีกำหนดกาล" ได้แก่ให้ผลในลำดับแห่งการรู้แจ้งแทงตลอดไม่ละเลยกาลใดๆ เลย. บทว่า "ปุตฺเตน ถึงแล้ว" แปลว่า บรรลุแล้ว. บทว่า "ปริโยคาพฺพฺเพน หยฺยังรู้แล้ว คืออันตนหยั่งรู้แล้ว" ได้แก่เข้าถึงด้วยปัญญา. บทว่า "อตี-ตานาคเต นยฺ เนติ นำนัยในอดีตและอนาคตไป" ได้แก่ำนำนัยในอดีต และอนาคตไปโดยนัยมีอาทิว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง."

ก็ในคำนี้ พระสารีบุตรเถระอาจนำนัยในอดีตและอนาคตไปด้วยสังขธรรม ๔ บ้าง ด้วยมรรคญาณธรรมบ้าง. ก็เมื่ออริยสัจ ๔ ก็ดี มรรคญาณก็ดี อันตนแทงตลอดแล้ว หลังจากนั้น ปัจจเวกขณญาณย่อมมี. พึงทราบ อธิบายว่า นำนัยไปด้วยปัจจเวกขณญาณนั้น. บทว่า อพุกุณฺณิสฺสุ แปลว่า ได้รู้แล้ว. คือ ทราบแล้ว. ข้อว่า "เสยฺยถาปีหิ เอตฺรหิ เหมือนอย่าง ที่เรารู้ในบัดนี้" คือเหมือนอย่างเรารู้ด้วยอำนาจอริยสัจ ๔ ในบัดนี้. บทว่า อนฺวये ญาณํ ได้แก่ความรู้ในธรรมอันเหมาะสม คือ ความรู้ ในอันติดตามญาณในธรรม. คำว่า อนฺวยญาณํ นี้ เป็นชื่อของปัจจเวกขณญาณ. ข้อว่า "ชฺมฺเม ญาณํ ได้แก่มรรคญาณ." เสขภูมิของ พระชินาสพ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในพระสูตรนี้ ด้วยประการ ฉะนี้.

จบอรรถกถาปฐมญาณวัตตสูตรที่ ๓

๔. ทุตติยญาณวัตตสูตร

ว่าด้วยการแสดงญาณวัตต ๗๗ แก่ภิกษุ

[๑๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงญาณวัตต ๗๗ แก่เธอทั้งหลาย เธอ ทั้งหลายจงตั้งใจฟังญาณวัตตนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุ เหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๑๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ญาณ วัตต ๗๗ เป็นไฉน. ญาณวัตต ๗๗ นั้น คือความรู้ว่า เพราะชาติเป็น

ปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมเนียมปฏิบัติของชาตินั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมเนียมปฏิบัติของภพนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมเนียมปฏิบัติของอุปาทานนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า ตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมเนียมปฏิบัติของตัณหา

นั่น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของเวทนานั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของผัสสะนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อสพายตนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อสพายตนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อสพายตนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณของสพายตนะนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สพายตนะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อนามรูปไม่มี สพายตนะจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สพายตนะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อนามรูปไม่มี สพายตนะจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะ

นามรูปเป็นปัจจัย สพายนะจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะ
จึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมชาติญาณของนามรูปนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม
ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า เพราะวิญญาณเป็น
ปัจจัย นามรูปจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี ๑
แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ๑
ความรู้ว่า เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี ๑ แม้ในอนาคตกาล ความ
รู้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อวิญญาณ
ไม่มี นามรูปจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมชาติญาณของวิญญาณนั้น มี
ความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑. ความรู้ว่า
เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อสังขารไม่มี
วิญญาณจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย
วิญญาณจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี ๑ แม้ใน
อนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ๑ ความ
รู้ว่า เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมชาติญาณของ
สังขารนั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑.
ความรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่ออวิชชา
ไม่มี สังขารจึงไม่มี ๑ แม้ในอดีตกาล ความรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็น
ปัจจัย สังขารจึงมี ๑ ความรู้ว่า เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี ๑ แม้
ในอนาคตกาล ความรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ๑ ความ
รู้ว่า เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี ๑ ความรู้ว่า ธรรมชาติญาณของ

อวิชชา นั้น มีความสั้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา ๑.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า ญาณวัตถุ ๗๗.

จบทุติยญาณวัตถุสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุติยญาณวัตถุสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยญาณวัตถุสูตรที่ ๔ ต่อไป.

บทว่า สตุตสตุตริ แปลว่า เจ็ด และเจ็ดสิบ คือ ๗๗. กล่าวกันว่า
ภิกษุเหล่านั้นผู้กล่าวพัญชนะ เมื่อมีผู้กล่าวเพิ่มพัญชนะมากขึ้น ก็สามารถ
แทงตลอดได้. เพราะฉะนั้น พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตาม
อัชสาสัยของภิกษุเหล่านั้น. บทว่า "ธมฺมาภูจิติญานํ ธรรมฐิติญาน"
คือความรู้ในปัจจัยการ ก็ปัจจัยการท่านเรียกว่า ธรรมฐิติ เพราะเป็นเหตุ
ของปวัตติฐิติแห่งธรรมทั้งหลาย. ญาณในธรรมฐิตินี้ ชื่อว่า ธรรมฐิติญาณ.
คำว่าธรรมฐิติญาณนี้เป็นชื่อของญาณ ๖ เพียงอย่างเดียวเท่านั้น. บทว่า
ขยธมฺมํ คือถึงความสั้นไปเป็นสภาวะ. บทว่า วยธมฺมํ คือถึงความเสื่อม
ไปเป็นสภาวะ. บทว่า วิจารณ์ธมฺมํ คือถึงความคลายกำหนดเป็นสภาวะ.
บทว่า นิโรธธมฺมํ คือถึงความดับเป็นสภาวะ. คำว่า สตุตสตุตริ อธิบาย
ว่า ใน ๑๑ บท แบ่งเป็นบทละ ๗ จึงรวมเป็น ๗๗. การบรรลुวิปัสสนา
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ชื่อวิปัสสนาในพระสูตรนี้.

จบอรรถกถาทุติยญาณวัตถุสูตรที่ ๔

๕. ปฐมอวิชาปัจฉยสูตร

ว่าด้วยสังขารมีเพราะอวิชาเป็นปัจจัย

[๑๒๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๒๙] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่ง ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชรามรณะเป็นไฉน และชรามรณะนี้เป็นของใคร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ตั้งปัญหา ยังไม่ถูก คุณก่อนภิกษุ ผู้ใดพึงกล่าวว่า ชรามรณะเป็นไฉน และชรามรณะนี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า ชรามรณะเป็นอย่างอื่น และชรามรณะนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้นมีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างแต่พยัญชนะเท่านั้น คุณก่อนภิกษุ เมื่อมีทิฏฐิว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ความอยู่ประพาศิพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่าเมื่อมีทิฏฐิว่า ชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพาศิพรหมจรรย์ย่อมไม่มี คุณก่อนภิกษุ ตถาคคยอมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแหวะส่วนสุดทั้งสองนั้น ดังนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ.

[๑๓๐] ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชาติเป็นไฉน และชาตินี้เป็นของใคร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ตั้งปัญหา ยังไม่ถูก คุณก่อนภิกษุ ผู้ใดพึงกล่าวว่า ชาติเป็นไฉน และชาตินี้เป็นของ

ใคร หรือฟังกล่าวว่า ชาติเป็นอย่างอื่น และชาตินี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้นมีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น คุณก่อนภิกษุ เมื่อมีทิฏฐิวา ชิพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่าเมื่อมีทิฏฐิวา ชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี คุณก่อนภิกษุ ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแวะส่วนสุดทั้งสองนั้น ดังนี้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ.

[๑๓๑] ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภพเป็นไฉน และภพนี้เป็นของใคร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ตั้งปัญหา ยังไม่ถูก คุณก่อนภิกษุ ผู้ใดฟังกล่าวว่า ภพเป็นไฉน และภพนี้เป็นของใคร หรือฟังกล่าวว่า ภพเป็นอย่างอื่น และภพนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้นมีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น คุณก่อนภิกษุ เมื่อมีทิฏฐิวา ชิพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือเมื่อมีทิฏฐิวา ชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี คุณก่อนภิกษุ ตถาคตย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแวะส่วนสุดทั้งสองนั้น ดังนี้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ... เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน... เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา... เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา... เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ... เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป... เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ...

[๑๓๒] ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สังขาร

เป็นโฉน และสังขารนี้เป็นของใคร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ตั้งปัญหายังไม่ถูก คุณก่อนภิกษุ ผู้ใดฟังกล่าวว่า สังขารเป็นโฉน และสังขารนี้เป็นของใคร หรือฟังกล่าวว่า สังขารเป็นอย่างอื่นและสังขารนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้น มีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น คุณก่อนภิกษุ เมื่อมีทิฏฐิว่า ชิพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ความอยู่ประพฤติ พรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือเมื่อมีทิฏฐิว่า ชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี คุณก่อนภิกษุ ตถาคตย่อมแสดงธรรม โดยสายกลาง ไม่ข้องแวะส่วนสุดทั้งสองนั้น ดังนี้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร.

[๑๓๓] คุณก่อนภิกษุ ทิฏฐิไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคลลเสพผิด ส่ายหาไปว่า ชราและมรณะเป็นโฉน และชรามรณะนี้เป็นของใคร หรือว่าชรามรณะเป็นอย่างอื่น และชรามรณะนี้เป็นของผู้อื่น ว่าชิพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทิฏฐิเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตัครากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชชาดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ.

[๑๓๔] คุณก่อนภิกษุ ทิฏฐิไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคลลเสพผิด ส่ายหาไปว่า ชาติเป็นโฉน และชาตินี้เป็นของใคร หรือว่าชาติเป็นอย่างอื่น และชาตินี้เป็นของผู้อื่น ว่าชิพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทิฏฐิเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตัครากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน

ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชชาดับด้วยสํารอก โดยไม่มีเหลือ.

[๑๓๕] คุณก่อนภิกษุ ทิฏฐิไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ส่ายหาไปว่า ภพเป็นไฉน และภพนี้เป็นของใคร หรือว่าภพเป็นอย่างอื่น และภพนี้เป็นของผู้อื่น ว่าชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทิฏฐิเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวก นั้นละได้แล้ว ตั้ดราภพแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชชาดับด้วยสํารอก โดยไม่มีเหลือ... อุปาทานเป็นไฉน... ตั้ดหาเป็นไฉน... เวทนาเป็นไฉน... ผัสสะเป็นไฉน... สฬายตนะเป็นไฉน... นามรูปเป็นไฉน... วิญญาณ เป็นไฉน...

[๑๓๖] คุณก่อนภิกษุ ทิฏฐิไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อัน บุคคลเสพผิด ส่ายหาไปว่า สังขารเป็นไฉน และสังขารนี้เป็นของใคร หรือว่าสังขารเป็นอย่างอื่น และสังขารนี้เป็นของผู้อื่น ว่าชีพก็อันนั้น สรีระ ก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทิฏฐิเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตั้ดราภพแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชชาดับ ด้วยสํารอกโดยไม่มีเหลือ.

จบปฐมอวิชชาปัจจยสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมอวิชชาปัจจยสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในอวิชชาปัจจยสูตรที่ ๕ ต่อไป.

พระศาสดาทรงให้เทศนาจบลงในคำว่า สมุทโย โหติ นี้เอง. เพราะเหตุไร. เพราะเพื่อให้โอกาสแก่ผู้มีทักขณิ. เพราะว่า ในบริษัทนั้นผู้มีทักขณิมีจิตครุ่นคิดกังวลมีอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า "ผู้นั้นจักถามปัญหา ครั้นแล้วเราจักแก้แก่เขา" ดังนั้น จึงทรงพักเทศนาไว้ เพื่อให้ผู้นั้นเห็นโอกาส. ข้อนั้นว่า "โน กลุโล ปลูกโห ตั้งปัญหายังไม่ถูกต้อง" อธิบายว่า ปัญหานี้เป็นปัญหาที่ไม่ควร คือเป็นปัญหาที่เลว. ก็ข้อที่ถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชรามรณะเป็นไฉน" นี้ เป็นการถามดีแล้ว มิใช่หรือ. ตอบว่า เป็นการถามที่ดีแล้วก็จริง แต่ก็เหมือนอย่างว่า เมื่อคนเอาก้อนอุกประมาณเท่ามะขามป้อมทรงไว้ข้างบนสุดของโกชณะดิที่เขาดักใส่ถาดทองราคาตั้งแสน โกชณะทั้งหมดก็ต้องกลายเป็นโกชณะเลวควรทิ้งฉันทใด แม้ปัญหานี้ก็เป็นปัญหาเลว เพราะกล่าวด้วยการเข้าไปยึดถือสัตว์นี้ว่า "ก็แลชรามรณะนี้เป็นของใคร." เหมือนโกชณะนั้นที่กลายเป็นโกชณะเลวเพราะก้อนอุกฉันทนั้นแล.

บทว่า "พुरुหมุจริยวาโส การอยู่ประพฤติพรมจรรย์" คืออยู่ด้วยอริยมรรค. ข้อนั้นว่า "ตัม ชิวํ ตัม สริริ ชีพก็อันนั้น สริริระก็อันนั้น" อธิบายว่า ก็ผู้ใดมีความเห็นเช่นนี้ ผู้นั้นย่อมถือเอาว่า เมื่อชีพขาดสูญ สริริระก็ขาดสูญ เมื่อสริริระขาดสูญ ชีวก็ขาดสูญ" เมื่อถืออย่างนี้ ความเห็นนั้น จึงชื่อว่า อุกเขตทักขณิ เพราะได้ถือเอาว่า "สัตว์ย่อมขาดสูญ." แต่ถ้าจะฟังถือเอาว่า "สังขารทั้งหลายแล ย่อมเกิดขึ้นและดับไปทั้งนั้น." ความเห็นที่ยังลงในพระศาสนาฟังเป็นสัมมาทักขณิ ก็ชื่อว่าอริยมรรคนี้ย่อมดับวิภูษะตัดขาดวิภูษะเกิดขึ้น. เมื่อสภาวะแห่งอาการที่ถือเอาด้วยอุกเขตทักขณิยังมีอยู่ (ถ้า) เว้นมรรคภาวนาเสีย วิภูษะนั้นแลย่อมดับได้ไซ้ เพราะ

เหตุ นั้น มรรคภาวนา (การเจริญมรรค) ย่อมไม่มีประโยชน์. ด้วยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า " การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี."

ฟังทราบวินิจฉัยในนัยที่สอง. ผู้ใดมีความเห็นอย่างนี้ว่า ชีพก็ อย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง ผู้นั้นย่อมเป็นอันถือเอาว่า สรีระย่อมขาด สูญในโลกรู้เอง แต่ชีวิตย่อมไปตามสบาย เหมือนนกที่ออกจากกรงได้ก็ ไปตามสบายของตนฉะนั้น. เมื่อถืออย่างนี้ ความเห็นนั้น จึงชื่อว่า สัสสตทิฎฐิ เพราะได้ถือเอาว่า "ชีวิตจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น" ก็อริย- มรรคนี้เมื่อเว้นเสียซึ่งวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ ย่อมเกิดขึ้น. เมื่อความเที่ยง ความแท้ ความคงที่แม้ในสังขารอย่างเดียวยังมีอยู่ อริยมรรคนั้น แม้เกิด ขึ้นแล้วก็ไม้อาจทำให้วัฏฏะหยุดหมุนเวียนได้ เพราะฉะนั้น มรรคภาวนา จึงไม่มีประโยชน์. ด้วยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "ดูก่อน ภิกษุ เมื่อมีความเห็นว่า ชีพก็อย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง การอยู่ประพฤติ พรหมจรรย์ย่อมไม่มี. คำว่า "เป็นข้าศึก" เป็นต้น ล้วนเป็นไวพจน์ของ มิจฉาทิฎฐิทั้งนั้น. ก็มิจฉาทิฎฐินั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็น ข้าศึกเพราะรองรับตนเองเหมือนข้าศึก เพราะอรรถว่า ชำแรกสัมมาทิฎฐิ ตรัสเรียกว่า อัมบุคคตเสพผิต เพราะไม่เป็นไปตามสัมมาทิฎฐิ แต่เป็น ไปโดยเกลียดชังต่อสัมมาทิฎฐินั้น ตรัสเรียกว่า ดินรนแกว่งสายไปผิตรูป เพราะบางครั้งก็เป็นอุจเฉททิฎฐิคือความขาดสูญ บางคราวก็เป็นสัสสตทิฎฐิ คือความเที่ยงแท้. บทว่า ตาลาวตุถุกตานิ คือทำให้เหมือนตาลยอดด้วน อธิบายว่า เหมือนตาลยอดด้วน เพราะอรรถว่า ไม่งอกขึ้นอีก และทำ

ให้เหมือนที่ที่ถอนตาลขึ้นทั้งรากตั้งไว้. ชื่อว่า อนภาว คตานิ แปลว่า ถึงความไม่มีในภายหลัง.

จบอรรถกถาปฐมอวิชาปัจฉยสูตรที่ ๕

๖. ทุติยอวิชาปัจฉยสูตร

ว่าด้วยอวิชาเป็นปัจฉัยแก่สังขาร

[๑๓๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจฉัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจฉัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๓๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าวว่า ชรามรณะเป็นไฉน และชรามรณะนี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า ชรามรณะเป็นอย่างอื่น และชรามรณะนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้น มีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีทิวฐิวว่า ชิพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ความอยู่ประพตติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือเมื่อมีทิวฐิวว่า ชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพตติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแหวะส่วนสุดทั้งสองนั้น ดังนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจฉัย จึงมีชรามรณะ ฯลฯ

ชาติเป็นไฉน...ภพเป็นไฉน...อุปาทานเป็นไฉน...ตัณหาเป็นไฉน...เวทนาเป็นไฉน...ผัสสะเป็นไฉน...สพายตนะเป็นไฉน...นามรูปเป็นไฉน... วิญญาณเป็นไฉน.

[๑๓๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าวว่า สังขารเป็นโณ และสังขารนี้เป็นของใคร หรือพึงกล่าวว่า สังขารเป็นอย่างอื่น และสังขารนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองของผู้นั้น มีเนื้อความอย่างเดียวกัน ต่างกัน แต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีทิวฏฐิว่า ชิพกัอันนั้น สรีระกัอันนั้น ความอยู่ประพตติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือเมื่อมีทิวฏฐิว่า ชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ความอยู่ประพตติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแวงส่วนสุดทั้งสองนั้น ดังนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ๆ ล ๆ

[๑๔๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ทิวฏฐิไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ส่ายหาไปว่า ชรามรณะเป็นโณ และชรามรณะเป็นของใคร หรือว่าชรามรณะเป็นอย่างอื่น และชรามรณะนี้เป็นของผู้อื่น ว่าชิพกัอันนั้น สรีระกัอันนั้น หรือว่าชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทิวฏฐิเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตตรากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชาดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ.

[๑๔๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ทิวฏฐิไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ส่ายหาไปว่า ชาติเป็นโณ และชาตินี้เป็นของใคร หรือว่าชาติเป็นอย่างอื่น และชาตินี้เป็นของผู้อื่น ว่าชิพกัอันนั้น สรีระกัอันนั้น หรือว่าชิพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทิวฏฐิเหล่านั้นทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตตรากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชาดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ ๆ ล ๆ

ภพเป็นไฉน... อุปาทานเป็นไฉน... ตัณหาเป็นไฉน... เวทนา
เป็นไฉน... ผัสสะเป็นไฉน... สพายตนะเป็นไฉน... นามรูปเป็นไฉน...
วิญญานเป็นไฉน...

[๑๔๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทิฏฐิไม่ว่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็น
ข้าศึก อันบุคคลเสพผิด ส่ายหาไปว่า สังขารเป็นไฉน และสังขารนี้เป็น
ของใคร หรือว่าสังขารเป็นอย่างอื่น และสังขารนี้เป็นของผู้อื่น ว่าชีพก็
อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ทิฏฐิเหล่านั้น
ทั้งสิ้น อันอริยสาวกนั้นละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดัง
ตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะ
อวิชชาดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ.

จบทศยอวิชชาปัจจยสูตรที่ ๖

อรรถกถาทศยอวิชชาเป็นปัจจยสูตรที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในทศยอวิชชาปัจจยสูตรที่ ๖ ต่อไป.

ชื่อว่า "อิติ วา ภิกขเว โย วเทยฺย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าว
อย่างนี้" อธิบายว่า ในบริษัทนั้น ผู้ถือทิฏฐิใครที่จะถามปัญหามีอยู่. แต่ผู้
นั้นพระธาตุแห่งผู้ไม่กล้าหาญจึงไม่อาจจะลุกขึ้นถามพระทศพล. เพราะฉะนั้น
พระศาสดาจึงตรัสถามเสียเองตามความประสงค์ของเขา เมื่อจะทรงแก้ จึง
ตรัสอย่างนี้.

จบอรรถกถาทศยอวิชชาปัจจยสูตรที่ ๖

๗. นตุมหสูตร

ว่าด้วยปัจจัยปรุงแต่งกรรม

[๑๔๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ทั้งไม่ใช่ของ
ผู้อื่น ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมเก่านี้นี้พืงเห็นว่า อันปัจจัยปรุงแต่ง เกิด
ขึ้นด้วยความตั้งใจ เป็นที่ตั้งของเวทนา.

[๑๔๔] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในเรื่องกาย
นั้น ย่อมมณสิการโดยแยกคายซึ่งปฏิกิจสมุบาทเป็นอย่างดีว่า เมื่อสิ่งนี้มี
สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่
มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ด้วยประการดังนี้ คือ เพราะอวิชาเป็น
ปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความ
เกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ก็เพราะอวิชาดับ
โดยสාරอกไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบนตุมหสูตรที่ ๗

อรรถกถานตุมหสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในนตุมหสูตรที่ ๗ ต่อไป.

ชื่อว่า "นาย คุมุหากิ กายนี้มีไม่ใช่ของพวกเธอ" อธิบายว่า เมื่ออตตคามิอยู่
ขึ้นชื่อว่าสิ่งที่เป็นอตตาก็ย่อมมี. แต่อตตานั้นแหละย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า กายนี้มีไซ้ของพวกเธอ. ชื่อว่า "นาปี
อณฺเฐลั" ทั้งมีไซ้ของผู้อื่น" คือ อตฺตาของคนอื่นชื่อว่าเป็นอื่นไป. เมื่ออตฺตา
นั้นมีอยู่ ที่ชื่อว่า อตฺตาอื่นก็พึงมี ทั้งอตฺตาอื่นนั้นก็ไม่มี. เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ทั้งมีไซ้ของคนอื่น. ชื่อว่า "ปุราณมัท
ทิกฺขเว กมฺมํ" คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมเก่านี" อธิบายว่า กรรมนี้มีไซ้
กรรมเก่าเลย แต่กายนี้ บังเกิดเพราะกรรมเก่า เพราะฉะนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ด้วยปัจฉยโวหาร. บทว่า อภิสงฺขตํ เป็นต้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยศัพท์เป็นเพศชายโดยอำนาจแห่งกรรมโวหาร
นั่นเอง. ก็ในคำว่า อภิสงฺขตํ เป็นต้นนี้ มีอธิบายดังนี้ บทว่า อภิสงฺขตํ
ได้แก่ กายนี้พึงเห็นว่า อันปัจฉยแต่งแล้ว. บทว่า อภิสถฺยเจตยิตฺถํ ได้แก่
พึงทราบว่ามีเจตนาเป็นที่ตั้ง คือมีความจงใจเป็นมูล. บทว่า เวทนียํ
ได้แก่ พึงทราบว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา.

จบอรรถกถานคฺคมาสุตฺตที่ ๗

๘. ปฐมเจตนาสูตร

ว่าด้วยความเกิดและดับกองทุกข์

[๑๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมนงใจ ย่อมคำริ และกรุ่นคิด
ถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอรัมมณปัจฉยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญูณ เมื่อมี
อรัมมณปัจฉย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงมี เมื่อวิญญูณนั้นตั้งมั่นแล้ว

เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อมีความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไป ชาติ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส จึงมีต่อไป ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ยังครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้น เป็นอรัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญูณ เมื่อมีอรัมมณปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงมี เมื่อวิญญูณนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อมีความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไป ชาติ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงมีต่อไป ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอรัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญูณ เมื่อไม่มีอรัมมณปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงไม่มี เมื่อวิญญูณนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไป จึงไม่มี เมื่อความบังเกิดคือภพใหม่ต่อไปไม่มี ชาติ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสต่อไปจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบปฐมเจตนาสูตรที่ ๘

อรรถกถापฐมเจตนาสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในเจตนาสูตรที่ ๘ ต่อไป.

ชื่อว่า ยถุจ ภิกขเว เจเตติ "คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมจงใจ สิ่งใด" อธิบายว่า ย่อมจงใจ คือยังความจงใจใดให้เป็นไป. ชื่อว่า ยถุจ

ปกปฺเปติ "ย่อมดำริสิ่งใด อธิบายว่า ย่อมดำริ คือยังความดำริใดให้เป็นไป. ชื่อว่า **ยลฺย อนุเสติ** ย่อมครุ่นคิดถึงสิ่งใด" อธิบายว่า ย่อมครุ่นคิด คือยังความครุ่นคิดใดให้เป็นไป. ก็ในข้อความนี้ ความจงใจอันเป็นกุศล และอกุศล ที่เป็นไปในภุมิ ๓ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงถือเอาว่า ย่อมจงใจ ความดำริด้วยตัณหาและทิฏฐิในจิตอันเกิดพร้อมด้วยโลภะ ๘ ดวง ทรงถือเอาว่า ย่อมดำริ. ความครุ่นคิด ทรงถือเอาด้วยที่สุดแห่งเจตนา ๑๒ ที่เกิดพร้อมกัน และด้วยที่สุดแห่งอุปนิสัยว่า ย่อมครุ่นคิด. ชื่อว่า "อารมฺมณเมตฺ โหติ สิ่งนั้นเป็นอารมฺมณปัจจัย" ได้แก่ ธรรมชาติมีเจตนาเป็นต้นนี้ เป็นปัจจัย. และปัจจัยทรงประสงค์เอาว่า อารมณฺ์ในที่นี้. ชื่อว่า **วิญฺญาณสุส จิตฺยา** เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญฺญาณ" คือ เพื่อความตั้งอยู่แห่งกรรมวิญฺญาณ. ชื่อว่า **อารมฺมณเส สติ** เมื่อมีอารมฺมณปัจจัย ได้แก่ เมื่อปัจจัยนั้นมีอยู่. บทว่า **ปติฏฺฐา วิญฺญาณสุส โหติ** ความว่า ย่อมเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกรรมวิญฺญาณนั้น. บทว่า **ตสฺมี ปติฏฺฐิตเส วิญฺญาณเส** "ได้แก่" เมื่อกัมมวิญฺญาณนั้นตั้งมั่นแล้ว. บทว่า **"วิรุพฺุเห เจริญฺขึ้นแล้ว"** "ได้แก่" เมื่อเกิดมูลเหตุแห่งการบังเกิด เพราะสามารถให้กรรมทรุดโทรมไปแล้วชกฺปฏิสนธิมา. บทว่า **"ปฺนพฺุภาว-ภินิพฺุพฺุตฺติ"** แปลว่า ความบังเกิด กล่าวคือภพใหม่. ขณะที่ความจงใจอันเป็นไปในภุมิ ๓ ไม่เป็นไป **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสด้วยคำนี้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุไม่จงใจ" ขณะที่ความดำริเรื่องตัณหาและทิฏฐิไม่เป็นไป **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสด้วยคำว่า **"โน จ ภิกฺขเว เจเตติ** ก็ภิกษุไม่ดำริ," ด้วยบทว่า **โน จ ปกปฺเปติ** ท่านกล่าวถึงขณะแห่งความดำริด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิไม่เป็นไป. กิริยาที่เป็นกามาพจร

คือความครุ่นคิด ในวิบากอันเป็นไปในภูมิ ๓ ทรงถือเอาด้วยคำว่า "อนุเสติ ย่อมครุ่นคิด." ในคำว่า "อนุเสติ" นี้ ทรงถือเอาผู้ที่ยัง ละความครุ่นคิดไม่ได้. ชื่อว่า "อารมมณเมตฺ โหติ อารัมมณปัจจยํนั้น ย่อมมี" หมายความว่าเมื่อความครุ่นคิดมีอยู่ ความครุ่นคิดนั้นจึงเป็น ปัจจัย (แห่งกัมมวิญญาณ) โดยแท้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งกัมมวิญญาณ เป็นสิ่งที่ใครห้ามไม่ได้.

ในบทว่า "โน จ เจเตติ ก็ภิกษุไม่จงใจ" เป็นต้น กุศล- เจตนาและอกุศลเจตนาอันเป็นไปในภูมิ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน บทที่ ๑. ตัณหาและทิวฏฐิในจิต ๘ ดวง ตรัสไว้ในบทที่ ๒. ความครุ่นคิด ที่บุคคลครุ่นคิด โดยที่สุดที่ยังละไม่ได้ในธรรมมีประการดังกล่าวแล้ว ตรัส ไว้ในบทที่ ๓.

อีกอย่างหนึ่ง เพื่อมิให้ฉงนในพระสูตรนี้ ควรทราบหมวด ๔ ดังนี้คือ ย่อมจงใจ ย่อมดำริ ย่อมครุ่นคิด หมวด ๑. ย่อมไม่จงใจ แต่ดำริ และครุ่นคิด หมวด ๑. ย่อมไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ครุ่นคิด หมวด ๑. ย่อมไม่จงใจ ไม่ดำริ และไม่ครุ่นคิด หมวด ๑. ในหมวด ๔ นั้น การกำหนดธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในนัยที่ ๑. กุศลเจตนาอันเป็นไปในภูมิ ๓ และอกุศลเจตนา ๔ ทรงถือเอาว่า "จงใจ" ในนัยที่ ๒. ตัณหาและทิวฏฐิในจิต ๘ ดวง ทรงกล่าวว่า "ไม่ดำริ" ความครุ่นคิด โดยที่สุดแห่งอุปนิสัยในกุศลอันเป็นไปใน ภูมิ ๓ ก็ดี โดยที่สุดแห่งปัจจัยที่เกิดพร้อมกันในอกุศลเจตนา ๔ ก็ดี โดยที่สุดแห่งอุปนิสัยก็ดี ทรงถือเอาว่า "อนุสโย ครุ่นคิด." กุศลและ อกุศลที่เป็นไปในภูมิ ๓ ทรงกล่าวว่า "ไม่จงใจ" ในนัยที่ ๓. ตัณหาและ

ทิวฐิในจิต ๘ ดวง ทรงกล่าวว่า "ไม่คำริ" พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามจิตที่มาในพระสูตร แล้วทรงถือเอาอุปนิสัยโดยที่สุดที่ยังละไม่ได้ ในกุศลจิต อกุศลจิต วิปากจิต กิริยาจิต ที่เป็นไปในภูมิ ๓ และรูปด้วยคำว่า "ย่อมครุ่นคิด." นัยที่ ๔ เช่นกับนัยก่อนแล.

บทว่า ตทปฺปติฏฺฐิเต แปลว่า เมื่อวิญญาณนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว. บทว่า "อวิรุพฺพเห ไม่เจริญขึ้นแล้ว" ได้แก่ เมื่อเกิดมูลแห่งการไม่บังเกิด เพราะสามารถให้กรรมทรุดโทรมแล้วชักปฏิสนธิมา. ถามว่า ก็ในวาระที่ ๓ นี้ท่านกล่าวถึงอะไร. แก้วว่า กล่าวถึงกิจของอรหัตมรรค. จะกล่าวว่า การกระทำกิจของพระขีณาสพบ้าง นวโลกุตระธรรมบ้าง ก็ควร. แต่ในวาระนี้ มีอธิบายว่า ระหว่างวิญญาณกับภพใหม่ในอนาคตเป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างเวทนากับคัตถหาเป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างภพกับชาติเป็นสนธิอันหนึ่ง.

จบอรรถกถาปฐมเจตนาสูตรที่ ๑

๕. ทุตติยเจตนาสูตร

ว่าด้วยความเกิดดับแห่งกองทุกข์

[๑๔๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมจงใจ ย่อมคำริ และครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมเป็นอาร์มมณปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาณ เมื่อมีอาร์มมณปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญ

ขึ้นแล้ว ความห้อยลงแห่งนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี
สพายนะ เพราะสพายนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย
จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสกปริเทวทุกข-
โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ยังคงครุ่นคิดถึงสิ่งใด
สิ่งนั้นย่อมเป็นอรัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญูณ เมื่อมีอรัมมณ-
ปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงมี เมื่อวิญญูณนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญ
ขึ้นแล้ว ความห้อยลงแห่งนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี
สพายนะ เพราะสพายนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย
จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสกปริเทวทุกข-
โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประ-
การอย่างนี้.

[๑๔๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และ
ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอรัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่ง
วิญญูณ เมื่อไม่มีอรัมมณปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงไม่มี เมื่อ
วิญญูณนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว ความห้อยลงแห่งนามรูปจึง
ไม่มี เพราะนามรูปดับ สพายนะจึงดับ เพราะสพายนะดับ ผัสสะจึงดับ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 210

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ
ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและ
อุปายาสต่อไปจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้.

จบทุกขเจตนาสูตรที่ ๕

อรรถกถาทุกขเจตนาสูตรที่ ๕

ในทุกขเจตนาสูตรที่ ๕ มีอธิบายว่า ระหว่างวิญญาณกับนามรูป
เป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างเวทนาจับตัณหาเป็นสนธิอันหนึ่ง ระหว่างภพ
กับชาติเป็นสนธิอันหนึ่ง ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาทุกขเจตนาสูตรที่ ๕

๑๐. ตติยเจตนาสูตร

ว่าด้วยความเกิดและดับกองทุกข์

[๑๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมจงใจ ย่อมดำริ และย่อมครุ่นคิดถึง
สิ่งใด สิ่งนั้นย่อมเป็นอรัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาณ เมื่อมี
อรัมมณปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งมั่นแล้ว
เจริญขึ้นแล้ว ตัณหาจึงมี เมื่อมีตัณหา คติในการเวียนมาจึงมี เมื่อมีคติ
ในการเวียนมา จุติและอุปบัติจึงมี เมื่อมีจุติและอุปบัติ ชาติชราและมรณะ

โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่ตั้งใจ ไม่ดำริ แต่ยังคงรุ่มคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญูณ เมื่อมีอารมณ์ปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงมี เมื่อวิญญูณนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ตัณหาจึงมี เมื่อมีตัณหา คติในการเวียนมาจึงมี เมื่อมีคติในการเวียนมา จุติและอุปบัติจึงมี เมื่อมีจุติและอุปบัติชาติชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๕๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่ตั้งใจ ไม่ดำริ และไม่รุ่มคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอารมณ์ปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญูณ เมื่อไม่มีอารมณ์ปัจจัย ความตั้งมั่นแห่งวิญญูณจึงไม่มี เมื่อวิญญูณนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว ตัณหาจึงไม่มี เมื่อไม่มีตัณหา คติในการเวียนมาจึงไม่มี เมื่อไม่มีคติในการเวียนมา จุติและอุปบัติจึงไม่มี เมื่อไม่มีจุติและอุปบัติ ชาติ ชราและมรณะ โสภปริเทวทุกข-โทมนัสและอุปายาสต่อไปจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบตติยเจตนาสูตรที่ ๑๐

กพารชตติยวรรคที่ ๔ จบ

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ภูตมิตสูตร ๒. กพารขัตติยสูตร ๓. ปฐมญาณวัตตสูตร
๔. ทุติยญาณวัตตสูตร ๕. ปฐมอวิชาปัจฉยสูตร ๖. ทุติยอวิชา-
ปัจฉยสูตร ๗. นตุมหากังสูตร ๘. ปฐมเจตนาสูตร ๙. ทุติยเจตนา-
สูตร ๑๐. ตติยเจตนาสูตร.

อรรถกถาตติยเจตนาสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในตติยเจตนาสูตรที่ ๑๐ ต่อไป.

บทว่า นติ แปลว่า ตัณหา. ก็ตัณหานั้น เรียกว่า นติ เพราะอรรถว่า
น้อมไปในอารมณ์มีรูปเป็นต้น อันเป็นปียรูป รูปที่น่ารัก. ชื่อว่า อาคตคติ
โหติ แปลว่า คติในการเวียนมาจึงมี. เมื่อกรรม กรรมนิमित หรือคตินิมิต
มาปรากฏ คติแห่งวิญญาณย่อมมีด้วยอำนาจปฏิสนธิ. บทว่า "จตุปปาโต
จติและอุปบัติจึงมี" หมายความว่า เมื่อคติอันเป็นอารมณ์แห่งปฏิสนธิมา
ปรากฏแก่วิญญาณ มีอยู่ จติ กล่าวคือการเคลื่อนจากภพนี้จึงมี. อุปบัติ
กล่าวคือการบังเกิดขึ้นในภพนั้นจึงมี. ชื่อว่าจติและอุปบัติ (การตายและ
การเกิด) นี้จึงมี. ระหว่างตัณหากับคติในการเวียนมา จึงเป็นอัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นสนธิอันหนึ่งในพระสูตรนี้ ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบตติยเจตนาสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถากพารขัตติยวรรคที่ ๔

คหบดีวรรคที่ ๕

๑. ปฐมปัญจเวรภยสูตร

ว่าด้วยภยเวร ๕ ประการ

[๑๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีว่า คุณก่อนคฤหบดี เมื่อใดแลภยเวร ๕ ประการ ของอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้นอริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรมเป็นองค์แห่งโศคาปัตติ ๔ อย่าง และบุญธรรมอย่างประเสริฐ อริยสาวกเห็นดีแล้ว แทะตลอดด้วยปัญญา อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีปิตติวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ วินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นโศคาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในกายหน้า.

[๒๕๒] ภยเวร ๕ ประการสงบแล้วเป็นไฉน. คุณก่อนคฤหบดี บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ ย่อมประสบภยเวรใด อันมีในชาตินี้บ้าง อันมีในชาติหน้าบ้าง ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้าง เพราะปาณาติบาตเป็นเหตุ ภยเวรของอริยสาวกผู้พ้นขาดจากปาณาติบาต สงบแล้วด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลผู้ลักทรัพย์ย่อมประสบภยเวรใด อันมีในชาตินี้บ้าง อันมีในชาติ

หน้าบ้ำง ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้ำง เพราะอทินนาทานเป็นเหตุ
กัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากอทินนาทาน สงบแล้วด้วยอาการอย่างนี้
บุคคลผู้ประพฤติพิศในกาม ย่อมประสบกัยเวรใด อันมีในชาตินี้บ้ำง อันมี
ในชาติหน้าบ้ำง ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้ำง เพราะกามเมสุมิจณา-
จารเป็นเหตุ กัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากกามเมสุมิจณาจาร สงบแล้ว
ด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลผู้พูดเท็จ ย่อมประสบกัยเวรใด อันมีในชาตินี้
บ้ำง อันมีในชาติหน้าบ้ำง ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้ำง เพราะ
มุสาวาทเป็นเหตุ กัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากมุสาวาท สงบแล้วด้วย
อาการอย่างนี้ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในความประมาท เพราะคิมน้ำเมาคือสุราและ
เมรัย ย่อมประสบกัยเวรใด อันมีในชาตินี้บ้ำง อันมีในชาติหน้าบ้ำง
ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้ำง เพราะการคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัย
อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเป็นเหตุ กัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจาก
การคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท สงบแล้วด้วย
อาการอย่างนี้ กัยเวร ๕ ประการนี้ สงบแล้ว.

[๑๕๑] อริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรมเป็นองค์แห่งโศคาปัตติ
๔ อย่างเป็นไฉน. คู่ก่อนคฤหบดี อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมประกอบ
ด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ
ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็น
สารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม ดังนี้ ย่อมประกอบ
ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มี-

พระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว อันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล
ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ดังนี้ ย่อม
ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรง เป็นผู้ปฏิบัติ
เป็นธรรม เป็นผู้ปฏิบัติสมควร คือกลุ่มแห่งบุรุษ ๔ บุรุษบุคคล ๘ นี้พระ-
สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ควรของค่านับ เป็นผู้ควรของ
ต้อนรับ เป็นผู้ควรของทำบุญ เป็นผู้ควรทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลก
ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ดังนี้ ย่อมประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าปรารถนา
อันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ค้าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ
อันค้นหาและทวิภูฏีไม่ครอบงำได้ เป็นไปเพื่อสมาธิ อริยสาวกย่อมประกอบด้วย
ด้วยธรรมเป็นองค์แห่งโศคาปัตติ ๔ อย่างนี้.

[๑๕๔] ก็ญาธรรมอันประเสริฐ อันอริยสาวกเห็นดีแล้ว

แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญาเป็นโจน. คู่ก่อนคฤหบดี อริยสาวกในธรรม
วินัยนี้ กระทำไว้ในใจโดยแยกกาย ถึงปฏิจสมุพบาทเป็นอย่างดีว่า
เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี
สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ด้วยประการดังนี้ คือ เพราะ
อวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี
สพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย
จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสกปริเทวทุกข-

โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ก็เพราะอวิชชาดับด้วยสํารอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โลกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฉฺย-ธรรมอันประเสริฐนี้ อริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว แทงตลอดดีแล้ว ด้วยปัญญา.

[๑๕๕] คุก่อนคฤหบดี เมื่อใดแล ภยเวร ๕ ประการนี้ของ อริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรมเป็นองค์แห่งโสดาปัตติ ๔ อย่าง และฉฺยธรรมอย่างประเสริฐนี้ อันอริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึงพยากรณ์ด้วยตนเองได้ว่า เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกําเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีปิตติวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ วินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในภายหน้า.

จบปฐมปัญจเวรภยสูตรที่ ๑

คหปติวรรคที่ ๕

อรรถกถาปฐมปัญจกยเวรสูตรที่ ๑

ฟังทราบวินิจฉัยในปัญจกยเวรสูตรที่ ๑ แห่งคหปติวรรคต่อไป.
บทว่า ยโต แปลว่า ในกาลใด. บทว่า ฆยานิ เวรานิ ได้แก่ เจตนา เป็นเหตุก่อภัยและเวร. บทว่า "โศดาปตติยงฺเกหิ ด้วยกรรมเป็นองค์ แห่งโศดาปตติ" อธิบายว่า องค์แห่งโศดาปตติ มี ๒ อย่าง คือ องค์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องต้นเพื่อได้เฉพาะโศดาปตติมรรคที่มาอย่างนี้ คือ สัมปยุตตสังเสวะ (การคบสัตบุรุษ) สัทธัมมสวนะ (การฟังธรรม ของสัตบุรุษ) โยนิโสมนสิการ (การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย) ชัมมานุชัมมปฏิบัติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) ซึ่งเรียกว่า องค์แห่งโศดาปตติมรรค ๑ องค์แห่งบุคคลผู้มีคุณธรรมอันได้แล้ว บรรลุ โศดาปตติมรรคแล้วดำรงอยู่ ซึ่งเรียกว่า องค์แห่งโศดาบัน ๑. คำว่า โศดาปนุสฺส นี้ เป็นชื่อของผู้มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวเป็นต้น ใน พระพุทธเจ้า คำนี้แลพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาแล้วในที่นี้.
บทว่า อริโย แปลว่า ผู้ไม่มีโทษ คือ ผู้ไม่มีการติเตียน. บทว่า ญาโย ได้แก่ ญาณที่รู้ปฏิจสมุทบาทตั้งอยู่ข้าง ปฏิจสมุทบาทธรรม บ้าง. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวว่า ปฏิจสมุทบาท เรียกว่า ญาชธรรม. เมื่อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านก็เรียกว่า ญาชธรรม. บทว่า "ปญฺญา ยด้วยปัญญา" ได้แก่ ด้วยวิปัสสนาปัญญาที่เกิดขึ้นต่อ ๆ กันไป. บทว่า "สุทฺธิจฺโจะ โหติ อันอริยสาวกเห็นดีแล้ว" ได้แก่ อันอริยสาวกเห็น แล้วด้วยดี ด้วยอำนาจการเห็นเกิดขึ้นต่อ ๆ กัน.

บทว่า "ฉินฺนโรโย มินฺนรกสินฺแล้วเป็นต้น" อธิบายว่า นรกของเราสิ้นแล้ว เพราะไม่เกิดขึ้นในนรกนั้นต่อไปอีก เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่า เป็นผู้สิ้นนรกสิ้นแล้ว. ในบททั้งปวงก็นัยนี้. บทว่า โสตาปนฺโน แปลว่า ถึงกระแสแห่งมรรค. บทว่า "อวิเนปาทมฺโม มีการไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา" ได้แก่ มีอันไม่ตกต่ำเป็นสภาวะ. บทว่า "นโยโต เทียง" ได้แก่ เทียงโดยกำหนดความเป็นชอบ กล่าวคือมรรคที่ ๑ (โสดาปัตติมรรค). บทว่า "สมฺโพธิปรายโน จะตฺรฺสฺฐึในภายหน้า" ได้แก่ ปัญญาเครื่องตรัสรู้ กล่าวคือมรรค ๓ เบื้องสูง เป็นเบื้องหน้า คือเป็นทางของเรา เพราะเหตุนี้ เรานั้นจึงชื่อว่าจะมีการตรัสรู้ในเบื้องหน้า. อธิบายว่า จะตรัสรู้พระสัมโพธิญาณนั้นแน่แท้.

บทว่า "ปาณาติบาตปจฺจยา เพราะปาณาติบาตเป็นปัจจัย" ได้แก่ เพราะกรรมคือปาณาติบาตเป็นเหตุ. สอนบทว่า "ภยฺ เวรี เวร" โดยเนื้อความเป็นอันเดียวกัน . และขึ้นชื่อว่า เวรนี้มี ๒ อย่าง คือ เวรภายนอก ๑ เวรภายใน ๑ ก็เมื่อบิดาของคนคนหนึ่ง ถูกบุคคลหนึ่งฆ่าตาย เขาจึงคิดว่า "ข้าว่า บิดาของเราถูกผู้นี้ฆ่าตายเสียแล้ว แม้เราก็จักฆ่ามันให้ตายเหมือนกัน" ดังนี้ จึงเอาศัสตราพกติดตัวไป. เจตนาอันเป็นเหตุก่อเวร อันเกิดขึ้นแล้วในภายในของผู้นั้น นี้ชื่อว่า เวรภายนอก. ส่วนบุคคลนอกนี้เกิดความคิดว่า "ข้าว่า บุคคลนี้เที่ยวเพื่อจะฆ่าเรา เราแน่แหละจักฆ่ามันก่อน" นี้ชื่อว่า เวรภายใน. แม้เวรทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็จักเป็นเวรในปัจจุบันนั่นเอง. ส่วนความจงใจที่เกิดขึ้นแก่นายนิริยบาล ผู้เห็นเขาเกิดในนรกถือก้อนเหล็กอันลุกโพลงด้วยคิดว่า "เราจักฆ่ามัน" นี้เป็นเวรภายนอกอันจะมีในภายหน้า. ผู้ที่มีความคิดมาว่า ผู้นั้นเกิดความ

จงใจขึ้นว่า ผู้นี้มาเพื่อจะประหารเราผู้ไม่มีความผิด เรานี้แหละ จักฆ่ามันก่อน. นี้ชื่อว่า เวรภายในอันจะมีในกายหน้า. อนึ่ง เวรที่เป็นภายนอกนี้ นั่น ในอรรถกถา ท่านเรียกว่า "เวรส่วนบุคคล" สองบทว่า "ทุกข์ โทมนสุตฺตํ ทุกข์ โทมนัส" โดยเนื้อความก็เป็นอันเดียวกันนั่นเอง. ก็ในข้อนี้มีอธิบายอย่างไร. แม้ในบทที่เหลือก็มีอธิบายอย่างนั้น. พึงทราบความเกิดขึ้นแห่งเวรโดยนัยมีอาทิว่า "ผู้นี้ได้ทำลายสิ่งของของเราเสียแล้ว ผู้นี้ได้ประพฤติ (ผิด) ในภรรยาของเราแล้ว ประโยชน์ถูกผู้นี้ทำลายแล้ว เพราะกล่าวเท็จ กระณชื่อนี้อันบุคคลนี้ก่อ (กระทำ) แล้วด้วยเหตุเพียงเมาสฺวรา" ดังนี้. บทว่า อเวจฺจปฺปสาเทน ได้แก่ ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวอันตนบรรลุแล้ว. บทว่า อริยกนฺตฺเทหิ ได้แก่ คีต ๕. เพราะว่าเป็นที่ปรารถนา คือเป็นที่รักของพระอริยเจ้าทั้งหลาย. พระอริยเจ้าทั้งหลายถึงไปสู่ภพที่ไม่ละคีต ๕ เหล่านั้น. เพราะฉะนั้น คีต ๕ เหล่านั้น จึงเรียกว่า "เป็นที่ปรารถนาของพระอริยเจ้า." ข้อที่เหลือซึ่งควรกล่าวในที่นี้ทั้งหมดนั้น ได้กล่าวแล้วในอนุสสตนินเทศ ในวิสุทฺธิมรรคแล.

จบอรรถกถาปฐมปัญจกยเวรสูตรที่ ๑

๒. ทุตฺติยปัญจเวรภยสูตร

ว่าด้วยภยเวร ๕ ประการ

[๑๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภยเวร ๕ ประการของอริยสาวก

สงบแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรมเป็นองค์แห่งโศดา-
ปัตติ ๔ อย่าง และญาษธรรมอย่างประเสริฐ อันอริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว
แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วย
ตนเองได้ว่า เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว ฯลฯ มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา
เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในภายหน้า.

[คำทิ้งปวง เป็นต้นว่า " ภิกขเว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย" ควรให้
พิสดาร]

[๑๕๑] ภัยเวร ๕ ประการสงบแล้วเป็นโณน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ ย่อมประสบภัยเวรใด อันมีในชาตินี้บ้าง อันมีในชาติ
หน้าบ้าง ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้าง เพราะปาณาติบาตเป็นเหตุ
ภัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต สงบแล้วด้วยอาการอย่างนี้
บุคคลผู้ลักทรัพย์...บุคคลผู้ประพฤติผิดในกาม...บุคคลผู้พูดเท็จ...
บุคคลผู้ตั้งอยู่ในความประมาท เพราะคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัย ย่อม
ประสบภัยเวรใด อันมีในชาตินี้บ้าง อันมีในชาติหน้าบ้าง ย่อมเสวย
เจตสิกทุกข์คือโทมนัสบ้าง เพราะคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้ง
แห่งความประมาท ภัยเวรของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากการคิมน้ำเมา คือ
สุราและเมรัยอันเป็นตั้งแห่งความประมาท สงบแล้วด้วยอาการอย่างนี้
ภัยเวร ๕ ประการนี้ สงบแล้ว.

[๑๕๒] อริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรมอันเป็นองค์แห่งโศดา-
ปัตติ ๔ อย่างเป็นโณน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้
ย่อมประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า...ในพระ-
ธรรม...ในพระสงฆ์...และประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าปรารถนา...

ย่อมประกอบด้วยกรรมเป็นองค์แห่งโศคาปัตติ ๔ อย่างนั้น.

[๑๕๕] ก็ญาชธรรมอันประเสริฐ อันอริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว
แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญาเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกใน
ธรรมวินัยนี้ กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ถึงปฏิจจสมุปปาทเป็นอย่างดี
๗ ล ๗ ญาชธรรมอันประเสริฐนี้ อริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว แทงตลอดดี
แล้วด้วยปัญญา.

[๑๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภยเวร ๕ ประการนี้
ของอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้นอริยสาวกย่อมประกอบด้วยกรรมอันเป็น
องค์แห่งโศคาปัตติ ๔ อย่างนี้ และญาชธรรมอันประเสริฐนี้ อันอริยสาวก
นั้นเห็นดีแล้ว แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึง
พยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เราย่อมเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกามนิคตัตว์
ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีปิตติวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ วินิบาตสิ้นแล้ว เรา
ย่อมเป็นโศคาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ใน
ภพหน้า.

จบทุกติปัญจภยเวรสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุกติปัญจภยเวรสูตรที่ ๒

ในสูตรที่ ๒ เพียงแต่ภาวะที่พวกภิกษุกล่าวเท่านั้น เป็นความ
ต่างกัน.

จบอรรถกถาปัญจภยเวรสูตรที่ ๒

๓. ทุกขนิโรธสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งทุกข์และความดับทุกข์

[๑๖๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงเหตุเกิดแห่งทุกข์ และความดับแห่งทุกข์ ท่านทั้งหลายจงฟัง จงทำไว้ในใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า.

[๑๖๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์เป็นไฉน. เพราะอาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุ-วิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เพราะอาศัยหูและเสียง . . . เพราะอาศัยจมูกและกลิ่น . . . เพราะอาศัยลิ้นและรส . . . เพราะอาศัยกายและโณภูมิจึงเพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิดมโนวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์.

[๑๖๓] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับแห่งทุกข์เป็นไฉน. เพราะอาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสารอกโดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติ

ดับ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความดับแห่งทุกข์ เพราะอาศัยหูและเสียง... เพราะอาศัยจมูกและกลิ่น... เพราะอาศัยลิ้นและรส... เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ... เพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิดมโนวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสารอกโดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพื่อชาติดับ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความดับแห่งทุกข์.

จบทุกขนิโรธสูตรที่ ๓

อรรถกถาทุกขนิโรธสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในทุกขสูตรที่ ๓ ต่อไป.

บทว่า **ทุกขสุต** ได้แก่วัฏฏทุกข์ ทุกข์คือความเวียนว่ายตายเกิด. เหตุเกิดในบทว่า **สมุทย์** มี ๒ อย่างคือ เหตุเกิดที่เป็นช่วงขณะ ๑ เหตุเกิดคือปัจจัย ๑. ภิกษุแม้เห็นเหตุเกิดคือปัจจัย ก็ชื่อว่าเห็นเหตุเกิดที่เป็นไปช่วงขณะ ถึงเห็นเหตุเกิดที่เป็นไปช่วงขณะ ก็ชื่อว่าเห็นเกิดคือปัจจัย. ความดับในบทว่า **อฏฺฐงฺกโม** มี ๒ อย่างคือ ความดับสนิท ๑ ความดับคือการแตกสลาย ๑. ภิกษุแม้เห็นความดับสนิท ก็ชื่อว่าเห็นความดับคือการแตกสลาย ถึงเห็นความดับคือการแตกสลาย ก็ชื่อว่าเห็นความดับสนิท.

บทว่า **เทเสสุตถามิ** ได้แก่ เราจักแสดงความเกิดและความดับ ซึ่งชื่อว่าความบังเกิดและความแตกแห่งวัฏฏทุกข์นี้. อธิบายว่า พวกเธอจงฟังเหตุเกิดและความดับนั้น. บทว่า **ปฏิจฺจน** ได้แก่ เพราะความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการ จึงเกิดผัสสะ เพราะทำให้เป็นปัจจัย ด้วยอำนาจนิสสยปัจจัยและอาร์มมณปัจจัย. บทว่า **อโย โข ภิกฺขเว ทฺถุขสุตฺถ สมฺมทโย** ได้แก่ นี้ชื่อว่าเป็นความบังเกิดแห่งวัฏฏทุกข์. ชื่อว่า **อฏฺฐจฺจนโม** แปลว่า ความแตกสลาย. วัฏฏทุกข์ย่อมเป็นอันถูกทำลายแล้ว หาปฏิสนธิมิได้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาทุกขนิโรธสูตรที่ ๓

๔. โลกนิโรธสูตร

ว่าด้วยความเกิดและความดับแห่งโลก

[๑๖๔] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับแห่งโลก* เธอทั้งหลายจงฟัง... ภิกษุทั้งหลาย ก็ความเกิดแห่งโลกเป็นไฉน. เพราะอาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความเกิดแห่งโลก เพราะอาศัยหูและเสียง... เพราะอาศัยจมูกและกลิ่น...

๑. สังหารโลก

เพราะอาศัยลีนและรส... เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ... เพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิดมโนวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความเกิดแห่งโลก.

[๑๖๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับแห่งโลกเป็นไฉน. เพราะอาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความดับแห่งโลก เพราะอาศัยหูและเสียง. เพราะอาศัยจมูกและกลิ่น... เพราะอาศัยลีนและรส... เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ... เพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิดมโนวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสාරอกโดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความดับแห่งโลก.

จบโลกนิโรธสูตรที่ ๔

อรรถกถาโลกนิโรธสูตรที่ ๔

ในโลกนิโรธสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โลกุตส ได้แก่สังขารโลก. ความต่างกันในสูตรที่ ๔ นี้ มีเพียงเท่านี้.

จบอรรถกถาโลกนิโรธสูตรที่ ๔

๕. ญาคิกสูตร

ว่าด้วยความประชุม ๓ ประการเป็นผัสสะ

[๑๖๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่คิณฺฑชกาวสละ [มหา-
ปราสาทที่สร้างด้วยอิฐ] ใกล้บ้านพระญาติ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ในที่ลับ ทรงเร้นอยู่ ได้ตรัสธรรมปริยายนี้ว่า เพราะอาศัยจักขุ
และรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็น
ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย
จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน ฯลฯ ความเกิด
ขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอาศัยหูและ
เสียง... เพราะอาศัยจมูกและกลิ่น... เพราะอาศัยลิ้นและรส... เพราะ
อาศัยกายและโผฏฐัพพะ... เพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิดคนโนวิญญาณ
ความประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึง
เกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
จึงเกิดอุปาทาน ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้.

[๑๖๗] เพราะอาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ความ
ประชุมแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะเพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสำรอก
โดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯลฯ ความดับ
แห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอาศัยหูและ
เสียง ฯลฯ เพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิดมโนวิญญาณ ความประชุม
แห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วย
สำรอกโดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯลฯ
ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๖๘] ก็สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งยืนแอบฟังอยู่ใกล้พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นภิกษุนั้นแล้ว ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
เธอได้ฟังธรรมปริยายนี้หรือภิกษุนั้นทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์
ได้ฟังอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุ เธอจงศึกษาเล่าเรียน
ทรงจำธรรมปริยายนี้ ธรรมปริยายนี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้น
แห่งพรหมจรรย์.

จบญาติกสูตรที่ ๕

อรรถกถาญาติกสูตรที่ ๕

ในญาติกสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ชาติเก ได้แก่ ใกล้บ้านแห่งหมู่พระญาติทั้ง ๒ ฝ่าย.

บทว่า คิลุชกาเวสเส ได้แก่ ในมหาปราสาทที่สร้างด้วยอิฐ. บทว่า

ธมฺมปริยาย ไ้แก่ เหตุแห่งธรรม บทว่า **อุปฺสฺสูติ** ไ้แก่ เข้าไป ยืนแอบฟัง. อธิบายว่า ยืนอยู่ในที่ที่ตนเข้าไปแล้วสามารถได้ยินพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้. เล่ากันว่า ภิกษุ นั้นมาเพื่อจะกวาด บริเวณพระคันธกุฎี ไ้ละทิ้งการงานของตนเสีย แล้วไปยืนฟังเสียง ประกาศธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่. บทว่า **อทฺทสา** ความว่า เล่ากันว่าในครั้งนั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมนสิการปัจฉายการแต่ต้น ทรงรำพึงว่า "สิ่งนี้ย่อมมีเพราะปัจจัยนี้ สิ่งนี้ย่อมมีเพราะปัจจัยนี้" สังขารได้ปรากฏเป็นกลุ่มเดียวกันจนถึงภวักคพรหม. พระศาสดาทรงละ มนสิการแล้ว เมื่อจะทรงกระทำการสาธยายด้วยพระวาจา ไ้ทรงจบพระ เทศนาลงตามอนุสนธิ เมื่อทรงพระรำพึงว่า มิใครไ้ฟังธรรมปริยายนี้บ้าง ไ้หมหนอ จึงไ้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุ นั้น. ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าววว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าไ้ทอดพระเนตรเห็นแล้วแล." บทว่า **อสฺสูติ โน** ไ้แก่ ไ้ฟังแล้วหรือหนอ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อสฺสูติ โน** ความว่า ไ้ฟังแล้วหรือไม่ได้ฟังเราผู้กำลังกล่าวอยู่. ในบทว่า **อฺคฺคฺกุหาหิ** เป็นต้น มีอธิบายว่า ภิกษุ ฟังนั่งอยู่ทำให้คล่อง ชื่อว่า ย่อมศึกษา. เมื่อสืบ ต่อบทต่อบททำให้คุ้นเคยด้วยวาจา ชื่อว่า ย่อมเล่าเรียน. เมื่อกระทำความ คล่องโดยประการทั้งสอง ไ้บรรลุลูกความทรงจำได้ ชื่อว่า ย่อมทรงจำไว้ได้. บทว่า **อฺตฺถสฺสฺหิโต** ไ้แก่ อาศัยเหตุ. บทว่า **อาทิจฺจฺหุมจฺริยโก** ไ้แก่ เป็นที่ประดิษฐานเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์. วัฏฺฐะ (ความเวียนว่าย ตายเกิด) และวิวัฏฺฐะ (พระนิพพาน) เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้วในพระสูตรทั้ง ๓ นี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

๖. อัญญตรสูตร

ว่าด้วยทำเหตุอย่างใดได้รับผลอย่างนั้น

[๑๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พราหมณ์ผู้หนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๖๖] พราหมณ์นั้น ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ คนนั้นทำเหตุ คนนั้นเสวยผล หรือหนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ โวหารนี้ว่า คนนั้นทำเหตุ คนนั้นเสวยผล เป็นส่วนสุดที่หนึ่ง พราหมณ์นั้นทูลถามว่า พระโคตมผู้เจริญ ก็คนอื่นทำเหตุ คนอื่นเสวยผลหรือ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ โวหารนี้ว่า คนอื่นทำเหตุ คนอื่นเสวยผล เป็นส่วนสุดที่สอง ดูก่อนพราหมณ์ ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลางไม่เข้าใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นคั้งนี้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ก็เพราะอวิชชาดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๖๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์นั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระธรรม

เทศนาแจ่มแจ้งยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระธรรมเทศนาแจ่มแจ้งยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่า คนมีจักขุจักเห็นรูปดังนี้ ฉันทใด พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย ฉันทนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตมกับทั้งพระธรรมและภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบอัญญาตรสูตรที่ ๖

อรรถกถาอัญญาตรสูตรที่ ๖

ในอัญญาตรสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

คำว่า อถตโร คือพราหมณ์ผู้หนึ่งไม่ปรากฏชื่อ.

จบอรรถกถาอัญญาตรสูตรที่ ๖

๗. ชาณุสโสณีสสูตร

ว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลถามพระพุทธเจ้า

[๑๗๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พราหมณ์ชาณุสโสณิเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง.

[๑๗๓] ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว **ชาณุตโสณิ**พราหมณ์ได้ทูลถาม **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า **พระโคตมผู้เจริญ** สิ่งทั้งปวงมีอยู่หรือหนอแล.
พ. คุณก่อนพราหมณ์ ไหวหารนี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ เป็นส่วนสุดที่หนึ่ง.
ชา. **พระโคตมผู้เจริญ** ก็สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่หรือ.
พ. คุณก่อนพราหมณ์ ไหวหารนี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ เป็นส่วนสุด
ที่สอง. คุณก่อนพราหมณ์ ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าใกล้ส่วน
สุดทั้งสองนั้นดังนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขาร
เป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อม
มีด้วยประการอย่างนี้ ก็เพราะอวิชาดับด้วยสํารอกโดยไม่เหลือ สังขาร
จึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์
ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๗๔] เมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสอย่างนี้แล้ว **ชาณุตโสณิ**-
พราหมณ์ได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่**พระโคตมผู้เจริญ**
พระธรรมเทศนาแจ่มแจ้งยิ่งนัก ข้าแต่**พระโคตมผู้เจริญ** เปรียบเหมือน
บุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือ
ตามประทีปไปในที่มืด ด้วยหวังว่า คนมีจักขุจักเห็นรูปดังนี้ ฉันทิ
พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย ฉันทิฉันเหมือนกัน ข้าแต่พระ
องค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตมกับทั้งพระธรรมและภิกษุ
สงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็น
อุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบชาณุตโสณิสูตที่ ๓

อรรถกถาชาณฺสโสณิสฺสูตรที่ ๗

ในชาณฺสโสณิสฺสูตรที่ ๗ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

คำว่า ชาณฺสโสณิ ได้แก่ มหาปุโรหิตผู้มีสมบัติ ๘๐ โภกฺกิ ซึ่งได้ชื่อ
อย่างนั้นด้วยอำนาจฐานันดร.

จบอรรถกถาชาณฺสโสณิสฺสูตรที่ ๗

๘. โลกายติกสูตร

ว่าด้วยโลกายตะ

[๑๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พราหมณ์ผู้
รอบรู้คัมภีร์โลกายตะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ

[๑๗๖] ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว พราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะ ได้
ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระโคตมผู้เจริญ สิ่งทั้งปวงมีอยู่หรือหนอ.

ภ. คุณก่อนพราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่นี้ เป็นทฤษฎีว่าด้วย
ความสืบต่อแห่งโลกที่หนึ่ง.

โธ. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่หรือ.

ภ. คุณก่อนพราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่นี้ เป็นทฤษฎีว่า
ด้วยความสืบต่อแห่งโลกที่สอง.

โธ. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน
หรือ.

ภ. คุณก่อนพราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียว

กันนี้ เป็นทิวฏฐิตว่าด้วยความสืบทอดแห่งโลกที่สาม.

โล. พระโคตมผู้เจริญ ก็สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกันหรือ.

ภ. คุณก่อนพราหมณ์ ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกันนี้ เป็นทิวฏฐิตว่าด้วยความสืบทอดแห่งโลกที่สี่ คุณก่อนพราหมณ์ ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นดังนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะวิชาดับด้วยตำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๗๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว โลกายติก-พราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระธรรมเทศนาแจ่มแจ้งยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระธรรมเทศนาแจ่มแจ้งยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่า คนมีจักขุจักเห็นรูปดังนี้ ฉันทิ พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอนุเคราะห์ ขันนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตมกับทั้งพระธรรมและภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

อรรถกถาโลกายติกสูตรที่ ๘

ในโลกายติกสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โลกายติโก ได้แก่ผู้กระทำความคุ้นเคยในทิวาญญิตว่าด้วยความ สืบต่อแห่งโลก อันหมู่ชนผู้คุ้นเคยกันคึกคักเล่นสนุก ๆ. บทว่า เชฏฐเมตโต โลกายติ ได้แก่ ทิวาญญิตว่าด้วยความสืบต่อแห่งโลกข้อที่ ๑. บทว่า โลกายติ ได้แก่ ความสืบต่อแห่งโลกนั่นเอง คือความสืบต่อแห่งโลกพาลปุถุชน ได้แก่ทิวาญญิตว่ามีเล็กน้อย อันบุคคลเข้าไปทรงจำว่าใหญ่ว่าเล็ก. ด้วยบทว่า เอกคตัม นี้ พราหมณ์ชื่อ ชาณุตโตธนี ถ้ามถึงสิ่งที่มีสภาพเป็นอย่างเดียวกันว่า เป็นสิ่งที่เที่ยงนั่นเอง. ด้วยบทว่า ปุถุคตัม ชาณุตโตธนีพราหมณ์ถ้าม ถึงสภาพที่ต่างจากภาพก่อน หมายเอาความขาดสูญว่า สิ่งทั้งปวงมีโดย ภาวะเป็นเหตุและมนุษย์เป็นต้นก่อน แต่ภายหลังย่อมไม่มีอีก. ในพระ สูตรนี้ พึงทราบสัตตทิวาญญิต ๒ คือ สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ๑. สิ่งทั้งปวงมีสภาวะ เป็นอย่างเดียวกัน ๑. พึงทราบอุจเจททิวาญญิต ๒ คือ สิ่งทั้งปวงไม่มี ๑ สิ่ง ทั้งปวงมีสภาวะต่างกัน ๑ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาโลกายติกสูตรที่ ๘

๘. ปฐมอริยสาวกสูตร

ว่าด้วยนามรูปมี ขรามรณะจึงมี

[๑๗๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับมิได้มีความสงสัยอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรมี อะไรจึงมีหรือหนอแล เพราะอะไรเกิด

ขึ้น อะไรจึงเกิดขึ้น เมื่ออะไรมี นามรูปจึงมี เมื่ออะไรมี สหายคนะจึงมี

เมื่ออะไรมี ผัสสะจึงมี เมื่ออะไรมี เวทนาจึงมี เมื่ออะไรมี ตัณหาจึงมี
เมื่ออะไรมี อุปาทานจึงมี เมื่ออะไรมี ภพจึงมี เมื่ออะไรมี ชาติจึงมี
เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี.

[๑๗๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สดับย่อม
มีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อวิญญูญาณมี นามรูปจึงมี เมื่อนามรูป
มี สพายตนะจึงมี เมื่อสพายตนะมี ผัสสะจึงมี เมื่อผัสสะมี เวทนาจึงมี
เมื่อเวทนามี ตัณหาจึงมี เมื่อตัณหามี อุปาทานจึงมี เมื่ออุปาทานมี ภพ
จึงมี เมื่อภพมี ชาติจึงมี เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี อริยสาวกนั้น
ย่อมรู้จักอย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้.

[๑๗๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมไม่มีความ
สงสัยอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรไม่มี อะไรจึงไม่มีหรือหนอแล เพราะอะไรดับ
อะไรจึงดับ เมื่ออะไรไม่มี นามรูปจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี สพายตนะจึง
ไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี เวทนาจึงไม่มี เมื่ออะไร
ไม่มี ตัณหาจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี อุปาทานจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ภพ
จึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ชาติจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะจึง
ไม่มี.

[๑๗๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมี
ญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี
เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เมื่อวิญญูญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี เมื่อนามรูป
ไม่มี สพายตนะจึงไม่มี ฯ ล ฯ อุปาทานจึงไม่มี... ภพจึงไม่มี...
ชาติจึงไม่มี เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี อริยสาวกนั้นย่อมรู้

ประจักษ์อย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมดับอย่างนี้.

[๑๘๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล อริยสาวกรู้ทั่วถึง เหตุเกิดและความดับไปแห่งโลกตามเป็นจริงอย่างนี้ ในกาลนั้น อริยสาวกนี้ เราเรียกว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทิวฐิบบ้าง เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทศนะบ้าง เป็นผู้มาถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยญาณ อันเป็นเสขะบ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสขะบ้าง เป็นผู้บรรลु กระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะมีปัญญาเครื่องชำระกิเลสบ้าง ว่า อยู่ชิตประตอมตนิพพานบ้าง.

จบปฐมอริยสาวกสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมอริยสาวกสูตรที่ ๕

ในปฐมอริยสาวกสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า ก็ นุโฆ เป็นการแสดงอาการเกิดขึ้นแห่งความสงสัย. บทว่า สมุทยติ แปลว่า เกิดขึ้น.

จบอรรถกถापฐมอริยสาวกสูตรที่ ๕

๑๐. ทุตติยอริยสาวกสูตร

ว่าด้วยสังขารมี ชรามรณะจึงมี

[๑๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล...พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับมิได้มีความ

สงสัยอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรมี อะไรจึงมีหรือหนอแล เพราะอะไรเกิดขึ้น อะไรจึงเกิดขึ้น เมื่ออะไรมี สังขารจึงมี เมื่ออะไรมี วิญญาณจึงมี เมื่ออะไรมี นามรูปจึงมี เมื่ออะไรมี สพายตนะจึงมี เมื่ออะไรมี ผัสสะจึงมี เมื่ออะไรมี เวทนาจึงมี เมื่ออะไรมี ตัณหาจึงมี เมื่ออะไรมี อุปาทานจึงมี เมื่ออะไรมี ภพจึงมี เมื่ออะไรมี ชาติจึงมี เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี.

[๑๘๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่ออวิชชา มี สังขารจึงมี เมื่อสังขารมี วิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณมี นามรูปจึงมี เมื่อนามรูปมี สพายตนะจึงมี เมื่อสพายตนะมี ผัสสะจึงมี เมื่อผัสสะมี เวทนาจึงมี เมื่อเวทนามี ตัณหาจึงมี เมื่อตัณหามี อุปาทานจึงมี เมื่ออุปาทานมี ภพจึงมี เมื่อภพมี ชาติจึงมี เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี อริยสาวกนั้นย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้.

[๑๘๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมไม่มีความสงสัยอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรไม่มี อะไรจึงไม่มีหรือหนอแล เพราะอะไรดับ อะไรจึงดับ เมื่ออะไรไม่มี สังขารจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี วิญญาณจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี นามรูปจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี สพายตนะจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี เวทนาจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ตัณหาจึงไม่มี. อุปาทาน... ภพ... ชาติ... เมื่ออะไรไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี.

[๑๘๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ อริยสาวกผู้สดับ ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี

เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เมื่ออวิชาไม่มี สังขารจึงไม่มี เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี เมื่อนามรูปไม่มี สฬายตนะจึงไม่มี ฯลฯ เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมดับอย่างนี้.

[๑๘๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล อริยสาวกรู้ทั่วถึง เหตุเกิด ความดับไปแห่งโลกตามเป็นจริงอย่างนี้ ในกาลนั้น อริยสาวกนี้ เราเรียกว่าเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยทิวฐิบบ้าง เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยทัสนะบ้าง เป็นผู้มาถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยญาณ อันเป็นเสขะบ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสขะบ้าง เป็นผู้บรรลु กระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะมีปัญญาเครื่องชำระแรกกิเลสบ้าง ว่า อยู่ชิตประค่อมตนิพพานบ้าง.

จบทุกขยอริยสาวกสูตรที่ ๑๐

คหปติวรรคที่ ๕ จบ

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมปัญญาเวรภยสูตร	๒. ทุกขปัญญาเวรภยสูตร
๓. ทุกขนิโรธสูตร	๔. โลกนิโรธสูตร
๕. ญาคติสูตร	๖. อัญญตรสูตร
๗. ชาณุสโสณิสูตร	๘. โลกายติกสูตร
๙. ปฐมอริยสาวกสูตร	๑๐. ทุกขยอริยสาวกสูตร

อรรถกถาทุติยอริยสาวกสูตรที่ ๑๐

ในอริยสาวกสูตรที่ ๑๐ นัยแม่ทั้งสอง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
โดยความเป็นอันเดียวกัน. ความที่ต่างจากสูตรก่อนมีเพียงเท่านั้น. ส่วน
ข้อที่เหลือก็เป็นเช่นนั้นแล.

จบอรรถกถาทุติยอริยสาวกสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาหปติวรรคที่ ๕

ทุกขวรรคที่ ๖

๑. ปริวิมังสนสูตร

ว่าด้วยการพิจารณาเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ

[๑๘๘] ข้าพเจ้าสดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุเท่าไรหนอแล ภิกษุเมื่อพิจารณา พิจารณาเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ โดยประการทั้งปวง ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่ตั้ง มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่ง ได้โปรดเถิดพระพุทธเจ้าข้า ขอเนื้อความแห่งภยิตนี้จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิดภิกษุทั้งหลาย ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จักทรงจำไว้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๑๘๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาว่า ทุกข์คือชราและมรณะมีประการต่าง ๆ มากมายเกิดขึ้นในโลก ทุกข์นี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไร

เป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด อะไรเป็นแดนเกิดหนอแล เมื่ออะไรมี
ชราและมรณะจึงมี เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ภิกษุณั้พิจารณา
อยู่ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า ทุกข์คือชราและมรณะมีประการต่าง ๆ มากมาย
เกิดขึ้นในโลก ทุกข์นี้แลมีชาติเป็นเหตุ มีชาติเป็นสมุทัย มีชาติเป็น
กำเนิด มีชาติเป็นแดนเกิด เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี เมื่อชาติไม่มี
ชราและมรณะจึงไม่มีภิกษุณั้ย่อมรู้ประจักษ์ชราและมรณะ ย่อมรู้ประจักษ์
เหตุเกิดแห่งชราและมรณะ ย่อมรู้ประจักษ์ความดับแห่งชราและมรณะ
ย่อมรู้ประจักษ์ปฏิบัติทาอันสมควรที่ให้งถึงความดับแห่งชราและมรณะ และ
ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติอย่างนั้น เป็นผู้ประพฤดิธรรมอันสมควร คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ โดย
ประการทั้งปวง เพื่อความดับแห่งชราและมรณะ.

[๑๕๐] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาว่า ก็
ชาตินี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็น
แดนเกิด เมื่ออะไรมี ชาติจึงมี เมื่ออะไรไม่มี ชาติจึงไม่มี ภิกษุณั้
พิจารณาอยู่ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า ชาติมีภพเป็นเหตุ มีภพเป็นสมุทัย มีภพ
เป็นกำเนิด มีภพเป็นแดนเกิด เมื่อภพมี ชาติจึงมี เมื่อภพไม่มี ชาติจึง
ไม่มี ภิกษุณั้ย่อมรู้ประจักษ์ชาติ ย่อมรู้ประจักษ์เหตุเกิดแห่งชาติ ย่อม
รู้ประจักษ์ความดับแห่งชาติ ย่อมรู้ประจักษ์ปฏิบัติทาอันสมควรที่ให้งถึง
ความดับแห่งชาติ และย่อมเป็นผู้ปฏิบัติอย่างนั้น เป็นผู้ประพฤดิธรรม
อันสมควร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อ
ความสิ้นทุกข์โดยชอบ โดยประการทั้งปวง เพื่อความดับแห่งชาติ.

[๑๕๑] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาว่า

ก็ภพนี้มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็อุปาทานนี้มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็ตัณหานี้มี
อะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็เวทนามีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็ผัสสะนี้มีอะไรเป็น
เหตุ ฯลฯ ก็สพายนะนี้มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็นามรูปนี้มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ
ก็วิญญาณนี้มีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ ก็สังขารนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย
มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่ออะไรมีสังขารจึงมีเมื่ออะไรไม่มี
สังขารจึงไม่มี ภิกษุ นั้นเมื่อพิจารณา ย่อมรู้ประจักษ์ว่า สังขารมีวิชาเป็น
เหตุ มีวิชาเป็นสมุทัย มีวิชาเป็นกำเนิด มีวิชาเป็นแดนเกิด เมื่อ
อวิชชา มีสังขารจึงมี เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี ภิกษุ นั้นย่อมรู้ประจักษ์
สังขาร ย่อมรู้ประจักษ์เหตุเกิดแห่งสังขาร ย่อมรู้ประจักษ์ความดับแห่ง
สังขาร ย่อมรู้ประจักษ์ปฏิบัติที่ปฏิบัติอันสมควรที่ให้ได้ความดับแห่งสังขาร และ
ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติอย่างนั้น เป็นผู้ประพฤตินิยมอันสมควรภิกษุ นี้เราเรียกว่า
เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ โดยประการที่พึงประสงค์ เพื่อความดับ
แห่งสังขาร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลตกอยู่ในอวิชชา ถ้าสังขารที่เป็นบุญ
ปรุงแต่ง วิญญาณก็เข้าถึงบุญ ถ้าสังขารที่เป็นบาปปรุงแต่ง วิญญาณ
ก็เข้าถึงบาป ถ้าสังขารที่เป็นอเนนุชาปรุงแต่ง วิญญาณก็เข้าถึงอเนนุชา.

[๑๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใด ภิกษุ ละอวิชชาได้แล้ว
วิชาเกิดขึ้นแล้ว ในกาลนั้น ภิกษุ นั้นก็ไม่ทำกรรมเป็นบุญ ไม่ทำกรรม
เป็นบาป ไม่ทำกรรมเป็นอเนนุชา เพราะสำรอกอวิชชาเสีย เพราะมี
วิชาเกิดขึ้น เมื่อไม่ทำ เมื่อไม่คิด ก็ไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่
ถือมั่น ก็ไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัว ก็ปรินิพพานเฉพาะตน ย่อม
รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ภิกษุ นั้นถ้าเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า

สุขเวทนานั้นไม่เที่ยง อันตนไม่ยึดถือแล้วด้วยตัณหา อันตนไม่ผลิตเพิลินแล้วด้วยตัณหา ถ้าเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง อันตนไม่ยึดถือแล้วด้วยตัณหา อันตนไม่ผลิตเพิลินแล้วด้วยตัณหา ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า อทุกขมสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง อันตนไม่ยึดถือแล้วด้วยตัณหา อันตนไม่ผลิตเพิลินแล้วด้วยตัณหา ภิกษุนี้ถ้าเสวยสุขเวทนา ก็วางใจเฉยเสวยไป ถ้าเสวยทุกขเวทนาจึงวางใจเฉยเสวยไป ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็วางใจเฉยเสวยไป ภิกษุนี้เมื่อเสวยเวทนาที่ปรากฏทางกาย ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่ปรากฏทางกาย เมื่อเสวยเวทนาที่ปรากฏทางชีวิต ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่ปรากฏทางชีวิต รู้ชัดว่า เวทนาทั้งปวงอันตัณหาไม่ผลิตเพิลินแล้ว จักเป็นของเย็น สรรีธาตุจกเหลืออยู่ในโลกนี้เท่านั้น เบื้องหน้าตั้งแต่สิ้นชีวิต เพราะความแตกแห่งกาย.

[๑๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษยกหม้อที่ยังร้อนออกจากเตา เผลอหม้อวางไว้ที่พื้นดินอันเรียบ ไออุ่นที่หม้อนั้นพึงหายไป กระเบื้องหม้อยังเหลืออยู่ที่พื้นดินนั้นนั่นแหละ แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเสวยเวทนาที่ปรากฏทางกาย ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่ปรากฏทางกาย เมื่อเสวยเวทนาที่ปรากฏทางชีวิต ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่ปรากฏทางชีวิต รู้ชัดว่า เวทนาทั้งปวงอันตัณหาไม่ผลิตเพิลินแล้ว จักเป็นของเย็น สรรีธาตุจกเหลืออยู่ในโลกนี้เท่านั้น เบื้องหน้าตั้งแต่สิ้นชีวิต เพราะความแตกแห่งกายฉันนั้นเหมือนกัน.

[๑๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ภิกษุผู้พิจารณาสรรพสิ่งทำกรรมเป็นบุญบ้าง ทำกรรมเป็นบาปบ้าง ทำกรรมเป็นอเนนญาบ้างหรือหนอ.

ภิกษุทั้งหลายทูลว่า ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อสังขารไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
สังขารดับ วิญญาณพึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. อีกอย่างหนึ่งเมื่อวิญญาณไม่มีโดยประการทั้งปวงเพราะวิญญาณ
ดับ นามรูปพึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อนามรูปไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
นามรูปดับ สฬายตนะพึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อสฬายตนะไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
สฬายตนะดับ ผัสสะพึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อผัสสะไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
ผัสสะดับ เวทนาพึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อเวทนาไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
เวทนาดับ ตัณหาพึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อตัณหาไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะ
ตัณหาดับ อุปาทานพึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่ออุปาทานไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะอุปาทานดับ ภพจึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อภพไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะภพดับชาติพึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อชาติไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะชาติดับชราและมรณะพึงปรากฏหรือหนอ.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๑๕๕] คีละ ๆ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงสำคัญ จงเชื่อซึ่งข้อนั้นไว้อย่างนั้นเถิด พวกเธอจงน้อมใจไปสู่ข้อนั้นอย่างนั้นเถิด จงหมดความเคลือบแคลงสงสัยในข้อนั้นเถิด นั่นเป็นที่สุดทุกข์.

จบปริวิมังสนสูตรที่ ๑

ทุกขวรรคที่ ๖

อรรถกถาปริวิมังสนสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในปริวิมังสนสูตรที่ ๑ แห่งทุกขวรรคต่อไป.

บทว่า ปริวิมังสนาโน แปลว่า เมื่อพิจารณา. บทว่า ชรามรณํ ชราและมรณะ ความว่า หากถามว่า "เพราะเหตุไร ชราและมรณะข้อเดียวเท่านั้น จึงมีประการต่าง ๆ หลายอย่าง. ตอบว่า "เพราะเมื่อจักชราและมรณะนั้นได้แล้ว ก็จะเป็นอันจับทุกข์ทั้งปวงได้" เหมือนอย่างว่า เมื่อบุรุษถูกกับที่ผมถูก บุรุษนั้นย่อมชื่อว่าถูกจับโดยแท้ ฉนั้นใด เมื่อจับชราและมรณะได้แล้ว ธรรมที่เกลี้ย่อมชื่อว่า เป็นอันจับได้โดยแท้ ฉนั้นนั่น.

เมื่อจักราและมรณะได้แล้วเช่นนี้ ทุกข์ทั้งปวงย่อมชื่อว่าเป็นอันจับ

ได้โดยแท้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ทุกข์นี้มี
ประการต่าง ๆ หลายอย่างเกิดขึ้นในโลก ดังนี้ ทรงแสดงทุกข์ทั้งปวง
เหมือนบุรุษผู้อาบน้ำแล้วยืนอยู่ ชื่อว่า ทรงจับชราและมรณะ เหมือนจับ
บุรุษนั้นที่ผมจุก. บทว่า ชรามรณนิโรธสารูปคามินี ความว่า ปฏิปทา
ชื่อว่าเป็นเช่นกันนั้นเทียว เพราะความไม่มีกิเลส คือ บริสุทธิ์ เป็นเครื่อง
ให้ถึงโดยภาวะสมควรแก่ความดับแห่งชราและมรณะ. บทว่า ตถา
ปฏิบัติโน จ โหติ ความว่า ภิกษุอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็น
ผู้ปฏิบัติตามนั้นอย่างใด ก็ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติอย่างนั้น. บทว่า อนุชฌมจารี
เป็นผู้ประพฤดิธรรมอันสมควร ความว่า ประพฤติ คือ บำเพ็ญธรรม
อันเป็นข้อปฏิบัติที่ไปตามธรรม คือ พระนิพพาน. บทว่า ทุกขกขยาย
ปฏิบัติโน เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์ ได้แก่ เป็นผู้ทำศีลให้เป็นเบื้องต้น
แล้วปฏิบัติเพื่อความดับแห่งทุกข์คือชราและมรณะ. บทว่า สงฺขารนิโรธาย
เพื่อความดับแห่งสังขาร ได้แก่เพื่อความดับแห่งทุกข์คือสังขาร. พระเทศนา
จนถึงพระอรหัต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยข้อความเพียงเท่านั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงการพิจารณาอรหัตผล
และธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นนิจแล้วจึงกลับเทศนาอีก. ถามว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้าไม่ทรงกระทำอย่างนั้น แต่ทรงถือเอาคำว่า อวิชชาโคต
บุคคลตกอยู่ในอวิชชานี้ เพราะเหตุไร. ตอบว่า ทรงถือเอาเพื่อทรง
แสดงวิภูทุกข์อันพระชินาสพก้าวล่วงแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงปรารภวิภูจะตรัสถึงวิวิภูจะ (พระนิพพาน) อยู่ ก็จะมี
สัตว์ผู้จะตรัสรู้ในเรื่องนี้. ฟังทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือ
เอาคำนี้ด้วยอำนาจอรรถาธิบายของสัตว์นั้น. ในพระบาลีนั้น บทว่า อวิชชาโคต

ตกอยู่ในอวิชา ได้แก่ เข้าถึง คือ ประกอบด้วยอวิชา. บทว่า
ปุริสปุคฺคโ บุรุษบุคคล ได้แก่ บุคคลคือบุรุษ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**
ตรัสสมมติกถา ด้วยคำทั้งสองนั้น. ก็พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงมีกถา
(การกล่าว) อยู่ ๒ อย่าง คือ สมมติกถา ๑. ปรมัตถกถา ๑. ใน
กถาทั้ง ๒ นั้น กถาที่เป็นไปอย่างนั้นคือ สัตว์ นระ ปุริสสะ ปุคฺคละ
ติสสะ นาคะ ชื่อว่า สมมติกถา. กถาที่เป็นไปอย่างนี้คือ ชั้นทั้งหลาย
ธาตุทั้งหลาย อายตนะทั้งหลาย ชื่อว่า ปรมัตถกถา. พระพุทธรเจ้า
ทั้งหลาย เมื่อจะทรงกล่าวปรมัตถกถา ย่อมทรงกล่าวไม่ทิ้งสมมติทีเดียว.
พระพุทธรเจ้าเหล่านั้น เมื่อทรงกล่าวสมมติก็ดี เมื่อทรงกล่าวปรมัตถ์ก็ดี
ย่อมทรงกล่าวเรื่องจริงเท่านั้น. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

"พระสัมมาสัมพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐเมื่อจะตรัส

(เรื่องใด ๆ) ได้ตรัสสั่งจะ (ความจริง) ๒ คือ

สมมติสั่งจะ ๑ ปรมัตถสั่งจะ ๑. ใคร ๆ ย่อมไม่ได้

สั่งจะที่ ๓ (เพราะไม่มี). การกล่าวถึงสิ่งที่รู้ ชื่อ

สมมติสั่งจะ เพราะเหตุที่เป็นโลกสมมติ (สิ่งที่

ชาวโลกรู้). ส่วนการกล่าวถึงประโยชน์ อย่างยิ่ง

อันเป็นลักษณะจริงของธรรมทั้งหลาย ชื่อปรมัตถ-

สั่งจะ"

บทว่า **ปุณฺณญฺเจ** สงฺขาร ถ้าสังขารเป็นบุญ ได้แก่ ปุณฺณญฺกิสังขาร
อันต่างด้วยเจตนา ๑๓. บทว่า **อภิสงฺขโรติ** ปรุงแต่ง ได้แก่ กระทำ.

ชื่อว่า **ปุณฺณุปคัม** โหติ วิญฺญาณํ วิญฺญาณํย่อมเข้าถึงบุญ ได้แก่ กัมม-

วิญฺญาณํย่อมเข้าถึง คือ ประกอบพร้อมด้วยกุศลกรรม. แม่วิปากวิญฺญาณ

ก็ย่อมเข้าถึง คือประกอบพร้อมด้วยกุศลวิบาก. บทว่า **อปุณฺณญฺเจ สงฺขาริ** ถ้าสังขารที่เป็นบาป" ได้แก่ อปุณฺณญฺหิสังขารอันต่างด้วยเจตนา ๑๒. บทว่า **อานนฺชฺชฺญฺเจ สงฺขาริ** ถ้าสังขารที่เป็นอนนฺชฺชา ได้แก่ อนนฺชฺชฺหิสังขารอันต่างด้วยเจตนา ๔. บทว่า **อานนฺชฺชฺญฺปคฺ โหติ วิญฺญาณํ** วิญฺญาณย่อมเข้าถึงอนนฺชฺชา ได้แก่ กัมมวิญฺญาณย่อมเข้าถึง คือ ประกอบพร้อมด้วยกรรมที่เป็นอนนฺชฺชา วิปากวิญฺญาณย่อมเข้าถึง ด้วยวิปากที่เป็นอนนฺชฺชา. ปัจจัยการซึ่งมี ๑๒ บท ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาแล้วแล เพราะคำที่ได้ทรงถือเอากันมาภิสังขาร ๓ ในพระสูตรนี้. วัฏฏะเป็นอันทรงแสดงแล้วด้วยข้อความเพียงเท่านี้.

บัดนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เมื่อจะทรงแสดงวิวัฏฏะคือพระนิพพาน จึงตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล" เป็นอาทิ. ในพระบาลีนั้น บทว่า **อวิชฺชา** แปลว่า ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔. บทว่า **วิชฺชา** ได้แก่ อรหัตมรรคญาณ. และในพระบาลีนี้ มีอธิบายว่า "เมื่อละอวิชฺชาได้ก่อนแล้วนั้นแหละ วิชฺชาจึงเกิดขึ้น. เหมือนอย่างเมื่อมีความมืดอันประกอบด้วยองค์ ๘ จะละความมืดได้ก็ด้วยการจุดประทีปให้ลุกโชติช่วงฉับใด เมื่อวิชฺชาเกิดขึ้น. ก็พึงทราบว่าเป็นอันละอวิชฺชาได้ ฉะนั้น. บทว่า "ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก" ได้แก่ ไม่ยึดมั่น คือ ถือมั่นธรรมอะไร ๆ ในโลก. บทว่า "เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ไม่สะดุ้งกลัว" อธิบายว่า เมื่อไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ถือนั่น ก็ย่อมไม่สะดุ้งเพราะค้นหา ไม่สะดุ้งเพราะกลัว ความว่า ย่อมไม่อยาก ไม่กลัว. บทว่า "เฉพาะตัวเท่านั้น" ได้แก่ ย่อมปรินิพพานด้วยตนเองเท่านั้นแหละ ไม่ปรินิพพานเพราะอนุภาพของผู้อื่น.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำนี้ว่า
ภิกษุ นั้น ถ้าเสวยสุขเวทนา. ตอบว่า ทรงเริ่มเพื่อแสดงการพิจารณา
ของพระจีณาสพแล้วแสดงธรรมเครื่องอยู่เนื่องนิจ. บทว่า "อันตนไม่
ยึดถือแล้วด้วยตัณหา" คือ อันตนไม่ก่อกลิ้งเก็บยึดถือไว้ด้วยตัณหา.
ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุใด จึงตรัสถึงทุกขเวทนา. ผู้ที่
เพติดเพลินทุกขเวทนานั้นยังมีอยู่หรือไร. ตอบว่า ใช่ ยังมีอยู่ เพราะ
ผู้ที่เพติดเพลินความสุขอยู่นั้นแหละ ชื่อว่าย่อมเพติดเพลินทุกข์ เพราะ
ผู้ถึงทุกข์ปรารถนาความสุข และความสุขก็กลายเป็นทุกข์เพราะปรวนแปร.
บทว่า "ที่ปรากฏทางกาย" คือ กำหนดได้ด้วยกาย. อธิบายว่า กาย
คือทวาร ๕ ยังเป็นไปอยู่ตราบใด บุคคลย่อมเสวยเวทนาทางทวาร ๕
ที่เป็นไปแล้วอยู่ตราบนั้น. บทว่า "ที่ปรากฏทางชีวิต" ได้แก่
กำหนดได้ด้วยชีวิต. อธิบายว่า ชีวิตยังเป็นไปอยู่ตราบใด บุคคลย่อม
เสวยเวทนาทางมโนทวารที่เป็นไปแล้วอยู่ตราบนั้น.

บรรดาเวทนาทั้งสองนั้น เวทนาที่เป็นไปทางทวาร ๕ เกิด
ขึ้นทีหลัง แต่ดับก่อน. เวทนาที่เป็นไปทางมโนทวาร เกิดขึ้นก่อน แต่
ดับทีหลัง. ก็ในขณะที่ปฏิสนธิ เวทนาที่เป็นไปทางมโนทวารนั้น ย่อมตั้ง
อยู่ในวัตถุรูปเท่านั้น. ในอดีตกาล เวทนาที่เป็นไปทางทวาร ๕ เป็น
ไปอยู่ด้วยอำนาจทวาร ๕. ในเวลาที่คนมีอายุ ๒๐ ปี เป็นต้นในปฐมวัย
ย่อมมีกำลังแรงยิ่ง ด้วยอำนาจความรัก ความโกรธ และความหลง, ในเวลา
ที่คนมีอายุ ๕๐ ปีย่อมคงที่ จำเดิมแต่เวลาที่คนมีอายุ ๖๐ ปี ก็จะเสื่อมลง,
ครั้นถึงเวลาที่คนมีอายุได้ ๘๐-๙๐ ปี ก็จะอ่อนลง (ในที่สุด) ใน

ครั้งนั้น (คือในเวลาที่มีอายุ ๘๐-๘๐ ปี) เมื่อพวกชนกล่าวว่า พวกเรานั่งนอนรวมกันเป็นเวลานาน สัตว์ทั้งหลายกล่าวว่า พวกเราไม่รู้สึก คือยอมกล่าวถึงอารมณ์มีรูปเป็นต้นแม้มีประมาณยิ่งว่า เราไม่เห็น ไม่ได้ยิน คือไม่รู้ว่า กลิ่นหอมหรือกลิ่นเหม็น ดีหรือไม่ดี แข็งหรืออ่อน. เวทนาอันเป็นไปทางทวาร ๕ ของชนเหล่านั้นยอมเป็นอันแตกแล้วอย่างนี้. ส่วนเวทนาที่เป็นไปทางมโนทวารยังเป็นไปอยู่. เวทนาเมื่อนั้น เมื่อเสื่อมไปโดยลำดับ ย่อมอาศัยที่สุดแห่งหทัยนั้นแหละเป็นไปในเวลา มรณะ. อนึ่ง เวทนานั้น ยังเป็นไปอยู่ตราบใด ก็พูดได้ว่า สัตว์ยังมีชีวิตอยู่ตราบนั้น. เมื่อใด เวทนานั้นไม่เป็นไป เมื่อนั้น เรียกว่าสัตว์ตาย คือดับ.

ความข้อนี้ พึงแสดง (เปรียบเทียบ) ด้วยสระ. เหมือนอย่าง บุรุษก่อสร้างสระให้สมบูรณ์ด้วยทางน้ำ ๕ สาย. เมื่อฝนตกลงมาครั้งแรก น้ำพึงไหลไปตามทางน้ำทั้ง ๕ สายจนเต็มบ่อภายในสระ ครั้งฝนตกอยู่บ่อยๆ น้ำพึงขังเต็มทางน้ำ ไหลลงสู่ทางประมาณคาวุตหนึ่งบ้าง กึ่งโยชน์บ้าง น้ำที่หลากมาแต่ที่นั้น ๆ ครั้นเขาเปิดท่อสำหรับไขน้ำทำการงานในนา น้ำก็ไหลออกไป. ในเวลาที่ข้าวกล้าแก่ น้ำก็ไหลออก. น้ำแห้งถึงการที่ควรกล่าวว่า เราจะจับปลา. จากนั้นอีก ๒-๓ วัน น้ำก็ขังอยู่ในบ่อนั่นเอง. และถ้าในบ่อยังมีน้ำขังอยู่ตราบใด ก็ยอมจะนับได้ว่า ในสระใหญ่ มีน้ำอยู่ตราบนั้น. แต่ถ้าน้ำในบ่อนั้นแห้งเมื่อใด เมื่อนั้น ก็พูดได้ว่า ในสระไม่มีน้ำ ฉะนั้น พึงทราบข้อเปรียบเทียบ ฉะนั้น. เวลาที่เวทนาอันเป็นไปทางมโนทวาร ตั้งอยู่ในวัตถุรูปในขณะปฏิสนธิครั้งแรกนั่นเอง เหมือนเวลาเมื่อฝนตกอยู่ครั้งแรก น้ำไหลเข้าไปตามทาง ๕ สาย บ่อก็

เต็ม. เมื่อเจตนาทางมโนทวารเป็นไปแล้ว ความเป็นไปแห่งเวทนาทาง
ทวาร ๕ เหมือนเวลาเมื่อฝนตกอยู่บ่อย ๆ ทาง ๕ สายก็เต็ม. ภาวะที่
เวทนาอันเป็นไปทางทวาร ๕ นั้นมีกำลังมากยิ่งขึ้น ด้วยอำนาจความรัก
เป็นต้นในเวลาที่มีอายุ ๒๐ ปี ในปฐมวัย เหมือนน้ำที่ท่วมทันทาง
ตั้งคาบหนึ่งหรือกิ่งโยชน์ น้ำยังไม่ไหลออกจากสระตราบใด เวลาที่เวทนา
นั้นตั้งอยู่ในเวลาที่มีอายุ ๕๐ ปี เหมือนเวลาที่น้ำยังขังอยู่ในสระเก่า
ตราบนั้น. ความเสื่อมแห่งเวทนานั้น จำเดิมแต่เวลาที่มีอายุ ๖๐ ปี
เหมือนเวลาที่เขาเปิดท่อสำหรับให้น้ำทำการงานอยู่ น้ำก็ไหลออก. เวลา
ที่เวทนาอันเป็นไปทางทวาร ๕ อ่อนลง ในเวลาที่มีอายุ ๘๐-๙๐ ปี
เหมือนเวลาเมื่อฝนตกแล้ว น้ำทรงอยู่โดยรอบในทางน้ำ. เวลาที่เวทนา
อันเป็นไปทางมโนทวาร อาศัยที่สุดแห่งหทยวัตถุเป็นไป เหมือน
เวลาที่น้ำทรงอยู่ในบ่อนั่นเอง. ความเป็นไปนั้นเหมือนเวลาเมื่อให้สระมี
น้ำอยู่แม้เพียงนิดหน่อย ก็ควรกล่าวว่า ในสระมีน้ำอยู่ตราบใด เมื่อ
เวทนาอันเป็นไปทางมโนทวารยังเป็นไปอยู่ ก็ย่อมกล่าวได้ว่า สัตว์ยังมี
ชีวิตอยู่ตราบนั้น. อนึ่ง เมื่อน้ำในบ่อแห้งขาดไป ย่อมกล่าวได้ว่า
ไม่มีน้ำในสระ ฉะนั้น เมื่อเวทนาอันเป็นไปทางมโนทวารไม่เป็นไปอยู่
สัตว์ก็เรียกว่า ตายแล้วฉะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาเวทนา
นี้ (เวทนาที่เป็นไปทางมโนทวาร) จึงตรัสว่า "ภิกษุเสวยเวทนาอันมี
ชีวิตเป็นที่สุดรอบ." คำว่า "กายสุส เกทา เพราะความแตกแห่งกาย"
ได้แก่ เพราะความแตกแห่งกาย. บทว่า "ชีวิตปรียาทานา อุทฺธ" ได้แก่
หลังจากการสิ้นชีวิต. บทว่า "อิเชว ในโลกนี้แล" คือในโลกนี้แหละ
เพราะมาข้างหน้าด้วยอำนาจปฏิสนธิ. บทว่า "ลิตฺถิภวิสฺสนฺติ จักเป็น

สิ่งที่เย็น" ความว่า เป็นสิ่งที่เว้นจากความคึ้นรนและความกระวนกระวาย จึงชื่อว่า เป็นสิ่งที่เย็น คือ มีความไม่เป็นไปเป็นธรรมดา. บทว่า สรีรานิ ได้แก่ สรีรธาตุ. บทว่า "อวลิสฺสฺสนฺติ จักฺหฺลืออฺยฺ" ได้แก่ จักเป็นสิ่งที่เหลืออยู่.

บทว่า "กฺมฺมการฺปกา จากเตาเผาหม้อ ได้แก่ จากที่เป็นที่เผาภาชนะของช่างหม้อ. บทว่า "ปติภฺจฺรเปยฺย วาญวํ" ได้แก่ ตั้งไว้. บทว่า "กปฺลฺลานิ กระเบื้องหม้อ" ได้แก่ กระเบื้องหม้อที่เนื่องเป็นอันเดียวกันพร้อมทั้งขอบปาก. บทว่า "อวลิสฺสฺเสยฺยฺ พิงฺหฺลืออฺยฺ" ได้แก่ พิงตั้งอยู่. ในคำว่า "เอวมฺว โช" นี้ มีข้อเปรียบเทียบด้วยอุปมาดังนี้ ภพ ๓ พิงเห็นเหมือนเตาเผาหม้อที่ไฟติดทั่วแล้ว. พระโยคาวจรเหมือนช่างหม้อ. อรหัตมรรคญาณเหมือนไม้ขอที่ใช้เกี่ยวภาชนะของช่างหม้อออกมาจากเตาเผา. พื้นพระนิพพานที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งเหมือนภาคพื้นที่ยเรียบเสมอ. เวลาที่พระโยคาวจรผู้ปรารถนาวิปัสสนา เห็นแจ้งหมวด ๓ แห่งรูปและหมวด ๓ แห่งอรุพ เมื่อกัมมัญฐานปรากฏคล่องแคล่วแจ่มแจ้งอยู่ ได้อุตุสัปปายะเป็นต้นเห็นปานนั้น นั่งอยู่บนอาสนะเดียว เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตอันเป็นผลเลิศ ยกตนขึ้นจากอบาย ๔ แล้วดำรงอยู่ในพระนิพพานอันเป็นอมตะ อันไม่มีปัจจัยปรุงแต่งด้วยอำนาจผลสมาบัติ พิงเห็นเหมือนเวลาที่ช่างหม้อเอาไม้ขอเกี่ยวหม้อที่ร้อนมาแล้ว วางหม้อไว้บนพื้นที่เรียบเสมอ. ส่วนพระชินาสพไม่ปรินิพพานในวันบรรลุพระอรหัต เหมือนหม้อที่ยังร้อนจะนั้น แต่เมื่อจะสืบท่อประเพณีแห่งศาสนาก็ดำรงอยู่ถึง ๕๐-๖๐ ปี ย่อมปรินิพพานด้วยอนุภาติเสตนิพพานธาตุ เพราะความแตกแห่งอุปาทินนกขันธ์ เพราะถึง

จิตดวงสุดท้าย เมื่อนั้น สรีระที่ไม่มีใจครองของพระชีนาสนั้น จักเหลืออยู่ เหมือนกระเบื้องหม้อแล. ก็คำว่า สรีรานิ อวลิสฺสนุตีติ ปชานาติ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อยกความพยายามของพระชีนาสนั้น.

บทว่า "วิญญาณํ ปญญาเยถ วิญญาณพิงปรากฏ" ได้แก่ ปฏิสนธิวิญญาณพิงปรากฏ. บทว่า "สาธุ สาธุ คีละ ะ" ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชื่นชมการพยากรณ์ของพระเถระ. บทว่า เอวเมตํ ความว่า คำว่า เมื่ออภิสังขาร ๓ อย่างไม่มี ปฏิสนธิวิญญาณ ก็ไม่ปรากฏเป็นต้น. คำนั้นก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า อธิมุจฺจถ ได้แก่ จงได้ความน้อมใจเชื่อ กล่าวคือความตกลงใจ. ข้อว่า "เอเสวนุโต ทุกฺขสฺส นันเป็นที่สุดทุกฺข" ได้แก่ นี่แหละเป็นที่สุดทุกฺขในวิญญะ คือ นี่เป็นข้อกำหนด ได้แก่ พระนิพพาน.

จบอรรถกถาปริวิมังสนสูตรที่ ๑

๒. อุปาทานสูตร

ว่าด้วยอุปาทาน

[๑๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล... พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่องๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะ

ภพเป็นปัจฉัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจฉัย จึงมีชราและมรณะ โสก-
ปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อม-
มีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๕๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไฟกองใหญ่แห่งไม้สิบเล่มเกวียน
บ้าง ยี่สิบเล่มเกวียนบ้าง สามสิบเล่มเกวียนบ้าง สี่สิบเล่มเกวียนบ้าง
ฟิงลุกโพลง บุรุษใส่หญาแห่ง ใส่โคมัยแห่ง และใส่ไม้แห่งในไฟ
กองนั้นทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ไฟกองใหญ่นั้น มีอาหารอย่างนั้น
มีเชื้ออย่างนั้น ฟิงลุกโพลงตลอดกาลนาน แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย
เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจฉัยแห่งอุปา-
ทานอยู่ ค้นหาข่อมเจริญ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะค้นหาเป็นปัจฉัย
จึงมีอุปาทาน ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้.

[๑๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรม
ทั้งหลายอันเป็นปัจฉัยแห่งอุปาทานอยู่ ค้นหาข่อมดับไป เพราะค้นหา
ดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติ
จึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส
จึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๑๕๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไฟกองใหญ่แห่งไม้สิบเล่มเกวียน
บ้าง ยี่สิบเล่มเกวียนบ้าง สามสิบเล่มเกวียนบ้าง สี่สิบเล่มเกวียนบ้าง
ฟิงลุกโพลง บุรุษไม่ใส่หญาแห่ง ไม่ใส่โคมัยแห่ง และไม่ใส่ไม้แห่งใน
กองไฟนั้นทุก ๆ ระยะเวลา ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ไฟกองใหญ่นั้น
ไม่มีอาหาร ฟิงดับไป เพราะสิ้นเชื้อเก่า และเพราะไม่เติมเชื้อใหม่

แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมดับฉันนั้นเหมือนกัน เพราะ ตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ.

จบอุปาทานสูตรที่ ๒

อรรถกถาอุปาทานสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยอุปาทานสูตรที่ ๒ ต่อไป.

บทว่า "อุปาทานีเยสุ อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน" ได้แก่ ใน ธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ๔. บทว่า "อสุทธาทนุปลุติโน เห็นความพอใจเนื่อง ๆ" คือ เห็นอยู่เนื่อง ๆ ซึ่งความพอใจ. บทว่า "ตตุร" คือ ในกองไฟนั้น. บทว่า "ตทหาโร มีอาหารอย่างนั้น." คือ มีปัจจัยอย่างนั้น. คำว่า "มีเชื้ออย่างนั้น" เป็น ไวพจน์ของปัจจัยนั้นนั่นเอง. ในคำว่า "เอวมเว โข" นี้ ภพ ๓ หรือที่เรียกว่า วัฏฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ บ้าง พึงเห็นว่าเหมือนกองไฟ. ปุถุชนผู้โง่เขลา ซึ่งอาศัยวัฏฏะคือความเวียนว่ายตายเกิด เหมือนบุรุษบำเรอ ไฟ. การทำกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลทางทวาร ๖ ด้วยอำนาจตัณหา เป็นต้น ของปุถุชนผู้เห็นความพอใจเนื่อง ๆ เหมือนการใส่โคมัยแห่งเป็น ต้น. ความบังเกิดแห่งวัฏฏะทุกข์ในภพต่อไป เพราะปุถุชนผู้โง่เขลาลุกขึ้น แล้วลุกขึ้นเล่า พยายามทำกรรมตามที่กล่าวแล้ว เหมือนเมื่อหุงข้าวและโคมัย เป็นต้นหมดแล้ว กองไฟก็ยังคงโพลงอยู่เรื่อยไป เพราะใส่หญ้าและโคมัย เหล่านั้นเข้าไปบ่อย ๆ. ชื่อว่า "น กาลน กาลं สุกุขานิ เจว ติณานิ

ปกฺขิเปยฺย ไม่ใส่หญ้าแห้งทุก ๆ ระยะเวลา" อธิบายว่า ก็ใคร ๆ ผู้หวังประโยชน์ ฟังกล่าวกะบุรุษนั้นอย่างนี้ว่า "ผู้เจริญ เหตุไรท่านจึงลุกขึ้นแล้วลุกขึ้นเล่าเหยียบย่ำกระเบื้อง เอาหญ้าและไม้แห้งใส่กระบุงจนเต็มใส่โคมัยแห้งเข้าไป ทำให้ไฟกองนี้ลุกโพลง เพราะการกระทำนี้เป็นเหตุความเจริญไร ๆ ย่อมมีแก่ท่านบ้างหรือหนอ." บุรุษนั้นกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ การกระทำเช่นนี้ มาตามวงศ์ (เป็นประเพณี) ของพวกเรา แต่การกระทำเช่นนี้ ก็ไม่มีความเจริญแก่เราเลย ความเจริญจักมีแต่ที่ไหน. เพราะเรามัวบ้ำเรอไฟนี้อยู่ จึงไม่ได้อาบน้ำ ทั้งไม่ได้กิน ไม่ได้นอนเลย." ผู้หวังประโยชน์ กล่าวว่า "ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น จะมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน กับการจุดไฟให้ลุกโพลงอันไร้ประโยชน์นี้ มาเถิดท่าน หญ้าเป็นต้นที่ท่านนำมาแล้วเหล่านี้ ที่ใส่เข้าไปในกองไฟนี้แล้ว จักลุกไหม้ขึ้นเองแหละ แต่ว่าท่านจงไปอาบน้ำที่สระโบกขรณี ซึ่งมีน้ำเย็นอยู่ในที่โน้น ตกแต่งตนด้วยเครื่องลูบไล้คือระเบียบและของหอม นุ่งห่มอย่างดี เข้าสู่เมืองด้วยรองเท้าชั้นดี ขึ้นสู่ปราสาทอันประเสริฐ เปิดหน้าต่าง แล้วนั่งอิมเอบอยู่ด้วยความสุข มีอารมณ์เดียว รุ่งเรืองอยู่บนถนนใหญ่. เมื่อท่านนั่งในปราสาทนั้นแล้ว ไฟกองนั้นจักถึงภาวะที่ตั้งอยู่ไม่ได้เองโดยแท้ เพราะสิ้นเชื้อมีหญ้าเป็นต้นเสีย." บุรุษนั้น ฟังกระทำอย่างนั้น. และเมื่อเขานั่งบนปราสาทนั้นอย่างนั้นแล้ว ไฟกองนั้นพึงถึงภาวะคือการตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะสิ้นเชื้อ. คำว่า "น กาลน กาล" เป็นต้นนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาความข้อนี้.

แต่ในคำว่า "เอวมวโจ" นี้ มีการเทียบเคียงด้วยข้ออุปมาดังนี้
วิภูฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ พึงเห็นเหมือนไฟกองใหญ่ที่ลุกโพลงอยู่ด้วยไม้

(พื้น) ๔๐ เล่มเกวียน. พระโยคาวจรผู้ยังอาศัยวัฏฏะอยู่ เหมือนบุรุษผู้บ่าเรอไฟ. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหมือนบุรุษผู้หวังประโยชน์. เวลาที่พระตถาคตตรัสกัมมัฏฐานในธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ แก่ภิกษุหนึ่งว่า "ดูก่อนภิกษุ เธอจงหน่ายในธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ เกิด เธอจักพ้นจากวัฏฏะทุกอย่างนี้." เหมือนโอวาทที่บุรุษผู้หวังประโยชน์ให้แก่บุรุษผู้บ่าเรอไฟนั้น. เวลาที่พระโยคีรับโอวาทของพระสุคตแล้วเข้าไปสู่สุญญาการเริ่มตั้งวิปัสสนาในธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ ได้อาหารสัปายะเป็นต้น เห็นปานนั้นโดยลำดับ นั่งบนอาสนะเดียวแล้วตั้งอยู่ในผลอันเลิศ (อรหัตผล) เหมือนเวลาที่บุรุษ (ผู้บ่าเรอไฟ) นั้น ปฏิบัติตามที่มีผู้สอนแล้วนั่งในปราสาท. เวลาที่พระโยคีชำระมลทินคือกิเลสด้วยน้ำคือมรรคญาณที่สระโบกขรณีคืออริยมรรค นุ่งผ้าคือหิริโอตตปปะ เข้าไปทาด้วยเครื่องลูบไล้คือศีล ตกแต่งอศภาพด้วยเครื่องตกแต่งคือพระอรหัต ประดับพวงดอกไม้คือวิมุตติ สวมรองเท้าคืออิทธิบาท เข้าไปสู่นครคือพระนิพพาน ขึ้นสู่ปราสาทคือพระธรรม รุ่งเรืองอยู่บนถนนใหญ่คือสติปัญญา แนบสนิทผลสมบัติที่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์อยู่ เหมือนเวลาที่บุรุษนั้น นั่งบนปราสาทนั้น มีอารมณ์เดียว อิ่มเอิบด้วยความสุข เพราะมีกายที่ชำระและตกแต่งแล้วด้วยการอาบน้ำและเครื่องลูบไล้เป็นต้น. ส่วนความสงบอันยิ่งใหญ่แห่งวัฏฏะของพระชินาสพ ผู้ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุ แล้วปรินิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุ เพราะความแตกแห่งขันธที่มีใจครองพึงเห็นเหมือนเวลาที่บุรุษนั้นนั่งบนปราสาทนั้นแล้ว กองไฟก็ถึงความไม่มีบัญญัติ เพราะสิ้นเชื้อมีหญ้าเป็นต้น.

จบอรรถกถาอุปาทานสูตรที่ ๒

๓. ปฐมสังโยชนสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์

[๒๐๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล...พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชนอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประทีปน้ำมันพึงติด เพราะอาศัย น้ำมันและไส้ บุรุษพึงเติมน้ำมันและไส้ไว้ในประทีปน้ำมันทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ประทีปน้ำมันนั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงลุกโพลงตลอดกาลนาน แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชนอยู่ ตัณหาย่อมเจริญฉนั้นนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชนอยู่ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ

อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประทีบน้ำมันฟุ้งติด เพราะอาศัย น้ำมันและไส้ บุรุษไม่เพียงเติมน้ำมัน ไม่ใส่ไส้ในประทีบน้ำมันนั้นทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ประทีบน้ำมันนั้น ไม่มีอาหารฟุ้งดับไป เพราะสิ้นเชื้อเก่า และเพราะไม่เติมเชื้อใหม่ แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัดหาย่อมดับ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะตัดขาด อุปาทานจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบปฐมสังโยชนสูตรที่ ๓

อรรถกถापฐมสังโยชนสูตรที่ ๓

ฟังทราบวินิจฉัยในปฐมสังโยชนสูตรที่ ๓ ต่อไป.

บทว่า "สญฺโฆชนียะสุ" อันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์" คือ เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ๑๐. บทว่า "ฉมาเยยฺย ฟิงฺกิตฺตไฟ" แปลว่า ฟิงฺกิตฺตไฟ. ชื่อว่า เต้ล อสฺสึเจยฺย วฏฺฐึ อุปถัมฺหเรยฺย ได้แก่ เพื่อให้ประทีปติดตลอดไป จึงถือภาชนะน้ำมันและกระเบื้องใสอันใหญ่ไปตั้งอยู่ที่ใกล้เป็นนิจ เมื่อน้ำมันแห้งก็เติมน้ำมัน เมื่อไส้หมดก็ใส่เข้าไป. คำที่เหลือในสูตรนี้ ฟังทราบโดยนัยก่อนนั้นแหละ พร้อมกับการเทียบเคียงด้วยข้ออุปมา.

จบอรรถกถापฐมสังโยชนสูตร ๓

๔. ทุตยสังโยชนสูตร

ว่าด้วยกรรมเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์

[๒๐๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประทีปน้ำมันพึงติด เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ บุรุษเติมน้ำมันและไส้ไว้ในประทีปน้ำมันนั้นทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ประทีปน้ำมันนั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงลุกโพลงตลอดกาล แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในกรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมเจริญฉันนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประทีปน้ำมันพึงติด เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ บุรุษไม่เติมน้ำมัน ไม่ไส้ไว้ในประทีปน้ำมันนั้นทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนั้น ประทีปน้ำมันนั้น ไม่มีอาหาร พึงดับไป เพราะสิ้นเชื้อเก่า และเพราะไม่เติมเชื้อใหม่ แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในกรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมดับฉันนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.

จบทุตยสังโยชนสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุติยสังโยชนสูตรที่ ๔

ในตุติยสังโยชนสูตรที่ ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเปรียบเทียบ
ก่อน แล้วจึงตรัสเนื้อความในภายหลัง. คำที่เหลือก็เหมือนกันนั่นเอง.

จบอรรถกถาทุติยสังโยชนสูตรที่ ๔

๕. ปฐมมหารุกขสูตร

ว่าด้วยธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน

[๒๐๖] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจ
เนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
๗ ล ๗ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ มีรากหยั่งลงและแผ่
ไปข้าง ๆ รากทั้งหมดนั้นย่อมดูดโอชารสไปเบื้องบน เมื่อเป็นอย่างนี้
ต้นไม้ใหญ่นั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงเป็นอยู่ตลอดกาลนาน
แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรม
ทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ ฉะนั้นเหมือนกัน
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
๗ ล ๗ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรม

ทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ
อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯ ล ฯ ความดับแห่ง
กองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๐๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ตั้งอยู่อย่างนั้น ที่นั่น
บุรุษเอาจอบและภาชนะมา ตัดต้นไม้ในที่โคนต้นแล้ว ขุดลงไป ครั้น
ขุดลงไปแล้ว คู้เอารากใหญ่เล็กแม่เท่ากำนั้แฝกขึ้น บุรุษนั้นพึงทอน
ต้นไม้เป็นท่อนเล็กท่อนใหญ่แล้วพึงผ่า ครั้นผ่าแล้วเรียกให้เป็นชิ้น ๆ
แล้ว พึ่งฝังลง ตากแดด ครั้นฝังลง ตากแดดแล้ว พึ่งเอาไฟเผา
ครั้นเอาไฟเผาแล้ว พึ่งทำให้เป็นเขม่า ครั้นทำให้เป็นเขม่าแล้ว พึ่งโปรย
ที่ลมแรงหรือลอยในแม่น้ำมีกระแสอันเชี่ยว ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่
นั้น ถูกตัดเอารากขึ้นแล้ว ถูกทำให้เป็นดังต้นตาลยอดด้วน ถึงความ
ไม่มี ไม่เกิดอีกต่อไป แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษ
เนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมดับ
ฉนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ
ภพจึงดับ ฯ ล ฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้.

จบปฐมมหารุกขสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมมหารุกขสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมมหารุกขสูตรที่ ๕ ต่อไป.

ชื่อว่า "อุทฺธ โธ อภิหรนฺติ นำโอชาขึ้นเมืองบน" ได้แก่
นารสดินและรสน้ำขึ้นเมืองบน. เพราะโอชาได้ถูกคูดขึ้นเมืองบน ต้นไม้

สูงตั้ง ๑๐๐ ศอก ก็มียางเหนียวจึงตั้งอยู่ได้ เหมือนหยาดน้ำที่ปลายหน่อ. ในข้อนี้ มีการเทียบเคียงด้วยข้ออุปมาดังนี้ วัฏฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ เหมือนต้นไม้ใหญ่. อายุคนะทั้งหลายเหมือนรากไม้. การก่อกรรมทาง ทวาร ๖ เหมือนการคูดโงชาขึ้นทางราก. การตั้งอยู่ได้เป็นเวลานาน ของปุลุชนผู้โง่เขลา ซึ่งอาศัยอยู่ในวัฏฏะ พยายามก่อกรรมทางทวาร ๖ อยู่ ด้วยอำนาจวัฏฏะในภพต่อ ๆ ไป มีความเจริญงอกงามเหมือนต้นไม้ ใหญ่ตั้งอยู่ได้ชั่วนิรันดร์ เพราะโงชาเจริญงอกงาม. บทว่า กุฑุทาลปิณฑกัม แปลว่า จอบและกระบุง. ข้อว่า ขณฺฐาทาขณฺฐิกัม ฉินฺนุเทยฺย ความว่า ตัดให้เล็กให้ใหญ่ ได้แก่ให้เป็นท่อนเล็กท่อนน้อย. ในข้อนี้ มีการเทียบ เเคียงด้วยอุปมาดังนี้ ก็ในพระสูตรนี้ วัฏฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ เหมือน ต้นไม้ใหญ่. พระโยคาวจรเหมือนบุรุษผู้ต้องการโค่นต้นไม้. ฉฺญาณคือความ รู้เหมือนจอบ สมာธิเหมือนกระบุง ฉฺญาณเหมือนขวานสำหรับตัดต้นไม้ ปัญญาของพระ โยคีผู้เรียนกัมมัฏฐานในสำนักอาจารย์แล้ว มนสิการอยู่ เหมือนเวลาที่ต้นไม้ถูกตัดที่ราก. เวลามนสิการมหาภูตรูป ๔ โดยย่อ เหมือนเวลาที่ตัดเป็นท่อนเล็กท่อนน้อย. เวลามนสิการโดยพิสดาร ใน โภกฺกฐาส ๔๒ เหมือนการผ่า. การกำหนดนามรูปด้วยอำนาจแห่งธรรม เหล่านี้ คือ อุปาทายรูป และวิญญูญาณอันมีรูปขั้นเป็นอารมณ์ เหมือน เวลากรีก การแสวงหาปัจจัยของนามรูปนั้นแหละ เหมือนการถอนรากไม้. การบรรลุผลอันเลิศ (อรหัตผล) ของพระโยคีผู้เจริญวิปัสสนาโดย ลำดับ ได้สัปปายะอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เมื่อพระโยคีผู้เจริญวิปัสสนาโดย อยู่ นั่งขัดสมาธิทำเดี่ยวกระทำสมณธรรมอยู่ เหมือนเวลาที่ฝั่งลม ตากแดด แล้วเอาไฟเผา. เวลาที่พระโยคีไม่ปรินิพพานในวันที่ตนบรรลุพระอรหัต

นั่นเอง แต่ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุ เปรียบเหมือนมนสิการ. ความสงบแห่ง
วิญญูของพระชินาสพ ผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุเพราะ
ความแตกแห่งชั้นรั้วที่มีใจครอง พึงทราบเหมือนการโปรยเข้ามาในลมแรง
และลอยไปในแม่น้ำ.

จบอรรถกถาทหารุกขสูตรที่ ๕

๖. ทุตียมหารุกขสูตร

ว่าด้วยต้นไม้มีอาหารกับภิกษุมีความพอใจในธรรม

[๒๑๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ไม้ใหญ่มี
รากหยั่งลงและแผ่ไปข้าง ๆ รากทั้งหมดนั้นย่อมคูดโอรสไปเบื้องบน
เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่นั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงเป็น
อยู่ตลอดกาลนาน แม้นันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่องๆ
ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ ฉะนั้น
เหมือนกัน เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้น
แห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๑๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ยืนต้นอยู่อย่างนั้น ที่นั้น
บุรุษเอาอบแต่ภาชนะ. มาตัดต้นไม้ที่โคนต้นแล้ว ขุดลงไป กรัน
ขุดลงไปแล้วคู้เอารากใหญ่เล็กแม่เท่าก้านแฝกขึ้น ๆ ล ๆ หรือลอยใน
แม่น้ำมีกระแสนเชี่ยว เมื่อเป็นอย่างนี้ต้นไม้ใหญ่นั้น ถูกตัดเอารากขึ้น
แล้ว ทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี ไม่เกิดอีกต่อไป แม้นันใด

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็น โทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจฉัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาข่มดับ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ข่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบทุติยมหาจุกขสูตรที่ ๖

อรรถกถาทุติยมหาจุกขสูตรที่ ๖

ในทุติยมหาจุกขสูตรที่ ๖ พระผู้มีพระภาคเจ้าเปรียบเทียบก่อนแล้วตรัสเนื้อความในภายหลัง ความต่างกันมีเพียงเท่านี้.

จบอรรถกถาทุติยมหาจุกขสูตรที่ ๖

๗. ตรูณจุกขสูตร

ว่าด้วยต้นไม้อ่อนกับภิกษุมีความพอใจในธรรม

[๒๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจฉัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาข่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจฉัย จึงมีอุปาทาน ๆ ล ๆ ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ข่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๑๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้อ่อนยืนต้นอยู่ บุรุษพึงพรวนดินใส่ปุ๋ย รดน้ำเสมอ ๆ ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้อ่อนนั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ แม้ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็น
ปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมเจริญ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหา
เป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้
ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๑๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรม
ทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ
อุปาทานจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้.

[๒๑๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ตันไม้อ่อนย็นตั้งอยู่อย่างนั้น ที่นั้น
บุรุษเอาจอบและภาชนะ ๆ ล ๆ หรือลอยในแม่น้ำมีกระแสอันเชี่ยว ก็เมื่อ
เป็นอย่างนี้ตันไม้อ่อนนั้น ถูกตัดรากขึ้นแล้ว ทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน
ถึงความไม่มี ไม่เกิดอีกต่อไป แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็น
โทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหา
ย่อมดับ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ๆ ล ๆ
ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนั้น.

จบตรุณรูกขสูตรที่ ๗

อรรถกถาตรุณรูกขสูตรที่ ๗

ในตรุณรูกขสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ตรุโณ** ได้แก่ ยังไม่เสด็จผล. บทว่า **ปลิสขุเขยฺย** แปลว่า
พึงชำระ. ชื่อว่า "ปลุ ทเทยฺย ใส่นุ้ย." ได้แก่ เอาปุ๋ยที่แข็งและหยาบออก
ใส่นุ้ยที่หวานเจือปนด้วยโคลนอ่อนและฝุ่นละเอียดลงไป. บทว่า **วุกฺขุตี**

ได้แก่ ถึงความเจริญงอกงาม ควรจะเก็บดอกก็ได้เก็บดอก ควรจะเก็บผลก็ได้เก็บผล. ก็ในข้อนี้มีการเทียบเคียงด้วยข้ออุปมาดังนี้ วัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ เหมือนต้นไม้อ่อน ปุถุชนอาศัยวัฏฏะเหมือนบุรุษบำรุงต้นไม้ การประมวลมาซึ่งกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลทางทวาร ๓ เหมือนการสืบทอดแห่งรากและผลไม้เป็นต้น ความเป็นไปแห่งวัฏฏะในภพต่อ ๆ ไปของปุถุชน ผู้ประมวลมาซึ่งกรรมทางทวาร ๓ เหมือนต้นไม้ที่ถึงความเจริญงอกงาม. วัฏฏะ (พระนิพพาน) พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วแล.

จบอรรถกถาตรุณรูกขสูตรที่ ๗

๘. นามรูปสูตร

ว่าด้วยภิกษุพอใจในธรรมกับนามรูป

[๒๑๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจฉัยแห่งสังโยชน์อยู่ นามรูปก็หยั่งลง เพราะนามรูปเป็นปัจฉัย จึงมีสพายนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๑๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลงและแผ่ไปข้าง ๆ รากทั้งหมดนั้นคูดโอชารสไปเบื้องบน ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่นั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงเป็นอยู่ตลอดกาลนาน แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจฉัยแห่งสังโยชน์อยู่ นามรูปก็หยั่งลง ฉะนั้นเหมือนกัน

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์
ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๑๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรม
ทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน้อยู่ นามรูปก็ไม่หยั่งลง เพราะนามรูป
ดับ สพายตนะจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้.

[๒๑๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ดันไม้ใหญ่ยื่นต้นอยู่อย่างนั้น ที่นั้น
บุรุษเอาจอบและภาชนะมา ๆ ล ๆ ไม่เกิดอีกต่อไป แม้นั้นใด ภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่ง
สังโยชน้อยู่ นามรูปก็ไม่หยั่งลง ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะนามรูปดับ
สพายตนะจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้.

จบนามรูปสูตรที่ ๘

อรรถกถานามรูปสูตรที่ ๘

สูตรที่ ๘ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถานามรูปสูตรที่ ๘

๙. วิญญาณสูตร

ว่าด้วยความพอใจในธรรมกับวิญญาณ

[๒๒๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ

ภาคเจ้าทรัพย์เรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความ

พอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ วิญญาณก็หยังลง เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่มีรากหยังลงและแผ่ไปข้าง ๆ ล ๆ แม้นั้นใด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ วิญญาณก็หยังลง ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ วิญญาณก็ไม่หยังลง เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ยืนต้นอยู่อย่างนั้น ที่นั้นภิกษุเอาจอบและภาชนะมา ๆ ล ๆ ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ วิญญาณก็ไม่หยังลง ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบวิญญาณสูตรที่ ๕

อรรถกถาวิญญาณสูตรที่ ๕

สูตรที่ ๕ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาวิญญาณสูตรที่ ๕

๑๐. นิตานสูตร

ว่าด้วยความพอใจในปฏิจสมุปบาท

[๒๒๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่นิคมของหมู่ชนชาวเมืองกุรุ อันมีชื่อว่ากัมมาสัทัมมะ* แคว้นกุรุรัฐ ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท่านนั่งเรียบร้อยแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า น้าอัศจรรย์ พระเจ้าข้าไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า คือปฏิจสมุปบาทนี้เป็นธรรมลักษณะซึ่งเพียงไร ทั้งมีกระแสความลึกซึ้ง แต่ถึงอย่างนั้น ก็ปรากฏเหมือนธรรมง่าย ๆ แก่ข้าพระองค์.

[๒๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อนอานนท์ เธออย่ากล่าวอย่างนี้ ลูกก่อนอานนท์ เธออย่ากล่าวอย่างนี้ ปฏิจสมุปบาทนี้เป็นธรรมลักษณะ ทั้งมีกระแสความลึกซึ้ง เพราะไม่รู้ ไม่ตรัสรู้ ไม่แทงตลอดธรรมนี้ หมู่สัตว์นี้จึงเป็นเหมือนเส้นด้ายที่ยุ่ง เป็นเหมือนกลุ่มเส้นด้ายที่เป็นปม เป็นเหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง ย่อมไม่ผ่านฟันอบาย ทุกติ วินิบาต สงสาร.

[๒๒๖] ลูกก่อนอานนท์ เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ

๑. บางแห่งเป็น กัมมาสัทัมมะ

โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้
ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๗] คู่ก่อนอาณนท์ ต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลงและแผ่ไปข้าง ๆ
รากทั้งหมดนั้นย่อมคูดโอซารสไปเบื้องบน ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่
นั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึ่งเป็นอยู่ตลอดกาลนาน แม้นินโด
อาณนท์ เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็น
ปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหา
เป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ๆ ล ๆ
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๘] คู่ก่อนอาณนท์ เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรม
ทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ
อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ๆ ล ๆ ความดับแห่งกอง
ทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๒๙] คู่ก่อนอาณนท์ ต้นไม้ใหญ่ยืนต้นอย่างนั้น ที่นั้นบุรุษ
เอาจอบและภาชนะมา ตัดต้นไม้ที่โคนต้น แล้วขุดลงไป ครั้นขุดลง
ไปแล้ว คู้ยเอารากใหญ่เล็กแม่เท่ากำนัแผกขึ้น บุรุษนั้น ทอนต้นไม้
เป็นท่อนเล็กท่อนใหญ่ แล้วพึงผ่า ครั้นผ่าแล้ว เรียกเป็นชิ้น ๆ แล้ว
พึงฝังถม ตากแดด ครั้นฝังถม ตากแดดแล้ว พึงเอาไฟเผา ครั้นเอา
ไฟเผาแล้ว พึงทำให้เป็นเขม่า ครั้นทำให้เป็นเขม่าแล้ว พึงโปรยที่ลม
แรง หรือลอยในแม่น้ำมีกระแสอันเชี่ยว ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่นั้น
ถูกตัดเอารากขึ้นแล้ว ถูกทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี ไม่เกิด
อีกต่อไป แม้นินโด อาณนท์ เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลาย

อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมดับ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะ
ตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ
ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและ
อุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

จบนิทานสูตรที่ ๑๐

จบทุกขวรรคที่ ๖

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปริวิมังสนสูตร	๒. อุปาทานสูตร
๓. ปฐมสังโยชนสูตร	๔. ทุตติยสังโยชนสูตร
๕. ปฐมมหารุกขสูตร	๖. ทุตติยมหารุกขสูตร
๗. ตรุณรูกขสูตร	๘. นามรูปสูตร
๙. วิญญาณสูตร	๑๐. นิทานสูตร.

อรรถกถานิทานสูตรที่ ๑๐

ในนิทานสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

สองบทว่า "กูรูสุ วิหริติ" ได้แก่ ประทับอยู่ในชนบทที่ได้ชื่อด้วย
อำนาจเรียกกันมากอย่างนี้ว่า กูรู. นิคมของชาวกูรู ชื่อว่า กัมมาตัมมะ
เพราะฉะนั้น นิคมของชาวกูรูจึงมีชื่ออย่างนี้. อธิบายว่า ทรงกระทำนิคม
นั้นให้เป็นโคจรคาม. คำว่า "ท่านผู้มีอายุ" นี้ เป็นคำเรียกด้วยความรัก
เป็นคำเรียกด้วยความเคารพ. คำว่า "อานันทะ" เป็นชื่อของพระเถระนั้น.
คำว่า "เอกมนุตฺตํ นิสิตฺติ นัง ฌ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง" มีอธิบายว่า ท่านพระ-

อานนท์ ผู้เป็นพระธรรมกถึกศาการิก เมื่อเว้นโทษของการนั่ง ๖ ประการ ได้เข้าไปภายในพระรัศมีอันมีวรัณณะ ๖ ของพระพุทธองค์ ในที่ตรงหน้า มณฑลพระขานูข้างขวา นั่งเหมือนกำลังอาบน้ำครึ่งใส เหมือนกำลังห่ม แผ่นทอง เหมือนกำลังเข้าไปสู่สวนดอกบัวแดง เพราะฉะนั้น ท่านจึง กล่าวว่ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ถามว่า ก็ท่านผู้มีอายุนี้ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเวลาใด และเพราะเหตุใด. แก้วว่า เข้าไปเฝ้าในเวลาเย็น เพราะเหตุเพื่อทูลถาม ปัญหาเรื่องปัจฉยาการ.

เล่ากันมาว่า ในวันนั้น ท่านผู้มีอายุนี้ (พระอานนท์) ได้เที่ยว ไปโปรดสัตว์ยังนิคมกัมมาสรั้มมะ ดูว่าว่างสิ่งของนับพันอย่างลงทุก ประตุเรือน กลับจากบิณฑบาตแล้ว ได้แสดงวัตรถวายพระศาสดา เมื่อ พระศาสดาเสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎีแล้ว ก็ถวายบังคมพระศาสดาแล้วไป ยังที่พักกลางวันของตน เมื่อพวกอันเตวาสิกแสดงวัตรแล้วกลับไป จึง ปัดกวาดที่พักกลางวัน ปลูกผ่นหนัง เอน้ำจากหม้อน้ำล้างมือและเท้า จนเย็น แล้วนั่งคู้บัลลังก์เข้าไปโศคาปัตติผลสมาบัติ ภายหลังออกจากสมาบัติ ด้วยอำนาจสิ้นกำหนดเวลา จึงได้หยั่งญาณลงในปัจฉยาการ. ท่านพิจารณา ปัจฉยาการ ๑๒ บท จำเดิมแต่ต้นว่า "เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมี สังขาร" จนจบปลาย ตั้งแต่ปลายไปจนจดต้น ตั้งแต่ปลายทั้งสอง จนจดกลาง ตั้งแต่กลางจนจบปลายทั้งสองที่สุด ๓ ครั้ง. เมื่อท่าน พิจารณาอยู่อย่างนี้ ปัจฉยาการได้ปรากฏแจ่มแจ้งเหมือนง่าย แต่นั่นก็คิด ว่า "ปัจฉยาการนี้พระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งปวงตรัสว่า ลึกซึ้ง และมี กระแสความลึกซึ้ง แต่ปรากฏว่าง่ายแจ่มแจ้งแก่เราที่เป็นสาวกผู้ตั้งอยู่ใน

ปเทศญาณ ความรู้อางส่วน ปัจจัยการนี้ย่อมปรากฏเหมือนง่ายแก่เราเท่านั้นหรือหนอ หรือว่าปรากฏแก่ภิกษุเหล่าอื่นด้วย" ท่านพระอานนท์คิดว่า "เราจักกราบทูลเหตุที่ปรากฏแก่ตนแต่พระศาสดา" จึงลุกจากที่นั่ง ตบแผ่นหนังแล้วถือเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาเย็น. เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า "พระอานนท์เข้าไปเฝ้าในเวลาเย็น ด้วยเหตุเพื่อทูลถามปัญหาเรื่องปัจจัยการ."

ยาว ศัพท์ ในคำว่า ยาวคมฺภโร นี้ เป็นไปในการก้าวล่วงเกินประมาณ คือลิกเกินประมาณ. อธิบายว่า ลิกซึ่งอย่างยิ่ง. บทว่า "คมฺภโรวภาโส มีเนื้อความลิกซึ่ง" อธิบายว่า ส่องสว่าง คือปรากฏลิกซึ่งโดยแท้. จริงอยู่น้ำแห่งหนึ่ง เพียงต้น ๆ เท่านั้น แต่มีกระแสลิก เหมือนน้ำเก่าอันมีสีดำด้วยอำนาจสไบไม้เนา. เพราะฉะนั้น แม้อลิกแก่เขาก็กปรากฏเหมือนลิกตั้งร้อยชั่วบุรุษ. น้ำบางแห่งลิก แต่มีกระแสต้นเหมือนน้ำอันใสแจ้วแห่งมณีคงคา เพราะน้ำนั้น แม่น้ำลิกตั้งร้อยชั่วบุรุษก็ปรากฏเหมือนลิกแก่เขา. เพราะน้ำนั้น แม่น้ำลิกตั้งร้อยชั่วบุรุษก็ปรากฏเหมือนลิกแก่เขา. น้ำบางแห่งต้น และก็มีกระแสน้ำต้นด้วยเหมือนน้ำในคุ่มเป็นต้น. น้ำบางแห่งลิก และก็มีกระแสลิกด้วย เหมือนน้ำในมหาสมุทรเชิงภูเขาสิเนรุ. น้ำย่อมได้ชื่อ ๔ อย่าง ด้วยประการฉะนี้แล. แต่ความต้นความลิกย่อมไม่มีในปฏิจสมุปบาท. เพราะปฏิจสมุปบาทนี้ ได้ชื่อว่าเพียงอย่างเดียวเท่านั้นว่า "ลิกซึ่ง และมีกระแสความลิกซึ่ง." พระอานนท์เมื่อจะประกาศความอัศจรรย์ในของตนอย่างนี้ว่า "ปฏิจสมุปบาทเห็นปานนี้ แต่ก็ปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่าย ๆ สำหรับข้าพระองค์. ชื่อนี้ นามอัศจรรย์ พระเจ้าข้า ไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า" จึงทูลถามปัญหาแล้ว ได้นั่งนิ่งอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำของพระอนนทฺ์แล้ว ทรงพระดำริว่า "ภิกษุชื่ออนนทฺ์ เหมือนกับว่าเหยียดมือออกเพื่อจับภักคพรหม เหมือนกับว่าพยายามทำลายภูเขาสีเนรุ นำสะเก็ดหินออกอยู่ เหมือนใคร จะข้ามมหาสมุทรโดยไม่ต้องใช้เรือ และเหมือนพยายามพลิกแผ่นดินถือเอา โอชะแห่งดินอยู่ จึงกล่าวถึงปัญหาอันเป็นพุทธวิสัยว่า ง่าย ๆ สำหรับ ตน เอาเถอะ เราจะบอกความลึกซึ้งแก่เธอ" ดังนี้ จึงตรัสว่า "มา- เหว" ดังนี้ เป็นอาทิ.

ในพระบาลีนั้น ห อักษร ในคำว่า "มาเหว" เพียงเป็น นิบาต. อธิบายว่า เธออย่ากล่าวอย่างนี้. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้จะทรง ทำให้ท่านพระอนนทฺ์ยินดี (เบาใจ) หรือไม่ยินดี (ไม่เบาใจ) ก็ตาม จึงได้ตรัสคำว่า "มาเหว" นี้. ในพระบาลีนั้น ข้อว่า "อุสุธาเทสุโต ทำให้ยินดี (เบาใจ) อยู่" มีอธิบายว่า คู่ก่อนอนนทฺ์ เธอมีปัญหา มาก มีญาณแก่กล้าด้วยเหตุ นั้น เธอไม่ควรกำหนดว่า ปฏิกิจสมุปบาท แม้จะลึกซึ้ง แต่ก็ปรากฏว่าง่าย ๆ สำหรับเธอ หรือว่าง่ายสำหรับภิกษุ เหล่าอื่นด้วย. ด้วยว่า ปฏิกิจสมุปบาทนี้ ทั้งลึกซึ้งโดยแท้ และเป็น ธรรมมีกระแสความลึกซึ้งด้วย.

ในข้อนั้น พระอรธรรคถาจารย์กล่าวอุปมาไว้ ๔ ข้อว่า เล่ากันมาว่า ชนทั้งหลายได้แสดงก้อนหินที่นักมวยปล้ำจะพึงยก ในระหว่างนักมวยปล้ำ ยิ่งใหญ่ ผู้ฝึกชำนาญแล้ว ได้รับการเลี้ยงดูด้วยรสโภชนะอันดีตลอด ๖ เดือน ไปสู่ยุทธภูมินักมวยปล้ำในสมัยชุมนุมแข่งขันกัน. นักมวยปล้ำ นั้น พูดว่า "วัตถุอย่างหนึ่งนี่ คืออะไร." ชนทั้งหลายกล่าวว่า "ก้อนหินที่นักมวยปล้ำจะต้องยก." เขากล่าวว่า พวกเขาจงนำก้อนหิน

นั้นมาเกิด." พอชนทั้งหลายกล่าวว่า "พวกข้าพเจ้ายกไม้ไหว่ดอก " จึงยกขึ้นเสียเอง แล้วกล่าวว่า "ที่หนักกว่าหินนี้อยู่ที่ไหน" แล้วยกก้อนหิน ๒ ก้อนขึ้นด้วยมือทั้งสองแล้ววางลงเหมือนยกบนำ้อ้อยเล่น. ในข้อนั้น เขาพึงถูกชนทั้งหลายต่อว่าว่า "ก้อนหินที่นักมวยปล้ำจะต้องยก เป็นของเบาสำหรับนักมวยปล้ำ" แต่ไม่ควรจะกล่าวว่า "เป็นของเบาสำหรับบุคคลเหล่านี้ด้วย ท่านพระอานนท์ผู้ถึงพร้อมด้วยอภิหารตลอดแสน กัป ก็เหมือนนักมวยปล้ำผู้ถูกเลี้ยงดูด้วยรสโภชนะอันดีตลอด ๖ เดือน. ก้อนหินที่นักมวยจะต้องยกเป็นของเบาสำหรับนักมวยปล้ำ เพราะนักมวยปล้ำมีกำลังมาก ฉันทิด. ปฏิจจสมุปปาทพังกกล่าวว่า เป็นธรรมอันง่ายสำหรับพระอานนท์ เพราะพระเถระมีปัญญามาก แต่มิใช่ธรรมอันง่ายสำหรับภิกษุเหล่านี้ ฉันทัน.

ก็ในมหาสมุทร ปลาใหญ่ชื่อ ติมิ ยาว ๒๐๐ โยชน์ ปลาติมิงคละ ยาว ๓๐๐ โยชน์ ปลาติเมรปิงคละ ยาว ๕๐๐ โยชน์. ปลา ๔ อย่างเหล่านี้ คือ ปลาอานนท์ ปลาปนนทะ ปลาอชโฆหาระ ปลามหาติมิ ยาวตั้งพันโยชน์. ในปลาทั้ง ๔ อย่างนั้น ท่านแสดงด้วยปลาติเมรปิงคละ นั้นเอง. เมื่อมันกระดิกหูขวา น้ำในพื้นที่ตั้ง ๕๐๐ โยชน์ ก็จะเคลื่อนไหว หูซ้าย หาง หัว ก็เหมือนกัน. แต่เมื่อมันกระดิกหูทั้ง ๒ ฟาดหางเอียงหัวไปมา เริ่มจะเล่นน้ำที่คนเอาใส่ภาชนะ น้ำในที่ ๗-๘ ร้อยโยชน์ก็กระเพื่อมเหมือนยกขึ้นตั้งบนเตา น้ำในพื้นที่ประมาณ ๓๐๐ โยชน์ก็ไม่อาจจะท่วมหลัง (ของมัน). มันพังกกล่าวอย่างนี้ว่า "ชนทั้งหลายกล่าวว่า มหาสมุทร นี้ลึก ความลึกของมหาสมุทรนั้นอยู่ที่ไหน. พวกเราไม่ได้น้ำแม้เพียงที่จะท่วมหลังของพวกเราได้" ในข้อนั้น พังกกล่าวว่า "มหาสมุทรตื่น

สำหรับปลาเล็กเหล่านี้" ปฏิจสมุปปาทก็เหมือนอย่างนั้นแหละ ฟัง
กล่าวว่า "ง่ายสำหรับพระอนันท์ ผู้เข้าถึงญาณ (ผู้มีปัญญามาก)
แต่ไม่ฟังกล่าวว่า "ง่ายสำหรับภิกษุเหล่านี้." อนึ่ง พระยาครุฑสูง
ตั้ง ๑๕๐ โยชน์ ปีกขวาของพระยาครุฑนั้นยาว ๑๕๐ โยชน์ ปีกซ้ายก็
เหมือนกัน หางยาว ๖๐ โยชน์ ปาก ๙ โยชน์ เท้า ๑๒ โยชน์. เมื่อ
มันเริ่มแสดงการกระพือปีกกินลมแบบครุฑ สถานที่ประมาณ ๗-๘ ร้อย
โยชน์ก็ไม่พอ. มันฟังกล่าวอย่างนี้ว่า "ชนทั้งหลายกล่าวว่า อากาศนี้
ไม่มีที่สิ้นสุด ความไม่มีที่สุดแห่งอากาศนั้นมีที่ไหน. เราไม่ได้แม้โอกาส
สำหรับกระพือปีกกินลม." ในข้อนั้น ฟังกล่าวว่า อากาศมีเพียงเล็ก
น้อยสำหรับพระยาครุฑ ผู้เข้าถึงกาย (เป็นนกครุฑใหญ่). แต่ไม่
ฟังกล่าวว่า มีเพียงเล็กน้อยสำหรับนกเล็ก ๆ เหล่าอื่น. ปฏิจสมุปปาท
ก็เหมือนอย่างนั้นแหละ ฟังกล่าวว่า ง่ายสำหรับพระอนันท์ ผู้เข้าถึง
ญาณ (มีปัญญามาก) แต่ไม่ฟังกล่าวว่า ง่ายสำหรับภิกษุเหล่านี้.

ส่วนอสุรินทราหู ตั้งแต่ปลายเท้าถึงปลายผม วัดได้ ๔,๘๐๐ โยชน์
ระหว่างแขนทั้ง ๒ ของอสุรินทราหูนั้นวัดได้ ๑,๒๐๐ โยชน์ โดยส่วน
หน้าวัดได้ ๖๐๐ โยชน์ ฝ่ามือฝ่าเท้า ๓๐๐ โยชน์ ปากก็เหมือนกัน ข้อนิ้ว
แต่ละข้อ ๕๐ โยชน์ ระหว่างคิ้วก็เหมือนกัน หน้าผาก ๓๐๐ โยชน์
ศีรษะ ๙๐๐ โยชน์ เมื่ออสุรินทราหูก้าวลงสู่มหาสมุทร น้ำจะลึกประมาณ
แค่เข่า. เขาฟังกล่าวว่า "ชนทั้งหลายกล่าวว่า มหาสมุทรนี้ลึก ความลึก
ของมหาสมุทรนั้นมีที่ไหน. เราไม่ได้น้ำแม้เพียงที่จะท่วมถึงเขา. ใน
ข้อนั้น ฟังกล่าวว่า มหาสมุทรตื่นสำหรับอสุรินทราหู ผู้เข้าถึงกาย
(มีกายใหญ่) แต่ไม่ฟังกล่าวว่า ตื่นสำหรับผู้อื่น. ปฏิจสมุปปาท

ก็เหมือนกันอย่างนั้นแหละ ฟังกล่าวว่า ง่ายสำหรับพระอานนท์ ผู้เข้า
ถึงญาณ (มีปัญญามาก) แต่ไม่ฟังกล่าวว่า ง่ายสำหรับภิกษุเหล่าอื่น.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ดูก่อนอานนท์ เธออย่ากล่าวอย่างนี้" ดังนี้
ทรงหมายเอาข้อความนี้แล.

จริงอยู่ ปฏิจจนุปบาท แม้จะเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง แต่ก็ปรากฏว่า
เป็นธรรมง่ายแก่พระอานนท์เถระ ด้วยเหตุ ๔ ประการ. เหตุ ๔ ประการ
คืออะไรบ้าง. คือ ด้วยการถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยในปางก่อน ๑ ด้วยการ
อยู่ใกล้ศาสดา ๑ ด้วยความเป็นผู้บรรลุนิระแสรธรรม ๑ ด้วยความเป็นผู้
ได้ยินได้ฟังมาก ๑.

เล่ากันมาว่า ในแสนกัป นับแต่ภัทรกัปนี้ไป ได้มีพระศาสดา
ทรงพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก พระองค์ทรงมีนคร
ที่ประทับนามว่า หังสวดี ทรงมีพระบิดาเป็นพระราชา ทรงพระนามว่า
อานันทะ ทรงมีพระมารดาเป็นพระเทวี ทรงพระนามว่า สุเมธา
พระโพธิสัตว์ทรงพระนามว่า อุตตรกุมาร. พระองค์ได้เสด็จออก
มหาภิเนษกรรม ณ วันที่พระโอรสประสูติ ทรงผนวชแล้วประกอบ
ความเพียรเนื่อง ๆ ทรงบรรลุนิพพานตามลำดับ ทรงเปล่งอุทาน
ว่า อเนกชาติสังสารี เป็นอาทิ ทรงยับยั้งให้เวลาล่วงไปที่โพธิบัลลังก์
สิ้น ๗ วันแล้ว ทรงยกพระบาทออกด้วยพระดำริว่า "เราจักเอาเท้า
เหยียบแผ่นดิน." ขณะนั้น ดอกบัวหลวงดอกใหญ่ ก็ชำแรกแผ่นดิน
ปรากฏขึ้น กลีบดอกบัวนั้น วัดได้ ๕๐ ศอก เกสร ๓๐ ศอก ฝัก ๑๒
ศอก มีละอองเกสรประมาณ ๕ หม้อ.

ส่วนพระศาสดา โดยส่วนสูง ทรงสูง ๕๘ ศอก ระหว่างพระ-

พาหาทั้ง ๒ ของพระองค์ วัดได้ ๑๘ ศอก พระนลาต ๕ ศอก พระหัตถ์ และพระบาท ๑๑ ศอก พอพระองค์ทรงใช้พระบาท ๑๑ ศอกเหยียบ ดอกบัวประมาณ ๑๒ ศอก ละอองเกสรที่มีประมาณ ๕ หม้อ ก็พุ่งขึ้น เกือบกล่นไปตลอดพื้นที่ ๕๘ ศอก เหมือนจุนแห่งมโนศิลาอันกล่น กล่นละนั้น อาศัยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงปรากฏพระนามว่า "ปทุมุตตระ." พระองค์ได้มีอัครสาวก ๒ รูป คือ พระเทวิละ และพระสุชาตะ. อัครสาวิกา ๒ รูป คือ พระนางอมิตาและพระนางอสมมา. อุปัฏฐากชื่อสมณะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ เมื่อจะทรงกระทำการสงเคราะห์พระบิดา ประทับอยู่ที่หังสวดีราชธานี มีภิกษุ ๑ แสนรูป เป็นบริวาร. อนึ่ง พระกนิษฐภคินีของพระองค์ทรงพระนามว่า สุมณกุมาร. พระราชาได้พระราชทานโกะกะไนที่ ๑๒๐ โยชน์ จากหังสวดี แก่สุมณกุมาร นั้น. บางคราวพระสุมณกุมาร ก็มาเฝ้าพระบิดาและพระศาสดา.

ต่อมาวันหนึ่ง ชายแดนเกิดการกำเริบ (เกิดความไม่สงบ) สุมณกุมาร ได้ทรงส่งสาสน์ไปถวายพระราชา พระราชาทรงส่งสาสน์ตอบไปว่า "ลูกเอ๋ย พ่อตั้งเจ้าไว้เพื่ออะไร." สุมณกุมาร ทรงปราบโจรให้สงบราบคาบแล้ว ทรงส่งสาสน์ไปถวายพระราชาอีกว่า "ข้าแต่สมมติเทพ ชนบทสงบแล้ว. พระราชาทรงยินดี รับสั่งว่า "ขอให้ลูกของเราจงมาเร็ว." สุมณกุมารนั้น ทรงมีอำมาตย์ประมาณ ๑,๐๐๐ คน พระองค์ทรงปรึกษากับอำมาตย์เหล่านั้น ในระหว่างทางว่า "พระราชาบิดาของเราทรงยินดี หากทรงประทานพรแก่เรา เราจะรับอะไรดี." ครั้นแล้ว อำมาตย์พวกหนึ่ง ได้กราบทูลพระกุมารว่า "พระองค์จงเอา

ช้าง เอาม้า เอาชนบท เอาแก้ว ๗ ประการ." อำมาตย์อีกพวกหนึ่งกราบทูลว่า "พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระราชา ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ทรัพย์มิเป็นของหาได้ยากกำหนดพระองค์ พระองค์ควรละทรัพย์ที่ได้แล้วทั้งหมดนี้ไป บุญอย่างเดียวกันเท่านั้นที่ควรพาไป เพราะฉะนั้นเมื่อพระราชาพระราชทานพร ขอพระองค์จงทรงรับพร เพื่ออุปัฏฐาก **พระผู้มีพระภาคเจ้า**พระนามว่า **ปทุมุตตระ** ตลอดไตรมาสเถิด." พระกุมารรับสั่งว่า "พวกท่านเป็นกัลยาณมิตรของเรา อันที่จริงเรามีความคิดเช่นนั้นอยู่ แต่พวกท่านให้เกิดขึ้นก่อน เราจักทำอย่างนั้น" แล้วเสด็จไปถวายบังคมพระบิดาเมื่อพระบิดาทรงสวมกอด ทรงจุมพิตที่พระเศียร แล้วรับสั่งว่า "ลูก พ่อขอให้พรแก่เจ้า" จึงกราบทูลว่า "ข้าแต่พระมหाराช ข้าพระองค์ปรารถนาจะอุปัฏฐาก**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยปัจจัย ๔ ตลอดไตรมาส ทำชีวิตมิให้มีโทษ ขอพระองค์จงทรงพระราชทานพรนี้แก่ข้าพระองค์เถิด." พระราชารับสั่งว่า "ลูก พ่อไม่อาจจะให้ได้ ลูกจงขอสิ่งอื่นเถิด." พระกุมารกราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ จินชื่อนี้ว่า กษัตริย์ทั้งหลายย่อมไม่ตรัสคำเป็นสอง ขอพระองค์ได้โปรดพระราชทานพรนี้แหละ ข้าพระองค์ไม่มีความต้องการด้วยสิ่งอื่น." พระราชารับสั่งว่า "ลูก จิตของพระพุทธเจ้าทั้งหลายรู้ได้ยาก หาก**พระผู้มีพระภาคเจ้า** จักไม่ทรงปรารถนาไซ้ริ้ แม้เมื่อพ่อให้พรไปแล้ว จักมีประโยชน์อะไร." พระกุมารกราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ คีละ ข้าพระองค์จากรู้พระทัยของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**" ดังนี้แล้วเสด็จไปสู่พระวิหาร.

เวลานั้น**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงเสร็จกัตติกแล้ว เสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี. พระสุมนกุมารนั้น ได้เสด็จไปถึงสำนักพวกภิกษุที่นั่งอยู่พร้อม

กันในโรงกลม. ภิกษุเหล่านั้น ถวายพระพรพระราชกุมารนั้นว่า "ขอถวายพระพร เพราะเหตุไร พระองค์จึงเสด็จมา (ที่นี่)."

พระกุมาร. "มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอให้พวกท่านจงโปรดแสดงพระผู้มีพระภาคเจ้า แก่ข้าพเจ้าด้วย."

พวกภิกษุ. "ขอถวายพระพร พวกอาตมาให้พระองค์เฝ้าพระศาสดา ในขณะที่พระองค์ทรงประสงค์หาได้ไม่."

พระกุมาร. "ท่านผู้เจริญ ใครเล่า ให้เฝ้าได้."

พวกภิกษุ. "ขอถวายพระพร พระเถระชื่อ สุมนะ."

พระกุมารตรัสถามถึงที่นั่งของพระเถระว่า "ท่านผู้เจริญ พระเถระนั้นอยู่ที่ไหน" เสด็จไปทรงไหว้พระเถระแล้วตรัสว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าปรารถนาจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอท่านจงแสดงพระผู้มีพระภาคเจ้า แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด."

พระเถระถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงเสด็จมาเถิด" แล้วนำเสด็จพระกุมารไปพักที่บริเวณพระคันธกุฎี แล้วขึ้นไปยังพระคันธกุฎี.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่ง (ถาม) พระเถระนั้นว่า "ดูก่อนสุมนะ เพราะเหตุไร เธอจึงมา (ที่นี่)."

พระเถระ. "พระราชโอรส เสด็จมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้าข้า."

พระผู้มีพระภาคเจ้า. "ดูก่อนภิกษุ ถ้าเช่นนั้น เธอจงปฐาสนะเถิด."

พระเถระปุ้อสนะแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับนั่งบน
อาสนะที่ปูแล้ว พระราชโอรสถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกระทำ
ปฏิสันถาร.

พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่ง (ถาม) ว่า "ขอถวายพระพร พระองค์
เสด็จมาเมื่อไหร่."

พระราชโอรส. "มาเมื่อพระองค์เสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี พระ-
เจ้าข้า. แต่พวกภิกษุกล่าวว่า พวกอาตมาให้พระองค์เฝ้าพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าในขณะที่พระองค์ทรงประสงค์หาได้ไม่ แล้วตั้งข้าพระองค์ไป
ยังสำนักพระเถระ และพระเถระก็ได้แสดง (ให้) ได้เฝ้า) ด้วยคำเพียงคำ
เดียวเท่านั้น พระเถระเห็นจะเป็นที่โปรดปรานในพระศาสนาของพระองค์
มาก พระเจ้าข้า."

พระผู้มีพระภาคเจ้า. "ขอถวายพระพร ถูกแล้ว ภิกษุนี้เป็นที่
โปรดปรานในศาสนาของอาตมภาพ."

พระราชกุมาร. "ทำอะไร จึงจะเป็นที่โปรดปราน ในพระศาสนา
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระเจ้าข้า."

พระผู้มีพระภาคเจ้า. "ขอถวายพระพร ต้องให้ท่าน สมาทานศีล
รักษาศูโบสถ จึงจะเป็นที่โปรดปราน."

พระราชกุมาร. "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ปรารถนา
จะเป็นที่โปรดปรานในพระพุทธศาสนาเหมือนพระเถระ ขอพระองค์จง
ทรงรับนิมนต์ข้าพระองค์ อยู่จำพรรษาตลอดไตรมาสด้วยเถิด."

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูว่า "จะมีประโยชน์ด้วยการไปหรือ

หนอ" ทรงเห็นว่า "มี" จึงรับสั่งว่า "ขอถวายพระพร พระตถาคต
ทั้งหลาย ย่อมทรงยินดีในเรือนว่างแล."

พระราชกุมารกราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์
ได้ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์ได้ทราบแล้ว." ทรงถือเอา
ปฎิญาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะล่องหน้าไปก่อน แล้ว
ให้สร้างวิหาร เมื่อข้าพระองค์ส่งข่าวไป ขอพระองค์จงเสด็จมาพร้อม
ภิกษุ ๑ แสนรูป" แล้วเสด็จไปยังสำนักพระบิดา กราบทูลว่า "ข้าแต่
สมมติเทพ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้ปฎิญาแก่ข้าพระองค์แล้ว เมื่อ
ข้าพระองค์ส่งข่าวไป ขอพระองค์ได้โปรดส่งพระผู้มีพระภาคเจ้าไปด้วย."
ถวายบังคมพระบิดาแล้ว เสด็จออกไปสร้างวิหารในที่ ๑ โยชน์ เสด็จ
ทางไกล ๒,๐๐๐ โยชน์ ครั้นเสด็จถึงแล้ว ทรงเลือกที่ตั้งวิหาร ในพระนคร
ของพระองค์. ทรงเห็นอุทยานของกุกุมพีชื่อ โสภณะ ทรงซื้อด้วยทรัพย์
๑ แสน และทรงสละทรัพย์ ๑ แสนให้สร้างวิหาร.

ในอุทยานนั้น พระราชกุมารรับสั่งให้สร้างพระคันธกุฎี สำหรับ
พระผู้มีพระภาคเจ้า กุฎีถ้ำ และมณฑป เพื่อเป็นที่พักกลางคืนและ
กลางวัน สำหรับพวกภิกษุที่เหลือ ทรงสร้างกำแพงและซุ้มประตูเสร็จแล้ว
ส่งข่าวไปยังสำนักพระบิดา "งานของข้าพระองค์เสร็จแล้ว ขอให้พระองค์
ได้โปรดส่งพระศาสดาไปด้วย."

พระราชอาวาทอาหารพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กราบทูลว่า
"ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า งานของสุมนกุมารเสร็จแล้ว เหวหวังการ
เสด็จไปของพระองค์."

พระผู้มีพระภาคเจ้า มีภิกษุ ๑ แสนรูปเป็นบริวาร ได้เสด็จไป
ประทับพักอยู่ในวิหาร ในระยะทางแห่งละโยชน์ ๆ.

พระราชกุมาร ได้ทรงสดับข่าวว่า "พระศาสดากำลังเสด็จมา"
ได้เสด็จไปทรงต้อนรับระยะทาง ๑ โยชน์ ทรงบูชาด้วยของหอมและ
ดอกไม้เป็นต้น อาราธนาให้เสด็จเข้าไปสู่วิหาร แล้วมอบถวายวิหารว่า
"ข้าแต่พระมหามุนี ขอพระองค์จงทรงรับอุทยานชื่อโสภณะ ที่ข้าพระองค์
ซื้อด้วยเงิน ๑ แสน สร้างด้วยเงิน ๑ แสน." ในวันเข้าพรรษา ท้าวเชอ
ถวายนทรงมีรับสั่งให้พระโอรสและพระมเหสีของพระองค์ และพวก
อำมาตย์เข้าเฝ้า แล้วรับสั่งว่า "พระศาสดาได้เสด็จจากแดนไกลมาสู่สำนัก
ของพวกเรา และขึ้นชื่อว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงเป็นผู้เคารพธรรม
ไม่ทรงเห็นแก่อามิส เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า จักนุ่งผ้าสาฎก ๒ ผืน
สมาทานศีล ๑๐ อยู่ที่นี่แหละ ตลอดไตรมาสนี้ ขอให้พวกท่านทั้งหลาย
พึงถวายทานแก่พระชินาสพ ๑ แสนรูป ตลอดไตรมาส โดยทำนองนี้."

ท้าวเธอประทับอยู่ในที่ที่มีส่วนเสมอกับที่อยู่พระสุมนเถระ ได้
ทอดพระเนตรเห็นวัตรทุกอย่างที่พระเถระทำถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า จึง
ทรงพระดำริว่า "พระเถระรูปนี้ อยู่ในฐานะเป็นที่โปรดปรานโดยส่วน
เดียว ควรที่เราจะปรารถนาฐานันดรของพระเถระนี้แหละ" เมื่อใกล้
ปวารณา ได้เสด็จเข้าสู่บ้าน พระราชทานมหาทานตลอด ๗ วัน ในวันที่
๗ ทรงวางไตรจีวรลงที่ใกล้เท้าของภิกษุ ๑ แสนรูป ถวายบังคม**พระผู้มี
พระภาคเจ้า** แล้วกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้
กระทำบุญแล้ว ตั้งแต่ให้สร้างวิหารในระยะแห่งละโยชน์ ในทางใหญ่
ข้าพระองค์มิได้กระทำบุญนั้นเพราะหวังสมบัติคือความเป็นท้าวสักกเทวราช

ทั้งมิได้กระทำเพราะหวังมารสมบัติและพรหมสมบัติเลย แต่กระทำเพราะปรารถนาความเป็นพุทธอุปัฏฐาก ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะฉะนั้น ขอให้ข้าพระองค์ได้เป็นพุทธอุปัฏฐากเหมือนพระสุมนเถระในอนาคตด้วยเถิด" ดังนี้ ทรงหมอบลงถวายบังคมด้วยเบญจางค์ประดิษฐ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูว่า "ความคิดอันยิ่งใหญ่ ของกุลบุตรจักสำเร็จหรือไม่หนอ." ทรงทราบว่ "ในกัปที่หนึ่งแสน นับแต่กัทรกัปนี้ไป ในอนาคต พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า โคตมะจักอุบัติขึ้น เธอจักได้เป็นอุปัฏฐากแห่งพระโคตมะนั้นแล" จึงตรัส (ให้พร) ว่า

**"ขอให้สิ่งที่พระองค์ทรงประสงค์แล้ว ทรงปรารถนาแล้ว
ทั้งหมดนั้นแหละ จงสำเร็จเถิด ขอให้พระดำริทั้งปวง
จงเต็มเหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญฉะนั้น."**

พระกุมารได้ทรงสดับแล้ว จึงทรงพระดำริว่า "ขึ้นชื่อว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่มีพระวาจาเป็นสอง ในวันที่ ๒ นั้นเอง ทรงรับบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ได้เป็นเหมือน (ตาม) เสด็จมาข้างหลัง ๆ. ท้าวเธอทรงให้ทานตลอดแสนปีในพุทธูปบาทนั้น ทรงบังเกิดในสวรรค์ แม้ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ก็ได้ถวายผ้าห่มเพื่อเป็นที่รองบาตร พระเถระที่เทียวโปรดสัตว์ ทำการบูชาแล้ว ทรงบังเกิดในสวรรค์อีก เคลื่อนจากสวรรค์นั้นแล้ว ได้เป็นพระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงให้สร้างบรรณศาลา ถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์ ทรงตั้งเชิงรองบาตรแก้วมณี ทรงทำการบำรุงด้วยปัจจัย ๔ ตลอดเวลา ๑ หมื่นปี.

นี้เป็นฐานะที่ปรากฏ.

อนึ่ง เมื่อทรงให้ท่านอยู่ตลอดแสนกัป ได้ทรงบังเกิดในคฤศิตบุรี
พร้อมกันพระโพธิสัตว์ของเรา เคลื่อนจากคฤศิตบุรีนั้นแล้ว ทรงถือ
ปฏิสนธิในเรือนเจ้าศากยะทรงพระนามว่า อมิโตทนะ. เมื่อพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงกระทำมหานิยมกรรมดี บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตาม
ลำดับ เสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์โดยการเสด็จครั้งแรก แล้วเสด็จออกไป
จากกรุงกบิลพัสดุ์นั้น เมื่อพระราชกุมารทั้งหลายทรงบรรพชา เพื่อเป็น
บริวารของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้เสด็จออกพร้อมกับเจ้าศากยะพระ-
นามว่าภัททิยะเป็นต้น บรรพชาในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ฟัง
ธรรมกถาในสำนักของท่านพระปุลณมันตานีบุตร แล้วตั้งอยู่ในโศคา-
ปัตติผลต่อกาลไม่นานเลย. ท่านพระอานนท์นี้ ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยใน
ปางก่อนอย่างนี้. ปฏิจสุมุบาท แม้เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง ก็ปรากฏเหมือน
เป็นธรรมง่ายแก่ท่าน เพราะคุณสมบัติข้อนี้.

ส่วนการเล่าเรียน การฟัง การสอบถาม และการทรงจำในสำนัก
ของครูทั้งหลาย ท่านเรียกว่า "อยู่ใกล้ศาสดา." ท่านพระอานนท์
มีความเป็นอยู่ที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง. ด้วยเหตุนี้ ปฏิจสุมุบาทแม้จะ
ลึกซึ้งนี้ จึงปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่ายแก่ท่าน. และสำหรับพระโศดาบัน
ทั้งหลาย ปัจจัยการปรากฏเป็นธรรมง่าย. และท่านพระอานนท์ก็เป็น
พระโศดาบัน การกำหนดนามรูป ย่อมปรากฏแก่ผู้ได้ยินได้ฟังมาก
เหมือนเมื่อประทีปในห้อง ๔ สอก ลูกโพลงอยู่ เตียงและตั้งก็ปรากฏ
ฉะนั้น และท่านพระอานนท์ ก็เป็นยอดแห่งบุคคลผู้พหูสูตทั้งหลาย
เพราะเหตุนี้ ปัจจัยการแม้จะเป็นธรรมลึกซึ้งก็ปรากฏเหมือนเป็นธรรม

ง่ายสำหรับท่าน เพราะความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก.

ปฏิจสมุปบาท เป็นธรรมลิกซึ่ง เพราะความลิกซึ่ง ๔ ประการ และความลิกซึ่งแห่งปฏิจสมุปบาทนั้น ท่านกล่าวไว้พิสดารแล้วในคัมภีร์ วิสุทฺธิมรรคแล. ความลิกซึ่งแม่ทั้งหมดนั้น ได้ปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่ายสำหรับพระอนนทเถระ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทำให้พระอนนทโยนดี จึงตรัสว่า มาเหว เป็นอาทิ. ก็ในพระบาลีนั้น มีอธิบาย ดังนี้ คุก่อนอนนท เธอมีปัญญามาก มีญาณแจ่มแจ้ง ด้วยเหตุนี้ ปฏิจสมุปบาท แม้จะเป็นธรรมลิกซึ่ง ก็ยอมปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่ายสำหรับเธอ เพราะฉะนั้น เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า ปฏิจสมุปบาทนี้ ปรากฏเป็นธรรมง่ายสำหรับเราหรือหนอ หรือว่า ง่ายสำหรับคนอื่นด้วย.

แต่พระอนนทเถระยังมียินดีด้วยถ้อยคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วใด ในข้อนี้ มีอธิบายดังนี้ "คุก่อนอนนท ก็แหละเธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า ปฏิจสมุปบาทปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่าย ๆ สำหรับเรา ก็ถ้าปฏิจสมุปบาทนี้ ปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่าย ๆ สำหรับเธอไซ้ เพราะเหตุไร เธอจึงมิได้เป็นพระโสดาบันตามธรรมดาของตน แต่เธอได้ตั้งอยู่ในนัยที่เราให้แล้ว จึงแทงตลอดโสดาปัตติมรรค คุก่อนอนนท พระนิพพานนี้เท่านั้น ที่ลิกซึ่ง ส่วนปัจจัยการเป็นธรรมง่าย ครั้นแล้ว เพราะเหตุไร เธอจึงไม่ถอนขึ้นซึ่งกิเลส ๔ เหล่านี้ คือ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ อหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อหยาบ แล้วกระทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล ไม่ถอนขึ้นซึ่งกิเลส ๔ ที่อาศัยสังโยชน์ และอนุสัยเหล่านั้นนั่นแหละ แล้วกระทำอนาคามีผลให้แจ้ง ไม่ถอนขึ้น

ซึ่งกิเลส ๘ เหล่านี้ คือ สัมภเวสี ๕ มีรูปราคะ เป็นต้น มานานุสัย
ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย แล้วกระทำให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์ หรือว่า
เพราะเหตุไร จึงไม่แทงตลอดสาวกบารมีญาณ เหมือนพระสารีบุตรและ
พระมหาโมคคัลลานะผู้ได้บำเพ็ญบารมีตลอด ๑ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป
ไม่แทงตลอดปัจเจกโพธิญาณ เหมือนพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ได้
บำเพ็ญบารมีตลอด ๒ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป. อีกอย่างหนึ่ง ถ้าปฏิจ
สมุปปาตนี้ ปราภฏเป็นธรรมง่ายโดยประการทั้งปวงสำหรับเธอไซ้
เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร เธอจึงไม่ทำให้แจ้งซึ่งพระสัมพัญญุตญาณ
เหมือนพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี ๔ อสงไขยยิ่งด้วย
แสนกัปบ้าง ๘ อสงไขยบ้าง ๑๖ อสงไขยบ้าง เธอไม่มีความต้องการ
ด้วยกรรมเครื่องบรรลुकุณพิเศษเหล่านี้หรือ. เธอจงเห็นว่าเป็นเพียงความ
ผิดพลาดของเธอ เธอชื่อว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในสาวกประเทศญาณ ได้กล่าว
ถึงปัจเจกการอันลึกซึ้งยิ่งว่า ปราภฏง่ายสำหรับเรา คำพูดเช่นนี้ของเธอ
นั้น เป็นศัตรูต่อพระคำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุเช่นนั้น
จะพึงกล่าวถ้อยคำอันเป็นศัตรู ต่อพระคำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เป็นการไม่สมควร. คุณอนอนนท ก็เมื่อตถาคตพยายามเพื่อแทงตลอด
ปัจเจกการนี้อยู่ ชื่อว่าการให้ทานที่ไม่เคยให้ เพื่อประโยชน์แก่การแทง
ตลอดปัจเจกการ ย่อมไม่มีแก่ตถาคต ตลอด ๔ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป.
จึงชื่อว่า ผู้มิได้บำเพ็ญบารมี ย่อมไม่มี. และเมื่อตถาคตกำจัดกำลังของ
มาร คุณว่าให้หมดความพยายามด้วยคิดว่า เราจักแทงตลอดปัจเจกการ
ในวันนี้ มหาปฐพีนี้ ก็มีได้ไหว แม้เพียงเท่า ๒ องคุลี. อนึ่ง
เมื่อตถาคตยังปฐพีนิวาสนาสติญาณให้ถึงพร้อมในปฐมยาม และ

ยังทิพจักขุญาณให้ถึงพร้อมในมัชฌิมยาม ส่วนในปัจฉิมยาม ด้วยเพียงเห็นว่า อวิชชาเป็นปัจจัยแห่งสังขารทั้งหลาย โดยอาการ ๕ อย่าง ดังนี้ ในเวลาเช้าตรู่ โลกธาตุนี้เปล่งเสียงอยู่ตั้งร้อยตั้งพัน เหมือนกังสดาลถูกเคาะด้วยท่อนไม้ ใต้ไหแล้ว เหมือนหยาดน้ำบนใบบัวที่ถูกลมพัด ฉะนั้น คู่ก่อนอนานท์ ปฏิจจสมุปบาทนี้ ทั้งลึกซึ้ง ทั้งมีกระแสความลึกซึ้ง ด้วยประการฉะนี้ คู่ก่อนอนานท์ เพราะไม่รู้ธรรมนี้ ๑ ล ๑ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต สงสาร."

ชื่อว่า "เอตสฺส ธมฺมสฺส ธรรมนี้" ได้แก่ ธรรมอันเป็นปัจจัยแห่งธรรมนี้. บทว่า "อนนฺุโพธา เพราะไม่รู้" ได้แก่ เพราะไม่ตรัสรู้ด้วยอำนาจญาตปริญญา (การกำหนดรู้สิ่งที่ตนรู้แล้ว). บทว่า "อปฺปฏิ-เวธา เพราะไม่แทงตลอด" ได้แก่ เพราะไม่แทงตลอดด้วยอำนาจ ตีรณปริญญา (การกำหนดรู้ด้วยการพิจารณาไตร่ตรอง) และปหาน-ปริญญา (การกำหนดรู้ด้วยการละ). บทว่า **ตณฺุตา** แปลว่า เป็นเหมือนเส้นด้ายที่ยุ่ง. เหมือนอย่างว่า ด้ายของช่างหูกที่เก็บไว้ไม่ดี ถูกหนูกัดขาด จึงยุ่งในที่นั้น ๆ การที่จะให้ปลายเสมอปลาย ให้โคนเสมอโคนว่า นี้โคน นี้ปลาย ย่อมทำได้ยาก ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลาย ผู้สับสน ยุ่งเหยิง วุ่นวาย ในปัจฉยการนี้ ก็ฉะนั้นเหมือนกัน ไม่อาจจะทำปัจฉยการให้ตรงได้. ผู้ที่ตั้งอยู่ในความเคารพนับถือแห่งบุรุษเฉพาะตน พึงเป็นผู้อาจทำอุทาหรณ์ในปัจฉยการนั้นให้ตรงได้. นอกจากพระโพธิสัตว์ทั้งสอง สัตว์อื่นชื่อว่า เป็นผู้สามารถเพื่อทำปัจฉยการให้ตรงตามธรรมชาติของตนย่อมไม่มี เหมือนอย่างว่า เส้นด้ายที่ยุ่ง ซึ่งเขาเอาน้ำ สัมใส่แล้ว เอาแก้อี๊ทับ ย่อมจะเกิดเป็นก้อนติดกันเป็นกลุ่มในที่สุด ฉะนั้น

สัตว์เหล่านี้ ก็ฉันทัน พลังพลาดในปัจจัยแล้ว ไม่สามารถทำปัจจัยให้ตรง จึงเกิดเป็นกลุ่มติดกันเป็นปม ด้วยอำนาจแห่งทิวฐิ ๖๒. ก็ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง อาศัยทิวฐิ ชนเหล่านั้นทั้งหมด ไม่อาจทำปัจจัยให้ตรงได้เลย. ด้ายที่พันกันยุ่งของช่างหูก เรียกว่า กลุ่มเส้นด้ายเป็นปม ในคำว่า **คูพีคุณุจิกขตา.**

รังนก ชื่อว่า **คูพา.** อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า รังของนางนกนั้น ดังนี้ก็มี. ความที่ด้ายเป็นปมและรังนกทั้งสองนั้น ก็นับว่ายุ่ง. การที่จะจัดให้ปลายเสมอปลาย ให้โคนเสมอโคน เป็นการทำได้ยาก. เพราะฉะนั้น ความข้อนั้น พึงประกอบเข้าโดยนัยก่อนนั้นแหละ.

บทว่า **มฺลฺลชปฺพพชฺชุตฺตา** ได้แก่ เป็นเหมือนหญ้ามุงกระต่าย เหมือนหญ้าปล้อง คือ เกิดเช่นนั้น. การถือเอาสิ่งที่ตกไปในที่ใดที่หนึ่งในเวลาที่เชือกซึ่งเขาทาบหญ้าเหล่านั้น ทำขาดลง แล้วจัดให้ปลายเสมอปลาย ให้โคนเสมอโคนว่า นี่คือปลาย นี่คือโคนของหญ้าเหล่านั้น เป็นสิ่งทำได้ยาก ผู้ตั้งอยู่ในความเคารพสักการะแห่งบุรุษเฉพาะตน พึงเป็นผู้สามารถทำ (ปัจจัยการ) ให้ตรงได้ นอกจากพระโพธิสัตว์ทั้งสอง สัตว์อื่นชื่อว่า เป็นผู้สามารถทำปัจจัยการให้ตรง ย่อมไม่มี ฉันทันใด หมู่สัตว์นี้ ก็ฉันทัน ไม่อาจทำปัจจัยให้ตรงได้ เป็นผู้เหมือนกลุ่มเส้นด้ายที่เป็นปม จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต สงสาร ด้วยอำนาจทิวฐิ.

ในความข้อนั้น นรก กำเนิดดิรัจฉาน เปเรตวิสัย และอสุรกาย ชื่อว่า **อบาย.** เพราะฉะนั้น อบายแม่ทั้งหมดนั้น เรียกว่า **อบาย** เพราะไม่มีความเป็นไป กล่าวคือความเจริญ. อนึ่ง ที่เรียกว่า **ทุกติ** เพราะไม่มีความเป็นไปแห่งทุกข์ ที่เรียกว่า **วินิบาต** เพราะความเกิดขึ้นแห่งสุข

ได้ตกไปเสียแล้ว ส่วนนอกนี้ เรียกว่า **สงสาร** เพราะชั้นธาตุและ
อายตนะยังเป็นไปตามลำดับไม่ขาดสาย หมู่สัตว์ยอมไม่ล่วงพ้น คือไม่
ก้าวล่วงทุกข์แม้ทั้งหมดนั้น โดยที่แท้ หมู่สัตว์ถือเอาอยู่ซึ่งจตุติ และ
ปฏิสันธิบ่อย ๆ อย่างนี้คือ จากจตุติ ก็ถือปฏิสันธิ จากปฏิสันธิ ก็ถือ
เอาจตุติ จึงต้องหมุนไปในภพ ๓ ในกำเนิด ๔ ในคติ ๕ ในวิญญาณ-
จิติ ๗ ในสัตตาวาส ๘ เหมือนเรือที่ถูกลมพัดไปในมหาสมุทร และ
เหมือนโคเทียมด้วยเครื่องยนต์ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงรุกรานท่านพระอานนท์ จึงตรัส
ข้อความนี้ทั้งหมดด้วยประการฉะนี้. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ มีนัยดัง
กล่าวแล้วแล.

จบนิทานสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาทุกขวรรคที่ ๖

มหาวรรคที่ ๗

๑. อัสดตวตาสูตที่ ๑

ว่าด้วยกายเป็นที่ประชุมมหาภูตทั้ง ๔

[๒๓๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มีได้
สดับ จะพึงเบื่อหน่ายบ้าง คลายกำหนดบ้าง หลุดพ้นบ้าง ในกายอันเป็น
ที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ความ
เจริญก็ดี ความเสื่อมก็ดี การเกิดก็ดี การตายก็ดี ของกายอันเป็น
ที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ย่อมปรากฏ ปุถุชนผู้มีได้สดับจึงเบื่อ
หน่ายบ้าง คลายกำหนดบ้าง หลุดพ้นบ้าง ในกายนั้น แต่ตถาคต
เรียกกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง
วิญญานบ้าง ปุถุชนผู้มีได้สดับ ไม่อาจเบื่อหน่าย . คลายกำหนด หลุด
พ้นในจิต เป็นต้นนั้นได้เลย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตเป็นต้นนี้
อันปุถุชนมิได้สดับรหวรัดถือไว้ด้วยตัณหา ยึดถือด้วยทิฏฐิว่า นั่นของเรา
เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้ ตลอดกาลช้านาน ฉะนั้น ปุถุชน
ผู้มีได้สดับ จึงไม่อาจจะเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นในจิตเป็นต้น
นั้นได้เลย.

[๒๓๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้มีได้สดับ จะพึงเข้าไปอีก
ถือเอากายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ โดยความเป็นตน ยัง
ชอบกว่า แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิตโดยความเป็นตนหาชอบไม่ ชื่อนั้น
เพราะเหตุไร เพราะกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ เมื่อ
ดำรงอยู่ ปีหนึ่งบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง สี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง สิบปีบ้าง
ยี่สิบปีบ้าง สามสิบปีบ้าง สี่สิบปีบ้าง ห้าสิบปีบ้าง ร้อยปีบ้าง ยิ่งกว่า
ร้อยปีบ้าง ย่อมปรากฏ แต่ว่าตถาคตเรียกกายอันเป็นที่ประชุมแห่ง
มหาภูตทั้ง ๔ นี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น
ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ในกลางคืนและกลางวัน.

[๒๓๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย วานรเมื่อเที่ยวไปในป่าใหญ่จับ
กิ่งไม้ ปล่อยกิ่งนั้น ยึดเอากิ่งอื่น ปล่อยกิ่งที่ยึดเดิม เหนี่ยวกิ่งใหม่
ต่อไป แม้ฉันใด กายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ที่ตถาคต
เรียกว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น
ดวงหนึ่งดับไป ในกลางคืนและกลางวัน ก็ฉันนั้นแล.

[๒๓๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมใส่ใจโดย
แยบคายด้วยดีถึงปฏิจสมุปบาทธรรม ในกายและจิตที่ตถาคตกล่าวมา
นั้นว่า เพราะเหตุดังนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้
จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ
เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี
สฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย

จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย
จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกข-
โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วย
ประการอย่างนี้ อนึ่ง เพราะอวิชชาดับสํารอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯ ล ฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้
ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

[๒๓๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ มาพิจารณาอยู่
อย่างนี้ ย่อมหน่ายแม่ในรูป ย่อมหน่ายแม่ในเวทนา ย่อมหน่ายแม่ใน
สัญญา ย่อมหน่ายแม่ในสังขารทั้งหลาย ย่อมหน่ายแม่ในวิญญาณ เมื่อ
หน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี
ดังนี้แล.

จบอัสสุตวตาสูตที่ ๑

มหาวรรคที่ ๗

อรรถกถาอัสสุตวตาสูตที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในอัสสุตวตาสูตที่ ๑ แห่งมหาวรรคต่อไป.

บทว่า "อสุตวา ผู้มิได้สดับ" ได้แก่ ผู้เว้นจากการเรียน การ
สอบถามและการวินิจฉัยในขั้น ๓ ชาติ อายตนะ ปัจจัยการ และสติปัญญา
เป็นต้น . บทว่า "ปฺลุชฺชโน ปฺลุชฺชน" ได้แก่ ชื่อว่าปฺลุชฺชน เพราะเหตุที่ยัง

กิเลสมากน่านับการเป็นต้นให้เกิด. จริงอยู่ ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า ชื่อว่า
ปฏุชน เพราะยังกิเลสหนาให้เกิด. ข้อความทั้งปวงนั้น ควรทำให้พิสดาร.
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าปฏุชน เพราะหยั่งลงภายในของพวกชนจำนวนมาก
คือนับไม่ได้ หันหลังให้อริยธรรม ประพฤติธรรมต่ำ อีกอย่างหนึ่ง ผู้นี้
ชื่อว่าปฏุ เพราะถึงการนับไว้แผนกหนึ่งทีเดียว ชื่อว่าชน เพราะแยกจาก
พระอริยเจ้าผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลและสุตะเป็นต้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าปฏุชน.
ด้วยบททั้งสอง คือ อสุตวา ปฏุชฺชนो ดังกล่าวแล้วนี้ นั่น ท่านถือเอา
อัมชปฏุชน ในจำนวนปฏุชน ๒ จำพวกที่พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์ตรัสไว้ว่า ปฏุชนมี ๒ จำพวก คืออัมชปฏุชน ๑ กัลยาณ-
ปฏุชน ๑. ด้วยบทว่า อิมสุมี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกายที่เห็น
ประจักษ์อยู่ในปัจจุบัน. บทว่า จาคุมุมหาภูติกสุมี แปลว่า ในกายอัน
เป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔. อธิบายว่า บังเกิดแต่มหาภูตรูป ๔ ชื่อ
ว่าสำเร็จแต่มหาภูตรูป ๔. บทว่า นิพฺพินฺนุเทยฺย แปลว่า พึงหน่าย.
บทว่า วิรชฺเชยฺย. แปลว่า ไม่พึงยินดี. บทว่า วิมฺจุเจยฺย แปลว่า พึง
เป็นผู้ใคร่จะพ้น. บทว่า อัจโย แปลว่า ความเจริญ. บทว่า อปฺจโย
แปลว่า ความเสื่อม. บทว่า อาทานํ แปลว่า การบังเกิด. บทว่า
นิกฺเขปนํ แปลว่า ความแตกสลาย.

บทว่า ตสุมา ได้แก่ เพราะเหตุที่มหาภูตรูป ๔ เหล่านี้ ย่อม
ปรากฏ เพราะมีความเจริญ ความเสื่อม ความบังเกิด และความแตก
สลาย. อธิบายว่า เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำรูปที่
มิได้ประกอบ (ในการ) เพื่อกำหนดรูปในกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหา-
ภูตรูป ๔ แล้วทรงกระทำรูปที่ประกอบแล้วในกาย เพื่อกำหนดว่า ไม่มี

รูป. เพราะเหตุไร. เพราะว่าการถือมั่นในรูปของภิกษุเหล่านั้น มีกำลังเกินประมาณ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมที่การถือมั่นในรูปของภิกษุเหล่านั้นว่า เป็นรูปที่ไม่ควรกำหนด เมื่อจะทรงนำออก จึงตรัสอย่างนั้น เพื่อทรงตั้งไว้ในความไม่มีรูป.

คำที่ปวงมี จิตต์ เป็นอาทิ เป็นชื่อของมนายตนะนั่นเอง. ก็มนายตนะนั้น เรียกว่า จิต เพราะเป็นที่ตั้งแห่งจิต เพราะเป็นโคจรแห่งจิต เพราะมีจิตเป็นสัมปยุตธรรม เรียกว่า มนะ เพราะอรรถกถาน้อมไป และเรียกว่า วิญญูณ เพราะอรรถว่ารู้แจ้ง. บทว่า นาลิ แปลว่า ไม่สามารถ. บทว่า อชฺโณลิตติ แปลว่า ถูกตัดหากลิ่น คือร้อยรัดยึดไว้. บทว่า มมายิตติ ได้แก่ถือเอาว่า นี้ของเราด้วยการยึดว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา. บทว่า ปรามภูจฺจ ได้แก่เป็นอันถูกทักขณียึดถือเอาโดยประการอื่น (นอกพระพุทธศาสนา). คำว่า เอตํ มม นั้นของเรา เป็นการยึดถือด้วยอำนาจตัณหา. ความวิปริตแห่งตัณหา ๑๐๘ เป็นอันถือเอาด้วยคำนี้. บทว่า เอโสมสฺสุมิ เป็นการยึดถือด้วยอำนาจมานะ. มานะ ๕ เป็นอันถือเอาด้วยคำนี้. บทว่า เอโส เม อตุตา นั้นคืออัตตาของเรา เป็นการยึดถือด้วยอำนาจทักขณียุ. ทักขณียุ ๖๒ เป็นอันถือเอาด้วยคำนี้. บทว่า ตสฺมา ได้แก่เพราะยึดถือรูปนี้ไว้ตลอดกาลนาน ฉะนั้น จึงไม่สามารถจะหน่ายได้.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า ปริ ภิกฺขเว นี้. แก้วว่า เพราะรูปที่ ๑ เป็นอันภิกษุนี้กระทำให้เป็นรูปที่ไม่สมควร จะกำหนด ทำรูปให้เป็นรูปที่สมควร เมื่อเป็นเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ ภิกษุเหล่านั้นนอกจากการยึดถือรูป ถืออรูป ดังนี้ จึง

ทรงปรารถนาพระเทศนานี้ เพื่อทรงคร่าออกซึ่งก็ยึดถือกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตุตโศ อุลคจูเจยฺย** ความว่า พึงถือเอาว่าเป็นอัตตา. บทว่า **ภยฺโยปิ** ความว่า แม้จะเกินกว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไป. ถาว่า ก็เพราะเหตุไร **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสอย่างนั้นขึ้นชื่อว่า รูปที่ตั้งอยู่เกิน ๑๐๐ ปี มีอยู่หรือ. รูปที่เป็นไปในปฐมวัย อยู่ไม่ถึงมัชฌิมวัย, รูปที่เป็นไปในมัชฌิมวัย อยู่ไม่ถึงปัจฉิมวัย, รูปที่เป็นไปก่อนอาหาร อยู่ไม่ถึงหลังอาหาร, รูปที่เป็นไปหลังอาหาร อยู่ไม่ถึงปฐมยาม, รูปที่เป็นไปในปฐมยาม อยู่ไม่ถึงมัชฌิมยาม, รูปที่เป็นไปในมัชฌิมยาม อยู่ไม่ถึงปัจฉิมยาม, มีอยู่มิใช่หรือ อนึ่ง รูปที่เป็นไปในเวลาเดิน อยู่ไม่ถึงเวลาขึ้น, รูปที่เป็นไปในเวลาขึ้น อยู่ไม่ถึงเวลานั้น, รูปที่เป็นไปในเวลานั่ง อยู่ไม่ถึงเวลานอน. แม้ในอิริยาบถหนึ่ง รูปที่เป็นไปในเวลายกเท้า อยู่ไม่ถึงย้ายเท้า, รูปที่เป็นไปในเวลาย้ายเท้า อยู่ไม่ถึงเวลาย่างเท้า, รูปที่เป็นไปในเวลาย่างเท้า อยู่ไม่ถึงเวลาหย่อนเท้า, รูปที่เป็นไปในเวลาหย่อนเท้า อยู่ไม่ถึงเวลาเหยียบพื้น, รูปเป็นไปในเวลาเหยียบพื้น อยู่ไม่ทันถึงเวลายันพื้น. สังขารทั้งหลาย ทำเสียงว่า ตฎะ ตฎะ ลั่นเป็นข้อ ๆ ในที่นั้น ๆ เหมือนงาที่เขาใส่ไว้ในภาชนะร้อนจะนั้นหรือ. แก้วที่ข้อนั้นย่อมเป็นจริงอย่างนั้น. เหมือนอย่างว่า เมื่อประทีปกำลังลุกโพลง เปลวไฟไม่โพลงลวงส่วนแห่งใสนั้น ๆ ย่อมแตก [เทียะ ๆ] ในที่นั้น ๆ อนึ่งเล่าเมื่อประทีปกำลังลุกโพลงตลอดคืนยังรุ่ง ด้วยอำนาจที่เนื่องด้วยความสืบท่อ ท่านก็เรียกว่าประทีปฉันใด แม้ในที่นี้ ภายแม้นี้ ท่านแสดงให้เป็นเหมือนตั้งอยู่ตลอดกาลนานอย่างนั้น ด้วยอำนาจความสืบท่อก็ฉันนั้น.

ก็บพว่า รตฺติยา จ ทิวสสุตฺต จ นี้ เป็นฉัฏฐวิภักติ ลงในอรรถแห่ง สัตตมีวิภักติ. บพว่า อญฺญเทว อุปฺปชฺชติ อญฺญํ นิรุชฺชติ ความว่า จิตใดเกิดขึ้นและดับไปในเวลากลางคืน จิตดวงอื่นนอกจากจิตดวงนั้น นั้นแลย่อมเกิดขึ้นและดับไปในกลางวัน. แต่ไม่ควรถือเอาอรรถอย่างนี้ว่า จิตดวงอื่นเกิดขึ้น จิตดวงอื่นที่ยังไม่เกิดขึ้นนั้นแลย่อมดับไป. บพว่า รตฺติยา จ ทิวสสุตฺต จ นี้ ท่านถือเอาความสืบทอดอ่อนน้อยกว่าความสืบทอด เดิมแล้วกล่าวด้วยอำนาจความสืบทอดนั่นเอง. ก็จิตดวงเดียวเท่านั้นชื่อว่า สามารถเพื่อตั้งอยู่ สิ้นคืนหนึ่งหรือวันหนึ่งย่อมไม่มี. จริงอยู่ ในขณะที่ คิดนึกครั้งเดียว จิตเกิดขึ้นหลายโกฏฐิแสนดวง สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในมิลินทปัญหาวา มหาบพิตร ข้าวเปลือก ๑๐๐ เล่มเกี่ยว ๑ บัน ๗ สัดกับ ๒ ทะนาน ไม่ถึงการนับ คือไม่ถึงเสี้ยวไม่ถึงส่วนของเสี้ยว แห่งจิตที่เป็นไปในขณะคิดนึกครั้งเดียว.

บพว่า พุรฺหาเวเน แปลว่า ป่าใหญ่. ด้วยคำว่า ตํ มุญฺจิตฺวา อญฺญํ คณฺหาติ ตํ มุญฺจิตฺวา คณฺหาติ ทรงแสดงความไว้ดังนี้ว่า ลิงนั้นไม่ได้ กิ่งไม้ที่จะพึงจับ ก็ไม่ลงสู่พื้นดิน โดยที่แท้เที่ยวอยู่ในป่าใหญ่นั้นจับเอาแต่ กิ่งไม้นั้น ๆ เที่ยวไปเท่านั้น. ในบพว่า เหวเมว โข นี้ มีอุปมาเป็น เครื่องเทียบเคียงดังต่อไปนี้ จริงอยู่ ป่าอันถือเอาเป็นอารมณ์ พึงทราบ เหมือนป่าใหญ่ในป่า จิตอันเกิดขึ้นในป่าคืออารมณ์ พึงทราบเหมือนลิงที่ เที่ยวไปในป่านั้น การได้อารมณ์เหมือนการจับกิ่งไม้. ลิงนั้นเที่ยวไปใน ป่าปล่อยกิ่งไม้นั้น ๆ แล้วจับกิ่งไม้นั้น ๆ ฉนฺใด แม้จิตนี้ก็ฉนฺนั้น เที่ยวไป ในป่าคืออารมณ์ บางคราวยึดเอารูปารมณ์เกิดขึ้น บางคราวยึดเอาอารมณ์ มีสัททารมณ์เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง บางคราวยึดเอาติตารมณ์ หรือ

อนาคตารมณ์ บางคราวยึดเอาอารมณ์ปัจจุบัน บางคราวยึดเอาอารมณ์ภายใน หรืออารมณ์ภายนอก. เหมือนอย่างว่า ลิงนั้นเที่ยวไปในป่าไม่ได้กึ่งไม้ ไม่ฟังกล่าวว่าลงแล้วบนภาคพื้นดิน. แต่จับเอากิ่งไม้กึ่งหนึ่งแล้วนั่งอยู่ฉันใด แม้จิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน เที่ยวไปในป่าคืออารมณ์ ไม่ฟังกล่าวว่า ไม่ได้อารมณ์ที่ยึดเหนี่ยวอย่างหนึ่งเกิดขึ้น แต่ฟังทราบว่าการเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง จิตยึดเอาอารมณ์แล้วจึงเกิดขึ้น. ก็ด้วยทราบว่าเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำออกจากรูปแล้วให้ตั้งการยึดในอรูปรูป นำออกจากอรูปรูปให้ตั้งในอรูปรูป.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์จะแยกอรูปรูปนั้นออกเป็น ๒ ส่วน จึงเริ่มแสดงว่า ตตฺถ ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสวโก ฟิงฺทราบ ความอุปมาครั้งบุรุษผู้ถูกงูพิษกัดดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า บุรุษคนหนึ่งถูกงูพิษกัด. ลำดับนั้นหมอผู้ฉลาดคนหนึ่ง มาด้วยหมายใจว่า จะถอนพิษงูนั้นออก แล้วทำให้กายพิษร้ายมนต์ว่าข้างล่างเป็นครุฑ ข้างบนเป็นนาค แล้วไล่พิษไว้ข้างบน. หมอนั้นรู้ว่าพิษถูกยกขึ้นจนถึงส่วนขอบตาแล้ว คิดว่า แต่ขึ้นไปเราไม่ยอมให้ขึ้นไป เราจะต้องไว้ในที่ ๆ ถูกกัดนั่นเอง จึงร้ายมนต์ว่า ข้างบนเป็นครุฑ ข้างล่างเป็นนาค จึงรมควันที่แผล เอาไม้เคาะ ปลงพิษลงตั้งไว้ในที่ ๆ ถูกกัดนั่นเอง. เขาเห็นว่าพิษตั้งอยู่ในที่นั้น จึงทำลายยาพิษ โดยการทายาขนานเยี่ยม แล้วให้อาบน้ำกล่าวว่า ขอท่านจงมีความสบายเถิด แล้วหลีกไปตามประสงค์.

ในขณะนั้นเวลาที่ภิกษุเหล่านี้ถือเอาประมาณยิ่งในอรูปรูป ฟิงทราบเหมือนการตั้งอยู่ของพิษในกายของบุรุษผู้ถูกงูพิษกัด. พระตถาคตเหมือนหมอ

ผู้ฉลาด. กาลที่ภิกษุเหล่านั้นอันพระตถาคตให้ทำการยึดถือจากรูป แล้วให้ตั้งอยู่ในรูป เหมือนเวลาที่หอมร่ายมนต์แล้วไถ่ยาพิษไว้ข้างบน กาลที่ภิกษุเหล่านั้นอันพระตถาคตให้นำการยึดถือจากรูป แล้วให้ตั้งอยู่ในรูป เปรียบเหมือนเวลาที่หนอไม่ให้พิษที่เล่นขึ้นข้างบนจนถึงขอบตา แล้วไถ่ลงด้วยกำลังมนต์อีก แล้วตั้งไว้ในที่ ๆ ถูกอสรพิษกัด ฟังทราบกาลที่พระศาสดาทรงเริ่มเทศนาขึ้นเพื่อนำการยึดถือออกจากอารมณ์ทั้ง ๒ ฝ่าย เปรียบทำลายยาพิษที่หยุดไว้ในที่ถูกอสรพิษกัดด้วยการทนายนานเยียม.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า นิพพิหนุํ วิรชชติ พระองค์ตรัสเหมือนการมรรค. ด้วยบทว่า วิราคา วิมุจจติ ตรัสผล. ด้วยบทว่า วิมุตตสุมี เป็นต้น ตรัสปัจจุเวกขณญาณ.

จบอรรถกถาอัสสุตตาสูตฺรที่ ๑

๒. อัสสุตตาสูตฺรที่ ๒

ว่าด้วยร่างกายเป็นที่ประชุมมหาภูตทั้ง ๔

[๒๓๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มีได้สดับ จะพึงเบื่อหน่ายบ้าง คลายกำหนดบ้าง หลุดพ้นบ้าง ในร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า ความเจริญก็ดี ความเสื่อมก็ดี การเกิดก็ดี การตายก็ดี ของร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง

ปุถุชนผู้มีได้สดับ ไม่อาจจะเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นในจิต
เป็นต้นนั้นได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าจิตเป็นต้นนี้ อัน
ปุถุชนผู้มีได้สดับ รวบรวมถือไว้ด้วยตัณหา ยึดถือด้วยทิฏฐิว่า นั่นของเรา
เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้ ตลอดกาลช้านาน ฉะนั้น
ปุถุชนผู้มีได้สดับ จึงจะเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นในจิตเป็นต้น
นั้นไม่ได้เลย.

[๒๓๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มีได้สดับ จะพึงเข้าไป
ยึดถือเอากายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ โดยความเป็นตน
ยังชอบกว่า แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิตโดยความเป็นตนหาชอบไม่ ข้อนั้น
เพราะเหตุไร เพราะกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ เมื่อ
ดำรงอยู่หนึ่งปีบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง สี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง สิบปีบ้าง
ยี่สิบปีบ้าง สามสิบปีบ้าง สี่สิบปีบ้าง ห้าสิบปีบ้าง ร้อยปีบ้าง ยิ่งกว่า
ร้อยปีบ้าง ย่อมปรากฏ แต่ว่าตถาคตเรียกกายอันเป็นที่ประชุมแห่ง
มหาภูตทั้ง ๔ นี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น
ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ในกลางค้อมและในกลางวัน.

[๒๓๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกได้สดับ ย่อมใส่ใจด้วย
ดีโดยแยบคายถึงปฏิจัสสมุทบาทธรรม ในกายและจิตที่ตถาคตกล่าว
มานั้นว่า เพราะเหตุดังนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น
สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ
เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา จึงเกิดสุขเวทนา เพราะ
ผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนานั้นดับไป สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัย

ผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา จึงดับ จึงสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนา จึงเกิดทุกขเวทนาขึ้น เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนานั้นดับไป ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนานั้น จึงดับ จึงสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งเวทนาที่ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ จึงเกิดอทุกขมสุขเวทนาขึ้น เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นดับไป อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้น จึงดับ จึงสงบไป.

[๒๓๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะไม้สองอันครูดสีกันจึงเกิดไอร้อน เกิดความร้อน แต่ถ้าแยกไม้ทั้งสองอันนั้นแหละออกเสียดจากกัน ไอร้อนซึ่งเกิดจากการครูดสีกันนั้น ก็ดับไป สงบไป แม้นินใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา จึงเกิดสุขเวทนาขึ้น เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนานั้นดับไป สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนานั้น จึงดับ จึงสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนา จึงเกิดทุกขเวทนาขึ้น เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนานั้นดับไป ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนานั้น จึงดับ จึงสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งเวทนาที่ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ จึงเกิดอทุกขมสุขเวทนานั้น เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นดับไป อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้น จึงดับ จึงสงบไป ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๓๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ มาพิจารณา
อยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายแม่ในผัสสะ ย่อมหน่ายแม่ในเวทนา ย่อมหน่าย
แม่ในสัญญา ย่อมหน่ายแม่ในสังขารทั้งหลาย ย่อมหน่ายแม่ในวิญญาณ
เมื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้น
แล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว และย่อมทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้แล.

จบอัสสุตวตาสูตที่ ๒

อรรถกถาอัสสุตวตาสูตที่ ๑

ในอัสสุตวตาสูตที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สุขเวทนีย ได้แก่เป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา. บทว่า ผสฺส
ได้แก่จักขุสัมผัสเป็นต้น. ถามว่า ก็จักขุสัมผัสไม่เป็นปัจจัยแก่สุขเวทนา
มิใช่หรือ. แก้วไม่เป็นปัจจัยโดยสหชาติปัจจัย แต่เป็นปัจจัยแก่ชวนะ
เวทนา โดยอุปนิสสยปัจจัย ซึ่งพระองค์ตรัสหมายเอาค่านั้น. แม้ในโสต-
สัมผัสเป็นต้น ก็นัยนี้. บทว่า ตชฺช ได้แก่เกิดแต่เวทนานั้น คือสมควร
แก่ผัสสะนั้น. อธิบายว่า สมควรแก่ผัสสะนั้น. บทว่า ทุกฺขเวทนีย
เป็นต้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. บทว่า สงฺฆมฺภุสโมธานา
ได้แก่โดยการครูดสีกันและการรวมกัน อธิบายว่า โดยการเสียดสีและการ
รวมกัน. บทว่า อูสุมา ได้แก่อาการร้อน. บทว่า เตโห อภินิพพุตติ
ความว่า ไม่ควรถือเอาว่า ลูกไฟย่อมออกไป. ก็บทว่า อูสุมา นี้ เป็น

ไวพจน์แห่งอาการร้อนนั่นเอง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทวิหฺนํ**
กฺกุจฺจํ ได้แก่ ไม้สีไฟทั้งสอง. ในสองอย่างนั้น วัตถุเหมือนไม้สีไฟ
อันล่าง อารมณ์เหมือนไม้สีไฟอันบน ผัสสะเหมือนการครูดสี เวทนา
เหมือนธาตุไออุ่น.

จบอัสสุตวาสูตรที่ ๒

๓. ปุตตมังสสูตร

ว่าด้วยอาหาร ๔ อย่าง

[๒๔๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า **คฺวํ**ก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔
อย่าง เพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์โลกที่เกิดขึ้นแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์
แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิดขึ้น อาหาร ๔ อย่างนั้นคือ ๑. กวฬิการาหาร
หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง ๒. ผัสสาหาร ๓. มโนสัจฺเจตนาหาร
๔. วิญฺญาณาหาร ภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้แล เพื่อความ
ดำรงอยู่แห่งสัตว์โลกที่เกิดขึ้นแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์แก่เหล่าสัตว์ผู้
แสวงหาที่เกิดขึ้น.

[๒๔๑] **คฺวํ**ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กวฬิการาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร
ภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า ภรรยาสามีสองคน ถือเอาเสบียงเดินทาง
เล็กน้อย แล้วออกเดินไปสู่ทางกันดาร เขาทั้งสองมีบุตรน้อยๆ น่ารัก

นำพอใจอยู่คนหนึ่ง เมื่อเวลาที่คนทั้งสองกำลังเดินไปในทางกันดาร
เสบียงเดินทางที่มีอยู่เพียงเล็กน้อยนั้นได้หมดสิ้นไป แต่ทางกันดารนั้น
ยังเหลืออยู่ เขาทั้งสองยังข้ามพ้นไปไม่ได้ ครั้งนั้น เขาทั้งสองคนคิด
ตกลงกันอย่างนี้ว่า เเสบียงเดินทางของเราทั้งสองอันใดแล มีอยู่เล็กน้อย
เสบียงเดินทางอันนั้นก็หมดสิ้นไปแล้ว แต่ทางกันดารนี้ก็เหลืออยู่
เรายังข้ามพ้นไปไม่ได้ อย่างกระนั้นเลย เราสองคนมาช่วยกันฆ่าบุตรน้อย ๆ
คนเดียว ผู้นำรัก นำพอใจคนนี้เสีย ทำให้เป็นเนื้อเค็มและเนื้อย่าง เมื่อ
ได้บริโภคเนื้อบุตร จะได้พากันเดินข้ามพ้นทางกันดารที่ยังเหลืออยู่นั้น
ถ้าไม่เช่นนั้นเราทั้งสามคนต้องพากันพินาศหมดแน่ ครั้งนั้น ภรรยาสามี
ทั้งสองคนนั้น ก็ฆ่าบุตรน้อย ๆ คนเดียว ผู้นำรัก นำพอใจนั้นเสีย ทำ
ให้เป็นเนื้อเค็มและเนื้อย่าง เมื่อบริโภคเนื้อบุตรเสร็จ ก็พากันเดินข้าม
ทางกันดารที่ยังเหลืออยู่นั้น เขาทั้งสองคนรับประทานเนื้อบุตรพลาง
ก่อนอกพลางรำพันว่า ลูกชายน้อย ๆ คนเดียวของฉันไปไหนเสีย ลูกชาย
น้อย ๆ คนเดียวของฉันไปไหนเสีย ดังนี้ เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อ
นั้นเป็นอย่างไร คือว่าเขาได้บริโภคเนื้อบุตรที่เป็นอาหารเพื่อความคະนอง
หรือเพื่อความมัวเมา หรือเพื่อความตบแต่ง หรือเพื่อความประดับประดา
ร่างกายให้ไหม ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า หามิได้ พระเจ้าข้า จึงตรัส
ต่อไปว่า ถ้าเช่นนั้น เขาพากันรับประทานเนื้อบุตรเป็นอาหารเพียงเพื่อ
ข้ามพ้นทางกันดารให้ไหม ใช่ พระเจ้าข้า พระองค์จึงตรัสว่า ข้อนี้
ฉันใด เรากล่าวว่า บุคคลควรเห็นกวีพิจาราหารว่า [เปรียบด้วยเนื้อ
บุตร] ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้กวีพิจาราหารได้
แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ความยินดีซึ่งเกิดแต่เบญจกามคุณ เมื่ออริยสาวก

กำหนดรู้ความยินดีซึ่งเกิดแต่เบญจกามคุณได้แล้ว สังโยชนอันเป็นเครื่องชักนำอริยสาวกให้มาสู่โลกนี้อีก ก็ไม่มี.

[๒๔๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผัสสาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร เหมือนอย่างว่า แม่โคนมที่ไม่มีหนังหุ้ม ถ้ายื่นพิงฝาอยู่ที่จะถูกพวกสัตว์อาศัยฝาเจาะกิน ถ้ายื่นพิงต้นไม้อยู่ ก็จะถูกพวกสัตว์ชนิดอาศัยต้นไม้กิน หากลงไปยื่นแช่น้ำอยู่ ก็จะถูกพวกสัตว์ที่อาศัยน้ำตอดและกัดกิน ถ้ายื่นอยู่ในที่ว่าง ก็จะถูกมวลสัตว์ที่อาศัยอยู่ในอากาศเกาะกัดและจิกกิน เป็นอันว่าแม่โคนมตัวนั้นที่ไร้หนังหุ้ม จะไปอาศัยอยู่ในสถานที่ใดๆ ก็ถูกจำพวกสัตว์ที่อาศัยอยู่ในสถานที่นั้น ๆ กัดกินอยู่รำไป ชื่อนี้ฉันใด เรากล่าวพึงเป็นผัสสาหารฉนั้นนั้นเหมือนกัน เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ผัสสาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้เวทนาทั้งสามได้ เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้เวทนาทั้งสามได้แล้ว เรากล่าวว่าไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกพึงทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว.

[๒๔๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มโนสัญญาเจตนาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร เหมือนอย่างว่า มีหลุมถ่านเพลิงอยู่แห่งหนึ่ง ลึกมากกว่าชั่วบุรุษ เต็มไปด้วยถ่านเพลิง ไม่มีเปลว ไม่มีควัน ครั้งนั้นมีบุรุษคนหนึ่งอยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ เดินมา บุรุษสองคนมีกำลังจับเขาที่แขนข้างละคนคร่าไปสู่หลุมถ่านเพลิง ทันใดนั้นเอง เขามีเจตนาปรารถนาตั้งใจอยากจะทำให้ไกลจากหลุมถ่านเพลิง ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขารู้ว่า ถ้าเขาจักตกหลุมถ่านเพลิงนี้ ก็จักต้องตายหรือถึงทุกข์แทบตาย ชื่อนี้ฉันใด เรากล่าวว่าพึงเห็นมโนสัญญาเจตนาหาร ฉนั้นนั้น

เหมือนกัน เมื่ออริยสาวกกำหนดมโนสัญญาเจตนาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ตัณหาทั้งสามได้แล้ว เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ตัณหาทั้งสามได้แล้ว เรากล่าวว่าไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกพึงทำให้อิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว.

[๒๔๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญาณาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร เหมือนอย่างว่า พวกเจ้าหน้าที่จับโจรผู้กระทำผิดได้แล้วแสดงแก่พระราชว่า ขอเดชะ ด้วยโจรผู้กระทำผิด ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ลงโทษโจรผู้นี้ตามที่ทรงเห็นสมควรเถิด จึงมีพระกระแสรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถอะพ่อ จงประหารมันเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเช้านี้ เจ้าหน้าที่เหล่านั้นก็ช่วยกันประหารนักโทษคนนั้นด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเช้า ต่อมาเป็นเวลาเที่ยงวัน พระราชาทรงซักถามเจ้าหน้าที่เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เจ้านักโทษคนนั้นเป็นอย่างไรบ้าง เขาพากันกราบทูลว่า ขอเดชะ เขายังมีชีวิตอยู่ตามเดิม จึงมีพระกระแสรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถอะพ่อ จงช่วยกันประหารมันเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเที่ยงวัน เจ้าหน้าที่เหล่านั้นก็ประหารนักโทษคนนั้นเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเที่ยงวัน ต่อมาเป็นเวลาเย็น พระราชาทรงซักถามเจ้าหน้าที่เหล่านั้นอีกอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เจ้านักโทษคนนั้นเป็นอย่างไรบ้าง เขาพากันกราบทูลว่า ขอเดชะ เขายังมีชีวิตอยู่ตามเดิม จึงมีพระกระแสรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถอะพ่อ จงประหารมันเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเย็น เจ้าหน้าที่คนนั้นก็ประหารนักโทษคนนั้นด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเย็น ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายยังเข้าใจความข้อนี้เป็นไฉน คือว่าเมื่อเขากำลังถูกประหารด้วยหอกร้อยเล่มตลอดวันอยู่นั้น จะพึงได้เสวยแต่ทุกข์โทมนัสซึ่งมีการ

ประการนั้น เป็นเหตุเท่านั้น มิใช่หรือ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขากำลังถูก
ประหารอยู่ด้วยหอกแม่เล่มเดียว ก็พึงเสวยความทุกข์โทมนัสซึ่งมีการ
ประหารนั้นเป็นเหตุ แต่จะกล่าวไปไยถึงเมื่อเขากำลังถูกประหารอยู่ด้วย
หอกสามร้อยเล่มเล่า ข้อนี้ฉันนั้น เรากล่าวว่า จะพึงเห็นวิญญาณาหาร
ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้วิญญาณาหารได้แล้ว ก็เป็นอัน
กำหนดรู้นามรูปได้แล้ว เมื่ออริยสาวกหากำหนดรู้นามรูปได้แล้ว เรา
กล่าวว่า ไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกจะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว.

จบปุตตมังสสูตรที่ ๓

อรรถกถापุตตมังสสูตรที่ ๓

ในปุตตมังสสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ในคำว่า จตุตาโรเม ภิกขเว อาหารา เป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้ว
นั้นแล. ก็เพราะสูตรนั้นตั้งขึ้นโดยอัตถุปัตติ ฉะนั้น ครั้นข้าพเจ้า
แสดงเรื่องนั้นแล้ว ในที่นี้จักแสดงการพรรณนาตามลำดับบท. ถ้ามว่า
พระสูตรนี้ ตั้งขึ้นโดยอัตถุปัตติอะไร. ตอบว่า โดยเรื่องลาภและสักการะ.

ได้ยินว่า ลาภและสักการะเป็นอันมากขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

เหมือนสมัยทรงสร้างสมพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญตลอด ๔ อสงไขย. จริ่งอยู่
บารมีทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นประหนึ่งประมวลมาว่า เรา
จักให้วิบากในอรรถภาพหนึ่ง จึงยังห้วงน้ำใหญ่คือลาภและสักการะให้บังเกิด
เหมือนเมฆใหญ่ตั้งขึ้นแล้วยังห้วงน้ำใหญ่ให้บังเกิดฉะนั้น. ชนทั้งหลายมี
กษัตริย์และพราหมณ์เป็นต้น ต่างถือข้าว น้ำ ยาน ผ้า ระเบียบดอกไม้

ของหอม และเครื่องลูบไล้ เป็นต้น มาจากที่นั่น ๆ พวกกันคิดว่า พระพุทธเจ้าอยู่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ไหน พระผู้เป็นเทพแห่งเทพ ผู้องอาจกว่านระ. ผู้เป็นบุรุษเยี่ยงราชสีห์อยู่ไหน ดังนี้แล้วจึงเสาะหาพระผู้มีพระภาคเจ้า. ชนเหล่านั้นนำปัจจัยมาตั้งหลายร้อยเล่มเกวียน เมื่อไม่ได้โอกาสจึงหยุดอยู่ เอาทูปเกวียนต่อกันกับทูปเกวียนวงเวียนรายรอบประมาณหนึ่งคาวุต เหมือนเรื่องอันธกวินทพราหมณ์ฉะนั้น. เรื่องทั้งหมดพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในชั้นชกและในพระสูตรนั้น ๆ. ลากสักการะเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าฉันใด แม้แก่พระภิกษุสงฆ์ก็ฉันนั้น. สมจริงตามคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อันบริษัตสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง เป็นผู้ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ กิลาณปัจจัยเภสัช บริหาร แม้พระสงฆ์แล ก็เป็นผู้อันชนสักการะ ๆ ล ๆ เป็นผู้ได้ ๆ ล ๆ บริหาร. เหมือนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า จุนทะ บัดนี้สงฆ์หรือคณะ มีประมาณเท่าใดเกิดขึ้นในโลก จุนทะ เราไม่มองเห็นสงฆ์หมู่หนึ่งอื่นผู้ถึงความเป็นเลิศด้วยลาภและเลิศด้วยยศ เหมือนอย่างภิกษุสงฆ์นี้เลย.

ลาภและสักการะที่เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า และแก่สงฆ์นี้ นั้น รวมแล้วประมาณไม่ได้ เหมือนน้ำแห่งมหานทีทั้งสอง. ลำดับนั้น พระศาสดาประทับอยู่ ณ ที่ลับ ทรงพระดำริว่า ลาภและสักการะใหญ่ได้เป็นของสมควรแม้แก่พระพุทธเจ้าในอดีต ทั้งจะสมควรแก่พระพุทธเจ้าในอนาคต ภิกษุทั้งหลายประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะอันกำหนดเอาอาหารเป็นอารมณ์ เป็นผู้วางตนเป็นกลาง ปราศจากฉันทราคะ ไม่มีความพอใจและความยินดี สามารถบริโภครือหนอ หรือจะไม่สามารถบริโภครือ.

พระองค์ได้ทรงเห็นกุลบุตรบางพวกผู้บวชใหม่ ผู้ไม่พิจารณาแล้ว
บริโภคอาหาร ครั้นพระองค์ทรงเห็นแล้วทรงพระดำริว่า เราม่าเพ็ญ
บารมีสิ้น ๔ อสงไขยก่าไรแสนกัป จะได้บ่าเพ็ญเพราะเหตุแห่งปัจฉัยจิวร
เป็นต้นก็หาไม่แต่ที่แท้บ่าเพ็ญประโยชน์แก่พระอรหัตอันเป็นผลสูงสุด.
ภิกษุแม่เหล่านี้อบวชในสำนักเรา มีได้บวชเพราะเหตุแห่งปัจฉัยมีจิวร
เป็นต้น แต่บวชเพื่อประโยชน์แก่พระอรหัตนั่นเอง. บัดนี้ภิกษุเหล่านั้น
กระทำสิ่งที่ไม่เป็นสาระนั่นว่าเป็นสาระ และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์นั่นแล
ว่าเป็นประโยชน์. ธรรมสังเวชเกิดขึ้นแก่พระองค์ด้วยประการฉะนี้. ลำดับ
นั้น พระองค์ทรงพระดำริว่า ถ้าจักสามารถบัญญัติปัญจมปาราชิกขึ้นได้ไซ้
เราก็จะพึงบัญญัติการบริโภคอาหารโดยไม่พิจารณาให้เป็นปัญจมปาราชิก
แต่ไม่อาจทรงทำอย่างนี้ได้ เพราะว่าอาหารนั้นเป็นที่ส้องเสพประจำของ
สัตว์ทั้งหลาย แต่เมื่อเราตรัสไว้ภิกษุเหล่านั้นก็จักเห็นข้อนั้นเหมือนปัญจม-
ปาราชิก เมื่อเป็นเช่นนั้นเราก็จักตั้งการบริโภคอาหารที่ไม่พิจารณานั้นว่า
เป็นกระจกกรรม เป็นข้อสังวร เป็นขอบเขต ซึ่งเหล่าภิกษุในอนาคต
รำลึกแล้ว จักพิจารณาปัจฉัย ๔ เสียก่อน แล้วบริโภค.

ในอรรถูปัตติเหตุนี้ ได้เพิ่มปุตตมังสุปมสูตรตันตตะดังต่อไปนี้. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า **อตฺตารโฆ ภิกฺขเว อาหารา เป็นต้น มีอรรถ**
ดังกล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล. ก็ครั้งให้อาหาร ๔ พิสดารแล้ว บัดนี้
เพื่อจะแสดงโทษในอาหาร ๔ เหล่านั้น จึงตรัสว่า **กถญจ ภิกฺขเว**
กวนพิกาโร อาหารโร ทฏฺฐพฺโพ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชายนฺติกา** ได้แก่ภริยาและสามี บทว่า
ปริตฺตํ สมฺพฺลํ ได้แก่เสบียงมีข้าวห่อ ข้าวสัตฺตและขนมเป็นต้น อย่างใด

อย่างหนึ่ง จำนวนน้อย. บทว่า **กนฺตารมคฺคํ** ได้แก่หนทางกัณดารหรือหนทางคราวกัณดาร. บทว่า **กนฺตารํ** ได้แก่กัณดาร ๕ อย่าง คือ โจรกัณดาร พาพกัณดาร อมนุสสกัณดาร นิรุทกัณดาร อัปภักขกัณดาร. บรรดากัณดาร ๕ อย่างนั้น ที่มีโจรภัย ชื่อว่า **โจรกัณดาร** ที่ ๆ มีสัตว์ร้าย มีราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น ชื่อว่า **พาพกัณดาร**. ที่ ๆ มีภัยโดยมนุษย์ มียักษ์ชื่อ **พลาพวามุข** เป็นต้น ชื่อว่า **อมนุสสกัณดาร**. ที่ ๆ ไม่มีน้ำดื่มหรืออาบ ชื่อว่า **นิรุทกัณดาร**. ที่ที่ไม่มีสิ่งที่จะเกี่ยวหรือกิน โดยที่สุดแม้เพียงหัวเผือกเป็นต้นก็ไม่มี ชื่อว่า **อัปภักขกัณดาร**. อนึ่ง ในที่ใดมีภัยทั้ง ๕ อย่างนี้อยู่ ที่นั้น ชื่อว่า **กัณดารโดยแท้**. กัณดารทั้ง ๕ นั้นนั้น พึงผ่านไปเสียโดย ๑-๒-๓ วันก็มี. ทางนั้นท่านไม่ประสงค์ในที่นี้ แต่ในที่นี้ท่านประสงค์เอาทางกัณดารประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ซึ่งไม่มีน้ำและมีอาหารน้อย ทางในคราวกัณดารเห็นปานนี้ ชื่อว่า **ทางกัณดาร**. บทว่า **ปฎิปชฺเชยฺยํ** ความว่า สองสามีภรรยาถูกฉลาดภัย โรคภัย และราชภัย เบียดเบียนพากันเดินไป สำคัญว่า เราจักผ่านกัณดารอย่างหนึ่ง อยู่เป็นสุขในรัชสมัยที่ปราศจากอันตรายของพระราชผู้ทรงธรรม.

บทว่า **เอกปฺตุตโก** ได้แก่บุตรน้อยคนเดียว มีร่างกายผ่ายผอม ผู้ควรจะพึงเอ็นดูอุ้มไป. บทว่า **वलฺลुरมฺจ โสณฺทิกมฺจ** ความว่า เอาจากที่มีเนื้อเป็นก้อน ๆ ทำเป็นเนื้อแห้ง เอาจากที่ติดกระดูกและติดศีรษะทำเป็นเนื้อย่อย ๆ. บทว่า **ปฎิปิเสยฺยํ** ได้แก่พึงประหาร. ศัพท์ว่า **กหํ เอกปฺตุตกํ** นี้ เป็นอาการแสดงความคร่ำครวญของสามีภรรยาผู้นั้น.

ก็ในข้อนี้มีการพรรณานี้ความโดยย่อ ตั้งต้นแต่ทำเนื้อความให้แจ่มแจ้ง ดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า สองสามีภรรยาอุ้มลูกเดินทางกันดารประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ด้วยเสบียงเล็กน้อย. เขาเดินทางไปได้ ๕๐ โยชน์ เเสบียงหมด กระสับกระส่ายเพราะความหิว นั่งที่ร่มไม้อันงอกงาม. ลำดับนั้น สามีได้กล่าวกะภรรยาว่า ที่รัก จากนั้นไปโดยรอบ ๕๐ โยชน์ไม่มีบ้านหรือนิคม ฉะนั้นบัดนี้เราไม่สามารถจะกระทำสักกรรมและโครักขกรรมเป็นต้นเป็นอันมาก ที่ผู้ชายจะพึงทำได้ มาเถิด เธอจงฆ่าเราแล้วกินเนื้อครึ่งหนึ่ง ทำเสบียงครึ่งหนึ่งแล้วจงข้ามทางกันดารไปพร้อมกับลูก. ฝ่ายภรรยากล่าวว่า พี่บัดนี้ ฉันไม่สามารถจะทำการมมีการกรอด้ายเป็นต้นแม้มากที่ผู้หญิงจะพึงทำ มาเถิด พึ่งฆ่าฉันกินเนื้อครึ่งหนึ่ง ทำเสบียงครึ่งหนึ่งแล้วจงข้ามทางกันดารไปพร้อมกับลูก. สามีกล่าวว่าภรรยาอีกว่า ที่รัก ความตายย่อมปรากฏแก่คนสองคนเพราะแม่ตาย เพราะเด็กอ่อน เว้นแม่เสียแล้วก็ไม่อาจจะมีชีวิตอยู่ได้ แต่ถ้าเราทั้งสองยังมีชีวิตอยู่ เราก็จะพึงได้ลูกอีกเอาเถอะ เราจะฆ่าลูกน้อยในบัดนี้ ถือเอาเนื้อกิน ข้ามผ่านทางกันดาร. ลำดับนั้น แม่กล่าวว่าลูกว่า ลูกรัก เจ้าจงไปหาพ่อ. ลูกก็ไปหาพ่อ. ครั้งนั้น พ่อของเด็กน้อย กล่าวว่า เราได้รับความทุกข์มิใช่น้อยเพราะกสักกรรมและโครักขกรรมเป็นต้นก็เพื่อจะเลี้ยงดูลูกน้อย เราไม่อาจฆ่าลูกได้ เธอนั้นแหละจงฆ่าลูกของเธอ แล้วกล่าวแก่ลูกน้อยว่า ลูกรัก เจ้าจงไปหาแม่. ลูกก็ไปหาแม่. ครั้งนั้น แม่ของเด็กน้อย กล่าวว่า เมื่อเราอยากได้ลูก เราได้รับทุกข์มิใช่น้อย ด้วยการบวงสรวงเทวดา ด้วยโควัตรและกุกกุวัตรเป็นต้นก่อน ไม่ต้องพูดถึงการบริหารครรถ์ ฉะนั้นไม่อาจฆ่าลูกได้ แล้วกล่าวแก่ลูกน้อยว่า ลูกรัก เจ้าจงไปหาพ่อเถิด. ลูกน้อยนั้นเมื่อเดินไปในระหว่างพ่อแม่นั้นแหละ ตายแล้วด้วยประการ

ขณะนี้. สองสามีภรรยาเห็นดังนั้น คร่ำครวญ ถือเอาเนื้อลูกเคี้ยวกิน
เดินทางไปโดยนัยที่กล่าวแล้ว.

อาหารคือเนื้อลูกของสองสามีภรณานั้น ไม่ใช่กินเพื่อจะเล่น ไม่ใช่กินเพื่อจะมัวเมา ไม่ใช่กินเพื่อประดับ ไม่ใช่กินเพื่อตกแต่ง เพราะ
ปฏิภูด้วยเหตุ ๘ ประการ เป็นอาหารเพื่อข้ามผ่านทางกันดารอย่างเดียว
เท่านั้น. หากจะถามว่า เพราะปฏิภูด้วยเหตุ ๘ ประการ อะไรบ้าง.
พึงแก้ว่า เพราะเป็นเนื้อของผู้ร่วมชาติ ๑ เพราะเป็นเนื้อของญาติ ๑
เพราะเป็นเนื้อของบุตร . เพราะเป็นเนื้อของบุตรที่รัก ๑ เพราะเป็นเนื้อ
เด็กอ่อน ๑ เพราะเป็นเนื้อดิบ ๑ เพราะไม่เป็นโครส ๑ เพราะไม่เค็ม ๑
เพราะยังไม่ได้ปิ้ง ๑. จริงอยู่ สองสามีภรณานั้นเคี้ยวกินเนื้อบุตรนั้น
ซึ่งปฏิภูด้วยเหตุ ๘ ประการเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้ จึงมิได้เคี้ยวกิน
ด้วยความยินดีจิตใจ แต่ตั้งอยู่ในภาวะกลางๆ นั่นเอง คือ ในการบริโภค
โดยไม่มีความพอใจและยินดี มีใจแตกทำลาย เคี้ยวกินแล้ว เขาจะได้เอา
เนื้อที่ติดกระดูกเอ็นและหนังออกแล้วเคี้ยวกินแต่เนื้อที่ล่ำๆ คือเนื้อที่ดีๆ
เท่านั้นก็หาไม่ เคี้ยวกินเฉพาะเนื้อที่อยู่ตรงหน้า มิได้เคี้ยวกินตามที่ต้องการ
จนล้นคอหอย แต่เคี้ยวกินทีละน้อยๆ พอยังชีพให้เป็นไปวันหนึ่งๆ เท่านั้น
มิได้หวงกันและกัน เคี้ยวกิน เคี้ยวกินด้วยใจที่บริสุทธิ์จริงๆ ปราศจาก
มลทินคือความตระหนี่ มิได้เคี้ยวกินอย่างม गयाว่า พวกเราเคี้ยวกินเนื้อ
อย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นเนื้อมฤคหรือเนื้อนกยูงเป็นต้นอย่างไรอย่างหนึ่ง
ก็ตาม แต่เคี้ยวกินทั้งที่รู้ว่าเป็นเนื้อของลูกรัก มิได้เคี้ยวกินโดยปรารถนา
ว่า ไฉนหนอ เราพึงเคี้ยวกินเนื้อลูกเห็นปานนี้อีก แต่เคี้ยวกินโดยไม่
ปรารถนา มิได้สั่งสมด้วยตั้งใจว่า เราเคี้ยวกินเพียงเท่านี้ในทางกันดาร

เมื่อพ้นทางกันดารแล้ว จักเอาเนื้อที่เหลือไปปรุงด้วยรสเค็มรสเปรี้ยว เป็นต้น เคี้ยวกิน แต่เมื่อล่วงกันดารไปแล้ว คิดว่า พวกชนในเมืองจะเห็น จึงฝังไว้ในดินหรือเอาไฟเผา มิได้ถือตัวหรือโอ้อวดว่า ใครอื่นจะได้เคี้ยวกินเนื้อบุตรเห็นปานนี้ของเรา แต่เคี้ยวกินโดยขจัดความถือตัวและโอ้อวดเสียได้ มิได้เคี้ยวกินอย่างคหบดีว่า ประโยชน์อะไรด้วยเนื้อนี้ซึ่งไม่เค็ม ไม่เปรี้ยว ยังไม่ได้ปิ้ง มีกลิ่นเหม็น แต่เคี้ยวกินโดยปราศจากความคหบดี ไม่คหบดีกันและกันว่า ส่วนของท่าน ส่วนของเรา บุตรของท่าน บุตรของเรา แต่มีความพร้อมเพียงบันเทิงเคี้ยวกิน.

พระศาสดาทรงพิจารณาเห็นสองสามีภรรยาบริโภคน้ำโดยปราศจากฉันทราคะเห็นปานนั้นนี้ เมื่อจะทรงให้ภิกษุสงฆ์ทราบเหตุนี้ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ต่ กิ มนุสส ภิกขเว อปี นุ เต ทวาย วา อาหารอาหารเรยฺยุ ดังนี้. ในพระบาลีนั้น คำเป็นต้นว่า ทวาย วา กล่าวไว้พิสดารแล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล.

บทว่า กนฺตารสฺส ได้แก่กันดารนอกจากที่สองสามีภรรยาผ่านมา. บทว่า เอวเมว โข ความว่า พึงเห็นอาหารเสมือนเนื้อลูกกรัก ด้วยอำนาจความเป็นของปฏิกูล ๕ อย่าง. ถามว่า ความเป็นของปฏิกูล ๕ อย่างอะไรบ้าง ตอบว่า มีความเป็นของปฏิกูลในการไปเป็นต้น. จริงอยู่เมื่อพิจารณาความปฏิกูลโดยการไปก็ดี เมื่อพิจารณาความปฏิกูลโดยการแสวงหากี่ดี เมื่อพิจารณาความปฏิกูลโดยการบริโภค โดยที่ฝังไว้ โดยที่อาศัย โดยเป็นของสุก โดยเป็นของไม่สุก โดยเป็นของเปื้อน และโดยเป็นของไหลออกก็ดี ชื่อว่ายอมกำหนดกวฬิงการอาหาร. ก็ความปฏิกูลโดยการไปเป็นต้นเหล่านี้ นั้น กล่าวไว้พิสดารแล้วทั้งนั้นในอาหารปาฏิกุลย-

นิทเทศในคัมภีร์วิสุทธิมรรค. ฟังบริโภคอาหารเปรียบด้วยเนื้อลูกที่เดียว ด้วยอำนาจความปฏิภูม ๕ อย่างเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้.

สองสามภรรยา นั้นเมื่อเคี้ยวกินเนื้อลูกรักซึ่งเป็นของปฏิภูม มิได้เคี้ยวกินด้วยความยินดีตั้งใจ แต่ตั้งอยู่ในภาวะกลาง ๆ นั้นเอง คือในการบริโภคโดยไม่มีความพอใจและยินดี เคี้ยวกินแล้ว ฉันใด ฟังบริโภคอาหารโดยไม่มีความพอใจและยินดี ฉันนั้น.

เหมือนอย่างว่า สองสามภรยานั้นจะได้เอาเนื้อที่ติดกระดูกเอ็นและหนังออก เคี้ยวกินแต่เนื้อที่ดำ ๆ คือเนื้อที่ดี ๆ เท่านั้นก็หาไม่ แต่เคี้ยวกินเนื้อที่หยาบถึงเท่านั้น ฉันใด ภิกษุไม่พึงใช้หลังมือเขี่ยข้าวแห้งและกับข้าวแข็งเป็นต้นออก ไม่แสดงความเจาะจง คุณนกระจายและจุจไก่อมิได้เลือกเฉพาะ โภชนะที่ดีซึ่งผสมเนยใสและเนื้อเป็นต้นแต่ที่นั้น ๆ บริโภค ฟังบริโภคตามลำดับจตุราชสีห์ ฉันนั้น. เหมือนอย่างว่า สองสามภรยานั้น มิได้เคี้ยวกินตามที่ต้องการจนสิ้นคอกหอย แต่เคี้ยวกินทีละน้อย ๆ พอยังชีพให้ไปในวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ไม่บริโภคตามที่ต้องการจนเรอ จุจพวกพราหมณ์ที่มีอาหารอยู่ในมือเป็นต้นบางคน เว้นโอกาสสำหรับคำข้าว ๔-๕ คำไว้แล้วบริโภคจุจพระธรรมเสนาบดี.

เล่ากันว่า พระธรรมเสนาบดีเถระนั้นดำรง (ความเป็นภิกษุ) อยู่ ๕ พรรษา กล่าวว่า แม้วันหนึ่งเราก็มิได้ฉันอาหารจนสำรอกออกมาเป็นรสเปรี้ยวภายหลังฉันอาหาร ดังนี้ เมื่อบันลือสีหนาทได้กล่าวคาถานี้ว่า

ภิกษุฉันคำข้าว ๔-๕ คำ ฟังดื่มน้ำ พอที่จะ

อยู่อย่างสบายสำหรับภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว.

เหมือนอย่างว่า สองสามภรรยา นั้นจะได้หวงกันและกันเกี่ยวกัน
ก็หาไม่ แต่เกี่ยวกันด้วยใจที่บริสุทธิ์จริงๆ ปราศจากมลทินคือความ
ตระหนี่ จัน ไค ภิกษุก็จันนั้นเหมือนกัน ได้บิณฑบาตแล้วไม่ตระหนี่
คิดว่า เมื่อภิกษุรับบิณฑบาตนี้ได้ทั้งหมด เราก็จักให้ทั้งหมด เมื่อรับได้
ครึ่งหนึ่ง เราจักให้ครึ่งหนึ่ง ถ้าจักมีบิณฑบาตเหลือจากที่ภิกษุรับไป
เราจักบริโภคเอง ดังนี้ ตั้งอยู่ในสาราณียธรรมมั่นคงบริโภค. เหมือน
อย่างว่า สองสามภรรยา นั้น มิได้เกี่ยวกันอย่างมรรยาว่า พวกเราเกี่ยวกัน
เนื้ออย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นเนื้อมฤคหรือเนื้อนกยูงเป็นต้นอย่างใด
อย่างหนึ่งก็ตาม แต่เกี่ยวกันทั้งที่รู้ว่าเป็นเนื้อของลูกรัก จัน ไค ภิกษุก็
จันนั้นเหมือนกัน ได้บิณฑบาตแล้ว ไม่พึงเกิดความมรรยาเพราะเห็นแก่
ตัวว่า เราจะเกี่ยวกัน จะบริโภค พึงคิดว่า กว พึงการอาหารย่อมไม่รู้
เราทำกายที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ให้เจริญ แม้กายก็ไม่ว่า กว พึงการอาหาร
ทำให้เจริญ ดังนี้ พึงละความมรรยาบริโภค ด้วยอาการอย่างนี้. จริงอยู่
กว พึงการอาหารนี้ ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่มรรยาบริโภคแม้ด้วยสติสัมปชัญญะ.

เหมือนอย่างว่า สองสามภรรยา นั้นไม่เกี่ยวกันด้วยตั้งความปรารถนา
ว่า โฉนหนอ เราพึงเกี่ยวกันเนื้อลูกเห็นปานนี้แม้อีก แต่พอพ้นความ
ปรารถนาไปแล้วก็เกี่ยวกัน จัน ไค ภิกษุก็จันนั้นเหมือนกัน ได้โภชนะ
อันประณีตแล้ว คิดว่า โฉนหนอ เราพึงได้โภชนะเห็นปานนี้ ในวัน
พรุ่งนี้ก็ดี ในวันต่อไปก็ดี ก็แลครั้งได้โภชนะที่เสรำหมองก็คิดว่า วันนี้
เราไม่ได้โภชนะอันประณีตเหมือนวันวาน มิได้ทำความปรารถนาหรือ
เสรำใจ เป็นผู้ปราศจากความอยาก ระลึกถึงโอวาทนี้ว่า

**ชนทั้งหลายย่อมไม่เศร้าโศกถึงอาหารที่เป็นอดีต
ย่อมไม่พะวงถึงอาหารที่เป็นอนาคต ยังอัตภาพให้
เป็นไปด้วยอาหารที่เป็นปัจจุบัน ฉะนั้น ผิวพรรณ
จึงผ่องใส.**

พึงบริโภคน้ำด้วยคิดว่า จักยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยอาหารอันเป็นปัจจุบันเท่านั้น.

อนึ่ง สองสามีภรรยา นั้น มิได้สังสมด้วยคิดว่า เราจักเที่ยวกินเนื้อลูกเท่านั้นในทางกันดาร ล่วงทางกันดารไปแล้ว จักเอาเนื้อลูกส่วนที่เหลือไปปรุงด้วยรสเปรี้ยวเป็นต้นเที่ยวกิน แต่เมื่อล่วงทางกันดารไปแล้วคิดว่า พวกชนในเมืองนั้นจะเห็น จึงฝังไว้ในดิน หรือเอาไฟเผา ฉนใด ภิกษุก็ฉนนั้นเหมือนกัน ระลึกถึงโอวาทนี้ว่า ได้ข้าวหรือน้ำก็ตาม ของเที่ยวหรือผ้าก็ตาม ไม่พึงสังสม เมื่อไม่ได้สิ่งเหล่านั้น ก็ไม่พึงสะดุ้งถือเอาพ้อยังอัตภาพให้เป็นไป จากปัจจัย ๔ ตามที่ได้ฉนนั้น ๆ ส่วนที่เหลือแจกจ่ายแก่เพื่อนสพรหมจารี เว้นการสังสมบริโภค. อนึ่ง สองสามีภรรยา นั้นมิได้ถือตัวหรือโอ้อวดว่า ใครอื่นจะได้เที่ยวกินเนื้อบุตรเห็นปานนี้ อย่างเรา แต่เที่ยวกินโดยขจัดความถือตัวและโอ้อวดเสียได้ ฉนใด ภิกษุก็ฉนนั้นเหมือนกัน ได้โภชนะอันประณีตแล้ว ไม่พึงถือตัวหรือโอ้อวดว่า เราได้จีวรและบิณฑบาตเป็นต้น พึงพิจารณาว่า การบวชนี้มิใช่เหตุแห่งจีวรเป็นต้น แต่การบวชนี้เป็นการบวชเพราะเหตุแห่งพระอรหัต แล้วพึงบริโภคโดยปราศจากความถือตัวและโอ้อวดทีเดียว.

อนึ่ง สองสามีภรรยา นั้นมิได้เที่ยวกินอย่างดูหมิ่นว่า ประโยชน์อะไรด้วยเนื้อที่ไม่เค็ม ไม่เปรี้ยว ยังไม่ได้ปรุง มีกลิ่นเหม็น แต่เที่ยวกินโดย

ปราศจากความคูหิ้นฉันใจ ภิภุก็ฉันฉันเหมือนกัน ได้บิณฑบาตแล้ว ไม่พึงคูหิ้นบิณฑบาตว่า ประโยชน์อะไรด้วยภัตที่เลวไม่มีรสชาตอย่าง อาหารม้าอาหารโค จงเอาฉัน ไปใส่ในรางสุนัข หรือไม่คูหิ้นทายกอย่าง นี้ว่า ใครจักบริโภภกภัตดังนี้ได้ จงให้แก่กาและสุนัขเป็นต้นเกิด ระลึกถึง โอวาทนี้ว่า

เขาอุ้มบาตรเที่ยวไป ไม่ไข้ก็ทำเป็นไข้ ไม่พึงคูหิ้น

ทานที่น้อย ไม่พึงคูหิ้นผู้ให้ ดังนี้

พึงบริโภภ. อนึ่ง สองสามภรรยาฉัน มิได้คูหิ้นกันและกันว่า ส่วนของ ท่าน ส่วนของเรา บุตรของท่าน บุตรของเรา แต่มีความพร้อมเพรียง บันเทิงเคี้ยวกินฉันใจ ภิภุก็ฉันฉันเหมือนกัน ได้บิณฑบาตแล้ว ไม่พึง คูหิ้นใคร ๆ อย่างที่ภิภุบางพวกคูหิ้นเพื่อนสพรหมจารีผู้มีศีลว่า ใคร จักให้แก่คนอย่างพวกท่าน พวกท่านเป็นผู้ไม่มีเหตุ เทียวลิ้นลิ้มที่ธรณี ประคูด แม้มารดาผู้บังเกิดเกล้าของท่าน ก็ไม่สำคัญของที่จะให้ แต่พวก เราย่อมได้จิวรเป็นต้นที่ประณีต ในที่ที่ไปแล้ว ๆ อย่างที่พระองค์หมาย ตรีสไว้ว่า ภิภุฉันคูหิ้นภิภุเหล่าอื่นผู้มีศีลเป็นที่รัก โดยลาภสักการะและ สรรเสริญฉัน ภิภุทั้งหลาย ฉันนั้นยอมมิแก่โมฆบุรุษฉัน เพื่อไม่เป็น ประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน ดังนี้ พึงเป็นผู้พร้อมเพรียงบันเทิง บริโภภกับเพื่อนสพรหมจารีทั้งปวง.

บทว่า **ปริญญาเต** ได้แก่กำหนดรู้ด้วยปริญญา ๓ เหล่านี้ คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหารปริญญา. กำหนดอย่างไร. คือ ภิภุใน ธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดว่า ชื่อว่า กวฬีการาหารนี้ เป็นรูปมิโอชาเป็นที่ ๘

(โอชัญญมกรุป) ด้วยอำนาจรูปที่มีวัตถุ. โอชัญญมกรุปถูกระทบในที่ไหน. กระทบที่ชีวหาประสาท. ชิวหาประสาทอาศัยอะไร. อาศัยมหาภูตรูป ๔. รูปมีโอชาเป็นที่ ๘ ชิวหาประสาท มหาภูตรูป อันเป็นปัจจัยแห่งชีวหาประสาทนั้น ธรรมเหล่านี้ ดังว่ามานี้ ชื่อว่ารูปจันท์ เมื่อภิกษูกำหนดรูปจันท์ ธรรมอันมีผัสสะเป็นที่ ๕ ที่เกิดขึ้น ชื่อว่ารูปจันท์ ๔. ธรรมแม้ทั้งหมดเหล่านี้ ชื่อว่าจันท์ ๕ โดยสังเขป ย่อมเป็นเพียงนามรูป. ภิกษุนั้นครั้งกำหนดธรรมเหล่านั้น โดยลักษณะพร้อมด้วยกิจแล้วแสวงหาปัจจัยของธรรมเหล่านั้น ย่อมเห็นปฏิจัสมุขปาทอันเป็นอนุโลม. ด้วยอันดับคำเพียงเท่านั้น เป็นอันภิกษุนั้นกำหนดรู้กฬพิการาหาร ด้วยญาณปริญาณ เพราะเห็นนามรูปพร้อมด้วยปัจจัยโดยมุขคือกฬพิการาหารตามความเป็นจริง เขยยกนามรูปพร้อมด้วยปัจจัยนั้นนั้นแลขึ้นสู่ลักษณะ ๓ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วพิจารณาเห็นด้วยอนุปัสสนา ๗. ด้วยอันดับคำเพียงเท่านั้น เป็นอันเธอกำหนดรู้กฬพิการาหารนั้น กล่าวคือ ญาณเป็นเครื่องแทงตลอดและพิจารณาเห็นไตรลักษณ์ ด้วยตริณปริญาณ. ก็กฬพิการาหารนั้น เป็นอันเธอกำหนดรู้ด้วยปหานปริญาณ เพราะกำหนดรู้ด้วยอนาคามิมรรค อันคร่าเสียซึ่งฉันทราคะในนามรูปนั่นเอง.

บทว่า **ปญจกามคุณิโก** เป็นอันเธอกำหนดรู้การเกิดแห่งกามคุณ ๕. แต่ในที่นี้ ปริญาณ ๓ ได้แก่ เอกปริญาณ สัพพปริญาณ มุลปริญาณ.

ถามว่า **เอกปริญาณเป็นไฉน.**

แก้ว่า ภิกษุใดกำหนดรู้ตัณหาмирตเป็นอันเดียวในชีวหาทวาร ภิกษุนั้น ชื่อว่าเป็นอันกำหนดราคะอันเป็นไปในกามคุณ ๕. เพราะเหตุใด.

เพราะตณหานั้นแลเกิดขึ้นในที่นั้น จริงอยู่ ตณหานั้นแล เกิดขึ้นใน
จักขุทวาร ชื่อว่าเป็นรูปราคะ ในโสตทวารเป็นต้นก็เกิดสัททราคะ
เป็นต้น ดังนั้น ราคะอันเป็นไปในกามคุณ ๕ เป็นอันภิกษุณั้กำหนด
รู้แล้ว ด้วยการกำหนดรู้รสตณหาในชีวหาทวาร เหมือนเมื่อราชบุรุษจับ
โจรคนหนึ่ง ผู้ฆ่าคนในทาง ๕ สายได้ในทางสายหนึ่ง แล้วตัดศีรษะเสีย
หนทางทั้ง ๕ สายย่อมเป็นทางปลอดภัยจะนั้น นี้ชื่อว่า เอกปริญญา.

ถามว่า สัพพปริญญาเป็นไฉน.

แก้วว่า ความจริง เมื่อบิณฑบาตที่เขาใส่ลงในบาตร อย่างเดียว
เท่านั้น ย่อมได้ความยินดีอันประกอบด้วยกามคุณ ๕.

อย่างไร. คือ อันดับแรก เมื่อภิกษุณั้แลคูสีอันบริสุทธิ์ ความ
ยินดีในรูปย่อมมี เมื่อราคะเนยใสอันร้อนลงในที่นั้น เสียงย่อมดัง ปฏะปฏะ
เมื่อเคี้ยวของที่ควรเคี้ยวเห็นปานนั้น เสียงว่า มรุ มรุ ย่อมดังขึ้น เมื่อ
ยินดีเสียงนั้น ความยินดีในเสียงย่อมเกิดขึ้น เมื่อยินดีกลิ่นเครื่องปรุงมี
ยี่หระเป็นต้น ความยินดีในกลิ่นย่อมเกิดขึ้น ความยินดีในรส ด้วยอำนาจ
รสที่ดี ย่อมเกิดขึ้น เมื่อยินดีว่า โภชนะอ่อนละมุนน่าสัมผัส ความยินดี
ในโณภูฏัพพะย่อมเกิดขึ้น. ดังนั้น เมื่อภิกษุกำหนดอาหารด้วยสติและ
สัมปชัญญะแล้วบริโภค ด้วยการบริโภคที่ปราศจากราคะ การบริโภค
ทั้งหมด เป็นอันชื่อว่าอันภิกษุกำหนดรู้แล้ว การกำหนดรู้ดังว่ามานี้ ชื่อว่า
สัพพปริญญา.

มูลปริญญาเป็นไฉน.

จริงอยู่ กวฬีการาหารเป็นมูลแห่งความยินดีอันเป็นไปในกามคุณ ๕.

เพราะเหตุไร. เพราะเมื่อกวฬิการาหารยังมีอยู่ ความยินดีในอาหารนั้นอันเป็นไปในกามคุณ ๕ ก็เกิดขึ้น. ได้ยินว่า สองสามีภรรยาได้มีจิตคิดเฟื่องเลี้ยงตลอด ๑๒ ปี ในเพราะภัยเกิดแต่ติสสะพราหมณ์. เพราะเหตุไร. เพราะมีอาหารน้อย แต่เมื่อภัยสงบลง เกาะตามพินฉิทวิป ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ได้มีมงคลเป็นอันเดียวกัน โดยมงคลที่เกิดขึ้นแก่ผู้กระทำ ดังนั้นเมื่อกำหนดรู้อาหารที่เป็นมูลได้แล้ว ก็เป็นอันชื่อว่าภิกษุกำหนดรู้ราคาความยินดีอันเป็นไปในกามคุณ ๕ ด้วย ดังว่ามานี้ ชื่อว่า มูลปริยญา.

บทว่า นคฺติ ตํ ลโยชนํ ความว่า สัตว์โยชนั้นไม่มี เพราะอริยสาวกละกรรมอันมีที่ตั้งเดียวกับกรรมที่ควรละพร้อมทั้งราคะนั้นได้. เทศนานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้จนถึงอนาคามีมรรคด้วยประการฉะนี้. แต่ควรเจริญวิปัสสนาในขั้น ๕ ด้วยสามารถแห่งรูปเป็นต้นเหล่านั้นนั้นแล แล้วตรัสจนถึงพระอรหันต์ ด้วยทรงดำริว่า ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ภิกษุทั้งหลายอย่าได้ถึงความสิ้นสุดเลย.

จบอาหารที่ ๑ (กพฬิการาหาร)

ในอาหารที่ ๒ (ผัสสาหาร) มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า นิจฺจุมฺมา ได้แก่แห่งที่ถูกถลกจากสรีระทั้งสิ้นตั้งแต่อกถึงโคนเขา มีสีเหมือนงอกดอกทองกวาว ถามว่า ก็เพราะเหตุไร อุปมานี้ถึงไม่ทรงถือเอาอุปมาด้วยช้างม้าและโคเป็นต้น ทรงถือเอาแต่อุปมาด้วยแม่โคที่ไม่มีหนัง. แก้วว่า เพื่อทรงแสดงภาวะที่ไม่สามารถจะอดกลั้นได้จริงอยู่ มาตุคามไม่สามารถอดกลั้นอดทนทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นได้. เพื่อจะทรงแสดงว่า ผัสสาหารไม่มีกำลัง มีกำลังเพลาเหมือนอย่างนั้น จึงทรงนำ

อุปมามาเทียบเท่านั้น. บทว่า กุฑุฑุ ได้แก่ ฝา มีฝาศิลาเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง. ชื่อว่าจำพวกสัตว์ที่เกาะฝา ได้แก่ สัตว์มีแมลงมุม ตั๊กแตน และหนูเป็นต้น. บทว่า รุกขนิสฺสูตา ได้แก่ สัตว์เล็ก ๆ มีตังบุงเป็นต้น. บทว่า อุกกนิสฺสูตา ได้แก่ สัตว์น้ำมีปลาและจระเข้เป็นต้น. บทว่า อากาสนิสฺสูตา ได้แก่ เหลือบ ยุง กา และแร้งเป็นต้น. บทว่า ขาเทยฺยฺยู ได้แก่ ทิ้งจิกกิน. แม้โคนั้นพิจารณาเห็นที่นั้น ๆ ว่าเป็นภัยแต่การเกี่ยวกินของปาลกสัตว์ ซึ่งมีที่ชุ่มนุมน อาศัยกายเป็นมูล ไม่ได้ปรารถนาสักการะและความนับถือสำหรับตน ทั้งไม่ปรารถนาการทูลหลัง การนวดร่างกาย และน้ำร้อน. ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาเห็นภัยคือการเกี่ยวกินของปาลกสัตว์คือกิเลสอันมีผัสสาหารเป็นมูล ย่อมไม่มีความต้องการด้วยผัสสะอันเป็นไปในภูมิ ๓.

บทว่า ผสฺเส ภิกฺขเว อาหาร ปริญฺญาเต ได้แก่เมื่อกำหนดรู้ด้วยปริญฺญา ๓. แม้ในที่นี้ท่านก็กำหนดเอาปริญฺญา ๓. ในปริญฺญา ๓ เหล่านั้น การเห็นซึ่งกิจของนามรูปพร้อมทั้งปัจจัยตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ผัสสะจัดเป็นสังขารชั้น เวทนาที่สัมปยุตด้วยผัสสะนั้น จัดเป็นเวทนาชั้น สัญญาจัดเป็นสัญญาชั้น จิตเป็นวิญญาณชั้น อารมณฺ์ที่เป็นวัตถุ แห่งชั้นเหล่านั้น จัดเป็นรูปชั้น ชื่อว่า ญาตปริญฺญา. ในปริญฺญา ๓ เหล่านี้นั้นแล การที่ภิกษุยกนามรูปขึ้นสู่ไตรลักษณ์แล้ว พิจารณาเห็นโดยเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นด้วยสามารถแห่งอนุปัสสนา ๓ ชื่อว่า ตีรณปริญฺญา. ก็พระอรหัตมรรค ที่คร่าฉันทราคะในนามรูปนั้นเองออกไป ชื่อว่า ปหานปริญฺญา.

บทว่า ติสฺโส เวทนา ความว่า เมื่อกำหนดรู้ผัสสาหารด้วย

ปริญา ๓ อย่างนี้แล้ว เวทนา ๓ ย่อมเป็นอันกำหนดรู้แล้วเหมือนกัน เพราะมีผัสสาหารนั้นเป็นมูล และเพราะสัมปยุตด้วยผัสสาหารนั้น. ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันตรัสเทศนาจนถึงพระอรหัตด้วยอำนาจผัสสาหาร.

จบอาหารที่ ๒ (ผัสสาหาร)

ในอาหารที่ ๓ (นโนสัจเจตนาหาร) มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อุงการกาสุ ได้แก่หลุมถ่านเพลิง. บทว่า กาสู ท่านกล่าวหมายความว่า กองขี้ขี้ ว่าหลุมขี้ขี้ ในคำนี้ว่า

อุงการกาสุ อปเร ผุณนุติ

นรา รุทนุตา ปรีททุณคตตะตา ฯ

ภยฺหิ มํ วิญฺหติ สุต ทิสฺวา

ปุจฺฉามิ ตํ มาตลฺลิตฺเต ทเวสฺสเรตี.

ชนอีกพวกหนึ่งกระจายกองถ่านเพลิง ภาระผู้มี

ร่างกายเร้าร้อนร้องให้อยู่ ภัยมาถึงเราเพราะเห็น

สารถิ เน่าเทพสารถิมาตลิตฺเต เราขอถามท่าน.

บทว่า กาสู ท่านกล่าวหมายความว่า กอง ในคำนี้ว่า กิณฺหุ สนฺตฺรมา-
โนว กาสู ขณฺธิ สารถิ เน่านายสารถิ ท่านตัวสันชูดหลุมอยู่เพราะ
เหตุไรหนอ. ท่านกล่าวหมายความว่า หลุม แม้ในที่นี้ก็ประสงค์ความ
ว่าหลุมนี้แหละ. บทว่า สารถิโกปริสฺตา ได้แก่เกินชั่วบุรุษ คือประมาณ
๕ ศอก. ด้วยบทว่า วิตฺตจฺฉิกานํ วิตฺตฐฺมานํ นี้ ท่านแสดงว่าหลุมถ่าน
เพลิงนั้น มีความเร้าร้อนมาก. ด้วยว่า เมื่อมีเปลวไฟหรือควัน ความเร้า
ร้อนก็มาก ลมตั้งขึ้น ความเร้าร้อนย่อมไม่มาก เมื่อมีเปลวไฟหรือควัน

นั้น แต่ไม่มีลี้ม ความร่ำร้อนย่อมมาก. บทว่า **อารกาวสุส** แปลว่า ฟิงมีในทีไกลทีเดียว.

ในคำว่า **เอวเมว โข** นี้ มีการเปรียบเทียบด้วยอุปมาดังต่อไปนี้ ฟิงเห็นวิญญูะที่เป็นไปในภูมิ ๓ เหมือนหลุมถ่านเพลิง ปุถุชนคนโง่ผู้อาศัย วิญญูะ เหมือนบุรุษผู้อยากจะเป็นอยู่ กุศลกรรมและอกุศลกรรม เหมือน บุรุษ ๒ คนผู้มีกำลัง เวลาที่ปุถุชนก่อกรรมทำเข็ญ เหมือนเวลาที่บุรุษ ๒ คน จันบุรุษนั้นที่แขนคนละข้างจุมมายังหลุมถ่านเพลิง จริงอยู่ กรรม ที่ปุถุชนคนโง่ก่อกรรมทำเข็ญ ย่อมชักไปหาปฏิสนธิ วิญญูะทุกซ์ที่มีกรรม เป็นเหตุ ฟิงทราบเหมือนทุกซ์ที่มีหลุมถ่านเพลิงเหตุ.

บทว่า **ปริญญาเต** ได้แก่กำหนดรู้ด้วยปริญญา ๓ ก็การประกอบ ความเรื่องปริญญาในที่นี้ ฟิงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในผัสสะนั้นแล. บทว่า **ติสฺโส ตณฺหา** ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ตัณหา เหล่านี้ ย่อมเป็นอันกำหนดรู้แล้วเหมือนกัน. เพราะเหตุไร. เพราะ มโนสังฺกเจตนามีตัณหาเป็นมูล ด้วยว่า เมื่อละเหตุยังไม่ได้ ก็ละผัสสะ ไม่ได้. ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันตรัสเทศนาจนถึงพระอรหัตด้วยอำนาจ มโนสังฺกเจตนาหาร.

จบอาหารที่ ๓ (มโนสังฺกเจตนาหาร)

ในอาหารที่ ๔ (วิญญาณาหาร) มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อาคฺจฺจารี** ได้แก่ผู้ประพฤติชั่ว คือผู้กระทำผิด. ด้วยบทว่า **กถํ โส ปุริโส** พระราชาตรัสถามว่า บุรุษนั้นเป็นอย่างไร คือเลี้ยงชีพ อย่างไร. บทว่า **ตถฺว เทว ชีวติ** ความว่า แม้ในบัดนี้เขาก็เลี้ยงชีพ เหมือนเมื่อก่อนนั้นแหละ.

แม้ในคำว่า **เอวมเว โข** นี้ มีการเปรียบเทียบด้วยอุปมาดังต่อไปนี้.
จริงอยู่ กรรมพึงเห็นเหมือนพระราชานุชคนคนโง่ผู้อาศัยวิญญูเหมือน
บุรุษผู้ประพฤติชั่ว ปฏิสนธิวิญญูณเหมือนหอก ๓๐๐ เล่ม เวลาที่พระ
ราชาคือกรรมจับบุรุษผู้อาศัยวิญญูจะชดไปในปฏิสนธิ เหมือนเวลาที่พระ
ราชาจับบุรุษผู้ประพฤติชั่ว สิ่งบังคับว่า จงประหารด้วยหอก ๓๐๐ เล่ม.
ในอุปมาเหล่านั้น ปฏิสนธิวิญญูณเปรียบเหมือนหอก ๓๐๐ เล่ม ก็จริง
ถึงอย่างนั้น ทุกข์ย่อมไม่มีในหอก ทุกข์มีปากแผลที่ถูกหอกแทงเป็นมูล
ทุกข์เหมือนกัน ย่อมไม่มีแม้ในปฏิสนธิ แต่เมื่อวิบากให้ปฏิสนธิ วิบาก
ทุกข์ในปัจจุบัน ย่อมเป็นเหมือนทุกข์มีปากแผลที่ถูกหอกแทงเป็นมูล.

บทว่า **ปริยญาเต** ได้แก่กำหนดรู้ด้วยปริยญา ๓. แม้ในที่นี้
การประกอบความเรื่องปริยญา พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในผัสสาหาร
นั้นแล. บทว่า **นามรูป** ได้แก่เพราะมีวิญญูณเป็นปัจจัย จึงเกิดมีนามรูป
เพราะเมื่อกำหนดรู้วิญญูณ ย่อมเป็นอันกำหนดรู้นามรูปนั้นเหมือนกัน
เพราะมีวิญญูณนั้นเป็นปัจจัย และเพราะเกิดพร้อมกัน. ด้วยประการฉะนี้
เป็นอันตรัสเทศนา จนถึงพระอรหัตต์แล้วด้วยอำนาจวิญญูณหารแล.

จบอรรถกถาปุตตมังสสูตรที่ ๓

๔. อตฺถิราคสูตร

ว่าด้วยความเพลิดเพลินอาหาร ๔ อย่าง

[๒๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างเพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์โลกที่เกิดมาแล้ว เพื่ออนุเคราะห์แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด อาหาร ๔ อย่างนั้น คือ ๑. กวฬีการาหาร หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง ๒. ผัสสาหาร ๓. มโนสัญเจตนาหาร ๔. วิญญาณาหาร อาหาร ๔ อย่างนี้แล เพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์โลกที่เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด.

[๒๔๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากมีอยู่ในกวฬีการาหารไซริ วิญญาณก็ตั้งอยู่อกงามใน กวฬีการาหารนั้น ในที่ใดวิญญาณตั้งอยู่อกงาม ในที่นั้นย่อมมีการ หยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมมีชาติขรามรณะต่อไป ในที่ใดมีชาติขรามรณะต่อไป เราเรียกที่นั้นว่ามีความโสภ มีฐิติ (คือราคะ) มีความคับแค้น. ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากมีอยู่ใน ผัสสาหารไซริ... ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก มีอยู่ในมโนสัญเจตนาหารไซริ... ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากมีอยู่ในวิญญาณาหารไซริ วิญญาณก็ตั้งอยู่อกงามใน วิญญาณาหารนั้น ในที่ใดวิญญาณตั้งอยู่อกงาม ในที่นั้นย่อมมีการ หยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป

ในที่นั้นย่อมมีชาติขรามณะต่อไป ในที่ใดมีชาติขรามณะต่อไป เราเรียกที่นั้นว่า มีความโสก มีฐลึ มีความคับแค้น.

[๒๔๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีน้ำข้อม ครั้ง ขมื่น สีเขียว หรือสีบานเย็น ข้างข้อมหรือข้างเขียนพึงเขียนรูปสตรีหรือนุรุษให้มีอวัยวะน้อยใหญ่ได้ครบถ้วนที่แผ่นหินขาว แผ่นกระดาน ฝาผนัง หรือที่ผืนผ้า แม้ฉันใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าความ ยินดี ความเพลิดเพลิด ความทะยานอยาก มีอยู่ในกวีการอาหารไชร้ วิญญาณก็ตั้งอยู่องงามในกวีการอาหารนั้น ในที่ใดวิญญาณตั้งอยู่องงาม ในที่นั้นย่อมมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมมีชาติขรามณะต่อไป ในที่ใดมีชาติขรามณะต่อไป เราเรียกที่นั้นว่า มีความโสก มีฐลึ มีความคับแค้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิด ความทะยานอยาก มีอยู่ในผัสสาหารไชร้... ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิด ความทะยานอยาก มีอยู่ในมโนสัญเจตนาหารไชร้... ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิด ความทะยานอยาก มีอยู่ในวิญญาณาหารไชร้ วิญญาณก็ตั้งอยู่องงามในวิญญาณาหารนั้น ในที่ใดวิญญาณตั้งอยู่องงาม ในที่นั้นย่อมมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมมีชาติขรามณะต่อไป ในที่ใดมีชาติขรามณะต่อไป

เราเรียกที่นั่นว่า มีความโศก มีฐลี้ มีความคับแค้น.

[๒๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ไม่มีอยู่ในกวัฬการหารไชรี วิญญูณก็ไม่ต้องอยู่ไม่งอกงามในกวัฬการหารนั้น ในที่ใดวิญญูณไม่ต้องอยู่ไม่งอกงาม ในที่นั้นย่อมไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมไม่มีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดไม่มีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมไม่มีชาติขรามรณะต่อไป ในที่ใดไม่มีชาติขรามรณะต่อไป เราเรียกที่นั่นว่า ไม่มีความโศก ไม่มีฐลี้ ไม่มีมีความคับแค้น.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ไม่มีในผัสสาหาร... ไม่มีในมโนสัญเจตนาหาร... ไม่มีในวิญญูณาหารไชรี วิญญูณก็ไม่ต้องอยู่ไม่งอกงามในอาหารนั้น ในที่ใดวิญญูณไม่ต้องอยู่ไม่งอกงาม ในที่นั้นย่อมไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมไม่มีความเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดไม่มีความเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมไม่มีชาติขรามรณะต่อไป ในที่ใดไม่มีชาติขรามรณะต่อไป ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกที่นั่นว่า ไม่มีความโศก ไม่มีฐลี้ ไม่มีมีความคับแค้น.

[๒๔๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรือนยอด [ปราสาท] หรือศาลามีสองยอด หน้าต่างด้านทิศตะวันออก อันบุคคลเปิดไปทางเหนือหรือทางใต้ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไปแสงสว่างส่องเข้า

ไปทางหน้าต่าง จะพึงตั้งอยู่ ณ ที่ไหน.

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ตั้งอยู่ที่ฝาด้านตะวันตก พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าฝาด้านตะวันตกไม่มีเล่า แสงสว่างนั้น จะพึงตั้งอยู่ ณ ที่ไหน.

ภ. ที่แผ่นดิน พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าแผ่นดินไม่มีเล่า แสงสว่างนั้นจะพึง ตั้งอยู่ ณ ที่ไหน.

ภ. ที่น้ำ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าน้ำไม่มีเล่า แสงสว่างนั้นจะพึงตั้งอยู่ ณ ที่ไหน.

ภ. ไม่ตั้งอยู่เลย พระเจ้าข้า.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ถ้าความยินดี ความ เพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ไม่มีอยู่ในกวัฬการอาหารไซรี... ใน ผัสสอาหารไซรี... ในมโนสัญเจตนาอาหารไซรี... ในวิญญาณาหารไซรี วิญญาณก็ไม่ตั้งอยู่ไม่งอกงามในวิญญาณาหารนั้น ในที่ใดวิญญาณไม่ตั้งอยู่ ไม่งอกงาม ในที่นั้นย่อมไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดไม่มีการ หยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ใน ที่ใดไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมไม่มีการเกิดในภพ ใหม่ต่อไป ในที่ใดไม่มีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมไม่มีชาติ ชรามรณะต่อไป ในที่ใดไม่มีชาติชรามรณะต่อไป เราเรียกที่นั้นว่า ไม่มี ความโศก ไม่มีธุลี ไม่มี ความคับแค้น.

จบอรรถกถาสุตที่ ๔

อรรถกถาอติราคสูตร ที่ ๔

ในอติราคสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

คำว่า ราโค เป็นต้น เป็นชื่อของโลภะนั้นเอง. จริงอยู่ โลภะนั้น เรียกว่า ราคะ ด้วยอำนาจความยินดี เรียกว่า นันทิ ด้วยอำนาจความเพติดเพลิน เรียกว่า ตัณหา ด้วยอำนาจความอยาก. บทว่า ปติญฺจิตฺตตฺถ วิญฺญาณํ วิรุพฺหํ ความว่า ตั้งอยู่และงอกงาม เพราะสามารถทำกรรมให้แน่นไปแล้วชักปฏิสนธิมา. บทว่า ยตฺถ เป็นสัตตวิภักติ ใช้ในอรรถแห่งวิญญูอันเป็นไปในภูมิ ๓. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ยตฺถ นี้ เป็นสัตตมิวิภักติ ใช้ในบทต้น ๆ ในที่ทุกแห่ง. บทว่า อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุฑฺฒิํ นี้ ท่านกล่าวหมายเอาสังขารซึ่งมีวิญญูเป็นเหตุต่อไปของนามรูปซึ่งตั้งอยู่ในวิบากวิญญูนี้. บทว่า ยตฺถ อตฺถิ อายตี ปุณฺพ-ภวณินิพฺพตฺติ ความว่า การเกิดในภพใหม่ต่อไปมีอยู่ในที่ใด.

ในคำว่า เอวเมว โข นี้ มีการเปรียบเทียบด้วยอุปมาดังต่อไปนี้. ก็กรรมที่เกิดพร้อมและกรรมที่อุดหนุน (สหกรรมและสสัมภารกรรม) เหมือนช่างซ่อมและช่างเขียน วิญญูอันเป็นไปในภูมิ ๓ เหมือนแผ่นกระดานฝาและแผ่นผ้า กรรมอันเป็นตัวปรุงแต่งย่อมสร้างรูปในภพทั้งหลาย เหมือนช่างซ่อมและช่างเขียน ย่อมสร้างรูปที่แผ่นกระดานเป็นต้นที่บริสุทธิ ในอุปมาเหล่านั้น คนบางคนเมื่อทำกรรม ย่อมทำด้วยจิตที่เป็นญาณวิปยุต กรรมนั้น (ของเขา) เมื่อจะสร้างรูป ย่อมไม่ให้ความสมบูรณ์แห่งรูปสำหรับจักขุ เป็นต้น สร้างแต่รูปที่วรรณะไม่งาม ทรวดทรงไม่ดี ไม่น่าพอใจแม้ของบิดามารดา เปรียบเหมือนรูปที่ช่างเขียนผู้ไม่

ฉลาดสร้างขึ้น เป็นรูปวิกลบกพร่อง ไม่น่าพอใจฉะนั้น. อนึ่ง คนบางคน เมื่อทำกรรม ย่อมทำด้วยจิตที่เป็นญาณสัมปยุต กรรมนั้น. (ของเขา) เมื่อสร้างรูป ย่อมให้ความสมบูรณ์แห่งรูปสำหรับจักขุเป็นต้น สร้างแต่รูป ที่มีวรรณะงาม ทรวดทรงดี เหมือนประดับตกแต่งตัวแล้ว เปรียบเหมือน รูปที่ช่างเขียนผู้ฉลาดสร้างขึ้นเป็นรูปงาม ทรวดทรงดี เป็นที่น่าพอใจ ฉะนั้น.

ก็ในอุปมานี้ พึงทราบว่ ท่านสงเคราะห์อาหารเข้ากับวิญญาณ คือระหว่างอาหารกับนามรูป เป็นสนธิหนึ่ง ชื่อว่า วิบากวิधि สงเคราะห์ เข้ากับรูป ระหว่างนามรูปกับสังขาร เป็นสนธิหนึ่ง ระหว่างสังขารกับ กพต่อไป เป็นสนธิหนึ่ง.

บทว่า **ภูฏาคาร** ได้แก่เรือนที่ติดข้อฟ้าอันหนึ่งสร้างไว้. บทว่า **ภูฏาคารสภา** ได้แก่สภาที่ติดข้อฟ้า ๒ อันสร้างไว้. ในคำว่า **เอ-เมว โข** นี้ พึงทราบว่ากรรมของพระชินาสพก็เสมอกับรัศมีแห่งพระ-อาทิตย์ รัศมีแห่งพระอาทิตย์มี แต่รัศมีนั้นตั้งอยู่อย่างเดียว เพราะไม่มี จึงชื่อว่าไม่ตั้งอยู่. เพราะไม่มีนั่นเอง กรรมของพระชินาสพจึงไม่ตั้งอยู่. จริงอยู่ กายเป็นต้นของพระชินาสพนั้นมีอยู่ แต่กรรมที่พระชินาสพ เหล่านั้นทำ ไม่จัดเป็นกุศลและอกุศล ตั้งอยู่ในทางแห่งกิริยา ไม่มีวิบาก กรรมของท่านชื่อว่าไม่ตั้งอยู่ เพราะไม่มีนั่นเองแล.

จบอรรถกถาอรรถิราคสูตรที่ ๔

๕. นครสูตร

ว่าด้วยโลกนี้ลำบากเพราะมีเกิดแก่เจ็บตาย

[๒๕๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่กาลตรัสรู้ เมื่อเรายังเป็นพระโพธิสัตว์ ยังมีได้ตรัสรู้ เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า โลกนี้ถึงความลำบากหนอ ย่อมเกิด แก่ ตาย จุดติและอุปบัติก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ไม่มีผู้ใดทราบชัดซึ่งธรรมเป็นที่สลัดออกจากกองทุกข์ คือ ชราและมรณะนี้ได้เลย เมื่อไรหนอ ธรรมเป็นที่สลัดออกไปจากกองทุกข์คือชราและมรณะนี้จึงจักปรากฏ.

[๒๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอแล มีอยู่ ชราและมรณะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ เพราะการใส่ใจโดยแยกกายของเรานั้น จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติแลมีอยู่ ชราและมรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอแลมีอยู่ ชาติจึงมี... ภพจึงมี... ตัณหาจึงมี... เวทนาจึงมี... ผัสสะจึงมี... สพายตนะจึงมี... นามรูปจึงมี... เพราะอะไรเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะการใส่ใจโดยแยกกายของเรานั้น จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อวิญญาณมีอยู่ นามรูปจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอแลมีอยู่ วิญญาณจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะการใส่ใจโดยแยกกายของเรานั้น จึงได้รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูป

มีอยู่ วิญญาณจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า วิญญาณนี้แลได้กลับแล้วเพียงเท่านี้ ไม่ไปพ้นจากนามรูปได้แล ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ โลกย่อมเกิด แก่ ตาย จุติและอุบัติ กล่าวคือ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ๆ ล ๆ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาในกาลก่อนว่า เหตุให้ทุกข์เกิด ดังนี้.

[๒๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้มีความคิดดังนี้ เมื่ออะไรหนอแล ไม่มีอยู่ ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ เพราะการใส่ใจโดยแยบคายของเรานั้น จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอแล ไม่มีอยู่ ชาติจึงไม่มี... ภพจึงไม่มี... อุปาทานจึงไม่มี... ตัณหาจึงไม่มี... เวทนาจึงไม่มี... ผัสสะจึงไม่มี... สพายตนะจึงไม่มี... นามรูปจึงไม่มี... เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะการใส่ใจโดยแยบคายของเรานั้น จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า เมื่ออะไรหนอแล ไม่มีอยู่ วิญญาณจึงไม่มี เพราะอะไรดับ วิญญาณจึงดับ เพราะการใส่ใจโดยแยบคายของเรานั้น จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปไม่มี วิญญาณจึงไม่มี เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ

เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า มรรคนี้เราได้บรรลุแล้วแล ด้วยปัญญาเครื่อง
ตรัสรู้ คือ เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูป
จึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะ
จึงดับ ฯ ล ฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้ว
แก่เราในธรรมทั้งหลายที่เรายังไม่เคยได้ฟังมาในกาลก่อนว่า เหตุให้ทุกข์
ดับ เหตุให้ทุกข์ดับ ดังนี้.

[๒๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรูษเมื่อเที่ยวไปในป่าทึบ ได้พบ
มรรคาเก่า หนทางเก่า ที่คนก่อน ๆ เคยเดินไปมา เขาเดินตามทางนั้นไป
เมื่อกำลังเดินตามทางนั้นอยู่ พบนครเก่า พบราชธานีโบราณซึ่งสมบูรณ์
ด้วยสวน ป่าไม้ สระโบกขรณี มีเชิงเทิน ล้วนน่ารื่นรมย์ ที่คนก่อน ๆ
เคยอยู่อาศัยมา. ครั้งนั้นแล บรูษคนนั้นจึงกราบทูลแด่พระราชารหรือเรียน
แก่ราชมหากษัตริย์ว่า ขอเดชะ พระองค์จงทรงทราบเถิด พระพุทธเจ้าข้า
ข้าพระพุทธเจ้าเมื่อเที่ยวไปในป่า ได้พบมรรคาเก่า หนทางเก่าที่คน
ก่อน ๆ เคยเดินไปมา ข้าพระพุทธเจ้าได้เดินตามทางนั้นไป เมื่อกำลัง
เดินตามทางนั้นอยู่ ได้พบนครเก่า พบราชธานีโบราณซึ่งสมบูรณ์ด้วย
สวน ป่าไม้ สระโบกขรณี มีเชิงเทิน ล้วนน่ารื่นรมย์ ที่คนก่อน ๆ
เคยอยู่อาศัยมา ขอพระองค์จงทรงสร้างพระนครนั้นเถิด พระพุทธเจ้าข้า
ถ้าดับนั้น พระราชารหรือราชมหากษัตริย์จึงสร้างเมืองนั้นขึ้น สมัยต่อมา
เมืองนั้นเป็นเมืองมั่งคั่งและสมบูรณ์ขึ้น มีประชาชนเป็นอันมาก มีมนุษย์
เกื้อหนุน และเป็นเมืองถึงความเจริญ ไพบูลย์ แม้นันใด ภิกษุ
ทั้งหลาย เราได้พบมรรคาเก่า หนทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระองค์ก่อน ๆ เคยเสด็จไป ก็บรรดาเก่า หนทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เคยเสด็จไปนั้น เป็นโณน คือมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ นี้แล ได้แก่สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แล มรรคาเก่า หนทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ เคยเสด็จไปแล้ว เราก็ได้เดินตามหนทางอันประเสริฐซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อันเป็นทางเก่านั้น เมื่อกำลังเดินตามหนทางนั้นไป ได้รู้ชัดซึ่งชราและมรณะ เหตุเกิดขึ้นแห่งชราและมรณะ ความดับแห่งชราและมรณะ และได้รู้ชัดซึ่งปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับชราและมรณะ เมื่อเรากำลังเดินตามทางอันประเสริฐซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อันเป็นทางเก่านั้นไปอยู่ ได้รู้ชัดซึ่งชาติ ฯลฯ ได้รู้ชัดซึ่งภพ... ได้รู้ชัดซึ่งอุปาทาน... ได้รู้ชัดซึ่งตัณหา... ได้รู้ชัดซึ่งเวทนา... ได้รู้ชัดซึ่งผัสสะ... ได้รู้ชัดซึ่งสพายตนะ... ได้รู้ชัดซึ่งนามรูป... ได้รู้ชัดซึ่งวิญญาน... ได้รู้ชัดซึ่งสังขารทั้งหลาย เหตุเกิดขึ้นแห่งสังขาร ความดับแห่งสังขาร และได้รู้ชัดซึ่งปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งสังขาร ครั้นได้รู้ชัดซึ่งทางอันประเสริฐซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนั้นแล้ว เราจึงได้บอกแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์ของเราจึงได้เจริญแพร่หลาย กว้างขวาง มีชนเป็นอันมากรู้ เป็นปึกแผ่น จนกระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก็ประกาศได้เป็นอย่างดี ดังนี้แล.

จบนครสูตรที่ ๕

อรรถกถาอรรถสูตรที่ ๕

ในอรรถสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ในคำว่า นามรูป โข สติ วิญญาณ นี้ ควรจะกล่าวว่
สงฺขารสฺส สติ วิญญาณ และว่ วิชฺขาย สติ สงฺขารา แม้คำทั้ง
สองนั้น ท่านก็ไม่กล่าว. เพราะเหตุไร. เพราะอวิชาและสังขารเป็นภพ
ที่ ๓ วิปัสสนานี้ไม่เชื่อมกับอวิชาและสังขารนั้น. จริงอยู่ พระมหาบุรุษ
ทรงถือน้อย่างยิ่ง ซึ่งปัจจุบันภพ ด้วยอำนาจปัญญาโวการภพ (ภพที่
มีขั้น ๕) แล. ถามว่า เมื่อไม่เห็นอวิชาและสังขาร ก็ไม่อาจเป็น
พระพุทฺธเจ้าได้มิใช่หรือ. แก้วา จริง ไม่อาจเป็นได้ แต่พระพุทฺธเจ้านี้
ทรงเห็นอวิชาและสังขารนั้น ด้วยอำนาจภพ อุปาทานและตัณหานั่นเอง
เพราะฉะนั้น จึงเปรียบเหมือนบุรุษติดตามเหยี่ยว เห็นเหยื่อนั้นลงบ่อ ก็ลง
ไปขุดตรงที่เหยี่ยวเข้าไป จับเหยี่ยวได้ก็หลีกไป ไม่ขุดที่ส่วนอื่น. เพราะอะไร.
เพราะไม่มีอะไร จันใด แม้พระมหาบุรุษก็จันนั้น ประทับนั่ง ณ โพธิ-
บัลลังก์ แสวงหาตั้งแต่ชราและมรณะว่ นี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ เหมือน
บุรุษติดตามเหยี่ยว ทรงเห็นปัจจัย จนถึงนามธรรมและรูปธรรม เมื่อ
แสวงหาปัจจัยของนามรูปเมื่อนั้น ก็ได้เห็นเฉพาะวิญญาณเท่านั้น. แต่นั้น
จึงเปลี่ยนเจริญวิปัสสนาว่ ธรรมประมาณเท่านี้ เป็นการดำเนินการ
พิจารณาด้วยอำนาจปัญญาโวการภพ. ปัจจัยคืออวิชาและสังขารมีอยู่เหมือน
ที่ตั้งบ่อเปล่าข้างหน้ายังไม่ถูกทำลาย ไม่ทรงยึดถือเอาปัจจัยคืออวิชาและ
สังขารนั้นนั้นว่ ไม่ควรพิจารณาแยกเป็นส่วน ๆ เพราะวิปัสสนาท่านถือ
เอาในหนหลังแล้ว.

บทว่า ปจฺจุทาวตฺตติ ได้แก่หวนกลับ. ถามว่า ก็ในที่นี้วิญญาณ

ชนิดไหนหวนกลับ. แก้วว่า ปฏิสนธิวิญญาณก็มี วิปัสสนาวิญญาณก็มี. ใน ๒ อย่างนั้น ปฏิสนธิวิญญาณย่อมหวนกลับเพราะปัจจัย วิปัสสนา-
วิญญาณย่อมหวนกลับเพราะอารมณ์ แม้วิญญาณทั้งสองก็ไม่ล่วงนามรูป
ไปได้ คือไม่ไปสู่ที่อื่นจากนามรูป.

ในคำว่า **เอตตาวตา ชาเยถ วา** เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ว่า
เมื่อวิญญาณเป็นปัจจัยแก่นามรูป เมื่อนามรูปเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ แม้
เมื่อทั้งสองต่างก็เป็นปัจจัยแก่กันและกัน นามรูปพึงเกิดหรือพึงเข้าถึงด้วย
เหตุเพียงเท่านั้น. เบื้องหน้าแต่นี้ นามรูปอย่างอื่นอันใดอันหนึ่งจะพึงเกิด
หรือพึงเข้าถึงเล่า นามรูปนั้นนั้นแล ย่อมเกิดและย่อมเข้าถึงมิใช่หรือ.
ครั้นทรงแสดงบททั้งห้า พร้อมด้วยการจุดและปฏิสนธิแล้ว ๆ เล่า ๆ อย่างนี้
แล้ว เมื่อจะทรงย้ำเนื้อความนั้นว่า **เอตตาวตา** อีก จึงตรัสว่า คือวิญญาณ
มีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยนั้น เพื่อจะ
แสดงชาติขราและมรณะในอนาคตซึ่งมีนามรูปเป็นมูล เพราะวิญญาณเป็น
ปัจจัย ด้วยอำนาจปัจจัยการโดยอนุโลม จึงตรัสคำมีอาทิว่า **นามรูปปจฺจยา
สพายตฺถิ** ดังนี้.

บทว่า **อณฺชลํ** เป็นไวยากรณ์แห่งมรรคนั่นเอง. บทว่า **อุทาปลคตํ**
ได้แก่ประกอบด้วยวัตถุคือกำแพง อันได้ไวยาหารว่าอุปคตะเพราะยกขึ้น
จากบ่อน้ำ. บทว่า **รมณียํ** ได้แก่เป็นที่รื่นรมย์ด้วยความพร้อมมูล
แห่งประตูทั้ง ๔ โดยรอบ และสิ่งของต่าง ๆ ในภายใน. บทว่า
มาเปหิ ความว่า จงส่งมหาชนไปให้อยู่กัน. บทว่า **มาเปยฺย** ความว่า
พึงให้ทำการอยู่กัน. จริงอยู่ เมื่อสร้างเมือง พึงส่งคน ๑๘ โกฏิไปก่อน
แล้วตรัสถามว่า เต็มดีแล้วหรือ เมื่อเขาทูลว่า ยังไม่เต็ม จึงส่งตระกูล

๕ ตระกูลอื่นอีกไปแล้ว ครั้นตรัสถามอีก เมื่อเขาทูลว่ายังไม่เต็ม จึงส่ง
ตระกูล ๕๕ ตระกูลอื่นอีกไป ครั้นถามอีกเมื่อเขาทูลว่ายังไม่เต็มจึงส่งตระกูล
๓๐ ตระกูลอื่นอีกไป ครั้นตรัสถามอีก เมื่อเขาทูลว่ายังไม่เต็ม จึงส่งตระกูล
๑,๐๐๐ ตระกูลอื่นอีกไป ครั้นตรัสถามอีก เมื่อเขาทูลว่ายังไม่เต็ม จึงส่ง
ตระกูล ๑๑ นหุตตระกูลอื่นอีกไป ครั้นตรัสถามอีก เมื่อเขาทูลว่ายังไม่เต็ม
จึงส่งตระกูล ๘๔,๐๐๐ ตระกูลอื่นอีกไป เมื่อตรัสถามอีกว่าเต็มแล้วหรือ
จึงทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ตรัสอะไร นครออกใหญ่ ไม่คับแคบ ไม่ทรง
สามารถจะส่งตระกูลไปให้เต็มโดยนัยนี้ได้ พึงรับสั่งให้ตีกลองร้องประกาศ
ว่า นครของเราสมบูรณ์ด้วยสมบัตินี้และนี้ ผู้ที่ปรารถนาจะอยู่ในที่นั้น
จงไปตามสบายเถิด และจักได้รับบริหารอย่างนี้และอย่างนี้ พึงสั่งว่า
พวกท่านจงให้บ่าวร้องสรรเสริญคุณแห่งนครและการได้รับการบริหารลาก
อย่างนี้และอย่างนี้. เขาพึงทำอย่างนั้น. ลำดับนั้น คนทั้งหลายได้ยินคุณค่า
ของนคร และการได้รับการบริหารจากทุกทิศก็มารวมกันทำนครให้เต็ม.
สมัยต่อมา นครนั้นอุณหนาฝาคั่งแพร่หลาย ท่านหมายเอาชื่อนั้น ดังกล่าว
ไว้ว่า นครของพระองค์นั้น ครั้นสมัยต่อมาอุณหนาฝาคั่งแพร่หลาย ดังนี้
เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิทุธ** ได้แก่มั่งคั่ง ข้าวปลาหา
ได้ง่าย. บทว่า **ผิต** ได้แก่เจริญด้วยสมบัติทุกอย่าง. บทว่า **พหุชณฺณ**
แปลว่า อันบุคคลหลุมุมมากพึงรู้ หรือเป็นประโยชน์แก่ชนหลุมุมมาก. บทว่า
อาภินฺนมนฺนุสฺส ได้แก่มีมนุษย์เกลื่อนกล่น คืออยู่กันยัดเยียด. บทว่า
วฺจฺฉเวปฺปุลลปฺปตฺต ได้แก่ถึงความเจริญ และถึงความไพบุลย์ คือ
ถึงความเป็นนครประเสริฐ และถึงความไพบุลย์ อธิบายว่า เป็นนคร

เลิศในหมื่นจักรวาล.

ในบทว่า เอวเมว โข นี้ มีการเปรียบเทียบโดยอุปมาดังต่อไปนี้. ก็ พระมหาบุรุษผู้บำเพ็ญพระบารมี จำเดิมแต่บาทมุลแห่งพระพุทฺธที่ปิงกร พึงเห็นเห็นบุรุษผู้ท่องเที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ การเห็นมรรคอันสัมปยุตด้วย วิปัสสนา ประกอบด้วยองค์ ๘ ในส่วนเบื้องต้น แห่งพระมหาสัตว์ผู้ประทับ นั่ง ณ โพธิบัลลังก์โดยลำดับ พึงเห็นเหมือนการที่บุรุษเห็นหนทาง ที่เหล่า มนุษย์แต่ก่อนเดินกันมาแล้ว การที่พระมหาสัตว์เห็น โลกุตรมรรค ที่สุด แห่งวิปัสสนาเบื้องต้น ที่พระองค์เคยประพุดติมา พึงเห็นเหมือนการที่ บุรุษกำลังเดินทางที่เดินไปได้ผู้เดียวนั้น เห็นหนทางใหญ่ภายหลัง, การที่พระตถาคตทรงเห็นนครคือพระนิพพาน พึงเห็นเหมือนบุรุษเดิน ทางนั้นไปเห็นหนทางข้างหน้า แต่ในอุปมาเหล่านี้ นครภายนอกคนอื่น เห็น คนอื่นสร้างให้เป็นที่อยู่ของมนุษย์ พระนครคือพระนิพพาน พระศาสดาทรงเห็นเอง ทรงกระทำให้เป็นที่อยู่ด้วยพระองค์เอง เวลาที่ พระตถาคตทรงเห็นมรรค ๔ เหมือนบุรุษนั้นเห็นประตูทั้ง ๔, เวลาที่ พระตถาคตเสด็จสู่พระนิพพานโดยมรรค ๔ เหมือนบุรุษนั้นเข้าไปสู่พระ นครโดยประตูทั้ง ๔, เวลาที่พระตถาคตทรงกำหนดกุศลธรรมกว่า ๕๐ ด้วยปัจจุเวกขณะญาณ เหมือนเวลาที่บุรุษนั้นกำหนดสิ่งของในภายใน พระนคร, เวลาที่พระศาสดาเสด็จออกจากผลสมาบัติแล้วตรวจดูเวไนยสัตว์ เหมือนเวลาที่บุรุษนั้นแสวงหาตระกูล เพื่อทำให้เป็นที่อยู่อาศัยของนคร, เวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าอันมหาพรหมทูลอาราธนาทรงเห็นพระอัญญา- โภจนทัตตฤๅณเถระ เหมือนเวลาที่พระราชาผู้อันบุรุษนั้นทูลให้ทรงทราบได้ทรง เห็นกุฎุมพีใหญ่ผู้หนึ่ง, เวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปสู่ทาง ๑๘ โยชน์

ในปัจจุบันวันหนึ่ง แล้วเสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี แล้วทรงแสดงธรรม ทำพระเถระให้เป็นกายสักขี ในวันอาสาฬหบูชาและมีเหมือนเวลาที่พระราชารับสั่งให้เรียกกุมภีผู้ใหญ่มารับแล้วส่งไปด้วยพระดำรัสว่า จงสร้างพระนครให้บริบูรณ์ เวลาเมื่อพระตถาคตทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป ให้พระเถระดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล เหมือนเวลาที่กุมภีผู้ใหญ่มากคน ๑๘ โภคิเข้าอยู่อาศัยพระนคร พระองค์ตรัสสนทนนั้นให้เป็นนครคือพระนิพพานอย่างนี้ก่อน ต่อแต่นั้นได้ตรัสถามว่า นครสมบูรณ์หรือ เมื่อบุรุษนั้นกราบทูลว่า ยังไม่สมบูรณ์ก่อน เวลาที่พระตถาคตทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรเป็นต้น ตั้งแต่วันที่ ๕ (แรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีแรกที่ตรัสรู้) ทรงทำชนประมาณเท่านี้ คือ ดั่งต้นแต่พระปัญจวัคคีย์ กุลบุตร ๕๕ คน มียสกุลบุตรเป็นประมุข ภัททวัคคีย์ ๓๐ ชฎิลเก่า ๑,๐๐๐ ชวราชลฤห์ ๑๑ นหุตมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข สัตว์ ๘๔,๐๐๐ คราวอนุมโหมทนาด้วยติโรกฐาทสูตร ให้หยั่งลงสู่อริยมรรคแล้วทรงส่งเข้านครคือพระนิพพานเหมือนส่งตระกูล ๕ ตระกูลเป็นต้น จนถึง ๘๔,๐๐๐ ตระกูล เมื่อเป็นเช่นนั้นโดยนัยนั้น การที่พระธรรมกถึกนั่งประกาศคุณของพระนิพพาน และอานิสส์แห่งการละทิ้งชาติกัณดารเป็นต้น ของผู้บรรลุพระนิพพาน ในที่นั้น ๆ เดือนละ ๘ วัน เหมือนเมื่อครั้งยังไม่เต็ม ก็ตักลงป่าประกาศคุณของนคร และเหมือนประกาศลาภที่หลังไหลมาของตระกูลทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พึงเห็นกุลบุตรทั้งหลายหาประมาณมิได้ พึงธรรมกถาในที่นั้น ๆ แล้วออกจากตระกูลนั้น เริ่มต้นบรรพชาปฏิบัติอนุโลมปฏิบัติหารวมลงที่พระนิพพาน เหมือนมนุษย์ทั้งหลายมาจากทุกทิศ รวมลงที่นคร.

บทว่า **ปฺราณมคฺคํ** ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘. จริงอยู่ อริยมรรคนี้

ในปวารณสูตรท่านกล่าวว่า **อนุปฺปนฺนมฺคฺโค** ด้วยอรรถว่าไม่เป็นไป
ในสูตรนี้ท่านกล่าวว่า **ปฺรณมฺคฺโค** ด้วยอรรถว่าไม่ใช่สอย. บทว่า **พฺรหฺมจฺริยํ**
ได้แก่คำสอนทั้งสิ้นซึ่งสงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓. บทว่า **อิทฺธํ**
ได้แก่เจริญ คือภิกษาหาง่าย ด้วยความยินดีในฉาน. บทว่า **ผิถํ**
ได้แก่แพร่หลายด้วยเหตุคืออภิญญา. บทว่า **วิตุถาริกํ** ได้แก่กว้างขวาง.
บทว่า **พหุชฺฌณํ** ได้แก่ชนส่วนมากรู้แจ้ง. บทว่า **ยวทวมนุสฺเสหิ**
สุปฺกาสิตํ ความว่า พระตถาคตทรงประกาศดีแล้ว คือทรงแสดงดีแล้ว
ในระหว่างนี้ ตลอดถึงพวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่มีกำหนดในหมื่น
จักรวาลแล.

จบอรรถกถาณครสูตรที่ ๕

๖. สัมมตสูตร

ว่าด้วยการพิจารณาปัจจัยภายใน

[๒๕๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **กัมมาสทัมมนิคม**
ของชาวกรุง **ณ กุรุชนบท**. ณ ที่นั่นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุทูลรับพระดำรัสของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** **พระผู้**
มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เธอทั้งหลาย เมื่อพิจารณา
ย่อมนพิจารณาปัจจัยภายในบ้างหรือไม่ เมื่อพระองค์ตรัสถามอย่างนี้แล้ว
มีภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลเนื้อความนี้ขึ้นแต่พระองค์ว่า **ข้าแต่พระองค์**
ผู้เจริญ ข้าพระองค์เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาปัจจัยภายในพระเจ้าข้า
พระองค์จึงตรัสถามว่า **เธอเมื่อพิจารณา** ย่อมพิจารณาปัจจัยภายใน

อย่างไร ทันทันนั้นแล ภิกษุรูปนั้นก็ทูลเล่าถวายให้ทรงทราบ แต่ก็ไม่ถูกพระหฤทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๒๕๕] เมื่อพระภิกษุรูปนั้นกราบทูลอย่างนั้นแล้ว ท่านพระอานนท์จึงได้กราบทูลเนื้อความนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงเวลาที่จะทรงแสดงเรื่องนี้แล้ว ข้าแต่พระสุคต ถึงเวลาที่จะทรงแสดงเรื่องนี้แล้ว พระองค์ตรัสการพิจารณาปัจจัยภายในข้อใด ภิกษุทั้งหลายฟังการพิจารณาปัจจัยภายในข้อนั้นจากพระองค์แล้ว จักทรงจำไว้ดังนี้ พระองค์จึงตรัสว่า อานนท์ ถ้าเช่นนั้นเธอทั้งหลายจงฟังจงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า.

[๒๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาซึ่งปัจจัยภายในว่า ชราและมรณะนี้อันใดแล ย่อมบังเกิดในโลก เป็นทุกข์หลายอย่างต่าง ๆ กัน ชราและมรณะที่เป็นทุกข์นี้แล มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้ง มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เมื่อเธอพิจารณาอยู่ ย่อมรู้ได้ดังนี้ว่า ชราและมรณะนี้อันใดแล ย่อมบังเกิดขึ้นในโลก เป็นทุกข์หลายอย่างต่าง ๆ กัน ชราและมรณะที่เป็นทุกข์นี้แล มีอุปธิเป็นเหตุ มีอุปธิเป็นที่ตั้งขึ้น มีอุปธิเป็นกำเนิด มีอุปธิเป็นแดนเกิด เมื่ออุปธิมี ชราและมรณะจึงมี เมื่ออุปธิไม่มี ชราและมรณะก็ไม่มี เธอย่อมทราบชัดซึ่งชราและมรณะ ย่อมทราบชัดซึ่งความเกิดแห่งชราและมรณะ ย่อมทราบชัดซึ่งความดับแห่งชราและมรณะ และย่อมทราบชัดซึ่งปฏิบัติอันสมควร เครื่องให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ

และเธอยอมเป็นผู้ปฏิบัติตามนั้น ชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติตามธรรม คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกภิกษุรูปนี้ว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์ เพื่อ
ความดับไปแห่งชราและมรณะโดยชอบทุกประการ.

[๒๕๑] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาซึ่ง
ปัจจัยภายในว่า ก็อุปธิอันนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไร
เป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่ออะไรมี อุปธิจึงมี เมื่ออะไรไม่มี
อุปธิจึงไม่มี เมื่อเธอพิจารณาอยู่ย่อมรู้ได้อย่างนี้ว่า อุปธิมีต้นหาเป็นเหตุ
มีต้นหาเป็นที่ตั้งขึ้น มีต้นหาเป็นกำเนิด มีต้นหาเป็นแดนเกิด เมื่อ
ต้นหา มี อุปธิจึงมี เมื่อต้นหาไม่มี อุปธิก็ไม่มี เธอย่อมทราบชัดซึ่ง
อุปธิ ย่อมทราบชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งอุปธิ ย่อมทราบชัดซึ่งความดับแห่ง
อุปธิ ย่อมทราบชัดซึ่งปฏิบัติอันสมควรเครื่องให้ถึงความดับแห่งอุปธิ
และยอมเป็นผู้ปฏิบัติตามนั้น ชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติตามธรรม คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เราเรียกภิกษุรูปนี้ว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์ เพื่อความ
ดับแห่งอุปธิโดยชอบทุกประการ.

[๒๕๒] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาซึ่ง
ปัจจัยภายในว่า ก็ต้นหานี้เมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นในที่ไหน เมื่อตั้งอยู่
ย่อมตั้งอยู่ในที่ไหน เมื่อเธอพิจารณาอยู่ย่อมรู้ได้อย่างนี้ว่า ที่ใดแล เป็นที่รัก
เป็นที่ชื่นใจในโลก ต้นหาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น เมื่อตั้งอยู่
ย่อมตั้งอยู่ในที่นั้น ก็อะไรเล่าเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลก... ตาเป็นที่รัก
เป็นที่ชื่นใจในโลก... หูเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลก... จมูกเป็นที่รัก
เป็นที่ชื่นใจในโลก... ลิ้นเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลก... กายเป็นที่รัก
เป็นที่ชื่นใจในโลก... ใจเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลก ต้นหานั้นเมื่อ

เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นที่ใจนั้น เมื่อตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ที่ใจนั้น.

[๒๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ได้เห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นตัวตน โดยความเป็นของไม่มีโรค โดยความเป็นของเกษม สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เชื่อว่าทำดีทำให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำดีทำให้เจริญขึ้นแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เชื่อว่าทำอุปัธิให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดมาทำอุปัธิให้เจริญขึ้นแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เชื่อว่าทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำทุกข์ให้เจริญขึ้นแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เชื่อว่าไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่า เขาไม่พ้นแล้วจากทุกข์ได้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักเห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นตัวตน โดยความเป็นของไม่มีโรค โดยความเป็นของเกษม สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เชื่อว่าจักทำดีทำให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดจักทำดีทำให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เชื่อว่าจักทำอุปัธิให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดจักทำอุปัธิให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เชื่อว่าทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดจักทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เชื่อว่าจักไม่พ้นไปจากชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่าเขาจักไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือ

พราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันนี้ เห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นตัวตน โดยความเป็นของไม่มีโรค โดยความเป็นของเกษม สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมทำตณหาให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำตณหาให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมทำอุปธิให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำอุปธิให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่พ้นไปจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย ดังนี้.

[๒๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชันสาริดที่ใส่น้ำ ที่ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และรส แต่ว่าเจือด้วยยาพิษ ทันใดนั้น มีบุรุษเดินฝ่าความร้อนอบอ้าวเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้ามา ระหายน้ำ คนทั้งหลายจึงได้พุดกะบุรุษผู้นั้นอย่างนี้ว่า นาย ชันสาริดที่ใส่น้ำนี้ ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และรส แต่ว่าเจือยาพิษ ถ้าท่านประสงค์ก็จงดื่มเถิด เพราะว่าเมื่อดื่มน้ำนั้น ก็จักซาบซ่าด้วยสีบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง ก็แหละครั้นดื่มเข้าไปแล้ว ตัวท่านจะถึงความตาย หรือถึงทุกข์แทบตาย เพราะการดื่มนั้นเป็นเหตุ ดังนี้ บุรุษนั้นผลุนผลันไม่ทันพิจารณาดื่มน้ำนั้นเข้าไปไม่บ้วนทิ้งเลย เขาก็พึงถึงความตาย หรือถึงทุกข์แทบตาย เพราะการดื่มน้ำนั้นเป็นเหตุทันที แม้ฉันใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ได้เห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลก ๆ ล ๆ ในอนาคตกาล ๆ ล ๆ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันนี้

เห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของเที่ยง
โดยความเป็นสุข โดยความเป็นตัวตน โดยความเป็นของไม่มีโรค โดย
ความเป็นของเกษม สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมทำตณหา
ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าทำอุปธิให้เจริญขึ้น สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่าใดทำอุปธิให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ชื่อว่าย่อมทำทุกข์ให้เจริญขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดทำทุกข์ให้เจริญ
ขึ้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมไม่พ้นไปจากชาติ ชรา
มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่า เขา
ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล.

[๒๖๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่า
หนึ่งในอดีตกาล ได้เห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดย
ความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน
โดยความเป็นโรค โดยความเป็นภัยแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ชื่อว่าละตณหาได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละตณหาได้แล้ว
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละอุปธิเสียได้ สมณะหรือพราหมณ์
เหล่าใดละอุปธิได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละทุกข์เสียได้
สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละทุกข์ได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ชื่อว่าพ้นแล้วจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
และอุปายาสได้ เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นพ้นแล้วจาก
ทุกข์ได้ อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จัก
เห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง
โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน โดยความเป็นโรค

โดยความเป็นภัย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นจักละตัณหาได้ ๆ ล ๆ
เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นจักพ้นจากทุกข์ ดังนี้ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาล
ย่อมเห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของ
ไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน โดยความ
เป็นโรค โดยความเป็นภัย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมละตัณหาได้
สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดย่อมละตัณหาได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ชื่อว่าย่อมละอุปธิได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดย่อมละอุปธิได้ สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมละทุกข์ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
ย่อมละทุกข์ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมพ้นจากชาติ ชรา
มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่า สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมพ้นจากทุกข์ได้ ดังนี้.

[๒๖๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แก้วเหล่านี้ที่พร้อมด้วยสี กลิ่น และ
รส แต่ว่าเจือด้วยยาพิษ ทันใดนั้น มีบุรุษเดินฝ่าความอับอ้าวเหน็ดเหนื่อย
เมื่อยล้ามา ระบายน้ำ คนทั้งหลายจึงได้พูดกะบุรุษผู้นั้นอย่างนี้ว่า นาย
แก้วเหล่านี้ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และรส แต่ว่าเจือด้วยยาพิษ ถ้าท่าน
ประสงค์ ก็จงดื่มเถิด เพราะว่าเมื่อดื่มเหล่านั้น ก็จักซาบซ่านด้วยสีบ้าง
กลิ่นบ้าง รสบ้าง ก็แหละครั้นดื่มเข้าไปแล้ว ตัวท่านจักถึงความตาย
หรือทุกข์แทบตาย เพราะการดื่มนั้นเป็นเหตุ ดังนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ลำดับนั้น บุรุษนั้นพึงคิดอย่างนี้ว่า เหล่านี้เราดื่มแล้ว เราอาจจะบรรเทา
ได้ด้วยน้ำเย็น ด้วยเนยใส ด้วยน้ำข้าวสาคูเค็ม หรือด้วยน้ำชื่อ โลกนโสจิริกะ
แต่เราไม่ดื่มเหล่านั้นเลย เพราะไม่เป็นประโยชน์ มีแต่ทุกข์แก่เราซ้ำ

นาน เขาพิจารณาดูแก้วเหล่านั้นแล้ว ไม่พึงดื่ม เขาทั้งเสีย เขาก็ไม่
เข้าถึงความตาย หรือความทุกข์แทบตาย เพราะการดื่มนั้นเป็นเหตุ
แม้ฉนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งใน
อดีตกาล เห็นอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน โดย
ความเป็นโรค โดยความเป็นภัยแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า
ละตัณหาได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละตัณหาเสียได้ สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าสู่อุปธิได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละ
อุปธิเสียได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละทุกข์ได้แล้ว สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่าใดละทุกข์เสียได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า
พ้นแล้วจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ
อุปายาส เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นพ้นแล้วจากทุกข์ ดังนี้
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล
ๆ ในปัจจุบันกาล ย่อมเห็นอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจในโลก โดย
ความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน
โดยความเป็นโรค โดยความเป็นภัย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า
ย่อมละตัณหาได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดย่อมละตัณหาได้ สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมละอุปธิได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
ย่อมละอุปธิได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมละทุกข์ได้ สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่าใดย่อมละทุกข์ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า
ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ

อุปายาส เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมพ้นจากทุกข์ได้
ดังนี้.

จบสัมมสสูตรที่ ๖

อรรถกถาสัมมสสูตรที่ ๖

ในสัมมสสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อามนุเตสิ ความว่า ถามว่า เพราะเหตุไรจึงตรัสเรียก.

ตอบว่า เพราะพระธรรมเทศนาสุขุมนำพระไตรลักษณ์มาปรากฏ.

เล่ากันว่า ในชนบทนั้น พวกมนุษย์เป็นคนมีเหตุผล มีปัญญา
ได้ยินว่า โภชนาหารทั้งหลายในชนบทนั้นละเอียดอ่อน. เมื่อประชาชน
บริโภคโภชนาหารเหล่านั้น ปัญญาถึงอภิมาน พวกเขาสามารถแทงตลอด
ธรรมกถาที่ลึกซึ้งซึ่งนำพระไตรลักษณ์มาได้ เพราะเหตุนี้แหละ พระผู้-
มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสพระสูตรที่ลึกซึ้งแม้อื่น ๆ มีอาทิอย่างนี้คือ มหา-
สติปัญญาสูตร มหานิทานสูตร อานนุชสัมมายุสูตร ในทีฆนิกายและ
มัชฌิมนิกาย จูพนิทานสูตรเป็นต้นในสังยุตตนิกาย ในชนบทนั้นทีเดียว.

บทว่า สมมสส โน ได้แก่พิจารณาหนอ. บทว่า อนุตฺร สมมตฺ

ได้แก่พิจารณาปัจจุในภายใน. บทว่า น โส ภิกขุ ภควโต จิตฺตํ

อาราเชติ ความว่า ภิกขุนี้ไม่พยากรณ์อย่างนั้น เมื่อพยากรณ์ด้วย
อำนาจอาการ ๓๒ จึงไม่อาจยึดพระอัยยาศัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มี
พระประสงค์จะให้พยากรณ์ด้วยอำนาจปัจจุอาการ.

บทว่า เอตทโวจ ความว่า เทศนาไม่ไปตามอนุสนธิ ได้ตรัส
คำนี้เพื่ออุเทศนาคำนั้นไปตามอนุสนธิ. บทว่า เตนหานนุท สุณาถ นี้

เป็นบทใหม่แตกต่างกันในพุทธวจนะคือพระไตรปิฎก จริงอยู่ ในที่อื่นชื่อว่า คำที่กล่าวอย่างนี้ไม่มี. บทว่า **อุปฐินิทาน** ได้แก่มืออุปฐิคือขั้นเป็นเหตุ จริงอยู่ ขั้น ๕ ในที่นี้ท่านเรียกว่า **อุปฐิ. อุปฺปชฺชติ** แปลว่า ย่อมเกิด. บทว่า **นิวิสตี** ความว่า ย่อมยึดมั่นด้วยอำนาจความประพฤติบ่อย ๆ. บทว่า **ย โลก ปิยรูปุ สาทรูปุ** ความว่า รูปใดเป็นปิยสภาวะและ มนุสสภาวะในโลก. พึงทราบวินิจฉัยคำว่า **จกฺขุ โลก** เป็นต้น ดังต่อไปนี้ จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายในโลกยึดมั่นโดยถือว่าเป็นของเราในจักขุ เป็นต้น ตั้งอยู่ในสมบัติ สำคัญุปสาทรูปทั้ง ๕ อันผ่องใสโดยทำนองแห่ง การยึดถือจักขุของตนว่าเป็นนิมิตในแวงนกระจก เป็นต้น เหมือนสีหบัญชร แก้วมณีที่ยกขึ้นในวิมานทอง ย่อมสำคัญจักขุุปสาทนั้นเหมือนก้านเงินและ สายสังวาล สำคัญมานุปสาทที่ได้ไวยหารว่า **ตฺถคฺนาสา** (จุมูกสูง) เหมือน เกลียวหรรดालที่เข้าวางไว้ สำคัญชีวหาปสาทนุ่มสนิท เป็นที่รับรสอร่อย เหมือนผ้ากำพลอ่อน สำคัญกายุปสาทเหมือนเมล็ดสาละ และเสาระเนียด ทองคำ สำคัญใจว่าใหญ่ยิ่งไม่เหมือนกับใจของชนเหล่าอื่น. บทว่า **นิจฺจโต อทุกฺขํ** ความว่า ได้เห็นว่าเที่ยง. แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้. บทว่า **น ปริมุจฺจิสฺสุ ทฺถขสฺสุมา** ความว่า หลุดพ้นจากวัฏทุกข์แม้ทั้งสิ้น. บทว่า **ทฺถขิสฺสุสนฺติ** แปลว่า จักเห็น. บทว่า **อาปานียกัโส** เป็นชื่อ ของขันจอก ก็เพราะเหตุที่ชนทั้งหลายดื่มน้ำในขันจอกนี้ ฉะนั้น จึงเรียก ว่า **อาปานีย. อาปานีย** นั้นด้วย **กัส** ด้วย ชื่อว่า **อาปานียกัส** คำว่า **อาปานียกัส** นี้เป็นชื่อของขันจอกสำหรับใส่สุราใส. แต่ที่มันตั้ง อยู่ในขันสำริดนั้นแล ท่านกล่าวไว้อย่างนั้น เพราะพระบาลีว่า **วณฺณ- สมุปนฺโน** ถึงพร้อมด้วยสี. บทว่า **มฺมุมาภตฺตุโต** แปลว่า ถูกความ

ร้อนแผดเผา. บทว่า **มมมปรโต** แปลว่า ถูกความร้อนสัมผัสแล้ว
เล่นไปตาม. บทว่า **ปีวโต** **หิ โข** **ตํ** **จาทสฺสตี** ความว่า น้ำดื่ม
นั้นจักเป็นที่ชอบใจของผู้ดื่ม หรือจักทำให้เกิดความยินดีแผ่ไปทั่วสรรพัตถ์
อยู่. บทว่า **อปปฏิสงฺขา** แปลว่า 'ไม่ได้พิจารณา.

ในบทว่า **เอวมเว โข** นี้ มีคำเปรียบเทียบข้ออุปมาดังต่อไปนี้.
จริงอยู่ อารมณ์ที่เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฟังเห็นเหมือนขันสำริด
สำหรับใส่น้ำดื่ม. บุรุษผู้อาศัยวัฏฏะ เหมือนบุรุษผู้ถูกความร้อนแผดเผา
ชนผู้ถูกอารมณ์ที่เป็นปิยรูปสาตรูปเชื้อเชิญในโลก เหมือนบุรุษผู้ถูกเชิญ
ด้วยขันสำริดสำหรับใส่น้ำดื่ม กัลยาณมิตรมีอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น
เหมือนมนุษย์ผู้เชิญให้ดื่มน้ำ บอกคุณสมบัติและโทษในขันสำริดสำหรับ
ใส่น้ำดื่ม, อาจารย์หรือพระอุปัชฌาย์ ย่อมบอกคุณและโทษในกามคุณ ๕
แก่ภิกษุ เหมือนมนุษย์ผู้ยืนอยู่ในร้านตลาดบอกคุณและโทษในขันสำริด
สำหรับใส่น้ำดื่มแก่บุรุษนั้น ในอุปมานั้นเปรียบเทียบเหมือนเมื่อเขาบอกกล่าว
ถึงคุณและโทษในขันสำริดใส่น้ำดื่มแล้ว บุรุษนั้น ด้วยคุณสมบัติมีสี่เป็นต้น
นั่นเองก็เกิดความระหายนะพลันว่า "ถ้าจักตาย ก็จักรู้กันทีหลัง" 'ไม่
พิจารณาโดยรอบคอบแล้วดื่มน้ำในขันสำริดนั้น ก็ประสบความตายหรือ
ทุกข์ปางตายฉนั้นใด ภิกษุก็ฉนั้นเหมือนกัน แม้ถูกอาจารย์และพระ-
อุปัชฌาย์แสดงอานิสงส์และโทษอย่างนี้ว่า อัสสาทะเป็นเพียงโสมนัสที่เกิด
ขึ้นในกามคุณ ๕ ด้วยอำนาจการเห็นเป็นต้น แต่โทษมีประการต่าง ๆ
เป็นอันมากเป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพ กามทั้งหลายมีคุณน้อย มี
ทุกข์มาก มีความลับแค้นมาก แล้วโอวาทอย่างนี้ว่า เธอจงปฏิบัติสมณ-
ปฏิบัติ จงคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย จงรู้จักประมาณในโภชนะ

จงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเพียรเป็นเครื่องต้น ดังนี้ เพราะตนมีจิตถูก
อัสสาทะผูกพันจึงระรานอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ว่า ถ้าจักมีโทษมีประการ
ดังกล่าวแล้วไซ้ร้ ผมจักรู้ในภายหลัง แล้วละอุเทศ (การศึกษา) และ
ปริปัจจา (การสอบถาม) เป็นต้น และวัตรปฏิบัติ พุคแต่เรื่องโลกามิส
บอกลาสิกขาเวียนมาเพื่อเป็นคนเลว เพราะปรารถนาจะบริโภคมกาม ต่อแต่
นั้นบำเพ็ญทุจริต ๓ ถูกเจ้าหน้าที่จับตัวได้ในขณะตัดช่อย่องเบา เป็นต้น
แสดงต่อพระราชาว่า ผู้นี้เป็นโจร ก็ประสบนิพพานผลมีการถูกตัดมือตัดเท้า
เป็นต้น หรือถูกตัดศีรษะในโลกนี้แล แล้วยังจะเสวยทุกข์เป็นอันมากใน
อบายทั้งสี่ในสัมปรายภพ.

บทว่า ปานีเยน วา วิเนตุ ความว่า นำไปด้วยน้ำเย็น. บทว่า
ทมิณฑุเกน ได้แก่ด้วยนมสัมที่ใส. บทว่า มัญจโลณิกาย ได้แก่ด้วย
ข้าวสาคูและน้ำคั้นที่เค็ม. บทว่า โลงนโสจิริเกน ได้แก่โลณโสจิริกะที่
ทำโดยใส่ข้าวเปลือกผลไม้และผลดองคึ่งเป็นต้น ทุกอย่างทำให้เป็นยา
ดองชื่อโสณโสจิริกะ ด้วยยาดองชื่อโสณโสจิริกะนั้น.

ก็ในข้อนี้มีการเปรียบเทียบข้ออุปมาดังนี้ พระโยคาวจรในเวลา
อาศัยวิภูฏะ ฟังเห็นเหมือนบุรุษถูกความร้อนแผดเผา การบรรลอรหัต-
ผลของภิกษุผู้ตั้งอยู่ในโอวาทของอุปัชฌาย์อาจารย์ กำหนดทวาร ๖
เป็นต้น เจริญวิปัสสนาโดยลำดับ ฟังเห็นเหมือนบุรุษนั้นพิจารณาแล้วละ
ขันสำริดสำหรับใส่น้ำคั้น บรรเทาความกระหายด้วยน้ำคั้นเป็นต้น มรรค
๔ ฟังเห็นเหมือนฐานะ ๔ มีน้ำคั้นเป็นต้น เวลาที่พระชีณาสพคั้นน้ำคือ
มรรค ๔ บรรเทาตัณหา ไปสู่ทิศทางพระนิพพานที่ไม่เคยไป ฟังทราบ

เหมือนการที่บุรุษดื่มน้ำดื่ม ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรเทาความ
กระหายสุรามีความสุข ไปตามทิศทางที่ปรารถนา.

จบอรรถกถาสัมมสสูตรที่ ๖

๗. นพกลาปิยสูตร

ว่าด้วยปัจจัยให้มีชราและมรณะ

[๒๖๓] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏิฐิตะ
อยู่ ณ ป่าอิติปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี. ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น
ท่านพระมหาโกฏิฐิตะออกจากที่พักผ่อน เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่
อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระสารีบุตร ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึก
ถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๖๔] ท่านพระมหาโกฏิฐิตะนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวคำนี้
กะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร ชราและมรณะ ตนทำเอง ผู้อื่น
ทำให้ ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้ หรือว่าชราและมรณะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้.

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ท่านโกฏิฐิตะ ชราและมรณะ ตน
ทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่ว่า
เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ.

โก. ท่านสารีบุตร ชาติ ตนทำเอง ผู้อื่นทำให้ ทั้งตนทำเอง
ทั้งผู้อื่นทำให้ หรือว่าชาติบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่น
ไม่ได้ทำให้.

สา. ท่านโกณฑัญญะ ชาติ ตนทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่
ทั้งตนทำเอง ทั้งผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ ชาติบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้
ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ.

โก. ท่านสารีบุตร ภพตนทำเอง ๆ ล ๆ อุปาทานตนทำเอง...
ตัณหาตนทำเอง... เวทนาตนทำเอง... ผัสสะตนทำเอง... สฬายตนะ
ตนทำเอง... นามรูปตนทำเอง ผู้อื่นทำให้ ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้
หรือว่านามรูปบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้.

สา. ท่านโกณฑัญญะ นามรูปตนทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่
ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ นามรูปบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้
ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมี
นามรูป.

โก. ท่านสารีบุตร วิญญาณตนทำเอง ผู้อื่นทำให้ ทั้งตนทำเอง
ทั้งผู้อื่นทำให้ หรือว่าวิญญาณบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่น
ไม่ได้ทำให้.

สา. ท่านโกณฑัญญะ วิญญาณตนทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่
ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ วิญญาณบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตนไม่ได้
ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี
วิญญาณ.

[๒๖๕] โก. เราทั้งหลายพึงรู้ชัดภพชาติของท่านสารีบุตร ใน
บัดนี้เอง อย่างนี้ว่า ท่านโกณฑัญญะ นามรูปตนทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้
ก็ไม่ใช่ ทั้งตนทำเองทั้งผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยตน

ไม่ได้ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป.

อนึ่ง เราทั้งหลายรู้ชัดภพิตของท่านสารบุตรในบัดนี้เอง อย่างนี้ว่า ท่านโกณฑัญญะ วิญญาณตนทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ บังเกิดขึ้น เพราะอาศัยตนไม่ได้ทำเอง ผู้อื่นไม่ได้ทำให้ก็ไม่ใช่ แต่เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ.

ท่านสารีบุตร ก็เนื้อความของภพิตนี้ เราทั้งหลายจะพึงเห็นได้อย่างไร.

[๒๖๖] สว. ดูก่อนอาวุโส ถ้าเช่นนั้น ผมจักเปรียบให้ท่านฟัง ในโลกนี้บุรุษผู้ฉลาดบางพวกย่อมรู้ชัดเนื้อความของภพิตได้ แม้ด้วยอุปมา.

อาวุโส ไม้้อ ๒ กำ พิงตั้งอยู่ใกล้เพราะต่างอาศัยซึ่งกันและกัน ฉันทใด เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ. ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฉันทันนั้นแล.

ถ้าไม้้อ ๒ กำนั้น พิงเอาออกเสียกำหนึ่ง อีกกำหนึ่งก็ล้มไป ถ้าดึงอีกกำหนึ่งออก อีกกำหนึ่งก็ล้มไป ฉันทใด เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สพายตนะจึงดับ เพราะสพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ. ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฉันทันนั้นแล.

[๒๖๗] โภ. น้าอัสจรรยฺห์ ท่านสารีบุตร ไม่เคยมีมา ท่านสารีบุตร เท่าที่ท่านสารีบุตรกล่าวนี้ เป็นอันกล่าวดีแล้ว ก็แลเราทั้งหลาย พลอยยินดีสุภายัตินี้ของท่านสารีบุตรด้วยเรื่อง ๓๖ เรื่องเหล่านี้.

ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชราและมรณะ ควรกล่าวว่ ภิกษุธรรมกถึก.

ถ้าภิกษุปฏิบัติ เพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชราและมรณะ ควรจะกล่าวว่ ภิกษุปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

ถ้าภิกษุหลุดพ้น เพราะความหน่าย เพราะความคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่ถึมั่นชราและมรณะ ควรจะกล่าวว่ ภิกษุบรรลุนิพพานในปัจจุบัน.

ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชาติ ๆ ล ๆ ภพ... อุปาทาน... ตัณหา... เวทนา... ผัสสะ... สพายตนะ... นามรูป... วิญญาณ... สังขารทั้งหลาย... อวิชชา ควรจะกล่าวว่ ภิกษุธรรมกถึก.

ถ้าภิกษุปฏิบัติ เพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับอวิชชา ควรจะกล่าวว่ ภิกษุปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

ถ้าภิกษุหลุดพ้น เพราะความหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะความไม่ถึมั่นอวิชชา ควรจะกล่าวว่ ภิกษุบรรลุนิพพานในปัจจุบัน.

จบนพกลาปิยสูตรที่ ๗

อรรถกถาพลาปิยสูตรที่ ๗

ในพลาปิยสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

เพราะเหตุไรท่านพระมหาโกณฑิยะจึงถามว่า ก็ นุ โข อาวุโส.
เพราะเพื่อจะทราบอรรถาธิบายของพระเถระว่า ถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์
อย่างไร. อีกอย่างหนึ่ง ท่านถามว่า เหล่าภิกษุในอนาคตจักรู้ว่า พระ
อัครสาวกทั้งสองในอดีต วินิจฉัยปัญหาแล้ว ดังนี้ก็มี. พระเถระกล่าว
คำนี้ว่า อิทาเนว โข มยฺหิ ดังนี้ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า นามรูปที่
กล่าวว่ามีวิญญาณเป็นปัจจัยนั้นแล เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ. ก็ในบทว่า
นพลาปิโย นี้ ท่านมิได้นำเอามัดเหล็กเป็นต้นมาเปรียบเทียบ แต่
ท่านเปรียบเทียบดังนี้ เพื่อแสดงภาวะแห่งวิญญาณและนามรูปว่า ไม่มี
กำลังและมีกำลังเพลา. ในฐานะประมาณเท่านั้นว่า นิโรธ โหติ ท่าน
กล่าวว่าเทศนาด้วยปัจจุโวการภพ (ภพที่มีขันธ ๕) เป็นปัจจุบัน.
บทว่า ฉตฺตีสาย วตฺตฺตฺติ ความว่า ด้วยเหตุ ๑๖ ประการ คือใน ๑๒
บทที่ท่านแจกไว้หนหลัง แต่ละบทมี ๓ เหตุ. และในที่นี้ คุณของพระ
ธรรมกถิกเป็นที่ ๑ การปฏิบัติเป็นที่ ๒ ผลของการปฏิบัติเป็นที่ ๓ ใน
ผลของการปฏิบัตินั้น ท่านกล่าวเทศนาสมบัติด้วยนัยที่ ๑ กล่าวเสขภูมิ
ด้วยนัยที่ ๒ กล่าวอเสขภูมิด้วยนัยที่ ๓.

จบอรรถกถาพลาปิยสูตรที่ ๗

๘. โกธัมพีสูตร

ว่าด้วยชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ

[๒๖๘] สมัยหนึ่ง ท่านพระมุติละ ท่านพระปริกฐะ ท่านพระนารทะ และท่านพระอานนท์ อยู่ ณ โขสิตาราม กรุงโกธัมพี.

[๒๖๙] ครั้งนั้น ท่านพระปริกฐะได้กล่าวคำนี้ กะท่านพระมุติละ ว่า คุณก่อนท่านมุติละ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขามา ความตริ๊กไปตามอาการ และจากการทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทฤษฎี ท่านมุติละมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ ดังนี้หรือ.

พระมุติละกล่าวว่า ท่านปริกฐะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขามา ความตริ๊กไปตามอาการ และการทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทฤษฎี ผมย่อมรู้ย่อมเห็นอย่างนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ.

ป. ท่านมุติละ เว้นจากตามเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขา ความตริ๊กไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทฤษฎี ท่านมุติละมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ฯลฯ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ... เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน... เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา... เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา... เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ... เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ... เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป... เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารดังนี้หรือ.

ม. ท่าน**ปวิภู**ะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขา
มา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทวิภูติ ผมย่อมรู้
ย่อมเห็นอย่างนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร.

[๒๓๐] ป. คุณก่อนท่าน**มุสิละ** อนึ่ง เว้นจากความเชื่อ ความ
พอใจ การมีญาณเฉพาะตัวว่า เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ
ดังนี้หรือ.

ม. คุณก่อนท่าน**ปวิภู**ะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟัง
ตามเขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทวิภูติ
ผมย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ.

ป. คุณก่อนท่าน**มุสิละ** เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตาม
เขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทวิภูติ ท่าน
มุสิละมีญาณเฉพาะตัวท่าน เพราะภพดับ ชาติจึงดับ ฯ ล ฯ เพราะ
อุปาทานดับ ภพจึงดับ... เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ... เพราะ
เวทนาดับ ตัณหาจึงดับ... เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ... เพราะ
สพายนะดับ ผัสสะจึงดับ... เพราะนามรูปดับ สพายนะจึงดับ...
เพราะวิญญานดับ นามรูปจึงดับ... เพราะสังขารดับ วิญญานจึงดับ...
เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ ดังนี้หรือ.

ม. คุณก่อนท่าน**ปวิภู**ะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟัง
ตามเขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทวิภูติ
ผมย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ.

[๒๓๑] ป. คุณก่อนท่าน**มุสิละ** เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การ

ฟังตามเขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิตี
ท่านมุติละมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า ภพดับ เป็นนิพพานหรือ.

ม. คุณก่อนท่านปวิฐฐะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟัง
ตามเขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิตี
ผมย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า ภพดับ เป็นนิพพาน.

ป. ถ้าอย่างนั้น ท่านมุติละ ก็เป็นพระอรหันตจีณาสพ.

เมื่อพระปวิฐฐะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านมุติละได้นิ่งอยู่.

[๒๗๒] ครั้นนั้นแล ท่านพระนารทะได้กล่าวกะท่านปวิฐฐะว่า
สารุท่านปวิฐฐะ ผมฟังได้ปัญหานี้ ท่านจงถามปัญหาอย่างนั้น ผม
จะแก้ปัญหานี้แก่ท่าน ท่านปวิฐฐะกล่าวว่า ท่านนารทะได้ปัญหานี้
ผมขอถามปัญหานี้กะท่านนารทะ และขอท่านนารทะจงแก้ปัญหานี้
แก่ผม คุณก่อนท่านนารทะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตาม
เขามา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิตี ท่าน
นารทะมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า เพราะชาติเป็นปัจฉัย จึงมีชราและมรณะ
ดังนี้หรือ.

นา. ท่านปวิฐฐะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขา
มา ความตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิตี ผม
ย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจฉัย จึงมีชราและมรณะ.

ป. ท่านนารทะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขา
มา การตริกลงไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิตี ท่าน
นารทะมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า เพราะภพเป็นปัจฉัย จึงมีชาติ ๆ ล ๆ เพราะ
อวิชชาเป็นปัจฉัย จึงมีสังขาร ดังนี้หรือ.

นา. ท่านปริภุชเฐ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตาม
เขามา ความตรึกไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิติ ผม
ย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร.

[๒๓๓] ป. คุณก่อนท่านนารทะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ
การฟังตามเขามา ความตรึกไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วย
ทิวฐิติ ท่านนารทะมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า เพราะชาติดับ ชราและมรณะ
จึงดับ ฯลฯ เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ ดังนี้หรือ.

น. ท่านปริภุชเฐ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตาม
เขามา ความตรึกไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิติ ผม
ย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ.

[๒๓๔] ป. คุณก่อนท่านนารทะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ
การฟังตามเขามา ความตรึกไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วย
ทิวฐิติ ท่านนารทะมีญาณเฉพาะตัวท่านว่า ภพดับเป็นนิพพาน ดังนี้หรือ.

น. ท่านปริภุชเฐ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตาม
เขา ความตรึกไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิติ ผม
ย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า ภพดับเป็นนิพพาน.

ป. ถ้าอย่างนั้น ท่านนารทะ ก็เป็นพระอรหันตชีณาสพหรือ.

น. อาวุโส ข้าว่า ภพดับเป็นนิพพาน ผมเห็นดีแล้วด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริง แต่ว่าผมไม่ใช่พระอรหันตชีณาสพ อาวุโส
เปรียบเหมือนบ่อน้ำในหนทางกัณดาร ที่บ่อนั้นไม่มีเชือก โพงจะตักน้ำก็
ไม่มี ลำดับนั้น บุรุษถูกความร้อนแผดเผา เหน็ดเหนื่อย หิว ระบาย

เดินมา เขามองคูบ่อน้ำนั้น ก็รู้ว่ามิน้ำ แต่จะสัมผัสด้วยกายไม่ได้ ฉันทิดูก่อนอาวุโส ชื่อว่า ภพคัมเป็นนิพพาน ผมเห็นดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง แต่ว่าผมให้ไซ้พระอรหันตจีณาสพ ฉันทันนั้นเหมือนกัน.

[๒๓๕] เมื่อท่านพระนารทะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้กล่าวกะท่านพระปริกฺขะว่า ดูก่อนท่านปริกฺขะ ท่านชอบพูดอย่างนี้ ท่านได้พูดอะไรกะท่านนารทะบ้าง พระปริกฺขะกล่าวว่า ท่านอานนท์ ผมพูดอย่างนี้ ไม่ได้พูดอะไรกะท่านนารทะ นอกจากกัลยาณธรรม นอกจากกุศลธรรม.

จบ โสฬสพัสสูตรที่ ๘

อรรถกถาโสฬสพัสสูตรที่ ๘

ในโสฬสพัสสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อญฺญตฺเรว ความว่า ก็คนบางคนเชื่อต่อผู้อื่น ย่อมยึดถือว่า ข้อที่ผู้อื่นกล่าวนั้นเป็นความจริง ย่อมชอบใจเหตุที่ผู้อื่นนั่งคิดอยู่ เขาย่อมยึดถือตามความชอบใจว่า นั้นมิได้ คนหนึ่งยึดถือตามที่เล่ากันมาว่า เรื่องเล่าลืออย่างนี้มีมานาน นั้นเป็นความจริง. เมื่อคนอื่นตรีกอยู่ ย่อมปรากฏเหตุเป็นอย่างหนึ่ง เขายึดถือโดยตรีกตามอาการว่า นั้นมิได้ ย่อมทนต่อทิวฏฐิอย่างหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นแก่อีกคนหนึ่ง ผู้คิดเพ่งพินิจถึงเหตุอยู่ เขาย่อมยึดถือด้วยความทนต่อการเพ่งพินิจด้วยทิวฏฐิวว่า นั้นมิได้. แต่พระเถระปฎิเสฐเหตุทั้ง ๕ เหล่านี้ เมื่อถามถึงภาวะที่แทงตลอดด้วยญาณ

ที่ประจักษ์ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อญฺญตฺเรว อาวุโส มฺหิสิ สทฺธาย**
ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญตฺเร** ได้แก่เว้นเหตุมีศรัทธาเป็นต้น
อธิบายว่า เว้นจากเหตุเหล่านั้น. บทว่า **ภวนิโรโธ นิพฺพานํ** ได้แก่
พระนิพพานคือการดับสนิทแห่งเบญจขันธ์.

บทว่า **ตฺถเห อโหสิ** ความว่า พระเถระผู้พิจารณา ไม่กล่าวว่
ก็เราเป็นพิจารณา หรือว่าไม่เป็น ได้แต่นิ่งอย่างเดียว. เพราะเหตุไร พระ
เถระจึงกล่าวว่ **อายุสฺมา นารโธ อายุสฺมนตฺ ปวิภูจฺจฺ อตฺทโวจ.**
เพราะเล่ากันมาว่า พระเถระนั้นคิดว่า การดับสนิทแห่งภพ ชื่อว่า
นิพพาน ปัญหานี้ พระเสขะก็ดี พระอเสขะก็ดี ควรรู้ แต่พระนารท-
เถระนี้ ให้พระปวิภูเถระทำด้วยขอเสขภูมิ ได้กล่าวอย่างนี้ว่า เราจักให้
รู้ฐานะนี้.

บทว่า **สมฺมปฺปญฺญา สฺสทิฏฺฐิ** ความว่า เห็นด้วยดีพร้อมด้วย
วิปัสสนาปัญญา และมรรคปัญญา. ด้วยคำว่า **น จมฺหิ อรหํ**
พระเถระแสดงว่ เรามิได้เป็นพระอรหันต์ เพราะยังตั้งอยู่ในอหัต-
มรรค. ก็ญาณของท่านในบัดนี้ว่ การดับสนิทแห่งภพ ชื่อว่านิพพาน
นั้น พ้นจากปัจจเวกขณญาณ ๑๕ ชื่อว่าปัจจเวกขณญาณ. บทว่า
อุทฺปาโน ได้แก่บ่อน้ำลึก ๒๐-๓๐ ศอก. บทว่า **อุทฺทวารโก** ได้แก่
กระบอกรดน้ำ. บทว่า **อุทฺทนฺติ หิ โข ฌานํ อสุส** ความว่า
เมื่อขึ้นพิจารณาอยู่ที่ริมฝั่ง ฟังมีญาณอย่างนี้. บทว่า **น จ กายน**
มุสฺสิตฺวา ความว่า แต่ไม่สามารถใช้กายนำน้ำออกมาถูกต้องอยู่. จริงอยู่
การเห็นพระนิพพานของพระอนาคามี เหมือนการเห็นน้ำในบ่อน้ำ.

พระอนาคามีเหมือนบุรุษที่ถูกความร้อนแผดเผา อรหัตมรรคเหมือนกระบอกรน้ำ พระอนาคามีย่อมรู้ว่า ถัดขึ้นไปย่อมมีการบรรลุอรหัตผล ด้วยปัจเจกขณญาณ เหมือนบุรุษที่ถูกความร้อนแผดเผา เห็นน้ำในบ่อ. อนึ่ง พระอนาคามีย่อมไม่ได้ที่จะทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ นั่งเข้าผลสมาบัติ ที่สัมปยุตด้วยพระอรหัต เพราะไม่มีอรหัตมรรค เหมือนบุรุษนั้นไม่สามารถจะใช้กายนำน้ำออกมารดตัว เพราะไม่มีกระบอกรน้ำ ฉะนั้น.

จบอรรถกถาโกสัมพีสูตรที่ ๘

๘. อุปยสูตร

ว่าด้วยสังขารเกิดเพราะมีอวิชชา

[๒๓๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

[๒๓๗] ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมหาสมุทรน้ำขึ้น ย่อมทำให้แม่น้ำใหญ่ น้ำขึ้น เมื่อแม่น้ำใหญ่ น้ำขึ้น ย่อมทำให้แม่น้ำน้อย น้ำขึ้น เมื่อแม่น้ำน้อย น้ำขึ้น ย่อมทำให้บึงใหญ่ น้ำขึ้น เมื่อบึงใหญ่ น้ำขึ้น ย่อมทำให้บึงน้อย น้ำขึ้น ฉนใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออวิชชาเกิด ย่อมทำให้สังขารเกิด เมื่อสังขารเกิด ย่อมทำให้วิญญานเกิด เมื่อวิญญานเกิด ย่อมทำให้นามรูปเกิด เมื่อนามรูปเกิด ย่อมทำให้สพายตนะเกิด เมื่อสพายตนะเกิด

ข่อมทำให้ผัสสะเกิด เมื่อผัสสะเกิด ข่อมทำให้เวทนาเกิด เมื่อเวทนาเกิด
ข่อมทำให้ตัณหาเกิด เมื่อตัณหาเกิด ข่อมทำให้อุปาทานเกิด เมื่อ
อุปาทานเกิด ข่อมทำให้ภพเกิด เมื่อภพเกิด ข่อมทำให้ชาติเกิด เมื่อ
ชาติเกิด ข่อมทำให้ชราและมรณะเกิด ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๓๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมหาสมุทรน้ำลง ข่อมทำให้
แม่น้ำใหญ่ลดลง เมื่อแม่น้ำใหญ่ลดลง ข่อมทำให้แม่น้ำน้อยลดลง เมื่อ
แม่น้ำน้อยลดลง ข่อมทำให้บึงใหญ่ลดลง เมื่อบึงใหญ่ลดลง ข่อมทำให้
บึงน้อยลดลง ฉนฺใด เมื่อวิชาไม่เกิด ข่อมทำให้สังขารไม่เกิด เมื่อ
สังขารไม่เกิด ข่อมทำให้วิญญานไม่เกิด เมื่อวิญญานไม่เกิด ข่อมทำให้
นามรูปไม่เกิด เมื่อนามรูปไม่เกิด ข่อมทำให้สพายตนะไม่เกิด เมื่อ
สพายตนะไม่เกิด ข่อมทำให้ผัสสะไม่เกิด เมื่อผัสสะไม่เกิด ข่อมทำให้
เวทนาไม่เกิด เมื่อเวทนาไม่เกิด ข่อมทำให้ตัณหาไม่เกิด เมื่อตัณหาไม่
เกิด ข่อมทำให้อุปาทานไม่เกิด เมื่ออุปาทานไม่เกิด ข่อมทำให้ภพไม่เกิด
เมื่อภพไม่เกิด ข่อมทำให้ชาติไม่เกิด เมื่อชาติไม่เกิด ข่อมทำให้ชราและ
มรณะไม่เกิด ฉะนั้นเหมือนกัน.

จบอุปสูตรที่ ๕

อรรถกถาอุปสูตรที่ ๕

ในสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อุปยนฺโต ความว่า ไหลลงไปเวลาน้ำขึ้น. บทว่า
มหานทีโย ได้แก่แม่น้ำใหญ่ มีแม่น้ำคงคาและยมนาเป็นต้น. บทว่า
อุปยาเปติ ความว่า ให้สั้นไป อธิบายว่า ให้เพิ่ม คือให้เต็ม. บทว่า อวิชา

อุปนุติ ความว่า อวิชา ย่อมไหลไปเบื้องบนหรือสามารถเป็นปัจจัยแก่สังขารทั้งหลาย. บทว่า **สงฺขาร อุปฺยาเปติ** ความว่า ย่อมยังสังขารในเบื้องบนให้เป็นไป คือให้เจริญ. พึงทราบความทุกๆ บทด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อุปฺนุโต** ได้แก่ปราศไป คือเล่นลง. บทว่า **อวิชา อุปนุติ** ความว่า อวิชาไปปราศ คือเล่นลง ย่อมไม่สามารถเป็นปัจจัยแก่สังขารในเบื้องบน. บทว่า **สงฺขาร อุปฺยาเปติ** ได้แก่ย่อมไม่ยังสังขารให้ดำเนินไป. ในบททั้งปวงก็เช่นนี้.

จบอรรถกถาอุปยสูตรที่ ๕

๑๐. สุตติมสูตร

ว่าด้วยการหลุดพ้นด้วยปัญญา

[๒๓๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระเชตวัน** **กถิน-**
ทกนิวาปสถาน **กรุงราชคฤห์**. สมัยนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า** **อันเทวดา**
และมนุษย์ ทั้งมวล **สักการะ** **เคารพ** **นับถือ** **บูชา** **ยำเกรง** **ทรงได้จิวร**
บิณฑบาต **เสนาสนะ** **และเภสัชบริหาร** เป็นปัจจัยแก่คนไข้ แม้ **ภิกษุสงฆ์**
อันเทวดา **และมนุษย์** ทั้งมวล **ก็สักการะ** **เคารพ** **นับถือ** **บูชา** **ยำเกรง**
ได้จิวร **บิณฑบาต** **เสนาสนะ** **และเภสัชบริหาร** เป็นปัจจัยแก่คนไข้ แต่
พวก **ปริพาชก** **เดียรถีย์** อื่น **อันเทวดา** **และมนุษย์** ทั้งมวล **ไม่สักการะ** **ไม่**
เคารพ **ไม่นับถือ** **ไม่บูชา** **ไม่ยำเกรง** **ไม่ได้จิวร** **บิณฑบาต** **เสนาสนะ**
และเภสัชบริหาร เป็นปัจจัยแก่คนไข้

[๒๘๐] สมัยนั้นแล **สุลิมปริพาชก**อาศัยอยู่ ณ **กรุงราชคฤห์** กับปริพาชกบริษัทเป็นอันมาก ครั้งนั้นแล บริษัทของ**สุลิมปริพาชก**ได้กล่าวกะ**สุลิมปริพาชก**ว่า มาเถิดท่าน**สุลิมะ** ท่านจงประพาศพรหมจรรย์ในสำนักของพระสมณโคดม ท่านเรียนธรรมแล้ว ฟังบอกข้าพเจ้าทั้งหลาย พวกข้าพเจ้าเรียนธรรมนั้นแล้วจักกล่าวแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนี้แม้พวกเราจักมีเทวดาและมนุษย์ทั้งมวลสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง จักได้จีวร ภัณฑาต เสนาสนะ และเภสัชบริวารเป็นปัจจัยแก่คนไข้.

สุลิมปริพาชกยอมรับคำบริษัทของตน แล้วเข้าไปหาท่าน**พระอานนท์**ถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้ปราศรัยกับท่าน**พระอานนท์** ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้น**สุลิมปริพาชก**นั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะท่าน**พระอานนท์**ว่า ท่าน**พระอานนท์** ผมปรารถนาจะประพาศพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้.

[๒๘๑] ครั้งนั้นแล ท่าน**พระอานนท์**พา**สุลิมปริพาชก**เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาค**เจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาท**พระผู้มีพระภาค**เจ้าแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่าน**พระอานนท์**นั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาค**เจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า **สุลิมปริพาชก**ผู้นี้กล่าวอย่างนี้ว่า ฟ่าน**พระอานนท์** ผมปรารถนาจะประพาศพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **อานนท์** ถ้าอย่างนั้น เธอจงให้**สุลิมปริพาชก**บวช.

สุติมปริพาชกได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว.

[๒๘๒] สมัยนั้นแล ได้ยินว่า ภิกษุเป็นอันมากอดอ้างพระอรหัตผลในสำนัก**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

ท่าน**สุติมะ**ได้ฟังมาว่า ภิกษุเป็นอันมากอดอ้างพระอรหัตผลในสำนัก**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

ทันใดนั่นเอง ท่าน**สุติมะ**ก็เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับภิกษุเหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่าน**สุติมะ**นั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่า ได้ยินว่า ท่านทั้งหลายอดอ้างพระอรหัตผลในสำนัก**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ดังนี้จริงหรือ.

ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า จริงอย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๓] สุ. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านรู้ที่อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมบรรลุนิวัติวิธีหลายประการ คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขา ไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นดิ่งลงใน

แผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เคนบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้
เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์
มีอานุภาพมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้
บ้างหรือหนอ.

ภ. หาเป็นอย่างนั้นไม่ ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๔] ส. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านรู้ที่อยู่ เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่
ไกลและใกล้ ด้วยทิพย์โสตธาตุอันบริสุทธิ์ล่วงโสตของมนุษย์ บ้างหรือ
หนอ.

ภ. หาเป็นอย่างนั้นไม่ ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๕] ส. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านรู้ที่อยู่ เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นได้ด้วยใจ คือจิตมี
ราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิต
มีโทสะ ก็รู้ว่าจิตมีโทสะ. หรือจิตปราศจากโทสะ. ก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ
จิตมีโมหะ ก็รู้ว่าจิตมีโมหะหรือปราศจากโมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ
จิตหดหู่ ก็รู้ว่าจิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมรรค
ก็รู้ว่าจิตเป็นมรรค หรือจิตไม่เป็นมรรค ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมรรค จิตมี
จิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิต
ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิ
ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้น
ก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น บ้างหรือหนอ.

ภ. หาเป็นอย่างนั้นไม่ ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๖] ส. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านรู้อยู่ เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก ก็ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง
สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบ
ชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง
พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์
เป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์ปวัฏฏ์เป็นอันมากบ้างว่า ในภพโน้น
เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น
เสวยสุขและทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้น
แล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น ในภพนั้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น
มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขและทุกข์อย่างนั้น มี
กำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้น แล้วมาเกิดในภพนี้ ย่อม
ระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วย
ประการฉะนี้บ้างหรือหนอ.

ภ. หาเป็นอย่างนั้นไม่ ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๗] ส. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านรู้อยู่ เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิว
พรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุ
ของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย
สัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระ-
อรียเจ้า เป็นมิฉฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิฉฉาทิฎฐิ เมื่อตาย
เพราะกายแตกดับไป ก็เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ท่านผู้เจริญ

ทั้งหลาย ส่วนสัตว์เหล่านั้น ประกอบด้วยกายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เมื่อตายเพราะกายแตกดับไป ก็เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ย่อมเห็น หมู่สัตว์ผู้กำลังจติ กำลังอุปัฏฐิต เศว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นตามกรรมด้วยประการฉะนี้ บ้างหรือหนอ.

ภ. หาเป็นอย่างนั้นไม่ ท่านผู้มีอายุ.

[๒๘๕] ส. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย คำตอบนี้ และการไม่เข้าถึงธรรมเหล่านี้ มีอยู่ในเรื่องนี้ในบัดนี้ อาวุโส เรื่องนี้ เป็นอย่างไรแน่.

ภ. ท่านสุลิมะ ผมทั้งหลายหลุดพ้นได้ด้วยปัญญา.

ส. ผมไม่เข้าใจเนื้อความแห่งคำที่ท่านทั้งหลายกล่าวโดยย่อนี้ โดยพิสดารได้ ขอท่านทั้งหลายจงกล่าวแก่ผม เท่าที่ผมจะฟังเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่ท่านทั้งหลายกล่าวโดยย่อนี้ โดยพิสดารเถิด.

ภ. ท่านสุลิมะ ท่านฟังเข้าใจหรือไม่เข้าใจก็ตาม แต่ผมทั้งหลายก็หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา.

[๒๘๖] ครั้งนั้นแล ท่านสุลิมะลุกจากอาสนะแล้ว เข้าไปเฝ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่านสุติมะนั่งเรียบร้อยแล้ว กราบทูลถ้อยคำ ที่สนทนากับภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ว่าด้วยธรรมฐิติญาณ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สุติมะ ธรรมฐิติญาณเกิดก่อน ญาณ ในพระนิพพานเกิดภายหลัง.

พระสุติมะกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่เข้าใจเนื้อ ความแห่งคำที่พระองค์ตรัสไว้โดยย่อนี้โดยพิสดารได้ ขอพระผู้มีพระ- ภาคว่าจงตรัสแก่ข้าพระองค์ เท่าที่ข้าพระองค์จะฟังเข้าใจเนื้อความแห่ง พระคำรัส ที่พระองค์ตรัสโดยย่อนี้ โดยพิสดารเถิด.

[๒๕๑] พ. คุณ่อนสุติมะ เธอจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจก็ตาม โดย แท้จริงแล้วธรรมฐิติญาณเกิดก่อน ญาณในพระนิพพานเกิดทีหลัง สุติมะ เธอจะเข้าใจความข้อนี้ได้อย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

สุ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

สุ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา สมควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น ตัวตนของเรา.

สุ. ข้อนี้ไม่สมควร พระเจ้าข้า.

พ. เวทนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

สุ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า

สุ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
สมควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่น
เป็นตัวตนของเรา.

ส. ข้อนี้อันสมควร พระเจ้าข้า.

พ. สัญญาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

สุ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

สุ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
สมควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
ตัวตนของเรา.

สุ. ข้อนี้อันสมควร พระเจ้าข้า.

พ. สังขารทั้งหลายเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

สุ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

สุ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
สมควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
ตัวตนของเรา.

สุ. ข้อนี้ไม่สมควร พระเจ้าข้า.

พ. วิญญาณเบื้องต้นหรือไม่เที่ยง.

สุ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

สุ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
สมควรหรือหยาที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นันของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
ตัวตนของเรา.

สุ. ข้อนี้ไม่สมควร พระเจ้าข้า.

[๒๕๒] พ. คู่ก่อนสุติมะ เพราะเหตุนั้นแล รูปร่างใดอย่างหนึ่ง
ที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ปัจจุบันก็ดี ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี
ละเอียดก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี รูปทั้งหมดนั้นอันเธอพึงเห็น
ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่
เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ปัจจุบันก็ดี
ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี
อยู่ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี เวทนาทั้งหมดนั้น อันเธอพึงเห็นด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ปัจจุบันก็ดี
ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี
อยู่ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี สัญญาทั้งหมดนั้น อันเธอพึงเห็นด้วยปัญญา

อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

สังขารทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ปัจจุบัน
ก็ดี ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี
อยู่ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี สังขารทั้งหมดนั้น อันเธอพึงเห็นด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ปัจจุบันก็ดี
ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี อยู่
ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี วิญญาณทั้งหมดนั้น อันเธอพึงเห็นด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

[๒๕๓] พ. คุณก่อนสุตฺติมะ อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้
ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร
ทั้งหลาย แม้ในวิญญูณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น
เมื่อหลุดพ้น ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้มิได้มี.

[๒๕๔] พ. คุณก่อนสุตฺติมะ เธอเห็นว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย
จึงมีชราและมรณะหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. สุตฺติมะ เธอเห็นว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. สุติมะ เธอเห็นว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. สุติมะ เธอเห็นว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน หรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ...เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา... เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา... เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ... เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ... เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป... เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญูณ... สุติมะ เธอเห็นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๕๕] พ. คู่ก่อนสุติมะ เธอเห็นว่า เพราะชาติดับ ขราและมรณะ จึงดับหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. สุติมะ เธอเห็นว่า เพราะภพดับ ชาติจึงดับหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ...เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ... เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ... เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ... เพราะสพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ... เพราะนามรูปดับ สพายตนะจึงดับ... เพราะวิญญูณดับ นามรูปจึงดับ... เพราะสังขารดับ วิญญูณจึงดับ... เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับหรือ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๕๖] พ. คุณก่อนสุติมะ เธอรู้ที่อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมบรรลุนิติวิธีหลายประการ คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขา ไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นค้ำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์ พระอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์มีอานุภาพมาก ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ บ้างหรือหนอ.

ส. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๕๗] พ. คุณก่อนสุติมะ เธอรู้ที่อยู่เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมได้ยินเสียงสองชนิด คือเสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกล และอยู่ใกล้ ด้วยทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์ ล่วงโสตของมนุษย์บ้างหรือหนอ.

สุ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๕๘] พ. คุณก่อนสุติมะ เธอรู้ที่อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นได้ด้วยใจ คือจิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ ฯลฯ จิตไม่หลุดพ้น ก็รู้ชัดว่าจิตไม่หลุดพ้น บ้างหรือหนอ.

ส. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๕๙] พ. คุณก่อนสุติมะ เธอรู้ที่อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือชาติหนึ่งบ้าง ฯลฯ ย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ บ้างหรือหนอ.

สุ. ไม่ใช่ออย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๐๐] พ. คุณก่อนสุตมะ เชอรู้้อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมเห็น หมู่สัตว์ที่กำลั้งจตุติ ฯลฯ ด้วยทิพยจักขณันบริสุทธิลวงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ซัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม บ้างหรือหนอ.

สุ. ไม่ใช่ออย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๐๑] พ. คุณก่อนสุตมะ เชอรู้้อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมถูกต้อง อรูปวิโมกข์อันสงบ ก้าวล่วงรูปวิโมกข์ทั้งหลาย ด้วยกายบ้างหรือหนอ.

สุ. มีใช่ออย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๐๒] พ. คุณก่อนสุตมะ กำตอบนี้ และการไม่เข้าถึงธรรม เหล่านี้มีอยู่ในเรื่องนี้ ในบัดนี้ เรื่องนี้เป็นอย่างไรแน.

ลำดับนั้นเอง ท่านสุตมะหมอบลงแทบพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเศียรเกล้า ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า โทษได้ตักถึงข้าพระองค์ เท่าที่โง่ เท่าที่หลง เท่าที่ไม่ฉลาด ข้าพระองค์บวชขโมยธรรมในธรรมวินัยที่พระองค์ตรัสดีแล้ว อย่างนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงรับโทษไว้โดยความเป็นโทษ เพื่อความตำรวมต่อไปของข้าพระองค์ด้วยเถิด พระเจ้าข้า.

[๓๐๓] พ. เอาเถิดสุตมะ โทษได้ตักถึงเธอ เท่าที่โง่ เท่าที่หลง เท่าที่ไม่ฉลาด เธอบวชขโมยธรรมในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้วอย่างนี้ เปรียบเหมือนเจ้าหน้าที่จับโจรผู้ประพฤติผิดมาแสดงตัวแก่พระราชา แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ โจรคนนี้ ประพฤติผิดแต่พระองค์ ขอพระองค์จงทรงลงอาชญาตามที่พระองค์ทรงพระประสงค์แก่โจรคนนี้

เถิด พระราชาพึงรับสั่งให้ลงโทษโจรนั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงไปมัดบุรุษนี้ไพล่หลังให้ด้วยเชือกที่เหนียว แล้วเอามัดโคนหัวเสีย พาเที่ยวตระเวนตามถนน ตามทางสี่แยก ด้วยฆ้อง ด้วยกลองเล็ก ๆ ให้ออกทางประตูด้านทักษิณ แล้วจงตัดศีรษะเสียข้างด้านทักษิณของเมือง ราชบุรุษมัดโจรนั้นไพล่หลังอย่างมั่นคง ด้วยเชือกที่เหนียวแล้วเอามัดโคนหัวพาเที่ยวตระเวนตามถนน ตามทางสี่แยก ด้วยฆ้อง ด้วยกลองเล็ก ๆ พาออกทางประตูด้านทักษิณพึงตัดศีรษะเสียข้างด้านทักษิณของเมือง สุติมะเธอจะสำคัญความข้อนั้นเห็นไฉน บุรุษนั้นต้องเสวยทุกข์และโทมนัสอันมีกรรมนั้นเป็นเหตุหรือหนอ.

สุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๐๔] พ. คู่ก่อนสุติมะ บุรุษนั้นต้องเสวยทุกข์และโทมนัสอันมีกรรมนั้นเป็นเหตุ แต่การบวชของเธอผู้ขโมยธรรมในธรรมวินัยที่ตถาคตกล่าวดีแล้วอย่างนี้ นี้ยังมีผลรุนแรงและเผ็ดร้อนกว่านั้น และยังเป็นไปเพื่อวินิบาต แต่เพราะเธอเห็นโทษ โดยความเป็นโทษแล้ว ทำคินตามธรรม เราจึงรับโทษนั้นของเธอ ผู้ใดเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว ทำคินตามธรรม ถึงความสำรวมต่อไป ข้อนี้นี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยะ.

จบสุติมสูตรที่ ๑๐

จบมหาวรรคที่ ๗

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัสดวตาสสูตรที่ ๑	๒. อัสดวตาสสูตรที่ ๒
๓. ปุตตมังสสูตร	๔. อัถติราคสูตร
๕. นกรสูตร	๖. สัมมสสูตร
๗. นพกลาปิยสูตร	๘. โกสัมพีสูตร
๙. อุปยสูตร	๑๐. สุลิมสูตร

อรรถกถาสุลิมสูตรที่ ๑๐

ในสุลิมสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ครุโโต** ความว่า เป็นอันเทวดาและมนุษย์กระทำให้นึกด้วยจิต เหมือนฉัตรหิน. บทว่า **มานโโต** ได้แก่ อันเขาประพตติรักใคร่ด้วยใจ. บทว่า **ปุจิโโต** ได้แก่ อันเขาบูชาด้วยการบูชาด้วยปัจจัย ๔. บทว่า **อปีจิโโต** ได้แก่ อันเขายำเกรงด้วยการประพตติอ่อนน้อม. จริงอยู่มนุษย์ทั้งหลายเห็นพระศาสดาแล้ว ย่อมลงจากคอช้างเป็นต้น ถวายทางลดผ้าจากจะงอยป่า ลูกจากอาสนะถวายบังคม ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่าเป็นผู้อันมนุษย์เหล่านั้นยำเกรงแล้ว. บทว่า **สุลิโม** ได้แก่ บัณฑิตปริพาชกผู้ฉลาดในเวทาศาสตร์ ผู้มีชื่ออย่างนั้น.

บทว่า **เอहि ตู** ความว่า ปริพาชกเหล่านั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมอาศัยชาติและโคตรเป็นต้น ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภก็หาไม่ ที่แท้ทรงเป็นยอดกวี ผู้กัมภีร์คำร้อยกรองประทานแก่พระสวาก เพราะทรงเป็นยอดกวี พระสวากเหล่านั้น เรียนกัมภีร์นั้นน้อยหนึ่งแล้ว กล่าวล้าเป็นต้นว่า อุปนิสินนกกถาข้าง อนุโมทนาบ้าง สรภัญญะบ้าง

แก่อุปัชฌายาททั้งหลาย อุปัชฌายาทเหล่านั้นก็น้อมนำลาภเข้าไป ถ้าพวกเราพึงรู้
อย่างละหน่อย ๆ จากสิ่งที่พระสมณโคดมรู้ เราพึงใส่ลัทธิของตนใน
คัมภีร์นั้น กล่าวแก่อุปัชฌายาททั้งหลาย ต่อแต่นั้นเราพึงเป็นผู้มีลาภมากกว่า
สาวกเหล่านั้น ใครเล่าจักบวชในสำนักพระสมณโคดมแล้ว สามารถเรียน
ได้ฉับพลันทีเดียว. ปริพาชกเหล่านั้น คิดอย่างนี้แล้ว เห็นว่าสุสมิยะเป็น
ผู้ฉลาด จึงเข้าไปหาแล้วกล่าวอย่างนั้น.

บทว่า เยนายสุมา อานนุโท เตนุปลงฺกมิ ทามว่า เพราะเหตุไร
สุสมิยะปริพาชกจึงเข้าไปหา. ได้ยินว่า สุสมิยะปริพาชกมีความคิดอย่างนี้ว่า เรา
ไปสำนักใครหนอ จึงจักสามารถได้ธรรมโดยฉับพลัน. แต่แต่นั้น จึงคิดว่า
พระสมณโคดม ผู้มากด้วยอำนาจคือความเคารพ ผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่ง
ความนิยม ใคร ๆ ไม่อาจจะเข้าเฝ้าในเวลาอันไม่สมควร แม้ชนเหล่าอื่น
เป็นอันมากมีกษัตริย์เป็นต้น ย่อมเข้าเฝ้าพระสมณโคดม ในสมัยเมื่อนั้น
ใครก็ไม่อาจจะเข้าเฝ้าได้ แม้บรรดาพระสาวกของพระองค์ พระสารีบุตร
ผู้มีปัญญามาก ทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะในวิปัสสนาลักษณะ พระมหา-
โมคคัลลานะ ทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะในสมาธิลักษณะ. พระมหากัสสปะ
ทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะฝ่ายทรงไว้ซึ่งรุดงคคุณ พระอนุรุทธ ทรงตั้งไว้
ในเอตทัคคะฝ่ายมีจักขุทิพย์ พระปุลณณมันตานีบุตร ทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะ
ฝ่ายพระธรรมกถึก พระอุบาลีเถระ ทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะฝ่ายทรงไว้ซึ่ง
พระวินัย ส่วนพระอานนทนี่เป็นพหูสูต ทรงพระไตรปิฎก แม้พระศาสดา
ก็ทรงนำเทศนาที่ตรัสแล้วในที่นั้น ๆ มาตรัสแก่พระอานนทนี่อีก ทรง
ตั้งไว้ในเอตทัคคะ ๕ ตำแหน่ง ท่านได้พร ๘ ประการ ประกอบด้วยอัจฉริย-
อภิญญาธรรม ๔ ประการ เราเข้าไปหาท่าน จักสามารถได้ธรรมโดยฉับพลัน

ฉะนั้น สุสิมปริพาชกจึงเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่.

บพว่า เยน ภควา เตนูปสงุมมิ ความว่า ถามว่า เพราะเหตุไร
จึงนำเข้าไปหา ตอบว่า ได้ยินว่า พระอานนท์ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า
สุสิมปริพาชกนี้เป็นเจ้าลัทธิแผนกหนึ่งในลัทธิเดียรฉิย เทียบปฏิญาณว่าเรา
เป็นศาสดา ครั้นบวชแล้ว แม้เมื่อไม่ได้คำสอนก็ยังพยายาม ทั้งเราก็ไม่รู้
อริยาศัยของท่าน พระศาสดาจักทรงทราบ ฉะนั้น จึงพาท่านเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ.

บพว่า เตนหานนุท สุสิมัม ปพพาเชธ ความว่า ได้ยินว่า
พระศาสดามีพระดำริว่า ปริพาชกนี้เทียบปฏิญาณในลัทธิของเดียรฉิยว่า
เราเป็นศาสดาเจ้าลัทธิแผนกหนึ่ง ได้ยินว่า ท่านกล่าวว่า เราปรารถนาจะ
ประพฤติมรรคพรหมจรรย์ในศาสนานี้ ท่านเลื่อมใสในเราหรือในสาวกของ
เรา หรือเลื่อมใสในธรรมกถาของเราหรือของสาวกของเรา ครั้นทรงทราบ
ว่า ท่านไม่มีความเลื่อมใสแม้ในฐานะเดียว ทรงตรวจดูว่า ผู้นี้บวชด้วย
ตั้งใจว่า จักขโมยธรรมในศาสนาของเรา ฉะนั้น การมาของเขาจึงไม่
บริสุทธิ์ ผลสำเร็จเป็นเช่นไรหนอ ทรงทราบว่า ถึงท่านจะบวชด้วย
ตั้งใจว่าจักขโมยธรรมก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านพยายาม ๒-๓ วันเท่านั้น
ก็จักบรรลुพระอรหัต จึงตรัสว่า เตนหานนุท สุสิมัม ปพพาเชธ ดังนี้.

บพว่า อญญา พุยาถตา โหติ ความว่า ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้น
เรียนพระกัมมัฏฐานในสำนักพระศาสดา อยู่จำพรรษาตลอดไตรมาส เพียร
พยายามอยู่ ได้บรรลुพระอรหัตภายในไตรมาสนั่นเอง. ภิกษุเหล่านั้น
คิดว่า เราจักกราบทูลคุณที่ท่านได้แล้วแต่พระศาสดา ทำปริสุทธปวารณา
แล้วเก็บงำเสนาสนะ มาเฝ้าพระศาสดา กราบทูลคุณที่ท่านได้ ซึ่งท่านหมาย

เอาคำที่กล่าวไว้แล้วนั้น.

ก็บทว่า **อณฺญา** เป็นชื่อของพระอรหันต์. บทว่า **พฺยากตา** แปลว่า กราบทูลแล้ว. บทว่า **อสุโสติ** ความว่า ได้ยินว่า ท่านเจียโสตลงสดับ ไปยังที่ที่ภิกษุเหล่านั้นอยู่ ประสงค์จะฟังถ้อยคำนั้น ๆ จึงเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่. ถามว่า เข้าไปหาทำไม. ได้ยินว่า ท่านสดับเรื่องนั้นแล้วจึงคิดดังนี้ว่า ขึ้นชื่อว่าพระอรหันต์ผล เป็นปริมาณในพระศาสนา นี้ ชะรอยว่ากำมือคือความรู้ของอาจารย์จักเป็นสาระ เพราะฉะนั้น จึงเข้าไปหา.

บทว่า **อนกฺวิหิตํ** แปลว่า มีหลายอย่าง. บทว่า **อิทฺธิวิธึ** ได้แก่ ส่วนแห่งฤทธิ์. ด้วยบทว่า **อาวิภาวํ ติโรภาวํ** ท่านถามว่า พวกท่านสามารถทำสิ่งที่ปรากฏให้หายไป [หายตัว] ทำสิ่งที่หายไปให้ปรากฏได้ หรือ [ปรากฏตัว]. บทว่า **ติโรกฺขุทฺ** แปลว่า นอกฝา. แม้ภายนอกเขาที่นั่งนี้แหละ บทว่า **อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ** แปลว่า ผุดขึ้นและตกลง. บทว่า **ปลฺลลงเกน** แปลว่า ด้วยการนั่งขัดสมาธิ. ด้วยบทว่า **กมถ** ท่านถามว่า พวกท่านสามารถที่จะนั่งหรือยึดเอาได้หรือ. บทว่า **ปกฺกิสฺสกุโณ** แปลว่า นกที่มีปีก. ในข้อนี้ มีความสังเขปเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดาร ฟังทราบนัยแห่งการพรรณนาอิทธิวิธญาณนี้ และทิพยโสต เป็นต้นนอกจากนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้วในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค.

บทว่า **สนฺตา วิโมกฺขา** ความว่า อรูปวิโมกข์ ชื่อว่าสงบ เพราะสงบองค์ และเพราะสงบอารมณ์. บทว่า **กาเยนฺ สุสิตฺวา** ได้แก่ ถูกต้องคือได้ด้วยนามกาย. ด้วยคำว่า **ปลฺยาวิมุตฺตา โข มยํ อาวุโส.** ท่านแสดงว่า อาวุโส พวกเราเป็นผู้เฟื่องฉาน เป็นสุขกวีปีสสก หลุดพ้น

ด้วยสักว่าปัญญาเท่านั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร ภิกษุเหล่านั้นจึงกล่าวอย่างนี้
ว่า อาชานนุยยาสิ วา ตุวั อาวุโส สุตฺติม น วา ตุวั อาชานนุยยาสิ
ดังนี้. เพราะเล่ากันมาว่า ภิกษุเหล่านั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเรา
ไม่สามารถจะยึดอรรถาธิบายของสุตฺติมภิกษุนี้กล่าวได้ สุตฺติมภิกษุนี้ถามพระทศพล
อีก จึงจกหมดความสงสัย. บทว่า **ชมฺมฏฺฐิตินาณํ** ได้แก่วิปัสสนาญาณ.
วิปัสสนาญาณนั้นเกิดขึ้นก่อน. บทว่า **นิพฺพานเณณ** ได้แก่มรรคญาณ
ที่เป็นไปในที่สุดแห่งวิปัสสนาที่เคยประพฤติ. มรรคญาณนั้นเกิดขึ้นภายหลัง
ฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสอย่างนั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าววว่า อาชานนุยยาสิ วา เป็นต้น.

แก้ว่า เพื่อแสดงการเกิดขึ้นแห่งญาณอย่างนี้แม้เว้นสมาธิ. ความจริง
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอธิบายไว้ดังนี้ว่า คุณก่อนสุตฺติมะ มรรคก็ตาม ผล
ก็ตาม ไม่ใช่เป็นผลของสมาธิ ไม่ใช่เป็นอานิสงส์ของสมาธิ ไม่ใช่เป็น
ความสำเร็จของสมาธิ แต่มรรคหรือผลนี้ เป็นผลของวิปัสสนา เป็น
อานิสงส์ของวิปัสสนา เป็นความสำเร็จของวิปัสสนา ฉะนั้น ท่านจะรู้ก็ตาม
ไม่รู้ก็ตาม ที่แท้ชมฺมฏฺฐิตินาณเป็นญาณในเบื้องต้น ญาณในพระนิพพาน
เป็นญาณภายหลัง.

บัดนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทราบว่า ท่านสุตฺติมะนั้นควรจะแทง
ตลอด เมื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องไตรลักษณ์ จึงตรัสว่า ตํ กิ
มณฺเฑลฺลิตํ สุตฺติม รูปํ นิจุจํ วา อนิจุจํ วา คุณก่อนสุตฺติมะ เธอจะสำคัญ
ความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ดังนี้ เป็นต้น. ก็ในเวลาจบ
เทศนาเรื่องไตรลักษณ์ พระเถระบรรลुพระอรหัต. บัดนี้ **พระผู้มี
พระภาคเจ้า**เมื่อจะทรงยกขึ้นซึ่งความพยายามของพระเถระนั้น จึงตรัสว่า

ชาติปัจจุยา ชรามานุติ สุสิม ปสุสสิ คุณ่อนสุสิมะ เธอเห็นว่า
เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะหรือ ดังนี้ เป็นต้น. ถามว่า
เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปรารภคำนี้ว่า อปี นุ ตฺวํ สุสิม
ดังนี้. แก้วว่า เพื่อทรงกระทำให้ปรากฏแก่เหล่าภิกษุสุกขวิปัสสกผู้ฟังฉาน.
ก็ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ว่า มิใช่เธอผู้เดียวเท่านั้นที่เป็นผู้ฟังฉาน เป็นสุกข-
วิปัสสก แม้ภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน. คำที่เหลือในบท
ทั้งปวง ปรากฏแล้วทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสุสิมสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาหาวรรคที่ ๗

สมณพราหมณวรรคที่ ๘

๑. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณะหรือพราหมณ์ ไม่รู้ชรามรณะ

[๓๐๕] ข้าพเจ้าสดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

[๓๐๖] ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย
มาแล้วตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่า
หนึ่ง ไม่รู้ชราและมรณะ ไม่รู้เหตุเกิดชราและมรณะ ไม่รู้ความดับชรา
และมรณะ ไม่รู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับชราและมรณะ สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือ
ไม่ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น
จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเห็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความ
เป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ไม่ได้.

[๓๐๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะก็ดี หรือพราหมณ์ก็ดี
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ชราและมรณะ ย่อมรู้เหตุเกิดชราและมรณะ
ย่อมรู้ความดับชราและมรณะ ย่อมรู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับชราและ
มรณะ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่
สมณะ ย่อมได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่าน
เหล่านั้นย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะและประโยชน์

แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึง
ได้อยู่.

จบปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๑

๒. ทุตติยสมณพราหมณสูตร- ๑๑. เอกาทสมสมณพราหมณสูตร

[๓๐๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชาติ ๑ ล ๑ ไม่รู้ภพ... ไม่รู้
อุปาทาน... ไม่รู้ตัณหา... ไม่รู้เวทนา... ไม่รู้ผัสสะ... ไม่รู้สพายตนะ...
ไม่รู้นามรูป... ไม่รู้วิญญาน... ไม่รู้สังขาร... ไม่รู้เหตุเกิดสังขาร ไม่รู้
ความดับสังขาร ไม่รู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับสังขาร สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้น ย่อมไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่ได้รับ
สมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้นจะทำให้แจ้ง
ซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์
ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ไม่ได้.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ย่อมรู้ชาติ ๑ ล ๑ ย่อมรู้ภพ... ย่อมรู้อุปาทาน... ย่อมรู้ตัณหา... ย่อมรู้
เวทนา... ย่อมรู้ผัสสะ... ย่อมรู้สพายตนะ... ย่อมรู้นามรูป... ย่อมรู้
วิญญาน... ย่อมรู้สังขาร ย่อมรู้เหตุเกิดแห่งสังขาร ย่อมรู้ความดับแห่ง
สังขาร ย่อมรู้ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขาร สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้น ย่อมได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และย่อมได้รับ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 388

สมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้ง
ซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ และประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์
ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งตนเองในปัจจุบันเข้าถึงได้อยู่.

จบเหตุยสมณพราหมณสูตร ถึงเอกาทสมสมณพราหมณสูตร

จบสมณพราหมณวรรคที่ ๘

หัวข้อแห่งสมณพราหมณวรรคที่ ๘ ... พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ปัจฉยาการ ๑๑ โดยจำแนกอริยสัจ ๔ ในปัจฉยาการหนึ่ง ๆ [ว่าเป็นสูตร
หนึ่ง ๆ].

หัวข้อแห่งวรรค:- ๑. พุทธวรรค ๒. อาหารวรรค
๓. ทสพลวรรค ๔. กพารชัตตยวรรค ๕. กหปติวรรค
๖. ทุกขวรรค ๗. มหาวรรค ๘. สมณพราหมณวรรค.

อรรถกถาสมณพราหมณวรรคที่ ๘

ในสมณพราหมณวรรค ท่านแบ่งบทหนึ่ง ๆ ในชราและมรณะ
เป็นคั่นออกเป็นสูตรหนึ่ง ๆ รวมเป็น ๑๑ สูตร มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสมณพราหมณวรรคที่ ๘

อันตรเปยยาลที่ ๕

ว่าด้วยบุคคลไม่รู้ไม่เห็นชราและมรณะตามความเป็นจริง

๑. สัตถุสูตร

[๓๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ฯ ล ฯ ณ ที่นั้นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นชราและมรณะตามความเป็นจริง พึงแสวงหาครุ เพื่อความรู้
ในชราและมรณะตามความเป็นจริง บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นเหตุเกิดแห่งชราและมรณะตาม
ความเป็นจริง พึงแสวงหาครุ เพื่อความรู้ในเหตุเกิดแห่งชราและมรณะตามความเป็นจริง
บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นความดับแห่งชราและมรณะตามความเป็นจริง พึงแสวง
หาครุ เพื่อความรู้ในความดับแห่งชราและมรณะตามความเป็นจริง บุคคลเมื่อไม่รู้
ไม่เห็นปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะตามความเป็นจริง พึงแสวงหาครุ
เพื่อความรู้ในปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะตามความเป็นจริง.

[เปยยาลแห่งบาลีประเทศทั้งปวงอย่างนี้]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นชาติตามความเป็นจริง...
เมื่อไม่รู้ไม่เห็นภพตามความเป็นจริง... เมื่อไม่รู้ไม่เห็นอุปาทานตามความเป็นจริง...
เมื่อไม่รู้ไม่เห็นต้นเหตุตามความเป็นจริง ... เมื่อไม่รู้ไม่เห็นเวทนาตามความเป็นจริง...
เมื่อไม่รู้ไม่เห็นผัสสะตามความเป็นจริง... เมื่อไม่รู้ไม่เห็นสพพัตถะตามเป็น
จริง... เมื่อไม่รู้ไม่เห็นนามรูปตามความเป็นจริง... เมื่อไม่รู้ไม่เห็น
วิญญาณตามความเป็นจริง... เมื่อไม่รู้ไม่เห็นสังขารทั้งหลายตามความเป็นจริง
พึงแสวงหาครุ เพื่อความรู้ในสังขารทั้งหลายตามความเป็นจริง เมื่อไม่เห็น
เหตุเกิดแห่งสังขารตามความเป็นจริง พึงแสวงหาครุ เพื่อความรู้ในเหตุเกิด

แห่งสังขารตามเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นความดับแห่งสังขารตามเป็นจริง
ฟังแสงหาครู เพื่อความรู้ความดับแห่งสังขารตามเป็นจริง เมื่อไม่รู้
ไม่เห็นปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขารตามเป็นจริง ฟังแสงหาครู
เพื่อความรู้ในปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขารตามเป็นจริง.

[ฟังกระทำกิจในอริยสัจ ๔ แห่งปัจฉยาการทั้งปวง เป็นสูตรหนึ่ง ๆ]

๒. สูตรที่ ๒-๑๒

[๓๑๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นชราและมรณะ
ตามเป็นจริง ฟังกระทำความศึกษาเพื่อความรู้ในชราและมรณะตามเป็น
จริง.

[แปลยาลอย่างนี้ ฟังกระทำอันเป็นไปสัจจะ ๔]

ฟังกระทำความเพียร... ฟังกระทำฉันทะ... ฟังกระทำความ
อุตสาหะ... ฟังกระทำความไม่ย่อท้อ... ฟังกระทำความเพียรแผดเผา
กิเลส... ฟังกระทำความเป็นผู้กล้า... ฟังกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อ...
ฟังกระทำสติ... ฟังกระทำสัมปชัญญะ... ฟังกระทำความไม่ประมาท...
ดังนี้แล.

จบอันตรเปยยาลที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สัตถุสูตร	๒. นขลิกขาสสูตร	๓. โยคสูตร
๔. ฉันทสูตร	๕. อุตโสฬหิสูตร	๖. อัมปปฏิวานิยสูตร
๗. อาตัมปสูตร	๘. วิริยสูตร	๙. สาดัจจสูตร
๑๐. สติสูตร	๑๑. สัมปชัญญสูตร	๑๒. อัมปมาทสูตร

จบอันตรเปยยาอันเป็นหัวข้อพระสูตร

เบื้องต้นมีหัวข้อพระสูตร ๑๒ หัวข้อ รวมเป็น ๑๓๒ สูตรที่เปยยา
ในระหว่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยสังขะ ๔.

จบหัวข้อในอันตรเปยยาทั้งหลาย.

อันตรเปยยาลวรรคที่ ๕

อรรถกถาสัตถสูตรเป็นต้น

เบื้องต้นนี้ ๑๒ สูตรที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า สตุถา ปริเย-
สิตพุโพ ดังนี้ ชื่อว่า อันตรเปยยาลวรรค. พระสูตรทั้งหมดนั้น
ท่านกล่าวตามอรรถาธิบายของเวไนยบุคคลผู้ตรัสรู้โดยประการนั้น ๆ. ในบท
เหล่านั้น. บทว่า สตุถา ได้แก่ผู้เป็นพระพุทธรเจ้าก็ตาม พระสาวกก็ตาม
ซึ่งเป็นที่อาศัยของผู้ได้มรรคญาณ นี้ชื่อว่าศาสดา ศาสดานั้นพึงแสวงหา.
บทว่า ลิกขวา กรณียา ได้แก่พึงทำสิกขาทั้ง ๓ อย่าง. บรรดาโยคะเป็น
ต้น บทว่า โยโค ได้แก่การประกอบ. บทว่า จนุโท ได้แก่ความ
พอใจในกุศล คือความเป็นผู้ใคร่จะทำ. บทว่า อุตฺโตสุพุหิ ได้แก่ความ
เพียรที่มีประมาณยิ่งที่ทนต่อสิ่งทั้งปวง. บทว่า อปฺปฏฺฐวานิ แปลว่า
ไม่ถอยกลับ. บทว่า อาตปฺปํ ได้แก่ความเพียรอันทำกิเลสให้ร้อนทั่ว
คือวิริยะนั่นเอง. บทว่า สาทจฺจํ ได้แก่การกระทำเป็นไปติดต่อกัน.
บทว่า สติ ได้แก่สติที่กำหนดสังขะ ๔ เป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจชรา
และมรณะเป็นต้น. บทว่า สมฺปชยฺถ ได้แก่ญาณเช่นนั้นแหละ.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 392

บทว่า **อปฺปมาโท** ได้แก่ความไม่ประมาทในการเจริญสัจจะ. คำที่เหลือ
ในบททั้งปวงมีอรรถง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอันตรเปยยาที่ ๕

อภิสมยวรรคที่ ๑๐

๑. นขลิวาสูตร

ว่าด้วยเปรียบเทียบทุกข์ที่เหลือเท่าฝุ่นติดปลายเล็บ

[๓๑๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเอาปลายพระนขาซ้อนฝุ่นขึ้นเล็กน้อย แล้วตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ฝุ่นประมาณน้อยนี้ที่เราเอาปลายเล็บซ้อนขึ้น กับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากันหนอ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่นี้แหละมากกว่า ฝุ่นประมาณเล็กน้อยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเอาปลายพระนขาซ้อนขึ้นมีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่แล้ว ฝุ่นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเอาปลายพระนขาซ้อนขึ้นมีประมาณน้อย ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐

[๓๑๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน ความทุกข์ทั้งหมดไป สิ้นไปนี้แหละ ของบุคคลผู้เป็นพระอริยสาวก สมบูรณ์ด้วย ทิฎฐิ ตรีสรูแล้ว มีมากกว่า ส่วนที่เหลือมีประมาณน้อย ความทุกข์เป็นสภาพยิ่งใน ๗ อตภาพ เมื่อเทียบเข้ากับกองทุกข์ทั้งหมดสิ้นไปอันมีในก่อน ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย การตรัสรู้ธรรมให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้แล การได้ธรรม-
จักขุให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบนขลิวาสสูตรที่ ๑

อภิสมยวรรคที่ ๑๐

อรรถกถานขลิวาสสูตรที่ ๑

อภิสมยวรรค นขลิวาสสูตรที่ ๑ มีวินิจัยดังต่อไปนี้

บทว่า นขลิวาส ความ ที่ปลายเล็บซึ่งพ้นจากที่มีเนื้อ จริงอยู่
ชื่อว่าปลายเล็บเป็นของใหญ่สำหรับโลกิยชน แต่สำหรับพระศาสดาเป็น
ของละเอียดเหมือนปลายดอกอุบลแดง ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นฝุ่นจะตั้ง
อยู่ที่ปลายเล็บนั้นได้อย่างไร. ตอบว่า ตั้งอยู่ได้ด้วยแรงอธิษฐาน. ด้วยว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะให้เขารู้เนื้อความ จึงทรงให้ฝุ่นนั้น
ตั้งอยู่ที่ปลายเล็บด้วยแรงอธิษฐาน. บทว่า สติมม กถ ความว่า แบ่งฝุ่น
ในแผ่นดินใหญ่เป็น ๑๐๐ ส่วน พึงถือเอาจาก ๑๐๐ ส่วนนั้นเพียง ๑ ส่วน.
ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า อภิสมตาวิน ได้แก่ผู้ตรัสรู้หรือริยสัจด้วยปัญญา
แม้ข้างหน้าตั้งอยู่. บทว่า ปุริมม ทุกขกขนุชฺช ปริกขิณฺณ ปริยาทินุณฺณ อุปนิชาย
ความว่า เทียบกองทุกข์ที่ตรัสไว้ที่แรกอย่างนี้ว่า ทุกข์นี้แหละ คือที่สิ้น
ไปแล้วมีมากกว่า อธิบายว่า อยู่ในสำนักของท่าน พิจารณาอยู่ด้วยญาณ
โดยเว้นกองทุกข์ที่มากกว่านั้น ในสำนักของภิกษุอื่น ถามว่า ก็ในที่นี้ที่
ชื่อว่าทุกข์มีในก่อนเป็นไฉน ทุกข์ที่สิ้นไปเป็นไฉน ทุกข์ที่พึงเกิดขึ้น
เพราะไม่อบรมปฐมมรรคเป็นไฉน ทุกข์ที่พึงเกิดขึ้นในอรรถภาพทั้ง ๗ ใน

อธิบาย และในทีใดทีหนึ่ง ตั้งต้นแต่ปฏิสนธิที่ ๘ ไป. ทุกข์ทั้งหมดนั้น
พึงทราบว่าเป็นปริกษิตทุกข์-ทุกข์ที่สิ้นไป. บทว่า สตุตถุขตุตฺถุ แปลว่า
๗ ครั้ง. อธิบายว่า ในอรรถภาพทั้ง ๗. ด้วยบทว่า ปรมตา ท่านแสดงว่า
นี่เป็นประมาณยิ่งของทุกข์นั้น. บทว่า มหตุถิโย ได้แก่ให้สำเร็จประ-
โยชน์ใหญ่.

จบอรรถกถานขลิขาสูตที่ ๑

๒. โปกขรณีสูต

ว่าด้วยเปรียบเทียบทุกข์ที่เหลือเหมือนน้ำที่วิดด้วยปลายหญาคา

[๓๑๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สระโปกขรณียาว ๕๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ ลึก ๕๐ โยชน์ มีน้ำเต็ม
เสมอขอบ กาคิมกินได้ บุรุษพึงวิดน้ำขึ้นจากสระโปกขรณีนั้นด้วยปลาย
หญาคา เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำที่บุรุษวิดขึ้นด้วย
ปลายหญาคาก็ดี น้ำในสระโปกขรณีกีดี ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลาย
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในสระโปกขรณีนี้นั้นแหละมากกว่า
น้ำที่บุรุษวิดขึ้นด้วยปลายหญาคามิประมาณน้อย น้ำที่บุรุษวิดขึ้นด้วย
ปลายหญาคาเมื่อเทียบกันเข้ากับน้ำในสระโปกขรณี ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐
เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๑๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน ความทุกข์ที่
หมดไป สิ้นไปนี้แหละ ของบุคคลผู้เป็นพระอริยสาวก สมบูรณ์ด้วย

ทิฏฐิ ตรีสรูแล้ว เป็นทุกข์มากกว่า ส่วนที่เหลือผู้มีประมานน้อย
ความที่ทุกข์เป็นสภาพยิ่งใน ๗ อัศภาพ เมื่อเทียบเข้ากับกองทุกข์ทั้งหมดไป
สิ้นไปอันมิในก่อน ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่
๑๐๐,๐๐๐ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การตรัสรู้ธรรมให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่
อย่างนี้แล การได้ธรรมจักษุให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบโปกขรณีสสูตรที่ ๒

อรรถกถาโปกขรณีสสูตรที่ ๒

ในโปกขรณีสสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โปกขรณิ ได้แก่บึง. บทว่า อุพเพเชน ได้แก่เพราะลี้ก.
บทว่า สมตติตติกา ได้แก่เสมอขอบปาก. บทว่า กากเปยฺยา ความว่า
กาอยู่ที่ฝั่งใหญ่ สามารถจะหย่อนจะงอยปากลงไปดื่มเองตามปกติได้.

จบอรรถกถาโปกขรณีสสูตรที่ ๒

๓. ปฐมสัมภเวชอุทกสูตร

ว่าด้วยแม่น้ำ ๕ สาย ไหลมาบรรจบกัน

[๓๑๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
แม่น้ำใหญ่เหล่านี้คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหิ ไหลมาบรรจบกัน
บุรุษพึงชักน้ำขึ้นสองสามหยาดจากที่นั่น เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน น้ำสองสามหยาดที่บุรุษชักขึ้นแล้วก็ดี น้ำในที่บรรจบกันก็ดี

ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในที่นี้บรรจบกันนี้แหละมากกว่า หยาดน้ำสองสามหยาดที่บรูษวัคขึ้นแล้ว มีประมาณน้อย หยาดน้ำสองสามหยาดที่บรูษวัคขึ้นแล้วเมื่อเทียบเข้ากับ น้ำในที่บรรจบกัน ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๑๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯลฯ การได้ธรรมจักขุให้สำเร็จประโยชน์อย่างนี้.

จบปฐมสัมมเลขอุทกสูตรที่ ๓

อรรถกถापฐมสัมมเลขอุทกสูตรที่ ๓

ในปฐมสัมมเลขอุทกสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ยตุลิตมา ความว่า แม่น้ำใหญ่เหล่านี้ ในที่แยกกันใด
บทว่า สันนุทตติ ความว่า ไหลไปโดยชอบ. บทว่า สเมนุติ ได้แก่
มาบรรจบกัน. บทว่า เทว วา ตีณิ วา แปลว่า ๒ หรือ ๓. บทว่า
อุทกมุสตีตานิ ได้แก่หยาดน้ำ. บทว่า สมุเลขุชอุทกั ได้แก่น้ำในที่แยก
กับแม่น้ำอื่น ๆ.

จบอรรถกถापฐมสัมมเลขอุทกสูตรที่ ๓

๔. ทุตติยสัมมเลขอุทกสูตร

ว่าด้วยแม่น้ำ ๕ สาย

[๓๑๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า พวกก่อนภิกษุทั้งหลาย
แม่น้ำใหญ่เหล่านี้คือ กงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหิ ไหลมาบรรจบกัน
แม่น้ำนั้นทั้งหมดไป ลื่นไป ยังเหลืออยู่สองสามหยาด เธอทั้งหลายจะ
สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำในที่บรรจบกันซึ่งหมดไป ในรูป กับน้ำ
ที่ยังเหลืออยู่สองสามหยาด ไหลจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในที่บรรจบกันซึ่งหมดไป ลื่นไปนี้แหละมาก
กว่า น้ำที่ยังเหลืออยู่สองสามหยาดมีประมาณน้อย น้ำที่เหลืออยู่สองสาม
หยาดเมื่อเทียบเข้ากับน้ำในที่บรรจบกัน ซึ่งหมดไป ลื่นไปแล้ว ไม่เข้า
ถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๑๘] พวกก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯ การ
ได้ธรรมจักกัทำให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบสัมภะชอุทกสูตรที่ ๔

อรรถกถาสัมภะชอุทกสูตรที่ ๔

สัมภะชอุทกสูตรที่ ๔ ง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาสัมภะชอุทกสูตรที่ ๔

๕. ปฐมปฐวีสูตร

ว่าด้วยบุรุษวางก้อนดิน ๗ ก้อนไว้ที่แผ่นดินใหญ่

[๓๑๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
บุรุษพึงวางก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนไว้ที่แผ่นดินใหญ่ เธอจะ
สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่บุรุษวาง
ไว้กับแผ่นดินใหญ่ ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่นี้แหละมากกว่า ก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา
๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้มีประมาณน้อย ก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่
บุรุษวางไว้ เมื่อเทียบเข้ากับแผ่นดินใหญ่ ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่
๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้นินใด.

[๓๒๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯ การ
ได้ธรรมจักกฐให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบปฐมปฐวิสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐวิสูตร

ในปฐมปฐวิสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มหาปรวิยา ความว่า ยกขึ้นไว้บนแผ่นดินใหญ่ภายใน
จักรวาล. บทว่า โกลฐุจิมตฺตโย ได้แก่ประมาณเท่าเมล็ดกระเบา. บทว่า
คฺคพิกา ได้แก่ก้อนดินเหนียว. บทว่า อุปนิกฺขิเปยฺย ความว่า พึงวาง
ไว้ในที่หนึ่ง.

จบอรรถกถापฐวิสูตรที่ ๕

๖. ทุติยปฐวิสูตร

ว่าด้วยแผ่นดินใหญ่

[๓๒๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย . . . แล้วได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แผ่นดินใหญ่พึงถึงความหมดไป สิ้นไป เหลือก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อน เธอทั้งหลายสำคัญความข้อนั้นเป็นโณน แผ่นดินใหญ่ที่หมดไป สิ้นไป กับก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่ ไหนจะมากกว่ากัน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่ที่หมดไป สิ้นไปนี้แหละมากกว่า ก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่ มีประมาณน้อย ก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่เมื่อเทียบเข้ากับแผ่นดินใหญ่ที่หมดไป สิ้นไป ย่อมไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๒๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯลฯ การได้ธรรมจักกัทำให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบทุติยปฐวิสูตรที่ ๖

๗. ปฐมสมุททสูตร

ว่าด้วยบุรุษวิกน้ำสองสามหยาดขึ้นจากมหาสมุทร

[๓๒๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษวิกน้ำสองสามหยาดขึ้นจากมหาสมุทร เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำสองสามหยาดที่บุรุษวิกขึ้นแล้วกับน้ำในมหาสมุทร ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในมหาสมุทรนี้แหละมากกว่า น้ำสองสามหยาดที่บุรุษวิกขึ้นแล้วมีประมาณน้อย น้ำสองสามหยาดที่บุรุษวิกขึ้นแล้ว เมื่อเทียบกันเข้ากับน้ำในมหาสมุทรไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๒๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯ การได้ธรรมจักกัทำให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบปฐมสมุททสูตรที่ ๗

๘. ทุตติยสมุททสูตร

ว่าด้วยน้ำในมหาสมุทร

[๓๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

มหาสมุทรพึงถึงการหมดไป ลึนไป ยังเหลือน้ำอยู่สองสามหยาด เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำในมหาสมุทรที่หมดไป ลึนไป กับน้ำสองสามหยาดที่ยังเหลืออยู่ ไหนจะมากกว่ากัน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในมหาสมุทรที่หมดไป ลึนไปนี้แหละมากกว่า น้ำสองสามหยาดที่เหลืออยู่มีปริมาณน้อย น้ำสองสามหยาดที่เหลืออยู่เมื่อเทียบกันเข้ากับน้ำในมหาสมุทรที่หมดไป ลึนไป ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๒๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯ การได้ธรรมจักกัทำให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบทุกขสมุททสูตรที่ ๘

๕. ปฐมปัพพตูปมสูตร

ว่าด้วยวางก้อนหิน ๗ ก้อนที่ภูเขาคิมวันต์

[๓๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษพึงวางก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ๗ ก้อนไว้ที่ขุนเขาคิมวันต์ เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้ที่ขุนเขาคิมวันต์ ไหนจะมากกว่ากัน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขุนเขาคิมวันต์นี้แหละมากกว่า ก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้มีปริมาณน้อย ก้อนหิน

เท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ๗ ก่อนที่บุรุษวางไว้เมื่อเทียบเข้ากับขุนเขาหิมวันต์
ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๒๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯ การ
ได้ธรรมจักกัทำให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบปฐมปัพพตูปมสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยปัพพตูปมสูตร

ว่าด้วยวางก้อนหิน ๗ ก้อนไว้ที่ภูเขาหิมวันต์

[๓๒๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ขุนเขาหิมวันต์พึงถึงความหมดไป สิ้นไป ยังเหลือก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์
ฝักกาดอยู่ ๗ ก้อน เธอทั้งหลายจะสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน ขุนเขาหิมวันต์
ที่หมดไป สิ้นไป กับก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่
ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขุนเขาหิมวันต์ที่หมดไป สิ้นไปนี้แหละมากกว่า ก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์
ฝักกาด ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่มีประมาณน้อย ก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์
ฝักกาด ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่เมื่อเทียบเข้ากับขุนเขาหิมวันต์ที่หมดไป สิ้น
ไปไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๓๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ความทุกข์
หมดไป สิ้นไปนี้แหละของบุคคลผู้เป็นพระอริยสาวก สมบูรณ์ด้วยทิฐิ

ตรัสรู้แล้ว มีมากกว่า ส่วนที่เหลือมีประมาณน้อย ความทุกข์ที่เป็น
สภาพยิ่งใน ๗ อรรถภาพเมื่อเทียบกับกองทุกข์ทั้งหมดไป สิ้นไป ไม่เข้าถึง
เสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
การตรัสรู้ธรรมให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้.

จบพุทธบัญญัติปฐมสูตรที่ ๑๐

๑๑. ตติยปัจพตูปมสูตร

ว่าด้วยวางก้อนหิน ๗ ก้อนไว้ที่เขาสิเนรุ

[๓๑๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
บุรุษพึงวางก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนไว้ที่เขาสิเนรุ เธอทั้งหลาย
จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษ
วางไว้กับเขาสิเนรุ ไหนจะมากกว่ากัน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เขาสิเนรุนี้แหละมากกว่า ก้อนหินเท่าเมล็ด
ถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้มีประมาณน้อย ก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว
๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้เมื่อเทียบเข้ากับเขาสิเนรุ ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐
เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐ เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ แม้ฉันใด.

[๓๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้น
เหมือนกันแล การบรรลुकุณวิเศษแห่งอัญญเดียรถีย์สมณพราหมณ์และ

ปริพาชก เมื่อเทียบกับการบรรลุโศคาปัตติมรรคแห่งบุคคลผู้เป็นพระ
อริยสาวก สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๐๐ เสี้ยวที่ ๑,๐๐๐
เสี้ยวที่ ๑๐๐,๐๐๐ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ มีอริยมหาคุณอย่างนี้ มี
อภิญญาใหญ่อย่างนี้.

จบตติยปัพพตูปมสูตรที่ ๑๑

จบอภิสมยวรรคที่ ๑๐

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. นขสิขาสูต	๒. โปกขรณีสูต
๓. ปฐมสัมภเวชอุทกสูตร	๔. ทุตติยสัมภเวชอุทกสูตร
๕. ปฐมปฐวีสูต	๖. ทุตติยปฐวีสูต
๗. ปฐมสมุททสูต	๘. ทุตติยสมุททสูต
๙. ปฐมปัพพตูปมสูตร	๑๐. ทุตติยปัพพตูปมสูตร
๑๑. ตติยปัพพตูปมสูตร	

จบอภิสมยสังยุตที่ ๑

อรรถกถาทุตติยปฐวีสูตที่ ๖ เป็นต้น

ในอรรถกถาทุตติยปฐวีสูตที่ ๖ เป็นต้น พึงทราบเนื้อความตามนัย
ที่กล่าวแล้วนั้นแล. แต่ในสูตรสุดท้าย บทว่า อญฺญตฺตฺติยสมณ-
พฺรหฺมณฺณปริพฺพาชกานํ อธิโก ความว่า การบรรลุคุณทั้งหมดของ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 406

พาทิรกชนยังไม่ถึงส่วน ๑๐๐ บ้าง ส่วน ๑,๐๐๐ บ้าง ส่วน ๑๐๐,๐๐๐ บ้าง
ของผู้ที่บรรลुकุณทั้งหลายด้วยปฐมมรรคแล.

จบอรรถกถาทุติยปฐวิสูตรที่ ๖ เป็นต้น

จบอรรถกถาภิสมยวรรคที่ ๑๐

จบอรรถกถาภิสมยสังยุตที่ ๑

๒. ชาตสังยุต

นันทวรรคที่ ๑

๑. ชาตสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งชาต

[๓๓๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความต่างแห่งชาตแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟัง จงกระทำไว้ในใจให้ดี เราจักกล่าวบัดนี้. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๓๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งชาตเป็นไฉน จักขุชาต รูปชาต จักขุวิญญาณชาต โสตชาต สัททชาต โสตวิญญาณชาต ฆานชาต คันธชาต ฆานวิญญาณชาต ชิวหาชาต รสชาต ชิวหาวิญญาณชาต กายชาต โภฏฐัพพชาต กายวิญญาณชาต มโนชาต ธรรมชาต มโนวิญญาณชาต นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งชาต.

จบชาตสูตรที่ ๑

ธาตุสังยุต

นानัตตวรรคที่ ๑

อรรถกถาธาตุสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในธาตุสูตรที่ ๑ แห่งนानัตตวรรค ดังต่อไปนี้.
ความที่ธรรมมีสภาพต่างกัน ได้ชื่อว่า ธาตุ เพราะอรรถว่าเป็น
สภาวะ กล่าวคือมีอรรถว่ามีใช้สัตว์ และอรรถว่าเป็นของสูญ ดังนี้
ชื่อว่า ความต่างแห่งธาตุ. ในบทเป็นต้นว่า จกฺขุธาตุ ความว่า จักขุ-
ปสาท ชื่อว่า จักฺขุธาตุ, รูปารมณฺ์ ชื่อว่า รูปธาตุ, จิตที่มีจักขุปสาท
เป็นที่อาศัย ชื่อว่า จักฺขุวิญญานธาตุ. โสตปสาท ชื่อว่า โสตธาตุ,
สัททารมณฺ์ ชื่อว่า สัทธาธาตุ, จิตที่มีโสตปสาทเป็นที่อาศัย ชื่อว่า
โสตวิญญานธาตุ. ฆานปสาท ชื่อว่า ฆานธาตุ, กันธารมณฺ์ ชื่อว่า
กันธาธาตุ, จิตที่มีฆานปสาทเป็นที่อาศัย ชื่อว่า ฆานวิญญานธาตุ.
ชีวหาปสาท ชื่อว่า ชิวหาธาตุ, รสอารมณฺ์ ชื่อว่า รสธาตุ, จิตที่มี
ชีวหาปสาทเป็นที่อาศัย ชื่อว่า ชิวหาวิญญานธาตุ, กายปสาท ชื่อว่า
กายธาตุ, โผฏฐัพพารมณฺ์ ชื่อว่า โผฏฐัพพธาตุ, จิตที่มีกายปสาทเป็น
ที่อาศัย ชื่อว่า กายวิญญานธาตุ. มโนธาตุ ๓ ชื่อว่า มโนธาตุ,
จันท์ ๓ มีเวทนาเป็นต้น สุขุมรูป และนิพพาน ชื่อว่า ธรรมธาตุ,
มโนวิญญาน แม้ทั้งหมด ชื่อว่า มโนวิญญานธาตุ, ก็ในข้อนี้ ธาตุ
๑๖ อย่าง เป็นกามาวจร ธาตุ ๒ ในที่สุดเป็นไปในภุมิ ๔.

จบอรรถกถาธาตุสูตรที่ ๑

๒. สัมผัสสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ

[๓๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน จักขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ มโนธาตุ นี้เราเรียกว่าความต่างแห่งธาตุ.

[๓๓๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งผัสสะ บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน จักขุสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ โสตสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตธาตุ ฆานสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานธาตุ ชิวหาสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยชิวหาธาตุ โภฏ-ฐัพสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายธาตุ มโนสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนธาตุ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุอย่างนี้แล.

จบสัมผัสสูตรที่ ๒

อรรถกถาสัมผัสสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในสัมผัสสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อูปุปฺขติ ผสฺสนานตฺตํ ได้แก่ผัสสะมีสภาพต่างกัน

ย่อมเกิดขึ้น. ในผัสสะนั้น จักขุสัมผัสเป็นต้น ประกอบด้วยจักขุวิญญาณเป็นต้น มโนสัมผัส ประกอบด้วยปฐมชวนะ ในมโนทวาร. เพราะฉะนั้น ในข้อนี้มีเนื้อความคั่งนี้ว่า บทว่า มโนธาตุ ปฏิจฺจ ได้แก่ปฐมชวนะสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนทวาราวชชนะ อันเป็นกิริยามโนวิญญาณธาตุ.

จบอรรถกถาสัมผัสสูตรที่ ๒.

๓. โนสัมผัสสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ

[๓๓๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะหามิได้ ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน จักขุธาตุ ฯ ล ฯ มโนธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

[๓๓๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะหามิได้ เป็นไฉน จักขุสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัสหามิได้ ฯ ล ฯ มโน-

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 411

สัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนธาตุ มโนธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโน-
สัมผัสหามีได้ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ
ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะหามีได้ อย่างนี้
แล.

จบโนสัมผัสสูตรที่ ๓

อรรถกถาโนสัมผัสสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในโนสัมผัสสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า โน มโนสมุผลลัม ปฏิจจ อุปปชฺชติ มโนธาตุ พึง
เห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า อาวัชชนะ กิริยามโนวิญญานธาตุจะบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยผัสสะที่ประกอบด้วยปฐมชวนะในมโนทวาร ก็หามีได้.

จบอรรถกถาโนสัมผัสสูตรที่ ๓.

๔. เวทนาสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา

[๓๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับระอยู่ที่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่ง
เวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ ก็ความต่างแห่งธาตุเป็น

โฉน จักขุธาตุ ๆ ล ๆ มโนธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

[๓๔๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย ความต่างแห่งผัสสะ เป็นโฉน จักขุสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุสัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส ๆ ล ๆ มโนสัมผัส บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนธาตุ มโนสัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะ อาศัยมโนสัมผัส ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง ธาตุ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ อย่างนี้ แล.

จบเวทนาสูตรที่ ๔

อรรถกถาเวทนาสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในเวทนาสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า จักขุสมมุตสชา เวทนา ท่านอธิบายว่า ตั้งแต่สัมปฏิจ-
ฉันนมโนธาตุ เวทนาแม่ทั้งปวง พึงเป็นไปในทวารนั้น แต่การถือ
สัมปฏิจฉันนเวทนาในลำดับ เพื่อความสุกในการเกิด ก็ควร. บทว่า
มโนสมมุตส์ ปฏิจจ มีอธิบายดังนี้ว่า ปฐมชวณะเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยอวิชชณะสัมผัส ในมโนทวาร ทุติชวณะเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยปฐมชวณะสัมผัส ดังนี้แล.

จบอรรถกถาเวทนาสูตรที่ ๔

๕. โนวทนาสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา

[๓๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนาหามีได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะหามีได้ ก็ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน จักขุธาตุ ฯลฯ มโนธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

[๓๔๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนาหามีได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะหามีได้ เป็นไฉน จักขุสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุสัมผัสผัสสาเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส จักขุสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัสผัสสาเวทนาหามีได้ จักขุธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัสหามีได้ ฯลฯ มโนสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนธาตุ มโนสัมผัสผัสสาเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนสัมผัส มโนสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนสัมผัสผัสสาเวทนาหามีได้ มโนธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย

อาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนาหามีได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะหามีได้ อย่างนี้แล.

จบโนเวทนาสูตรที่ ๕

อรรถกถาโนเวทนาสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในโนเวทนาสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

ท่านแสดงนัยที่กล่าวไว้แล้วในสูตรที่ ๓ และสูตรที่ ๔ รวมเป็นอันเดียวกัน. ใน ๔ สูตรมีสูตรที่ ๒ เป็นต้น ท่านไม่ถือเอามโนธาตุว่า มโนธาตุ แต่ถือเอามโนทวาราวชชนะว่า มโนธาตุ. เมื่อท่านกล่าวอย่างนั้น ๆ ก็สูตรเหล่านั้นทั้งหมด ท่านแสดงตามอรรถาธิบายของผู้รู้. แม้ในสูตรอื่นแต่นี้ ก็มีนัยนี้แล.

จบอรรถกถาโนเวทนาสูตรที่ ๕

๖. พาหิรธาตุสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งธาตุ

[๓๔๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความต่างแห่งธาตุแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟัง...

ก็ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน รูปธาตุ สัทธาธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ
โผฏฐัพพธาตุ ธรรมธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

จบพาหิรธาตุสูตรที่ ๖

อรรถกถาพาหิรธาตุสูตรที่ ๖

สวนในสูตรที่ ๖ ธาตุ ๕ เป็นกามาวจร ธรรมธาตุเป็นไปใน
ภิมิ ๔.

จบอรรถกถาพาหิรธาตุสูตรที่ ๖

๓. สัจญญาสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งสัจญญา

[๓๔๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความต่างแห่งสัจญญาบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่าง
แห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัจญญา ความต่างแห่ง
ฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งปริพาหะ
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน รูปธาตุ
๑ ล ๑ ธรรมธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

[๓๔๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งสัจญญาบังเกิดขึ้น

เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะเป็นไฉน รูปสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริพาหะ ฯ ล ฯ ธรรมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมชาติ ธรรมสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัญญา ธรรมฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสังกัปปะ ธรรมปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมฉันทะ ธรรมปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริพาหะ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะอย่างนี้แล.

จบสัญญาสูตรที่ ๗

อรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในสัญญาสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **รูปธาตุ** ความว่า รูปารมณฺ์ มีการโปกข์สาฎกเป็นต้นของตนหรือของผู้อื่น ดำรงอยู่ในคลองจักขุ. บทว่า **รูปสยฺยุธา** ได้แก่

รูปสัญญา ประกอบด้วยจักขุวิญญาณ. บทว่า **รูปสกุบฺโป** ความว่า
ความดำริ ประกอบด้วยจิต ๓ ดวง มีสัมปฏิจันนะเป็นต้น. บทว่า
รูปฉนฺโท ได้แก่ ชื่อว่าฉนฺทะ เพราะอรรถว่า มีความพอใจในรูป.
บทว่า **รูปปริพาหุ** ได้แก่ ชื่อว่าปริพาหะ เพราะอรรถว่า ตามเผา
ในรูป. บทว่า **รูปปริเยสนา** ความว่า เมื่อความเร่าร้อนเกิดขึ้น การพา
เอาเพื่อนเห็นและเพื่อนคบไปแล้ว แสวงหาเพื่อได้รูปนั้น. ส่วนในที่นี้
สัญญา สังกัปปะ และฉนฺทะ ได้ในชวณวาระเดียวกันบ้าง ในชวณวาระต่าง
กันบ้าง. ส่วนปริพาหะและปริเยสนา ได้ในชวณวาระต่างกันอย่างเดียว.
ในบทว่า **เอว โข ภิกฺขเว ธาตุนาหตุตฺตํ** นี้ ฟังทราบเนื้อความโดย
นัยนี้ว่า สัญญามีสภาพต่างกันมีรูปสัญญาเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยธาตุมีสภาพต่างกันมีรูปเป็นต้น.

จบอรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๗

๘. โนสัญญาสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งสัญญา

[๓๔๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย . . . แล้วได้ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย**
ความต่างแห่งสัญญายังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่าง
แห่งสังกัปปะยังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ฯ ล ฯ ความต่าง
แห่งปริเยสนายังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่างแห่ง

ปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนาหามีได้ ความต่าง
แห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะหามีได้ ความต่าง
แห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะหามีได้ ความต่าง
แห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะหามีได้ ความต่าง
แห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญามีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน รูปธาตุ ฯลฯ ธรรมธาตุ นี้เราเรียกว่า
ความต่างแห่งธาตุ.

[๓๔๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสัญญา ฯลฯ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งปริเยสนาหามีได้ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งปริพาหะหามีได้ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งฉันทะหามีได้ ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสังกัปปะหามีได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสัญญาหามีได้ เป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย รูปสัญญา
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ ฯลฯ ธรรมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ธรรมธาตุ ธรรมสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัญญา ฯลฯ
ธรรมปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริพาหะ ธรรมปริพาหะบังเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริเยสนาหามีได้ ธรรมฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ธรรมปริพาหะหามีได้ ธรรมสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมฉันทะ

หามิได้ ธรรมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสังกัปหามิได้ ธรรม-
ธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัญญาหามิได้ ความต่างแห่งสัญญาบังเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสัญญา ฯ ล ฯ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งปริเยสนาหามิได้ ฯ ล ฯ ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสังกัปหามิได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสัญญาหามิได้ อย่างนี้แล.

จบโนสัจญาสูตรที่ ๘

อรรถกถาโนสัจญาสูตรที่ ๘

ในสูตรที่ ๘ มีต่างกันเพียงปฏิเสธเท่านั้นมาแล้วอย่างนี้ว่า ธรรม
ปริพาหะจะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริเยสนาก็หามิได้.

จบอรรถกถาโนสัจญาสูตรที่ ๘

๕. ผัสสสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ

[๓๔๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ
ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความต่าง
แห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัป

บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะ อาศัยความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความ ต่างแห่งเวทนา ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง ฉันทะ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง ปริพาหะ ความต่างแห่งลาภะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งธาตุเป็นไฉน รูปธาตุ ๑ ล ๑ ธรรม- ธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

[๓๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ๑ ล ๑ ความต่างแห่งลาภะบังเกิดขึ้นเพราะ อาศัยความต่างแห่งปริเยสนาเป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปสัญญา บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปสัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้น ขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัส รูปฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัสสชา- เวทนา รูปปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาบังเกิด ขึ้นเพราะอาศัยรูปปริพาหะ รูปลาภะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริเยสนา ๑ ล ๑ ธรรมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมธาตุ ธรรมสังกัปปะ บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัญญา ธรรมสัมผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย ธรรมสังกัปปะ ธรรมสัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัมผัสสะ ธรรมฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัมผัสสชาเวทนา ธรรมปริพาหะ บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมฉันทะ ธรรมปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย

ธรรมปริพาหะ ธรรมลาภะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริเยสนา คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ
ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ฯ ล ฯ
ความต่างแห่งลาภะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนาอย่างนี้แล.

จบผัสสสูตรที่ ๕

อรรถกถาผัสสสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในผัสสสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อุปบุขุติ** **รูปสญญา** ได้แก่ สัญญา ย่อมเกิดขึ้นใน
อารมณ์มีประการดังกล่าวแล้ว. บทว่า **รูปสญกปิโย** ได้แก่ ความดำริ
ประกอบด้วยจิต ๓ ดวง ในอารมณ์นั้นแล. บทว่า **รูปสมุผลโส** ได้แก่
ผัสสะอันถูกต้องอารมณ์นั้น ๆ. บทว่า **เวทนา** ได้แก่ เวทนาเมื่อเสวย
อารมณ์นั้นและ ธรรมมีนันทเป็นต้น มีนัยที่กล่าวแล้วแล. บทว่า
รูปลาโภ ความว่า อารมณ์อันตนแสวงหาได้ พร้อมด้วยตัณหา เรียกว่า
รูปลาภะ. นัยที่รวมไว้ทั้งหมดนี้ ครั้งแรก ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจ
ความเกิดขึ้นของธรรมทั้งปวง ในอารมณ์เดียวเท่านั้น. อีกนัยหนึ่งผสม
กับอารมณ์ที่จรมา. ครั้งแรก ธรรม ๔ เหล่านี้ คือ รูปสัญญา รูป-
สังกัปปะ ผัสสะ เวทนา มีอยู่ ในอารมณ์เป็นประจำสำหรับหน่วงเหนี่ยว
รูปไว้ จริงอยู่ อารมณ์ประจำ เป็นอารมณ์ นำปรารถนา นำใคร่
นำพอใจ นำรัก ย่อมปรากฏเหมือนมีอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง. ส่วน
อารมณ์ที่จรมา ทำให้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ที่มีอยู่ พุ่งขึ้นตั้งอยู่

ในข้อนั้นมีเรื่องดังนี้ ได้ยินว่า บุตรอำมาตย์คนหนึ่ง อันคนอยู่ในบ้านห้อมล้อมอยู่ท่ามกลางบ้าน ทำการงาน. ก็สมัยนั้น อุบาสิกาของเขา ไปยังแม่น้ำ อาบน้ำเสร็จแล้ว ก็ตกแต่งด้วยเครื่องประดับ อันหมุ่นาง ที่เลี้ยงแควดล้อม กลับไปเรือน. เขาเห็นแต่ไกล ให้เกิดความสำคัญขึ้นว่า มาตุคามผู้เป็นแขกจกมี ดังนี้แล้ว จึงส่งบุรุษไป ด้วยกล่าวว่า เนะพนาย ท่านจงไป จงรู้หญิงนั้นเป็นใคร. เขาไปเห็นหญิงนั้นแล้วกลับมา ถูกถามว่า หญิงนั้นเป็นใครเล่า จึงบอกตามความเป็นจริง อารมณ์ที่จรมาย่อมพุ่งขึ้นอย่างนี้ ความพอใจที่เกิดขึ้นในอารมณ์นั้น ชื่อว่ารูปฉันทะ. ความเร่าร้อนที่เกิดขึ้น เพราะทำรูปฉันทะนั้นแลให้เป็นอารมณ์ ชื่อว่ารูปปริพาหะ. การพาเอาเพื่อนไปแสวงหารูปนั้น ชื่อว่ารูปปริเยสนา. อารมณ์ อันตนแสวงหาได้ พร้อมด้วยตัณหา ชื่อว่าลาภะ.

ฝ่ายพระจุพติสสเถระผู้อยู่ในอรุเวลา กล่าวว่า ผัสสะและเวทนาพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาในท่ามกลาง ตามลำดับ แม้ก็จริง ถึงกระนั้น แต่เมื่อเปลี่ยนลำดับ สัญญา ที่เกิดขึ้นในอารมณ์มีประการดังกล่าวแล้ว ชื่อว่ารูปสัญญา. ความดำริในรูปนั้นแล ชื่อว่ารูปสังกัปปะ. ความพอใจในรูปสังกัปปะนั้น ชื่อว่ารูปฉันทะ. ความเร่าร้อนในรูปฉันทะนั้น ชื่อว่ารูปปริพาหะ. การแสวงหาในรูปปริพาหะนั้น ชื่อว่ารูปปริเยสนา. อารมณ์อันตนแสวงหาได้ พร้อมด้วยตัณหา ชื่อว่ารูปราคะ ส่วนการถูกต้องในอารมณ์ที่ได้แล้วอย่างนี้ ชื่อว่าผัสสะ. การเสวย ชื่อว่าเวทนา. เขาย่อมได้ธรรมสองหมวดนี้คือ รูปผัสสะ และรูปสัมผัสสะเวทนา. คนทั้งหลายถือเอาอารมณ์ ชื่อวาระแห่งอารมณ์ที่ไม่ปรากฏชัด แม้

อื่นอีก. จริงอยู่ อารมณ์ (คือรูป) ที่เขาวางล้อมไว้ด้วยม่านและกำแพง หรือว่าปิดบังได้ด้วยหญ้าและใบไม้เป็นต้น. เมื่อแลดูอารมณ์นั้นอยู่คิดว่า รูปอารมณ์นั้นอันเราเห็นแล้วครั้งหนึ่ง เราไม่เห็นรูปอารมณ์ชัด สัญญา ที่เกิดขึ้นในอารมณ์นั้น ชื่อว่ารูปสัญญา. ความดำริเป็นต้นที่เกิดขึ้นในรูป นั้นแล พึงทราบฯ ชื่อว่ารูปสังกัปปะ ความดำริในรูปเป็นต้นดังนี้. อนึ่ง ในอารมณ์นี้ สัญญา สังกัปปะ ผัสสะ เวทนา ฉันทะ ได้ในชวณวาระ เดียวกันบ้าง ในชวณวาระต่างกันบ้าง. ปริพาหะ ปริเยสนา ทาภะ ได้ ในชวณวาระต่างกันเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาผัสสสูตรที่ ๕

๑๐. โนผัสสสูตร

ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ

[๓๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย.. แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนา ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะ ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้น

เพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่างแห่งลาภะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งปริเยสนา ความต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งลาภะหามีได้ ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งปริเยสนาหามีได้ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งปริพาหะหามีได้ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งฉันทะหามีได้ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งเวทนาหามีได้ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งผัสสะหามีได้ ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งสังกัปปะหามีได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งสัญญาหามีได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งธาตุ
เป็นไฉน รูปธาตุ ฯ ล ฯ ธรรมธาตุ นี้เราเรียกว่า ความต่างแห่งธาตุ.

[๑๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความ
ต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ผัสสะ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนา
ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะ ความ
ต่างแห่งปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะ ความต่าง
แห่งลาภะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา ความต่างแห่ง
ปริเยสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งลาภะหามีได้ ความต่างแห่ง
ฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะหามีได้ ความต่างแห่ง
เวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะหามีได้ ความต่างแห่ง

ผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนาหามีได้ ความต่างแห่ง
สัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะหามีได้ ความต่างแห่ง
ธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญาหามีได้ เป็นไฉน รูปสัญญา
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ ฯลฯ ธรรมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ธรรมธาตุ ธรรมสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัญญา ฯลฯ ธรรม
ปริยเสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริพาหะ ธรรมลาภะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยธรรมปริยเสนา ธรรมปริยเสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมลาภะ
หามีได้ ธรรมปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริยเสนาหามีได้ ธรรม
ปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริยเสนาหามีได้ ธรรมฉันทะบังเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยธรรมปริพาหะหามีได้ ธรรมสัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยธรรมฉันทะหามีได้ ธรรมสัมผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรม
สัมผัสสชาเวทนาหามีได้ ธรรมสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรม
สัมผัสสะหามีได้ ธรรมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสังกัปปะหามีได้
ธรรมธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมสัญญาหามีได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่าง
แห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งผัสสะ
บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยความต่างแห่งเวทนา ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ความต่างแห่งฉันทะ ความต่างแห่งปริยเสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่าง
แห่งปริพาหะ ความต่างแห่งลาภะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ปริยเสนา ความต่างแห่งปริยเสนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งลาภะ

หามิได้ ความต่างแห่งปริพาหะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริ-
เยสนาหามิได้ ความต่างแห่งฉันทะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ปริพาหะหามิได้ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ฉันทะหามิได้ ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
เวทนาหามิได้ ความต่างแห่งสังกัปปะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
ผัสสะหามิได้ ความต่างแห่งสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
สังกัปปะหามิได้ ความต่างแห่งธาตุบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่ง
สัญญาหามิได้ อย่างนี้แล.

จบโนผัสสสูตรที่ ๑๐

จบนันทตวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ธาตุสูตร ๒. สัมผัสสสูตร ๓. โนสัมผัสสสูตร
๔. เวทนาสูตร ๕. โนวทนาสูตร ๖. พาหิรธาตุสูตร
๗. สัญญาสูตร ๘. โนสัญญาสูตร ๙. ผัสสสูตร
๑๐. โนผัสสสูตร.

อรรถกถาโนผัสสสูตรที่ ๑๐

โนผัสสสูตรที่ ๑๐ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบนันทตวรรคที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. สัตติมสูตร

ว่าด้วยธาตุ ๗ ประการ

[๑๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีกรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธาตุเหล่านี้มี ๗ ประการ ธาตุ ๗ ประการเป็นไฉน คือ อากาศธาตุ สุภาธาตุ อากาสนัญจายตนธาตุ วิญญาณัญจายตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ สัตถัญญาเวทิตนิโรธธาตุ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธาตุ ๗ ประการเหล่านี้แล. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อากาศธาตุ สุภาธาตุ อากาสนัญจายตนธาตุ วิญญาณัญจายตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ และสัตถัญญาเวทิตนิโรธธาตุ ธาตุเหล่านี้แต่ละอย่าง อาศัยอะไรจึงปรากฏได้.

[๑๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนภิกษุ อากาศธาตุ อาศัยความมืดจึงปรากฏได้ สุภาธาตุอาศัยความไม่งามจึงปรากฏได้ อากาสนัญจายตนธาตุอาศัยรูปจึงปรากฏได้ วิญญาณัญจายตนธาตุอาศัย อากาสนัญจายตนะจึงปรากฏได้ อากิญจัญญายตนธาตุอาศัยวิญญาณัญจายตนะจึงปรากฏได้ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุอาศัยอากิญจัญญายตนะจึงปรากฏได้ สัตถัญญาเวทิตนิโรธธาตุอาศัยนิโรธจึงปรากฏได้.

ภิก. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อภาราธาตุ สุภาราธาตุ อากาสาณัญญา-
ยตนธาตุ วิญญาณัญญาตนธาตุ อากิญจัญญาตนธาตุ เนวสัจญญา-
นาสัจญญาตนธาตุ สัจญญาเวทยิตนิโรธธาตุ ธาตุเหล่านี้แต่ละอย่าง
บุคคลพึงเข้าถึงสมบัติอย่างไร.

[๑๕๔] พ. คู่ก่อนภิกษุ อภาราธาตุ สุภาราธาตุ อากาสาณัญญา-
ยตนธาตุ วิญญาณัญญาตนธาตุ อากิญจัญญาตนธาตุ ธาตุเหล่านี้
แต่ละอย่าง บุคคลพึงเข้าถึงสัจญญาสมบัติ เนวสัจญญานาสัจญญาตนธาตุ
บุคคลพึงเข้าถึงสังขารวเสสสนาสมบัติ. สัจญญาเวทยิตนิโรธธาตุ บุคคลพึง
เข้าถึงนิโรธธาตุ บุคคลพึงเข้าถึงนิโรธสมบัติ.

จบสัจจิมสูตรที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

อรรกถาสัจจิมสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในสัจจิมสูตรที่ ๑ แห่งทุติยวรรค.

บทว่า อภาราธาตุ ได้แก่อาโลกธาตุ. คำนั้น เป็นชื่อของอาโลก
คือฌานที่เกิดขึ้นเพราะทำปฏิกกรรมในอาโลกกสิณ มีปีติเป็นอารมณ์.
บทว่า สุภาราธาตุ ความว่า ฌานพร้อมด้วยอารมณ์ ด้วยอำนาจฌาน
ที่เกิดขึ้นในสุภกสิณ. อากาสาณัญญาตนะแล ชื่อว่าอากาสาณัญญาตน-
ธาตุ. สัจญญาเวทยิตนิโรธ ชื่อว่าสัจญญาเวทยิตนิโรธธาตุ. พระผู้มี-
พระภาคเจ้า เมื่อประทานโอกาสแก่ภิกษุผู้ฉลาดในอนุสนธิ นั่งแล้วใน
ที่นั้น ประสงค์จะถามปัญหา จึงยังเทศนาให้จบลง ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **อนุชการํ ปฏิจฺจ** ความว่า ก็ความมืด กำหนดแล้ว ด้วยแสงสว่าง ถึงแสงสว่าง ก็กำหนดแล้วด้วยความมืด ก็แสงสว่างนั้น ปรากฏได้ด้วยความมืด เพราะฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** จึงตรัสว่า อากาศธาตุ เพราะอาศัยความมืด จึงปรากฏได้. ในบทนี้ว่า **อสุภํ ปฏิจฺจ** ก็มีนัยนี้แล. ก็ความไม่งาม กำหนดแล้วด้วยความงาม และความงาม กำหนดแล้วด้วยความไม่งาม เมื่อความไม่งามมีอยู่ ความงามก็ปรากฏได้ เพราะฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **รูปํ ปฏิจฺจ** ได้แก่อาศัยรูปาวจรสมابัตติ. เพราะว่า เมื่อรูปาวจรสมابัตติ มีอยู่ ชื่อว่าอากาศานัญจายตนสมابัตติ ย่อมมีได้ หรือความก้าวล่วงรูปก็มี เพราะฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** จึงตรัสอย่างนี้. แม้ในวิญญาณัญจายตนธาตุเป็นต้น ก็มีนัยนี้แล. บทว่า **นิโรธํ ปฏิจฺจ** ความว่า อาศัยความไม่เป็นไปซึ่งการพิจารณาชั้น ๔ ชื่อว่านิโรธสมابัตติ เพราะอาศัยความดับแห่งชั้น ๔ จึงปรากฏได้ อาศัยความเป็นไปแห่งชั้น ๔ ปรากฏไม่ได้ เพราะฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** จึงตรัสอย่างนี้. ก็ในที่นี้ ความดับแห่งชั้น ๔ พึงทราบว่าเป็นนิโรธสมابัตติ. บทว่า **กถํ สฺมาปตฺติ** **ปตฺตพฺพทา** ความว่า บุคคลพึงเข้าถึงสมابัตติอย่างไร คือสมابัตติเช่นไร. บทว่า **สญฺญาสมปตฺติ** **ปตฺตพฺพทา** ความว่า บุคคลพึงเข้าถึงสัญญาสมابัตติ ชื่อว่าสัญญาสมابัตติ เพราะมีสัญญา. บทว่า **สขฺขาราวเสสสมปตฺติ** **ปตฺตพฺพทา** ความว่า บุคคลพึงเข้าถึงสังขาราวเสสสมابัตติ เพราะสังขารอันละเอียดยังเหลืออยู่. บทว่า **นิโรธสมปตฺติ** **ปตฺตพฺพทา** ความว่า นิโรธนั้นแหละ ชื่อว่านิโรธสมابัตติ พึงเข้าถึงนิโรธสมابัตติ.

จบอรรถกถาสัตตนิมิตตสูตรที่ ๑

๒. สนิทานสูตร

ว่าด้วยวิตก ๓ อย่าง

[๓๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กามวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น พยาบาทวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น วิหิงสาวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น.

[๓๕๖] ก็กามวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น พยาบาทวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น วิหิงสาวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น. อย่างไร. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กามสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยกามธาตุ ความดำริในกามบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสัญญา ความพอใจในกามบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความดำริในกาม ความเร่าร้อนเพราะกามบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความพอใจในกาม การแสวงหากามบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเร่าร้อนเพราะกาม ปุณฺณผู้ไม่ได้สดับ เมื่อแสวงหากาม ย่อมปฏิบัติผิดโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจาใจ. พยาบาทสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะพยาบาทธาตุ ความดำริในพยาบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยพยาบาทสัญญา ความพอใจในพยาบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความดำริในพยาบาท ความเร่าร้อนเพราะพยาบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความพอใจในพยาบาท การแสวงหาพยาบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเร่าร้อนเพราะพยาบาท ปุณฺณผู้ไม่ได้สดับ เมื่อแสวงหา

พยายาม ย่อมปฏิบัติผิดโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา ใจ. วิหิงสาสัญญา บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยวิหิงสาธาตุ ความดำริในวิหิงสาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยวิหิงสาสัญญา ความพอใจในวิหิงสาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความดำริในวิหิงสา ความเร่าร้อนเพราะวิหิงสาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความพอใจในวิหิงสา การแสวงหาวิหิงสาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเร่าร้อนเพราะวิหิงสา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เมื่อแสวงหาวิหิงสา ย่อมปฏิบัติผิดโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา ใจ.

[๓๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษวางคบหญาที่ไฟติดแล้วในป่า หญาแห่ง ถ้าหากเขาไม่รีบดับด้วยมือและเท้าไชร้ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ สัตว์ มีชีวิตทั้งหลาย บรรดาที่อาศัยหญาและไม่อยู่ ฟังถึงความพินาศฉิบหาย แม้ฉันใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง ก็ ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่รีบละ ไม่รีบบรรเทา ไม่รีบทำให้สิ้นสุด ไม่รีบ ทำให้ไม่มีซึ่งอกุศลสัญญาที่ก่อควนอันบังเกิดขึ้นแล้ว สมณะหรือพราหมณ์ นั้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ มีความอึดอัด คับแค้น เร่าร้อน ในปัจจุบัน เบื้องหน้าแต่มรณะ เพราะกายแตก ฟิงหวังทุกติได้.

[๓๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เนกขัมมวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น อพยายามวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุ บังเกิดขึ้น อวิหิงสาวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น.

[๓๕๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เนกขัมมวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น อพยายามวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุ บังเกิดขึ้น อวิหิงสาวิตกย่อมมีเหตุบังเกิดขึ้น มิใช่ไม่มีเหตุบังเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม ภิกษุทั้งหลาย เนกขัมมสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมธาตุ

ความดำริในเนกขัมมะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมสัญญา ความพอใจในเนกขัมมะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความดำริในเนกขัมมะ ความเร่าร้อนเพราะเนกขัมมะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความพอใจในเนกขัมมะ การแสวงหาในเนกขัมมะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเร่าร้อนเพราะเนกขัมมะ อริยสาวกผู้ได้สดับ เมื่อแสวงหาเนกขัมมะ ย่อมปฏิบัติชอบโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา ใจ อภัยบาทสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยอภัยบาทธาตุ ความดำริในอภัยบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยอภัยบาทสัญญา ความพอใจในอภัยบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความดำริในอภัยบาท ความเร่าร้อนเพราะอภัยบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความพอใจในอภัยบาท การแสวงหาในอภัยบาทบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเร่าร้อนเพราะอภัยบาท อริยสาวกผู้ได้สดับ เมื่อแสวงหาอภัยบาท ย่อมปฏิบัติชอบโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา ใจ อวิหิงสาสัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาธาตุ ความดำริในอวิหิงสาเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาสัญญา ความพอใจในอวิหิงสาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความดำริในอวิหิงสา ความเร่าร้อนเพราะอวิหิงสาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความพอใจในอวิหิงสา การแสวงหาในอวิหิงสาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเร่าร้อนเพราะอวิหิงสา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เมื่อแสวงหาอวิหิงสา ย่อมปฏิบัติชอบโดยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา ใจ.

[๓๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษพึงวางคบหาที่ไฟติดแล้วในป่าหญ้าแห้ง เขาจึงรีบดับคบนั่นเสียด้วยมือและเท้า ก็เมื่อเป็นเช่นนี้สัตว์มีชีวิตทั้งหลาย บรรดาที่อาศัยหญ้าและไม้อยู่ ไม่พึงถึงความพินาศฉิบหาย แม้นั้นใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์คนใดคน

หนึ่ง ก็ฉันทันเหมือนกัน รีบละ รีบบรรเทา รีบทำให้หมด รีบทำให้
ไม่มีซึ่งอกุศลสัญญาที่ก่อควนอันบังเกิดขึ้นแล้ว เขาย่อมอยู่เป็นสุข ไม่มี
ความอึดอัด ความคับแค้น ความเร่าร้อน ในปัจจุบัน เบื้องหน้าแต่
มรณะ เพราะกายแตก พึงหวังสุคติได้.

จบสนิทานสูตรที่ ๒

อรรถกถาสนิทานสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในสนิทานสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สนิทาน นั้น เป็นภวานุปสงกสิงค์ อธิบายว่า มีเหตุ
มีปัจจัยเกิดขึ้น. ในบทว่า กามธาตุ ภิกขเว ปฏิจูนี กามวิตกกัถิ
กามาวจรธรรมกัถิ ชื่อว่า กามธาตุ โดยแปลกัน ก็เป็นอกุศลทั้งหมด
ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ในธรรมเหล่านั้น กามธาตุเป็นไฉน.
ความตริภิก ความวิตก ความดำริ ความแนบแน่น ความบ่นถึง ความ
ยกขึ้นแห่งจิต ความดำริผิด อันประกอบด้วยกาม นี้ท่านเรียกว่า กามธาตุ.
เบื้องต่ำทำอเวจिनรกเป็นที่สุด เบื้องบนทำปรนิมมิตตสวรรค์เทพเป็นที่สุด
ที่ท่องเที่ยวไปภายในสถานที่นี่ ชั้น ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ อันนับเนื่องในสถานที่นี่ นี้ท่านเรียกว่า กามธาตุ.
อกุศลธรรม แม้ทั้งปวง ชื่อว่า กามธาตุ ดังนี้. ในข้อนี้ มีถ้อยคำ ๒ อย่าง
คือ รวมกันทั้งหมด (และ) แยกกัน. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า ถ้อยคำนี้ว่า
ก็พยายามธาตุ และวิหิงสาธาตุ เป็นธรรมที่ท่านถือเอาแล้วด้วยกามธาตุ
ศัพท์อย่างเดียว ชื่อว่า รวมกันทั้งหมด. ส่วนถ้อยคำนี้ว่า ธรรมที่เหลือ

เป็นกามธาตุ ชื่อว่า แยกกัน เพราะธาตุทั้งสองเหล่านั้นมาแล้วแผนกหนึ่ง. ในข้อนี้ ควรถือเอาถ้อยคำนี้. ชื่อว่า กามสังยุตยา ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัย กามธาตุนี้ ด้วยอำนาจแห่งอารมณ์ หรือด้วยอำนาจการประกอบพร้อม (สัมปโยค). บทว่า กามสญฺญํ ปฏิจฺจ ความว่า ชื่อว่า ความดำริในกาม ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสังยุตยา ด้วยอำนาจประกอบพร้อม (สัมปโยค) หรือด้วยอำนาจอุปนิสสยปัจจย. เนื้อความในบททั้งปวง ก็พึงทราบโดยนัย นี้แล.

บทว่า ตีหิ ฐาเนหิ แปลว่า ด้วยเหตุ ๓ อย่าง. บทว่า มิจฺฉา ปฏิปฺหุหติ ความว่า ดำเนินตามปฏิบัติที่ไม่เป็นจริง คือข้อปฏิบัติที่ไม่ นำออกจากทุกข์. ในบทว่า พยาบาทธาตฺวํ ภิกฺขเว นี้ พยาบาทวิตกก็ดี พยาบาทก็ดี เป็นพยาบาทธาตุ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ใน ธรรมเหล่านั้น พยาบาทธาตุเป็นไฉน ความตริก ความวิตก ประกอบ ด้วยพยาบาท ๑ ล ๑ นี้ท่านเรียกว่า พยาบาทธาตุ. ความอาฆาต ความ โกรธตอบ ความโกรธ ความโกรธเคือง ของจิตในอาฆาตวัตถุ ๑๐ ๑ ล ๑ ความที่จิตไม่พอใจ น ท่านเรียกว่า พยาบาทธาตฺวํ. ชื่อพ.า.บาทสังยุตยา ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยพยาบาทธาตฺวํ นี้ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจยเป็นต้น. คำที่เหลือ พึงทราบโดยนัยก่อนแล.

ในบทว่า วิหิงสาธาตฺวํ ภิกฺขเว นี้ วิหิงสาวิตกก็ดี วิหิงสาก็ดี เป็นวิหิงสาธาตุ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ในธรรมเหล่านั้น วิหิงสาธาตุเป็นไฉน. ความตริก ความวิตก ที่ประกอบด้วยวิหิงสา ๑ ล ๑ นี้ท่านเรียกว่า วิหิงสาธาตุ. บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเบียดเบียนสัตว์ ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง ด้วย

เชือกบ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง การโบย การทำให้ลำบาก การเบียดเบียน การบีบคั้น การโกรธ การเข้าไปฆ่าผู้อื่น นี่ท่านเรียกว่า วิหิงสาธาตุ. ชื่อวิหิงสาตัณญา ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยวิหิงสาธาตุนี้ ด้วยอำนาจ สหชาติปัจจัยเป็นต้น. คำที่เหลือแม่ในบทนี้ ฟังทราบโดยนัยก่อนแล.

บทว่า **ติณทาเย** ได้แก่ ในป่าคือป่าหญ้า. บทว่า **อนนยพยุสนั** ได้แก่ ความไม่เจริญ คือพินาศ. ในบทว่า **เอวมเว โข** นี้ ความว่า ฟังเห็นอารมณ์ เหมือนป่าหญ้าแห่ง อกุศลตัณญา เหมือนคบเพลิงหญ้า สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ เหมือนสัตว์มีชีวิตอาศัยหญ้าและใบไม้ เมื่อเขาไม่พยายามริบดับคบเพลิงหญ้า ที่ตั้งไว้ในป่าหญ้าแห่ง สัตว์มีชีวิตเหล่านั้น ย่อมถึงความพินาศนิพทาย ฉันใด สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ไม่ละ อกุศลตัณญาที่เกิดขึ้นด้วยวิกขัมภนปหาน ตทังคปหาน สมุจเฉทปหาน สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ฉันนั้นเหมือนกัน. บทว่า **วิสมคตัม** ความว่า อกุศลตัณญา ตกเข้าไปสู่อารมณ์ที่รบกวนเพราะระาคะ เป็นต้น. บทว่า **น จิปปเมว ปชหติ** ได้แก่ ไม่ริบละเอียด ด้วยอำนาจ วิกขัมภณะเป็นต้น. บทว่า **น วิโนเทติ** ได้แก่ ไม่นำออกเสีย. บทว่า **น พยุนตฺติโรติ** ได้แก่ กระทำอกุศลตัณญานั้น ให้หมดสิ้นโดยไม่เหลือ แม้สักว่า กังคขณะ. บทว่า **น อนภาชํ คเมติ** ได้แก่ ไม่ให้ถึงความไม่มี. **น** อักษรพึงนำมาใช้ในทุกบทอย่างนี้. บทว่า **ปาฎิกงฺขา** ได้แก่ ฟังหวัง คือ ปรารธนา.

ในบทว่า **เนกขัมมชาตัม ภิกฺขเว** นี้ เนกขัมมวิตกก็ดี กุศลธรรม ทั้งปวงก็ดี เป็นเนกขัมมธาตุ ดังที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ในธรรม เหล่านั้น เนกขัมมธาตุเป็นไฉน. ความตริก ความวิตกที่ประกอบด้วย

เนกขัมมะ ๗ ล ๗ สัมมาสังกัปปะนี้ท่านเรียกว่า เนกขัมมธาตุ . แม้ในข้อนี้ ก็มีถ้อยคำ ๒ อย่าง ก็ธาตุทั้งสองนอกนี้ ย่อมถือเอาด้วยเนกขัมมธาตุศัพท์ เพราะนับเนื่องในกุศลธรรม นี้ชื่อว่ารวมกันทั้งหมด ส่วนธาตุเหล่านั้น พึงแสดงไว้ต่างหาก กุศลทั้งปวงที่เหลือ เว้นธาตุเหล่านั้นเสีย เป็นเนกขัมม-ธาตุ เพราะฉะนั้น เนกขัมมธาตุนี้ จึงไม่แยกกัน. ชื่อเนกขัมมสัมมัตถุญญาย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมธาตุนี้ ด้วยอำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นต้น. ธรรมมีวิตกเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยสัมมัตถุญญเป็นต้น ตามสมควร.

ในบทว่า อพฺยาปาทธาตุ ภิกฺขเว นี้ อพฺยาบาทวิตกก็ดี อพฺยาบาท กิ์ติ เป็นอพฺยาบาทธาตุ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ในธรรมเหล่านั้น อพฺยาบาทธาตุเป็นไฉน. ความตริก ที่ประกอบด้วยอพฺยาบาท ๗ ล ๗ นี้ ท่านเรียกว่า อพฺยาบาทธาตุ. ความรัก ความมีไมตรีต่อกัน ความปรารถนา ให้ผู้อื่นมีความสุขในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาคเจโตวิมุตติ นี้ท่านเรียกว่า อพฺยาบาทธาตุ. ชื่ออพฺยาบาทสัมมัตถุญญาย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอพฺยาบาทธาตุ นี้ โดยนัยที่กล่าวแล้วแล.

แม้ในบทว่า อวิหิงสาธาตุ ภิกฺขเว นี้ อวิหิงสาวิตกก็ดี กรุณาภิ์ติ เป็นอวิหิงสาธาตุ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ในธรรมเหล่านั้น อวิหิงสาธาตุเป็นไฉน. ความตริกที่ประกอบด้วยอวิหิงสา ๗ ล ๗ นี้ท่าน เรียกว่า อวิหิงสาธาตุ. ความกรุณา ความสงสาร การช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ในสัตว์ทั้งหลาย กรุณาเจโตวิมุตติ นี้ท่านเรียกว่า อวิหิงสาธาตุ. ชื่อ อวิหิงสาสัมมัตถุญญาย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาธาตุนี้ โดยนัยที่กล่าว แล้วแล. คำที่เหลือ พึงทราบตามแนวที่กล่าวแล้วในบททั้งปวงแล.

๓. กิณชกาวสถสูตร

ว่าด้วยสัญญา ทิฏฐิ วิตกเป็นต้น

[๓๖๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระตำหนัก ที่สร้างด้วยอิฐ ใกล้เคียงบ้านของพระญาติ. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สัญญาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุ ทิฏฐิบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยธาตุ วิตกบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุ.

[๓๖๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระกัจจายนะได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทิฏฐิ ที่ว่า พระสัมมาสัมพุทธะ ในบุคคลที่มีไซ้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้ ย่อมปรากฏเพราะอาศัยอะไร.

[๓๖๓] พ. คุก่อนกัจจายนะ ธาตุคืออวิชชา นี้ เป็นธาตุใหญ่แล คุก่อนกัจจายนะ สัญญาที่เลว ทิฏฐิที่เลว วิตกที่เลว เจตนาที่เลว ความปรารถนาที่เลว ความตั้งใจที่เลว บุคคลที่เลว วาจาที่เลว บังเกิดขึ้น เพราะอาศัยธาตุที่เลว บุคคลที่เลวนั้น ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมแต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก ย่อมทำให้ตื่น ซึ่งธรรมที่เลว เรากล่าวว่า อุปบัติของบุคคลที่เลวนั้น ย่อมเลว คุก่อนกัจจายนะ สัญญา ที่ปานกลาง ทิฏฐิที่ปานกลาง วิตกที่ปานกลาง เจตนาที่ปานกลาง ความปรารถนาที่ปานกลาง ความตั้งใจที่ปานกลาง บุคคลที่ปานกลาง วาจา ที่ปานกลาง บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุที่ปานกลาง บุคคลที่ปานกลางนั้น

ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมแต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก
ย่อมทำให้ตื่น ซึ่งธรรมที่ปานกลาง เรากล่าวว่า อุปบัติของบุคคลที่ปาน
กลางนั้น เป็นปานกลาง คู่ก่อนกัจจานะ สัญญาที่ประณีต ทิฏฐิที่ประณีต
วิตกที่ประณีต เจตนาที่ประณีต ความปรารถนาที่ประณีต ความตั้งใจ
ที่ประณีต บุคคลที่ประณีต วาจาที่ประณีต บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุ
ที่ประณีต บุคคลที่ประณีตนั้น ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อม
แต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก ย่อมทำให้ตื่น ซึ่งธรรมที่ประณีต
เรากล่าวว่า อุปบัติของบุคคลที่ประณีตนั้น ย่อมประณีต.

จบคิณชกาวสตุตฺรที่ ๓

อรรถกถาคิณชกาวสตุตฺรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในคิณชกาวสตุตฺรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ธาตุ ภิกขเว ท่านแสดงว่า ธาตุคืออริยาศยจำเดิมแต่นี้.

บทว่า อุปุชฺชติ สยฺหยา ความว่า สัญญา ย่อมเกิดขึ้น อริยาศย
ทิฏฐิ ย่อมเกิดขึ้น วิตก ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัย. แม้ในที่นี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ทรงจบเทศนาด้วยคำมีประมาณเท่านี้ เพื่อให้โอกาสแก่
กัจจานะนั้นด้วยพระดำริว่า กัจจานะจักถามปัญหา ดังนี้. บทว่า อสมฺมา-
สมฺพุทฺทเชสฺสุ ได้แก่ ในครุทั้งหก. บทว่า สมฺมาสมฺพุทฺธา ความว่า เราเป็น
พระสัมมาสัมพุทธะ เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ. บทว่า ก็ ปฏิจฺจ
ปถุญฺยาติ กัจจานะถามทิฏฐิที่เกิดขึ้นแก่ครุทั้งหลายว่า เมื่ออะไรมี
ทิฏฐิจึงมี จึงถามทิฏฐิแม่ของสาวกเดียรถีย์ ที่เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า พระ-
สัมมาสัมพุทธเหล่านั้น ในบุคคลที่มีใช่พระสัมมาสัมพุทธะ.

บัดนี้ เพราะสาวกเดิยรติย์เหล่านั้นมีทิฏฐิ เพราะอาศัยธาตุคือ
อวิชา ก็ธาตุใหญ่ ชื่อว่า ธาตุคืออวิชา ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อทรงอาศัยธาตุใหญ่ ทรงแสดงความเกิดขึ้นแห่งทิฏฐินั้น จึงตรัสพระ
คำรัสเป็นต้นว่า มหตี โข เอสา. บทว่า หีนํ กัจจาน ธาตุ ปฏิจ
ได้แก่ อาศัยอชยาศัยแล้ว. บทว่า ปณิธิ แปลว่า ความตั้งจิต. ก็ความ
ตั้งจิตนี้นั้น ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ปรารถนาความเป็นหญิง หรือความ
เป็นคิริจฉานมีลิงเป็นต้น. บทว่า หีโน ปุคฺคโล ความว่า ชรรมแล้ว
เหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลใด แม้บุคคลนั้น ก็ชื่อว่าแล้ว. บทว่า
หีนา วาจา ความว่า วาจาใด เป็นวาจาของบุคคลนั้น แม้วาจานั้น
ก็จัดว่าแล้ว. บทว่า หีนํ อัจฺจุตติ พึงประกอบบททุกบทว่า บุคคล
นั้นแม้เมื่อบอก ก็บอกแต่สิ่งที่แล้วเท่านั้น แม้เมื่อแสดง ก็แสดงแต่สิ่งที่
แล้วเท่านั้น. บทว่า อุปฺปตฺติ ได้แก่ อุปฺปตฺติ ๒ อย่างคือ การได้เฉพาะ และ
การเกิด. การเกิด พึงทราบด้วยอำนาจกุศลที่แล้วเป็นต้น การได้เฉพาะ พึง
ทราบด้วยอำนาจความแล้ว ๓ หมวด ในขณะที่จิตตูปบาท. ถามว่า อย่างไร.
ตอบว่า ก็เพราะเขาเกิดในตระกูลต่ำ ๕ ตระกูล ชื่อว่า การเกิดที่แล้ว
เพราะเกิดในตระกูลแพศย์และศูทร ชื่อว่า ปานกลาง เพราะเกิดใน
ตระกูลกษัตริย์และพราหมณ์ ชื่อว่า ประณีต. ก็เพราะได้เฉพาะอกุศล
จิตตูปบาท ๑๒ ดวง ชื่อว่า การได้ที่แล้ว เพราะการได้กรรมที่เป็นไป
ในภุมิ ๓ ชื่อว่า ปานกลาง เพราะได้โลกุตรกรรม ๕ ชื่อว่า ประณีต
ส่วนในที่นี้ประสงค์เอาการเกิดอย่างเดียว.

จบอรรถกถาคัญชาภาวสตุสูตรที่ ๓

๔. หีนานิรมุตติสูตร

ว่าด้วยสัตว์มีอหยาศัยเลวและอหยาศัยดี

[๓๖๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้า ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่
มีอหยาศัยเลว ย่อมคบค้า ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว
สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี ย่อมคบค้า ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
อหยาศัยดี แม้ในอดีตกาล สัตว์ทั้งหลายก็ได้คบค้ากันแล้ว ได้สมาคม
กันแล้ว โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว ได้คบค้ากันแล้ว
ได้สมาคมกันแล้วกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี
ได้คบค้ากันแล้ว ได้สมาคมกันแล้วกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี แม้ใน
อนาคตกาล สัตว์ทั้งหลายก็จะคบค้ากัน จักสมาคมกัน โดยธาตุเทียว
คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว จักคบค้ากัน จักสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีอหยาศัยเลว สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี จักคบค้ากัน จักสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้า
กัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว ย่อม
คบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว สัตว์จำพวกที่
มีอหยาศัยดี ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี.

จบหีนานิรมุตติสูตรที่ ๔

อรรถกถาหีนานิรมุตติสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในหีนานิรมุตติสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้

บทว่า **อสนุนฺตติ** แปลว่า เป็นพวกเดียวกัน. บทว่า **สเมนฺติ** ได้แก่ ย่อมสมาคมกัน ก็เป็นนิรันดร. บทว่า **หีนานิรมุตติกา** แปลว่า มีอชยาศัยแล้ว. บทว่า **กฺลฺยาณานิรมุตติกา** แปลว่า มีอชยาศัยดี.

จบอรรถกถาหีนานิรมุตติสูตรที่ ๔

๕. จังกมสูตร

ว่าด้วยการจงกรมของภิกษุหลายรูป

[๓๖๕] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์. ก็โดยสมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตรจงกรมอยู่ด้วยกันกับ ภิกษุหลายรูปในที่ไม้อกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไม้อกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระมหากัสสปก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไม้อกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระอนนฺรุทก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไม้อกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระปุณณมันตานีบุตรก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไม้อกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระอุบาลีก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไม้อกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระอานนทก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไม้อกลพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้พระเทวทัตก็จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปในที่ไม้อกลพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๖๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นสารีบุตรกำลังจงกรมอยู่ด้วยกันกับ ภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนมีปัญญามาก พวก เธอเห็นมหาโมคคัลลานะกำลังจงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนมีฤทธิ์มาก พวกเธอเห็นมหากัสสปกำลัง จงกรมอยู่ด้วยกัน กับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นธุดาต พวกเธอเห็นอนรุทธกำลัง จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นผู้มีทิพยจักขุ พวกเธอเห็นปุณณ- มันทานีบุตรกำลังจงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นธรรมกถึก พวกเธอเห็นอุบาลีกำลัง จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นผู้ทรงวินัย พวกเธอเห็นอานนท์ กำลังจงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นพหูสูต พวกเธอเห็นเทวทัตกำลัง
จงกรมอยู่ด้วยกันกับภิกษุหลายรูปหรือไม่.

ภ. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. ภิกษุทั้งหมดนี้ ล้วนมีความปรารถนาลามก.

[๓๖๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี แม้ในอดีต
กาล สัตว์ทั้งหลายก็ได้คบค้ำกันแล้ว ได้สมาคมกันแล้ว โดยธาตุเทียว
คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว ได้คบค้ำกันแล้ว ได้สมาคมกันแล้วกับ
สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี ได้คบค้ำกันแล้ว
ได้สมาคมกันแล้วกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี แม้ในอนาคตกาล สัตว์
ทั้งหลายก็จักคบค้ำกัน จักสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มี
อหยาศัยเลว จักคบค้ำกัน จักสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว
สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี จักคบค้ำกัน จักสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
อหยาศัยดี แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคม
กัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว ย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยเลว สัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี.

จบจังกมสูตรที่ ๕

อรรถกถาอังคมสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในอังคมสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ปสฺสโต โน แปลว่า ท่านเห็นหรือไม่. บทว่า สพฺเพ โข เอเต ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งพระสารีบุตรเถระไว้ในเอตทัคคะ ในบรรดาภิกษุผู้มีปัญญาว่า "คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา ผู้มีปัญญามาก คือพระสารีบุตร เป็นยอด. พวกภิกษุผู้มีปัญญามาก ย่อมห้อมล้อมพระเถระนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามปัญหาอันลึกซึ้ง ที่กำจัดไตรลักษณ์ได้แล้ว ในลำดับขั้น ชาติ อายตนะ สติปัญญา และโพธิปักขิยธรรม ด้วยประการฉะนี้. แม้พระเถระนั้น ย่อมตอบปัญหาที่เขาถามแล้วและถามแล้วแก่พวกภิกษุเหล่านั้น เหมือนแม่ซึ่งแผ่นดิน เหมือนยกทรายจากเชิงภูเขาสิเนรุ เหมือนทำลายภูเขาจักรวาล เหมือนยกภูเขาสิเนรุขึ้น เหมือนขยายอากาศให้กว้างขวาง และเหมือนให้ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต ภิกฺขเว ภิกฺขุ มหปญฺญา" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งพระมหาโมคคัลลานะไว้ในเอตทัคคะ ในบรรดาภิกษุผู้มีฤทธิ์ว่า "คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา ผู้มีฤทธิ์ คือโมคคัลลานะ เป็นยอด. พวกภิกษุผู้มีฤทธิ์ ย่อมห้อมล้อมพระเถระนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามซึ่งปริกรรม อานิสงส์ อธิษฐาน การกระทำต่าง ๆ ด้วยประการฉะนี้. แม้พระเถระนั้น ตอบปัญหาที่เขาถามแล้วและถามแล้วแก่ภิกษุเหล่านั้น โดยนัยที่กล่าวแล้วแล. เพราะ

เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต ภิกฺขเว
ภิกฺขู มหิทฺธิกา ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งแม่พระมหากัสสปะไว้ในเอตทัคคะ
ในบรรดาภิกษุผู้รู้ตวาทะว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา
ผู้เป็นตวาทะ คือมหากัสสปะ เป็นยอด. พวกภิกษุผู้รู้ตวาทะ ย่อม
ห้อมล้อมพระเถระนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามซึ่งการบริหารตวาค์ อานิสงส์
การสมาทาน การอธิษฐาน ความต่างกัน ด้วยประการฉะนี้. แม่พระ
เถระนั้น ได้ตอบปัญหาที่เขาถามแล้วและถามแล้ว ให้แจ่มแจ้งอย่าง
นั้นเหมือนกัน แก่ภิกษุเหล่านั้น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต ภิกฺขเว ภิกฺขู ฐตฺวาทา" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งแม่พระอนรุทธเถระไว้ในเอตทัคคะ
ในบรรดาภิกษุผู้มีทิพยจักขุว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวก
ของเรา ผู้มีทิพยจักขุ คืออนรุทธะ เป็นยอด. พวกภิกษุผู้มีทิพยจักขุ
ย่อมห้อมล้อมพระเถระนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามซึ่งบริกรรม อานิสงส์
อุปกิเลสของภิกษุผู้มีทิพยจักขุด้วยประการฉะนี้. แม่พระเถระนั้น ย่อม
ตอบปัญหาที่เขาถามแล้วและถามแล้วอย่างนั้นเหมือนกัน แก่ภิกษุเหล่านั้น.
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต
ภิกฺขเว ภิกฺขู ทิพฺพอกฺขุกา" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งแม่พระปุลณเถระไว้ในเอตทัคคะใน
บรรดาภิกษุผู้เป็นพระธรรมกถึกว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา
ผู้ธรรมกถึก คือปุลณมันตานีบุตร เป็นยอด. พวกภิกษุผู้ธรรมกถึก ย่อม
ห้อมล้อมพระเถระนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามอาการนั้น ๆ ในความย่อ

พิสดาร ยากง่าย และ ถ้อยคำไพเราะเป็นต้น แห่งกรรมกถาด้วยประการ
ฉะนี้ แม่พระเถระนั้น ย่อมบอกนัยกรรมกถานั้น อย่างนี้ แก่ภิกษุ
เหล่านั้นว่า ผู้มีอายุ ธรรมดาพระธรรมกถิก ควรเริ่มต้นการพรรณนาคุณ
บริษัท ในท่ามกลางควรประกาศสุญญตธรรม ที่สุดควรถือเอายอดด้วย
อำนาจสัจจะ ๔ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข
เอเต ภิกฺขเว ภิกฺขู ฆมฺมกถิกา" ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งแม่พระอุบาลีเถระไว้ในเอตทัคคะ
ในบรรดาภิกษุผู้ทรงวินัยว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา
ผู้ทรงวินัย คืออุบาลี เป็นยอด. พวกภิกษุผู้ทรงวินัย ย่อมห้อมล้อมพระเถระ
นั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามอาบัติหนัก อาบัติเบา อาบัติแก้ไขได้ แก้ไข
ไม่ได้ อาบัติและอนาบัติด้วยประการฉะนี้. แม่พระเถระนั้น ย่อมตอบ
ปัญหาที่เขาถามแล้วและถามแล้ว แก่ภิกษุเหล่านั้น อย่างนั้นเหมือนกัน.
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต
ภิกฺขเว ภิกฺขู วินยธรา" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งแม่พระอานนทเถระไว้ในเอตทัคคะใน
บรรดาภิกษุผู้พหูสูตว่า "คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาวกของเรา ผู้พหูสูต
คืออานนท์ เป็นยอด. พวกภิกษุพหูสูต ย่อมห้อมล้อมพระเถระนั้น
ด้วยคิดว่า เราจักถามความรู้ในพัญชนะ ๑๐ อย่าง เหตุเกิด อนุสนธิ
เบื้องต้นและเบื้องปลายด้วยประการฉะนี้. แม่พระเถระนั้น ก็บอกเรื่อง
ทั้งปวงแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า นี่ควรว่าอย่างนี้ นี่ควรถือเอาอย่างนี้. เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต ภิกฺขเว
ภิกฺขู พหุสูตา" ดังนี้.

ส่วนเทวทัตปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ. เพราะเหตุนี้
พวกภิกษุผู้ปรารถนาลามก ห้อมล้อมเทวทัตนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามการ
ปกครอง เพื่อการสงเคราะห์ตระกูล ความหลอกลวงมีประการต่าง ๆ กัน.
แม้เทวทัตนั้น ก็บอกการกำหนดคนนั้นแก่ภิกษุเหล่านั้น. เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพฺเพ โข เอเต ภิกฺขเว ภิกฺขุ
ปาปิจฺฉา ดังนี้. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ภิกษุเหล่านั้น จึงกรมแล้ว
ในที่ไม่ว่าง. ตอบว่า เพื่อถือการอารักขาว่า เทวทัต คิดร้ายในพระ
ศาสนา พยายามจะทำความฉิบหายมิใช่ประโยชน์. ถามว่า ครั้งนั้น เทวทัต
จึงกรมแล้ว เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพื่อปกปิดโทษอันตนกระทำแล้ว เป็น
เหตุให้ผู้อื่นรู้ว่า ผู้นี้ไม่ทำ ถ้าทำเขาก็ไม่มา ณ ที่นี้. ถามว่า ก็เทวทัต
เป็นผู้สามารถเพื่อจะทำความเสียหายต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้หรือ หน้าที่
ต้องอารักขาพระผู้มีพระภาคเจ้า มีอยู่หรือ. ตอบว่า ไม่มี. เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อานนทฺ์ ข้อที่ตถาคต พึงปรินิพพาน
ด้วยความพยายามของผู้อื่น นั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสจะมีได้. ส่วน
ภิกษุทั้งหลายมาแล้วด้วยความเคารพในพระศาสนา. เพราะเหตุนี้แล
พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอย่างนี้แล้ว จึงรับสั่งให้ปล่อยภิกษุเหล่านั้นไป
ด้วยพระดำรัสว่า อานนทฺ์ เธอจงปล่อยภิกษุสงฆ์เถิด ดังนี้.

จบอรรถกถาอังคมสูตรที่ ๕

๖. สตาปารัทธสูตร*

ว่าด้วยสัตว์คบค้าสมาคมกันโดยธาตุ

[๓๖๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอวัยวะแล้ว ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอวัยวะแล้ว แม้ในอดีตกาล... แม้ในอนาคตกาล... แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอวัยวะแล้ว ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอวัยวะแล้ว.

[๓๖๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คู่กับคู่ย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ มุตรกับมุตรย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ เขพะกับเขพะย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ บุพโพกกับบุพโพยอมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ โลहितกับโลहितย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ แม้นั้นใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายก็นั้นนั้นแล ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอวัยวะแล้ว ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอวัยวะแล้ว แม้ในอดีตกาล... แม้ในอนาคตกาล... แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือจำพวกที่มีอวัยวะแล้ว ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอวัยวะแล้ว.

๑. ม. สกถาสูตฺร.

[๓๗๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี แม้อในอดีตกาล...แม้อในอนาคตกาล...แม้อในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี.

[๓๗๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย น้ำนมสดกับน้ำมันสดย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ น้ำมันกับน้ำมันย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ เนยใสกับเนยใสม่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ น้ำผึ้งกับน้ำผึ้งย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ น้ำอ้อยกับน้ำอ้อยย่อมเข้ากันได้ ร่วมกันได้ แม้อฉันใด สัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้นแล ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี แม้อในอดีตกาล...แม้อในอนาคตกาล...แม้อในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอหยาศัยดี.

[๓๗๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรรม-
ภายิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสพระคาถาประพันธ์ต่อไปว่า:

กิเลสเพียงดังหมูไม่ในป่า เกิดขึ้นเพราะการ
คบค้ำสมาคม ย่อมขาดเพราะไม่คบค้ำสมาคม คน
เกาะท่อนไม้เล็ก ๆ พึ่งจมลงในห้วงมหรณพ ฉันทใด
แม้สาธุชนก็ย่อมจมลง เพราะอาศัยคนเกียจคร้าน
ฉันนั้น เราะฉะนั้น พึ่งเว้นคนเกียจคร้าน มีความ

เพียรเวลานั้นเสีย พึงอยู่ร่วมกับบัณฑิตผู้สัจด์ ผู้เป็น
อริยะ ผู้มีใจสูง ผู้เฟื่องพินิจ ผู้ปรารถนาความเพียร
เป็นนิตย์.

จบสตาปารัทธสูตรที่ ๖

อรรถกถาสตาปารัทธสูตรที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในสตาปารัทธสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อูโถ อูถน อัสนุหติ สเมติ** ความว่า อูถเมื่ออยู่ระหว่างสมุทร
ระหว่างชนบท ระหว่างจักรวาล โดยสี่ก็ดี โดยกลืนก็ดี โดยรสก็ดี ไม่เข้า
ถึงความต่างกัน ย่อมเข้ากันได้ รวมกันได้ คือเป็นเช่นเดียวกันและเป็น
นิรันดร. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้แล. ก็อุปมาด้วยของไม่น่าปรารถนานี้
ท่านนำมาเพื่อแสดงความที่อริยาศัยของผู้มีอริยาศัยเลวเสมอกัน อุปมา
ด้วยของดีเลิศมีน้ำนมเป็นต้น ท่านนำมาเพื่อแสดงความที่อริยาศัยของผู้มี
อริยาศัยดีเสมอกัน.

บทว่า **อัสสุคา** ความว่า ด้วยความลิเนหาด้วยตัณหามีการเห็น
การฟังและการคบค้ากันเป็นต้นเป็นที่ตั้ง. บทว่า **วนโถ ชาโต** ได้แก่
ป่าคือกิเลสเกิดแล้ว. บทว่า **อัสสุเคน ฉิษฺชติ** ความว่า เมื่อไม่
กระทำการขึ้นและการนั่งร่วมกัน ก็ย่อมขาด เพราะไม่คบค้าสมาคมคือ
ไม่พบเห็นกัน. บทว่า **สาธุชีวี** ได้แก่ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็มีชีวิตบริสุทธ์.
บทว่า **สหาเวเส** ได้แก่ พึงอยู่ร่วมกัน.

จบอรรถกถาสตาปารัทธสูตรที่ ๖

๗. ปฐมอัสสัททมูลกสูตร

ว่าด้วยสัตว์คบค้าสมาคมกันโดยธาตุเดียวกัน

[๓๗๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวก
ที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา
สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มี
หิริ สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ. สัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน ย่อมคบค้า
กัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวก
ที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา
ทราม แม้ในอดีตกาล... แม้ในอนาคตกาล... แม้ในปัจจุบันกาล
สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์
จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มี
ศรัทธา สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ. ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคม
กันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย ย่อมคบ
ค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่เกียจ-

คร้าน ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน สัตว์
จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
สติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราวม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราวม.

[๓๗๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อม
คบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก สัตว์จำพวกที่ปรารถ
ความเพียร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถความ
เพียร สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมสมาคมกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีปัญญา แม้ในอดีตกาล...แม้ในอนาคต...แม้ในปัจจุบันกาล
สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวก
ที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา
สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ
สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก สัตว์จำพวกที่ปรารถความเพียร ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถความเพียร สัตว์จำพวกที่มีสติ

มันคง ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติมันคง
สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
ปัญญา.

จบปฐมอัสสัทธมุลกสูตรที่ ๗

อรรถกถาปฐมอัสสัทธมุลกสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมอัสสัทธมุลกสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

ในบทเป็นต้นว่า อสุตฺตฺธา อสุตฺตฺเทหิ ความว่า บุคคลไม่มี
โอชา ไม่มีริศ เว้นขาดจากศรัทธา ในพระพุทฺธ พระธรรม หรือ
พระสงฆ์ อยู่ที่สมุทฺรฝั่งนี้ ก็เป็นอย่างเดียวกันชั่วนิรันดร์กับบุคคลไม่มี
ศรัทธา ซึ่งอยู่ที่ฝั่งโน้นเพราะความเป็นผู้ไม่มีศรัทธานั้น. บุคคลไม่มีหิริ
คือไร้มรรยาท ก็เป็นเช่นเดียวกันกับบุคคลไม่มีหิริ. คนไม่มีโอดตปปะ
คือไม่กลัวต่อการทำบาป ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนไม่มีโอดตปปะ. คนมี
สุตะน้อย คือเว้นขาดจากสุตะ ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมีสุตะน้อย. คน
เกียจคร้าน คือคนมีความเกียจคร้าน ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนเกียจคร้าน.
คนมีสติหลงลืม คือเช่นกันกาเก็บอาหารและสุนัขจึงจอกเก็บเนื้อ ก็เป็น
เช่นเดียวกันกับคนมีสติหลงลืม. คนมีปัญญาทราม คือชื่อว่าหมดปัญญา
เพราะไม่มีปัญญาที่จะกำหนดขันธเป็นต้น ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมี
ปัญญาทราม. คนผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือผู้ชวนชวายในกิจมีการไหว้
พระเจดีย์เป็นต้น ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมีศรัทธา. คนมีหิริ คือคนมี
ความละอาย ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมีหิริ. คนมีโอดตปปะ คือกลัวบาป
ก็เช่นเช่นเดียวกันกับคนมีโอดตปปะ. คนมีสุตะมาก คือทรงสุตะ ทรง

อาคม รักษาแบบแผน รักษาวงศ์ ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมีสุตะมาก. คนปรารถนาความเพียร คือมีความพยายามบริบูรณ์ ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนปรารถนาความเพียร. คนมีสติมั่นคง คือประกอบด้วยสติอันกำหนดกิจ ทั้งปวงได้ ก็เป็นเช่นเดียวกันกับคนมีสติมั่นคง. คนมีปัญญา แม้อยู่ในที่ไกลกับคนผู้มีปัญญามาก คือคนมีปัญญามีความรู้เปรียบเหมือนแก้ววิเชียร ย่อมคบค้ากันได้ สมาคมกันได้ด้วยปัญญาสมบัตินั้น.

จบอรรถกถาปฐมอัสสัทธมฺมลกสูตรที่ ๘

๘. ทุคฺยอัสสัทธมฺมลกสูตร

การคบค้าของสัตว์โดยชาตุมิศรัทธาและไม่มีศรัทธา

[๓๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย...แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยชาตุมิศรัทธา คือสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา แม้ในอดีตกาล...

แม้ในอนาคตกาล... แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเดียว คือสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีปัญญา
ทราวม ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราวม
สัตว์จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่
มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกัน โดยธาตุเดียว คือสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์
จำพวกที่มีปัญญาทราวม ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีปัญญาทราวม สัตว์จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๗๗] สัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย ย่อมคบค้ำกัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราวม
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราวม สัตว์จำพวก

ที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน สัตว์จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์
จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
สุตะมาก สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๗๘] สัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน สัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม สัตว์จำพวก
ที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา
สัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่ปรารถนาความเพียร สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๗๙] สัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม สัตว์
จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มี
ศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับ
สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบเหตุยัสสัทธมฺลกสูตรที่ ๘

๕. อหิริกมุลกสูตร

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยธาตุมีหิริและไม่มีหิริ

[๓๘๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย...แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์พวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๘๑] สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๘๒] สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน สัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๘๓] สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน กับสัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบอหิริกมุตกสูตรที่ ๕

๑๐. อนัตตปมฺพมฺภกฺกสูตร

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยธาตุ

มีโอดตปปะและไม่มีโอดตปปะ

[๓๘๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย...แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอดตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอดตปปะ สัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มีโอดตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีโอดตปปะ สัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๓๘๕] สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอดตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอดตปปะ สัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มีโอดตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีโอดตปปะ สัตว์จำพวกที่ปรารถนาคบหาผู้อื่น ย่อมคบค้ากัน

ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร สัตว์จำพวกที่มีปัญญา
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๑๘๖] สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอดตັปะยะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมา-
คมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอดตັปะยะ สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มี
ปัญญาทราม ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา
ทราม สัตว์จำพวกที่มีโอดตັปะยะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับ
สัตว์จำพวกที่มีโอดตັปะยะ สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบ
ค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบอโนตตปป์มูลสูตรที่ ๑๐

๑๑. อัปสูตสูตร

ว่าด้วยการคบค้ำของสัตว์โดยธาตุว่าด้วยสุตะเป็นต้น

[๑๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวก
ที่มีสุตะน้อย ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย
สัตว์จำพวกที่เกียจคร้าน ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่เกียจคร้าน สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน

กับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก สัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถนาความเพียร สัตว์
จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

[๑๘๘] สัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีสุตะน้อย สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวก
ที่มีสุตะมาก ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุตะมาก
สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่
มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีปัญญา.

จบอัปสูตสูตที่ ๑๑

๑๒. กุติตสูต

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยธาตุว่าด้วยสติและปัญญา

[๑๘๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือ สัตว์
จำพวกที่เกิดจากร้าน ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่

เกียจคร้าน สัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีสติหลงลืม สัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน
ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาทราม สัตว์จำพวกที่ปรารถนา
เพียร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ปรารถนาเพียร
สัตว์จำพวกที่มีสติมั่นคง ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีสติมั่นคง สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับ
สัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบกุสิตสูตรที่ ๑๒

[ส่วนที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ในทุกแห่ง พึงทำเหมือน
อย่างข้างต้นนั้น]

จบทุติยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สัตติมสูตร	๒. สนิทานสูตร	๓. คิณชกาฬสูตร
๔. หีนานิคมุตติสูตร	๕. จังคมสูตร	๖. สตาปารัทธสูตร
๗. ปฐมอัสดัทธมุลกสูตร	๘. ทุติยอัสดัทธมุลกสูตร	๙. อหิริกมุลกสูตร
๑๐. อนินตัมปมุลกสูตร	๑๑. อัปสุตสูตร	๑๒. กุสิตสูตร.

อรรถกถาอัสดัทธมุลกสูตรที่ ๘ เป็นต้น

สูตรที่ ๘ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงรวมธรรมมี
อัสดัทธา เป็นต้นเหล่านั้น ด้วยอำนาจธรรม ๓ อย่าง.

ในบรรดาสูตรเหล่านั้น สูตรที่ ๘ พระองค์ตรัสธรรมมีอัสดัทธา

เป็นมูลเป็นต้น ๕ ครั้ง (แต่ละครั้ง) มีกรรม ๓ อย่าง ด้วยอำนาจ
กรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาว.

สูตรที่ ๙ พระองค์ตรัสกรรมมือหิริกะเป็นมูล ๔ ครั้ง (แต่ละ
ครั้ง) มีกรรม ๓ อย่าง.

สูตรที่ ๑๐ พระองค์ตรัสกรรมมือโนตตปปะเป็นมูล ๓ ครั้ง (แต่
ละครั้ง) มีกรรม ๓ อย่าง.

สูตรที่ ๑๑ ตรัสกรรมมีอัปปีสสุตะ (มีสุตะน้อย) เป็นมูล ๒ ครั้ง
(แต่ละครั้ง) มีกรรม ๓ อย่าง.

สูตรที่ ๑๒ ตรัสกรรมมีกุกิตะ (ความเกียจคร้าน) เป็นมูล ๑ ครั้ง
มีกรรม ๓ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

ในสูตร ๕ สูตร แม้ทั้งปวง จึงมีกรรม ๓ อย่าง รวม ๑๕ อย่าง.
ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า กรรม ๑๕ อย่างเหล่านี้ คือ พระสูตร ก็มี.
นี่ชื่อว่า ดิกเปยยะละ.

จบอรรถกถาอัสนัททมูลกสูตรที่ ๘ เป็นต้น

จบพุทธยวรรคที่ ๒

ทศกัมมปถวรรคที่ ๓

๑. อสมาหิตสูตร

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยชาตว่าด้วยไม่มีศรัทธา

[๓๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลาย ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยชาตเทียว คือสัตว์
จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มี
ศรัทธา สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีใจไม่มั่นคง
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีใจไม่มั่นคง สัตว์จำพวก
ที่มีปัญญาทราม ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา
ทราม สัตว์จำพวกที่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีหิริ สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีใจมั่นคง ย่อม
คบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีใจมั่นคง สัตว์จำพวกที่มี
ปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบอสมมาหิตสูตรที่ ๑

ทสกัมมปถวรรคที่ ๓

อรรถกถาอสมาทิสสูตรที่ ๑

ในสูตรอื่นจากวรรคที่ ๒ นี้ อสมาทิสสูตรที่ ๑ (ข้อ ๓๕๐) พระองค์ตรัสด้วยอำนาจแห่งธรรมมีอัสสัทธาเป็นต้น ๕ อย่าง. ทุสสีลสูตรที่ ๒ (ข้อ ๓๕๑) ก็ตรัสเช่นนั้น. แต่ในอสมาทิสสูตรที่ ๑ พระองค์ตรัส อสมาทิต บท เป็นบทที่ ๔. ในทุสสีลสูตรที่ ๒ พระองค์ตรัส ทุสสีล บท เป็นบทที่ ๔. เมื่อพระองค์ตรัสอย่างนี้ เป็นอันตรัสตามอรรถาธิบายของบุคคลผู้จะตรัสรู้.

บทว่า อสมาทิตา ในสูตรที่ ๑ นี้ ความว่า เว้นจากอุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ. บทว่า ทุสสีลา แปลว่า ไม่มีศีล. สูตรที่ ๓ พระองค์ตรัสด้วยอำนาจอรรถาธิบายของบุคคลผู้จะตรัสรู้. สูตรที่ ๔ ตรัสด้วยอำนาจกรรมบถ ๗. สูตรที่ ๕ ตรัสด้วยอำนาจกรรมบถ ๑๐.

๒. ทุสสีลสูตร

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยธาตุว่าด้วยศรัทธาและhiri

[๓๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่าภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่ไม่มีศรัทธา

สัตว์จำพวกที่ไม่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่
ไม่มีหิริ สัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กันสัตว์จำพวกที่ไม่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่หุสีล ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่หุสีล สัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม ย่อมคบ
ค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีปัญญาธรรม สัตว์จำพวกที่มี
ศรัทธา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีศรัทธา สัตว์
จำพวกที่มีหิริ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีหิริ
สัตว์จำพวกที่มีโอตตปปะ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวก
ที่มีโอตตปปะ สัตว์จำพวกที่มีศีล ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์
จำพวกที่มีศีล สัตว์จำพวกที่มีปัญญา ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน
กับสัตว์จำพวกที่มีปัญญา.

จบทุสสีลสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุสสีลสูตรที่ ๒

ในทุสสีลสูตรที่ ๒ บทว่า ทุสสีลา ได้แก่ ไม่มีศีล.

จบอรรถกถาทุสสีลสูตรที่ ๒

๓. ปัญจสิกขาปทสูตร

ว่าด้วยการคบค้าของสัตว์โดยธาตุต่างด้วยศีล ๕

[๓๕๒] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม

ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า.

[๑๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตั้งนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเดียว คือ พวกทำปาณาติบาต ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำปาณาติบาต พวกทำอทินนาทาน ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำอทินนาทาน พวกทำกาเมสุมิจฉาจาร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำกาเมสุมิจฉาจาร พวกมุสาวาท ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมุสาวาท พวกคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท.

[๑๕๔] พวกเว้นขาดจากปาณาติบาต ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากปาณาติบาต พวกเว้นขาดจากอทินนาทาน ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากอทินนาทาน พวกเว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร พวกเว้นขาดจากมุสาวาท ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากมุสาวาท พวกเว้นขาดจากคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท.

จบปัญญาสิกขาปทสูตรที่ ๓

อรรถกถาปัญญาสิกขาปทสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๓ ในสูตรนั้น บทว่า สุราเมรย-
มชฺชปมาทญฺญายิโน ความว่า คนทั้งหลายคึ่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย
ด้วยเจตนาในความประมาทใด. เจตนาอันเรียกว่า ความประมาทเพราะ
การคึ่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย คนเหล่าใด ตั้งอยู่ในความประมาทนั้น
เพราะเหตุนั้น คนเหล่านั้นตั้งอยู่ในความประมาท เพราะการคึ่มน้ำเมาคือ
สุราเมรัย นี้เป็นอธิบายแห่งบทไม่ทั่วไปในสูตรนี้ก่อน.

จบอรรถกถาปัญญาสิกขาปทสูตรที่ ๓

๔. สัตตกัมมปถสูตร

ว่าด้วยกรรมบท ๗

[๗๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลาย ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือพวก
ทำปาณาติบาต ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำปาณาติบาต
พวกทำอทินนาทาน ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำอทินนา-
ทาน พวกทำกาเมสุมิฉจาร ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
ทำกาเมสุมิฉจาร พวกมุสาวาท ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับ
พวกมุสาวาท พวกพุกส่อเสียด ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกพุก

ต่อเสียด พวกพุดคำหยาบ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกพุด
คำหยาบ พวกพุดเพื่อเจ้อ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกพุด
เพื่อเจ้อ.

[๓๕๖] พวกเว็นขาดจากปาณาติบาต ย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกันกับพวกเว็นขาดจากปาณาติบาต พวกเว็นขาดจากอทินนาทาน
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว็นขาดจากอทินนาทาน พวก
เว็นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว็น
ขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร พวกเว็นขาดจากมุสาวาท ย่อมคบค้ำกัน ย่อม
สมาคมกันกับพวกเว็นขาดจากมุสาวาท พวกเว็นขาดจากคำส่อเสียด
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว็นขาดจากคำส่อเสียด. พวกเว็น
ขาดจากคำหยาบ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว็นขาดจาก
คำหยาบ พวกเว็นขาดจากคำเพื่อเจ้อ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกเว็นขาดจากคำเพื่อเจ้อ.

จบสัจจกัมมปถสูตรที่ ๔

อรรถกถาสัจจกัมมปถสูตรที่ ๔ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

๕. ทศกมมปถสูตร

ว่าด้วยกรรมบท ๑๐

[๓๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือพวก
ทำปาณาติบาต ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกทำปาณาติบาต
พวกทำอทินนาทาน... พวกทำกาเมสุมิจฉาจาร... พวกมุสาวาท...
พวกพูดส่อเสียด... พวกพูดคำหยาบ... พวกพูดเพื่อเจ้อ... ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกพูดเพื่อเจ้อ พวกมือภิขฌามาก ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมือภิขฌามาก พวกมีจิตพยาบาท ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมีจิตพยาบาท พวกมิจฉาทิฎฐิ ย่อมคบค้ำ
กัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาทิฎฐิ.

[๗๕๘] พวกเว้นขาดจากปาณาติบาต ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมา
คมกันกับพวกเว้นขาดจากปาณาติบาต พวกเว้นขาดจากอทินนาทาน...
พวกเว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร... พวกเว้นขาดจากมุสาวาท... พวก
เว้นขาดจากพูดส่อเสียด... พวกเว้นขาดจากพูดคำหยาบ... พวกเว้น
ขาดจากพูดเพื่อเจ้อ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจาก
พวกพูดเพื่อเจ้อ พวกไม่มีอภิขฌา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
ไม่มีอภิขฌา พวกมีจิตไม่พยาบาท ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
มีจิตไม่พยาบาท พวกสัมมาทิฎฐิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับ
พวกสัมมาทิฎฐิ.

จบทศกัปปมถสูตรที่ ๕

อรรถกถาทศกัมมปถสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในทศกัมมปถสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า พวกทำปาณาติบาต เพราะอรรถว่า ทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง
ไป. อธิบายว่า พวกฆ่าสัตว์มีชีวิต. ชื่อว่า พวกทำอทินนาทาน เพราะ
อรรถว่า ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ อธิบายว่า ลักของผู้อื่น. ชื่อว่า
พวกทำกาเมสุมิฉฉาจาร เพราะอรรถว่า ประพฤติผิดในวัตรกาม ด้วย
กิเลสกาม. ชื่อว่า พวกมุสาวาท เพราะอรรถว่า พูดยเท็จ อธิบายว่า
พูดวาจาเท็จ เหลาะแหละ หักรานประโยชน์ของผู้อื่น. ชื่อว่า พวก
ปิสุณวาจา เพราะอรรถว่า มีวาจาต่อเสียด. ชื่อว่า พวกผรุสวาจา เพราะ
อรรถว่า มีวาจาหยาบตัดเสียดซึ่งคำรัก. ชื่อว่า พวกสัมผัปปลาปะ เพราะ
อรรถว่า พูดยคำเพื่อเจือ ไร่ประโยชน์. ชื่อว่า พวกมือภิขณาตุ เพราะ
อรรถว่า เฟ่งเล็ง อธิบายว่า เป็นคนมีปกคดียากได้ในลักษณะของผู้อื่น.
ชื่อว่า พวกมิพยาปนฺนจิต เพราะอรรถว่า มีจิตพยาบาท คือเสียด. ชื่อว่า
พวกมิฉฉาทิฏฐิ เพราะอรรถว่า มีความเห็นผิด คือลามก ผู้รู้ดีเตียน
อธิบายว่า ประกอบด้วยทิฏฐิอันไม่นำให้พ้นทุกข์ เนื่องด้วยกรรมบถ
คือเนื่องด้วยความเห็นผิดมีวัตถุเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล. ชื่อว่า
สัมมาทิฏฐิ เพราะอรรถว่า มีความเห็นชอบ คืองาม ผู้รู้สรรเสริญ
อธิบายว่า ประกอบด้วยมคคทิฏฐิ เนื่องด้วยกรรมบถ เนื่องด้วยความ
เห็นชอบว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน เป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล
นี้เป็นเพียงชื่อว่าการพรรณนาบทที่ยากในสูตรนี้ก่อน.

ส่วนบทเหล่านั้น มีอรรถ ๑๐ อย่างในธรรมฝ่ายคำ คือปาณาติบาต

อทินนาทาน กามสุมิฉาจาร มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัส-
ปลาปะ อภิขณา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ. ในบทเหล่านั้น การยังสัตว์มีชีวิต
ให้ตกลงไป ชื่อว่า ปาณาติบาต. มีอธิบายว่า ฆ่าสัตว์มีชีวิต คือการ
ฆ่าสัตว์มีชีวิตให้ตาย. ส่วนในบทว่า ปาโณ นี้ โดยโวหารให้แก่ สัตว์.
โดยปรมัตถ์ได้แก่ **ชีวิตินทรีย์**. ก็เจตนาที่จะฆ่าของผู้มีความสำคัญในสัตว์
มีชีวิตนั้นว่า สัตว์มีชีวิต อันตั้งขึ้นเพราะความพยายามเป็นเหตุเข้าไปตัด
ชีวิตินทรีย์เสียที่เป็นไปทางกายทวาร และวจิตวาร ทวารใดทวารหนึ่ง ชื่อ
ปาณาติบาต. บรรดาสัตว์มีชีวิต ผู้เว้นจากคุณมีสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้น
ปาณาติบาตนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะสัตว์เล็ก ชื่อว่ามีโทษมาก ใน
เพราะสัตว์ใหญ่. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะมีความพยายาม
มาก. แม้เมื่อมีความพยายามเท่ากัน ก็ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะวัตถุใหญ่.
บรรดาสัตว์ผู้มียุคมีมนุษย์เป็นต้น ปาณาติบาต ชื่อว่ามีโทษน้อย ใน
เพราะสัตว์มีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะสัตว์มีคุณมาก. ก็เมื่อมีสรีระ
และคุณเสมอกัน ก็พึงทราบว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายาม
อ่อน พึงทราบว่ามีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามกล้า.

ปาณาติบาตนั้นมีองค์ ๕ คือ สัตว์มีชีวิต ๑ ความเป็นผู้มีความ
สำคัญว่าสัตว์มีชีวิต ๑ จิตคิดจะฆ่า ๑ มีความพยายาม ๑ สัตว์ตายด้วย
ความพยายามนั้น ๑.

ประโยชน์ ๖ คือ สาหัตติกะ ๑ อาณัตติกะ ๑ นิสสัคคิยะ ๑ ถาวร-
วิชขามยะ ๑. ความเน้นซ้ำก็จะมีในเรื่องนั้น อันข้าพเจ้าให้พิสดารไว้ใน
ที่นี่ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่ให้เรื่องนั้นพิสดาร. ส่วนเรื่องอื่นและ

เรื่องเห็นปานนั้น ผู้มีความต้องการพึงตรวจดูรรถกถาพระวินัย ชื่อ
สมันตปาสาทิกาเถิด.

การถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ ชื่อว่า อทินนาทาน มือธิบายว่า
ลักขโมยของผู้อื่น เป็นกิริยาของโจร. ในบทเหล่านั้น บทว่า อทินนํ
แปลว่า พัสตุที่ผู้อื่นหวงแหน. เจตนาเป็นขโมยของบุคคลผู้มีความสำคัญ
ในพัสตุอันผู้อื่นหวงแหนนั้น ว่าเป็นพัสตุอันผู้อื่นหวงแหนแล้ว ซึ่งใช้คน
อื่นให้ทำตามความต้องการยังไม่มีโทษทางอาชญา คือยังไม่มีใครกล่าว
โทษเพราะยังความพยายามเป็นเหตุถือเอาพัสตุที่ผู้อื่นหวงแหนนั้นให้ตั้งขึ้น
ก็ชื่อว่า อทินนาทาน. อทินนาทานนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะ
ของ ๆ ผู้อื่นแล้ว. ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะของ ๆ ผู้อื่นประณีต.
เพราะเหตุไร. เพราะพัสตุประณีต. เมื่อพัสตุเสมอกัน ชื่อว่ามีโทษมาก
เพราะเป็นของ ๆ บุคคลผู้ยิ่งด้วยคุณ ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะเป็น
ของ ๆ บุคคลผู้มีคุณเร็วกว่าบุคคลผู้ยิ่งด้วยคุณนั้น เพราะเทียบกับบุคคล
ผู้ยิ่งด้วยคุณนั้น ๆ.

อทินนาทานนั้น มีองค์ ๕ คือ พัสตุอันผู้อื่นหวงแหน ๑ ความ
เป็นผู้มีความสำคัญว่าเป็นของอันผู้อื่นหวงแหน ๑ จิตคิดจะลัก ๑ ความ
พยายาม ๑ ลักมาได้ด้วยความพยายามนั้น ๑

ประโยชน์ ๖ มีสาเหตุถิกะเป็นต้น ก็แลประโยชน์เหล่านั้น เป็นไป
แล้วด้วยอำนาจแห่งอาหารเหล่านี้ตามสมควร คือ เถยยาวหาร ลัก ๑
ปัสัยหาหาร ข่มขู่ ๑ ปฏิจันนาวหาร ลักซ่อน ๑ ปริกัปปาหาร
กำหนดลัก ๑ กุสาวหาร ลักสืบ ๑ นี้เป็นความสังเขปในข้อนี้ ส่วน
ความพิสดาร ท่านกล่าวไว้แล้วในสมันตปาสาทิกา.

ส่วนบทว่า กามesu ในบทว่า กามesuมิจุณาจาโร นี้ ได้แก่ในความ
ประพฤติก่อเพื่อด้วยดีในกรรมของคนคู่กัน. บทว่า มิจุณาจาโร ได้แก่
อาจารย์อันทรามที่บัณฑิตติเตียนโดยส่วนเดียว. ก็โดยลักษณะ เจตนาเป็น
เหตุก้าวล่วงฐานะอันบุคคลไม่พึงถึงเป็นไปทางกายทวาร ด้วยประสงค์
อสังกรรม ชื่อว่า กามesuมิจุณาจาร.

ในกามesuมิจุณาจารนั้น สตรี ๑๐ จำพวกแรก มีพวกที่มารดา
ปกครองรักษาเป็นต้น คือ มาตุรกุจิตา สตรีที่มารดาปกครองรักษา ๑
ปิตุรกุจิตา ที่บิดาปกครองรักษา ๑ มาตาปิตุรกุจิตา ที่มารดาบิดา
ปกครองรักษา ๑ ภาตุรกุจิตา ที่พี่น้องชายปกครองรักษา ๑ ภคินีรกุ-
จิตา ที่พี่น้องหญิงปกครองรักษา ๑ ญาติรกุจิตา ที่ญาติปกครองรักษา ๑
โคตรกุจิตา ที่วงศ์ตระกูลปกครองรักษา ๑ ธมฺมรกุจิตา ที่ผู้ประพฤติ
ธรรมปกครองรักษา ๑ สารกฺขา ที่ผู้หมั้นหมายปกครองรักษา. สปริ-
ทญฺทา ที่อยู่ในอาณัติปกครองรักษา และสตรี ๑๐ พวกหลัง มีพวก
ที่บุรุษชื่อมาด้วยทรัพย์เป็นต้น เหล่านี้คือ ธนกุจิตา สตรีที่บุรุษชื่อมา
ด้วยทรัพย์ ๑. จนฺทวาสินี ที่สมัครใจมาอยู่ร่วม ๑. โภควาสินี ที่มาอยู่
ร่วมเพราะโภคะ ๑. ปฏฺวาสินี ที่มาอยู่ร่วมเพราะผ้า ๑. โอปตฺตกินี
ที่มาอยู่ร่วมโดยพิธีแต่งงานหลังน้ำ ๑. โอบตฺตจุมฺพตา ที่บุรุษช่วยให้พ้น
จากการแบกทูนของบนศีรษะ ๑. ทาสี ภริยา ภรรยาที่เป็นทาสี ๑
กมฺมการี ภริยา ภรรยาที่เป็นกรรมกร ๑. ธชาหฺญา ที่เป็นเชลย ๑
มุหฺตฺติกา ที่เป็นภรรยาชั่วคราว ๑ รวมเป็น ๑ รวมเป็น ๒๐ จำพวก ชื่อว่า
อคมนิยฺกฺฐาน (ฐานะที่ไม่พึงเกี่ยวข้อง) สำหรับบุรุษ.

ส่วนในหญิงทั้งหลาย หญิง ๑๒ จำพวก คือ สตรีที่มีผู้หมั้นหมาย
ปกครองรักษา ๑ ที่อยู่ในอาณัติปกครองรักษา ๑ และหญิงที่ชื่อมาด้วย

ทรัพย์เป็นต้น ๑๐ จำพวก นี้ชื่อว่าอคมนิยัญฐานสำหรับบุรุษอื่น

ก็มีจณาจารย์นั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะอคมนิยัญฐานเว้น จากคุณมีศีลเป็นต้น ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะอคมนิยัญฐาน ถึงพร้อม ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น.

กาเมสุมิจณาจารย์นั้น มีองค์ ๔ คือ วัตถุอันไม่ควรถึง ๑ จิต คิจะเสพในวัตถุอันไม่ควรถึงนั้น ๑ ความพยายามในอันเสพ ๑ ยังมรรค ให้ถึงมรรคหยุดอยู่ ๑. มีประโยชน์เดียวคือสาหัตถิกะเท่านั้น.

บทว่า มุสาวาท ความว่า วชิประโยชน์ หรือกายประโยชน์ อัน หักรานประโยชน์ของผู้มุ่งกล่าวให้ผิด เจตนาอันยังกายประโยชน์และวชิ- ประโยคของผู้กล่าวให้ผิดต่อผู้อื่นให้ตั้งขึ้นแก่ผู้อื่น ด้วยประสงค์จะกล่าว ให้ผิด ชื่อว่า มุสาวาท.

อีกนัยหนึ่ง เรื่องอันไม่จริง ไม่แท้ ชื่อว่า มุสา. การยังผู้อื่น ให้ทราบเรื่องนั้น โดยความเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ ชื่อว่า วาตะ. โดย ลักษณะ เจตนาที่ยังวิญญูติอย่างนั้นให้ตั้งขึ้นของผู้ประสงค์จะยังผู้อื่นให้ ทราบเรื่องอันไม่จริง โดยความเป็นเรื่องจริง ชื่อว่า มุสาวาท. มุสาวาท นั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะประโยชน์ที่มุสาวาทิบุคคลหักรานน้อย ชื่อว่า มีโทษมาก เพราะประโยชน์ที่มุสาวาทิบุคคลหักรานมาก อนึ่ง สำหรับ พวกคฤหัสถ์ มุสาวาทที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า ไม่มี เพราะไม่ประสงค์ จะให้ของ ๆ ตน ชื่อว่ามีโทษน้อย. มุสาวาทที่มุสาวาทิบุคคลเป็นพยาน กล่าวเพื่อหักรานประโยชน์ ชื่อว่ามีโทษมาก. สำหรับพวกบรรพชิต มุสาวาทที่เป็นไป โดยปรุณกถานัยว่า วันนี้ น้ำมันในบ้านไหลไปจุ

แม่น้ำ เพราะได้น้ำมัน หรือเนยใสแม้นิดหน่อยแล้ว ประสงค์จะให้หัวเราะกัน ชื่อว่ามีโทษน้อย. แต่มุสาวาทของผู้กล่าวสิ่งที่ตนมิได้เห็นนั้นแล โดยนัยเป็นต้นว่า ข้าพเจ้าเห็น ชื่อว่ามีโทษมาก.

มุสาวาทนั้น มืองค์ ๔ คือเรื่องไม่จริง ๑ จิตคิดจะกล่าวให้ผิด ๑ ความพยายามเกิดจากจิตนั้น ๑ ผู้อื่นรู้เรื่องนั้น ๑ มีประโยชน์เดียว คือ สาคัดติกะแล. มุสาวาทนั้นพึงเห็นได้ในการทำกริยาเป็นเครื่องกล่าวให้ผิดต่อผู้อื่น ด้วยกายบ้าง ด้วยของเนื่องด้วยกายบ้าง ด้วยวาจาบ้าง ถ้าผู้อื่นรู้เรื่องนั้น ด้วยกริยานั้น. เจตนาที่ยังกริยาให้ตั้งขึ้นนี้ ย่อมผูกมัดด้วยมุสาวาทกรรมในขณะนั้นแล.

บทในบทเป็นต้นว่า ปิสฺสุณา วาจา ความว่า คนพูดวาจาแก่ผู้อื่นด้วยวาจาใด กระทำตนให้เป็นที่รักอยู่ในดวงใจของผู้นั้น และทำคนอื่นให้เสีย วาจา นั้น ชื่อว่า ปิสฺสุณวาจา. ส่วนวาจาใด ทำตนบ้าง คนอื่นบ้างให้หยาบ. หรือวาจาใดหยาบ แม้ตนเองก็ไม่เพราะหูไม่สบายใจ นี้ชื่อว่า ผรุสฺสวาจา. คนกล่าวเพื่อเจือไร่ประโยชน์ เขาชื่อว่า สัมผัสฺสลาปะ. แม้เจตนาที่เป็นมูลของวาจาเหล่านั้น ก็ย่อมได้ชื่อว่า ปิสฺสุณวาจาเป็นต้นเหมือนกัน. ก็เจตนา นั้นแล ท่านประสงค์เอาในที่นี้.

ในบทนั้น เจตนาของผู้มีจิตเศร้าหมอง อันยังกายประโยชน์และวาจาประโยชน์ให้ตั้งขึ้น เพื่อทำลายชนเหล่าอื่นก็ดี เพื่อประสงค์จะทำตนให้เป็นที่รักก็ดี ชื่อว่าปิสฺสุณวาจา. ปิสฺสุณวาจานั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะบุคคลผู้ถูกปิสฺสุณวาจาบุคคลทำความแตกกันในผู้มีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก ในผู้มีคุณมาก.

ปิสฺสุณวาจานั้น มืองค์ ๔ คือ ทำลายผู้อื่น ๑ ความเป็นผู้มุ่งเพื่อ

ทำลายด้วยประสงค์ว่า พวกคนนี้ จักเป็นผู้ต่างกัน จักเว้นจากกัน ด้วยอุบายอย่างนี้ ดังนี้ หรือความเป็นผู้ปรารถนาจะทำตนให้เป็นที่รักด้วยประสงค์ว่า เราจักเป็นที่รัก จักเป็นผู้คุ้นเคยด้วยอุบายดังนี้ ๑ ความพยายามอันเกิดจากจิตนั้น ๑ ผู้นั้นรู้ความนั้น ๑.

เจตนาหยาบโดยส่วนเดียว ที่ยังกายประโยคและวจีประโยคอันเป็นเหตุตัดเสียซึ่งคำรักของผู้อื่นให้ตั้งขึ้น ชื่อว่า **พรุสวาจา** เพื่อให้พรุสวาจานั้นแจ่มแจ้ง ฟังทราบเรื่องต่อไปนี้.

ได้ยินว่า เด็กคนหนึ่งไม่เชื่อคำของมารดา ไปสู่ป่า มารดาเมื่อไม่อาจจะให้เด็กนั้นกลับได้ จึงดำรัสว่า ขอแม่กระบือคุดจงไล่ตามมัน. ครั้งนั้นแม่กระบือในป่า ปรากฏแก่เด็กนั้นอย่างนั้นเหมือนกัน. เด็กได้ทำสักกิริยาว่า ขอคำที่แม่พูดแก่เรา จงอย่ามี ขอที่แม่คิด จงมี. แม่กระบือได้หยุดอยู่ เหมือนถูกผูกในที่นั้นนั่นเอง.

วจีประโยค แม้เป็นเหตุตัดเสียซึ่งคำรักอย่างนั้น ก็ยังไม่ชื่อว่าพรุสวาจา เพราะจิตอ่อน. จริงอยู่ บางครั้งมารดาบิดาย่อมพูดกะบุตรน้อยทั้งหลายอย่างนี้ว่า ขอพวกโจรจงทำมันให้เป็นที่อ่อนเล็กที่อ่อนน้อยเถิด แต่ท่านก็ไม่ปรารถนา แม้แต่จะให้กลีบอุบลตกลงเบื้องบนของบุตรเหล่านั้น. อนึ่ง บางคราว อาจารย์และอุปัชฌายะทั้งหลาย ย่อมพูดกับพวกนิตีอย่างนี้ว่า พวกเหล่านี้ ไม่มีความละอาย ไม่มีความเกรงกลัวพูดอะไรกัน ไหลมันไปเสีย. ก็แต่ท่านปรารถนาความถึงพร้อมด้วยปรีชาปฏิบัติ ปฏิภาณ เพื่อศิษย์เหล่านั้น. เหมือนอย่างว่า วจีประโยคที่เป็นไปเพราะผู้พูดเป็นผู้มีจิตอ่อน ไม่ชื่อว่าพรุสวาจา ฉะนั้น วจีประโยคเป็นไปเพราะผู้พูดเป็นผู้มีคำอ่อนหวาน ไม่ชื่อว่าพรุสวาจาก็หาไม่ได้ฉะนั้น. จริงอยู่

คำพูดของผู้ประสงค์จะให้เขาตายว่า ท่านทั้งหลาย จงให้คนนั้นนอนเป็นสุขเถิด ไม่เชื่อว่าพรุสวาจาหามิได้. ที่แท้ วาจา นั้น ต้องเป็นพรุสวาจาแน่ เพราะผู้พูดเป็นผู้มีจิตหยาบ. พรุสวาจา นั้น เชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะเป็นผู้ถูกพรุสวาจาจับคุกคดมุ่งหมายให้ไปมีคุณน้อย เชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้นั้นมีคุณมาก.

พรุสวาจา นั้น มีองค์ ๓ คือ คำผู้อื่น ๑ จิตโกรธ ๑ การดำ ๑.

อกุศลเจตนาที่ยังกายประโยค และวจีประโยคให้ตั้งขึ้น .อันยังผู้อื่นให้รู้สิ่งที่มีโทษประโยชน์ ชื่อว่า สัมผัสปลาปะ. สัมผัสปลาปะนั้น เชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะอาเสวนะน้อย เชื่อว่ามีโทษมาก เพราะมีอาเสวนะมาก.

สัมผัสปลาปะนั้น มีองค์ ๒ คือ ความเป็นผู้มุ่งพูดเรื่องอันหาประโยชน์มิได้ มีเรื่องการตยุทธ และเรื่องชิงนางสีดาเป็นต้น ๑ การพูดเรื่องเห็นปานนั้น ๑.

ธรรมชาติที่ชื่อว่า อภิชณา เพราะอรรถว่า เฟงเล็ง อธิบายว่าเป็นไปโดยความเป็นผู้มุ่งกัณเฑาะของผู้อื่น แล้วน้อมไปในกัณเฑาะนั้น. อภิชณานั้น มีลักษณะเฟงเล็งต่อกัณเฑาะของผู้อื่นอย่างนี้ว่า ไฉนหนอสิ่งนี้จะพึงเป็นของ ๆ เรา ดังนี้ เชื่อว่ามีโทษน้อย และมีโทษมาก เหมือนอทินนาทาน.

อภิชณานั้น มีองค์ ๒ คือ กัณเฑาะของผู้อื่น ๑ การน้อมมาเพื่อตน ๑ จริงอยู่ เมื่อความโลภซึ่งมีกัณเฑาะของผู้อื่นเป็นที่ตั้ง แม้เกิดขึ้นแล้ว อภิชณาบุคลิกยังไม่น้อมมาเพื่อตน ด้วยคิดว่า ไฉนหนอ ของสิ่งนี้จะพึงเป็นของ ๆ เราตราบใด กรรมบถก็ยังไม่ขาดตราบนั้น.

สภาพที่ชื่อว่า พยาบาท เพราะอรรถว่า ยังประโยชน์สุขให้ถึงความพินาศ. พยาบาทนั้น มีลักษณะประทุษร้ายใจเพื่อความพินาศของผู้อื่น ชื่อว่ามีโทษน้อย และมีโทษมาก เหมือนพรุสวาจา.

พยาบาทนั้น มีองค์ ๒ คือ สัตว์อื่น ๑ คิดความพินาศเพื่อสัตว์นั้น ๑. ก็เมื่อความโกรธ ซึ่งมีสัตว์อื่นเป็นที่ตั้ง แม้เกิดขึ้นแล้ว วิปณนจิตตบุคลยังไม่คิดความพินาศเพื่อสัตว์นั้นว่า ไฉนหนอ สัตว์นี้พึงขาดสูญพินาศไปตราบใด กรรมบถยังไม่ขาดตราบนั้น.

ธรรมชาติ ชื่อว่า มิจฉาทิฎฐิ เพราะอรรถว่า เห็นผิด เพราะไม่ถือเอาตามความเป็นจริง. มิจฉาทิฎฐินั้นมีลักษณะเห็นผิด โดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ชื่อว่ามีโทษน้อย แต่มีโทษมาก เหมือนสัมผัปปลาปะ. อีกอย่างหนึ่ง มิจฉาทิฎฐิที่ยังไม่ถึง ชื่อว่ามีโทษน้อย. ที่ถึง ชื่อว่ามีโทษมาก.

มิจฉาทิฎฐินั้น มีองค์ ๒ คือ ความที่วัตถุวิปริตจากอาการที่ถือเอา ๑ ความปรากฏแห่งมิจฉาทิฎฐินั้น โดยที่ยึดเอาวัตถุนั้นว่าเป็นจริง ๑.

ก็พึงทราบวินิจฉัยอุกศลกรรมบถ ๑๐ เหล่านี้ โดยอาการ ๕ คือ โดยธรรม โดยโกฏฐาส โดยอารมณฺ์ โดยเวทนา โดยมูล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมโต** ความว่า ก็ในอุกศลกรรมบถเหล่านั้น มีเจตนาธรรม ๗ อย่างตามลำดับ. อุกศลกรรมบถมีอภิขมาเป็นต้น สัมปยุตด้วยเจตนา. บทว่า **โกฏฐาสโต** ความว่า ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ คือ เจตนาธรรม ๗ ตามลำดับ และมิจฉาทิฎฐิเป็นกรรมบถอย่างเดียว ไม่เป็นมูล อภิขมาและพยาบาท เป็นกรรมบถด้วย เป็นมูลด้วย. ความจริง

อภิขมา เป็น โลกะ ถึงความเป็นมุล คือเป็นอกุศลมูล. พยาบาทเป็น โทสะ ถึงความเป็นมุล คือเป็นอกุศลมูล. บทว่า อารมมณโต ความว่า ปาณาติบาต มีชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ. อทินนาทาน มีสัตว์เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณบ้าง. มิจฉาจารย์มีสังขารเป็นอารมณ ด้วยอำนาจการ ถูกต้อง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า มีสัตว์เป็นอารมณ ดังนี้ ก็มี. มุสาวาทมีสัตว์เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณบ้าง. ปิสุณวาก็อย่างนั้น. พรุสวาจา มีสัตว์เป็นอารมณอย่างเดียว. สัมผัสป์ปลาปะ มีสัตว์ เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณบ้าง ด้วยอำนาจสิ่งที่คนได้เห็น ได้ฟัง ได้ทราบ และได้รู้แล้ว. อภิขมาก็อย่างนั้น. พยาบาท มีสัตว์เป็น อารมณอย่างเดียว. มิจฉาทิฎฐิ มีสังขารเป็นอารมณ ด้วยอำนาจธรรมที่ เป็นไปในภูมิ ๓.

บทว่า เวทนาโต ความว่า ปาณาติบาต เป็นทุกขเวทนา. ก็พระ ราชาทรงเห็นใจแล้ว แม้ทรงรำเรงอยู่. รับสั่งว่า ท่านจงไป จงฆ่ามัน. ดังนี้ ก็จริง ถึงกระนั้น เจตนาเป็นเหตุให้สำเร็จได้ ก็สัมปยุตด้วยทุกข์แก่ ใจเหล่านั้น. อทินนาทาน มีเวทนา ๒. มิจฉาจารย์ มีเวทนา ๒ คือสุขเวทนา และมัชฉัตตเวทนา (อุเบกขาเวทนา) ส่วนในจิตที่เป็นเหตุให้สำเร็จ ไม่เป็นมัชฉัตตเวทนา. มุสาวาท มีเวทนา ๓. ปิสุณวาก็อย่างนั้น. พรุสวาจา เป็นทุกขเวทนา. สัมผัสป์ปลาปะ มีเวทนา ๓. อภิขมา มีเวทนา ๒ คือสุขเวทนาและมัชฉัตตเวทนา. มิจฉาทิฎฐิก็อย่างนั้น. พยาบาท เป็นทุกขเวทนา.

บทว่า มุลโต ความว่า ปาณาติบาต มีมุล ๒ คือโทสะและโมหะ. อทินนาทาน มีมุล ๒ คือโทสะและโมหะหรือโลกะและโมหะ. มิจฉาจารย์

มีมูล ๒ คือโลภะและโมหะ. มุสาวาท มีมูล ๒ คือโทสะและโมหะหรือ
โลภะและโมหะ. ปิสุณวาจาและสัมผัปปลาปะก็อย่างนั้น. ผรุสวาจา
มีมูล ๒ คือโทสะและโมหะ. อภิขณามีมูลเดียวคือโมหะ. พยาบาทก็อย่างนั้น.
มิจฉาทิฎฐิ มีมูล ๒ คือโลภะและโมหะ.

ปาณาติบาตเป็นต้น ในบทเป็นต้นว่า ปาณาติบาตา ปฏิวีรตา
มีอรรถตามที่กล่าวแล้วแล. ส่วนชนเหล่านั้น ชื่อว่า เว้นขาดด้วยวิริติใด.
วิริตินั้น โดประเภทมี ๓ อย่าง คือสัมปตตวิริติ สมทานวิริติ
สมุจเจทวิริติ. บรรดาวิริติ ๓ เหล่านี้ วิริติซึ่งเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ได้
สมทานสิกขาบท เป็นแต่พิจารณาฐานะทั้งหลายมีชาติวัยและการ
ศึกษาหากเป็นต้นของตน ไม่ก้าวล่วงวัตถุที่มาประจวบเข้าด้วยคิดว่าการทำ
เช่นนี้ ไม่สมควรแก่เรา ดังนี้ ฟังทราบว่าเป็นสัมปตตวิริติ. เหมือนวิริติที่
เกิดขึ้นแก่จักกณะอุบาสกในเกาะสิงหลขณะนั้น.

ได้ยินว่า ในเวลาจักกณะอุบาสกนั้นเป็นหนุ่มนั้นแล โรคเกิดขึ้น
แก่มารดา. และหมอบอกว่า ควรได้นื้อกระต่ายสด จึงจะควร. ลำดับนั้น
พี่ชายของเขาใช้นายจักกณะไปด้วยสั่งว่า พ่อ เจ้าจงไป จงเที่ยวไปสุ่นา
เถิด. เขาไปที่นั่นแล้ว ก็สมัยนั้น กระต่ายตัวหนึ่งมาเพื่อจะกัดกินข้าว
กล้าอ่อน. กระต่ายนั้น เห็นนายจักกณะนั้นเข้า จึงวิ่งไปโดยเร็ว ถูก
เถาวัลย์พัน ได้ร้องเสียงดังกิริ กิริ. นายจักกณะไปตามเสียงนั้น ก็จับ
กระต่ายนั้นไว้แล้ว จึงคิดว่า เราจักผสมยาแก่มารดา. แต่เขาคิดต่อไปอีกว่า
ข้อที่เราพึงปลงสัตว์เสียจากชีวิตเพราะเหตุแห่งชีวิตของมารดา หากควรแก่
เราไม่. เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงปล่อยกระต่ายนั้นไปด้วยคำว่า เจ้าจงไป
จงบริโภคหญ้าและน้ำกับพวกกระต่ายในป่าเถิด. ก็เขาถูกพี่ชายถามว่า พ่อ

เจ้าได้กระต่ายแล้วหรือ จึงบอกความเป็นไปนั้น. ดังนั้น พี่ชายจึงดำเนิน
จักกณะนั้น. เขาไปหามารดาเย็นกล่าวคำสัจว่า แต่กาลที่ข้าพเจ้าเกิดแล้ว
ยังไม่รู้สึกว่ปลงสัตว์จากชีวิต. ทันทีนั้นเอง มารดาของเขาก็ได้เป็นผู้
หายจากโรคแล้ว.

ส่วนวิริติซึ่งเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้สมาทานสิกขาบทแล้ว ยอมสละชีวิต
ของตน ทั้งในเวลาสมาทานสิกขาบท ทั้งในเวลาอื่นจากนั้น ไม่ก้าวล่วง
วัตถุอยู่ ฟังทราบว่ สมาทานวิริติ เหมือนวิริติที่เกิดขึ้นแก่อุบาสก
ชาวบ้านใกล้ภูเขาคฤศวัตตมานะฉะนั้น.

ได้ยินว่ อุบาสกนั้น รับสิกขาบทในสำนักของพระปิงคคพุทธ-
รักจิตเถระผู้อยู่ในอัมพริยวิหารแล้ว โฉนอยู่. ครั้นนั้น โคของเขาหายไป.
เขาเมื่อแสวงหาโคนั้น ได้ขึ้นไปยังภูเขาคฤศวัตตมานะ. ภูเขาใหญ่บน
ภูเขานั้นได้รัดเขาไว้. เขาคิดว่ จะตัดศีรษะด้วยมีดอันคมเล่มนี้ คิดอีกว่
ข้อที่เรารับสิกขาบทในสำนักของครูผู้นำสรรเสริญแล้วฟังทำลายเสีย หาสม-
คกรแก่เราไม่. ครั้นคิดอยู่อย่างนี้ จนถึง ๓ ครั้ง ตัดสินใจว่ เราจะยอม
สละชีพ จะไม่ยอมสละสิกขาบท แล้วทิ้งพรวด์อันคมที่แบกอยู่บนบ่า
เสียในป่า ภูเขาได้คลายออกไปให้ทันทีนั้นเหมือนกัน.

แม้ความคิดว่ เราจักฆ่าสัตว์ดังนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยบุคคล
ทั้งหลาย จำเดิมแต่การเกิดขึ้นแห่งวิริติใด วิริตินั้น สัมปยุตด้วยอริยมรรค
ฟังทราบว่ สมุจเฉทวิริติ.

ฟังทราบวินิจฉัยแห่งกุศลกรรมบถแม่เหล่านี้ โดยอาการ ๕ คือ
โดยธรรม โดยโกฏฐาส โดยอารมณฺ์ โดยเวทนา โดยมูล เหมือน
อกุศลฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมโต** ความว่า เจตนา ๗ ก็ดี
วิรติก็ดี ย่อมควรตามลำดับในกุศลกรรมบถแม่เหล่านั้น. ส่วนธรรม ๓
ในที่สุดสัมปยุตด้วยเจตนาแล. บทว่า **โกฏฺฐาสโต** ความว่า เจตนา ๗
ตามลำดับเป็นกรรมบถเท่านั้น ไม่เป็นมูล. ธรรม ๓ ในที่สุดเป็นทั้ง
กรรมบถ เป็นทั้งมูล. จริงอยู่ อนภิขฌา เป็นอโลกะ ถึงความเป็นมูล
เป็นกุศลมูล. อภัยบาท เป็นอโทสะ ถึงความเป็นมูล เป็นกุศลมูล
สัมมาทิฏฐิ เป็นอโมหะ ถึงความเป็นมูล เป็นกุศลมูล. บทว่า อารมฺมณโต
ความว่า อารมณ์ของปาณาติบาตเป็นต้นนั้นแล ก็เป็นอารมณ์ของกรรมบถ
เหล่านั้นเหมือนกัน. ชื่อว่าวิรติจากวัตถุอันจะพึงก้าวล่วงอารมณ์แห่ง
กรรมบถเหล่านั้น. เหมือนอย่างว่า อริยมรรคมีนิพพานเป็นอารมณ์ ย่อม
ละกิเลสได้ ฉนฺได กรรมบถเหล่านั้น มีชีวิตินทรีย์เป็นต้นเป็นอารมณ์
พึงทราบว่ ละการทุจริตมีปาณาติบาตเป็นต้นได้ ฉนฺนํ. บทว่า **เวทนาโต**
ความว่า เวทนาทั้งปวง เป็นสุขเวทนา หรือมัชฌัตตเวทนา. ชื่อว่า
เวทนาถึงกุศลย่อมไม่มี. บทว่า **มฺลโต** ความว่า เจตนา ๗ ตามลำดับ
มีมูล ๓ คือ อโลกะอโทสะและอโมหะ สำหรับผู้งควั่นอยู่ด้วยจิตเป็น
ญาณสัมปยุต. มีมูล ๒ สำหรับผู้งควั่นอยู่ด้วยจิตเป็นญาณวิปยุต. อนภิขฌา
มีมูล ๒ สำหรับผู้งควั่นอยู่ด้วยจิตเป็นญาณสัมปยุต. มีมูล ๑ ด้วยจิตเป็น
ญาณวิปยุต. ส่วนอโลกะไม่เป็นมูลแก่ตนเอง. แม้ในอภัยบาท ก็นัยนี้
แล. สัมมาทิฏฐิ มีมูล ๒ คือ อโลกะ และอโทสะ.

จบอรรถกถาทกัมมปถสูตรที่ ๕

๖. อัญจกิกสูตร

ว่าด้วยการคบค้ำกันของสัตว์ด้วยมรรค ๘

[๓๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลาย ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือพวก
มิจฉาทิฏฐิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาทิฏฐิ พวก
มิจฉาสังกับปะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสังกับปะ
พวกมิจฉาวาจา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาวาจา พวก
มิจฉากัมมันตะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉากัมมันตะ
พวกมิจฉาอาชีวะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาอาชีวะ
พวกมิจฉาวายามะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาวายามะ
พวกมิจฉาสติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสติ พวก
มิจฉาสมาธิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสมาธิ.

[๔๐๐] พวกสัมมาทิฏฐิ ย่อมคบค้ำ ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาทิฏฐิ พวกสัมมาสังกับปะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาสังกับปะ พวกสัมมาวาจา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาวาจา พวกสัมมากัมมันตะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมากัมมันตะ พวกสัมมาอาชีวะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาอาชีวะ พวกสัมมาวายามะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาวายามะ พวกสัมมาสติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก

สัมมาสติ พวกสัมมาสมาธิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาสมาธิ.

จบอัญญกิกสูตรที่ ๖

อรรถกถาอัญญกิกสูตรที่ ๖

อัญญกิกสูตรที่ ๖ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจอรรถยาสัยของพวกผู้รู้
ด้วยอำนาจองค์มรรค ๘.

จบอรรถกถาอัญญกิกสูตรที่ ๖

๗. ทสังกิกสูตร

ว่าด้วยการคบค้ำของสัตว์โดยธาตุประกอบด้วยธรรม

๑๐ ประการ

[๔๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์
ทั้งหลายย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือพวกมิจฉาทิฏฐิ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาทิฏฐิ พวกมิจฉาสังกัปปะ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสังกัปปะ พวกมิจฉาวจา
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาวจา พวกมิจฉากัมมันตะ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉากัมมันตะ พวกมิจฉาอาชีวะ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาอาชีวะ พวกมิจฉาวายามะ

ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาวายามะ พวกมิจฉาสติ
ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสติ พวกมิจฉาสมาธิ ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาสมาธิ พวกมิจฉาญาณะ ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาญาณะ พวกมิจฉาวิมุตติ ย่อม
คบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาวิมุตติ.

[๔๐๒] พวกสัมมาทิฐฐิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาทิฐฐิ พวกสัมมาสังกัปปะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาสังกัปปะ พวกสัมมาวาจา ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมาวาจา พวกสัมมากัมมันตะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับพวก
สัมมากัมมันตะ พวกสัมมาอาชีวะะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกสัมมาอาชีวะะ พวกสัมมาวายามะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกสัมมาวายามะ พวกสัมมาสติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกสัมมาสติ พวกสัมมาสมาธิ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกสัมมาสมาธิ พวกสัมมาญาณะ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกัน
กับพวกสัมมาญาณะ พวกสัมมาวิมุตติ ย่อมคบค้ำกัน ย่อมสมาคมกันกับ
พวกสัมมาวิมุตติ.

จบ ทสังคิกสูตฺรที่ ๗

อรรถกถาทสังคิกสูตฺรที่ ๗

ทสังคิกสูตฺรที่ ๗ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจมิจฉัตตะ ๑๐ และสัมมัตตะ
๑๐. ในบทเหล่านั้น บทว่า **มิจฉาญาณโน** ความว่า ผู้ประกอบด้วยความรู้
ผิดและการพิจารณาผิด. บทว่า **มิจฉาวิมุตติโน** ได้แก่พวกที่ยังไม่หลุด

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 487

พ้นออกจากทุกข์ คือยึดถือว่าเป็นกุศลวิมุตติ ตั้งอยู่. ว่า **สมุมาถาณิโน** คือการพิจารณาโดยชอบ. บทว่า **สมุมาวิมุตติโน** ความว่า ผู้ประกอบด้วยผลวิมุตติ อันเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์.

จบอรรถกถาทสังคิกสูตรที่ ๙

จบทสกัมมปถวรรคที่ ๓

[ในที่ทุกแห่งพึงทำอดีตอนาคตปัจจุบัน]

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อสมาहितสูตร	๒. ทุสสีลสูตร
๓. ปัญจสิกขาปทสูตร	๔. สัตตกัมมปทสูตร
๕. ทสกัมมปถสูตร	๖. อัญจังกิกสูตร
๗. ทสังคิกสูตร	
๘.	

จบทสกมมปถวรรคที่ ๓

จตุตถวรรคที่ ๔

๑. จัตตสสูตร*

ว่าด้วยธาตุ ๔ ประการ

[๔๐๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธาตุเหล่านี้มี ๔ อย่าง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ภิกษุทั้งหลาย ธาตุ ๔ อย่างเหล่านี้แล ดังนี้.

จบจัตตสสูตรที่ ๑

จตุตถวรรคที่ ๔

อรรถกถาจัตตสสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในจัตตสสูตรที่ ๑ แห่งจตุตถวรรคที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

ธาตุที่เป็นที่ตั้ง ชื่อว่า ปฐวีธาตุ. ธาตุที่เอิบอาบ ชื่อว่า อาโปธาตุ. ธาตุที่ให้ย่อย ชื่อว่า เตโชธาตุ. ธาตุที่เคร่งตึง ชื่อว่า วาโยธาตุ. นี่เป็นความสังเขปในที่นี้. ส่วนความพิสดาร พึงทราบธาตุเหล่านั้น ด้วยอำนาจโกฏฐาสะ ๒๐ เป็นต้น.

จบอรรถกถาจัตตสสูตรที่ ๑

๑. ม. จตุธาตุสูตร.

๒. ปุพพสูตร^๑

ว่าด้วยเรื่องก่อนตรัสรู้

[๔๐๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเราเป็นประโพธิ-
สัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้มีความดำริดังนี้ว่า อะไรหนอเป็นความเข้มแข็งอะไร
เป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งปฐวีธาตุ อะไรเป็นความเข้มแข็ง
อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอาโปธาตุ อะไรเป็นความ
เข้มแข็ง อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเตโชธาตุ อะไร
เป็นความเข้มแข็ง อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งวาโยธาตุ
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความดำริดังนี้ว่า สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยปฐวีธาตุ นี่เป็นความเข้มแข็งแห่งปฐวีธาตุ ปฐวีธาตุเป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งปฐวีธาตุ การ
กำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในปฐวีธาตุ นี่เป็นเครื่องสลัดออกแห่ง
ปฐวีธาตุ สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยอาโปธาตุ นี่เป็นความเข้มแข็ง
แห่งอาโปธาตุ อาโปธาตุเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน
เป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งอาโปธาตุ การกำจัดฉันทราคะ การละฉันท-
ราคะในอาโปธาตุ นี่เป็นเครื่องสลัดออกแห่งอาโปธาตุ สุขโสมนัสเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยเตโชธาตุ นี่เป็นความเข้มแข็งแห่งเตโชธาตุ เตโชธาตุเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่ง
เตโชธาตุ การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในเตโชธาตุ นี่เป็น
เครื่องสลัดออกแห่งเตโชธาตุ สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยวาโยธาตุ
นี่เป็นความเข้มแข็งแห่งวาโยธาตุ วาโยธาตุเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์

๑. ม. ปุพเพสัมโพธิสูตร.

มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งวาโยธาตุ การกำจัด
ฉันทระคะ การละฉันทระคะในวาโยธาตุ นี่เป็นเครื่องสลัดออกแห่ง
วาโยธาตุ.

[๔๐๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย トラบเท่าที่เรายังไม่ได้ทราบชัดตาม
ความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษโดยความ
เป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งธาตุเหล่านี้
เพียงใด เราก็ปัญญาณไม่ได้ว่า เป็นผู้ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมา-
สัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์
พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เพียงนั้น แต่เมื่อใด เราได้
ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษ
โดยความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่ง
ธาตุ ๔ เหล่านี้ เมื่อนั้น เราจึงปัญญาณได้ว่า เป็นผู้ได้ตรัสรู้พระอนุตร-
สัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่
สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ญาณทัสสนะได้
เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติที่สุด บัดนี้การ
เกิดอีกย่อมไม่มี ดังนี้.

จบปุพพสูตรที่ ๒

อรรคถาปุพพสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในปุพพสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อัย ปฐวีธาตุยา อสุธาโท ความว่า นี่เป็นความเข้มข้น
อันอาศัยปฐวีธาตุ. ความเข้มข้นนี้ทำให้ยึดกายขึ้นไป เหยียดท้องออก

คุณกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงพยายามสอดนิ้วมือของเราเข้าไปในที่นี้เกิด หรือเหยียดมือแล้ว จึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงพยายามน้อมกายนี้ลงเกิด. พึงทราบความเข้มแข็งด้วยสามารถแห่งสุขโสมนัสที่เป็นไปอย่างนี้.

ในบทเป็นต้นว่า อนิจฺจา ความว่า ชื่อว่าไม่เที่ยงโดยอาการว่ามีแล้วกลับไม่มี ชื่อว่าเป็นทุกข์โดยอาการบีบคั้น ชื่อว่ามีความแปรปรวนเป็นธรรมดา โดยอาการปราศจากภาวะของตน. บทว่า อโย ปจฺวี ชาติฺยา อาทินโว ความว่า ชื่อว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาโดยอาการใด. อาการนี้เป็นโทษแห่งปฐวีธาตุ. บทว่า จนฺทราค-วินโย จนฺทราคปหานํความว่า จันทราคะแห่งปฐวีธาตุ อันบุคคลกำจัดได้และละได้เพราะอาศัยนิพพาน. เพราะฉะนั้น นิพพานจึงเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งปฐวีธาตุนั้น.

บทว่า อโย อาโปธาตุยา อสุธาโท ความว่า นี้เป็นความเข้มแข็งอาศัยอาโปธาตุ ความเข้มแข็งนี้นั้น เหมือนเห็นคนอื่นที่ถูกอาโปธาตุเบียดเบียน พึงทราบด้วยสามารถแห่งสุขโสมนัสที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เหตุอะไรผู้นี้ออกและเข้าไปปีศาจตั้งแต่เวลาจะนอน. เมื่อเขาทำงานแม้เล็กน้อยแห่งก็มี แม้ฝ้าย่อมมีอาการที่เขาควรบิดได้. เมื่อกล่าวแม่เพียงอนุโมทนาเขาก็ต้องถือพัดใบตาล. แต่เรานอนในเวลาเย็น ลูกขึ้นแต่เช้าตรู่. สรีระของเราเหมือนหม้อที่เต็ม แม้เพียงเหยื่อ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่เราผู้ทำงานหนัก. เมื่อเรากล่าวธรรมอยู่ด้วยเสียงเหมือนเสียงฟ้าลั่น แม้เพียงอาการอบอุ่นในสรีระก็ไม่มีแก่เรา ดังนี้.

บทว่า อโย เตโชธาตุยา อสุธาโท ความว่า นี้เป็นความเข้มแข็งอาศัยเตโชธาตุ. ความเข้มแข็งนี้นั้น เหมือนเห็นคนกำลังหนาว พึงทราบ

ด้วยสามารถแห่งสุขโสมนัสที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เหตุอะไร พวกคนเหล่านี้ดื่มเพียงข้าวยาอุกัฏฐและของขบเคี้ยวหน้อยหนึ่ง นั่งท่องแจ้งแสวงหาเตาไฟอยู่ตลอดคืน. พอหยาดน้ำตกไปใกล้สระ พวกเขาก็นอนคร่อมเหนือเตาไฟและห่มผ้า. ส่วนเรากินเนื้อหรือขนมแม่แข็งยิ่ง บริโภคภัตแต่พอเต็มท้องในทันใดนั้นแลภัตทั้งหมดของเราย่อยยับไปเหมือนฟองน้ำ. เมื่อฝนพราตลอด ๗ วันเป็นไปอยู่ แม่เพียงพอนคลายความเยือกเย็นในสระ ก็ไม่มีแก่เรา ดังนี้.

บทว่า อัย วาโยธาตุยา อสุธาโท ความว่า นี่เป็นความเข้มข้น อาศัวยาโยธาตุ. ความเข้มข้นนี้นั้น เหมือนเห็นคนอื่นกลัวลม พึงทราบด้วยสามารถแห่งสุขโสมนัสที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เมื่อคนเหล่านี้ทำงานแม่เพียงเล็กน้อย กล่าวแม่เพียงอนุโมทนา ลมก็ย่อมเสียดแทงสระ. มือและเท้าของพวกเขาคู่เดินทางไกลแม่เพียงควาตุเดียวก็ล้า ปวดหลัง. เขาถูกลมในท้อง ลมในสระและลมในหูเป็นต้น เบียดเบียนเป็นนิตย์ ก็พากันผสมยาแก้ลมมีน้ำมันและน้ำผึ้งเป็นต้น ใช้นั้น. ส่วนพวกเราทำงานหนักบ้าง กล่าวธรรมตลอดคืนสามยามบ้าง เดินทางตลอด ๑๐ โยชน์โดยวันเดียวบ้าง เพียงมือและเท้าอ่อนล้า หรือเพียงปวดหลังก็ไม่มี ดังนี้. ก็ธาตุเหล่านี้ที่เป็นไปแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าความเข้มข้น.

บทว่า อพุกณฺณลสิ ได้แก่ เราได้รู้แล้วด้วยญาณพิเศษ. บทว่า อนุตฺตรํ สมฺมาสมุโปธิ ได้แก่ การตรัสรู้โดยชอบและด้วยพระองค์เอง เว้นธรรมอื่นที่ยิ่งกว่า คือประเสริฐกว่าธรรมทั้งหมด. อีกอย่างหนึ่ง การตรัสรู้ประเสริฐ และดี. ต้นไม้ก็ดี มรรคก็ดี สัพพัญญุตญาณก็ดี นิพพานก็ดี ชื่อว่าโพธิ. ก็ต้นไม้ในอากาศสถานว่า การตรัสรู้ที่โคนโพธิพฤกษ์

และว่า ในระหว่างต้นโพธิ์ และคยา เรียกว่าโพธิ์. ทางในอากาศ-
สถานว่า. ญาณในมรรค ๔. สัพพัญญุตญาณในอากาศสถานว่า ผู้มีปัญญา
ดั่งแผ่นดิน บรรลุโพธิ์ญาณ. นิพพานในอากาศสถานว่า บรรลุโพธิ์ญาณ
อันเป็นอมตะ อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้. ส่วนในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประสงค์เอาอรหัตมรรค. ถามว่า อรหัตมรรค คืออนุตตรโพธิ์ญาณ
ย่อมมี หรือไม่มีแก่พระสาวกทั้งหลาย. ตอบว่า ไม่มี. ถามว่า เพราะ
เหตุไร. ตอบว่า เพราะไม่ให้คุณแก่สาวกทั้งปวง. ก็สำหรับพระสาวก
เหล่านั้น อรหัตมรรค ของใคร ให้เฉพาะอรหัตผล. ของใคร ให้
วิชา ๓ ของใคร ให้อภิญาญา ๖ ของใคร ให้สาวกบารมีญาณ. ของ
พระปัจเจกพุทธเจ้า ให้เฉพาะปัจเจกโพธิ์ญาณ. ส่วนของพระพุทธเจ้า
ให้คุณสมบัติทุกอย่าง เหมือนการอภิเษกของพระราชาให้ความเป็นใหญ่
ในโลกทั้งหมด. เพราะฉะนั้น อนุตตรโพธิ์ญาณ จึงไม่มีแก่ใคร ๆ อื่น.
บทว่า อภิสมฺพุทฺโธ ปจฺจณฺญาตี ความว่า เราปฏิญาณอย่างนี้ว่า เราตรัสรู้
บรรลุ แتงตลอดแล้วตั้งอยู่. บทว่า ญาณญจ ปน เม ทสฺสนํ อุตฺปาติ
ความว่า ปัจเจกขณญาณนั้นแล อันสามารถเห็นคุณที่ตนบรรลุแล้ว
เกิดขึ้น. บทว่า อกุปฺปา เม วิมุตฺติ ความว่า ญาณเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า
อรหัตผลวิมุตตินี้ของเราไม่กำเริบ. ในความไม่กำเริบนั้นพึงทราบความไม่
กำเริบโดยอาการ ๒ อย่างคือ โดยเหตุ และโดยอารมณ์. ก็ความไม่
กำเริบนั้น ชื่อว่าไม่กำเริบ แม้โดยเหตุ เพราะกิเลสอันตัดด้วย
มรรค ๔ ไม่กลับมาอีก ชื่อว่าไม่กำเริบ แม้โดยอารมณ์ เพราะทำ
นิพพานมีความไม่กำเริบเป็นธรรมดาให้เป็นอารมณ์เป็นไป. บทว่า อนฺตฺติมา

แปลว่า เป็นชาติสุดท้าย. บทว่า **นตฺถิทานิ ปุณฺณวโรติ** ความว่า บัดนี้
ชื่อว่าไม่มีภพอื่นอีก.

สังจะ ๔ พระองค์ตรัสไว้ในพระสูตรนี้. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า
ก็อัสสาทะในชาติ ๔ เป็นสมุทัยสัง. อาทีนพ เป็นทุกขสัง. การสลัดออก
จากทุกข์ เป็นนิโรธสัง. มรรคเป็นเหตุรู้ชัดถึงนิโรธ เป็นมรรคสัง. จะ
กล่าวแม้ให้พิสดาร ก็ควรแท้. แต่ในสูตรนี้ การเข้าใจถึงเหตุที่ละว่า
สุขโสมนัสย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยปฐวีธาตุใด นี้เป็นอัสสาทะของปฐวีธาตุ
ดังนี้ เป็นสมุทัยสัง. การเข้าใจด้วยการกำหนดรู้ว่า ปฐวีธาตุใด ไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นอาทีนพของปฐวีธาตุ ดังนี้
เป็นทุกขสัง.

การแทงตลอดด้วยการทำให้แจ้งว่า การกำจัดฉันทราคะแห่งปฐวี
ธาตุใด นี้เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งปฐวีธาตุ ดังนี้ เป็นนิโรธสัง. ทิฏฐิ
สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ. วายามะ สติ สมาธิใด ในฐานะ ๓
เหล่านี้. การแทงตลอดด้วยภาวนานี้ เป็นมรรคสัง.

จบอรรถกถาปุพพสูตรที่ ๒

๓. อจริสูตร*

ว่าด้วยการแสวงหาความเข้มข้นแห่งธาตุทั้ง ๔

[๔๐๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย . . . แล้วได้ตรัสว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราได้
เที่ยวแสวงหาความเข้มข้นแห่งปฐวีธาตุ ได้พบความเข้มข้นแห่งปฐวีธาตุ

๑. ม. อจริงศตร.

นั้นแล้ว เราได้เห็นความเข้มข้นแห่งปฐวีธาตุเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญา เราได้แสวงหาโทษแห่งปฐวีธาตุ . ได้พบโทษแห่งปฐวีธาตุนั้นแล้ว เราได้เห็นโทษแห่งปฐวีธาตุเท่าที่มีอยู่ด้วยดีแล้วด้วยปัญญา เราได้แสวงหาเครื่องสลัดออกซึ่งปฐวีธาตุ ได้พบเครื่องสลัดออกซึ่งปฐวีธาตุนั้นแล้ว เราได้เห็นเครื่องสลัดออกซึ่งปฐวีธาตุเท่าที่มีอยู่ด้วยดีแล้วด้วยปัญญา.

เราได้แสวงหาความเข้มข้นแห่งอาโปธาตุ ฯลฯ เราได้แสวงหาความเข้มข้นแห่งเตโชธาตุ ฯลฯ เราได้แสวงหาความเข้มข้นแห่งวาโยธาตุ ได้พบความเข้มข้นแห่งวาโยธาตุนั้นแล้ว เราได้เห็นความเข้มข้นแห่งวาโยธาตุเท่าที่มีอยู่ด้วยดีแล้วด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาโทษแห่งวาโยธาตุ ได้พบโทษแห่งวาโยธาตุนั้นแล้ว เราได้เห็นเครื่องสลัดออกซึ่งวาโยธาตุเท่าที่มีอยู่ด้วยดีแล้วด้วยปัญญา.

[๔๐๗] คุณอนภิกขุทั้งหลาย ตราบเท่าที่เรายังไม่ได้ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้เพียงใด เราก็ยังปฏิญาณไม่ได้ว่า เป็นผู้ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เพียงนั้น แต่เมื่อใดเราได้ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณว่า เป็นผู้ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ญาณทัสสนะ

ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติที่สุด บัดนี้
การเกิดอีกย่อมไม่มี ดังนี้.

จบอจริสูตรที่ ๓

อรรถกถาอจริสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในอจริสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อจริ ความว่า เราได้เที่ยวไปด้วยญาณ อธิบายว่า ด้วย
การท่องเที่ยวไปตามลำดับภavana. บทว่า ยาวตา แปลว่า ประมาณเท่าใด.

จบอรรถกถาอจริสูตรที่ ๓

๔. โนเจตสูตร

ว่าด้วยเรื่องชาตุง์ ๔

[๔๐๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ถ้าว่าความเข้มแข็งแห่งปฐวีธาตุไม่ได้มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายไม่พึงยินดีใน
ปฐวีธาตุ ก็เพราะความเข้มแข็งแห่งปฐวีธาตุมีอยู่แล ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลาย
จึงยินดีในปฐวีธาตุ ถ้าว่าโทษแห่งปฐวีธาตุไม่ได้มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลาย
ก็ไม่พึงเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ ก็เพราะโทษแห่งปฐวีธาตุมีอยู่แล ฉะนั้น
สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ ถ้าว่าเครื่องสลัดออกแห่งปฐวีธาตุ
ไม่ได้มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงสลัด [ตน] ออกจากปฐวีธาตุ
ก็เพราะเครื่องสลัดออกจากปฐวีธาตุมีอยู่แล ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัด

[ตน] ออกจากปฐวีธาตุ ถ้าว่าความเข้มข้นแห่งอาโปธาตุไม่ได้มีแล้ว
ไชรี... แห่งเตโชธาตุไม่ได้มีแล้วไชรี... ถ้าว่าความเข้มข้นแห่ง
วาโยธาตุไม่ได้มีแล้วไชรี สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงยินดีในวาโยธาตุ ก็เพราะ
ความเข้มข้นแห่งวาโยธาตุมีอยู่แล ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงยินดีในวาโยธาตุ
ถ้าว่าโทษแห่งวาโยธาตุไม่ได้มีแล้วไชรี สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายใน
วาโยธาตุ ก็เพราะโทษแห่งวาโยธาตุมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่าย
ในวาโยธาตุ ถ้าว่าเครื่องสลัดออกแห่งวาโยธาตุไม่ได้มีแล้วไชรี สัตว์
ทั้งหลายก็ไม่พึงสลัด [ตน] ออกจากวาโยธาตุ ก็เพราะเครื่องสลัดออก
แห่งวาโยธาตุมีอยู่แล ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัด [ตน] ออกจากวาโยธาตุ.

[๔๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตราบเท่าที่สัตว์เหล่านี้ยังไม่ทราบ
ซัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษโดย
ความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งธาตุ
ทั้ง ๔ เหล่านี้เพียงใด สัตว์เหล่านี้ยังสลัดตนออกไม่ได้ พรากออกไม่ได้ ยัง
ไม่หลุดพ้นไปจากโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และจาก
หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ มีใจข้ามพ้นจากแดน
กิเลสและวิญญูะไม่ได้เพียงนั้น ก็เมื่อใดแลสัตว์เหล่านี้ได้ทราบซัดตามความ
เป็นจริง ซึ่งความเข้มข้นโดยเป็นความเข้มข้น ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ
ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้
เมื่อนั้นสัตว์เหล่านี้ย่อมสลัดตนออกได้ พรากออกได้ หลุดพ้นไปจากโลก
 พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และจากหมู่สัตว์ พร้อมทั้ง

สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ จึงได้มีใจข้ามพ้นจากแดนกิเลสและวัฏฏะ
อยู่ ดังนี้.

จบโนเจตสูตรที่ ๔

อรรถกถาโนเจตสูตรที่ ๔

ฟังทราบวินิจฉัยในโนเจตสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ๓ นยทำ เป็นต้น ท่านประกอบด้วยการปฏิเสธตามที่กล่าว
แต่ต้น ฟังทราบอย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายออกไม่ได้ พรากออกไม่ได้
หลุดพ้นไปไม่ได้ มีใจข้ามพ้นจากแดนกิเลสไม่ได้อยู่. ฟังทราบวินิจฉัยใน
นัยที่ ๒. บทว่า ๓ วิมริยาทิกเตน ได้แก่ มีใจไม่มีแดน. ในบทนั้น
แดนมี ๒ คือ แดนคือกิเลส แดนคือวัฏฏะ. ก็ในบทเหล่านั้นกิเลส
ของคนใดอันตนละได้แล้วครั้งหนึ่ง อีกครั้งหนึ่งยังละไม่ได้. ก็หรือว่า
วัฏฏะครั้งหนึ่ง ตนละได้แล้ว อีกครั้งหนึ่งยังละไม่ได้. จิตของคนนั้นข้าม
พ้นแดน หมายถึงกิเลส หรือวัฏฏะที่ละได้แล้ว. จิตข้ามพ้นจากแดน
ไม่ได้ หมายถึงกิเลส หรือวัฏฏะที่ยังละไม่ได้. ส่วนในที่นี้ ท่านกล่าวว่า
มีใจข้ามพ้นจากแดน ดังนี้ เพราะกิเลสและวัฏฏะแม้ทั้งสองละได้แล้ว.
อธิบายว่า มีใจไม่ทำแดนไว้ ข้ามพ้นแดนอยู่. กล่าวสัจจะ ๔ เท่านั้น
ไว้ใน ๓ สูตรเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาโนเจตสูตรที่ ๔

๑. ม. นิสุตถาคี.

๕. ทุกขสูตร

ว่าด้วยสุขและทุกข์แห่งชาตุนั้น ๔

[๔๑๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฐวีชาตุนี จักมีทุกข์โดยส่วนเดียว อันทุกข์ติดตามถึง อันทุกข์หยั่งลงถึง อันสุขไม่หยั่งลงถึงแล้วไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงยินดีในปฐวีชาตุ แต่เพราะปฐวีชาตุอันสุขติดตามถึง อันสุขหยั่งลงถึง อันทุกข์ไม่หยั่งลงถึง ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงยินดีในปฐวีชาตุ... อาโปชาตุนี... เตโชชาตุนี... วาโยชาตุนี จักมีทุกข์โดยส่วนเดียว อันทุกข์ติดตามถึง อันทุกข์หยั่งลงถึง อันสุขไม่หยั่งลงถึงแล้วไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็พึงยินดีในวาโยชาตุ แต่เพราะวาโยชาตุอันสุขติดตามถึง อันสุขหยั่งลงถึง อันทุกข์ไม่หยั่งลงถึง ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงยินดีในวาโยชาตุ.

[๔๑๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฐวีชาตุนีจักมีสุขโดยส่วนเดียว อันสุขติดตามถึง อันสุขหยั่งลงถึง อันทุกข์ไม่หยั่งลงถึงแล้วไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายจากปฐวีชาตุ แต่เพราะปฐวีชาตุมีทุกข์ อันทุกข์ติดตามถึง อันทุกข์หยั่งลงถึง อันสุขไม่หยั่งลงถึง ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายจากปฐวีชาตุ อาโปชาตุนี... เตโชชาตุนี... วาโยชาตุนี จักมีสุขโดยส่วนเดียว อันสุขติดตามถึง อันสุขหยั่งลงถึง อันทุกข์ไม่หยั่งลงถึงแล้วไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายจากวาโยชาตุ แต่เพราะวาโยชาตุมีทุกข์ อันทุกข์ติดตามถึง อันทุกข์หยั่งลงถึง อันสุขไม่หยั่งลง

ถึง ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายจากวาโยธาตุ ดังนี้.

จบทุกขสูตรที่ ๕

อรรถกถาทุกขสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในทุกขสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า เอกนุตทุกขา ความว่า ทุกข์โดยส่วนเดียว เหมือนคนเดินไปแล้วหยุดอยู่เกิดความร้อนฉะนั้น. บทว่า ทุกขานุปติตา ได้แก่ อันทุกข์ติดตาม. บทว่า ทุกขาวกุกนุตตา ได้แก่ อันทุกข์ก้าวลง มีทุกข์หยั่งลง คือเป็นปัจจัยแก่ทุกขเวทนา. พึงทราบเนื้อความในบททั้งปวงอย่างนี้. ท่านกล่าวทุกขลักษณะไว้ในสูตรนี้.

จบอรรถกถาทุกขสูตรที่ ๕

๖. อภินันทนาสูตร

ว่าด้วยการชื่นชมยินดีในธาตุทั้ง ๔

[๔๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดยอมชื่นชมปลฐวิธาตุ... ผู้ที่นั้นชื่อว่ายอมชื่นชมทุกข์ ผู้ใดยอมชื่นชมทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้ที่นั้นไม่หลุดพ้นจากทุกข์ ผู้ใดยอมชื่นชมอาโปธาตุ... ผู้ใดยอมชื่นชมเตโชธาตุ... ผู้ใดยอมชื่นชมวาโยธาตุ... ผู้ที่นั้นชื่อว่าชื่นชมทุกข์ ผู้ใดชื่นชมทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้ที่นั้นไม่หลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

[๔๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดยอมไม่ชื่นชมปลฐวิธาตุ... ผู้ที่นั้น

ชื่อว่าไม่ชื่นชมทุกข์ ผู้ใดไม่ชื่นชมทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นหลุดพ้นจากทุกข์
ผู้ใดไม่ชื่นชมอาโปธาตุ... ผู้ใดไม่ชื่นชมเตโชธาตุ... ผู้ใดไม่ชื่นชม
วาโยธาตุ ผู้นั้นชื่อว่าไม่ชื่นชมทุกข์ ผู้ใดไม่ชื่นชมทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้น
หลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

จบอภินันทนสูตรที่ ๖

อรรถกถาอภินันทนสูตรที่ ๖ เป็นต้น

ท่านกล่าววิภูฏะไว้ในสูตรที่ ๖ สูตรที่ ๗.

๗. อุปปาตสูตร

ว่าด้วยความเกิดและตั้งอยู่แห่งธาตุทั้ง ๔

[๔๑๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความเกิด ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งปฐวีธาตุ... นั้นเป็น
ความเกิดแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชรามรณะ
ความเกิด ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอาโปธาตุ... แห่ง
เตโชธาตุ... แห่งวาโยธาตุ นั้นเป็นความเกิดแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค
เป็นความปรากฏแห่งชรามรณะ.

[๔๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับ ความสงบ ความสูญ
สิ้นแห่งปฐวีธาตุ... นั้นเป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบแห่งโรค
เป็นความสูญสิ้นแห่งชรามรณะ ความดับ ความสงบ ความสูญสิ้นแห่ง

อาโปธาตุ... แห่งเตโชธาตุ... แห่งวาโยธาตุ... นั้นเป็นความดับแห่ง
ทุกข์ เป็นความสงบแห่งโรค เป็นความสูญสิ้นแห่งชรามรณะ.

จบอุปปาตสูตรที่ ๗

๘. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยเป็นสมณะเป็นพราหมณ์

[๔๑๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธาตุเหล่านี้มี ๔ อย่าง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโย-
ธาตุ ก็สมณะหรือพราหมณ์บางพวกย่อมไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง
ซึ่งความเข้มข้ม โทษ และเครื่องสลัดออกแห่งธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ สมณะ
หรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อมไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ย่อม
ไม่ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ท่านสมณพราหมณ์เหล่า
นั้นย่อมไม่กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์
แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้อย่างด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึง
อยู่.

[๔๑๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์บางพวก
ย่อมทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเข้มข้ม โทษ และเครื่องสลัด
ออกแห่งธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล ย่อมได้รับ
สมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่
พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็น

สมณะ และประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้อย่างด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ ดังนี้.

จบปฐมสมณพราหมณ์สูตรที่ ๘

๘. ทุตติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยเป็นสมณะเป็นพราหมณ์

[๔๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย. . .แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชาติเหล่านี้มี ๔ อย่างคือ ปฐวีชาติ อาโปชาติ เตโชชาติ วาโยชาติ ก็สมณะหรือพราหมณ์บางพวกย่อมไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเหตุเกิด ความดับ ความเข้มข้น โทษ และเครื่องสลัดออกแห่งชาติทั้ง ๔ เหล่านี้ สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อมไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ไม่ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์บางพวกย่อมทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเหตุเกิด ความดับ ความเข้มข้น โทษ และเครื่องสลัดออกแห่งชาติทั้ง ๔ เหล่านี้. . .

จบทุตติยสมณพราหมณสูตรที่ ๘

๑๐. ตติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยเป็นสมณะเป็นพราหมณ์

[๔๑๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม

ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มี-

พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์บางจำพวก ย่อมไม่ทราบชัดซึ่งปฐวี
ธาตุ เหตุเกิดแห่งปฐวี ความดับแห่งปฐวีธาตุ ปฏิปทาเครื่องให้ถึง
ความดับแห่งปฐวีธาตุ ย่อมไม่ทราบชัดซึ่งอาโปธาตุ... ซึ่งเตโชธาตุ...
ซึ่งวาโยธาตุ เหตุเกิดแห่งวาโยธาตุ ความดับแห่งวาโยธาตุ ปฏิปทา
เครื่องให้ถึงความดับแห่งวาโยธาตุ สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อม
ไม่ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ไม่ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์
ในหมู่พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นย่อมไม่กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์
แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญา
อันรู้ยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่.

[๔๒๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์บางพวก
ย่อมทราบชัดซึ่งปฐวีธาตุ เหตุเกิดแห่งปฐวีธาตุ ปฏิปทาเครื่องให้ถึง
ความดับแห่งปฐวีธาตุ ย่อมทราบชัดซึ่งอาโปธาตุ... ซึ่งเตโชธาตุ...
ซึ่งวาโยธาตุ เหตุเกิดแห่งวาโยธาตุ ความดับแห่งวาโยธาตุ ปฏิปทา
เครื่องให้ถึงความดับแห่งวาโยธาตุ สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อม
ได้รับสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ได้รับสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่
พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็น
สมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งด้วย
ตนเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ดังนี้.

จบตติยสมณพราหมณสูตรที่ ๑๐

จบจุตถวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. จตัสสูตร	๒. ปุพพสูตร	๓. อจริสูตร
๔. โนเจทสูตร	๕. ทุกขสูตร	๖. อภินันทนสูตร
๗. อุปปาทสูตร	๘. ปฐมสมณพราหมณสูตร	๙. ทุตติยสมณพราหมณสูตร
๑๐. ตติยสมณพราหมณสูตร		

จบธาตุสังยุตที่ ๒

อรรถกถาอุปปาทสูตรที่ ๗ เป็นต้น

ใน ๓ สูตรสุดท้าย (สูตรที่ ๘-๙-๑๐) ท่านกล่าวว่าจะ ๔
เท่านั้น.

จบจตุตถวรรคที่ ๔

จบอรรถกถาธาตุสังยุต

๓. อนมตักกสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

๑. ตินกัฏฐสูตร

ว่าด้วยที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายของสงสาร

[๔๒๑] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่พูดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชาเป็นที่กanggัน มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ.

[๔๒๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า บุรุษตัดทอนหญ้าไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ แล้วจึงรวมกันไว้ ครั้นแล้ว ฟังกระทำให้เป็นมัดๆ ละ ๔ นิ้ว วางไว้ สมมติว่า นี่เป็นมารดาของเรา นี่เป็นมารดาของมารดาของเรา โดยลำดับ มารดาของมารดาแห่งบุรุษนั้นไม่ฟังสิ้นสุด ส่วนว่า หญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ ฟังถึงการหมดสิ้นไป ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชาเป็นที่กanggัน มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ

พวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฏิปัตติที่เป็น
ป่าช้า ตลอดกาลนาน เหมือนฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียง
เท่านั้น พอทีเดียวที่จะเบือนหายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด
พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบติณกัฏฐสูตรที่ ๑

อนมตักคสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

อรรถกถาติณกัฏฐสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในติณกัฏฐสูตรที่ ๑ แห่งอนมตักคสังยุต ดังต่อไปนี้.

บทว่า อนทตฺตฺโค แปลว่า มีที่สุดเบื้องต้นอันบุคคลไปตามอยู่
รู้ไม่ได้. อธิบายว่า สงสารแม้จะตามไปด้วยญาณร้อยปี พันปี มีที่สุด
รู้ไม่ได้ คือมีที่สุดอันทราบไม่ได้. สงสารนั้นใครไม่อาจรู้ที่สุดข้างนี้ หรือ
ข้างโน้นได้ คือมีเบื้องต้นเบื้องปลายกำหนดไม่ได้. บทว่า อัสสาโร
ได้แก่ ลำดับแห่งขันธเป็นต้นที่เป็นไปกำหนดไม่ได้. บทว่า ปุพฺพพา
โกภฺนิ น ปรณฺยตฺติ ได้แก่ เขตแดนเบื้องต้น ไม่ปรากฏ ก็ที่สุด
เบื้องต้นของสงสารนั้น ย่อมไม่ปรากฏด้วยที่สุดใด. แม้ที่สุดเบื้องปลาย
ก็ย่อมไม่ปรากฏด้วยที่สุดนั้นเหมือนกัน. ส่วนสัตว์ทั้งหลาย ย่อมท่องเที่ยว
ไปในท่ามกลาง. บทว่า ปรียาทานํ กจฺเจยฺย นี้ ท่านกล่าวว่า เพราะ
เป็นอุปมาด้วยสิ่งน้อย. ส่วนในพาหิรสมัย ประโยชน์มีน้อย* อุปมามีมาก.
เมื่อท่านกล่าวว่า โคนี่เหมือนข้าง สุกรเหมือนโค สระเหมือนสมุทร

๑. ฎีกา:- อดุโถ ปรีตุโต โหติ ขถากดาวโพธากาวโต.

ประโยชน์เหล่านั้น จะมีประมาณเช่นนั้นก็หามิได้. ส่วนในพุทธสมัย
อุปมานีน้อย. ประโยชน์มีมาก. แท้จริง เพราะในบาลีที่ท่านถือเอาชมพูทวีป
แห่งเดียว. หล้าเป็นต้น ฟังถึงการหมดสิ้นไป ด้วยความพยายามของ
ชาวชมพูทวีปเห็นปานนี้ในร้อยบ้าง พันปีบ้าง แสนปีบ้าง. ส่วนมารดา
ของคน ฟังถึงการหมดสิ้นไป ก็หามิได้แล. บทว่า **ทุกขํ ปัจจनुถุ**
ได้แก่ ท่านเสวยทุกข์. บทว่า **ติปปี** เป็นไวพจน์ของบทว่า **อนุถุ**
นั้นแล. บทว่า **พยุสนํ** ได้แก่ หลายอย่างมีความเสื่อมแห่งญาติเป็นต้น.
บทว่า **กฐลิตี** ได้แก่ ปฐพีที่เป็นป่าช้า. สัตว์เหล่านั้น เมื่อตายบ่อย ๆ
ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้านั้น ด้วยการทิ้งสรีระไว้. บทว่า **อลํ** แปลว่า
พอเท่านั้น.

จบอรรถกถาติณกัฏฐสูตรที่ ๑

๒. ปฐวีสูตร

ว่าด้วยการกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายของสงสาร

[๔๒๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย**
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็น
ที่กanggัน มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุด
เบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ.

[๔๒๔] **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เหมือนอย่างว่า **บุรุษปั้นมหาปฐพี**

นี่ให้เป็นก่อน ก่อนละเท่าเมื่กระเบาแล้ววางไว้ สมมติว่า นี่เป็นบิดา
ของเรา นี่เป็นบิดาของบิดาของเรา โดยลำดับ บิดาของบิดาแห่งบุรุษ
นั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนมหาปฐพีนี้ พึงถึงการหมดสิ้นไป ชื่อนั้นเพราะ
เหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ
ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ พวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความ
พินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้า ตลอดกาลนาน เหมือนฉะนั้น
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อจะเบื้อหน่ายในสังขาร
ทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบปฐวีสูตรที่ ๒

อรรถกถापฐวีสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในปฐวีสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มหาปฐวี ได้แก่ มีจักรวาลเป็นที่สุด. บทว่า นิกฺขิเปยฺย
ความว่า บุรุษทำลายปฐพีนั้นขึ้นให้เป็นก้อน มีประมาณที่กล่าวแล้ว
พึงวางไว้ในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

จบอรรถกถापฐวีสูตรที่ ๒

๓. อัสดสูตฺต

ว่าด้วยเปรียบเทียบน้ำตากับน้ำในมหาสมุทร

[๔๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า

ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้ กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ฯลฯ พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไหน น้ำตาที่หลังไหลของพวกเธอผู้ที่ท่องเที่ยวไปมา คร่ำครวญ ร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ โดยกาลนานนี้ กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ สิ่งไหนจะมากกว่ากัน.

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ ย่อม ทราบธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า น้ำตาที่หลังไหล ออกของพวกข้าพระองค์ ผู้ท่องเที่ยวไปมา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะ การประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะการพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ โดยกาล นานนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย.

[๔๒๖] พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถูกละ ๆ พวกเธอทราบธรรม ที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ ถูกแล้ว น้ำตาที่หลังไหลออกของพวกเธอผู้ ท่อท่องเที่ยวไปมา ฯลฯ โดยกาลนานนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทร ทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย พวกเธอได้ประสบมรณกรรมของมารดาตลอดกาล นาน น้ำตาที่หลังไหลออกของเธอเหล่านั้น ผู้ประสบมรณกรรมของ มารดา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพราก จากสิ่งที่พอนั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่า เลย พวกเธอได้ประสบมรณกรรมของบิดา... ของพี่ชายน้องชาย พี่สาว น้องสาว... ของบุตร... ของธิดา... ความเสื่อมแห่งญาติ... ความ เสื่อมแห่งโคกะ... ได้ประสบความเสื่อมเพราะโรค ตลอดกาลนาน น้ำตาที่หลังออกของพวกเธอเหล่านั้น ผู้ประสบความเสื่อมเพราะโรค คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจาก

สิ่งที่พอใจนั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย
ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลาย
ไม่ได้ ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อจะ
เบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น
ดังนี้.

จบอัสสุตฺตที่ ๓

อรรถกถาอัสสุตฺตที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในอัสสุตฺตที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กนฺทฺนฺตํ ได้แก่ ร้องไห้อยู่รำไป. บทว่า ปสนฺทํ น้ำตา
หลังไหล คือเป็นไปแล้ว. บทว่า จตฺตฺตฺ มหาสมุทฺตฺ ได้แก่ ใน
มหาสมุทรทั้ง ๔ ที่กำหนดด้วยรัศมีภูเขาสีเนรุ. ก็สำหรับภูเขาสีเนรุ ทาง
ทิศปราจีน สำเร็จด้วยเงิน. ทางทิศทักษิณ สำเร็จด้วยแก้วมณี. ทางทิศ
ปัจฉิม สำเร็จด้วยแก้วผลึก. ทางทิศอุดร สำเร็จด้วยทอง. รัศมีแห่ง
เงินและแก้วมณี เปล่งออกทางทิศปราจีนและทักษิณ รวมเป็นอันเดียวกัน
แผ่ไปบนหลังมหาสมุทร ตั้งจดจักรวาลบรรพต. รัศมีแห่งแก้วมณีและ
แก้วผลึก เปล่งออกทางทิศทักษิณและทิศปัจฉิม รัศมีแห่งแก้วผลึกและทอง
เปล่งออกทางทิศปัจฉิมและทิศอุดร. รัศมีแห่งทองและเงินเปล่งออกทางทิศ
อุดรและทิศปราจีน รวมเป็นอันเดียวกัน แผ่ไปบนหลังมหาสมุทร ตั้ง
จดจักรวาลบรรพต. ภายในรัศมีเหล่านั้น เป็นมหาสมุทรทั้ง ๔. ท่านหมาย
เอามหาสมุทร ๔ เหล่านี้ จึงกล่าวว่า จตฺตฺ มหาสมุทฺตฺ. บทว่า

พยุสน์ ในบทเป็นต้นว่า ญาติพยุสน์ ได้แก่ ความเสื่อม ความเสีย คือความพินาศ. ความเสื่อมแห่งพวกญาติ ชื่อว่าญาติพยุสนะ. ความเสื่อมแห่งโรคะ ชื่อว่าโรคพยุสนะ. ชื่อว่าพยุสนะ เพราะความมีโรคของตนเอง นั้นแล คือให้ความไม่มีโรคพินาศ คือฉิบหายไป. ความเสื่อมเป็นโรคแน่นอน ชื่อว่าโรคพยุสนะ.

จบอรรถกถาอัสดุสูตรที่ ๓

๔. จีรสสูตร

ว่าด้วยเปรียบเทียบน้ำนมกับน้ำในมหาสมุทร

[๔๒๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย. . . แล้วได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้ กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ฯลฯ เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นใจน น้ำนมมารดาที่พวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนานนี้ ดื่มแล้ว กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไหนจะมากกว่ากัน.

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ ย่อมทราบตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว น้ำนมมารดาที่พวกข้าพระองค์ผู้ท่องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนาน ดื่มแล้วนั้นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย.

[๔๒๔] พ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ฤกละ ๆ พวกเธอทราบธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ ฤกแล้ว น้ำนมมารดาที่พวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมา

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 513

อยู่โดยกาลนาน ค่อมแล้วนั้นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่
มากกว่าเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น
เบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯ ล ฯ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบจिरสูตรที่ ๔

อรรถกถาจिरสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในจिरสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มาตุถลลฺย ได้แก่ น้ำมันมารคา ผู้เป็นมนุษย์ มีชื่อผู้หนึ่ง.
จริงอยู่ ในเวลาสัตว์เหล่านี้บังเกิดในไส้เดือนและมดแดงเป็นต้น ในปลา
และเต่าเป็นต้น หรือในชาติปีกฤษี น้ำมันแม่มไม่มีเลย. ในเวลาบังเกิดใน
แพะ สัตว์เลี้ยงและกระบือเป็นต้น น้ำมันมี. ในพวกมนุษย์ น้ำมันมีอยู่
เหมือนอย่างนั้น. บรรดากาลเหล่านั้น น้ำมัน ที่เรอค่อม ในกาลที่เธอ
ถือกำเนิดในครรภ์ของมารดาผู้มีชื่อผู้หนึ่งว่า "ติสสา" เท่านั้น โดย
ยังมีต้องนับในกาลที่ถือกำเนิดในสัตว์มีแพะเป็นต้น และแม่ในกาลที่ถือ
กำเนิดในครรภ์ของมารดาที่มีชื่อต่างๆ กัน อย่างนี้ว่า "เทวี สุมณา ติสสา
ในพวกมนุษย์" พึงทราบว่า ยังมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔.

จบอรรถกถาจिरสูตรที่ ๔

๕. ปัพพตสูตร

ว่าด้วยเรื่องกัป

[๔๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง

ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ๆ ล ๆ เมื่อภิกษุ
รูปนั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ กัปหนึ่งนานเพียงไรหนอแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ กัปหนึ่งนานแล มิใช่
ง่ายที่จะนับกัปนั้นว่า เท่านั้นปี เท่านั้น ๑๐๐ ปี เท่านั้น ๑,๐๐๐ ปี หรือว่า
เท่านั้น ๑๐๐,๐๐๐ ปี.

ภ. ก็พระองค์อาจจะอุปมาได้ไหม พระเจ้าข้า.

[๔๓๐] พ. อาจอุปมาได้ ภิกษุ แล้วจึงตรัสต่อไปว่า ดูก่อนภิกษุ
เหมือนอย่างว่า ภูเขาหินลูกใหญ่ยาวโยชน์หนึ่ง กว้างโยชน์หนึ่ง สูง
โยชน์หนึ่ง ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง เป็นแท่งทึบ บรุษพึงเอาผ้าแคว้น
กาสิมาแล้วปิดภูเขาขึ้น ๑๐๐ ปีต่อครั้น ภูเขาหินลูกใหญ่นั้น พึงถึงการ
หมดไป สิ้นไป เพราะความพยายามนี้ ยังเร็วกว่าแล ส่วนกัปหนึ่งยัง
ไม่ถึงการหมดไป สิ้นไป กัปนานอย่างนี้แล บรรดากัปที่นานอย่างนี้
พวกเธอท่องเที่ยวไปแล้ว มิใช่หนึ่งกัป มิใช่ร้อยกัป มิใช่พันกัป มิใช่
แสนกัป. ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น
เบื้องปลายไม่ได้ ๆ ล ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียว
ที่จะเบื่อหน่าย ในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะ
หลุดพ้น ดังนี้.

จบปีพพตสูตรที่ ๕

อรรถกถาปีพตสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในปัพพตสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สกฺกา ปน ภนฺเต ความว่า ได้ยินว่า ภิกษุหนึ่งคิดว่า พระศาสดาตรัสว่า มิใช่ทำได้ง่าย จะตัดอย่างไรก็ไม่ได้ เราอาจจะให้พระองค์ทำอุปมาได้ใหม่. เพราะฉะนั้น เธอจึงกราบทูลอย่างนี้. บทว่า กาลิเกน ความว่า ด้วยผ้าเนื้อละเอียดมากอันสำเร็จด้วยด้ายที่เขาเอาฝ้าย ๓ ชนิดมาทอรวมกันเข้า. บุรุษพึงเหวี่ยงไปประมาณเท่าใดด้วยการทำให้เรียบด้วยฝ่ามือ. คือให้เหลือประมาณเมล็ดพันธุ์ฝักกาด.

จบอรรถกถาปีพตสูตรที่ ๕

๖. ตาสปสูตร

ว่าด้วยเรื่องกัป

[๔๑๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ครั้นภิกษุหนึ่งนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัปหนึ่งนานเพียงไรหนอแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ กัปหนึ่งนานแล มิใช่ง่ายที่จะนับกัปนั้นว่า เท่านั้นปี ๆ ๓ ๆ หรือว่าเท่านั้น ๑๐๐,๐๐๐ ปี.

ภิก. ก็พระองค์อาจจะอุปมาได้ใหม่ พระเจ้าข้า.

[๔๑๒] พ. อาจอุปมาได้ ภิกษุ แล้วจึงตรัสต่อไปว่า คุณก่อน

ภิกษุ เหมือนอย่างว่า นครที่ทำด้วยเหล็ก ยาว ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ สูง ๑ โยชน์ เต็มด้วยเมล็ดพันธุ์ผักกาด มีเมล็ดพันธุ์ผักกาดรวมกันเป็น กลุ่มก้อน บुरुขึงหีบเอาเมล็ดพันธุ์ผักกาดเมล็ดหนึ่ง ๆ ออกจากนคร นั้นโดยล่องไปหนึ่งร้อยปีต่อหนึ่งเมล็ด เมล็ดพันธุ์ผักกาดกองใหญ่ นั้น พึงถึงความสิ้นไป หมดไป เพราะความพยายามนี้ ยิ่งเร็วกว่าแล ส่วนกัปหนึ่ง ยังไม่ถึงความสิ้นไป หมดไป กัปนานอย่างนี้แล บรรดากัปที่นานอย่างนี้ พวกเธอท่องเที่ยวไปแล้วมิใช่หนึ่งกัป มิใช่ร้อยกัป มิใช่ร้อยพันกัป มิใช่แสน กัป ซ้อนเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลาย ไม่ได้ ฯลฯ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบสาสปสูตรที่ ๖

อรรถกถาสาสปสูตรที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในสาสปสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อายุส นคร** ได้แก่ เมืองล้อมด้วยกำแพงเหล็ก. แต่ไม่ควรเห็นว่า ภายในเคลื่อนด้วยปราสาทชั้นเดียวเป็นต้นต่อกันไป.

จบอรรถกถาสาสปสูตรที่ ๖

๗. สಾವกสูตร

ว่าด้วยการอุปมา กัป

[๔๓๓] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระเชตะวัน อาราม** ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ครั้นนั้นแล ภิกษุหลายรูป เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ฯ ล ฯ ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว

ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัปทั้งหลายที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มากเท่าไรหนอ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กัปทั้งหลายที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มีมาก มิใช่่ง่ายที่จะนับกัปเหล่านั้นว่า เท่านี้ กัป เท่านี้ ๑๐๐ กัป เท่านี้ ๑,๐๐๐ กัป หรือว่าเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ กัป.

ภิก. ก็พระองค์อาจจะอุปมาได้ไหม พระเจ้าข้า.

[๔๓๔] พ. อาจอุปมาได้ ภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสต่อไปว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสาวก ๔ รูปในศาสนานี้ เป็นผู้มียายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิต ๑๐๐ ปี หากว่าท่านเหล่านั้นพึงระลึกลอยหลังไปได้วันละแสนกัป กัปที่ท่านเหล่านั้นระลึกลไม่ถึงยังมีอยู่อีก สาวก ๔ รูปของเราผู้มียายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิต ๑๐๐ ปี พึงทำกาละโดยล่วงไป ๑๐๐ ปี ๆ โดยแท้แล กัปที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มีจำนวนมากอย่างนี้แล มิใช่่ง่ายที่จะนับกัปเหล่านั้นว่า เท่านี้กัป เท่านี้ ๑๐๐ กัป เท่านี้ ๑,๐๐๐ กัป หรือว่าเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ กัป ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ๆ ล ๆ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบสาวกสูตรที่ ๗

อรรถกถาสาวกสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในสาวกสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อหุสฺสเรยฺยํ ความว่า แม้พระสาวก ๔ รูป พึงระลึกลอยหลังไปได้ ๔ แสนกัปอย่างนี้ว่า เมื่อรูปหนึ่งระลึกลอยหลังได้แสนกัป

อีกรูปหนึ่งระลึกลอยหลังได้ ๑๐๐,๐๐๐ กัป แม้อรูปอื่นก็ระลึกลอยหลังได้อีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปจากสถานที่เขาอยู่.

จบอรรถกถาสาวกสูตรที่ ๘

๘. กงคาสูตร

ว่าด้วยการอุปมา กัป

[๔๑๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันกถณิกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. ครั้นนั้นแบ พราหมณ์ผู้หนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นพราหมณ์นั้นนั่งเรียบร้อยแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ กัปที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มากเท่าไรหนอแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ กัปทั้งหลายที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มากแล มิใช่่ง่ายที่จะนับกัปเหล่านั้นว่า เท่านั้น กัปเท่านั้น ๑๐๐ กัป เท่านั้น ๑,๐๐๐ กัป หรือว่าเท่านั้น ๑๐๐,๐๐๐ กัป.

พราหมณ์. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็พระองค์อาจจะอุปมาได้ไหม.

[๔๑๖] พ. อาจอุปมาได้ พราหมณ์ แล้วจึงตรัสต่อไปว่า คุณก่อนพราหมณ์ แม่น้ำคงคานี้ย่อมเกิดแต่ที่ใด และย่อมถึงมหาสมุทร ณ ที่ใด เมล็ดทรายในระยษนี้ไม่เป็นของง่ายที่จะกำหนดได้ว่า เท่านั้น เมล็ด เท่านั้น ๑๐๐ เมล็ด เท่านั้น ๑,๐๐๐ เมล็ด หรือว่าเท่านั้น ๑๐๐,๐๐๐ เมล็ด คุณก่อน

พราหมณ์ กัปทั้งหลายที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มากกว่าเมล็ดทราย เหล่านั้น มิใช่ง่ายที่จะนับกัปเหล่านั้นว่า เท่านี้กัป เท่านี้ ๑๐๐ กัป เท่านี้ ๑,๐๐๐ กัป หรือว่าเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ กัป เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มี อวิชาเป็นที่กังกัน มีคณาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องต้นไม่ปรากฏ สัตว์เหล่านั้นได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้าตลอดกาลนานเหมือนฉะนั้น คู่ก่อนพราหมณ์ ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อจะเบื้อหน่ายในสังขาร ทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

[๔๗๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์ผู้นั้น ได้กราบทูลว่า แจ่มแจ้งยิ่งนักท่านพระโคดม แจ่มแจ้งยิ่งนักท่านพระโคดม ขอพระโคดมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึง สรรณะจนตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ดังนี้.

จบคกงสูตรที่ ๘

อรรถกถาคงคาสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยใน คงคาสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ยา เอตสมิ อนุตเร วาลิกา ความว่า เมล็ดทรายใน ระหว่างนี้ ยาว ๕ โยชน์.

จบอรรถกถาคงคาสูตรที่ ๘

๕. ทัณฑสุตฺต

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องปลายเหมือนท่อนไม้

[๔๓๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า พวกคุณภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็น
ที่ทางกัน มีค้นหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้น
ย่อมไม่ปรากฏ ฯ ล ฯ

[๔๓๙] พวกคุณภิกษุทั้งหลาย ท่อนไม้ที่บุคคลโยนขึ้นบนอากาศ
บางคราวก็ตกลงทางโคน บางคราวก็ตกลงทางขวาง บางคราวก็ตกลง
ทางปลาย แม้นั้นใด สัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นที่ทางกัน มีค้นหาเป็น
เครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ก็ฉนั้นนั่นแล บางคราวก็จากโลก
นี้ไปสู่ปรโลก บางคราวก็จากปรโลกมาสู่โลกนี้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร
เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องปลายไม่ได้ ฯ ล ฯ พอเพื่อ
จะหลุดพ้น ดังนี้.

จบทัณฑสุตฺตที่ ๕

อรรถกถาทัณฑสุตฺตที่ ๕

ส่วนในทัณฑสุตฺตที่ ๕ คำจะต้องกล่าวไม่มี.

จบอรรถกถาทัณฑสุตฺตที่ ๕

๑๐. บุคคลสูตร

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

เหมือนโครงกระดูกบุคคล

[๔๔๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขา
คิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุ
ทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ.

[๔๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ๑ ล ๑ เมื่อบุคคลหนึ่งท่องเที่ยว
ไปมาอยู่ตลอดกับหนึ่ง ฟังมีโครงกระดูก ร่างกระดูก กองกระดูก
ใหญ่เท่าภูเขาเวปุลละนี้ ถ้ากองกระดูกนั้นฟังเป็นของที่จะขนมารวมกันได้
และกระดูกที่ได้สังสมไว้แล้ว ก็ไม่ฟังหมดไป ข้อนั้นเพราะเหตุไร
เพราะว่า สงสารกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ๑ ล ๑ พอเพื่อจะ
หลุดพ้น ดังนี้.

[๔๔๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยา-
กรณภาษิตนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

เราผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า
กระดูกของบุคคลคนหนึ่งที่ได้สังสมไว้กับหนึ่ง ฟังเป็น
กองเท่าภูเขา ก็ภูเขาที่เราถ่าวนั้น คือ ภูเขาใหญ่

ชื่อเวปุลละ อยู่ทิศเหนือของภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้เคียง
เมืองราชคฤห์ อันมีภูเขาล้อมรอบ เมื่อใดบุคคลเห็น
อริยสัจ คือทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความล่องพ้น
ทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ อันยังสัตว์ให้ถึง
ความสงบทุกข์ ด้วยปัญญาอันชอบ เมื่อนั้น เขา
ท่องเที่ยว ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก ก็เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์
ได้ เพราะสิ้นสังโยชน์ทั้งปวง ดังนี้แล.

จบปุคคผลสูตรที่ ๑๐

จบปฐมวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ตินกัฏฐสูตร
๒. ปฐวีสูตร
๓. อัสสุสูตร
๔. ปิรสูตร
๕. ปัพพตสูตร
๖. สาสปสูตร
๗. สาวกสูตร
๘. คงคาสูตร
๙. ทันทสูตร
๑๐. ปุคคผลสูตร

อรรถกถापุคคผลสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในปุคคผลสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

แม้ ๓ บทมีบทเป็นต้นว่า อฏฺฐิจงฺกโถ ก็เป็นโวพจน์ของกอง
กระดูคนั้นเอง. ก็สัตว์เหล่านี้ เวลาไม่มีกระดูมากกว่าเวลามีกระดู.
ด้วยว่า กระดูของสัตว์มีไส้เดือนเป็นต้นเหล่านั้นไม่มี. ส่วนสัตว์มีปลา
และเต่าเป็นต้น มีกระดูมากกว่าแล. เพราะฉะนั้น พึงถือเอาเฉพาะ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 523

เวลาที่มีกระดุก มิได้หมายถึงเวลาไม่มีกระดุกและเวลาที่มีกระดุกมากมาย.

บทว่า อุตฺตโร คิซฺฌณฺณสุต ได้แก่ภูเขาตั้งอยู่ทิศเหนือของภูเขาคิซฌณฺณ.

บทว่า มคฺชานํ คิริพฺพเช คือ ใกล้เคียงเขาแก้วนมคธ อธิบายว่า ตั้งอยู่ในวงล้อมของภูเขา. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาปุคคลสูตรที่ ๑๐

จบปฐมวรรคที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. ทุคตสูตร

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

เหมือนทุคตบุรุษ

[๔๔๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชาเป็นที่กำกั้น มีค้นหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ เธอทั้งหลายเห็นทุคตบุรุษผู้มีมือและเท้าไม่สมประกอบ พึงลงสันนิษฐานในบุคคลนี้ว่า เราทั้งหลายก็เคยเสวยทุกข์เห็นปานนี้มาแล้ว โดยกาลนานนี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯ ล ฯ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบทุคตสูตรที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

อรรถกถาทุคตสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในทุคตสูตรที่ ๑ แห่งทุติยวรรค ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ทูลคต** ได้แก่คนขัดสน คือ คนกำพร้า. บทว่า **ทูลเปต**
ความว่า ทูลทบรูญมีมือและเท้าไม่สมประกอบ.

จบอรรถกถาทุคตสูตรที่ ๑

๒. สุขิตสูตร

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

เหมือนบุคคลผู้มีความสุข

[๔๔๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชาเป็นที่กanggัน มีค้นหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ... เธอทั้งหลายเห็นบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความสุข มีบริวารคอยรับใช้ ฟังลงสันนิษฐานในบุคคลนี้ว่า เราทั้งหลายก็เคยเสวยสุขเห็นปานนี้มาแล้วโดยกาลนานนี้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบสุขิตสูตรที่ ๒

อรรถกถาสุขิตสูตรที่ ๒

ฟังทราบวินิจฉัยในสุขิตสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สุขิต ความว่า ผู้เพียบพร้อมด้วยความสุข คือมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก. บทว่า สุขุขิต ความว่า ประดับตกแต่งขึ้นคอช้าง คือ มีบริวารมาก.

จบอรรถกถาสัจตสูตรที่ ๒

๓. ตึงสมัตตาสูตร

ว่าด้วยภิกษุชาวเมืองปาเวียะ ๓๐ รูป

ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร

[๔๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลนทก-
นิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ภิกษุชาวเมืองปาเวียะประมาณ
๓๐ รูป ทั้งหมดล้วนแต่เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ถือเทียวบิณฑบาตเป็นวัตร
ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงผ้าไตรจีวรเป็นวัตร แต่ทั้งหมดล้วนยัง
เป็นผู้มีสังโยชน้อยๆ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วนั่ง
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๔๔๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงดำริว่า ภิกษุ
ชาวเมืองปาเวียะประมาณ ๓๐ รูปเหล่านี้แล ทั้งหมดล้วนถือการอยู่ป่าเป็น
วัตร ถือเทียวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงไตร-
จีวรเป็นวัตร ทั้งหมดล้วนยังมีสังโยชน์ ถ้ากระไร เราพึงแสดงธรรม
โดยประการที่ภิกษุเหล่านี้จะพึงมีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือมั่น
ณ อาสนะนี้ทีเดียว ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุ
ทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ.

[๔๔๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้ยังมีวิชา
เป็นที่กางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเทียวไปมาอยู่ ที่สุด
เบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน โลกहितที่

หลังไหลออกของพวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมาซึ่งถูกตัดศีรษะโดยกาลนานนี้ กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ สิ่งไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายย่อมทราบธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า โลहितที่หลังไหลออกของพวกข้าพระองค์ผู้ท่องเที่ยวไปมา ซึ่งถูกตัดศีรษะโดยกาลนานนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ดังนี้

[๔๔๘] พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถูกละ ๆ พวกเธอทราบธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ ถูกแล้ว โลहितที่หลังไหลออกของพวกเธอ ผู้ท่องเที่ยวไปมาซึ่งถูกตัดศีรษะโดยกาลนาน นี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย เมื่อเธอทั้งหลายเกิดเป็นโค ซึ่งถูกตัดศีรษะตลอดกาลนาน โลहितที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย เมื่อเธอทั้งหลายเกิดเป็นกระบือ ซึ่งถูกตัดศีรษะตลอดกาลนาน โลहितที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า... เมื่อเธอทั้งหลายเกิดเป็นแกะ... เกิดเป็นแพะ... เกิดเป็นเนื้อ... เกิดเป็นสุกร... เกิดเป็นไก่... เมื่อพวกเธอถูกจับตัดศีรษะโดยข้อหาว่าเป็นโจรฆ่าชาวบ้านตลอดกาลนาน โลहितที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า... ถูกจับตัดศีรษะโดยข้อหาว่าเป็นโจรคิดปล้น... ถูกจับตัดศีรษะโดยข้อหาว่าเป็นโจรประพฤติผิดในภรรยาของผู้อื่นตลอดกาลนาน โลहितที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้... พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้

[๔๔๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่าง

พอใจชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ไวยากรณภายิตนี้อยู่ จิตของภิกษุชาวเมืองปาเวยะประมาณ ๓๐ รูป
พ้นจากอาสวะเพราะไม่ถ่อม.

จบตึงสมัตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาตึงสมัตตสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในตึงสมัตตสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ปาเวยฺยกา ได้แก่ภิกษุชาวเมืองปาเวยะ. ในบทเป็นต้นว่า
สพฺเพ อารญฺญิกา พึงทราบความที่ภิกษุเหล่านั้นอยู่ในป่าเป็นวัตรเป็นต้น
ด้วยอำนาจสมათานธุดงค์. บทว่า สพฺเพ สสญฺโฆชนา ความว่า พวก
ภิกษุทั้งปวงยังมีเครื่องผูกอยู่ คือบางพวกเป็นพระโสดาบัน บางพวก
เป็นพระสกทาคามี หรือพระอนาคามี. ก็ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเป็น
ปุถุชน หรือพระจีณาสพไม่มี. ในบทเป็นต้นว่า คุณฺหํ ได้แก่พึงถือเอา
เวลาที่มีสี่อย่างหนึ่ง ๆ ในบรรดาสี่ขาวและคำเป็นต้น. บทว่า ปารีปนฺนุกา
ได้แก่พวกโจรปล้นคอยดักที่ทาง. บทว่า ปารทริกา คือโจรผู้ประพฤติ
ผิดในภรรยาของผู้อื่น.

จบอรรถกถาตึงสมัตตสูตรที่ ๓

๔. มาตุสูตร

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

เหมือนผู้ไม่เคยเป็นมารดา

[๔๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ สัตว์ที่ไม่เคยเป็นมารดาโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบมาตุสูตรที่ ๔

[สูตรทั้งปวงก็มีเปยยาลอย่างเดียวกันนี้]

อรรถกถามาตุสูตรที่ ๔

พึงทราบเนื้อความในมาตุสูตรที่ ๔ เป็นต้น โดยกำหนดเพศและโดยกำหนดจักรวาล. ในข้อนี้มีกำหนดเพศอย่างนี้ว่า เวลาบุรุษเป็นมาตุคามและเวลามาตุคามเป็นบุรุษ. สัตว์ทั้งหลายท่องเที่ยวจากจักรวาลนี้ไปยังจักรวาลอื่น และจากจักรวาลอื่นมายังจักรวาลนี้. บรรดากำหนด ๒ อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงหญิงที่เป็นมารดาเวลาเป็นมาตุคามในจักรวาลนี้ จึงตรัสว่า โย น มาตาภูตปุพฺโพ. แม้ในบท

เป็นต้นว่า โย น ปิตาภูตปุพโพ เป็นต้น ก็นัยนี้แล.
จบอรรถกถาмаตสูตรที่ ๔ เป็นต้น

๕. ปิตุสูตร

ว่าด้วยสงสารกำหนดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

เหมือนผู้ไม่เคยเป็นบิดา

[๔๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย . . . แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ สัตว์ที่ไม่เคยเป็นบิดาโดยกาลนาน มิใช่หาได้ง่ายเลย ดังนี้.

จบปิตุสูตรที่ ๕

ตั้งแต่สูตรที่ ๕ ถึง สูตรที่ ๘ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย

๖. ภาตฺตสูตร

ว่าด้วยสงสารและสัตว์ไม่เคยเป็นพี่ชายน้องชาย

[๔๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย . . . แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ สัตว์ที่ไม่เคยเป็นพี่ชายน้องชายโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย. ดังนี้.

จบภาตฺตสูตรที่ ๖

๗. ภคินีสูตร

ว่าด้วยสงสารและสัตว์ที่ไม่เคยเป็นพืหญิงน้องหญิง

[๔๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ฯ ล ฯ สัตว์ที่ไม่เคยเป็นพืหญิงน้องหญิงโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย ดังนี้.

จบภคินีสูตรที่ ๗

๘. ปุตตสูตร

ว่าด้วยสงสารและสัตว์ที่ไม่เคยเป็นบุตร

[๔๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ฯ ล ฯ สัตว์ที่ไม่เคยเป็นบุตรโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย.

จบปุตตสูตรที่ ๘

๕. ฐิตสูตร

ว่าด้วยสงสารและสัตว์ที่ไม่เคยเป็นธิดา

[๔๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นที่ทางกัน มีคณาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ สัตว์ที่ไม่เคยเป็นธิดาโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นที่ทางกัน มีคณาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฏิปัตติที่เป็นปาชัตตลอดกาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านั้น พอทีเดียว เพื่อจะเบื้อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

จบฐิตสูตรที่ ๕

๑๐. เวปุลลปัพพตสูตร

ว่าด้วยความเป็นไปของภูเขาวิปุลละ

[๔๕๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขา

คิษณภูฏ กรุงราชคฤห. ณ ที่นั่นแด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุ

ทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นถูกรับพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดังนี้.

[๔๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชา
เป็นที่กังกั้น มีค้นหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุด
เบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว เวปุลล-
บรรพตนี้ได้ชื่อว่าปาจินวังสะ สมัยนั้นแล หมู่มนุษย์ได้ชื่อว่า ติวรา
หมู่มนุษย์ชื่อติวรา มีอายุประมาณ ๔ หมื่นปี หมู่มนุษย์ชื่อติวรา ขึ้นปาจิน-
วังสบรรพตเป็นเวลา ๔ วัน ลงก็เป็นเวลา ๔ วัน. สมัยนั้นแล พระ-
ผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากุกสันธะ เสด็จอุบัติ
ขึ้นในโลก พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากุกสันธะ
มีพระสาวกคนหนึ่ง เป็นคู่เลิศ เป็นคู่เจริญ ชื่อว่าวิฐุระ และสัจจิวะ
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจงดูเถิด ชื่อแห่งภูเขานี้มันแล อันตรธาน
ไปแล้ว มนุษย์เหล่านั้นกระทำกาละไปแล้ว และพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้นก็ปรินิพพานแล้ว สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงอย่างนี้ ไม่ยั่งยืน
อย่างนี้ ไม่น่าชื่นใจอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านั้น พอ
ที่เดียวเพื่อจะเบือนหายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อ
จะหลุดพ้น ดังนี้.

[๔๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ภูเขาเวปุลลละนี้มี
ชื่อว่าวงกต. สมัยนั้นแล หมู่มนุษย์มีชื่อว่าโรหิตัสสะ มีอายุประมาณ
๓ หมื่นปี มนุษย์ชื่อว่าโรหิตัสสะ ขึ้นวงกตบรรพตเป็นเวลา ๓ วัน ลง
ก็เป็นเวลา ๓ วัน สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ทรงพระนามว่าโกนาคมณะ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระผู้มีพระภาค-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมณะ มีพระสาวกคนหนึ่ง
เป็นคู่เลิศ เป็นคู่เจริญ ชื่อว่าภิกขุโศสะและอุตตระ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
พวกเธอจงคูเถิด ชื่อแห่งภูเขานี้แน่แลอันตรธานไปแล้ว มนุษย์เหล่านั้น
ทำกาละไปแล้ว และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นก็ปรินิพพานแล้ว
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้ ๆ ล ๆ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

[๔๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว เวปุลลบรรพต
นี้มีชื่อว่า สุปัสสะ. สมัยนั้นแล หมู่มนุษย์ชื่อสุปนิยา มีอายุประมาณ
๒ หมื่นปี หมู่มนุษย์ที่ชื่อว่าสุปนิยา ขึ้นสุปัสสะบรรพตเป็นเวลา ๒ วัน
ลงก็เป็นเวลา ๒ วัน สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่ากัสสปะ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระผู้มีพระภาคอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ได้มีพระสาวกคนหนึ่ง เป็นคู่เลิศ
เป็นคู่เจริญ ชื่อว่าติสสะและภารทวาชะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ
จงคูเถิด ชื่อแห่งภูเขานี้แน่แลอันตรธานไปแล้ว มนุษย์เหล่านั้นกระทำ
กาละไปแล้ว และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นก็ปรินิพพานแล้ว
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้ ๆ ล ๆ พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

[๔๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บัดนี้แล ภูเขาเวปุลละนี้มีชื่อว่า
เวปุลละทีเดียว ก็บัดนี้หมู่มนุษย์เหล่านี้มีชื่อว่ามาคะระ หมู่มนุษย์ที่ชื่อมาคะระ
มีอายุน้อย นิดหน่อย ผู้ใดมีชีวิตอยู่นาน ผู้นั้นมีอายุเพียงร้อยปี น้อย
กว่าก็มี เกินกว่าก็มี หมู่มนุษย์ชื่อมาคะระ ขึ้นเวปุลลบรรพตเพียงครู่เดียว
และบัดนี้ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว
ในโลก ก็เราแลมีสาวกคนหนึ่ง เป็นคู่เลิศ เป็นคู่เจริญ ชื่อสารินุตรและ

โมกคัลลานะ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยนั้นก็จักมี สละชื่อแห่งบรรพตนี้
จักอันตรายาน หม่อมมนุษย์เหล่านี้จักทำกาละ และเราก็จักปรินิพพาน
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้ ไม่ยั่งยืนอย่างนี้
ไม่น่าชื่นใจอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อ
จะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น
ดังนี้.

[๔๖๐] พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยา-
ภรณภายิตีจ็บลงแล้ว จึงตรัสพระคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ปาจันวังสบรรพตของหม่อมมนุษย์ชื่อติวระ วงกฎ
บรรพตของหม่อมมนุษย์ชื่อโรหิตัสสะ สุปัสสบรรพต
ของหม่อมมนุษย์ชื่อสุปิยา และเวปุลลบรรพตของหม่อม
มนุษย์ชื่อมาคะ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มี
อันเกิดขึ้นแลเสื่อมไปเป็นธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้ว
ย่อมดับไป ความที่สังขารเหล่านั้นสงบระงับไป
เป็นสุข ดังนี้.

จบเวปุลลปีพตสูตรที่ ๑๐

จบทุกติยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ทุคตสูตร	๒. สุขิตสูตร	๓. ดิงสมัตตาสสูตร
๔. มาตุสูตร	๕. ปิตุสูตร	๖. ภาตสูตร
๗. ภกีนีสูตร	๘. ปุตตสูตร	๙. ธีตสูตร
๑๐. เวปุลลปัพพตสูตร		

จบอนมตักกสังยุตที่ ๓

อรรถกถาเวปุลลปัพพตสูตรที่ ๑๐

ฟังทราบวินิจฉัยในเวปุลลปัพพตสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ภูตปุพฺพ** ความว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงนำเรื่องราวเรื่องหนึ่งในอดีตกาลมาแสดง. บทว่า **สมณฺญา อุทฺปาถิ** ได้แก่ **บัญญัติ**. บทว่า **จตุเหน อาโรหฺนฺติ** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงคนมีกำลังปานกลาง. บทว่า **อคุคฺคิ** คือสูงที่สุด. บทว่า **ภทฺทยุคฺคิ** คือคู่ที่ดี. บทว่า **ตีเหน อาโรหฺนฺติ** ความว่า ได้ขึ้นว่า แผ่นดินหนาขึ้น ๑ โยชน์ ระหว่างพระพุทธรเจ้าทั้งสองด้วยคำมีประมาณเท่านี้. **ภูเข**นั้นสูง ๓ โยชน์. บทว่า **อปฺปปี วา ภฺยโย** ความว่า ผู้อยู่เกินกว่า ๑๐๐ ปี น้อยกว่า ๑๐ ปีบ้าง. ผู้ที่ชื่อว่าอยู่ตลอด ๑๐๐ ปี ไม่มีอีก. แต่โดยสูงสุด สัตว์มีชีวิตอยู่ได้ ๖๐ ปีบ้าง ๘๐ ปีบ้าง ส่วนสัตว์ยังไม่ถึง ๑๐๐ ปี ตายไปในเวลา ๕ ปี หรือ ๑๐ ปีเป็นต้นก็มีมาก. คำนี้ว่า **กัพระผู้มีพระภาคเจ้า**กฤษณะ บังเกิดในเวลามีอายุ ๔ หมื่นปี **พระผู้มีพระภาคเจ้า**โกนาคมะ บังเกิดในเวลามีอายุ ๓ หมื่นปี ดังนี้ ท่านจัดให้เป็นความเสื่อมโดยลำดับ. แต่ไม่ฟังทราบว่า

อายุเสื่อมอย่างนี้ เจริญแล้ว ๆ ก็เสื่อม. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า ครั้งแรก พระผู้มีพระภาคเจ้ากฤษณะ บังเกิดในเวลามีอายุ ๔ หมื่นปี ในกัปนี้แบ่งประมาณอายุออกเป็น ๕ ส่วน ดำรงอยู่ ๔ ส่วน ปรีนิพพานแล้วในเมื่อส่วนที่ ๕ ยังมีอยู่. อายุนั้นเสื่อมลงถึง ๑๐ ปี กลับเจริญขึ้นอีกจนถึงอสขัยปี แล้วกลับเสื่อม ดำรงอยู่ในเวลามีอายุ . หมื่นปี. พระโกนาคมะบังเกิดแล้วในกาลนั้น. แม้พระองค์ก็ปรีนิพพานอย่างนั้นแล อายุนั้นเสื่อมลงถึง ๑๐ ปี กลับเจริญขึ้นอีกจนถึงอสขัยปี แล้วก็เสื่อม ดำรงอยู่ในเวลามีอายุ ๒ หมื่นปี. พระผู้มีพระภาคเจ้ากัศปะบังเกิดในกาลนั้น. แม้พระองค์ปรีนิพพานแล้วอย่างนั้นแล อายุนั้นเสื่อมลงถึง ๑๐ ปี กลับเจริญขึ้นอีกจนถึงอสขัยปี แล้วเสื่อมลงไปถึง ๑๐๐ ปี. ครั้งนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทรงอุบัติ. พึงทราบว่ายุเสื่อมแล้วกลับเจริญ เจริญแล้วก็เสื่อม. พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติในมนุษย์ มีประมาณอายุ อันใดในกัปนั้น อันนั้นแล เป็นประมาณอายุแม่ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น.

จบอรรถกถาเวฬุลลปีพตสูตรที่ ๑๐

จบทุติยวรรคที่ ๒

จบอรรถกถาอนมตักคสังยุต

๔. กัสสปสังยุต

๑. สันตุณฐสูตร

ว่าด้วยเรื่องสันโดษ

[๔๖๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปนี้เป็นผู้สันโดษด้วยจิรตามมีตามได้ และเป็นผู้กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษด้วยจิรตามมีตามได้ ไม่ถึงการแสวงหาอันไม่ควรเพราะเหตุแห่งจิร ไม่ได้จิรก็ไม่สะอึ้ง ครั้นได้จิรแล้วก็ไม่ยินดี ไม่คิดใจ ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมใช้สอย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปนี้เป็นผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ และเป็นผู้กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ ไม่ถึงการแสวงหาอันไม่สมควร เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่สะอึ้ง ครั้นได้บิณฑบาตแล้วก็ไม่ยินดี ไม่คิดใจ ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมบริโภคน้ำ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปนี้เป็นผู้สันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ และเป็นผู้กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ ไม่ถึงการแสวงหาอันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งเสนาสนะ ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่สะอึ้ง ครั้นได้เสนาสนะแล้วก็ไม่ยินดี ไม่คิดใจ ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญา

เครื่องสลัดออก ย่อมใช้สอย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปนี่เป็นผู้สันโดษ ด้วยเกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ตามมีตามได้ และเป็นผู้กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษด้วยเกสัชบริหาร ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ตามมีตามได้ ไม่ถึงการแสวงหาอันไม่ควร เพราะเหตุแห่งเกสัชบริหาร ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ ไม่ได้เกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ก็ไม่สะคั่ง ครั้นได้เกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้แล้วก็ไม่ยินดี ไม่ติดใจ ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมบริโภก.

[๔๖๓] เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้สันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ และจักเป็นผู้กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ จักไม่ถึงการแสวงหาอันไม่ควรเพราะเหตุแห่งจิวร ไม่ได้จิวรแล้วก็จักไม่สะคั่ง ครั้นได้จิวรแล้วจักไม่ยินดี ไม่ติดใจ ไม่พัวพัน จึงเป็นผู้มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอย [พึงทำอย่างนี้ทุกบพ] เราทั้งหลายจักเป็นผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ ฯ ล ฯ จักเป็นผู้สันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ ฯ ล ฯ จักเป็นผู้สันโดษด้วยเกสัชบริหาร ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ตามมีตามได้ จักเป็นผู้กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษด้วยเกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ตามมีตามได้ จักไม่ถึงการแสวงหาอันไม่ควรเพราะเหตุแห่งเกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ ไม่ได้เกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ก็ไม่สะคั่ง ครั้นได้เกสัชบริหารซึ่งเป็นปัจจัยแห่งคนไข้แล้วก็ไม่ยินดี ไม่ติดใจ ไม่พัวพัน จักเป็นผู้มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออกบริโภก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้แล คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เราจักกล่าว

สอนพวกเธอตามอย่างกัสสป ก็หรือผู้ใดพึงเป็นผู้เช่นกัสสป และพวกเธอ เมื่อได้รับโอวาทแล้ว พึงปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ดังนี้.

จบสังคฤงสูตที่ ๑

กัสสปสังยุต

อรรถกถาสังคฤงสูตที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในสังคฤงสูตที่ ๑ แห่งกัสสปสังยุต.

บทว่า **สนุตฺตฺตฺจายิ** ได้แก่ กัสสปะนี้ เป็นผู้สันโดษ. บทว่า **อิตฺติเรน จีวรเณ** ได้แก่ ด้วยจีวรชนิดใดชนิดหนึ่ง แห่งจีวรเนื้อหยาบ ละเอียด เส้าหมอง ประณีต ทน ชำรุด. มีอธิบายว่า สันโดษด้วย จีวรชนิดใดชนิดหนึ่ง ตามที่ได้แล้วเป็นต้น. ก็ความสันโดษในจีวรมี ๓ อย่าง คือ ยถาลภสันโดษ ๑ ยถาพลสันโดษ ๑ ยถาสารูปสันโดษ ๑. ถึงความสันโดษในบิณฑบาตเป็นต้น ก็นั้นนี้แล.

การพรรณนาประเภทแห่งสันโดษเหล่านั้น ดังต่อไปนี้. ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ ได้จีวรดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เธอใช้จีวรนั้นอย่างเดียว ไม่ปรารถนาจีวรอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ. นี้ชื่อว่า **ยถาลภสันโดษในจีวร** ของเธอ. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุเป็นผู้ทูลผลตามปกติบ้าง ถูกอาพาธ ครอบงำบ้าง เมื่อห่มจีวรหนักย่อมลำบาก. เธอเปลี่ยนจีวรนั้นกับภิกษุ ผู้ชอบพอกัน ใช้จีวรเบา ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า **ยถาพลสันโดษ** ในจีวรของเธอ. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้ปัจจัยที่ประณีต. บรรดาบาตร และจีวรเป็นต้น เธอได้จีวรมีค่ามากอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือได้จีวร

เป็นต้น เป็นอันมาก ถวายด้วยคิดว่า สิ่งนี้สมควรแก่พระเถระผู้บวชนาน
สิ่งนี้สมควรแก่ภิกษุผู้พหูสูต สิ่งนี้สมควรแก่ภิกษุผู้อาพาธ สิ่งนี้จึงมีแก่
ภิกษุมิลาภน้อย ดังนี้ แล้วเก็บจิวรเก่าของภิกษุเหล่านั้น ก็หรือเก็บผ้าที่
เปื้อนจากกองหยากเขื่อเป็นต้น เอาผ้าเหล่านั้นทำสังฆาฏิใช้ ก็ชื่อว่า
เป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในจิวรของเธอ.

ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้บิณฑบาตเสร์้าหมองบ้าง ประณีตบ้าง.
เธอยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาบิณฑบาต
อื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ. นี้ชื่อว่า ยถาลภสันโดษในบิณฑบาตของเธอ.

ส่วนภิกษุใด ได้บิณฑบาตผิศจรรยา หรือแสดงต่อความเจ็บไข้ของตน.
ภิกษุนั้น จันบิณฑบาตนั้นไม่มีความผาสุก. เธอถวายบิณฑบาตนั้นแก่
ภิกษุผู้ชอบพอกันเสีย จันโภชนะเป็นที่สบายจากมือของภิกษุนั้น ทำ
สมณธรรม ก็ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในบิณฑ-
บาตของเธอ. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้บิณฑบาตที่ประณีตเป็นอันมาก. เธอ
ถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้พหูสูต ผู้มีลาภน้อย และผู้อาพาธ เหมือนถวาย
จิวรนั้น จันอาหารที่เหลือของภิกษุเหล่านั้น หรืออาหารที่เที่ยวบิณฑบาต
แล้วสำรวม. ก็ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษใน
บิณฑบาตของเธอ.

ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เสนาสนะ น่าชอบใจบ้าง ไม่น่าชอบใจ
บ้าง. เธอเกิดความพอใจ ไม่เสียใจด้วยเสนาสนะนั้นแล ยินดีตามที่ได้
โดยที่สุดแม้ลาดด้วยหญ้า. นี้ชื่อว่า ยถาลภสันโดษในเสนาสนะของเธอ.
ส่วนภิกษุใดได้เสนาสนะที่ผิด หรือไม่ถูกกับความเจ็บไข้ของตน เมื่อเธอ
อยู่ก็ไม่มีความผาสุก. ภิกษุนั้น ถวายเสนาสนะนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน

แล้ว ก็อยู่ในเสนาสนะเป็นที่สบาย อันเป็นของภิกษุนั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในเสนาสนะของเธอ.

อีกรูปหนึ่งมีบุญมาก ได้เสนาสนะที่ประณีตเป็นอันมากมีถ้ำมณฑป และเรือนยอดเป็นต้น. เธอถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้พหูสูต ผู้มีลาภน้อย และผู้อาพาธ เหมือนถวายจิวรเป็นต้นเหล่านั้น จึงอยู่ในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะของเธอ. แม้ภิกษุตำหนียกว่า ชื่อว่า เสนาสนะที่อยู่สบายมาก เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เมื่อนั่งในเสนาสนะนั้น ถิ่นมัทธะครอบงำ อุกุศลวิตกย่อมปรากฏแก่เธอผู้ตื่นขึ้น ถูกความหลับครอบงำแล้ว ไม่รับเสนาสนะเช่นนั้นแม้ถึงแก่ตน. เธอห้ามเสนาสนะนั้นแล้ว อยู่ในกลางแจ้งและโคนต้นไม้เป็นต้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. แม้นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะ.

ส่วนภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เกสัชเสร้าหมองบ้าง ประณีตบ้าง. เธอก็ยินดีด้วยเกสัชซึ่งตนได้เท่านั้น ไม่ปรารถนาเกสัชอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ. นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในคิลานปัจฉัยของเธอ. ส่วนภิกษุต้องการน้ำมันได้น้ำอ้อย. เธอถวายน้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันแล้ว รับน้ำมันจากมือของภิกษุนั้น หรือแสวงหาน้ำมันอื่นมาทำเกสัช ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในคิลานปัจฉัยของเธอ. อีกรูปหนึ่งมีบุญมาก ได้เกสัชที่ประณีตมีน้ำมันน้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นอันมากเป็นต้น. เธอถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้พหูสูต ผู้มีลาภน้อย และอาพาธ เหมือนถวายจิวร ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเกสัชอย่างใดอย่างหนึ่งอันตนนำมาสำหรับภิกษุเหล่านั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ. ส่วนภิกษุที่วางสมอ

ดองด้วยน้ำมูตรไว้ในภาชนะหนึ่ง วางของหวาน ๔ อย่างไว้ในภาชนะหนึ่ง เมื่อเขาพูดว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจงถือเอาตามที่ปรารถนาเถิด หากโรคของเขาระงับได้ด้วยเภสัชเหล่านั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงห้ามของหวาน ๔ อย่าง ด้วยคิดว่า ชื่อว่าสมอดองน้ำมูตร พระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงสรรเสริญ ดังนี้ แล้วทำเภสัชด้วยสมอดองน้ำมูตร ก็ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษอย่างยิ่ง. นี้ชื่อว่ายถาสารูปสันโดษในคิลานปัจฉัยของเข. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงสันโดษ ๓ เหล่านี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปะนี้สันโดษด้วยจิรตามมีตามได้ ก็เป็นผู้สันโดษด้วยจิรตามที่ได้เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า วณฺณวาทิ ความว่า ภิกษุรูปหนึ่ง เป็นผู้สันโดษ แต่ไม่กล่าวคุณแห่งความสันโดษ อีกรูปหนึ่งไม่เป็นผู้สันโดษ แต่กล่าวคุณแห่งความสันโดษ. อีกรูปหนึ่ง ทั้งไม่เป็นผู้สันโดษ ทั้งไม่กล่าวคุณแห่งความสันโดษ. อีกรูปหนึ่ง ทั้งเป็นผู้สันโดษ ทั้งกล่าวคุณแห่งความสันโดษ. เพื่อทรงแสดงว่า กัสสปะนี้เป็นผู้เช่นนั้น ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า กัสสปะเป็นผู้มีปกติกล่าวสรรเสริญความสันโดษ ด้วยจิรตามมีตามได้ ดังนี้.

บทว่า อนေနฺนิ ได้แก่ ไม่แสวงหา มีประการต่างๆ มีประเภทคือความเป็นทูลส่งข่าว และรับใช้. บทว่า อลฺหฺธา แปลว่า ไม่ได้. อธิบายว่า ภิกษุบางรูปคิดว่า เราจักได้จิรอย่างไรหนอแล รวมเป็นพวกเดียวกับพวกภิกษุผู้มีบุญ ทำการหลอกลวงอยู่ ย่อมสะดุ้ง หวาดเสียวฉนั้นใด. ภิกษุนี้ ไม่ได้จิรก็ไม่สะดุ้งฉนั้นนั้น. บทว่า ลฺหฺธา จ ได้แก่ ได้แล้วโดยธรรม. บทว่า อคฺริโต ได้แก่ ไม่คิดในความโลก.

บทว่า อมฺจุจฺโถ ได้แก่ ไม่ถึงความสยบ ด้วยคณหามีประมาณยิ่ง.
บทว่า อนชฺฌาปนฺโน ความว่า อันค้นหาท่อมทับไม่ได้ คือโอบรัดไม่ได้.
บทว่า อาทินวทสุสาวิ ความว่า เห็นโทษอยู่ในอนสนาบัดติและ
ในการคิดการบริโภค. บทว่า นิสฺสุตฺตณฺณปญฺโถ ท่านกล่าวว่ เพียงเพื่อ
กำจัดความหนาว. มีอธิบายว่า รู้การสลัดออก จึงใช้สอย. แม้ในบทเป็น
ต้นว่า อิตฺริตฺตปิลุฑฺพาเตน ฟังเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า ด้วยบิณฑบาต
เสนาสนะ. คิลานปัจฉัยเภสัชบริหาร อย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ได้เป็นต้น.

ในบทว่า กสฺสเปณ วา หิ โว ภิกฺขเว โอรทิสฺสาม นี้ เหมือน
พระมหากัสสปเถระ สันโดษด้วยความสันโดษ ๓ ในปัจฉัย ๔. ภิกษุ
เมื่อกล่าวสอนว่า แม่ท่านทั้งหลาย จงเป็นอย่างนั้น ชื่อว่ากล่าวสอนตาม
กัสสป. แม้ในบทว่า โย วา ปนฺนสฺส กสฺสปาทิสฺโส นี้ ก็หรือภิกษุใด
เช่นกัสสปพึงเป็นผู้สันโดษ ด้วยความสันโดษ ๓ ในปัจฉัย ๔ เหมือน
พระมหากัสสปเถระ. เมื่อกล่าวสอนว่า แม่ท่านทั้งหลาย จงมีรูปอย่างนั้น
ชื่อว่ายอมสอนเช่นกับกัสสป. บทว่า ตถตฺตตาย ปฏฺธิปชฺชิตพฺพํ
ความว่า ชื่อว่าการการกล่าวด้วยความประพฤติ และการปฏิบัติขัดเกลา
ตามที่กล่าวไว้ในสันตฺตญฺฐิสฺสูตฺตโร นี้ เป็นภาระของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. แต่
การบำเพ็ญทำข้อปฏิบัตินี้ให้บริบูรณ์เป็นภาระของพวกเราเหมือนกัน. เธอ
คิดว่า ก็แล เราควรถือเอาภาระอันมาถึงแล้ว ฟังปฏิบัติเพื่อความเป็น
อย่างนั้น ตามที่เรากล่าวแล้ว.

จบอรรถกถาสันตฺตญฺฐิสฺสูตฺตโรที่ ๑

๒. อนิตตปิสูตร

ว่าด้วยความไม่สะดุ้งกลัวต่อความชั่ว

[๔๖๔] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปและท่านพระสารีบุตรอยู่ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี. ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักผ่อนในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้สนทนาปราศรัยกับท่านพระมหากัสสป ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้วจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๔๖๕] ครั้นแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวกะท่านพระมหากัสสป ดังนี้ว่า ท่านกัสสป ผมกล่าวดังนี้ว่า ผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ผู้ไม่มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความตรัสรู้ ไม่ควรเพื่อพระนิพพาน ไม่ควรเพื่อบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม ส่วนผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ผู้มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ควรเพื่อความตรัสรู้ ควรเพื่อพระนิพพาน ควรเพื่อบรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม ดูก่อนผู้มีอายุ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส เป็นผู้ไม่มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความตรัสรู้ ไม่ควรเพื่อพระนิพพาน ไม่ควรเพื่อบรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม ก็แลด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงจักได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส เป็นผู้มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ควรเพื่อความตรัสรู้ ควรเพื่อพระนิพพาน ควรเพื่อบรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม.

[๔๖๖] ท่านพระมหากัสสปกล่าวว่ ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ไม่ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า อกุศลธรรมลามกที่ยังไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแก่เราจะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ไม่ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า อกุศลธรรมอันลามกบังเกิดขึ้นแล้ว เมื่อเรายังละไม่ได้ จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ไม่ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น เมื่อไม่เกิดขึ้นแก่เรา จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ไม่ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อดับ จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ผู้มีอายุ ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส.

[๔๖๗] ตา. ผู้มีอายุ ก็ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความสะดุ้งกลัวอย่างไร.

ก. ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ไม่สะดุ้งกลัว โดยคิดว่า อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อเกิดขึ้น จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ สะดุ้งกลัว โดยคิดว่า อกุศลธรรมที่ลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อเรายังละไม่ได้ จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ไม่สะดุ้งกลัว โดยคิดว่า กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อไม่เกิดขึ้น จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ไม่สะดุ้งกลัว โดยคิดว่า กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อดับ จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ผู้มีอายุ ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความสะดุ้งกลัว ผู้มีอายุ ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ไม่มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความตรัสรู้ ไม่ควรเพื่อพระนิพพาน ไม่ควร

เพื่อบรรลุนิพพานเป็นแดนเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม.

[๔๘๖] สว. ผู้มีอายุ ก็ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส
อย่างไร.

ก. ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ทำความเพียรเครื่องเผา
กิเลส โดยคิดว่า อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อเกิดขึ้น
จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดย
คิดว่า อกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อเรายังละไม่ได้ จะ
พึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า
กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อไม่เกิดขึ้น จะพึงเป็นไปเพื่อความ
เสียประโยชน์ ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า กุศลธรรมที่เกิด
ขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อดับ จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ผู้มีอายุ ด้วย
อาการอย่างนี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส.

[๔๖๕] สว. ผู้มีอายุ ก็ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีความสะดุ้งกลัวอย่างไร.

ก. ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมสะดุ้งกลัว โดยคิดว่า
อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อเกิดขึ้น จะพึงเป็นไปเพื่อ
ความเสียประโยชน์ ย่อมสะดุ้งกลัว โดยคิดว่า อกุศลธรรมอันลามกที่
เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อเรายังละไม่ได้ จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์
ย่อมสะดุ้งกลัว โดยคิดว่า กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อไม่เกิดขึ้น
จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ย่อมสะดุ้งกลัว โดยคิดว่า กุศลธรรม
ที่เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เมื่อดับ จะพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์ ผู้มีอายุ
ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้มีความสะดุ้งกลัว ผู้มีอายุ
ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีความ

สะดุ้งกลัว เป็นผู้ควรเพื่อความตรัสรู้ ควรเพื่อพระนิพพาน ควรเพื่อ
บรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม ดังนี้.

จบอโนตตปิสูตรที่ ๒

อรรถกถาอโนตตปิสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในอโนตตปิสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อนาตปิ** ความว่า เว้นจากความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส.
บทว่า **อโนตตปิ** ความว่า ไม่กลัว คือเว้นความกลัวแต่ความเกิดแห่ง
กิเลส และความไม่เกิดแห่งกุศล. บทว่า **สมุโพชาย** คือเพื่อความ
ตรัสรู้. บทว่า **นิพพานาย** คือเพื่อทำนิพพานให้แจ้ง. **อนุตตรุต**
โยคกฺเขมุต คืออรหัต. กัอรหัตนั้น ยอดเยี่ยมและเกษมจากโยคะ ๔.

ในบทเป็นต้นว่า **อนุปฺปนฺนา** ความว่า อกุศลบาปกรรมมีโลภะ
เป็นต้นเหล่าใด ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ได้ปัจจัยมีจิตรเป็นต้น อันตนยังไม่
เคยได้วัตถุเป็นที่พอใจอย่างใดอย่างหนึ่งของอุปัฏฐาก สัทธวิหาริก และ
อันตเวตสิกทั้งหลายแล้ว ถือเอาสิ่งนั้นด้วยเข้าใจว่างาม เป็นสุข ดังนี้
โดยไม่แยกกาย ก็หรือรำพึงถึงอารมณ์อันไม่เคยมีอย่างใดอย่างหนึ่ง โดย
ไม่แยกกายตามมีตามเกิด. อกุศลบาปกรรมเหล่านั้น พึงทราบว่าเป็น
เกิดขึ้น ดังนี้.

บาปกรรม เชื่อว่ายังไม่เกิดขึ้นในสงสารอันมีที่สุดเบื้องต้นอันบุคคล
รู้ไม่ได้ ย่อมไม่มีโดยประการอื่น. อนึ่ง อกุศลธรรมยังไม่เกิดขึ้นแก่
ภิกษุ ในเพราะอารมณ์อันเป็นวัตถุ อันเคยมีมา หรือด้วยความบริสุทธิ์

เป็นปกติ หรือด้วยการเรียนและการสอบถาม หรือด้วยอำนาจแห่งปริยัตินวกรรมและทำให้ไว้ในใจโดยแยกกาย อย่างใดอย่างหนึ่งในก่อน ภายหลัง ย่อมเกิดขึ้นได้เร็วด้วยปัจจัยเช่นนั้น. อกุศลธรรมเหล่านี้ พึงทราบว่าเป็นที่ยังไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นพึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์. ด้วยว่า อกุศลธรรมเมื่อเกิดขึ้นในวัฏการมณเฑาะ้นั้นบ่อย ๆ ชื่อว่ายังละไม่ได้. อกุศลธรรมเหล่านี้ พึงทราบว่าที่เกิดขึ้นแล้ว เมื่อยังละไม่ได้พึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์. นี้เป็นความสังเขปในข้อนี้. ส่วนความพิสดารแยกเป็นเกิดขึ้น สละวิธีที่ละได้ ยังละไม่ได้ ทั้งหมดท่านกล่าวในวิสุทธิมรรคว่าด้วยญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ.

บทว่า **อนุปฺปนฺนา เม กุสลา ธมฺมา** ความว่า ธรรมที่ไม่มีมีโทษ กล่าวคือศีล สมาธิ มรรคและผลที่ตนยังไม่ได้. บทว่า **อนุปฺปนฺนา** ได้แก่ กุศลธรรมเหล่านั้นอันตนได้แล้ว. บทว่า **นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย ลํวตฺเตยฺยู** ความว่า ธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้น เมื่อดับไปเพราะยังไม่เกิด ด้วยอำนาจความเสื่อม. ก็ในธรรมมีศีลเป็นต้นนี้ โลกียธรรมย่อมเสื่อม. โลกุตระธรรมไม่มีเสื่อม. ส่วนเทศนานี้ ท่านแสดงด้วยอำนาจสัมมปฺปชานนี้ว่า เพื่อความดำรงอยู่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นเนื้อความในข้อนี้ว่า เมื่อทุกขมรรคยังไม่เกิด ปฐมมรรคเมื่อดับ พึงเป็นไปเพื่อความเสียประโยชน์. สัมมปฺปชาน ๔ เหล่านี้ ท่านกล่าวในสูตรนี้ ด้วยอำนาจวิปัสสนาส่วนเบื้องต้น ด้วยประการฉะนี้แล.

อรรถกถาโนตตปิฎกที่ ๒

๓. จันทุปมสูตร

ว่าด้วยเปรียบเทียบิกขุองทำตัวเป็นคู่อพระจันทร์

[๔๗๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คู่ออนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นประคองพระจันทร์ จงพรากราย พรากจิตออก เป็นผู้ใหม่เป็นนิตย์ เป็นผู้ไม่คะนองในสกุลทั้งหลายเข้าไปสู่สกุลเกิด คู่ออนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงพรากราย พรากจิต แลคู่น้ำซึ่งคร่ำคร่า หรือที่เป็นหลุมเป็นบ่อบนภูเขา หรือแม่น้ำที่ขาดเป็นห้วง ฉนใด พวกเธอจงเป็นประคองพระจันทร์ จงพรากราย พรากจิตออก เป็นผู้ใหม่เป็นนิตย์ ไม่คะนองในสกุล เข้าไปสู่สกุล ฉนนัน คู่ออนภิกษุทั้งหลาย กัสสปเปรียบเทียบประคองพระจันทร์ พรากราย พรากจิตออกแล้ว เป็นผู้ใหม่ อยู่เป็นนิตย์ ไม่คะนองในสกุลทั้งหลายเข้าไปสู่สกุล.

[๔๗๑] คู่ออนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ภิกษุชนิดใด จึงสมควรเข้าไปสู่สกุล.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอให้เนื้อความแห่งภิกษุนี้ จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าเกิด ภิกษุทั้งหลายได้สดับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทรงจำไว้ ดังนี้.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโบกฝ่าพระหัตถ์ในอากาศ

ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ามือนี้ ไม่ข้อม ไม่ยึด ไม่พัวพันในอากาศ
จันใด จิตของภิกษุผู้เข้าไปสู่สกุล ไม่ข้อม ไม่ยึด ไม่พัวพัน จันนั้น
เหมือนกัน โดยตั้งใจว่า ผู้ปรารถนาลาภ จงได้ลาภ ส่วนผู้ปรารถนาบุญ
จงทำบุญ ดังนี้ ภิกษุเป็นผู้พอใจ ดีใจ ด้วยลาภตามที่เป็นของตน จันใด
ก็เป็นผู้พลอยพอใจ ดีใจ ด้วยลาภของชนเหล่าอื่น จันนั้น ภิกษุผู้เห็น
ปานนี้แล จึงควรเข้าไปสู่สกุล ภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้เข้าไปสู่สกุล
ไม่ข้อม ไม่ยึด ไม่พัวพันในสกุลทั้งหลาย โดยคิดว่า ผู้ปรารถนาลาภ
จงได้ลาภ ส่วนผู้ปรารถนาบุญ จงทำบุญ ดังนี้ กัสสปเป็นผู้พอใจ ดีใจ
ด้วยลาภตามที่เป็นของตน จันใด ก็เป็นผู้พลอยพอใจ ดีใจ ด้วยลาภ
ของชนเหล่าอื่น จันนั้น.

[๔๗๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะสำคัญความข้อนั้นเป็น
ไฉน ธรรมชาติของภิกษุชนิดใด ไม่บริสุทธ์ ธรรมชาติของภิกษุ
ชนิดใดบริสุทธ์.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลาย
ของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน มีพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ ขอให้เนื้อความแห่งภยิตนี้ จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด
ภิกษุทั้งหลายได้สดับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักทรงจำไว้ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นพวก
เธอจงฟัง จงใจใส่ให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าว่า อย่างนั้นพระพุทธรเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุ

รูปใดรูปหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นว่า โอหนอ
ชนทั้งหลายพึงฟังธรรมของเรา ก็แลครั้นฟังแล้ว ฟังเลื่อมใสซึ่งธรรม
ผู้ที่เลื่อมใสแล้วเท่านั้น จะพึงทำอาการของผู้เลื่อมใสต่อเรา ดังนี้ ภิกษุ
ทั้งหลาย ธรรมเทศนาของภิกษุเห็นปานนี้แล ไม่บริสุทธิ ส่วนภิกษุใดแล
เป็นผู้มีความคิดอย่างนี้ แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นว่า พระธรรมอัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นข้อปฏิบัติอันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง
ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญู
ชนจะพึงรู้เฉพาะตน โอหนอ ชนทั้งหลายพึงฟังธรรมของเรา ก็แลครั้น
ฟังแล้ว จะพึงรู้ทั่วถึงธรรม ก็แลครั้นรู้ทั่วถึงธรรมแล้ว จะพึงปฏิบัติเพื่อ
ความเป็นอย่างนั้น ดังนี้ อาศัยความที่แห่งพระธรรมเป็นธรรมอันดี จึง
แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความกรุณา จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น
อาศัยความเอ็นดู จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความอนุเคราะห์
จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ด้วยประการฉะนี้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมเทศนาของภิกษุเห็นปานนี้แล บริสุทธิ.

[๔๗๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปเป็นผู้มีความคิดอย่างนี้ ย่อม
แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้
ดีแล้ว เป็นข้อปฏิบัติอันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควร
เรียกให้มาดู. ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนจะพึงรู้เฉพาะตน โอหนอ
ชนทั้งหลายพึงฟังธรรมของเรา ก็แลครั้นฟังแล้ว จะพึงรู้ทั่วถึงธรรม
ก็แลครั้นรู้ทั่วถึงธรรมแล้ว จะพึงปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ดังนี้ อาศัย
ความที่ธรรมเป็นธรรมอันดี จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความ
กรุณา จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความเอ็นดู จึงแสดงธรรม

แก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความอนุเคราะห์ จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักกล่าวสอนพวกเธอตามอย่างกัสสป หรือผู้ใด
ฟังเป็นเช่นกัสสป เราก็จักกล่าวสอนให้ประพฤติดังผู้นั้น ก็แลพวกเธอ
ได้รับโอวาทแล้ว ฟังปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ดังนี้.

จบจันทุปมสูตรที่ ๓

อรรถกถาจันทุปมสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในจันทุปมสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า จันทุปมา ความว่า เธอทั้งหลาย จงเป็นเช่นดวงจันทร์
โดยความเป็นปริมณฑลอย่างไร. อีกอย่างหนึ่ง ดวงจันทร์โคจรอยู่บน
ท้องฟ้า ไม่ทำความกุ่นเคย ความเยื่อใย ความรักใคร่ ความปรารถนา
หรือความพยายามกับใคร. แต่จะไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของมหาชนก็หาไม่ได้
ฉันใด. แม้พวกเธอ ก็เป็นที่รักที่ชอบใจของชนเป็นอันมาก เพราะไม่
ทำความกุ่นเคยเป็นต้นกับใคร เป็นดวงจันทร์ เข้าไปสู่ตระกูล ๔ มี
ตระกูลกษัตริย์เป็นต้นฉันนั้น. อนึ่ง ดวงจันทร์กำจัดความมืดส่องแสงสว่าง
ฉันใด. พึงเห็นเนื้อความในข้อนี้ โดยนัยมีเป็นต้นอย่างนี้ว่า พวกเธอเป็น
ดวงจันทร์ด้วยการกำจัดความมืดคือกิเลส และด้วยการส่องแสงสว่าง
คือปัญญาฉันนั้น.

บทว่า อปกสฺเสว กายํ อปกสฺส จิตฺตํ ความว่า พราก คือ
คร่ำมา นำออกไปทั้งกายและทั้งจิตด้วยการไม่ทำความกุ่นเคยเป็นต้นนั้น
แล. ด้วยว่า ภิกษุใดไม่อยู่แม้ในป่า แต่ตรีกามวิตกเป็นต้น. ภิกษุนี้
ชื่อว่าไม่พรากทั้งกายทั้งจิต. ส่วนภิกษุใด แม้อยู่ในป่า ตรีกามวิตก

เป็นต้น. ภิกษุนี้ชื่อว่าพรากกายอย่างเดียว แต่ไม่พรากจิต. ภิกษุใดอยู่ในละแวกบ้าน แต่ก็ไม่มีใครกามวิตกเป็นต้น. ภิกษุนี้ชื่อว่าพรากจิตอย่างเดียว แต่ไม่พรากกาย. ส่วนภิกษุใดอยู่ป่า และไม่ใคร่กามวิตกเป็นต้น ภิกษุนี้ชื่อว่าพรากแม่ทั้งสอง. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงว่า พวกเธอเห็นปานนี้ จงเข้าไปสู่ตระกูล จึงตรัสว่า **อปกสุเสวกาย์ อปกสุต จิตต์** ดังนี้.

บทว่า **นิจจนวกา** ความว่า พวกเธอเป็นผู้ใหม่เป็นนิตย์ ก็เป็นเช่นอากันตุกะดังนี้. ด้วยว่า อากันตุกะเข้าไปสู่เรือนที่ถึงเข้าตามลำดับ ถ้าเจ้าของเรือนเห็นเขาเข้าก็คิดว่า บุตรพี่น้องชายของพวกเรา ไปพักผ่อนเที่ยวไปอย่างนี้ ดังนี้ เมื่ออนุเคราะห์เชิญให้นั่งให้บริโภคน้ำพอเขาบริโภคน้ำเสร็จคิดว่า ท่านจงถือเอาโภชนะของท่านเถิด ดังนี้ ลูกขึ้นหลีกไป ย่อมไม่ทำความคุ้นเคยกับเจ้าของเรือนเหล่านั้น หรือจัดทำกรณียกิจ. ท่านแสดงว่า แม้พวกเธอเข้าไปสู่เรือนที่ถึงเข้าตามลำดับอย่างนี้แล้ว พวกมนุษย์ผู้เลื่อมใสในอิริยาบถจะถวายสิ่งใด รับเอาสิ่งนั้นตัดความคุ้นเคยเป็นผู้ไม่ชวนชวายเป็นกรณียกิจของมนุษย์เหล่านั้นออกไป ดังนี้. ท่านกล่าวเรื่องของสองพี่น้องไว้ เพื่อความแจ่มแจ้งของความเป็นผู้ใหม่เป็นนิตย์ดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า พี่น้องสองคนออกบวชจากบ้านวโสหุณคร. พี่น้องสองคนเหล่านั้น ปรากฏว่าเป็น พระจุพนาคเถระ และพระมหานาคเถระ. พระเถระเหล่านั้นอยู่บนภูเขาจิตตลบรรพตตลอด ๓๐ ปี บรรลุพระอรหัตแล้วคิดว่า เราจักเยี่ยมมารดา มาแล้ว พักอยู่ในวิหารในวโสหุณคร เข้าไปสู่บ้านมารดาเพื่อบิณฑบาตในวันรุ่งขึ้น. แม้มารดานำข้าวต้มออกไปด้วยกระบวยเพื่อพระเถระเหล่านั้น เกลี่ยลงในบาตรของพระเถระรูปหนึ่ง. เมื่อนาง

มองดูพระเถระนั้น ก็เกิดความรักในบุตร. ครั้งนั้นนางจึงกล่าวกะท่านว่า ลูกท่านชื่อมหานาคเป็นลูกของเราหรือ. พระเถระกล่าวว่า อุบาสิกา ท่านจงถามพระเถระรูปหลังเถิด แล้วก็หลีกไป. นางถวายข้าวยาकुแม่แก่พระเถระรูปหลัง แล้วจึงถามว่า ลูกท่านชื่ออุพพาคเป็นลูกของเราหรือ. พระเถระกล่าวว่า อุบาสิกา ท่านไม่ถามพระรูปก่อนหรือ ดังนี้ แล้วก็หลีกไป. ภิกษุผู้ตัดความคุ้นเคยกับมารดาอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ใหม่เป็นนิตย์.

บทว่า **อปฺปคพฺภา** คือไม่คะนอง อธิบายว่า เว้นด้วยความคะนองกายมีฐานะ ๘ ด้วยความคะนองวาจา มีฐานะ ๔ และด้วยความคะนองใจมีฐานะมิใช่น้อย การกระทำอันไม่สมควรด้วยกายในสงฆ์ คณะ บุคคล โรงฉัน เรือนไฟ ทำอาบน้ำ ทางภิกขาจาร การเข้าไปในละแวกบ้าน ชื่อว่าความคะนองกายมีฐานะ ๘ เช่นกรรมเป็นต้น อย่างนี้ว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ นั่งรัดเข้าในท่ามกลางสงฆ์ หรือ ไชวห้าง. ในท่ามกลางคณะก็อย่างนั้น. บทว่า **คณเมขุเณ** ความว่า ในการประชุมบริษัท ๔ หรือประชุมคณะพระสูตรเป็นต้น. ในภิกษุผู้แก่กว่าก็อย่างนั้น. ส่วนในโรงฉันไม่ถวายอาสนะแก่ภิกษุผู้แก่ ห้ามอาสนะแก่ภิกษุผู้ใหม่. ในเรือนไฟก็อย่างนั้น ก็ในเรือนไฟนี้ เธอไม่บอกภิกษุผู้แก่ ทำการก่อไฟเป็นต้น. ส่วนในทำอาบน้ำมีอธิบายนี้ว่า ท่านไม่กำหนดว่า ภิกษุหนุ่ม ภิกษุแก่ ฟึ่งอาบน้ำตามลำดับที่มา. เธอเมื่อไม่เอื้อเพื่อการกำหนดนั้น มาภายหลังลงน้ำ ย่อมเบียดเบียนภิกษุแก่และภิกษุใหม่. ส่วนในทางภิกขาจารมีกรรมเป็นต้นอย่างนี้ว่า เดินออกหน้าเพื่อประโยชน์แก่อาสนะที่เลิศ น้ำที่เลิศ ก้อนข้าวที่เลิศ กระทบแขนเข้าไปภายในละแวกบ้านก่อนพวกภิกษุผู้แก่ ทำการเล่นทางกายกับภิกษุหนุ่ม ดังนี้.

การเปล่งวาจาอันไม่สมควรในท่ามกลางสงฆ์ คณะ บุคคล และ
ในละแวกบ้าน ชื่อว่าความคะนองวามีฐานะ ๔ เช่นภิกษุบางรูปใน
ธรรมวินัยนี้ไม่บอกก่อน กล่าวธรรมในท่ามกลางสงฆ์ ในท่ามกลางคณะ
และในสำนักบุคคลมีประการตามที่กล่าวแล้วในก่อนอย่างนั้น ถูกพวก
มนุษย์ถามอย่างนั้นเหมือนกัน ไม่บอกภิกษุผู้แก่กว่าแก้ปัญหา. ส่วนใน
ละแวกบ้าน ย่อมกล่าวคำเป็นต้นว่า ชื่อแม่โจน ข้าวยาคู หรือของ
ควรเคี้ยว ควรบริโภคมีอยู่หรือ ท่านจะให้อะไรแก่เรา. วันนี้เราจักเคี้ยว
อะไร จักกินอะไร จักดื่มอะไร. การไม่ถึงอัชฌาจารด้วยกายวาจาใน
ฐานะเหล่านั้น ๆ แต่ใจตรึกถึงกามวิตกเป็นต้น ชื่อว่าความคะนองใจ ซึ่งมี
ฐานะมิใช่น้อย. อนึ่ง ความที่ภิกษุผู้ทุศีล แม้มีความปรารถนาลามกอัน
เป็นไปอย่างนี้ว่า ขอชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มึนศีลดังนี้ ชื่อว่าความคะนองใจ.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พวกเธอเป็นผู้คะนองเข้าไปหา เพราะไม่มี
ความคะนองเหล่านี้ทั้งหมดด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ขรุทปานัง** ได้แก่
บ่อน้ำเก่า. บทว่า **ปพฺพตวิสมัง** ได้แก่ ที่เป็นหลุม คือเป็นเหวบนภุเขา.
บทว่า **นทิวทฺถุคฺคัง** ได้แก่ แม่น้ำที่ขาดเป็นห้วง ๆ. บทว่า **อปกฺสุเสว**
กายัง ได้แก่ ผู้ใดชวนชวายในการเล่นเป็นต้น ไม่พรากราย ไม่ร่วมกัน
ทำกรรมหนักตลอดสถานที่เช่นนั้น ไม่ยึดถือผู้ช่วย ไม่พรากจิต คำนึงโดย
ลำดับ เพราะเห็นโทษว่าบุคคลผู้ตกไปในที่นี้ ย่อมถึงมือและเท้าหักเป็นต้น
จึงมีความรักมองดู. บุคคลนั้นตกไปแล้ว ย่อมประสบสิ่งมิใช่ประโยชน์มีมือ
และเท้าหักเป็นต้น. ส่วนผู้ใดต้องการน้ำ เป็นผู้ใคร่จะตรวจดูด้วยกิจอื่น
หรือกิจบางอย่าง พรากราย ร่วมกันทำกรรมหนัก ยึดถือผู้ช่วยเหลือ พราก

แม้จิต มองดูเกิดสังเวชเพราะเห็นโทษ. ผู้นั้นแลดูตามความชอบใจ แล้วมีความสุข ย่อมหลีกเลี่ยงไปตามความปรารถนา.

บทนี้ในบทว่า **เอรเมว โข** นี้ เป็นเครื่องเปรียบอุปมา. ด้วยว่า
ตระกูล ๔ เหมือนบ่อน้ำเก่าเป็นต้น. ภิกษุเหมือนบุรุษผู้แลดู. บุรุษมีกาย
และจิตยังพราวไม่ได้ เมื่อแลดูบ่อน้ำเก่าเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมตกไปใน
บ่อนั้นฉนใด ภิกษุมีกายเป็นต้นไม่รักษาแล้ว เมื่อเข้าไปสู่ตระกูล ย่อม
ติดอยู่ในตระกูล ต่อจากนั้น ย่อมประสบสิ่งมิใช่ประโยชน์ มีการทำลาย
พื้นศีลเป็นต้น มีประการต่าง ๆ เป็นต้นฉนนั้น. เหมือนอย่างบุรุษมีกาย
และจิตพราวได้แล้ว ย่อมไม่ตกไปในบ่อนั้นฉนใด. ภิกษุเป็นผู้มีกายและ
จิตพราวได้ด้วยกายอันตนรักษาแล้ว ด้วยอันตนรักษาแล้ว ด้วยวาจา
อันตนรักษาแล้ว ด้วยสติอันมั่นคง เมื่อเข้าไปสู่ตระกูล ย่อมไม่ติดใน
ตระกูล. ครั้งนั้น ศีลของเธอไม่ทำลาย เหมือนเท้าของบุรุษ ผู้ไม่ตกไป
ในบ่อนั้น ไม่หักฉนนั้น. มือที่ประกอบด้วยศรัทธา ย่อมไม่ทำลาย เหมือน
มือไม่หักฉนนั้น. ท้องคือสมาธิ ย่อมไม่แตก เหมือนท้องไม่แตกฉนนั้น.
ศีระคือญาณ ย่อมไม่แตก เหมือนศีระไม่แตกฉนนั้น. อนึ่ง ต่อและ
หนามเป็นต้น ย่อมไม่ตำบุรุษนั้นฉนใด. หนามคือราคะเป็นต้น ย่อมไม่
ทิ่มแทงภิกษุนี้ฉนนั้น. บุรุษนั้นไม่มีอุปัทวะ. แลดูได้ตามความชอบใจ
มีความสุขหลีกเลี่ยงได้ตามต้องการฉนใด ภิกษุอาศัยตระกูลแล้ว เสพปัจจัย
มีจีวรเป็นต้น เจริญกัมมัญฐาน พิจารณาในสังขารทั้งหลาย บรรลุพระ
อรหัตเป็นสุขด้วยโลกุตระสุข ย่อมไปสู่ทิศคือนิพพานที่ยังไม่เคยไปได้ตาม
ต้องการฉนนั้น.

บัดนี้ ภิกษุใดน้อมใจไปในทางเลว ปฏิบัติผิด พึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อตรัสว่า พวกเธอจงละความคะนอง ๓ อย่างเป็น จุดดวงจันทร์ เข้าไปสู่ตระกูล ด้วยความเป็นผู้ใหม่เป็นนิตย์ ตั้งไว้ใน มิใช่ฐานะ ให้ยกภาระที่ทนไม่ได้ ให้การทำสิ่งซึ่งใคร ๆ ไม่อาจจะทำได้. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เมื่อทรงตัดทางถ้อยคำของภิกษุนั้นแสดงว่า ใคร ๆ อาจทำได้อย่างนี้ ภิกษุเห็นปานนี้ก็มิได้อยู่ดังนี้ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **กสุสโป ภิกขเว** คังนี้.

บทว่า **อากาศ ปาณิ จาเลสิ** ความว่า ทรงโบกฝ่าพระหัตถ์ ไปมาทั้งสองข้าง ทั้งส่วนล่าง ทั้งส่วนบน เหมือนนำไปซึ่งสายฟ้าเป็นคู่ ๆ ในระหว่างท้องฟ้าสิครามฉะนั้น. แต่ข้อนี้ ชื่อว่าเป็นบทไม่เจือปนใน พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก. บทว่า **อตุตมโน** ความว่า เป็นผู้ มีจิตยินดี มีใจเป็นของตน คือไม่ถูกโทมนัสถือได้. แม้บทว่า **กสุสปสุส ภิกขเว** นี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงตัดถ้อยคำของผู้อื่น โดยนัยก่อน เหมือนกัน จึงตรัสเพื่อแสดงว่า ภิกษุเห็นปานนี้ก็มิอยู่. บทว่า **ปสฺนุนาการิ กเรยฺยู** ความว่า ชนผู้เลื่อมใสพึงถวายปัจจัยมีจิตรเป็นต้น. บทว่า **ตถตฺตตาย ปฏิปฺขุเขยฺยู** ความว่า พวกภิกษุบำเพ็ญศีลให้เต็มในที่มาแล้ว ให้ศีลเหล่านั้น ๆ ถึงพร้อมในที่แห่งสมาธิวิปัสสนาธรรมและผลมาแล้ว ชื่อว่าพึงปฏิบัติ เพื่อความเป็นอย่างนั้น. บทว่า **อนุทฺถิ** คือความรักษา. บทว่า **อนุกมฺปิ** คือมีจิตอ่อนโยน. ก็ทั้งสองบทนั้น เป็นไวพจน์ของความกรุณา. แม้บทว่า **กสุสโป ภิกขเว** นี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรง ตัดถ้อยคำของผู้อื่น โดยนัยก่อนเหมือนกัน จึงตรัสเพื่อแสดงว่า ภิกษุ เห็นปานนี้ก็มิอยู่. ในบทว่า **กสุสเปณ วา** นี้ ท่านแต่งประกอบด้วย

อำนาจอุปมากับดวงจันทร์เป็นต้น ฟังทราบเนื้อความโดยนัยก่อนเหมือนกัน.

จบอรรถกถาจันทุปมสูตรที่ ๓

๔. กุฎปกสูตร

ว่าด้วยการเข้าไปสู่สกุลของภิกษุบางพวก

[๔๗๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ภิกษุชนิดใด สมควรเข้าไปสู่สกุล ภิกษุชนิดใด ไม่สมควรเข้าไปสู่สกุล.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯ ล ฯ

[๔๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ว่า ขอชนทั้งหลายจงให้แก่เราเท่านั้น อย่าไม่ให้ จงให้แก่เราให้มาก อย่าให้น้อย จงให้เราแต่สิ่งประณีตเท่านั้น อย่าให้สิ่งเศร้าหมอง จงให้เราเร็วพลันทีเดียว อย่าให้ช้า จงให้เราด้วยความเคารพเท่านั้น อย่าให้โดยไม่เคารพเข้าไปสู่สกุล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้เข้าไปสู่สกุล ชนทั้งหลายไม่ให้ ภิกษุยอม อิดอัถเพราะข้อนั้น เธอยอมได้เสวยทุกขโทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้น้อย ไม่ให้มาก ฯ ล ฯ ให้ของเศร้าหมอง ไม่ให้ของประณีต ให้ช้า ไม่ให้เร็ว ภิกษุยอมอิดอัถเพราะข้อนั้น เธอยอมได้เสวยทุกข-

โหม่นัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้โดยไม่เคารพ ไม่ให้โดย
เคารพ ภิกษุยอมอดิอดเพราะข้อนั้น เธอยอมได้เสวยทุกขโหม่นัสซึ่งมีข้อ
นั้นเป็นเหตุ ภิกษุเห็นปานนี้แล ไม่ควรเป็นผู้เข้าไปสู่สกุล.

[๔๗๖] ส่วนภิกษุใดแล มีความคิดอย่างนี้ว่า ขอให้ชนทั้งหลาย
ในสกุลอื่นจงให้เราเท่านั้น อย่าไม่ให้ จงให้เรามากที่สุดทีเดียว อย่าให้น้อย
จงให้เราแต่สิ่งประณีตเท่านั้น อย่าให้สิ่งเศร้าหมอง จงให้เราล้วนทีเดียว
อย่าให้ช้า จงให้เราโดยเคารพเท่านั้น อย่าให้โดยไม่เคารพนั้น อันนั้น
จะพึงได้ในเรื่องนี้แต่ที่ไหน ดังนี้ เข้าไปสู่สกุล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อ
ภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้ เข้าไปสู่สกุล ชนทั้งหลายไม่ให้ ภิกษุยอมไม่
อดิอดเพราะข้อนั้น เธอยอมไม่ได้เสวยทุกขโหม่นัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ
ชนทั้งหลายให้น้อย ไม่ให้มาก ภิกษุยอมไม่อดิอดเพราะข้อนั้น เธอยอม
ไม่ได้เสวยทุกขโหม่นัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้สิ่งเศร้าหมอง
ไม่ให้สิ่งประณีต... ให้ช้า ไม่ให้เร็ว ภิกษุยอมไม่อดิอดเพราะข้อนั้น
เธอยอมไม่ได้เสวยทุกขโหม่นัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้โดยไม่
เคารพ ไม่ให้โดยเคารพ ภิกษุยอมไม่อดิอดเพราะข้อนั้น เธอยอมไม่ได้
เสวยทุกขโหม่นัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ภิกษุเห็นปานนี้แล ควรเป็นผู้เข้า
ไปสู่สกุล.

[๔๗๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปมีความคิดอย่างนี้ว่า ชน
ทั้งหลายจงให้แก่เราเท่านั้น อย่าไม่ให้ จงให้แก่เรามากที่สุดทีเดียว อย่าให้
น้อย ๆ ล ๆ อันนั้นจะพึงได้ในเรื่องนี้แต่ที่ไหน ดังนี้ เข้าไปสู่สกุล ชน
ทั้งหลายไม่ให้ กัสสปไม่อดิอดเพราะข้อนั้น เธอไม่ได้เสวยทุกขโหม่นัส
ซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้น้อย ไม่ให้มาก กัสสปไม่อดิอด

เพราะข้อนั้น เธอไม่ได้เสวยทุกขโทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้สิ่งเศร้าหมอง ไม่ให้สิ่งประณีต กัสสปไม่อึดอัดเพราะข้อนั้น เธอไม่ได้เสวยทุกขโทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้ซ้ำ ไม่ให้โดยเร็ว กัสสปไม่อึดอัดเพราะข้อนั้น เธอไม่ได้เสวยทุกขโทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ชนทั้งหลายให้โดยไม่เคารพ ไม่ให้โดยเคารพ กัสสปไม่อึดอัดเพราะข้อนั้น เธอไม่ได้เสวยทุกขโทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ภิกษุทั้งหลาย เราจักกล่าวสอนพวกเธอให้ตามกัสสป หรือผู้ใดจะฟังเป็นเช่นกัสสป เราจักกล่าวสอนให้ประพฤติดตามผู้นั้น พวกเธอเมื่อได้รับโอวาทแล้ว ฟังปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ดังนี้.

จบกุฎุปกสูตรที่ ๔

อรรถกถากุฎุปกสูตรที่ ๔

ฟังทราบวินิจฉัยในกุฎุปกสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กุฎุปโก ได้แก่ เข้าไปยังเรือนของตระกูล. บทว่า เทนฺตุเยว เม ได้แก่ จงให้แก่เราเท่านั้น. บทว่า สนุทฺยติ ได้แก่ อึดอัด บิบบั่นอยู่. คำที่เหลือในข้อนี้ ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วแล.

จบอรรถกถากุฎุปกสูตรที่ ๔

๕. ชินณสูตร

ว่าด้วยภิกษุผู้ชรากับการนุ่งห่มผ้าบังสุกุล

[๔๗๘] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ฯ ๑ ๓ ฯ

กรุงราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๔๗๕] เมื่อพระมหากัสสปนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสตั้งนี้ว่า กัสสป บัดนี้เธอชราแล้ว ผ้าปานบังสกุลเหล่านี้ของเธอหนัก ไม่น่านั่งห่ม เพราะเหตุนี้แล เธอจงทรงคฤหบดีจิวร จงบริโภคโภชนะที่เขาฉันนึ่ง และจงอยู่ในสำนักของเราเถิด.

ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นเวลานานมาแล้ว ข้าพระองค์ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้ทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตร เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร เป็นผู้มีความมกน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้มกน้อย เป็นผู้สันโดษ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษ เป็นผู้สงัดจากหมู่ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสงัดจากหมู่ เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความไม่คลุกคลี เป็นผู้ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารภความเพียร ดังนี้.

[๔๗๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนกัสสป ก็เธอ เล็งเห็นอำนาจประโยชน์อย่างไร จึงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ลิ่นกาลนาน.

[เปยายาลอย่างเดียวกัน]

เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร... เป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
... เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร... เป็นผู้มกน้อย... เป็นผู้สันโดษ...
เป็นผู้สงัดจากหมู่... เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่... เป็นผู้ปรารภความ
เพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารภความเพียร ดังนี้.

[๔๘๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เล็งเห็นอำนาจประ-
โยชน์ ๒ ประการ จึงอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความ
เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร สิ้นกาลนาน ๆ ล ๆ เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร...
ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร... ทรงไตรจีวรเป็นวัตร... มีความปรารถนา
น้อย... เป็นผู้สันโดษ... เป็นผู้สงัดจากหมู่... เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่
เป็นผู้ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความปรารภความ
เพียร เล็งเห็นการอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม และอนุเคราะห์ประชุมชนใน
ภายหลังว่า ทำไฉน ประชุมชนในภายหลังพึงถึงทิฏฐานุกติว่า ได้ยิน
ว่า พระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า ที่ได้มีมาแล้ว
ท่านเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความอยู่ป่าเป็นวัตร
สิ้นกาลนาน ๆ ล ๆ เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร... ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร...
ทรงไตรจีวรเป็นวัตร... เป็นผู้มกน้อย... เป็นผู้สันโดษ... เป็นผู้
สงัดจากหมู่... เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่... เป็นผู้ปรารภความเพียร
และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารภความเพียรมาแล้ว สิ้นกาลนาน
ท่านเหล่านั้นจักปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ข้อปฏิบัติของท่านเหล่านั้น
จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน ดังนี้ ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์เล็งเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ ประการเหล่านี้ จึงอยู่
ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นอยู่ป่าเป็นวัตร... เที่ยว

บิณฑบาตเป็นวัตร... ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร... ทรงไตรจีวรเป็นวัตร
... มีความปรารถนาน้อย... เป็นผู้สันโดษ... เป็นผู้สงัดจากหมู่...
เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่... ปรารถนาคามเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณ
แห่งการปรารถนาคามเพียรสิ้นกาลนาน.

[๔๘๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละ ดีละ กัสสป ได้ยินว่า
เธอปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก
เพื่ออนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา
และมนุษย์ทั้งหลาย คู่ก่อนกัสสป เพราะเหตุนั้นแล เธอจึงทรงผ้าบังสุกุล
อันไม่น่ามุ่งห่ม จึงเที่ยวบิณฑบาต และจงอยู่ในป่าเถิด ฉะนี้.

จบฉิณณสูตรที่ ๕

อรรถกถาฉิณณสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในฉิณณสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ฉิณฺโณ** ได้แก่ พระเถระแก่. บทว่า **ครุทานิ** ความว่า
ผ้าปานเป็นผ้าหลายชั้น เป็นของหนักด้วยเย็บด้วยด้ายและด้วยผ้าตามในที่
ที่ชำรุด ๆ จำเดิมแต่เวลาที่ท่านได้ผ้านั้น จากสำนักของพระศาสดา. บทว่า
นิพฺพตฺตานิ ความว่า ได้ชื่อว่าอย่างนี้ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
มุ่งมาก่อนแล้วเลิกไป. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเธอชราและทรงผ้า
บังสุกุลหนัก. บทว่า **คหปฺตานิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอจึง
เลิกทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ทรงจีวรอันคฤหบดีถวายเถิด. บทว่า
นิมนฺตฺตานิ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอจึงเลิกองค์ผู้เที่ยวบิณฑบาต
เป็นบัตร บริโภคภัตที่เขานิมนต์มีสลาภภัตเป็นต้น. บทว่า **มม สฺนฺตฺติเก**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอจงเลิกองค์ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ในเสนาสนะ ใกล้บ้านเกิด. ถ้ามว่า ก็พระราชา ทรงตั้งเสนาบดีในตำแหน่งเสนาบดี เมื่อเสนาบดีนั้นให้พระราชาทรงยินดีด้วยหน้าที่ของตน มีความจงรักภักดี ต่อพระราชาเป็นต้น ทรงเอาตำแหน่งนั้นไปพระราชทานแก่คนอื่น ชื่อว่า ทรงกระทำไม่สมควรฉันใด พระศาสดาก็ฉันนั้น เสด็จไปเส้นทาง ๓ คาวุต เพื่อไปต้อนรับพระมหากัสสปเถระ ประทับที่โคนต้นพหูปุตตะ ระหว่าง กรุงราชคฤห์กับนาลันทา ทรงให้อิวาท ๓ ชื่อ ทรงเปลี่ยนจิตรของพระองค์กับพระมหากัสสปเถระนั้น ได้ทรงทำพระเถระให้อยู่ในป่าตามธรรมชาติเป็นวัตร และให้ทรงผ้าบังสุกุลตามธรรมชาติเป็นวัตร. เมื่อท่านยัง พระทัยของพระศาสดาให้ทรงยินดีอยู่ด้วยกัตตุกัมมตามันตะ พระศาสดา พระองค์นั้น ทรงให้เลิกธุคงค์มีองค์ผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรเป็นต้น ทรง ชักชวนในการรับคบหาดีจิตรเป็นต้น ชื่อว่าทรงกระทำไม่สมควรมิใช่หรือ. ตอบว่า ทรงไม่กระทำ. ถ้ามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะ เป็นอหยาศัยของตน. แท้จริง พระศาสดาจะทรงให้พระเถระเลิกธุคงค์ก็ หามิได้. เปรียบเหมือนกลองยังไม่ตีตีเป็นต้น ย่อมไม่ดังฉันใด ทรง ประสงค์จะให้พระเถระบันลือสีหนาทด้วยทรงดำริว่า คนเห็นปานนี้ยังไม่ ถูกกระทบ ย่อมไม่บันลือสีหนาทฉันนั้น จึงตรัสอย่างนี้ โดยอหยาศัย แห่งสีหนาท. แม้พระเถระบันลือสีหนาทโดยนัยเป็นต้นว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นผู้อยู่ป่าตลอดกาลนาน ดังนี้ โดยสมควรแต่พระ อหยาศัยของพระศาสดาเท่านั้น.

บทว่า **ทิสฺสุธมฺมสุขวิหารี** ความว่า ชื่อว่าทิสฺสุธมฺมสุขวิหารธรรม ย่อมได้แก่ภิกษุผู้อยู่ป่าเท่านั้น หาได้แก่ภิกษุผู้อยู่ในละแวกบ้านไม่. เพราะ

ภิกษุผู้อยู่ในละแวกบ้าน ได้ยินเสียงเด็ก เห็นรูปไม่เป็นที่สบาย ได้ยินเสียงไม่เป็นที่สบาย. ด้วยเหตุนั้น ภิกษุนั้นจึงเกิดความไม่ยินดี. ส่วนภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่ออยู่เลยไปคาวุตหนึ่ง หรือกึ่งโยชน์ หยั่งลงสู่ป่า ได้ยินเสียงเสือดาว เสือโคร่ง และราชสีห์เป็นต้น ความยินดีในเสียงมิใช่เสียงมนุษย์ ย่อมเกิดขึ้นเพราะฟังเสียงเป็นปัจจัย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาความยินดีในเสียง ตรัสว่า

ความยินดีอันมิใช่ของหมู่มนุษย์ ย่อมมีแก่ภิกษุ

ผู้เข้าไปสู่สุญญาคาร มีจิตสงบ ผู้เห็นธรรมแจ่ม

แจ้งโดยชอบ เธอพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น

และความเสื่อมแห่งขั้นทั้งหลายแต่อาภรณ์ใด ๆ

เมื่อเธอรู้แจ้งอาภรณ์อันเป็นอมตะ ย่อมได้ปฏิบัติ

ปราโมทย์ ถ้าผู้อื่นอีกไม่มีข้างหน้า หรือข้างหลัง

ความผาสุก ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ยินดีอยู่ในป่ารูปหนึ่ง

ในที่นั้นแล.

สำหรับภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเท่านั้น ก็ย่อมได้เช่นนั้นเหมือนกัน สำหรับภิกษุผู้ไม่เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรได้ไม่. ด้วยว่า ภิกษุผู้ไม่เที่ยวบิณฑบาตเป็นผู้เที่ยวไปในกาลมิใช่เวลาริบไปรีบกลับไปอย่างผู้มีความหวังไยมีความสงสัยมากในความหวังไยนั้น. ก็ภิกษุผู้บิณฑบาตเป็นวัตรไม่เที่ยวไปในกาลมิใช่เวลา ไม่รีบไป ไม่รีบกลับไปอย่างผู้ไม่มีความหวังไม่มีความสงสัยมากในความหวังไยนั้น. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า ภิกษุผู้ไม่บิณฑบาตเป็นวัตร อยู่ในวิหารไกลจากบ้านคิดว่า เราจะได้ข้าวยาสูบหรือภัตตเพื่อภิกษุผู้อยู่ปรินิพพาน ก็หรือว่าภัตตอะไรในบรรดาอุทเทศภัตตเป็นต้นในโรงฉัน

จักถึงแก่เรา ดังนี้ ต่อจากเท่านั้น เมื่อตัดไยเมงมม ให้โคที่นอนลุก
ขึ้นแล้ว ไปอยู่แต่เช้า ชื่อว่า เทียวไปในเวลามีไช้กาล. ครั้นมนุษย์
ออกไปจากเรือน เพื่อทำการงานในนาเป็นต้น เธอก็ไปโดยเร็ว เหมือน
ติดตามเนื้อเพื่อให้ทันกัน ชื่อว่า รีบไป. ในระหว่างทาง ครั้นพบเห็น
ใคร ๆ เข้า ก็ถามว่า อุบาสกคนโน้น หรืออุบาสิกาคนโน้นอยู่ที่บ้าน
หรือไม่ หรือว่า ไม่อยู่ที่บ้าน ครั้นทราบว่ อุบาสก หรืออุบาสิกา
ไม่อยู่ที่บ้าน ก็วิ่งพล่าน เหมือนกับถูกไฟไหม้ ด้วยคิดว่า บัดนี้ เรา
จะได้กัดแต่เรือนไหน. เธอเอง เป็นผู้ใคร่เพื่อจะไปสู่ทิศปัจฉิม กลับ
ได้สลากในทิศปาจีน จึงเข้าไปหาภิกษุอื่น ผู้ได้สลากในทิศปัจฉิม แล้ว
กล่าวชวนแลกเปลี่ยนสลากกันว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้า จักไปยังทิศ
ปัจฉิม ขอท่านจงรับสลากของข้าพเจ้าไว้ โดยให้สลากของท่านแก่
ข้าพเจ้า. ก็หรือว่า เมื่อเรอนำสลากกัดที่หนึ่งมาปริโภคอยู่ ครั้นพวก
มนุษย์ กล่าวว่า ขอท่านจงให้บาตร เพื่อสลากกัดแม่อื่นอีก จึงให้
ภิกษุอื่นมอบบาตรให้ ด้วยคำว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอจงให้บาตรของ
ท่าน ข้าพเจ้าจักใส่กัดของข้าพเจ้าในบาตรแล้วคืนบาตรให้แก่ท่าน
ดังนี้ ครั้นให้บาตรแก่ภิกษุอื่นแล้ว เมื่อกัดอันบุคคลนำมาแล้ว จึงใส่
ในบาตรของตน เมื่อมอบบาตรคืน ชื่อว่า เปลี่ยนบาตรกัน. พระราชา
มหาอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้น ถวายมหาทานแก่พระภิกษุในวิหาร.
และพระมหาทานนี้ ภิกษุได้สลากเป็นอันมากในบ้านไกลยิ่ง. เมื่อภิกษุ
ไม่ไปที่วิหารนั้น ก็จะไม่ได้สลากอีกตลอด ๗ วัน ฉะนั้น จึงไปเพราะ
เกรงจะไม่ได้สลาก. เมื่อเธอไปอย่างนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้มีความหวังใย
จึงไป. ก็เธอไป เพื่อประโยชน์แก่สลากกัดเป็นต้น ของผู้ใด แต่กลับ

มีความสงสัยเป็นอันมากในผู้นั้น อย่างนี้ว่า คนทั้งหลาย จะถวายสลาก กัณฑ์นั้น แก่เราหรือหนอแล หรือว่าจะไม่ถวาย. จะถวายกัณฑ์ที่ประณีต หรือหนอแล หรือว่าจะถวายกัณฑ์ที่เลว. จะถวายกัณฑ์เล็กน้อยหรือหนอแล หรือว่าจะถวายมาก. จะถวายกัณฑ์เย็นชืดหรือหนอแล หรือว่าจะถวายกัณฑ์ที่ยังร้อนอยู่. ดังนี้.

ส่วนภิกษุผู้บิณฑบาตเป็นวัตร ลุกขึ้นตามเวลา ทำวัตรปฏิบัติชำระ สรีระเข้าไปที่อยู่ ทำในใจถึงกัมมัฏฐาน กำหนดเวลา ย่อมไปในเวลาที่ มหาชนถวายภิกษากระบายหนึ่งเป็นต้นเพียงพอ ดังนั้น จึงไม่เชื่อว่าก็เที่ยว ไปในเวลามิใช่กาล. เธอแบ่งอย่างเท่าแต่ละอย่างเท่าแยกเป็น ๖ ส่วนเดิน พิจารณาไป ดังนั้น จึงไม่เชื่อว่ารีบไป. ไม่ถามว่า คนชื่อนั้นอยู่ในเรือนหรือ ไม่อยู่ในเรือน เพราะความให้แน่นอนของตน. ย่อมไม่ได้รับสลากกัณฑ์เป็น ต้น. เมื่อไม่ได้รู้จักสับเปลี่ยนอะไร. ไม่มีความห่วงใยในอำนาจของผู้อื่น.

เมื่อทำในใจถึงกัมมัฏฐาน ย่อมไม่ได้ตามชอบใจ ความสงสัยมาก ไม่มี เหมือนภิกษุคนอื่น. ไม่ติดใจในบ้านหรือในถนนหนึ่ง เที่ยวไป ในที่อื่นได้. เมื่อไม่ติดใจในบ้านเป็นต้น เที่ยวไปในที่อื่นสำรวมฉัน เหมือนน้ำอมฤตแล้วไป. สำหรับภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรเท่านั้นได้ ผู้ไม่ ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรหาได้ไม่ ด้วยว่า ภิกษุผู้ไม่ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เที่ยวแสวงหาผ้าจํานำพรญา ไม่แสวงหาเสนาสนะสัปปายะ. ส่วนภิกษุผู้ ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ไม่เที่ยวแสวงหาผ้าจํานำพรญา. แสวงหาแต่ เสนาสนะสัปปายะเท่านั้น. ภิกษุผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตรย่อมได้ นอกนี้หา ได้ไม่. ด้วยว่า ภิกษุผู้ไม่ทรงไตรจีวรเป็นวัตร มีสิ่งของมาก มีบริขารมาก เพราะเหตุนี้ เธอจึงไม่มีผาสุวิหารธรรม. ผาสุวิหารธรรมย่อมได้แก่พวก

ภิกษุผู้มักน้อยเป็นต้นเท่านั้น พวกนอกนี้หาได้ไม่. เพราะเหตุนั้น ท่าน จึงกล่าวว่า พิจารณาเห็นอยู่ซึ่งความเป็นสุขในทิฏฐธรรมของตน ดังนี้.

จบอรรถกถาฉินณสูตรที่ ๕

๖. ปฐมโฆวาทสูตร

ว่าด้วยการให้โฆวาทภิกษุทั้งหลาย

[๔๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กรุง ราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่านพระมหากัสสปนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาค เจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนกัสสป เธอจงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย จงกระทำ ธรรมิกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย เราหรือเธอพึงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย เรา หรือเธอพึงกระทำธรรมิกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย.

[๔๘๔] พระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายในบัดนี้ เป็นผู้ว่ายาก ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้ เป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน ไม่รับอนุสาสนีโดยเคารพ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในพระธรรมวินัยนี้ ข้าพระองค์ได้เห็นภิกษุชื่อภันตะ ซึ่งเป็นสัททวิหาริก ของพระอนนท และภิกษุชื่ออาภิชชิกะ ซึ่งเป็นสัททวิหาริกของพระ- อนุรุทธ กล่าวล่วงเกินกันและกันด้วยสุตะว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจักกล่าว ได้มากกว่ากัน ใครจักกล่าวได้ดีกว่ากัน ใครจักกล่าวได้นานกว่ากัน ดังนี้.

[๔๘๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมา

ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เธอจงมา จงเรียกภิกษุทั้งหลาย สัทธวิหาริกของอนนท์ และอาภิชชิกภิกษุ สัทธวิหาริกของอนรุทธ มาตามคำของเราว่า พระศาสดา ตรัสเรียกท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า แล้วเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นดังนี้ว่า พระศาสดาตรัสเรียกท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำภิกษุเหล่านั้นว่า ขอรับ ผู้มีอายุ ดังนี้แล้ว เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๔๘๖] ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า พวกเธอได้กล่าวล่วงเกิน กันและกันด้วยสุตะว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจักกล่าวได้มากกว่ากัน ใครจักกล่าวได้ดีกว่ากัน ใครจักกล่าวได้นานกว่ากัน ดังนี้ จริงหรือ.

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า จริงอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงไว้แล้ว อย่างนี้หรือหนอ พวกเธอจึงกล่าวล่วงเกินกันและกันด้วยสุตะอย่างนี้ว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจักกล่าวได้มากกว่ากัน ใครจักกล่าวได้ดีกว่ากัน ใคร จักกล่าวได้นานกว่ากัน.

ภ. ไม่เป็นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าพวกเธอไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดง แล้วอย่างนี้ คุณก่อนโมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเธอรู้อะไร เห็นอะไร บวชอยู่ในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้วอย่างนี้ ย่อมกล่าวล่วงเกินกันและกัน ด้วยสุตะไปทำไมเล่าว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจักกล่าวได้มากกว่ากัน ใคร

จักกล่าวได้ดีกว่ากัน ใครจักกล่าวได้นานกว่ากัน.

[๔๘๗] ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นชบสรีระใกล้พระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โทษได้ครอบงำข้าพระองค์ทั้งหลาย ผู้พาลอย่างไร ผู้หลงอย่างไร ผู้ไม่ฉลาดอย่างไร ข้าพระองค์เหล่าใดบวชในพระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วอย่างนี้ กล่าวล่วงเกินกันและกันด้วยสุตะว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจักกล่าวได้มากกว่ากัน ใครจักกล่าวได้ดีกว่ากัน ใครจักกล่าวได้นานกว่ากัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงรับโทษโดยความเป็นโทษ แห่งข้าพระองค์ทั้งหลายเหล่านั้น เพื่อสำรวมต่อไป.

[๔๘๘] พ. เอาเถิดภิกษุทั้งหลาย โทษได้ครอบงำพวกเธอ ผู้พาลอย่างไร ผู้หลงอย่างไร ผู้ไม่ฉลาดอย่างไร เธอเหล่าใดบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้วอย่างนี้ ได้กล่าวล่วงเกินกันและกันด้วยสุตะว่า จงมาเถิดภิกษุ ใครจักกล่าวได้มากกว่ากัน ใครจักกล่าวได้ดีกว่ากัน ใครจักกล่าวได้นานกว่ากัน ดังนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใดแลพวกเธอมาเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว ทำคืนเสียตามสมควรแก่กรรม เมื่อนั้นเราทั้งหลายขอรับโทษนั้นของเธอเหล่านั้น ก็การที่บุคคลเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว ทำคืนเสียตามสมควรแก่กรรม และถึงความสำรวมต่อไป นี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยเจ้า.

จบปฐมโอวาทสูตรที่ ๖

อรรถกถาปฐมโอวาทสูตรที่ ๖

ฟังทราบวินิจฉัยในปฐมโอวาทสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อหิ วา** ถามว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพราะเหตุไร.**
ตอบว่า **เพื่อตั้งพระเถระไว้ในฐานะของพระองค์.** ถามว่า **พระสารีบุตร**
และพระโมคคัลลานะ ไม่มีหรือ. ตอบว่า **มี.** แต่พระองค์ได้มีความดำริ
อย่างนี้ว่า **พระเถระเหล่านี้** จักดำรงอยู่นานไม่ได้. ส่วนกัสสปมีอายุ
๑๒๐ ปี. เมื่อเราปรินิพพานแล้ว **กัสสปนั้น** จักนั่งในถ้ำสัตตบรรณคูหา
ทำการรวบรวมพระธรรมวินัย **ทำเวลาประมาณ ๕,๐๐๐ ปี** ของเราให้
เป็นไปได้. เราจึงตั้งเธอไว้ในฐานะของตน. พวกภิกษุจักสำคัญคำของ
กัสสปอันตนฟังฟังด้วยดี. เพราะฉะนั้น **พระองค์จึงตรัสอย่างนี้.** บทว่า
ทพฺพจา ความว่า **พวกภิกษุฟังเป็นผู้ว่ายาก.** บทว่า **โทวจสุตฺตกรณฺเห**
คือ **ด้วยการทำให้เป็นผู้ว่ายาก.** บทว่า **อปทกฺขิณฺคคาหิโน** ท่านแสดงว่า
ฟังอนุศาสนีแล้ว **ไม่รับเอาด้วยความเคารพ ไม่ปฏิบัติตามคำสอน** เมื่อไม่
ปฏิบัติ **เป็นผู้ชื่อว่ารับเอาโดยไม่เคารพ.** บทว่า **อจุจาวทฺนุเต** ความว่า
กล่าวเลยไป **คือพูดมากเกินไป** เพราะอาศัยการเรียนพระสูตรมาก.
บทว่า **โก พหุตรฺ ภาติสุตฺติ** ความว่า **เมื่อกกล่าวธรรม** ย่อมกล่าวว่
ใครจักกล่าวธรรมมาก. ท่านหรือ **หรือว่าเรา.** **โก สุนฺทรตรฺ** ความว่า
รูปหนึ่ง **แม้เมื่อกกล่าวมาก** ย่อมกล่าวไม่ได้ประโยชน์ **ไม่ไพเราะ.** รูปหนึ่ง
กล่าวมีประโยชน์ **ไพเราะ.** ท่านหมายถึงข้อนี้ **จึงกล่าวว่** **โก สุนฺทรตรฺ**
ดังนี้. ส่วนรูปหนึ่ง **กล่าวมากละดี** ก็ไม่กล่าวนาน **เลิกเร็ว.** รูปหนึ่ง
ยอมใช้เวลานาน **ท่านหมายถึงข้อนี้** **จึงกล่าวว่** **โก จิตรฺ** ดังนี้.

จบอรรถกถาปฐมโอวาทสูตรที่ ๖

๗. ทุคฺยโถวาทสูตฺร

ว่าด้วยการให้โอวาทภิกษุทั้งหลาย

[๔๘๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุง-
ราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ครั้งหนึ่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนกัสสป เธอ
จงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย จงกระทำกรรมิกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย เราหรือ
เธอพึงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย เราหรือเธอพึงกระทำกรรมิกถาแก่ภิกษุ
ทั้งหลาย.

[๔๙๐] ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายในบัดนี้ เป็นผู้ว่ายาก ประกอบด้วยกรรมที่ทำให้
เป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน ไม่รับอนุศาสน์โดยเคารพ บุคคลบางคนไม่มี
ศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ ไม่มีความเพียร ไม่มีปัญญา ในกุศล
กรรมทั้งหลาย ตลอดคืนหรือวันของเขาที่ผ่านมา เป็นอันหวังได้แต่ความ
เสื่อมในกุศลกรรมทั้งหลายเท่านั้น หวังความเจริญไม่ได้เลย เปรียบเหมือน
พระจันทร์ในข้างแรม ย่อมเสื่อมจากรรณ จากมณฑล จากรัศมี จาก
ความยาวและความกว้าง ในคืนหรือวันที่ผ่านมา ฉนั้นใด บุคคลบางคน
ไม่มีศรัทธา... ไม่มีหิริ... ไม่มีโอตตปปะ... ไม่มีความพากเพียร...
ไม่มีปัญญา ในกุศลกรรมทั้งหลาย ตลอดคืนหรือวันของเขาที่ผ่านมา
เป็นอันหวังได้แต่ความเสื่อมในกุศลกรรมทั้งหลายเท่านั้น หวังความเจริญ
ไม่ได้เลย เหมือนฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่บุรุษบุคคลไม่มี
ศรัทธานี้ เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลไม่มีหิรินี้ เป็นความ

เสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลไม่มีโอดตปปะนี้ เป็นความเสื่อมโทรม
ข้อที่บุรุษบุคคลเป็นคนเกียจคร้านนี้ เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษ
บุคคลมีปัญหาทรมานนี้ เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลมักโกรธนี้
เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลผูกโกรธนี้ เป็นความเสื่อมโทรม
ข้อที่ไม่มีภิกษุผู้กล่าวสอนนี้ เป็นความเสื่อมโทรม.

[๔๕๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนมีศรัทธา มีหิริ
มีโอดตปปะ มีความเพียร มีปัญญา ในกุศลธรรมทั้งหลาย ตลอดคืน
หรือวันของเขาที่ผ่านไป เป็นอันหวังได้แต่ความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย
เท่านั้น หวังความเสื่อมไม่ได้เลย เปรียบเหมือนพระจันทร์ในข้างขึ้น
ย่อมเปล่งปลั่งด้วยวรรณ ด้วยมณฑล ด้วยรัศมี ด้วยความยาวและความ
กว้าง ในคืนหรือวันที่ผ่านมา ฉันทิ บุคคลบางคนผู้มีศรัทธา...
มีหิริ... มีโอดตปปะ... มีความเพียร ... มีปัญญา ในกุศลธรรมทั้งหลาย
ตลอดคืนหรือวันของเขาที่ผ่านไป เป็นอันหวังได้แต่ความเจริญในกุศล
ธรรมทั้งหลายเท่านั้น หวังความเสื่อมไม่ได้เลย เหมือนฉะนั้น ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่บุรุษบุคคลมีศรัทธานี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม
ข้อที่บุรุษบุคคลมีหิรินี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลมี
โอดตปปะนี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคลมีความพากเพียรนี้
ไม่เป็นการเสื่อมโทรม. ข้อที่บุรุษบุคคลมีปัญหาทรมานนี้ ไม่เป็นการเสื่อม
โทรม ข้อที่บุรุษบุคคลไม่มักโกรธนี้ ไม่เป็นการเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษ
บุคคลไม่ผูกโกรธนี้ ไม่เป็นการเสื่อมโทรม ข้อที่มีภิกษุผู้กล่าวสอนนี้
ไม่เป็นการเสื่อมโทรม.

[๔๕๒] พ. ดีแล้ว ดีแล้ว กัสสป บุคคลบางคนไม่มีศรัทธา...

ไม่มีหิริ... ไม่มีโอตตปปะ... ไม่มีคามเพียร... ไม่มีปัญญา ในกุศล
ธรรมทั้งหลาย ตลอดคืนหรือวันของเขาที่ผ่านมา เป็นอันหวังได้แต่ความ
เสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลายเท่านั้น หวังความเจริญไม่ได้เลย เปรียบเหมือน
พระจันทร์ในข้างแรม ย่อมเสื่อมจากรรณ จากมณฑล จากรัศมี จาก
ความยาวและความกว้าง ในคืนหรือวันที่ผ่านมา ฉันทใด บุคคลบางคน
ไม่มีศรัทธา... ไม่มีหิริ... ไม่มีโอตตปปะ... ไม่มีคามเพียร... ไม่มีปัญญา
ในกุศลธรรมทั้งหลาย ตลอดคืนหรือวันของเขาที่ผ่านมา เป็นอันหวัง
ได้แต่ความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลายเท่านั้น หวังความเจริญไม่ได้เลย
เหมือนฉะนั้น คู่ก่อนกัศสป ชื่อที่บุรุษบุคคลไม่มีศรัทธา นี้ เป็นความ
เสื่อมโทรม ชื่อที่บุรุษบุคคลไม่มีหิริ ฯ ล ฯ ชื่อที่บุรุษบุคคลผู้ไม่มี
โอตตปปะ ฯ ล ฯ ชื่อที่บุรุษบุคคลเป็นคนเกียจคร้าน ฯ ล ฯ ชื่อที่บุรุษ
บุคคลมีปัญหาทรมาน ฯ ล ฯ ชื่อที่บุรุษบุคคลมักโกรธ ฯ ล ฯ ชื่อที่บุรุษ
บุคคลผูกโกรธนี้ เป็นความเสื่อมโทรม ชื่อที่ไม่มีภิกษุผู้กล่าวสอนนี้
เป็นความเสื่อมโทรม.

[๔๕๓] คู่ก่อนกัศสป บุคคลบางคนมีศรัทธา... มีหิริ... มีโอต-
ตปปะ... มีคามเพียร... มีปัญญา ... ในกุศลธรรมทั้งหลาย ตลอดคืนหรือ
วันของเขาที่ผ่านมา เป็นอันหวังได้แต่ความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย
เท่านั้น หวังความเสื่อมไม่ได้เลย เปรียบเหมือนพระจันทร์ในข้างขึ้น ย่อม
เปล่งปลั่งด้วยวรรณ ด้วยมณฑล ด้วยรัศมี ด้วยความยาวและความกว้าง
ในคืนหรือวันที่ผ่านมา ฉันทใด บุคคลบางคนผู้มีศรัทธา... มีหิริ...
มีโอตตปปะ... มีคามเพียร... มีปัญญา ในกุศลธรรมทั้งหลาย ตลอด
คืนหรือวันของเขาที่ผ่านมา เป็นอันหวังได้แต่ความเจริญในกุศลธรรม

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 576

ทั้งหลายเท่านั้น หวังความเสื่อมไม่ได้เลย เหมือนฉะนั้น คู่ก่อนก็สप्त
ข้อที่บุรุษบุคคลมีศรัทธา นี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม ข้อที่บุรุษบุคคล
มีหิริ ฯลฯ ข้อที่บุรุษบุคคลมีโอตตปปะ ฯลฯ ข้อที่บุรุษบุคคลมีความ
เพียร ฯลฯ ข้อที่บุรุษบุคคลมีปัญญา ฯลฯ ข้อที่บุรุษบุคคลเป็นคนไม่
มักโกรธ ฯลฯ ข้อที่บุรุษบุคคลเป็นคนไม่ผูกโกรธนี้ ไม่เป็นความเสื่อม
โทรม ข้อที่มีภิกษุผู้กล่าวสอนนี้ ไม่เป็นความเสื่อมโทรม ดังนี้.

จบเหตุยโรวาทสูตรที่ ๗

อรรถกถาเหตุยโรวาทสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในเหตุยโรวาทสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สทฺธา ได้แก่ ศรัทธาที่มั่นคง. บทว่า วิริยฺ ได้แก่
ความเพียรทางกายและทางจิต. บทว่า ปญฺญา ได้แก่ ปัญญารู้กุศลธรรม.
บทว่า น สนฺติ ภิกฺขุ โรวาทกา ท่านพระกัสสปแสดงว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ คำนี้ว่า บุคคลนี้ไม่มี ภิกษุผู้โรวาท ปราสาธ กัลยาณมิตร
ดังนี้ เป็นความเสื่อม.

จบอรรถกถาเหตุยโรวาทสูตรที่ ๗

๘. ตติยโรวาทสูตร

ว่าด้วยการให้โรวาท

[๔๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน
กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสป
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิวาทแล้ว

นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า คุณก่อนกัสสป เธอจงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย จงกระทำธรรมมีกตาแก่ภิกษุทั้งหลาย กัสสป เราหรือเธอพึงกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย เราหรือเธอพึงกระทำธรรมมีกตาแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ท่านพระมหากัสสปได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายในบัดนี้ เป็นผู้ว่ายาก ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน ไม่รับอนุสาสนีโดยเคารพ.

[๔๕๕] พ. คุณก่อนกัสสป ก็เป็นความจริงอย่างนั้น ครั้งก่อน ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นเถระ เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย เป็นผู้สันโดษ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษ เป็นผู้สังคจกหมู และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสังคจกหมู เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความไม่คลุกคลีด้วยหมู เป็นผู้ปรารถนาคามเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารถนาคามเพียร บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุใด เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็น

วัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้
ทรงไตรจีวรเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงไตรจีวร
เป็นวัตร เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความ
เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย เป็นผู้สันโดษ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่ง
ความสันโดษ เป็นผู้สังัดจากหมู่ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสังัด
จากหมู่ เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความไม่
คลุกคลีด้วยหมู่ เป็นผู้ปรารถนาคความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการ
ปรารถนาคความเพียร ภิขุทั้งหลาย ผู้เป็นเถระยอมนิมนต์เธอให้นั่งด้วย
คำว่า มาเถิดภิขุ ภิขุรูปนี้ชื่อไร ช่างรุ่งเรืองหนอ ใครต่อการศึกษา
แท้ มาเถิดภิขุ นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่ง คุณก่อนกัศสป เมื่อภิขุ
ทั้งหลายกระทำสักการะอย่างนั้น ภิขุใหม่ๆ พวกกันคิดเห็นว่า ทราบว่า
ภิขุรูปที่ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือ
การอยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร... เป็นผู้ทรงผ้า
บังสุกุลเป็นวัตร... เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร... เป็นผู้มีความปรารถนา
น้อย... เป็นผู้สันโดษ... เป็นผู้ชอบสังัดจากหมู่... เป็นผู้ไม่คลุกคลี
ด้วยหมู่... เป็นผู้ปรารถนาคความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารถ
นาคความเพียร ภิขุทั้งหลายผู้เป็นเถระยอมนิมนต์เธอให้นั่งด้วยคำว่า มาเถิด
ภิขุ ภิขุรูปนี้ชื่อไร ช่างรุ่งเรืองหนอ ใครต่อการศึกษาแท้ มาเถิดท่าน
นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่ง ภิขุใหม่ๆ เหล่านั้นก็ปฏิบัติเพื่อความเป็น
อย่างนั้น การปฏิบัติตามของพวกเธอนั้น เป็นการอำนวยความสะดวก
สุขชั่วคราวกาลนาน.

[๔๕๖] คุณก่อนกัศสป ก็บัดนี้ ภิขุทั้งหลายผู้เป็นเถระ ไม่เป็น

ผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือการ
อยู่ป่าเป็นวัตร ไม่เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็น และไม่กล่าว
สรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ไม่เป็นผู้
ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ทรงผู้
บังสุกุลเป็นวัตร ไม่เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร และไม่กล่าวสรรเสริญ
คุณแห่งความเป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย
และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่เป็นผู้
สันโดษ และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษ ไม่เป็นผู้สังคจาก
หมู และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสังคจากหมู ไม่เป็นผู้ไม่คลุกคลี
ด้วยหมู และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการไม่คลุกคลีด้วยหมู ไม่เป็นผู้
ปรารถนาคความเพียร และไม่กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารถนาคความเพียร
บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุใดเป็นผู้มีชื่อเสียง มียศ ได้จีวร บิณฑบาต
เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร พวกภิกษุผู้เป็นเถระย่อมนิมนต์เธอ
ให้นั่งด้วยคำว่า มาเถิดภิกษุ ภิกษุรูปนี้ชื่อไร ช่างรุ่งเรืองหนอ ใครต่อ
เพื่อนสพรหมจารีด้วยกันแท้ มาเถิดภิกษุ นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่ง
คู่ก่อนกัศสป เมื่อภิกษุทั้งหลายกระทำสักการะอย่างนั้น ภิกษุใหม่ ๆ
พากันคิดว่า ทราบว่า ภิกษุที่มีชื่อเสียง มียศ ได้จีวร บิณฑบาต
เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร พวกภิกษุผู้เป็นเถระพากันนิมนต์
เธอให้นั่งด้วยคำว่า มาเถิดภิกษุ ภิกษุรูปนี้ชื่อไร ช่างรุ่งเรืองหนอ
ใครต่อเพื่อนสพรหมจารีด้วยกันแท้ มาเถิดภิกษุ นี้อาสนะ นิมนต์ท่าน
นั่ง ภิกษุใหม่ ๆ เหล่านั้นก็ปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น การปฏิบัติตาม
ของพวกเธอนั้น ไม่อำนวยการประโยชน์ มีแต่ทุกข์ชั่วคราว กู่ก่อนกัศสป

บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ ควรกล่าวว่า ผู้ประพาศิพรหมจรรย์ถูก
อันตรายแห่งพรหมจรรย์เบียดเบียนเสียแล้ว ผู้ประพาศิพรหมจรรย์ซึ่งมี
ความปรารถนาเกินประมาณ ถูกความปรารถนาเกินประมาณสำหรับ
พรหมจรรย์เบียดเบียนแล้ว คู่ก่อนกัศสป บัดนี้ บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ
ควรกล่าวว่า ผู้ประพาศิพรหมจรรย์ถูกอันตรายแห่งพรหมจรรย์เบียดเบียน
เสียแล้ว ผู้ประพาศิพรหมจรรย์ซึ่งมีความปรารถนาเกินประมาณ ถูกความ
ปรารถนาเกินประมาณสำหรับพรหมจรรย์เบียดเบียนเสียแล้ว.

จบตติยโฆวาทสูตรที่ ๘

อรรถกถาตติยโฆวาทสูตรที่ ๘

ฟังทราบวินิจฉัยในตติยโฆวาทสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ตถา หิ ปน เป็นนิบาต ลงในเหตุเป็นที่ตั้ง เพราะตั้ง
ก่อนเป็นผู้ว่าง่าย และบัดนี้เป็นผู้ว่ายาก. ตตฺร ได้แก่ ในพระนคร
เหล่านั้น. บทว่า โโก นามายํ ภิกฺขุ ความว่า ภิกษุนี้ชื่ออะไร ชื่อติสสเถระ
หรือนาคเถระ บทว่า ตตฺร เมื่อสักการะนั้น อันเขาทำอยู่อย่างนี้. บทว่า
ตตฺตตาย ความว่า เพื่อความเป็นอย่างนั้น คือเพื่อความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร
เป็นต้น. บทว่า สพฺรหฺมจาริกาโม ความว่า ชื่อว่าผู้ใคร่ต่อเพื่อนสพรหมจารี
ในอรรถว่า ใคร่ ปรารถนา ต้องการอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้ จงแวดล้อม
เราเที่ยวไป ดังนี้. บทว่า ตตฺตตาย ได้แก่ เพื่อเป็นเหตุให้ลาภสักการะ
เกิด. บทว่า พฺรหฺมจากรูปทฺทเวณ ความว่า ผู้ใดมีฉันทราคะเกินประมาณ
ในปัจจุบัน ๔ ของเพื่อนสพรหมจารี ท่านเรียกว่า เป็นอุปีทวะ.

พรหมจรรย์ถูกอุปัทวะนั้นเบียดเบียน. บทว่า อภิวนา คือ ปรารถนา
เกินประมาณ. บทว่า พรหมจาราภิวนเนน ความว่า โดยความเป็นปัจจัย ๔
กล่าวคือความปรารถนาเกินประมาณของพวกผู้ประพฤติพรหมจรรย์.

จบอรรถกถาโอวาหสูตรที่ ๘

๘. ฌานาภิญญาสูตร

ว่าด้วยการปฏิบัติตนให้เข้าถึงฌาน

[๔๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ
ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวัง
สังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม แล้วเข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์
มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ได้เท่าใด แม้กัสมปก็หวังสังัดจากกาม
สังัดจากอกุศลธรรม แล้วเข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุข
อันเกิดแต่วิเวก อยู่ได้เท่านั้นเหมือนกัน.

[๔๕๘] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงทุติยฌาน มีความ
ผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์
เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ได้เท่าใด แม้
กัสมปก็หวังเข้าถึงทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรม
เอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตก วิจารณ์สงบไป มีปีติและสุข
อันเกิดแต่สมาธิ อยู่ได้เท่านั้นเหมือนกัน.

[๔๕๙] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ

สัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป เข้าถึงตติยฌาน ที่
พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่
เป็นสุขได้เท่าใด แม้กัสปก็หวังเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และ
เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป เข้าถึงตติยฌาน ที่พระอริยเจ้า
ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุขได้
เท่านั้นเหมือนกัน.

[๕๐๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงจตุตถฌาน ไม่มี
ทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้
มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ อยู่ได้เท่าใด แม้กัสปก็หวังเข้าถึงจตุตถ-
ฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัส
ก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ อยู่ได้เท่านั้นเหมือนกัน.

[๕๐๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงอากาศัญญาตนะ
มีอารมณ์ว่า อากาศไม่มีที่สุด เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิมสัญญา ไม่
ใส่ใจนัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง อยู่ได้เท่าใด แม้กัสปก็หวัง
เข้าถึงอากาศัญญาตนะ มีอารมณ์ว่า อากาศไม่มีที่สุด เพราะล่วงรูป
สัญญา ดับปฏิมสัญญา ไม่ใส่ใจนัตตสัญญา อยู่ได้เท่านั้นเหมือนกัน.

[๕๐๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงวิญญาณัญญาตนะ
มีอารมณ์ว่า วิญญาณไม่มีที่สุด เพราะล่วงอากาศัญญาตนะได้โดย
ประการทั้งปวง อยู่ได้เท่าใด แม้กัสปก็หวังเข้าถึงวิญญาณัญญาตนะ มี
อารมณ์ว่า วิญญาณไม่มีที่สุด เพราะล่วงอากาศัญญาตนะได้โดย
ประการทั้งปวงอยู่ ได้เท่านั้นเหมือนกัน.

[๕๐๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ มีอารมณ์ว่า หน้อยหนึ่งไม่มี เพราะล่วงวิญญาณัญญายตนะได้โดยประการ ทั้งปวง อยู่ได้เท่าใด แม้กัสสปก็หวังเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ มีอารมณ์ว่า หน้อยหนึ่งไม่มี เพราะล่วงวิญญาณัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวงอยู่ได้ เท่านั้นเหมือนกัน.

[๕๐๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงเนวสัณฺฐานาสัณฺฐานายตนะ เพราะล่วงอากิญจัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง อยู่ได้เท่าใด แม้กัสสปก็หวังเข้าถึงเนวสัณฺฐานาสัณฺฐานายตนะ เพราะล่วงอากิญจัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง อยู่ได้เท่านั้นเหมือนกัน.

[๕๐๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเข้าถึงสัณฺฐานเวทิตนโรธ เพราะล่วงเนวสัณฺฐานาสัณฺฐานายตนะได้โดยประการทั้งปวง อยู่ได้เท่าใด แม้กัสสปก็หวังเข้าถึงสัณฺฐานเวทิตนโรธ เพราะล่วงเนวสัณฺฐานาสัณฺฐานายตนะได้โดยประการทั้งปวง อยู่ได้เท่านั้นเหมือนกัน.

[๕๐๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังบรรลุนิวิธานวิธานหลายประการ คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขาไปได้ไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นดำลงในแผ่นดิน เหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตก เหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศ เหมือนนกก็ได้ ลูบคลำ พระจันทร์พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดถึงพรหมโลกก็ได้ อย่างไรก็ดี แม้กัสสปก็หวังอย่างนั้นได้ เหมือนกัน คือกัสสปบรรลุนิวิธานวิธานหลายประการ ๆ ล ๆ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดถึงพรหมโลกก็ได้.

[๕๐๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังว่า เราได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลทั้งที่อยู่ใกล้ได้อย่างใด แม้กัสสปก็หวังอย่างนั้นได้เหมือนกัน คือกัสสปได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลทั้งที่อยู่ใกล้.

[๕๐๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังว่า เราย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยใจ คือจิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ ก็รู้ว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ ก็รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหตถุ์ ก็รู้ว่าจิตหตถุ์ จิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ ก็รู้ว่าจิตเป็นมหัคคตะ จิตไม่เป็นมหัคคตะ ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตที่ยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตที่ยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตที่ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตที่ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ จิตไม่เป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตยังไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตยังไม่หลุดพ้นได้อย่างใด แม้กัสสปก็หวังอย่างนั้นได้เหมือนกัน คือ กัสสปย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยใจ คือจิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ ฯ ล ฯ หรือจิตยังไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตยังไม่หลุดพ้น.

[๕๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังว่า เราตามระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือตามระลึกชาติได้หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติ

บ้าง ตลอดสังวัฏฏ์ก็เป็นอเนกบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์ก็เป็นอเนกบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์ก็เป็นอเนกบ้างว่า ในภพโน้น. เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็มียชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ ย่อมตามระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ได้อย่างใด แม้กัสสปก็หวังอย่างนั้นได้เหมือนกัน ก็อัสสปตามระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก ก็ตามระลึกได้หนึ่งชาติบ้าง ๆ ล ๆ ย่อมตามระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้.

[๕๐๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังว่า เราย่อมเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วิจิ-ทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตายไป เขาเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ที่ประกอบด้วยกายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เมื่อตายไป เขาเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ เราย่อมเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม

ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัด
ซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอยู่ด้วยประการฉะนี้ได้อย่างใด คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย แม้กัศสปก็หวังอย่างนั้นได้เหมือนกัน คือกัศสปเห็นหมู่สัตว์
ผู้กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม
ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุมนุษย์ ฯลฯ ย่อมรู้ชัด
ซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้.

[๕๑๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญา-
วิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองใน
ทิฏฐธรรม เข้าถึงอยู่ได้อย่างใด แม้กัศสปก็ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง
ในทิฏฐธรรม เข้าถึงอย่างนั้นได้เหมือนกัน.

จบฉานาภิญญาสูตรที่ ๕

อรรถกถาฉานาภิญญาสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในฉานาภิญญาสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ยาวเทว อากุขามิ ได้แก่ เท่าที่เราปรารถนา. ส่วน
ต่อแต่นี้ เรากล่าวรูปาวจรฉาน ๔ โดยนัยเป็นต้นว่า วิวิจุจว
กามหิ ดังนี้. อรูปสมบัติ ๔ โดยนัยเป็นต้นว่า สพุพโส รูปสญฺญานํ
สมตักกมา ดังนี้. นิโรธสมาบัติอย่างนี้ว่า สพุพโส เนวสญฺญา-
นาสญฺญาตนํ สมตักกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธํ ดังนี้. และกล่าว
อภิญญาเป็นโลกีย์ ๕ โดยนัยเป็นต้นว่า อเนกวิหิตํ อิทธิวิธํ ดังนี้.

ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทที่พึงกล่าวทั้งหมดนั้น ให้พิสดารในวิสุทธิ-
มรรค พร้อมด้วยพรรณนาตามลำดับบท และวิธีภาวนา. บทว่า
อสาวัน ขยา ได้แก่ เพราะอสาვეสิ้นไป. บทว่า อนาสว ได้แก่
ไม่เป็นปัจจัยของอสาვე. บทว่า โจโตวิมุตตี ได้แก่ สมาธิในอรหัตผล.
บทว่า ปญญาวิมุตตี ได้แก่ ปัญญาในอรหัตผล.

จบอรรถกถาณานาภิญาสูตรที่ ๕

๑๐. ภิกขุบัญญัติสูตร

ว่าด้วยพระอานนท์นิมนต์พระมหากัสสปไปสำนักภิกษุณี

[๕๑๒] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่าน
อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล เวลาเช้า ท่านพระอานนท์
นุ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหา
แล้ว ได้กล่าวกะท่านพระมหากัสสปว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิมนต์ท่าน
ไปยังที่พำนักของภิกษุณีด้วยกันเถิด ท่านพระมหากัสสปจึงกล่าวว่า ท่าน
ไปเถิดอานนท์ผู้มีอายุ ท่านเป็นผู้มีกิจมาก มีธุระมาก แม้ครั้งที่ ๒
ท่านพระอานนท์ก็พูดกับท่านพระมหากัสสปว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิมนต์
ท่านไปยังที่พำนักของภิกษุณีด้วยกันเถิด ท่านพระมหากัสสปก็กล่าวว่า
ท่านไปเถิดอานนท์ผู้มีอายุ ท่านเป็นผู้มีกิจมาก มีธุระมาก แม้ครั้งที่ ๓
ท่านพระอานนท์ก็พูดกับท่านพระมหากัสสปว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิมนต์
ท่านไปยังที่พำนักของภิกษุณีด้วยกันเถิด.

[๕๑๓] ครั้งนั้นแล เวลาเช้า ท่านพระมหากัสสปนุ่งแล้วถือบาตร และจีวร มีท่านพระอานนท์เป็นปัจฉาสมณะ เข้าไปยังที่พำนักของภิกษุณี ครั้นเข้าไปแล้ว จึงนั่งบนอาสนะที่เขาจัดไว้ ครั้งนั้นภิกษุณีเป็นอันมากพากันเข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่พัก ครั้นเข้าไปแล้วจึงกราบท่านพระมหากัสสป แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นภิกษุณีเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระมหากัสสป ยังภิกษุณีเหล่านั้นให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้อำนาจด้วยธรรมมีกถา ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปครั้นยังภิกษุณีเหล่านั้นให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้อำนาจด้วยธรรมมีกถาแล้ว จึงลุกจากอาสนะหลีกไป.

[๕๑๔] ครั้งนั้นแล ภิกษุณีชื่ออุลลติสสาไม่พอใจ จึงเปล่งคำแสดงความไม่พอใจว่า เพราะเหตุไรเล่า พระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปจึงสำคัญธรรมที่ตนควรกล่าวต่อหน้าพระผู้เป็นเจ้าอานนท์ ผู้เป็นมุณีเปรื่องปราชัญ์ เปรียบเหมือนพ่อค้าเข้มสำคัญว่าควรขายเข็มในสำนักของช่างเข็มผู้ชำนาญ ฉันทใด พระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปยอมสำคัญธรรมที่ตนควรกล่าวต่อหน้าพระผู้เป็นเจ้าอานนท์ ผู้เป็นมุณีเปรื่องปราชัญ์ ฉันทนั้นเหมือนกัน ท่านพระมหากัสสปได้ยินภิกษุณีอุลลติสสากล่าววาจาแล้ว จึงกล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ผู้มีอายุ เราเป็นพ่อค้าเข็ม ท่านเป็นช่างเข็ม หรือเราเป็นช่างเข็ม ท่านเป็นพ่อค้าเข็ม ท่านพระอานนท์จึงตอบว่า ข้าแต่ท่านพระมหากัสสปผู้เจริญ ขอท่านโปรดประทานโทษเถิด มาตุคามเป็นคนโง่.

[๕๑๕] งดไว้ก่อนอานนท์ผู้มีอายุ หมู่ของท่านอย่าเข้าไปสอดเห็น ให้เกินไปนัก คุณก่อนอานนท์ผู้มีอายุ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน

ท่านถูกนำเข้าไปเปรียบในหมู่มิถุนุญ เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า บ้างหรือว่า คู่ก่อนมิถุนุญทั้งหลาย เราหวังสังัดจากกาม สังัดจากอกุศล-
กรรม แล้วเข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก
อยู่ได้เท่าใด แม้อานนทก็หวังสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลกรรม แล้ว
เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ได้เท่านั้น
เหมือนกัน.

ท่านพระอานนทกล่าวว่า หาเป็นเช่นนั้นไม่ ท่านผู้เจริญ.

ก. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุ เราเองถูกนำเข้าไปเปรียบในหมู่มิถุนุญเฉพาะ
พระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่าคู่ก่อนมิถุนุญทั้งหลาย เราหวังสังัดจากกาม
สังัดจากอกุศลกรรม แล้วเข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุข
อันเกิดแต่วิเวก อยู่ได้เท่าใด แม้อันสปรกก็หวังสังัดจากกาม สังัดจาก
อกุศลกรรม แล้วเข้าถึงปฐมฌาน ฯ ล ฯ อยู่ได้เท่านั้นเหมือนกัน.

[อนุบุพพิหารสมาบัติ ๘ และอภิญา ๕ มีเปยบาลอย่างนี้]

[๕๑๖] อานนทอาวุโส ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่าน
ถูกนำเข้าไปเปรียบในหมู่มิถุนุญ เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง
หรือว่า คู่ก่อนมิถุนุญทั้งหลาย เราทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทวิภูตรธรรม
เข้าถึงอยู่ได้อย่างใด แม้อานนทก็ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทวิภูตรธรรม
เข้าถึงอยู่ได้อย่างนั้นเหมือนกัน.

อา. หาเป็นเช่นนั้นไม่ ท่านผู้เจริญ.

ดูก่อนผู้มีอายุ เราเองถูกนำเข้าไปเปรียบในหมู่ภิกษุ เฉพาะ พระพัคร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราทำให้แจ้งซึ่ง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วย ปัญญาอันยิ่งเองในทิวฏฐธรรม เข้าถึงอยู่ได้อย่างใด แม้กัสสปก็ทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิวฏฐธรรม เข้าถึงอยู่ได้อย่างนั้นเหมือนกัน.

[๕๑๖] ดูก่อนผู้มีอายุ ผู้ใดสำคัญเราว่า ควรปกปิดได้ด้วย อภิญญา ๖ ผู้นั้นก็ควรสำคัญข้าง ๗ สอกหรือ ๗ สอกครั้งว่า จะพึง ปกปิดด้วยใบตาลได้.

ก็แลภิกษุณีชื่ออุลลทิสสาเคลื่อนจากพรหมจรรย์เสียแล้ว.

จบภิกษุปีสสยสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาภิกษุปีสสยสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในภิกษุปีสสยสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อายม ฆนเต** ความว่า ถ้ามว่า ท่านพระอนนท ย่อม วิงวอนการไปสู่ที่พัคภิกษุณี เพราะเหตุไร. ตอบว่า ไม่ใช่เพราะเหตุลาก และสักการะ. ย่อมวิงวอนว่า ก็ในที่พัคภิกษุณีนี้ พวกภิกษุณีที่ต้องการ กัมมัญฐานมีอยู่. ก็เราจักยังภิกษุณีเหล่านั้นให้เกิดความขวนขวายแล้ว พึง ให้บอกกัมมัญฐาน ดังนี้. ถ้ามว่า พระเถระนั้น ตนเองก็ทรงพระไตรปิฎก เป็นพหูสูต มิใช่หรือ ไม่สามารถจะบอกเองหรือ. ตอบว่า ไม่สามารถ ก็หามิได้. แต่ย่อมวิงวอนว่า พวกภิกษุณีจักสำคัญธรรมของพระสาวก ผู้มีส่วนเปรียบด้วยพระพุทธเจ้าอันตนพึงเชื่ออย่างไร. บทว่า **พหุกิจุโจ**

คำว่า พหุกรณีโย ถามว่า พระเถระเป็นผู้ขวนขวายในนวักรรมเป็นต้นหรือ จึงกล่าวอย่างนี้ก็พระอานนท์. ก็เมื่อพระศาสดาของเราปรินิพพานแล้ว บริษัท ๔ เข้าไปหาพระอานนท์เถระ ร้องให้อยู่ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บัดนี้ท่านรับบาตรและจีวรของใครเที่ยวไปเล่า. ท่านกวาดบริเวณของใคร. ท่านถวายน้ำล้างหน้าแก่ใคร. พระเถระปลอบบริษัทว่า สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง. พระยามัจจุราชไม่ละอาย ประหารแล้วแม้ในพุทธศรัระ. นั่น เป็นธรรมดาของสังขารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอยู่เสรำโศก อย่าคร่ำครวญ ดังนี้. นี่เป็นกิจมากของท่าน. พระเถระหมายถึงข้อนั้น จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **สนทสเสติ** ได้แก่ แสดงคุณแห่งการปฏิบัติ. บทว่า **สมาทเปติ** แปลว่า ให้อือเอา. บทว่า **สมุตเตเชติ** แปลว่า ให้อือหาญ. บทว่า **สมุปรหเสติ** ได้แก่ ให้อือริ่งเรื่องด้วยคุณที่ได้แล้ว. บทว่า **อูลลติสสา** ความว่า ชื่อว่าติสสา เพราะมีศรัระอ้วน. บทว่า **เวเทหฺมุณีโน** คือ บัณฑิตมุณี. ก็บัณฑิตยอมนำไป คือทำกิจทั้งปวงด้วยความรู้ กล่าวคือ ญาน. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าเวเทหฺมุณี. ชื่อว่าเวเทหฺมุณี เพราะอรรถ ว่า มุณินั้นด้วย เป็นผู้มีความรู้ด้วย. บทว่า **ชมมํ ภาสิตพุพํ มลฺยลติ** ความว่า พระมหากัสสปตนเองอยู่ป่า ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร จึงสำคัญ ธรรมที่ตนควรกล่าววว่า เราเป็นธรรมกถิก ดังนี้ ในที่ต่อหน้าของพระ อานนท์ผู้ทรงปิฎก เป็นคลังพระธรรม. พุคคฺหมีนํวํ ก็นี้ได้แก่อะไร ก็นี้เป็นอย่างไร. บทว่า **อสฺโสติ** ความว่า ได้ฟังแล้ว ด้วยสามารถ แห่งคำที่บุคคลอื่นมาบอก. บทว่า **อาคเมหิ** คำว่า **อาวุโส** ได้แก่ ท่าน ผู้มีอายุ จงหยุดก่อน. บทว่า **มา เต สจฺจํ อุตฺตริ อูปปริกฺขิ** ความว่า กิจขุสงฆ์อย่าเข้าไปสอดเห็นข้อนั้นให้เกินไปในโอกาส. มีอธิบายว่า สงฆ์

อย่าสำคัญข้อนั้นอย่างนี้ว่า พระอนันท์ไม่ห้ามสาวก ผู้มีส่วนเปรียบด้วย พระพุทธเจ้า ห้ามแต่ภิกษุณีฝ่ายเดียว. ความคุ้นเคยหรือความเชื่อใจของ สาวกกับภิกษุณีนั่นจักมิได้ ดังนี้.

บัดนี้ พระมหากัสสป เมื่อแสดงตนว่ามีส่วนเปรียบด้วยพระ-
พุทธเจ้า จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ตี ก็ มลฺลติ อาวุโส** ดังนี้. บทว่า
สตฺตฺรณํ คือ ประมาณ ๗ สอก. บทว่า **นาคํ** คือ ช้าง. บทว่า
อฑฺฒณฺฐมรตฺนํ วา ได้แก่ ๘ สอกครึ่ง อธิบายว่า ตั้งแต่ทำหน้าจนถึง
กระพองสูง ๗ สอกก็ป. บทว่า **ตาลปฺตฺตฺกกาย** คือ ด้วยใบตาลอ่อน.
บทว่า **จวิตฺต** ความว่า ถูกลดตีสสาวกภิกษุณีเคลื่อนแล้ว (จากเพศ
พรหมจรรย์) คือยังไม่ตาย หรือนิบหายไป.

ก็เมื่อพระมหากัสสปเถระบันลือสีหนาทด้วยภิกษุญา ๖ อยู่ ฝ่าย้อม
น้ำฝาดของภิกษุณีนั่น เริ่มระคายที่ร่างกายเหมือนเรียวหนาม เพราะกล่าว
ร้ายสาวกผู้มีส่วนเปรียบด้วยพระพุทธเจ้า. ความพอใจเกิดขึ้น ในขณะที่
เปลื้องผ้าเหล่านั้นออกนุ่งผ้าขาว ดังนี้.

จบอรรถกถาภิกษุญีสตยสูตรที่ ๑๐

๑๑. จีวรสูตร

ว่าด้วยภิกษุสังฆวิหาริกของพระอนันท์ ๓๐ รูป ลาสิกขา

[๕๑๘] สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปอยู่ ณ พระเวฬุวันกลัน-
ทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. ก็สมัยนั้น ท่านพระอนันท์เที่ยวจาริกไป
ในทักษิณาคีรีชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ก็โดยสมัยนี้แล ภิกษุ
ผู้เป็นสังฆวิหาริกของท่านประมาณ ๓๐ รูป โดยมากยังเป็นเด็กหนุ่ม พา
กันลาสิกขา เวียนมาเพื่อความเป็นหินเพศ.

[๕๑๕] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ที่เฝ้าจาริกไปตามชอบใจใน ทักขิณาครีชนบท แล้วกลับไปสู่พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุง ราชคฤห์ เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ใ้ พระมหากัสสปนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท่านพระอานนท์นั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระมหากัสสปได้กล่าวปราศรัยกับท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยอำนาจประโยชน์เท่าไรหนอ จึง ทรงบัญญัติการขบฉันถึง ๓ หมวดในตระกูลเข้าไว้.

[๕๒๐] ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ข้าแต่ท่านกัสสปผู้เจริญ พระ- ผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยอำนาจประโยชน์ ๓ ข้อ จึงได้ทรงบัญญัติการ ขบฉันถึง ๓ หมวดในตระกูลเข้าไว้ คือเพื่อข่มคนหน้าด้าน เพื่อให้ ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักอยู่เป็นสุข และเพื่ออนุเคราะห์ตระกูลโดยเหตุที่พวกมี ความปรารถนาลามก อาศัยสมักรพรรคพวกแล้วจะพึงทำสงฆ์ให้แตกกัน ไม่ได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยอำนาจประโยชน์ ๓ ข้อเหล่านี้แล จึงได้ทรงบัญญัติการขบฉันถึง ๓ หมวดในตระกูลเข้าไว้.

[๕๒๑] ก. อานนท์ผู้มีอายุ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอเที่ยวไปกับภิกษุ เหล่านี้ ผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่ประกอบความเพียร เพื่อประโยชน์อะไรเล่า เธอมีวแต่จาริกไปเหยียบ ย่ำข้าวกล้า มีวแต่จาริกไปเบียดเบียนตระกูล อานนท์ผู้มีอายุ บริษัทของ เธอย่อมลุ่มหลุดไป สัทธาวิหริกของเธอซึ่งโดยมากเป็นผู้ใหม่ ย่อมแตก กระจายไป เธอนี้ยังเป็นเด็ก ไม่รู้จักประมาณ.

อ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บนศีรษะของกระผม ผมหงอกแล้วมิใช่หรือ ถึงอย่างนั้น พวกกระผมก็ยังไม่พ้นจากท่านพระมหากัสสปว่าเป็นเด็ก.

ก. ก็เป็นจริงอย่างนั้น อานนท์ผู้มีอายุ เธอยังไปเที่ยวกับภิกษุใหม่ ๆ เหล่านี้ ผู้ไม่คุ้มครองทวารให้อิทธิพรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ. ไม่ประกอบความเพียร เธอแม้แต่จาริกไปเหยียบย่ำข้าวกล้า แม้แต่จาริกไปเบียดเบียนตระกูล อานนท์ผู้มีอายุ บริษัทของเธอย่อมลุ่มหลุดไป สัทธาวิหาริกของเธอซึ่งโดยมากเป็นผู้ใหม่ ย่อมแตกกระจายไป เธอนี้ยังเป็นเด็ก ไม่รู้จักประมาณ.

[๕๒๒] ภิกษุณีอุลลันทาได้ยินแล้วคิดว่า ทราบว่าพระผู้เป็นเจ้าอานนท์ผู้เป็นมุณีเปรี๊ยะปราชญ์ ถูกพระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปรุกรานด้วยวาตะว่าเป็นเด็กไม่พอใจ จึงเปล่งวาจาแสดงความไม่พอใจว่า อะไรเล่าพระผู้เป็นเจ้ามหากัสสป ผู้เคยเป็นอัญญาเดียรถีย์ จึงสำคัญพระคุณเจ้าอานนท์ผู้เป็นมุณีเปรี๊ยะปราชญ์ว่า ตนควรรุกรานด้วยวาตะว่าเป็นเด็ก ท่านพระมหากัสสปได้ยินดีภิกษุณีอุลลันทากล่าววาจาแล้ว.

[๕๒๓] ครั้งนั้นแล ท่านมหากัสสปจึงกล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ผู้มีอายุ ภิกษุณีอุลลันทายังไม่ทันพิจารณา ก็กล่าววาจาพล่อย ๆ เพราะเราเองปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ไม่นึกเลยว่า เราบวชอุทิศศาสดาอื่น นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ครั้งก่อน เมื่อเรายังเป็นคฤหัสถ์เคยคิดว่า ฆราวาสช่างคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาปลดปล่อยไป ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวประจวบสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่ายนัก ทางที่ดีเราควรปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต สมัยต่อมา เราทำผ้าสังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่า ปลงผมและหนวด

นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดดี ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต อุทิศเฉพาะท่าน
ผู้เป็นพระอรหันต์ในโลก เมื่อบวชแล้วยังเดินไปสิ้นระยะทางไกล ได้พบ
พระผู้มีพระภาคเจ้าระหว่างเมืองราชคฤห์กับบ้านนาลันทคาม กำลัง
ประทับนั่งอยู่ ณ พุทฺตเจดีย์ พอพบเข้าแล้วก็รำพึงอยู่ว่า เราพบพระ
ศาสดา ก็เป็นอันพบพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย เราพบพระสุคต ก็เป็น
อันพบพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย เราพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เป็นอัน
พบพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย ผู้มีอายุ เรานั้นจึงชบเสียดเกล้าลงแทบพระ-
บาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่นั่นเอง ได้กราบทูลกะพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระศาสดาของ
ข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้.

[๕๒๔] เมื่อเรากราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสกะเราว่า คุณก่อนกัสสป ผู้ใดเล่ายังไม่ทราบชัดถึงสาวกผู้ประมวณมา
ด้วยจิตทั้งหมดอย่างนี้แล้ว จะพึงพูดว่ารู้ ยังไม่เห็นเลย จะพึงพูดว่าเห็น
ศิระษะของบุคคลนั้นพึงแตก คุณก่อนกัสสป แต่เรารู้อยู่ จึงพูดว่ารู้ เห็น
อยู่ จึงพูดว่าเห็น เพราะเหตุที่นั่นแหละกัสสป เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เรา
จักเข้าไปตั้งหิริโอตตัมปะอย่างแรงกล้าในภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ ผู้นวกะ
ผู้มีชฉิมะ...เรจักพึงธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยกุศล จัก
กระทำธรรมนั้นทั้งหมดให้เกิดประโยชน์ ใส่ใจถึงธรรมนั้นทั้งหมด จัก
ประมวณมาด้วยจิตทั้งหมด เญยโสตตัมปะพระธรรม...เรจักไม่ละกาย-
คตาสติที่สหระคด้วยกุศลความสำราญ คุณก่อนกัสสป เธอพึงศึกษาอย่างนี้
แหละ คุณก่อนผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโอวาทเราด้วยพระโอวาท

นี้ เสด็จลุกจากอาสนะแล้วทรงหลีกไป คุกก่อนผู้มีอายุเราเป็นหนึ่งบริโศก
ก่อนข้าวของราษฎรถึง ๑ สัปดาห์ วันที่ ๘ พระอรหัตผลจึงปรากฏขึ้น
คราวนั้น**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จหลีกจากหนทางตรงไปยังโคนต้นไม้แห่ง
หนึ่ง เราจึงเอาผ้าสังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่าปูเป็น ๔ ชั้นถวาย แล้วกราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**
ประทับนั่งบนผ้าผืนนี้ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอด
กาลนาน คุกก่อนอาวุโส **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็ประทับนั่งบนอาสนะที่จัด
ถวาย ครั้นประทับนั่งแล้ว**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะเราว่า กัสสป ผ้า
สังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่าของเธอผืนนี้อ่อนนุ่ม เราก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้โปรดอนุเคราะห์ทรงรับผ้าสังฆาฏิแห่ง
ผ้าที่เก่าของพระองค์เถิด พระองค์ตรัสว่า คุกก่อนกัสสป เธอจักครอง
ผ้าบังสุกุลที่ทำด้วยผ้าปานซึ่งยังใหม่หรือ เราก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักครองผ้าบังสุกุลที่ทำด้วยผ้าปานซึ่งยังใหม่ของ**พระ-**
ผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้.

[๕๒๕] คุกก่อนอาวุโส เราได้มอบถวายผ้าสังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่าแด่
พระผู้มีพระภาคเจ้า และได้รับผ้าบังสุกุลที่ทำด้วยผ้าปานซึ่งยังใหม่ของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า คุกก่อนอาวุโส ก็เมื่อบุคคลจะพูดให้ถูก ฟังพูดถึง
ผู้ใดว่า บุตรผู้เกิดแต่อก เกิดแต่พระโอรส ของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**
เกิดแต่พระธรรม อันธรรมนิรมิตแล้ว เป็นธรรมทายาท จึงรับผ้าบังสุกุล
ที่ทำด้วยผ้าปานซึ่งยังใหม่ เขาเมื่อจะพูดให้ถูก ฟังพูดถึงผู้นั้น คือเราว่า
บุตรผู้เกิดแต่อก เกิดแต่พระโอรส ของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** เกิดแต่พระ
ธรรม อันธรรมนิรมิตแล้ว เป็นธรรมทายาท รับผ้าบังสุกุลที่ทำด้วยผ้า

ปานซึ่งยังใหม่.

[๕๒๖] คุณ่อนอาวุโส เราหวังสังคจากาม สังคจากอกุศลธรรม
แล้วเข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่
คุณ่อนอาวุโส เราหวัง ฯ ล ฯ

[อนุப்புพวิหารสมาบัติ ๘ และอภิญา ๕ มีเปยยาลอย่างนี้]

[๕๒๗] คุณ่อนอาวุโส เราทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเองในทิวฐธรรม
เข้าถึงอยู่ ผู้ใดสำคัญเราว่า ควรปกปิดด้วยอภิญา ๖ ผู้นั้นก็ควรสำคัญ
ข้าง ๗ สอกหรือ ๗ สอกครึ่งว่า จะพึงปกปิดด้วยใบตาลได้.

ก็แลภิกษุณีอุลลนันทาเคลื่อนจากพรหมจรรย์เสียแล้ว.

จบจิวรสุตที่ ๑๑

อรรถกถาจิวรสุตที่ ๑๑

พึงทราบวินิจฉัยในจิวรสุตที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ทกขินาคริสฺมี** ความว่า ชนบทภาคทักษิณของภูเขาคือ
เทือกด้อมกรุงราชคฤห์ชื่อว่า **ทกขินาคริ**. อธิบายว่า เทียวจาริกไปใน
ทกขินาคริชนบทนั้น. ชื่อว่าจาริกมี ๒ อย่างคือ ธิริไป ๑ ไม่ธิริไป ๑.
ในบทเหล่านั้น ภิกษุบางรูปนุ่งผ้ากาสาเยผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่งตลอด
เวลา คล้องบาตรและจีวรที่บ่า ถือร่ม วันหนึ่งเดินไปได้ ๗-๘ โยชน์
มีเหงื่อไหลท่วมตัว. ก็หรือว่าพระพุทธรเจ้าทรงเห็นสัตว์ พึงตรัสรู้ไร ๆ
ขณะเดียวเสด็จไปได้ร้อยโยชน์บ้าง พันโยชน์บ้าง. นี้ชื่อว่า ธิริไป.

ก็ทุกวันที่พระพุทธเจ้ารับนิมนต์เพื่อฉันในวันนี้. เสด็จไปทำการสงเคราะห์
ชนมีประมาณเท่านี้ว่า คาวุตหนึ่ง กิ่งโยชน์ สามคาวุต หนึ่งโยชน์. นี้
ชื่อว่า ไม่รีบไป ในที่นี้ประสงค์จาริกนี้.

พระเถระได้อยู่เบื้องพระปฤษฎางค์พระทศพลตลอด ๒๕ ปี คุงเง
มิใช่หรือ. ท่านไม่ให้โอกาสแก่พระดำรัสเพื่อตรัสถามว่า อานนท์ ไปไหน.
ท่านได้โอกาสเที่ยวจาริกไปกับภิกษุสงฆ์ ในกาลหนึ่ง. ในปีพระศาสดา
ปรินิพพาน. ได้ยินว่า เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสป-
เถระนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ผู้ประชุมพร้อมกันในการปรินิพพานของ
พระศาสดา เลือภิกษุ ๕๐๐ รูปเพื่อทำสังคายนาพระธรรมวินัย กล่าวว่
ก็ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายจักอยู่จำพรรษาในกรุงราชคฤห์สังคาย-
นาพระธรรมวินัย ท่านทั้งหลายก่อนเข้าพรรษา จงตัดปลิโพธส่วนตัว
เสีย แล้วประชุมพร้อมกัน ในกรุงราชคฤห์เถิด ก็ไปยังกรุงราชคฤห์ด้วย
ตนเอง.

พระอานนทเถระถือบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าปลอบ
มหาชน ไปยังกรุงสาวัตถี ออกจากกรุงสาวัตถีนั้น ไปยังกรุงราชคฤห์
เที่ยวจาริกไปในทักษิณาคิริชนบท. นี้ท่านกล่าวหมายถึงข้อนั้น.

บพว่า เยภุญเยน กุมารภูตา ความว่า ภิกษุเหล่านั้นใด ชื่อว่า
เวียนมาเพื่อความเป็นหินเพศ. ภิกษุเหล่านั้นโดยมากเป็นเด็กหนุ่มยังอ่อน
คือเป็นภิกษุพรรษาเดียว ๒ พรรษา และเป็นสามเณร. ถามว่า ก็เพราะ
เหตุอะไร เด็กเหล่านั้นจึงบวช. เพราะเหตุอะไร จึงเวียนมาเพื่อความเป็น
หินเพศ ดังนี้. ตอบว่า ได้ยินว่า มาดาบิดาของเด็กนั้นคิดว่า พระ
อานนทเถระเป็นผู้คุ้นเคยกับพระศาสดา ทูลขอพร ๘ อย่างแล้วจึงอุปฐาก

ทั้งสามารถเพื่อจะพาเอาพระศาสดาไปยังสถานที่ที่ตนปรารถนาและตน
ปรารถนาได้. เราทั้งหลายจึงให้พวกเด็กของพวกเราบวชในสำนักของ
พระอานนทนั้น. พระอานนทก็จักพาพระศาสดามา. เมื่อพระศาสดามาแล้ว
เราทั้งหลายจักได้ทำสักการะเป็นอันมาก ดังนี้. พวกญาติของเด็กเหล่านั้น
จึงให้เด็กเหล่านั้นบวชด้วยเหตุนี้ก่อน. แต่เมื่อพระศาสดาปรินิพพาน ความ
ปรารถนาของคนเหล่านั้นก็หมดไป. เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงให้เด็กเหล่านั้น
สึกแล้วโดยวันเดียวเท่านั้น .

บทว่า ยถาภิรหตุ ได้แก่ ตามชอบใจ คือตามอัธยาศัย. บทนี้ว่า
ติกโกชนํ ปญฺญตฺตํ ท่านกล่าวถึงบทนี้ว่า เป็นปาจิตติยให้เพราะ
คณโกชนํ เว้นไว้แต่สมัยดังนี้. ก็ภิกษุ ๓ รูปพอใจแม้รับนิมนต์เป็น
อภัยปิยะร่วมกัน เป็นอนาบัติในเพราะคณโกชนํนั้น. เพราะฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า ติกโกชนํ ดังนี้.

บทว่า ทุมฺมงฺกุณํ ปุคฺคสถานํ นิคฺคหาย ได้แก่ เพื่อข่มคนทุศีล.
บทว่า เปสฺถานํ ภิกฺขุณํ ฆาตุวิหาราย ความว่า อุโบสถและปวารณา
ย่อมเป็นไปเพื่อภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ด้วยการข่มคนหน้าด้านนั่นเอง. การ
อยู่พร้อมเพรียงกันย่อมมี. นี้เป็นฆาตุวิหารของเปสติกุญเหล่านั้น เพื่อ
ประโยชน์แก่การอยู่เป็นสุขนี้. บทว่า มา ปาปิจฺฉา ปกฺขํ นิสฺสหาย
สงฺฆํ ภินฺุเทยฺยํ ความว่า เทวทัตออกปากขอในตระกูลด้วยตนเอง บริโภค
อยู่ อาศัยภิกษุปรารถนาลามก ทำลายสงฆ์ ฉันได ผู้ปรารถนาลามก
เหล่าอื่น ออกปากขอในตระกูล โดยเป็นคนบริโภคอยู่ ให้คณะเจริญแล้ว
อาศัยพรรคพวกนั้น ฟังทำลายสงฆ์ได้ ฉันนั้น ดังนี้ จึงทรงบัญญัติไว้ด้วย
เหตุนี้แล.

บทว่า **กูลานุททยตาย จ** ความว่า เมื่อภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถและ
ปวารณาอยู่พร้อมเพรียงกัน พวกมนุษย์ถวายเป็นตักเป็นต้น ย่อมเป็นผู้
มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า. อธิบายว่า และทรงบัญญัติไว้เพื่ออนุเคราะห์
ตระกูลนี้ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **สตุสมาคัต มลฺลเย จรติ** ได้แก่ เชอเที่ยวไปเหมือน
เหยียบย่ำข้าวกล้า. บทว่า **กูลปฺปมาตฺ มลฺลเย จรติ** ได้แก่ เชอเที่ยว
ไปเหมือนทำลายเบียดเบียนตระกูล. บทว่า **โอรุชฺชติ** ได้แก่ หลุดหาย
คือ กระจายไป. บทว่า **ปลุชฺชนฺติ โข เต อาวุโส นวปฺปายา**
ความว่า ท่านผู้มีอายุ ภิกษุเหล่านั้น โดยมาก คือส่วนมากของท่านเป็น
ผู้ใหม่ เป็นหนุ่มมีพรรษาเดียว หรือ ๒ พรรษา และเป็นสามเณร หลุดหาย
คือกระจายไป. บทว่า **น วายํ กุมารโก มตฺตมณฺณลลิติ** พระเถระ
เมื่อกล่าวชู้พระเถระว่า เด็กนี้ไม่รู้จักประมาณตน. บทว่า **กุมารกฺวาทา**
น มุจฺจาม ความว่า พวกเรายังไม่พ้นวาทะเป็นเด็ก. **ตถา หิ ปน**
ตฺวํ นี้ ท่านกล่าวเพื่อแสดงเหตุ เพราะพระอานนทน์นี้ฟังถูกพระเถระกล่าว
อย่างนี้. ในข้อนี้ มีความประสงค์ดังนี้ว่า เพราะท่านเที่ยวไปกับพวก
ภิกษุใหม่เหล่านี้ ไม่สำรวมอินทรีย์. ฉะนั้น ท่านเที่ยวไปกับพวกเด็กจึง
ควรถูกเขากล่าวว่าเป็นเด็ก. บทว่า **อณฺณตฺติคฺคฺติยปฺพุโพ สฺมาโน** นี้ เพราะ
อาจารย์ อุปัชฌาย์ของพระเถระไม่ปรากฏในศาสนานี้เลย. ตนถือเอาผ้า
กาสาเยแล้ว ออกบวช. ฉะนั้น ภิกษุณีอุลลนันทา กล่าวบอกถึงพระ
มหากัสสปเคยเป็นอัญญาเดียรถีย์ เพราะความไม่พอใจ. ในบทว่า **สทฺธา**
นี้ แม้ผู้ประพฤติด้วยราคะและโมหะคือไม่ทันตรีก. แต่บทนี้ ท่านกล่าว
ด้วยอำนาจความประพฤติด้วยโทสะ. บทว่า **อปฺปฏิสฺงฺขา** คือยังไม่ทัน

พิจารณา.

บัดนี้ พระมหากัสสปเถระ เมื่อยังบรรพชาของตนให้บริสุทธิ์ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ยโตหิ อวุโส ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อญญํ สตถาริ อุตฺถิสิตุ** ความว่า เราไม่นึก เพื่ออุทิสอนี้ว่า เว้นพระผู้มีพระภาคเจ้า คนอื่นเป็นครูของเรา. ในบทเป็นต้นว่า **สมฺพาโฆ ฆราวาส** ความว่า แม้หากว่า ศิวและเมฆทั้งสอง ย่อมอยู่ในเรือน กว้าง ๖๐ ศอก หรือแม้ภายในระหว่างร้อยโยชน์ การอยู่ครองเรือนศิวและเมฆเหล่านั้น ชื่อว่าคับแคบอยู่นั่นเอง เพราะอรรถว่า มีกิเลสเครื่องกัณฑ์ คือห้วงใย บทว่า **ราชาปโต** ท่านกล่าวในมหาอรรถถาว่า เป็นสถานที่เกิดแห่งฐิติ มีรากะเป็นต้น. จะกล่าวว่า เป็นทางแห่งการมา ดังนี้ก็ได้. ชื่อว่าอัปโลกาส เพราะอรรถว่า ไม่ข้อง เหมือนปลอดโปร่ง เพราะบรรพชิตอยู่ในที่ ปกปิด ในที่มีภูฏาคารรัตนปราสาทและเทพวิมานเป็นต้น ซึ่งมีประตูและหน้าต่างปิดแล้ว ย่อมไม่ขัด ไม่ข้อง ไม่ติด. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า บรรพชาเป็นช่องว่าง. อนึ่ง ฆราวาส ชื่อว่าคั้นแคบ เพราะไม่เป็นโอกาสแห่งกุศลกิริยา ชื่อว่าเป็นทางหาแห่งฐิติ เพราะเป็นที่ประชุมแห่งกิเลสเพียงดังฐิติ เหมือนกองหยากเยื่ออันเขาไม่ปิดไว้. บรรพชา ชื่อว่าเป็นช่องว่าง เพราะเป็นโอกาสแห่งกุศลกิริยาความสบาย. ในบทว่า **นยิทิ สุกริ ๗ เป ๗ ปพฺพเชยฺย** นี้ มีสังเขปกถาดังนี้ คน ฟังกระทำสิกขา ๓ ประพฤติพรหมจรรย์ไม่ให้ขาดแม้วันเดียว แล้ว ชื่อว่าประพฤติให้สมบูรณ์โดยส่วนเดียว เพราะเหตุให้บรรลุลุจริมกจิต. กระทำไม่ให้มีมลทิน ด้วยมลทินคือกิเลส แม้วันเดียว ชื่อว่าบริสุทธิ์ โดยส่วนเดียว เพราะเหตุให้บรรลุลุจริมกจิต. บทว่า **สงฺขลิจฺจิต** ได้แก่

เช่นสังข์ขัด คือพึงประพตีมี่ส่วนเปรียบด้วยสังข์ที่ชำระแล้ว. บทว่า
อิทํ น สุกฺริ อคาริ อชฺฌาวสตา ความว่า ผู้อยู่ในท่ามกลางเรือน
ประพตติ ฯลฯ ให้บริบูรณ์โดยส่วนเดียว. โฉนหนอ เราปลงผมและ
หนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเย เพราะซึ่มซาบด้วยรสที่ย้อมด้วยน้ำฝาด คือผ้าที่
สมควรแก่ผู้ประพตติพรหมจรรย์ ออกจากเรือนพึงบวชไม่มีเรือน. เพราะ
ในข้อนี้ กรรมมีกสิกรรมและพาณิชย์กรรมเป็นต้น อันเกื้อกูลเรือน
เรียกว่า การมีเรือน. เรือนนั้นไม่มีในบรรพชา. ฉะนั้น บรรพชาพึงรู้ว่า
การไม่มีเรือน. ซึ่งอนาคาริยะการไม่มีเรือนนั้น. บทว่า ปพฺพเชยฺยํ คือพึง
ปฏิบัติ. บทว่า ปฏิปัลลิตกานํ คือผ้าเก่า. ผ้าใหม่แม้ ๑๓ สอก ท่านเรียกว่า
ผ้าเก่า จำเดิมแต่เวลาตัดชาย. ท่านหมายถึงสังฆาฎิที่ท่านตัดผ้าที่มีราคา
มาก กล่าวว่ สังฆาฎิแห่งผ้าเก่า ดังนี้. บทว่า อทฺธานมคฺคํ ปฏิปนฺโน
ได้แก่ กัทางตั้งแต่กิ่งโยชน์ เรียกว่า ไกล. อธิบายว่า เดินทางไกลนั้น.

บัดนี้ พึงกล่าวอนุปฺพพิทถาจำเดิมแต่อภิหาร เพื่อความแจ่มแจ้ง
แห่งเนื้อความนี้ เหมือนบรรพชิตนั้น และผู้เดินทางไกล ดังต่อไปนี้.

มีเรื่องเล่าว่า ในอดีตกาลในที่สุดแสนกัป พระศาสดาพระนามว่า
พระปทุมุตตระได้อุบัติขึ้น. เมื่อพระปทุมุตตระเสด็จเข้าไปอาศัยหังสวดี-
นคร ประทับอยู่ ณ เขมมถุกทายวัน กุฎุมพีชื่อว่า เวเทหะ มีทรัพย์
สมบัติ ๘๐ โกฏิ บริโภคอาหารอย่างดี แต่เข้าตรู้อธิษฐานองค์อุโบสถ
ถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปยังพระวิหาร บูชาพระศาสดา ถวาย
นมัสการแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง.

ขณะนั้น พระศาสดาทรงตั้งพระสาวกรูปที่ ๓ ชื่อ มหานิสกัถเถระ

ไว้ในฐานะเป็นเหตุทักคะว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา เป็นผู้กล่าวสอนธุดงค์ นิสกะเป็นผู้เลศกว่าภิกษุเหล่านั้น. อุบาสกได้ฟังดังนั้นเลื่อมใส ในที่สุดธรรมกถา เมื่อมหาชนลุกขึ้นกลับไป จึงถวายนมัสการพระศาสดากราบทูลว่า วันพรุ่งนี้ ขอพระองค์ทรงรับภิกษาของข้าพระองค์เถิด. พระศาสดาตรัสว่า อุบาสก ภิกษุสงฆ์มีจำนวนมากนะ. อุบาสกทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุสงฆ์มีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า มี ๖ ล้าน ๘ แสนรูป. อุบาสกทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงให้ภิกษุไม่ให้เหลือไว้ในวิหารแม้สามแฉกองค์เดียว รับนิมนต์เถิดพระเจ้าข้า. พระศาสดาทรงรับนิมนต์แล้ว.

อุบาสกทราบว่ พระศาสดารับนิมนต์แล้ว จึงไปเรือนเตรียมมหาทาน วันรุ่งขึ้นให้คนไปกราบทูลถึงเวลาแต่พระศาสดา. พระศาสดาทรงถือบาตรและจีวร แวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ เสด็จไปเรือนของอุบาสก ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูไว้เสร็จแล้ว ในที่สุดแห่งทักษิณาทรงรับข้าวยาสุเป็นต้น ทรงแจกจ่ายภัต. แม้อุบาสกก็นั่งใกล้พระศาสดา.

ในลำดับนั้น ท่านมหานิสกัถเถระเที่ยวไปบิณฑบาตถึงถนนนั้น. อุบาสกครั้นเห็นแล้ว จึงลุกขึ้นไปไหว้พระเถระแล้ว กล่าวว่ ขอพระคุณเจ้าจงให้บาตรเถิด. พระเถระได้ให้บาตรแล้ว. อุบาสกกล่าวว่า นิมนต์พระคุณเจ้าเข้าไปในเรือนนี้เถิด. แม้พระศาสดาก็ประทับนั่งในเรือน. พระเถระกล่าวว่า ไม่สมควรคอกอุบาสก. อุบาสกรับบาตรของพระเถระแล้วใส่บิณฑบาตจนเต็มนำไปถวาย. จากนั้นอุบาสกไปส่งพระเถระแล้ว กลับไปนั่งไปสำนักของพระศาสดา กราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่

พระองค์ผู้เจริญ ท่านมหานิสกัถะเถระแม้เข้าพระองค์กล่าวว่า พระศาสดาประทับนั่งในเรือน ก็ไม่ปรารถนาจะเข้าไป. พระศาสดาตรัสว่า มหานิสกัถะเถระนั้น มีคุณยิ่งกว่าคุณของพวกท่าน. ก็ความตระหนี่ คำสรรเสริญ ย่อมไม่มีแก่พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย. ครั้นแล้วพระศาสดาจึงตรัสอย่างนี้ว่า อุบาสก เรานั่งรอภิกษาในเรือน. ภิกษุที่นั่งอย่างนี้ไม่แลดูซึ่งภิกษา. เราอยู่ในเสนาสนะท้ายบ้าน. ภิกษุที่นั่งอยู่ในป่า. เราอยู่ในที่มุงบัง. ภิกษุที่นั่งอยู่ในที่แจ้ง. พระศาสดาตรัสดูยังมหาสมุทราให้เต็มว่า นี่แหละ นี่แหละ คุณของภิกษุที่นั่ง ด้วยประการฉะนี้.

อุบาสกเลื่อมใสยิ่งขึ้น เหมือนประทีปอันสว่างอยู่แม้ตามปกตிரาด น้ำมันเข้าไปฉะนั้น คิดว่า ประโยชน์อะไรด้วยสมบัติอื่นแก่เรา. เราจักกระทำความปรารถนาเพื่อความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้กล่าวสอนธุดงค์ในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต. เขานิมนต์พระศาสดาอีกครั้ง ถวายทานตลอด ๗ วัน โดยทำนองนี้ ในวันที่ ๗ ถวายไตรจีวร แก่ภิกษุ ๖ ล้าน ๘ แสนรูป แล้วหมอบลงแทบบาทมูลของพระศาสดา กราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทานที่ข้าพระองค์ถวายตลอด ๗ วัน เป็นทานที่ประกอบด้วยเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม ข้าพระองค์มิได้ปรารถนาเทพสมบัติ หรือสักกสมบัติ มารสมบัติ และพรหมสมบัติอย่างอื่น ด้วยทานนี้. แต่กรรมของข้าพระองค์นี้ ขอจงเป็นสัมฤทธิ์ผลทุกประการแห่งความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้ทรงธุดงค์ ๑๓ เพื่อถึงฐานันดรที่ท่านมหานิสกัถะเถระถึงแล้ว ในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตเถิด.

พระศาสดาทรงตรวจดูว่า ฐานะอันใหญ่ที่อุบาสกนี้ปรารถนาจัก

สำเร็จหรือไม่หนอ ทรงเห็นความสำเร็จแล้ว จึงตรัสว่า ฐานะที่ท่าน
ปรารถนาสมใจแล้ว. ในที่สุดแสนกัปในอนาคต พระพุทธเจ้าพระนามว่า
โคตมะจักอุบัติขึ้น. ท่านจักเป็นสาวกรูปีที่ ๓ ของพระโคตมพระองค์นั้น
จักชื่อว่า มหากัสสปเถระ.

อุบาสกได้ฟังนั้น ดำริว่า ชื่อว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อม
ไม่มีพระดำรัสเป็นสอง ได้สำคัญสมบัตินั้นเหมือนถึงในวันรุ่งขึ้น. เขา
รักษาศีลตลอดอายุ ครั้นทำกาลกิริยา ณ ที่นั้น แล้วได้บังเกิดบนสวรรค์.
จำเดิมแต่นั้น เขาเสวยสมบัติในเทวโลกและมนุษย์โลก เมื่อพระวิปัสสิ-
ทัมมาสัมพุทธเจ้าอาศัยเมืองพันธุมดีประทับอยู่ ณ เขมมฤคทายวัน ในกัป
ที่ ๕๑ จากกัปนี้ (เขา) จุติจากเทวโลก บังเกิดในตระกูลพราหมณ์
แก่ตระกูลหนึ่ง. ก็ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสิ
ทรงแสดงธรรมทุก ๆ ๗ ปี. ปรากฏความตื่นเต็นกันยกใหญ่ ทวยเทพ
ในสกลชมพูทวีปต่างบอกข่าวกันต่อ ๆ ไปว่า พระศาสดาจักทรงแสดง
ธรรม. พราหมณ์ได้สดับข่าวนั้นแล้ว. แต่เขามีผ้าสาฎกสำหรับนุ่งอยู่ผืน
เดียว. ของพราหมณ์ก็เหมือนกัน. ทั้งสองคนมีผ้าห่มผืนเดียวเท่านั้น.
ปรากฏไปทั่วเมืองว่า พราหมณ์เอกสาฎก. เมื่อมีการประชุมกันด้วยกิจ
อย่างใดอย่างหนึ่งของพวกพราหมณ์ เขาไปด้วยตนเอง ให้นางพราหมณ์
อยู่ที่เรือน. เมื่อมีการประชุมนางพราหมณ์เขาอยู่เรื่องเอง. นางพราหมณ์
ห่มผ้าผืนนั้นไป. ก็ในวันนั้นพราหมณ์กล่าวกะนางพราหมณ์ว่า แม่มหา-
จำเริญ แม่จักฟังธรรมกลางคืนหรือกลางวัน. นางพราหมณ์พูดว่า ฉัน
เป็นมาตุคาม ไม่อาจจะฟังธรรมในเวลากลางคืนได้. ฉันจักฟังธรรมใน
เวลากลางวัน จึงให้พราหมณ์อยู่ที่เรือน ห่มผ้าผืนนั้นไปกับพวกอุบาสิกา

ในเวลากลางวัน ถวายบังคมพระศาสดานั่งฟังธรรมอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกลับไปกับพวกอุบาสิกา. ครั้งนั้นพราหมณ์ให้นางพราหมณีอยู่เรือน ห่อผ้าขึ้นไปวิหาร.

ก็สมัยนั้น พระศาสดาประทับนั่ง ณ ธรรมาสน์ที่ตกแต่งแล้ว ในท่ามกลางบริษัท ทรงจับพัดวิชนีอันวิจิตรตรัสธรรมกถา คุณยังผู้วิเศษให้หยั่งลงสู่อากาศกถา คุณทำยอดกุเขาสีเนรุให้ถล่มลงสู่สาคร. เมื่อพราหมณ์นั่งอยู่สุดแถว ฟังธรรมอยู่ในยามต้นนั้นเอง ปีติมีวรรณะ ๕ เกิดชานไปทั่วตัว. เขาพับผ้าห่ม คิดว่า เราจักถวายแด่พระทศพล. ลำคับนั้น เขาเกิดจิตตระหนี่ ชี้อิงโทษพันดวง. ผ้าของนางพราหมณีและของท่านมีผืนเดียวเท่านั้น. ไม่มีผ้าห่มไร ๆ อื่นอีก. ครั้นไม่ห่มแล้วก็จะไม่อาจออกไปข้างนอกได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่ประสงค์จะถวายแม้ด้วยประการทั้งปวง. ครั้นปฐมยามล่วงไป แม้มัชฌิมยาม เขาก็เกิดปีติอย่างนั้นอีก. ก็ครั้นคิดเหมือนอย่างนั้นแล้ว ก็ไม่ประสงค์จะถวายเหมือนอย่างนั้นอีก. เมื่อมัชฌิมยามล่วงไป แม้อปัจฉิมยาม เขาก็เกิดปีติอย่างนั้นอีก. เขาคิดว่า ตายหรือไม่ตายก็ช่างเถิด. เราจักรู้ในภายหลัง จึงพับผ้าห่มวางไว้ ณ บาทมูลของพระศาสดา แต่ขึ้น เขาคู้มือซ้าย ประบด้วยมือขวา เปล่งเสียงว่า เราชนะแล้ว เราชนะแล้วถึง ๓ ครั้ง.

สมัยนั้น พระเจ้าพันธุมหาธา ประทับนั่งทรงสดับธรรมอยู่ภายในม่านหลังธรรมาสน์. ก็ธรรมคาพระราชายอมไม่พอพระทัยเสียงว่า เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว ดังนี้. พระองค์ทรงส่งบุรุษไป มีพระดำรัสว่า เจ้าจงไปถามพราหมณ์ผู้นั้นว่า ท่านพูดอะไร. บุรุษนั้นไปถามว่า ท่านพูดอะไร. ครั้นบุรุษนั้นไปถามแล้ว พราหมณ์พูดว่า พวกชนที่เหลือขึ้น

ยานข้างเป็นต้น แล้วชนะข้าศึก ข้อนั้นไม่อัศจรรย์เลย. ก็เราสละจิต
ตระหนี่ได้ถวายผ้าห่มแก่พระทศพล ดุจเอาสากทูปหัวโคโคง ซึ่งเดินมา
ข้างหลัง แล้วให้มันหนีไปจะนั้น. พราหมณ์กล่าวว่า เราชนะความ
ตระหนี่นั้น. ราชบุรุษกลับมาราบทุลเรื่องนั้นแก่พระราชา ตรัสว่า
พนาย เราไม่รู้สิ่งสมควรของพระทศพล พราหมณ์เป็นผู้รู้ จึงทรงส่งผ้า
ไปคู่หนึ่ง. พราหมณ์เห็นผ้าคู่หนึ่งจึงคิดว่า พระราชาพระองค์นี้ไม่พระ-
ราชทานอะไร ๆ แก่เราผู้หนึ่งก่อน เมื่อเรากล่าวถึงคุณของพระศาสดา
แล้ว จึงพระราชทาน. ประโยชน์อะไรของเราด้วยผ้าที่เกิดขึ้น เพราะ
อาศัยคุณของพระศาสดา จึงได้ถวายผ้าคู่หนึ่ง แก่พระทศพลอีก. พระ-
ราชาตรัสถามว่า พราหมณ์ทำอะไร สดับว่า พราหมณ์ถวายผ้าคู่หนึ่ง
แก่พระตถาคตเช่นเคย จึงทรงส่งผ้า ๒ คู่อื่นไปให้. พราหมณ์ก็ได้ถวาย
ผ้า ๒ คู่หนึ่งอีก. พระราชาทรงส่งผ้าไปอีก ๔ คู่ จนถึง ๑๒ คู่.

ครั้งนั้น พราหมณ์คิดว่า คู่ผ้านี้ดูเหมือนจะเพิ่มจำนวนมากขึ้น
จึงถือเอาเพียง ๒ คู่ คือเพื่อตนคู่หนึ่ง เพื่อนางพราหมณ์คู่หนึ่ง ได้ถวาย
แก่พระตถาคต ๑๐ คู่ ตั้งแต่นั้นมา พราหมณ์นั้นได้คุ้นเคยกับพระศาสดา.
วันหนึ่งในฤดูหนาว พระราชาทรงเห็นพราหมณ์นั้นฟังธรรมในสำนัก
ของพระศาสดา จึงพระราชทานผ้ารัตติกัมพลที่คลุมพระองค์มีค่าแสนหนึ่ง
แล้วตรัสว่า ตั้งแต่นี้ไป ท่านจงห่มผ้าผืนนี้ ฟังธรรม. เขาคิดว่า
ประโยชน์อะไรของเราด้วยผ้ากัมพลผืนนี้ที่จะนำเขาไปในกายอันเปื่อยเน่านี้
จึงกระทำให้เป็นเพศานเบื่องบนเตียงของพระตถาคตภายในพระคันธกุฎี
แล้วจึงไป.

วันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปวิหารแต่เช้าตรู่ ประทับนั่งในสำนัก

ของพระศาสดา ภายในพระคันธกุฎี. สมัยนั้น พระพุทธศรีผู้มีสี่ ๖
ประการกระทบผ้ากัมพล. ผ้ากัมพลรุ่งเรืองยิ่งนัก. พระราชาทรงมองไป
เบื้องบนทรงจำได้ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผ้ากัมพลผืนนี้
ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์ได้ให้แก่พราหมณ์เอกสภาฏก. พระศาสดา
ตรัสว่า มหาบพิตร พระองค์บูชาพราหมณ์แล้ว พราหมณ์บูชาอาตมา
แล้ว. พระราชาดำริว่า พราหมณ์ได้รู้สิ่งที่ควร เราไม่รู้. ทรงเลื่อมใสแล้ว
ทรงกระทำสิ่งที่เกื้อกูลมนุษย์ทั้งหมด ให้เป็นอย่างละ ๘ ๗ พระราชทาน
อย่างละ ๘ ทั้งหมด แล้วทรงแต่งตั้งพราหมณ์ในตำแหน่งปุโรหิต. ชื่อว่า
ทานอย่างละ ๘ ๗ รวมเป็น ๖๔. เขาน้อมนำสลาภภัต ๖๔ รักษาศีล
จตุคจกนั้นไปบังเกิดบนสวรรค์. ครั้นจตุคจกนั้นอีก ได้บังเกิดในเรือน
กุกุมพิน ในกรุงพาราณสี ในระหว่างพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โจนาคมนะ และพระทศพลพระนามว่า
กัสสปะ ในกัปนี้. เขาอาศัยความเจริญอยู่ครองเรือน วันหนึ่งเที่ยวไป
ยังชังฆตควิหาร ในป่า.

ก็สมัยนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า กระทำจิรวกรรมอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำ
เมื่ออนุวต (ขอบจิรว) ไม่พอ จึงปรารถนาเพื่อจะพับเก็บ. เขาเห็น
จึงถามว่า เพราะเหตุไรพระคุณเจ้าพับเก็บเจ้าข้า. พระปัจเจกพุทธเจ้า
ตอบว่า อนุวต ไม่พอ. เขากล่าวว่า ขอพระคุณเจ้าจงทำด้วยผ้าผืนนี้
เถิด. แล้วถวายผ้าสภาฏกตั้งความปรารถนาว่า ขอเราจงอย่ามีความเสื่อม
ใดๆ ในที่ที่เราไปเกิดเถิด. แม้ที่เรือนเมื่อน้องสาวของเขาทะเลาะกันอยู่กับ
ภรรยา พระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าไปบิณฑบาต. ลำดับนั้น น้องสาวของเขา
ถวายบิณฑบาตแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วตั้งความปรารถนาว่า เราพึงเว้น

คนพาลเห็นปานนี้ไป ๑๐๐ โยชน์ นางกล่าวอย่างนี้ หมายถึงภรรยาของพราหมณ์นั้น. ภรรยาขึ้นอยู่กับประตูเรือน ครั้นได้ยินจึงคิดว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าอย่าฉันภัตที่หญิงนี้ถวายเลย จึงรับบาตรมาแล้วทิ้งบิณฑบาตเสียเอาเปลือกตมใส่จนเต็มถวาย. น้องสาวเห็นจึงพูดว่า หญิงพาล เจ้าจงคำหรือทูปตีเราก็อพอ แต่เจ้าไม่ควรทิ้งภัตจากบาตรของท่านผู้บำเพ็ญบารมีมาตลอด ๒ อสงไขย แล้วถวายเปลือกตม.

ที่นั่น ภรรยาของเขาจึงได้เกิดความคิด. นางกล่าวว่า หยุคเถิด เจ้าข้า แล้วทิ้งเปลือกตม ถ้างบาตร ชัดด้วยผงหอม แล้วใส่อาหารมีรสอร่อย ๔ ชนิดจนเต็มบาตร วางบาตรซึ่งแพรวพราวด้วยสัปปีมีสีดุกกลีบบัวที่โปรยไว้เบื้องบน บนมือของพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วตั้งความปรารถนาว่า ขอร่างกายของเราจะมีแสงเหมือนบิณฑบาตนี้อันมีแสงเกิด. พระปัจเจกพุทธเจ้าอนุโมทนาแล้วเหาะไปสู่อากาศ. ภรรยาสามีบำเพ็ญกุศลตราบสิ้นอายุ ได้บังเกิดบนสวรรค์ ครั้นจุติจากสวรรค์ อุบาสกได้บังเกิดเป็นบุตรของเศรษฐีมีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ในกรุงพาราณสี. ส่วนภรรยาได้บังเกิดเป็นธิดาของเศรษฐีเช่นเดียวกัน. มารดาบิดาได้นำธิดาเศรษฐีนั้นแล มาให้แก่บุตรเศรษฐีผู้เจริญวัย. เพียงเมื่อเศรษฐีธิดาเข้าไปสู่ตระกูลสามีด้วยอานุกาภาพแห่งกรรมอันเป็นผลที่นางไม่ถวายทานมาก่อน สกลกายก็เกิดกลิ่นเหม็นคุดจืดที่เขาเปิดไว้ภายในธรณีประตู. เศรษฐีกุมารถามว่า นี่กลิ่นของใคร ครั้นได้ฟังแล้ว เป็นกลิ่นของเศรษฐีธิดา จึงตะโกนขึ้นว่า จงนำออกไป จงนำออกไป แล้วส่งกลับไปยังเรือนตระกูลโดยทำนองเดียวกับที่นำมา. เศรษฐีธิดาถูกส่งกลับไปในฐานะ ๓ โดยทำนองนี้แล คิดว่าเรากลับไปถึง ๓ ครั้งแล้ว เราจะอยู่ไปทำไม จึง

ยุบเครื่องอาภรณ์ของตนให้ทำอิฐทองคำ ยาว ๑ ศอก กว้าง ๑ คืบ สูง ๔ นิ้ว. จากนั้น นางถือก้อนหรรดาสและมโนศิลาแล้ว ถือดอกบัว ๘ กำ ไปสู่ที่สร้างเจดีย์ของพระกัสสปทศพล.

ก็ในขณะนั้น เมื่อนางมาถึง ก้อนอิฐได้ตกลงมา. เศรษฐีธิดาจึง บอกกะซ่างว่า ท่านจงวางอิฐก้อนนี้ไว้ตรงนี้. ซ่างกล่าวว่า แม่มหาจำเริญ แม่มาในเวลา แม่วางเองเถิด. นางขึ้นไปเอาน้ำมันผสมหรรดาสและมโนศิลา ก่ออิฐให้แน่นด้วยหรรดาสและมโนศิลาที่ผสมน้ำมันนั้น ทำการบูชาด้วย ดอกบัว ๘ กำเบื้องบน แล้วไหว้ทำความปรารถนาว่า ขอกลิ่นจันทน์จง พุ้งออกจากปากในที่เกิดเถิด แล้วไหว้พระเจดีย์ กระทำประทักษิณกลับไป.

ในขณะนั้น เศรษฐีบุตรระลึกลงถึงเศรษฐีธิดาที่นำไปสู่เรือนครั้งแรก. แม้ในเมืองก็มีการป่าวร้องเล่นนักร้อง. เศรษฐีถามคนรับใช้ว่า เศรษฐีธิดาที่นำไปคราวนั้น นางอยู่ที่ไหน. คนรับใช้ตอบว่า อยู่ที่เรือนตระกูล จีระนาย. เศรษฐีบุตรกล่าวว่า พวกเจ้าจงนำมา เราจักเล่นนักร้องนั้น. พวกรับใช้พากันไปยื่นไหว้เศรษฐีธิดา ครั้นเศรษฐีธิดาถามว่า พวกท่าน มาทำไม จึงบอกเรื่องราวให้นางฟัง. เศรษฐีธิดากล่าวว่า พ่อคุณเราเอา เครื่องอาภรณ์บูชาเจดีย์หมดแล้ว เราไม่มีอาภรณ์. คนรับใช้พากันไป บอกแก่เศรษฐีบุตร เศรษฐีบุตรกล่าวว่า พวกท่านจงนำนางมาเถิด. เราจักให้เครื่องประดับ. คนรับใช้นำนางมาแล้ว. พร้อมกับที่นางเข้าไป สู่เรือน กลิ่นจันทน์และกลิ่นดอกบัวซาบพุ้งไปตลอดเรือน. เศรษฐีบุตร ถามเศรษฐีธิดาว่า ครั้งแรกกลิ่นเหม็นพุ้งออกจากร่างกายของเจ้า. แต่ เดียวนี้กลิ่นจันทน์พุ้งออกจากร่างกาย กลิ่นดอกบัวพุ้งออกจากปากของ

เจ้า. มันเรื่องอะไรกัน. นางได้บอกกรรมที่นางทำตั้งแต่ต้น. เศรษฐี-
บุตรเลื่อมใสว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นคำสอนที่น่าออก
จากทุกข์หนอ จึงเอาเสื่อกัมพลคลุมเจดีย์ทอง ประกอบด้วยดอกประทุม
ทอง ประมาณเท่าล้อรถ ณ ที่นั้น ห้อยย้อยลงมาประมาณ ๑๒-๑๓ ศอก.

เศรษฐีบุตรนั้น ดำรงอยู่ ณ ที่นั้นตราบเท่าอายุแล้ว ไปบังเกิดบน
สวรรค์ จุตินั้นไปบังเกิดในตระกูลอำมาตย์ตระกูลหนึ่ง ในที่ประมาณ
๑๐๐ โยชน์ จากกรุงพาราณสี. เศรษฐีธิดาจุตินั้นไปบังเกิดเป็น
ราชธิดาในราชตระกูล. เมื่อทั้งสองเจริญวัย ไกล่บ้านที่กุมารอยู่ได้มีการ
ป่าวร้องเล่นนักร้อง. กุมารพูดกะมารดาว่า แม่จ๋า แม่ให้ผ้าสาฎกแก่ฉัน
เถิด. ฉันจักเล่นนักร้อง. มารดาผ้าที่ซักรแล้วมาให้. กุมารได้ปฏิเสธ
ผ้าผืนนั้น. มารดาผ้าผืนอื่นมาให้อีก. กุมารปฏิเสธผ้าผืนนั้นอีก.

ลำดับนั้น มารดาพูดกะกุมารนั้นว่า ลูกเอ๋ย เราเกิดในเรือนเช่นใด
เราไม่มีบุญเพื่อจะได้ผ้าเนื้อละเอียดกว่านั้น. กุมารกล่าวว่า แม่จ๋า ลูกจะ
ไปที่ที่ทำได้. มารดา กล่าวว่า ลูกเอ๋ย แม่ปรารถนาจะให้ลูกได้ราชสมบัติ
ในกรุงพาราณสีในวันนี้ทีเดียว. กุมารนั้นไหว้มารดาแล้วกล่าวว่า แม่จ๋า
ลูกจะไปละ. มารดา กล่าวว่า ไปเถิดลูก. นัยว่า มารดาได้มีความคิด
อย่างนี้ว่า กุมารจักไป ที่ไหน จักนอนในที่นี้หรือในเรือนนี้. ก็กุมาร
นั้นออกไปโดยกำหนดของบุญไปถึงกรุงพาราณสี นอนคลุมศิระบนแผ่น
มงคลศิลา ณ พระอุทยาน. อนึ่ง เมื่อพระเจ้ากรุงพาราณสีสวรรคต วันนั้น
เป็นวันที่ ๗. พวกอำมาตย์ ครั้นถวายพระเพลิงพระศพของพระราชาแล้ว
จึงนั่งปรึกษากัน ณ พระลานหลวงว่า พระราชามีพระธิดาองค์เดียวเท่านั้น
ไม่มีพระโอรส ราชสมบัติที่ไม่มีพระราชาจะดำรงอยู่ไม่ได้ ใครจะเป็น

พระราชานี้ เพราะฉะนั้น ขอท่านจงปรึกษากันดูเถิด. ปุโรหิตกล่าวว่า
ไม่ควรดูให้มากไป. เราจะปล่อยบุษยราชรถ. พวกอำมาตย์เทียมม้า
สินธพ ๔ ตัวมีสีขาว ตั้งเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง และเสวตฉัตรไว้
บนรถ แล้วปล่อยรถไปให้ประโคมดนตรีตามไปข้างหลัง. ราชรถออก
ทางประตูด้านปราจีนป้ายหน้าไปพระราชอุทยาน. ราชรถป้ายหน้าไปพระ
ราชอุทยานด้วยบุญบารมี. พวกอำมาตย์บางคนบอกว่า พวกเรากลับเถิด.
ปุโรหิตบอกว่า พวกท่านอย่ากลับ. ราชรถกระทำประทักษิณกุมารแล้ว
ก็หยุด เป็นการเตรียมให้กุมารขึ้น. ปุโรหิตดึงชายผ้าห่มออก มองดูผ้าเท้า
กล่าวว่า ทวีปนี้ยกไว้ก่อน กุมารนี้ควรครองราชสมบัติในทวีปทั้ง ๔
มีทวีป ๒,๐๐๐ เป็นบริวารแล้วให้ประโคมดนตรี ๓ ครั้งว่า พวกท่าน
จงประโคมอีก พวกท่านจงประโคมอีก.

ลำดับนั้น กุมารเปิดหน้ามองดู แล้วถามว่า พ่อเจ้าพระคุณทั้งหลาย
พวกท่านมาทำอะไรกัน. ตอบว่า ท่านผู้ประเสริฐ ราชสมบัติจะถึงแก่
ท่าน. ถามว่า พระราชาไปไหนเสียเล่า. ตอบว่า สวรรคตเสียแล้วนาย.
ถามว่า ก็วันแล้ว. ตอบว่า ๗ วันเข้าวันนี้. ถามว่า พระโอรสหรือพระธิดา
ไม่มีหรือ. ตอบว่า มีแต่พระธิดา ท่านผู้ประเสริฐ ไม่มีพระโอรส.
รับว่า เราจักครองราชสมบัติ.

พวกอำมาตย์สร้างมณฑปสำหรับอภิเษกก่อน ประดับพระราชธิดา
ด้วยเครื่องประดับทุกชนิด แล้วนำมายังพระราชอุทยาน ได้กระทำอภิเษก
พระกุมาร. ลำดับนั้น พวกอำมาตย์ได้นำผ้าราคาแสนหนึ่งน้อมถวายแด่
พระกุมารผู้ได้ทำอภิเษกแล้ว. พระกุมารตรัสถามว่า นี่อะไรพ่อคุณ.
ทูลว่า ผ้านุ่ง พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า เป็นผ้าเนื้อหยาบมิใช่หรือ. ทูลว่า

บรรดาผ้าที่พวกมนุษย์ใช้สอยกันอยู่ ไม่มีผ้าที่มีเนื้อละเอียดกว่านี้ พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า พระราชาของพวกท่านนุ่งผ้าอย่างนี้หรือ. ทูลว่า ใช่แล้ว พระเจ้าข้า. ตรัสว่า พระราชาของท่านคงจะไม่มีบุญ. พวกอำมาตย์นำพระเต้าทองมาถวาย. พระกุมารเสด็จลุกขึ้นชำระพระหัตถ์ทั้งสอง ทรงบ้วนพระโอษฐ์แล้ว ทรงอมน้ำพ่นไปทางทิศตะวันออก. ต้นกัลปพฤกษ์ ๘ ต้น ทำลายแผ่นดินอันหนาผุดขึ้น. พระกุมารทรงอมน้ำพ่นไปทางทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนืออีก เพราะเหตุนั้น ต้นกัลปพฤกษ์ผุดขึ้นแล้วทั้ง ๔ ทิศอย่างนี้. ในทุกทิศต้นกัลปพฤกษ์ผุดขึ้น ทิศละ ๘ ต้น จึงรวมเป็น ๓๒ ต้น.

พระกุมารทรงนุ่งผ้าทิพย์ผืนหนึ่ง ทรงห่มผืนหนึ่ง ตรัสว่า พวกท่านจงเที่ยวตีกลองประกาศในแคว้นของพระเจ้านั้นเถว่า พวกหญิงปั่นด้าย อย่าปั่นด้าย แล้วให้ยกฉัตร ทรงช้างตัวประเสริฐ ที่ประดับตกแต่งแล้ว เสด็จเข้าสู่พระนคร ทรงขึ้นสู่ปราสาทเสวยมหาสมบัติ.

เมื่อกาลผ่านไปด้วยประการฉะนี้ วันหนึ่ง พระเทวีทรงเห็นสมบัติของพระราชา ทรงแสดงอาการของความเป็นผู้กรูณาว่า โอ ผู้มีตปะ. ตรัสถามว่า อะไร พระเทวี. ทูลว่า สมบัติใหญ่ยิ่งนักเพคะ ในอดีตพระองค์เชื่อพระพุทธเจ้า ไปกระทำความดี บัดนี้ พระองค์ไม่กระทำกุศลอันเป็นปัจจัยแห่งอนาคต. ตรัสถามว่า เราจักให้แก่ใคร. ผู้มีศีลก็ไม่มี. ทูลว่า พระองค์ ชมพูทวีปไม่ว่างเปล่าจากพระอรหันต์. ขอพระองค์จงทรงเตรียมทานไว้ หม่อมฉันจักได้ (นิมนต์) พระอรหันต์มา. ในวันรุ่งขึ้น พระราชารับสั่งให้เตรียมทานทางทวารด้านปราจีน. พระเทวีทรงอธิษฐานองค์อุโบสถแต่เช้าตรู่ บ่ายหน้าไปทางทิศตะวันออก

ณ เบื้องบนปราสาท หมอบลงกล่าวว่า หากพระอรหันต์มีอยู่ในทิศนี้ ขอพระอรหันต์ทั้งหลายจงมารับภิกษาของพวกข้าพเจ้าในวันพรุ่งนี้เถิด. ในทิศนั้นไม่มีพระอรหันต์ ได้ให้สักการะนั้นแก่คนกำพร้าและยาก. ในวันรุ่งขึ้น พระเทวีได้เตรียมทาน ณ ประตูด้านทักษิณ แล้วกระทำเหมือนอย่างนั้น. ในวันรุ่งขึ้นได้เตรียมทานด้านประตูทิศปัจฉิม แล้วกระทำเหมือนอย่างนั้น.

ก็ในวันที่พระนางเตรียมทาน ณ ประตูด้านทิศอุดร พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อมหาปทุม ผู้เป็นใหญ่กว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ บุตรของนางปทุมวดี ซึ่งอยู่ในหิมวันต์ อันพระเทวีนิมนต์แล้วเหมือนอย่างนั้น ได้เรียกพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นน้องมากกล่าวว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย พระราชานันทะทรงนิมนต์พวกท่าน ขอพวกท่านจงรับนิมนต์พระองค์เถิด. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นรับนิมนต์แล้ว วันรุ่งขึ้นล้างหน้าที่สระอโนดาต เหาะมาลง ณ ประตูด้านทิศอุดร. พวกภิกษุพากันไปกราบทูลพระราชาวา ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ มาแล้ว พระเจ้าข้า. พระราชาร่วมกับพระเทวีเสด็จไปทรงไหว้แล้วรับบาตรนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าให้ขึ้นบนปราสาท แล้วทรงถวายทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายบนปราสาทนั้น ครั้นเสร็จภัตกิจแล้ว พระราชาทรงหมอบ ณ บาทมูลของพระสังฆเถระ พระเทวีทรงหมอบ ณ บาทมูลของพระสังฆนวกะ ทรงให้ทำปฏิญญาว่า พระคุณเจ้าทั้งหลาย จักไม่ลำบากด้วยปัจจัย ข้าพเจ้าทั้งหลายจักไม่เสื่อมจากบุญ ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายจงให้ปฏิญญาเพื่อยุ ฌ ที่นี้ตลอดชีวิตของพวกข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด แล้วทรงสร้างที่อยู่ โดยอาการทั้งปวง คือ บรรณศาลา ๕๐๐ ที่

จกรม ๕๐๐ ที่ ในพระอุทยาน. แล้วอาราธนาให้พระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ ณ ที่นั้น. เมื่อกาลผ่านไปอย่างนี้ชายแดนของพระราชากำเริบ. พระราชา รับสั่งกะพระเทวีว่า ฉันจะไปทำชายแดนให้สงบ เธออย่าประมาทใน พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วเสด็จไป. เมื่อพระราชายังไม่เสด็จมา อายุสังขารของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายสิ้นแล้ว.

พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อมหาปทุม เข้ามานตลอด ๓ ยามในราตรี เมื่อ อรุณขึ้น ยืนฟังกระดานปรินิพพานด้วยปรินิพพานธาตุ อันเป็นอนุปาติเสส. แม้ที่เหลือทั้งหมดก็ปรินิพพานด้วยอุบายนี้. ในวันรุ่งขึ้น พระเทวีรับสั่ง ให้ทำที่นั่งของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ฉาบด้วยของเจียว เกลี่ยดอกไม้ ทำการบูชา นั่งแลดูพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายมา เมื่อไม่เห็นมา จึง ทรงส่งราชบุรุษไปว่า เธอจงไป จงทราบว่ พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ไม่สบายหรืออย่างไร. ราชบุรุษไปเปิดประตูบรรณศาลาของพระปัจเจกพุทธเจ้ามหาปทุม เมื่อไม่เห็น ณ ที่นั้น จึงไปยังที่จกรม เห็นท่านยืน ฟังกระดาน ไหว้แล้วกล่าวว่า ถึงเวลาแล้วพระคุณเจ้า. ร่างกายดับแล้ว จักพูดได้อย่างไร. ราชบุรุษคิดว่า เห็นจะหลับ จึงไปลูกลม้าที่หลังเท้า รู้ว่าท่านปรินิพพานเสียแล้ว เพราะเท้าเย็นและกระด้าง จึงไปหาท่านที่ ๒ ท่านที่ ๓ ก็อย่างนั้น รู้ว่าท่านทั้งหมดปรินิพพานแล้ว จึงไป ราชตระกูล เมื่อรับสั่งถามว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายไปไหน กราบ ทูลว่า ข้าแต่พระเทวี พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายปรินิพพานเสียแล้ว. พระเทวีทรงรำครวญกันแสง เสด็จออกพร้อมกับชาวเมือง ไปถึงที่ นั้นให้เล่นสาธุกีฬา กระทำมาปนกิจพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วถือเอาธาตุก่อเจดีย์บรรจุ.

พระราชารั้้นทำให้ชายแค้นสงบ เสด็จกลับ ตรัสถามพระเทวี ซึ่งเสด็จมาต้อนรับว่า น้องหญิง เธอไม่ประมาทในพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายหรือ. พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลายสบายดีหรือ. ทูลว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายปรินิพพานเสียแล้วพะยะ. พระราชาทรงดำริว่า ความตายยังเกิดแก่บัณฑิตเห็นปานนี้ได้ พวกเราจะพ้นความตายได้แต่ไหน. พระราชาไม่เสด็จกลับพระนคร เสด็จเข้าไปยังพระอุทยานนั้นแล รับสั่งให้เรียกเชษฐโอรสมา ทรงมอบราชสมบัติแก่โอรสนั้น พระองค์เองเสด็จผนวชเป็นสมณเพศ. แม้พระเทวีเมื่อพระสวามีผนวชทรงดำริว่า เราจักทำอะไรได้ จึงทรงผนวชในพระอุทยานนั่นเอง.

แม้ทั้งสองพระองค์ ยังฉานให้เกิด จุติจากที่นั่น แล้วก็บังเกิดในพรหมโลก. เมื่อทั้งสองอยู่ในพรหมโลกนั่นเอง พระศาสดาของเราทั้งหลายทรงอุบัติขึ้นในโลก ทรงธรรมจักรอันบวรให้เป็นไปแล้ว เสด็จถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ.

ปีปผลิมาณพนี้เกิดในท้องของอัครมเหสีของกบิลพราหมณ์ในบ้านพราหมณ์มหาคิตต์ แคว้นมคธ. นางภัททกาปิตานี้เกิดในท้องของอัครมเหสีของพราหมณ์โกสิยโคตร ในสาคลนคร แคว้นมคธ. เมื่อเขาเจริญวัยโดยลำดับ ปีปผลิมาณอายุ ๒๐ นางภัททาอายุ ๑๖ มารดาบิดาแลบุตร คัดคั้นเหลือเกินว่า ลูกเอ๋ย ลูกเติบโตแล้ว ควรดำรงวงศ์ตระกูล. มาณพกล่าววว่า คุณพ่อ คุณแม่ อย่าพูดถ้อยคำเช่นนี้ให้เข้าหูลูกเลย. ลูกจะปรนนิบัติตราบเท่าที่คุณพ่อคุณแม่ดำรงอยู่. ลูกจักออกบวชภายหลังคุณพ่อคุณแม่. ล่วงไปอีกเล็กน้อย มารดาบิดาก็พูดอีก. แม้มานพก็ปฏิเสธเหมือนอย่างเดิม. ตั้งแต่นั้นมามารดาที่ยังอยู่ไม่ขาดเลย.

มาณพคิดว่า เราจักให้มารดายินยอมเรา. จึงให้ทองสีแดงพันลึง ให้ช่างทองหล่อรูปหญิงคนหนึ่ง เมื่อเสร็จทำการจัดสีรูปหญิงนั้น จึงให้นุ่งผ้าแดง ให้ประดับด้วยดอกไม้ สมบูรณ์ด้วยสี และด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ แล้วเรียกมารดาบอกว่า แม่จ๋า ลูกเมื่อได้อารมณ์เห็นปานนี้ จักดำรงอยู่ในเรือน เมื่อไม่ได้จักไม่ดำรงอยู่. พรหมณีเป็นหญิงฉลาด คิดว่าบุตรของเรามีบุญ ให้ท่าน สร้างสมความดี เมื่อทำบุญมิได้ทำเพียงผู้เดียวเท่านั้น. จักมีหญิงที่ทำบุญไว้มาก มีรูปเปรียบรูปทองเช่นรูปหญิงนี้แน่นอน. จึงเรียกพรหมณี ๘ คนมาสั่งว่า พวกท่านจงให้อิมหน้าสำราญด้วยความใคร่ทุกชนิดยกรูปทองขึ้นสู่รถไปเถิด. พวกท่านจงค้นหาทาริกาเห็นปานนี้ ในตระกูลที่เสมอด้วยชาติ โคตร และ โภคะของเรา. พวกท่านจงประทับตราไว้ แล้วให้รูปทองนี้. พรหมณีเหล่านั้นออกไปด้วยคิดว่า นี่เป็นกรรมของพวกเรา แล้วคิดต่อไปว่า เราจักไปที่ไหน รู้ว่าแหล่งของหญิง มีอยู่ในมัททรัฐ เราจักไปมัททรัฐ จึงพากันไปสาคลนครในมัททรัฐ. พวกพรหมณีตั้งรูปทองนั้นไว้ที่ท่าน้ำ แล้วพากันไปนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ครั้งนั้น พี่เลี้ยงของนางภัททา ให้นางภัททาอาบน้ำแต่งตัวแล้วให้นั่งในห้องอันเป็นสิริแล้วมาอาบน้ำ ครั้นเห็นรูปนั้น จึงคุกคามด้วยสำคัญว่า ลูกสาวนายเรามาอยู่ที่นี่ กล่าวว่ คนหัวคือ เจ้ามาที่นี่ทำไมเงื่อหอกคือฝ่ามือตคนางภัททาที่สีข้าง กล่าวว่ จงรีบไปเสีย. เมื่อสั่นเหมือนกระทบที่หิน. พี่เลี้ยงหลีกไป เกิดความรู้สึกว่ ลูกสาวนายของเราแต่งตัว กระจ่างถึงอย่างนี้. พี่เลี้ยงกล่าวว่ จริงอยู่ แม้ผู้ถือเอาฝ้านุ่งนี้ไม่สมควรแก่ลูกสาวนายของเรา.

ลำดับนั้น พวกคนแวดล้อมที่เลี้ยงนั้น พวกนั้นถามว่า ลูกสาวนายของท่านมีรูปร่างนี้หรือ. นางกล่าวว่าอะไรกัน นายของเรามีรูปร่างกว่าหญิงนี้ตั้งร้อยเท่าพันเท่า. เมื่อนางนั่งอยู่ในห้องประมาณ ๑๒ ศอก ไม่ต้องตามประทีป. เพราะแสงสว่างของร่างกายเท่านั้นกำจัดความมืดได้. พวกมนุษย์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงมา พาหญิงค่อมนั้นไป ให้อยากรูปร่างไว้ในรถ ตั้งไว้ที่ประตูเรือนของพราหมณ์โกสิยโคตร ประกาศให้รู้ว่ามา. พราหมณ์ทำปฏิสันถารแล้วถามว่า พวกท่านมาแต่ไหน. พวกมนุษย์กล่าวว่า พวกเรามาแต่เรือนของกบิลพราหมณ์ ณ บ้านมหาจิตต์ ในแคว้นมคธ ด้วยเหตุชื่อนี้. พราหมณ์กล่าวว่า ดีแล้ว พ่อคุณ. พราหมณ์ของพวกเรา มีชาติโคตรและสมบัติเสมอกัน เราจักให้นางทาริกา. แล้วรับบรรณาการไว้. พราหมณ์เหล่านั้น ส่งข่าวให้กบิลพราหมณ์ทราบว่าได้นางทาริกาแล้ว โปรดทำสิ่งที่ควรทำเถิด. มารดาบิดาฟังข่าวนั้นแล้ว จึงบอกแก่ปีปผลิมาณพว่า ข่าวว่า ได้นางทาริกาแล้ว. มาณพคิดว่า เราจักไม่ได้ ก็มารดาบิดากล่าวว่า ได้แล้ว เราไม่ต้องการจักส่งหนังสือไป จึงไปในที่ลับ เขียนหนังสือว่า แม่ภักทา จงครองเรือนตามสมควรแก่ชาติ โคตร และโภคะของตนเถิด เราจักออกบวช. ท่านอย่าได้มีความเร่าร้อนใจในภายหลังเลย. แม่นางภักทาก็สดับว่า นัยว่ามารดาบิดาประสงค์จะยกเราให้แก่ผู้โน้น จึงไปในที่ลับ เขียนหนังสือว่า บุตรผู้เจริญ จงครองเรือนตามสมควรแก่ชาติ โคตร และโภคะของตนเถิด เราจักบวช ท่านอย่าได้เดือดร้อนในภายหลังเลย. หนังสือแม่ทั้งสอง ได้มาถึงพร้อมกันในระหว่างทาง. ถามว่า นี่หนังสือของใคร. ตอบว่า ปีปผลิมาณพส่งให้นางภักทา. ถามว่า นี่ของใคร. ตอบว่า นางภักทาส่งให้

ปีผลิमाणพ. คนทั้งสองก็ได้พูดขึ้นว่า พวกท่านจงดูการกระทำของพวกทารกเกิด จึงนึกถึงในป่า เขียนหนังสือมีความเหมือนกันส่งไปทั้งข้างนี้และข้างโน้น เมื่อคนทั้งสองไม่ปรารถนาเหมือนกันนั้นแหละ ก็ได้มีการอยู่ร่วมกัน.

ก็ในวันนั้นเองมาณพก็ให้ร้อยพวงดอกไม้พวกหนึ่ง. แม่นางภักทาก็ให้ร้อยพวงหนึ่ง. แม่มคนทั้งสองบริโภคอาหารในเวลาเย็นแล้ว จึงวางพวงดอกไม้เหล่านั้นไว้กลางที่นอน คิดว่าเราทั้งสองจักเข้านอน มาณพนอนข้างขวา นางภักทานอนข้างซ้าย. คนทั้งสองนั้น เพราะกลัวการถูกต้องร่างกายกันและกัน จึงนอนไม่หลับจนล่วงไปตลอด ๓ ยาม. ก็เพียงหัวเราะกันในเวลากลางวันก็ไม่มี. คนทั้งสองมิได้ร่วมกันด้วยโลกามิส. เขาทั้งสองมิได้สนใจสมบัติตลอดเวลาที่มารดาบิดายังมีชีวิตอยู่ เมื่อมารดาบิดาถึงแก่กรรมแล้วจึงสนใจ. มาณพมีสมบัติมาก. ในวันหนึ่ง ควรได้ผงทองคำที่ขัดสีร่างกายแล้วทิ้งไว้ประมาณ ๑๒ ทะนาน โดยทะนานของชาวมคธ. มีสระใหญ่ ๖๐ แห่งติดเครื่องยนต์. มีพื้นที่ทำการงาน ๑๒ โยชน์. มีบ้านทาส ๑๔ แห่งเท่าอนูราชบุรี. มีช้างศึก ๑๔ เชือก รถ ๑๔ คัน. วันหนึ่งมาณพขี่ม้าตกแต่งแล้ว มีมหาชนแวดล้อมไปยังพื้นที่การงาน ยืนในที่สุคเขต เห็นนกมีกาเป็นต้น จิกสัตว์มีไส้เดือนเป็นต้นกิน จากที่ถูกไถทำลาย จึงถามว่า นกเหล่านี้กินอะไร. ตอบว่า กินไส้เดือนจันาย. ถามว่า บาบที่นกเหล่านี้ทำจะมีแก่ใคร. ตอบว่า แก่พวกท่านจันาย. มาณพคิดว่า บาบที่นกเหล่านี้ทำจะมีแก่เรา. ทรัพย์ ๘๖ โกฎิจักทำอะไร เราได้. พื้นที่การงานประมาณ ๑๒ โยชน์ จักทำอะไรได้. สระ ๖๐ สระติดเครื่องยนต์ หมู่บ้าน ๑๔ หมู่ จักทำอะไรได้ เราจักมอบสมบัติ

ทั้งหมดนั้นแก่นางภัททา ออกบวช. ในขณะนั้น แม่นางภัททาปีลานี้ ก็ให้เหมืองา ๓ หม้อลงในระหว่างพื้นที่ พวกพี่เลี้ยงนั่งล้อม. เห็นกากิน สัตว์ที่กินงา จึงถามว่า กาเหล่านี้กินอะไรแม่. ตอบว่า กินสัตว์จะ แม่นาย. ถามว่า อกุศลจะมีแก่ใคร. ตอบว่า จะมีแก่ท่านจะแม่นาย. นางคิดว่า เราควรได้ผ้าประมาณ ๔ สอก และข้าวสุกประมาณทะนาน หนึ่ง. ก็คิดว่า อกุศลที่ชนประมาณเท่านี้ทำจะมีแก่เรา ด้วยว่า เราไม่สามารถ จะยกศีรษะขึ้นได้จากวัฏฏะตั้งพันภพ. พอเมื่ออัยยบุตร (มาณพ) มาถึง เราจึงมอบสมบัติทั้งหมดแก่เขาแล้วออกบวช.

มาณพมาอาบน้ำแล้ว ขึ้นสู่ปราสาทหนึ่ง ณ บัลลังก์มีค่ามาก. ลำดับ นั้น ชนทั้งหลายจัดโภชนะอันสมควรแก่จักรพรรดิให้แก่เขา. ทั้งสอง บริโภคแล้ว เมื่อบริวารชนออกไปแล้ว จึงพูดคุยในที่ลับ นั่งในที่สบาย. แต่นั้นมาณพกล่าวกะนางภัททาว่า คุณก่อนแม่ภัททา ท่านมาสู่เรือนนี้ นำ ทรัพย์มาเท่าไร. นางตอบว่า ๕๕,๐๐๐ เกวียนจะนาย. มาณพกล่าวว่า ทรัพย์ ๘๗ โกฏิ และสมบัติมีสระ ๖๐ ดิศเครื่องยนต์ มีอยู่ในเรือนนี้ ทั้งหมดนั้นเรามอบให้แก่ท่านผู้เดียว. นางถามว่า ก็ท่านเล่า นาย. ตอบว่า เราจักบวช. นางกล่าวว่า แม่ฉันนั่งมองดูการมาของท่าน. ฉันก็จักบวช จะนาย.

ทั้งสองคนกล่าวว่า ภพทั้งสามเหมือนบรรณกฐีที่ถูกไฟไหม้. เรา จักบวชละ จึงให้นำผ้าเหลืองข้อมด้วยน้ำฝาด และบาตรดินเหนียวมาจาก ภายในตลาด ยังกันและกันให้ปลงผม บวชด้วยตั้งใจว่า บรรพชาของ พวกเราอุทิศพระอรหันต์ในโลก เอาบาตรใส่ถลกคล้องบ่า ลงจาก ปราสาท. บรรดาทาสและกรรมกรในเรือนไม่มีใครรู้เลย. ครั้งนั้นชาว

บ้านทาสจำเขาซึ่งออกบ้านพราหมณ์ไปทางประตูบ้านทาสได้ ด้วยสามารถ
อากัปกิริยา. ชาวบ้านทาสต่างร้องไห้ หมอบลงแทบเท้ากล่าวว่า นายจำ
นายจะทำให้พวกข้าพเจ้าไว้ที่ฝั่งหรือ. ทั้งสองกล่าวว่า เราทั้งสองบวช
ด้วยคิดว่า ภพทั้งสามเป็นเหมือนบรรณศาลาที่ถูกไฟไหม้เผาผลาญ. หาก
เราทั้งสองจะทำในพวกท่านคนหนึ่ง ๆ ให้เป็นไท. แม้อายุปีก็ยังไม่หมด.
พวกท่านจงชำระศีรษะของพวกท่านแล้วจงเป็นไทเถิด. เมื่อชนเหล่านั้น
ร้องไห้ เขาพากันหลีกไป.

พระเถระเดินไปข้างหน้าเหลียวมองดูคิดว่า หญิงผู้มีค่าในสกุลชมพู-
ทวีปชื่อ กัททกาปิลานีนี. เดินมาข้างหลังเรา. ชื่อที่ใคร ๆ ฟังคิดอย่าง
นี้ว่า ท่านทั้งสองนี้แม้บวชแล้วก็ไม้อาจจะพราดจากกันได้ ชื่อว่ากระทำ
กรรมอันไม่สมควร นี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้. อีกอย่างหนึ่งใคร ๆ ฟังมี
ใจประทุษร้ายแล้วจะไปตกคถกในอบาย. พระเถระจึงเกิดคิดขึ้นว่า เรา
ควรละหญิงนี้ไป. พระเถระไปข้างหน้าเห็นทางสองแพร่งจึงได้ยืนในที่สุด
ทางสองแพร่งนั้น. แม้นางกัททาก็ได้มายืนไว้. พระเถระกล่าวกะนางว่า
แม่มหาจำเริญ มหาชนเห็นหญิงเช่นท่านเดินมาข้างหลังเรา แล้วคิดว่า
ท่านทั้งสองนี้ แม้บวชแล้วก็ไม้อาจจะพราดจากกันได้ จะฟังมีจิตร้ายใน
เรา จะไปตกคถกอยู่ในอบาย. เธอจงถือเอาทางหนึ่งในทางสองแพร่งนี้.
ฉันจักไปผู้เดียว. นางกัททากกล่าวว่า ถูกแล้วจะ พระผู้เป็นเจ้า ชื่อว่า
มาตุคามเป็นมลทินของพวกบรรพชิต. ชนทั้งหลายจะชี้โทษของเราว่า
ท่านทั้งสองแม้บวชแล้ว ก็ยังไม่พราดกัน. ขอเชิญท่านถือเอาทางหนึ่ง.
เราทั้งสองจักแยกกัน. นางกระทำประทักษิ ๓ ครั้ง ไหว้ด้วยเบญจางค-
ประดิษฐ์ในฐานะ ๔ ประคองอัญชลีรุ่งเรื่องด้วยทสนขสโมธาน มิตร

สันถวะที่ทำมานานประมาณแสนกัป ทำลายลงในวันนี้. พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า
ชื่อว่าเป็นทักษิณา ทางเบื้องขวาย่อมควรแก่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า. ดิฉันชื่อว่าเป็น
มาตุคามเป็นฝ่ายซ้าย ทางเบื้องซ้ายย่อมควรแก่ดิฉัน ดังนี้ ไหว้แล้ว
เดินไปสู่ทาง. ในเวลาที่คนทั้งสองแยกจากกัน มหาปฐพีนี้ครืนครันสั่น
สะเทือนดุจกล่าวว่ เราแม้สามารถจะทรงเขาในจักรวาลและเขาสิเนรุไว้ได้
ก็ไม่สามารถจะทรงคุณของท่านทั้งสองไว้ได้. ย่อมเป็นไปดุจเสียงสายฟ้า
บนอากาศ. ภูเขาจักรวาลบันลือสั่น.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่ง ณ พระคันธกุฎีใกล้มหาวิหาร
เวฬุวัน ทรงสดับเสียงแผ่นดินไหว ทรงพระรำพึงว่า แผ่นดินไหวเพื่อ
ใครหนอ ทรงทราบว่า ปีผลิमाणพและนางภัททกาปีลาณี สละสมบัติ
มากมายอุทิศเรา. การไหวของแผ่นดินนี้ เกิดด้วยกำลังคุณของคนทั้งสอง
ในที่ที่เขาจากกัน แม้เราก็ควรทำการสงเคราะห์แก่เขาทั้งสอง จึงเสด็จ
ออกจากพระคันธกุฎี ทรงถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง ไม่ทรง
ปรึกษาใคร ๆ ในบรรดาหาเถระ ๘๐ ทรงกระทำการต้อนรับประมาณ
๓ คาจุด ประทับนั่งขัดสมาธิ ณ โคนต้นพหูปัตตนิโครธ ในระหว่าง
กรุงราชคฤห์และกรุงนาลันทา. ก็เมื่อประทับนั่ง มิได้ประทับนั่งเหมือน
ภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรรูปใดรูปหนึ่ง ทรงถือเพศแห่งพระพุทธเจ้า
ประทับนั่งเปล่งพระพุทธรัศมีเป็นลำสู่ที่ประมาณ ๘๐ ศอก. . ในขณะนั้น
พระพุทธรัศมีประมาณเท่าใบไม้ ร่ม ล้อเกวียน และเรือนยอดเป็นต้น
แผ่ซ่านสายไปข้างโน้นข้างนี้ ปราภฏการณ์จุเวลาพระจันทร์และพระ-
อาทิตย์ขึ้นพันดวง ได้กระทำบริเวณป่าใหญ่ให้แสงสว่างเป็นอันเดียวกัน
ด้วยประการฉะนี้.

บริเวณป่ารุ่งเรื่องด้วยสิริแห่งมหาปฐิสลักษณ์ ๓๒ คุงท้องฟ้า
รุ่งโรจน์ด้วยหมู่ดาว คุงน้ำมีกลุ่มดอกบัวบานสะพรั่ง. ลำต้นนิโครธมี
สีขาว. ใบสีเขียว ใบแก่สีแดง. แต่ในวันนั้นต้นนิโครธพร้อมลำต้นและกิ่ง
มีสีเหมือนทอง. พิงทราบอนุப்புพิกถาท่านกล่าวความแห่งบทว่า
อทุธานมคฺคิ ปฐิปนฺโน แล้วกล่าวว่า บัดนี้ ผู้นี้บวชแล้วด้วยประการใด
และเดินทางไกลด้วยประการใด เพื่อให้เนื้อความนี้แจ่มแจ้งพิงกล่าว
อนุப்புพิกถานี้ตั้งแต่อภินิหารอย่างนี้.

บทว่า **อนฺตรจ ราชคหิ อนฺตรจ จ นาพนฺทํ** ความว่า ใน
ระหว่างกรุงราชคฤห์และกรุงนาลันทา. บทว่า **สตฺถารญจ วตาทิ**
ปฺลฺลเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปฺลฺลเสยฺยํ ความว่า หากว่า เราพิงเห็นพระ-
ศาสดาไซริ. เราพิงเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพุทธะนี้แล. เพราะ
ศาสดาอื่นจากนี้ไม่สามารถจะเป็นของเราได้เลย. บทว่า **สฺกตญจ วตาทิ**
ปฺลฺลเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปฺลฺลเสยฺยํ ความว่า หากเราพิงเห็นท่านผู้ชื่อว่า
สฺกต เพราะความที่แห่งสัมมาปฏิบัติอันท่านถึงแล้วด้วยดีไซริ เราพิงเห็น
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพุทธะนี้แล. เพราะพระสฺกตอื่นจากนี้ไม่สามารถ
จะเป็นของเราได้.

บทว่า **สมฺมาสมฺพุทฺธญจ วตาทิ ปฺลฺลเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปฺลฺลเสยฺย**
ความว่า หากเราพิงเห็นท่านผู้ชื่อว่าสัมมาสัมพุทธะ เพราะเป็นผู้ตรัสรู้เอง
โดยชอบไซริ. เราพิงเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าองค์นี้แล. เพราะพระสัมมา-
สัมพุทธะอื่นจากนี้ไม่สามารถจะมีแก่เราได้ นี้เป็นความประสงคฺในข้อนี้
ด้วยประการฉะนี้. เกจิอาจารย์แสดงว่า คุงก่อนผู้มีอายุ เรามีได้มีความ
สงสยในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า นี้พระศาสดา นี้พระสฺกต นี้พระสัมมา-

สัมพุทธเจ้า ด้วยการเห็นเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สตุธา เม ภาณูเต นี้ มาแล้ว ๒ ครั้งก็จริง แต่พึงทราบวาท่านกล่าวแล้ว ๓ ครั้ง. เกจิอาจารย์แสดงว่าด้วยบทนี้ ผู้ก่อนผู้มีอายุ เราประกาศความเป็นสาวก ๓ ครั้งอย่างนี้. บทว่า อชานญเณว แปลว่า ไม่รู้ที่อยู่. แม้ในบทที่ ๒ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า มุทุธาปีตสฺส วิปเตยฺย ความว่า สาวกผู้มีจิตเสื่อมใสทุ่มเทจิตใจทั้งหมดอย่างนี้ พึงทำความเคารพอย่างยิ่งเห็นปานนี้ ต่อศาสดาภายนอกอื่นผู้ไม่รู้ปฎิญาณว่าเรา รู้ ศิระษะของศาสดานั้นพึงหลุดจากคอ คุณตาลสุกหล่นฉะนั้น. อธิบายว่า ก็ศิระษะพึงแยกออก ๗ เสี่ยง. หรือด้วยเรื่องมิเปรียบเทียบไว้อย่างไร.

หากพระมหากัสสปเถระพึงทำความเคารพอย่างยั้งนี้ ด้วยจิตเสื่อมใสต่อมหาสมุทฺธ. มหาสมุทฺธจะต้องถึงความเหือดแห้ง คุณหยาดน้ำที่ใสในกระเบื้องร้อน. หากพึงทำความเคารพต่อจักรวาล. จักรวาลต้องกระจัดกระจายคุณกำเกลบ. หากพึงทำความเคารพต่อเขาสิเนรุ. เขาสิเนรุต้องย่อยยับคุณก้อนแป้งที่ถูกกาจิก หากพึงทำความเคารพต่อแผ่นดิน. แผ่นดินต้องกระจัดกระจายคุณผุยผงที่ถูกลมหอบมา. ก็การทำความเคารพของพระเถระเห็นปานนี้ ไม่สามารถแม้เพียงทำขุมขน ณ เบื้องหลังพระบาทสี่คุณทองของพระศาสดาให้กำเริบได้ อนึ่ง พระมหากัสสปยกไว้เถิด ภิกษุเช่นพระมหากัสสปตั้งพันตั้งแสน ก็ไม่สามารถแม้เพียงทำขุมขนเบื้องหลังพระบาทของพระทศพลให้กำเริบได้ หรือแม้เพียงผ้าบังสุกุลจิวรให้ไหวได้. ด้วยการแสดงความเคารพ จริงอยู่ พระศาสดามีอานุภาพมากด้วยประการฉะนี้.

ตสมฺมาติห เต กสฺสฺส ความว่า เพราะเราเมื่อรู้ เราก็กล่าวว่า

เรา รู้ และเมื่อเห็น เราก็กล่าวว่า เราเห็น ฉะนั้น คุณก่อนก็สสพ เธอพึงศึกษา
อย่างนี้. บทว่า ติพฺพํ แปลว่า หนา คือใหญ่. บทว่า หิริโรตฺตปฺป
ได้แก่ หิริและโอตตปฺปะ. บทว่า ปจฺจุปฺภุจฺจํ ภาวิสฺสติ ได้แก่ จักเข้า
ไปตั้งไว้ก่อน. อธิบายว่า จริงอยู่ ผู้ใดยังหิริและโอตตปฺปะให้เข้าไปตั้ง
ไว้ในพระเถระเป็นต้นแล้วเข้าไปหา. แม้พระเถระเป็นต้นก็เป็นผู้มีหิริและ
โอตตปฺปะเข้าไปหาผู้นั้น นี่เป็นอนิสงส์ในข้อนี้ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า
กฺกุสฺส
คืออาศัยธรรมเป็นกุศล. บทว่า อญฺญจิกฺตฺวา ความว่า
ทำตนให้เป็นประโยชน์ด้วยธรรมนั้น หรือทำธรรมนั้นให้เป็นประโยชน์
ว่า นี้ประโยชน์ของเรา ดังนี้. บทว่า มนสิกฺตฺวา คือตั้งไว้ในใจ. บทว่า
สพฺพเจตฺโต สมฺนุนาหริตฺวา ความว่า ไม่ให้จิตไปภายนอกได้แม้แต่น้อย
รวบรวมไว้ด้วยประมวลมาทั้งหมด. บทว่า โหหิตฺโสโต แปลว่า เงี้ยว.
อธิบายว่า เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักตั้งญาณโสตและปสาทโสตแล้ว
ฟังธรรมที่เราแสดงแล้วโดยเคารพ. บทว่า สาทสฺส
กตาสฺส
ความว่า กายกตสฺส
ในอสุภกรรมฐานและในอานาปานกรรมฐาน.

ก็โอวาทนี้มี ๓ อย่าง. บรรพชาและอุปสมบทนี้แลได้มีแก่พระ-
เถระ. บทว่า สานํ ได้แก่ เป็นผู้มีกิเลสคือเป็นหนี. บทว่า รญฺญปฺปิณฺฑํ
ภฺยฺชิ ได้แก่ บริโภคอาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธา.

จริงอยู่ การบริโภคมี ๔ อย่าง คือ ไถยบริโภค ๑ อธิยบริโภค ๑
ทายัชชบริโภค ๑ สามิบริโภค ๑. ในบริโภคเหล่านั้น ภิกษุเป็นผู้รู้สึก
แม้หนึ่งบริโภคในท่ามกลางสงฆ์ ก็ชื่อว่า ไถยบริโภค. เพราะเหตุไร
เพราะไม่เป็นอิสระในปัจจุบัน ๔. ผู้มีศีล ไม่พิจารณาบริโภค ชื่อว่า

ของ ไม่เป็นหนี้บริโภค ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนั้น พระเถระเมื่อทำการบริโภคซึ่งตนเป็นปูลุชนบริโภค ให้เป็นอณบริโภค จึงกล่าวอย่างนี้.

บทว่า อฏฐมिया อณณา อุทปาติ ได้แก่ พระอรหัตผลเกิดขึ้นแล้วในวันที่ ๘. บทว่า อธโข ภควา มคฺคา โอกุมฺม ความว่าการหลีกจากหนทางไปก่อน ได้มีแล้วในวันนั้น ภายหลังจึงได้บรรลุพระอรหัต. ก็ท่านแสดงการบรรลุพระอรหัตก่อน เพราะเทศनावาระมาแล้วอย่างนี้. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงหลีกจากหนทาง. ตอบว่า ได้ยินว่า พระองค์ได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เราจักทำภิกษุณีให้เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร มีอาสวะเดียวเป็นวัตร เพราะฉะนั้น พระองค์จึงหลีกไป.

บทว่า มุฑฺดา โข ตยายิ ได้แก่ ผ้าสังฆาฎินี้แลของท่านอ่อนนุ่ม. ก็แล พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อลูบคลำจีวรนั้นด้วยปลายพระหัตถ์ มีสีดั่งดอกปทุม จึงตรัสพระวาจานี้. ถามว่า พระองค์ตรัสอย่างนี้ เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะทรงประสงค์จะเปลี่ยนจีวรกับพระเถระ. ถามว่า พระองค์ทรงประสงค์จะเปลี่ยนเพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะทรงประสงค์จะตั้งพระเถระไว้ในตำแหน่งของพระองค์. ก็เพราะเมื่อท่านกล่าวคุณของจีวรหรือบาตร พระเถระจึงกราบทูลว่า ขอพระองค์จงทรงรับจีวรนี้เพื่อพระองค์เกิด นี้เป็นจารีต ฉะนั้น จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงรับของข้าพระองค์เกิด. พระองค์จึงตรัสว่า ก็กัสสป เธอจักครอบผ้าบังสุกุลทำด้วยผ้าปานของเราได้ไหม เธอจักอาจเพื่อห่มได้ไหม ดังนี้. ก็แล พระองค์ทรงหมายถึง

กำลังกาย จึงตรัสแล้วอย่างนี้ ก็ห้ามมิได้ แต่ทรงหมายถึงการปฏิบัติให้
บริบูรณ์ จึงตรัสอย่างนี้.

ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ :- จีวรนี้ที่เขาห้าม ทาสีชื่อปุณณะทิ้งไว้ใน
ป่าช้าผิฉิบ เราเข้าไปสู่ป่าช้านั้นอันมีตัวสัตว์กระจายอยู่ ประมาณทะนาน
หนึ่ง กำจัดตัวสัตว์เหล่านั้นแล้ว ตั้งอยู่ในมหาอริยวงส์ ถือเอา. ในวันที่
เราถือนาจีวรนี้ มหาปฐพีในหมื่นจักรวาลส่งเสียงสั่นสะเทือน อากาศนั้น
ส่งเสียง ตูฐะ ตูฐะ เทวดาในจักรวาลได้ให้สาธุการว่า ภิกษุผู้ถือนาจีวร
จีวรนี้ ควรเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรตามธรรมชาติ นั่งอาสนะเดียวเป็น
วัตรตามธรรมชาติ เทียวไปตามลำดับตรอกเป็นวัตรตามธรรมชาติ ท่าน
จักอาจทำให้ควรแก่จีวรนี้ได้ ดังนี้. แม้พระเถระตนเองทรงไว้ซึ่งกำลัง
ข้าง ๕ เชือก. ท่านจึงไม่ตรึกถึงข้อนั้น ใครจะทำให้สมควรแก่สุคติจีวร
ด้วยความอุตสาหะว่า เราจักยังการปฏิบัตินั้นให้บริบูรณ์ ดังนี้ จึงกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักครอง ดังนี้. บทว่า **ปฏิบัติชฺช**
ได้แก่ เราได้ปฏิบัติแล้ว ก็**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทำการเปลี่ยนจีวรกัน
อย่างนี้แล้ว ทรงครองจีวรที่พระเถระครอง พระเถระครองจีวรของ
พระศาสดา. สมัยนั้น มหาปฐพีสั่นสะเทือนจนถึงนํ้ารองแผ่นดิน.

ในบทว่า **ภควโต ปุตุโต** เป็นต้น ความว่า พระเถระอาศัย
พระผู้มีพระภาคเจ้าเกิดแล้วโดยอริยชาติ ดังนั้นบุตรของ**พระผู้มี-**
พระภาคเจ้า ชื่อว่าผู้เกิดแต่อก เกิดแต่พระโอรุญ์ เพราะอยู่ในอก ตั้งอยู่
ในบรรพชาและอุปสมบทด้วยอำนาจพระโอวาทออกจากพระโอรุญ์ ชื่อว่า
ผู้เกิดแต่พระธรรมอันธรรมนิรมิตแล้ว เพราะเกิดแต่พระโอวาทธรรม
และเพราะทรงนิमितด้วยพระโอวาทธรรม ชื่อว่าธรรมทายาท เพราะ

ควรซึ่งทายาทคือพระธรรมโอวาท หรือทายาทคือโลกุตระธรรม ๕. บทว่า
ปฏิคฺคหิตานิ ตาณานิ ปสฺสุถานิ ความว่า รับผ้าบังสุกุลจีวร
อันพระศาสดาทรงครองแล้ว เพื่อประโยชน์แก่การครอง.

บทว่า สมฺมา วทมาโน วทเยย ความว่า เมื่อบุคคลจะพูดให้ถูก
ฟังพูดถึงบุคคลใดด้วยคุณเป็นต้นว่า บุตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อ
พูดถึงบุคคลนั้นให้ถูกฟังพูดถึงเราว่า เรามีรูปเห็นปานนี้ ดังนี้. บรรพชา
อันพระเถระให้บริสุทธิแล้วด้วยคำมีประมาณเท่านี้. ในข้อนี้มีอธิบายว่าท่าน
ผู้มีอายุ อุปัชฌาย์อาจารย์ของผู้ใดไม่ปรากฏ ผู้นั้นอุปัชฌาย์ไม่ อาจารย์
ไม่มี โคนหัวโล้นถือเอาผ้ากาสาชะเอง ถึงการนับว่าเขาริตเคียรถีย์หรือ ได้
การต้อนรับตลอดหนทาง ๓ คาบุดอย่างนี้ ได้บรรพชาหรืออุปสมบทด้วย
โอวาท ๓ ได้เปลี่ยนจีวรด้วยกาย ท่านเห็นคำแม่ทัพภายิตเพียงไรของ
กุลลันนทาภิกษุณีใหม่. พระเถระให้บรรพชาบริสุทธิต่างนี้แล้ว บัดนี้
เพื่อบันลือสีหนาทด้วยอภิญา ๖ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า อหิ โข อาวุโส.
คำที่เหลือฟังทราบโดยนัยก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาจีวรสูตรที่ ๑๑

๑๒. ปรีมมรณสูตร

ว่าด้วยสัตว์ตายไปแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิด

[๕๒๘] สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปและท่านพระสารีบุตร
อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตพระนครพาราณสี. ครั้งนั้น ท่านพระ
สารีบุตรออกจากที่เร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่

ครั้นเข้าไปหาแล้วได้ปราศรัยกะท่านพระมหากัสสป ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๒๘] ครั้นท่านพระสารีบุตรนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ถามท่านพระมหากัสสปว่า คุณก่อนท่านกัสสป สัตว์เมื่อตายไปแล้วเกิดอีกหรือ.

ท่านพระมหากัสสปตอบว่า ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงพยากรณ์ไว้.

สา. สัตว์เมื่อตายไปแล้วไม่เกิดอีกหรือ.

ก. แม้ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์ไว้.

สา. สัตว์เมื่อตายไปแล้ว เกิดก็มี ไม่เกิดก็มีหรือ.

ก. ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มีได้ทรงพยากรณ์ไว้

สา. สัตว์เมื่อตายไปแล้ว เกิดอีกก็หามิได้ ไม่เกิดอีกก็หามิได้หรือ.

ก. แม้ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มีได้ทรงพยากรณ์ไว้.

สา. เพราะเหตุไรหรือ ข้อที่กล่าวถึงนั้น ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมิได้ทรงพยากรณ์ไว้.

ก. เพราะข้อนั้นไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหมายน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับกิเลส เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อรู้อย่าง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมิได้ทรงพยากรณ์ไว้.

[๕๓๐] สา. ถ้าเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ไว้อย่างไรเล่า.

ก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ไว้ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดแห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางให้ถึงความดับทุกข์.

สา. ก็เพราะเหตุไร ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพยากรณ์ไว้.

ก. เพราะข้อนั้นมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับกิเลส เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพยากรณ์ไว้.

จบปรัมมรณสูตรที่ ๑๒

อรรถกถापรัมมรณสูตรที่ ๑๒

พึงทราบวินิจฉัยในปรัมมรณสูตรที่ ๑๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ตถาคโต คือ สัตว์. บทว่า น เหน้ อาวุโส อตฺถสญฺหิตํ ความว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ข้อนี้คือทิวฐิไม่อิงประโยชน์. บทว่า นาทิพฺรหฺมจฺริยํ ความว่า ไม่เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์. บทว่า เอตฺถฺหิ อาวุโส อตฺถสญฺหิตํ ความว่า ข้อนี้ คือสัจจกัมมัญฐาน ๔ อิงประโยชน์. บทว่า อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ข้อนี้ คือเบื้องต้น ได้แก่ข้อปฏิบัติเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์.

จบอรรถกถापรัมมรณสูตรที่ ๑๒

๑๓. สัทธรรมปฏิรูปกสูตร

ว่าด้วยพระสัทธรรมกำลังเลื่อนหายไป

[๕๓๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ครั้งนั้น ท่านพระ-

มหากัสสปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่านพระมหากัสสปนั่ง เรียบร้อยแล้วได้กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้เมื่อก่อนสิกขาบหมิน้อยและภิกษุตั้งอยู่ในพระ อรหัตผลมีมาก และอะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้บัดนี้สิกขาบหมินมาก และภิกษุตั้งอยู่ในพระอรหัตผลมีน้อย.

[๕๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนกัสสป ข้อนั้นเป็น อย่างนี้คือ เมื่อหมู่สัตว์เลวลง พระสัทธรรมกำลังเลือนหายไป สิกขาบท จึงมีมากขึ้น ภิกษุที่ตั้งอยู่ในพระอรหัตผลจึงน้อยเข้า สัทธรรมปฏิรูปยังไม่ เกิดขึ้นในโลกตราบใด ตราบนั้นพระสัทธรรมก็ยังไม่เลือนหายไป และ สัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้นในโลกเมื่อใด เมื่อนั้นพระสัทธรรมจึงเลือนหายไป ทองเทียมยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบใด ตราบนั้นทองคำธรรมชาติก็ยังไม่ หายไป และเมื่อทองเทียมเกิดขึ้น ทองคำธรรมชาติจึงหายไปฉันใด พระสัทธรรมก็ฉันนั้น สัทธรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบใด ตราบ นั้นพระสัทธรรมก็ยังไม่เลือนหายไป เมื่อสัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นพระสัทธรรมจึงเลือนหายไป.

[๕๑๓] คู่ก่อนกัสสป ธาตุคินยังพระสัทธรรมให้เลือนหายไปไม่ ได้ ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ก็ยังพระสัทธรรมให้เลือนหายไปไม่ได้ ที่แท้โมฆบุรุษในโลกนี้ต่างหากเกิด ขึ้นมาก็ทำให้พระสัทธรรมเลือนหายไป เปรียบเหมือนเรือจะอัปปาง ก็เพราะต้นหนเท่านั้น พระสัทธรรมยังไม่ เลือนหายไป ด้วยประการฉะนี้.

[๕๑๔] คู่ก่อนกัสสป เหตุฝ่ายคำ ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็น

ไปพร้อมเพื่อความพินเพื่อน เพื่อความเลือนหายแห่งพระสังฆธรรม เหตุ
ฝ่ายดำ ๕ ประการเป็นไฉน คือ ภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา
ในธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพยำเกรงในพระศาสดา ๑ ในพระธรรม ๑ ใน
พระสงฆ์ ในสิกขา ๑ ในสมาธิ ๑ เหตุฝ่ายดำ ๕ ประการเหล่านี้แล
ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความพินเพื่อนเพื่อความเลือนหายแห่งพระสังฆธรรม.

[๕๓๕] คู่ก่อนกัสดป เหตุ ๕ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นไป
พร้อมเพื่อความตั้งมั่น ไม่พินเพื่อน ไม่เลือนหายแห่งพระสังฆธรรม เหตุ
๕ ประการเป็นไฉน คือ ภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัย
นี้ มีความเคารพยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ๑ ในพระสงฆ์ ๑
ในสิกขา ๑ ในสมาธิ ๑ เหตุ ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปพร้อม
เพื่อความตั้งมั่น ไม่พินเพื่อน ไม่เลือนหายแห่งพระสังฆธรรม.

จบสังฆธรรมปฏิรูปกสูตรที่ ๑๓

จบกัสดปสังยุตที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สันตฤทธสูตร	๒. อโนตตปิสุต	๓. จันทูปมสูตร
๔. กุฎุปกสูตร	๕. ชินณสูตร	๖. ปฐมโฆวาทสูตร
๗. ทุตติยโฆวาทสูตร	๘. ตติยโฆวาทสูตร	๙. ฌานาภิญญาสูตร
๑๐. ภิกขุญปัตสยสูตร	๑๑. จีวรสูตร	๑๒. ปรีมมรณสูตร
๑๓. สังฆธรรมปฏิรูปกสูตร.		

อรรถกถาสัทธรรมปฏิรูปสูตรที่ ๑๓

พึงทราบวินิจฉัยในสัทธรรมปฏิรูปสูตรที่ ๑๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อญฺญาย สณฺหีสุ ภิกษุตั้งอยู่ในพระอรหัตผล. บทว่า สพฺพมฺปฏิรูปกั ได้แก่ สัทธรรมปฏิรูป ๒ คือ สัทธรรมปฏิรูปคือ อริคม ๑ สัทธรรมปฏิรูปคือปริยัติ ๑. ในสัทธรรมปฏิรูปะนั้น ฐานะ ๑๐ เหล่านี้คือ จัดย่อมห้วนไหว ด้วยฐานะ. เหล่าใด คือห้วนไหวในโอภาส ญาณ ปีติ ปัสสัทธิ สุข และห้วนไหวในอธิโมกข์ ปัสสัทธิ อุกฺกุณฺโณ อุกฺกขาอวชฺชณะ อุกฺกขานิกันติ ปญฺญาอันผู้ใด อบรมแล้ว ผู้นั้นเป็นผู้ฉลาดในความพึงชานใน ธรรม จะไม่ถึงความลุ่มหลง ดังนี้.

นี้ชื่อว่าอริคม คือสัทธรรมปฏิรูปะ อันเป็นอุปกิเลสแห่งวิปัสสนาญาณ.

ส่วนคำมิใช่พระพุทธพจน์มีคัพพวินัย คัพพเวสสันดร คัพพหมโกลล วันณปิฎก อังคูลิมลปิฎก พระรัฐบาลคัชชิตะ ความกระหิมของ อาพวกคัชชิตะ เวทลปิฎก เป็นต้น นอกจากกถาวัตถุ ๔ เหล่านี้ คือ ธาตุกถา อารัมมณกถา อสุกถา ญาณวัตถุกถา วิชชากรัณทกะ ซึ่งยังไม่ยกขึ้นสู่สังคายนาทัง ๓ ครั้ง ชื่อว่า สัทธรรมปฏิรูปคือปริยัติ. บทว่า **ชาตรูปปฏิรูปกั** ความว่า ทองคำทำด้วยทองเหลืองอันนายช่างทอง เจียรระไนออกเป็นเครื่องประดับ. ก็ในเวลาที่มีมหรสพ คนทั้งหลายไปร้านค้า ด้วยคิดว่า เราจักรับเครื่องอาภรณ์ ดังนี้. ครั้งนั้น พ่อค้าพูดกับพวกเขาอย่างนี้ว่า ถ้าท่านต้องการอาภรณ์เจียรรับอาภรณ์เหล่านี้. เพราะ

อาภรณ์เหล่านี้หนา สิ่งาม ราคาถูกลงด้วย. คนเหล่านั้น ฟังพ่อค้า
เหล่านั้น รับเอาอาภรณ์เหล่านั้นไปด้วยคิดว่า พ่อค้าเหล่านี้บอกเหตุว่า
ท่านใช้อาภรณ์เหล่านี้เล่นนักกษัตริย์ได้ งามถึงงาม ทั้งราคาถูกลง ดังนี้.
ทองคำธรรมชาติ เขาไม่ขาย ฝังเก็บเอาไว้. เมื่อทองเทียมเกิดขึ้น
ทองคำธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่าหายไปอย่างนี้.

บทว่า อถ สหะมมุตส อบุตรธาน โหติ ได้แก่ สัทธรรม

แม่ ๓ อย่างคือ อริยมรรค สัทธรรม ปฏิบัติสัทธรรม ปริยัติสัทธรรม
ย่อมอันตรธาน. ก็ครั้งปฐมโพธิกาล พวกภิกษุได้เป็นผู้ถึงปฏิสัมภิทา.
ครั้งเมื่อกาลล่วงไป ถึงปฏิสัมภิทาไม่ได้ แต่ก็ได้อภิญญา ๖ ต่อมาเมื่อ
ถึงอภิญญา ๖ ไม่ได้ ก็ถึงวิชา ๓. เมื่อล่วงมาบัดนี้ เมื่อถึงวิชา ๓
ไม่ได้ จักถึงซึ่งเพียงความสิ้นไปแห่งอาสวะ เมื่อถึงแม้ความสิ้นอาสวะ
ไม่ได้ ก็จักบรรลุนาคามิผล เมื่อบรรลุมื่อนาคามิผลนั้นไม่ได้ ก็จัก
บรรลุดสกทาคามิผล เมื่อแม้บรรลุดสกทาคามิผลนั้นไม่ได้ ก็จักบรรลุมแม่
โสคาปัตติผล. เมื่อเวลาผ่านไป จักบรรลุมแม่โสคาปัตติผลก็ไม่ได้. ครั้งนั้น
ในกาลใด วิปัสสนาจักเริ่มเศร้าหมองด้วยอุปกิเลสเหล่านี้ ในกาลนั้น
อริยมรรคธรรมของพวกภิกษุเหล่านั้น จักชื่อว่าเสื่อมหายไป.

ครั้งปฐมโพธิกาล พวกภิกษุยังการปฏิบัติอันสมควรแก่ปฏิสัมภิทา ๔
ให้บริบูรณ์ เมื่อกาลล่วงไป เมื่อปฏิบัติเช่นนั้นไม่ได้ ก็ปฏิบัติอันสมควร
แก่อภิญญา ๖ ได้บริบูรณ์ เมื่อปฏิบัติเช่นนั้นแม่ไม่ได้ก็ปฏิบัติอันสมควร
แก่วิชา ๓ ได้บริบูรณ์ เมื่อปฏิบัติเช่นนั้นไม่ได้ก็ปฏิบัติอันสมควรแก่พระ
อรหัตผลได้บริบูรณ์ เมื่อกาลผ่านไป เมื่อปฏิบัติอันสมควรแก่พระอรหัต

ไม่ได้บริบูรณ์ ก็จักปฏิบัติอันสมควรแก่พระอนาคามีผลได้บริบูรณ์ ปฏิบัติ
แม้ข้อนั้นไม่ได้ ก็จักปฏิบัติอันสมควรแก่พระสกทาคามีผลได้บริบูรณ์
เมื่อปฏิบัติแม้ข้อนั้นไม่ได้ ก็จักปฏิบัติอันสมควรแก่โสดาปัตติผลได้
บริบูรณ์. ส่วนในกาลใด เมื่อปฏิบัติอันสมควรแม้แก่พระโสดาปัตติผล
ไม่ได้บริบูรณ์ ก็จักตั้งอยู่เพียงศีลอันบริสุทธิ์. ในกาลนั้น ปฏิบัติสัทธรรม
จักชื่อว่าเสื่อมหายไป.

จะกล่าวว่ ศาสนาไม่อันตรายจนตลอดเวลาที่พระไตรปิฎกพุทธพจน์
ยังเป็นไปอยู่ ดังนี้ก็ควร. อีกอย่างหนึ่ง ๓ ปิฎกยังดำรงอยู่ เมื่อภิกษุธรรม
ปิฎกเสื่อมหายไป ปิฎก ๒ นอกนี้ก็ยังเป็นไปอยู่ ไม่ควรกล่าวว่ ศาสนา
อันตรายแล้วดังนี้. เมื่อปิฎก ๒ เสื่อมหายไป ก็ยังดำรงอยู่เพียงวินัยปิฎก
แม้ในวินัยปิฎกนั้นเมื่อชันชกบรวารเสื่อมหายไป ก็ดำรงอยู่เพียงอุทวิกังค์
เมื่อมหาวินัยเสื่อมหายไป เมื่อปาติโมกข์สองยังเป็นไปอยู่ ศาสนาอันตราย
ก็หาไม่ได้แล. แต่เมื่อใดปาติโมกข์สองจักเสื่อมหายไป เมื่อนั้นปริยัติ-
สัทธรรมจักอันตราย. เมื่อปริยัติสัทธรรมนั้นเสื่อมหายไป ศาสนาชื่อว่า
อันตรายแล้ว. ด้วยว่าเมื่อปริยัติเสื่อมหายไป การปฏิบัติก็เสื่อมหายไป
เมื่อการปฏิบัติเสื่อมหายไป อริคมก็เสื่อมหายไป. ถ้ามว่า เพราะเหตุไร.
ตอบว่า ปริยัตินี้เป็นปัจจัยแก่การปฏิบัติ การปฏิบัติเป็นปัจจัยแก่อริคม.
แต่เมื่อว่าโดยการปฏิบัติกำหนดปริยัติเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

ถ้ามว่า ในสมัยกัสสปสัมมาสัมพุทธะ อนาคตภิกษุชื่อกบิล จับ
พัตนังบนอาสนะด้วยคิดว่า เราจักสวดปาติโมกข์ดังนี้ จึงถ้ามว่า ในที่นี้ผู้
สวดปาติโมกข์ได้มีอยู่หรือ. ครั้งนั้น ภิกษุแม่เหล่าใดสวดปาฏิโมกข์

๑. ม. อนารชกภิกษุ = ภิกษุผู้มีได้รับอาราธนา.

ได้ก็จริง ถึงกระนั้นภิกษุเหล่านั้นก็ไม่พูดว่า พวกเราสวดได้ แต่พูดว่า พวกเราสวดไม่ได้ ดังนี้ เพราะกลัวแก่ภิกษุนั้น เธอวางพัตถุจาก อาสนะไปแล้ว. ถามว่า ในกาลนั้น ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธะ เสื่อมแล้วมิใช่หรือ. ตอบว่า เสื่อมแม้ก็จริง ถึงกระนั้นก็กำหนดปริยัติ โดยส่วนเดียว. เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่ มีขอบมั่นคง ไม่พึงกล่าวว่า น้ำจักไม่ขังอยู่ ดังนี้ เมื่อมีน้ำ ไม่พึงกล่าวว่า ดอกไม้ มีดอกปทุมเป็นต้น จักไม่บาน ดังนี้ฉันใด ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อมีพระไตรปิฎกคือพุทธพจน์ เป็นเช่นขอบอันมั่นคงของสระน้ำใหญ่ ไม่พึงกล่าวว่า ไม่มี กุลบุตรยัง ปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้ เป็นเช่นน้ำในสระน้ำใหญ่ ดังนี้. แต่กำหนดถึง ปริยัติ โดยส่วนเดียวอย่างนี้ว่า เมื่อกุลบุตรเหล่านั้น มีอยู่ ไม่พึงกล่าวว่า พระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น ไม่มี เหมือนดอกไม้มีดอกปทุม เป็นต้น ในสระน้ำใหญ่ ไม่มีจะนั้น.

บทว่า **ปฐวีธาตุ** ได้แก่ มหาปฐพีหนาได้สองแสนสี่หมื่นนหุต. บทว่า **อาโปธาตุ** ได้แก่ น้ำอันยังกัปให้พินาศ เริ่มต้นแต่แผ่นดินท่วมสูง ขึ้นไปจนถึงพรหมโลกชั้นสุภกัณฑา. บทว่า **เตโชธาตุ** ได้แก่ ไฟอัน ยังกัปให้พินาศ เริ่มแต่แผ่นดินไหม้ขึ้นไปจนถึงพรหมโลกชั้นอาภัสสรา. บทว่า **วาโยธาตุ** ได้แก่ ลมอันยังกัปให้พินาศ เริ่มต้นแต่แผ่นดินพัดขึ้นไป จนถึงพรหมโลกชั้นเวหัพปลา ในธรรมมีปฐวีธาตุเป็นต้นนั้นแม้ธรรม อย่างหนึ่ง ไม่สามารถจะยังสัตตศาสนาให้อันตรธานได้ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **อิเชว เต อุปปชฺชนฺติ** โมฆบุรุษ เหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในศาสนาของเราวันนี้แหละ เหมือนสนิมเกิดแต่เหล็ก กัดกร่อนเหล็กจะนั้น. บทว่า **โมฆปริสา** คือ บุรุษเปล่า.

ในบทว่า **อาทิกเนว โอปิลาวติ** ได้แก่ ด้วยต้นหน คือด้วยการถือ ได้แก่จับ. บทว่า **โอปิลาวติ** คืออ้อป่าง. มีอธิบายว่า เรืออยู่ในน้ำ บรรทุกสิ่งของข้อมอ้อป่าง ฉนั้นใด พระสัทธรรม ข้อมไม่อันตรายไป เพราะเต็มด้วยปริยัติเป็นต้น. ฉนั้นนั่น. เพราะเมื่อปริยัติเสื่อม ปฏิบัติก็เสื่อม. เมื่อปฏิบัติเสื่อม อริคมก็เสื่อม เมื่อปฏิบัติยังบริบูรณ์อยู่ บุคคลผู้ทรงปริยัติก็ยังปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้. ผู้ปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้ ก็ยังอริคม (ปฏิเวธ) ให้บริบูรณ์ได้. ท่านแสดงว่า เมื่อปริยัติเป็นต้นเจริญอยู่ ศาสนาของเรายังเจริญ เหมือนดวงจันทร์ส่องแสงอยู่ฉะนั้น.

บัดนี้ เมื่อทรงแสดงธรรมเป็นเหตุอันตราย และความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ปญจ โข** ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **โอกุมนิยา** ความว่า ความก้าวลง คือเหตุฝ่ายต่ำ. บทว่า **อการวา** ในบทว่า **สตฺถริ อการวา** เป็นต้น ได้แก่ เว้นความเคารพ. บทว่า **อปฺปติสฺสา** ได้แก่ ความไม่ยำเกรง คือไม่พระพฤติถ่อมตน. ในความไม่เคารพนั้น ภิกษุใดขึ้นสู่ลานพระเจดีย์ กั้นร่ม สวมรองเท้า แลดูแต่ที่อื่น เดินคุยกันไป. ภิกษุนี้ ชื่อว่าไม่มีความเคารพในพระศาสดา. ภิกษุใด เมื่อเขาประกาศเวลาฟังธรรม อันภิกษุหนุ่มและสามเณรนั่งห้อมล้อม หรือกำลังทำนวัตรเป็นต้นอย่างอื่น นั่งหลับในโรงฟังธรรม หรือเป็นผู้ฟังชาน นั่งคุยเรื่องอื่น ภิกษุนี้ ชื่อว่าไม่มีความเคารพในพระธรรม. ส่วนภิกษุใด ไปสู่ที่บารุงของพระเถระ นั่งไม่ไหว เอมือรัดเข้าทำการบิดผ้า ก็หรือคะนองมือและเท้าอย่างอื่น มิได้รับการกล่าวเชื้อเชิญในสำนักของพระเถระผู้แก่ ภิกษุนี้ ชื่อว่าไม่มีความเคารพในพระสงฆ์. ส่วนผู้ไม่ยังศึกษา ๓ ให้บริบูรณ์ เป็นผู้ชื่อว่าไม่มีความเคารพในสิกขา.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 638

ผู้ไม่ยังสมบัติ ๘ ให้เกิด หรือไม่ทำความเพียร เพื่อความเกิดสมบัติ
เหล่านั้น ชื่อว่าไม่มีความเคารพในสมาธิ. ธรรมฝ่ายขาว ฟังทราบ
โดยตรงกันข้ามกับคำที่กล่าวแล้วแต่ แล้วประการฉะนี้.

จบอรรถกถาสัทธรรมปฎิรูปกสูตรที่ ๑๓

จบอรรถกถากัสสปสังยุตที่ ๔

๕. ลากสักการสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

๑. สุททกสูตร

ว่าด้วยลากสักการะเป็นอันตรายแก่การบรรลुธรรม

[๕๓๖] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า.

[๕๓๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะ และความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จรอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลากสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้วเสีย และลากสักการะและความสรรเสริญที่บังเกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเราทั้งหลายตั้งอยู่ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบสุททกสูตรที่ ๑

อรรถกถาลากสักการสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

อรรถกถาสุททกสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในสุททกสูตรที่ ๑ แห่งลากสักการะสังยุต
ดังต่อไปนี้.

บทว่า ทารุโณ คือกระด้าง. การได้ปัจจัย ๔ ชื่อว่าลาภ ในบท
นี้ว่า ลาภสกุการสิโลโก. บทว่า สกุการโ ได้แก่ลาภของภิกษุ
เหล่านั้น ที่พวกเขาทำดี คือปรุ้งแต่งไว้ดี. บทว่า สิโลโก คือ เสี่ยง
สรรเสริญ. บทว่า กญฺโโก คือคม. บทว่า ผรุโส คือแข็ง. บทว่า
อนุตรายิโก คือทำอันตราย.

จบอรรถกถาสุททกสูตรที่ ๑

๒. ทพิสสูตร

ว่าด้วยลากสักการะเหมือนเหยื่อเกี่ยวเบ็ด

[๕๓๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๓๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนปลาบางตัวเห็นแก่

เหยื่อ กลิ่นเบ็ดที่พรานเบ็ดเกี่ยวเหยื่อหย่อนลงในห้วงน้ำลึก มันกลิ่นเบ็ดของพรานเบ็ดอย่างนี้แล้ว ได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ พรานเบ็ดพึงทำได้ตามความพอใจฉะนั้น.

[๕๔๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า "พรานเบ็ด" นี้เป็นชื่อของมารใจบาป คำว่า "เบ็ด" เป็นชื่อของลาภ สักการะ และความสรรเสริญ ภิกษุบางรูปยินดี พอใจลาภ สักการะ และความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้ว ภิกษุนี้เรากล่าวว่า กลิ่นเบ็ดของมาร ได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ อันมารใจบาปพึงทำได้ตามความพอใจ ภิกษุทั้งหลาย ลาภ สักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า อย่างนี้แล.

[๕๔๑] เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลาภสักการะและความสรรเสริญเสีย และลาภสักการะและความสรรเสริญที่บังเกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเราทั้งหลายตั้งอยู่ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบพพิสสูตรที่ ๒

อรรถกถาพพิสสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในพพิสสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า พพิสิโก ได้แก่ พรานเบ็ดถือเอาเบ็ดเกี่ยวฆ่าปลา. บทว่า อามิสกตฺตํ คือเกี่ยวด้วยเหยื่อ. บทว่า อามิสจกฺขุ ได้แก่ ชื่ออามิสจกฺขุ เพราะอรรถว่า เห็นเบ็ดติดเหยื่อ. บทว่า ทิลพพิโส คือกลิ่นเบ็ด. บทว่า อนนฺยํ อาปนฺโน ได้แก่ ถึงทุกข์. บทว่า พุยนํ อาปนฺโน

ได้แก่ ถึงความพินาศ. บทว่า ยถากามกรณีโย ความว่า พรานเบ็ด
ปรารถนาปลานั้นตามต้องการ คือตามความชอบใจอย่างใด พึงการทำปลา
นั้นได้อย่างนั้น. บทว่า ยถากามกรณีโย ปาปิปโต ความว่า อันมาร
คือกิเลส พึงทำได้ตามความใคร่ คือพึงให้ถึงนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน
หรือเปรตวิสัยก็ได้.

จบอรรถกถापพิสสูตรที่ ๒

๓. กุมมสูตร

ว่าด้วยคนติดลาภสักการะเหมือนเต่าถูกเชือกมัด

[๕๔๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๔๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ในห้วงน้ำแห่ง
หนึ่ง มีตระกูลเต่าใหญ่อยู่อาศัยมานาน ครั้งหนึ่ง เต่าตัวหนึ่งเข้าไปหา
เต่าอีกตัวหนึ่งพูดว่า พ่อเต่า เจ้าอย่าได้ไปยังท้องถื่นนั้นนะ.

เต่าตัวนั้นได้ไปยังประเทศนั้นแล้ว ถูกนายพรานยิงด้วยลูกดอก
ลำดับนั้น เต่าตัวที่ถูกยิงเข้าไปหาเต่าตัวนั้น เต่าตัวนั้นได้เห็นเต่าตัวที่
ถูกยิงกำลังมาแต่ไกล จึงถามว่า พ่อเต่า เจ้าไม่ได้ไปยังท้องถื่นนั้นหรือ.

เต่าตัวที่ถูกยิงตอบว่า พ่อเต่า ฉันได้ไปยังท้องถื่นนั้นมาแล้ว.

เต่าตัวนั้นถามว่า พ่อเต่า เจ้าไม่ได้ถูกทูปตีดอกหรือ.

เต่าตัวที่ถูกยิงตอบว่า ฉันไม่ได้ถูกทูปตี แต่ฉันมีเชือกเส้นหนึ่ง
ติดหลังมานี้.

เต่าตัวนั้นกล่าวว่า พ่อเต่า เจ้าไม่ได้ถูกทูปตีก็ดีละ พ่อเต่า บิดา
มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ของเจ้าได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ เพราะ
เชือกเส้นนี้แหละ ไปเดี๋ยวนี้ เจ้าไม่ใช่พวกของเราแล้ว.

[๕๔๔] ुक่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า "พราน" นี้ เป็นชื่อของ
มารใจบาป. คำว่า "ลูกดอก" เป็นชื่อของลาภสักการะและความ
สรรเสริญ. คำว่า "เชือก" นี้เป็นชื่อของนันทิราคะ. ुक่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุบางรูปยินดี พอใจลาภ สักการะ และความสรรเสริญ
ที่เกิดขึ้นแล้ว ภิกษุนี้เราเรียกว่า ได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ เพราะลาภ
สักการะและความสรรเสริญ ูกูกดอก ูกุมารทำได้ตามความพอใจ
ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลาย
พึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบกummสูตรที่ ๓

อรรถถากummสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในกummสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มหากummกุกได้แก่ ทรະกุกเต่ากระดองใหญ่. บทว่า
อกมาถิ ความว่า ได้ไปด้วยความสำคัญว่า ในที่นี้พึงมีของบางอย่าง
กินแน่ เมื่อเขาตระหนี่สิ่งนั้น ก็จะห้ามเรา ดังนี้. บทว่า ปปตาย

หนามเหล่านี้มีลักษณะคล้ายลูกดอกมีเงี่ยง ผูกด้วยเชือกยาว สอดไว้ในด้ามไม้
ถือไป พอพุ่งไปติดอยู่ที่กระดองเต่า ไม้ก็คีบออกโดยเร็ว เชือกก็ไปมัด
เป็นอันเดียวกัน ท่านเรียกว่าลูกดอก. บทว่า โส กุมฺโม คือเต่านั้น
ถูกยิง. บทว่า เยน โส กุมฺโม ความว่า เต่าตัวที่ถูกยิง ผู้มีความ
ต้องการนั้นจึงกลับเสีย ด้วยคิดว่า ความสงสัยจักมิได้เพราะฟังเสียงน้ำ
ดังนี้. ชื่อว่ากุมมะ เต่า. บทว่า นทานิ ตฺวํ อมฺหากํ ความว่า บัดนี้
ท่านไปอยู่ในเงื้อมมือของศัตรูไม่ใช่พวกของเรา. อนึ่ง นายพรานอยู่ในเรือ
คร่าเชือกมามัดเต่าผู้สนทนายู้อย่างนี้ กระทำได้ตามปรารถนา.

คำที่เหลือในสูตรนี้ และในสูตรต่อแต่นี้ ง่ายทั้งนั้นแล.

๔. ทิมโลมสูตร

ว่าด้วยคนติดลาภสักการะเหมือนแกะถูกหนามเกี่ยว

[๕๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาดคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอันยิ่งไปกว่า.

[๕๔๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แกะขนยาวเข้าไปสู่ขั้วหนาม มัน
พึงข้องอยู่ อันหนามเกี่ยวไว้ ติดอยู่ในที่นั้น ๆ ได้รับความทุกข์ ถึงความ
พินาศในที่นั้น ๆ ฉันทใด ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อันลาภ สักการะ
และความสรรเสริญครอบงำ ย่ำยีจิตแล้วก็นั้นนั้น เวลาเช้า นุ่งแล้วถือ

บาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านหรือนิคม เธอซ่องอยู่ อันปัจฉัย
เกี่ยวไว้ ผูกไว้ในที่นั้นๆ ย่อมได้รับทุกข์ ถึงความพินาศในที่นั้น คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล
เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบที่มโกลมสูตรที่ ๔

สูตรที่ ๔ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย

๕. เอฟกสูตร

ว่าด้วยคนติดลากสักการะเหมือนแมลงวัน

[๕๔๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แมลงวันกินขี้เต็มท้อง และ
ข้างหน้ายังมีกองขี้ใหญ่ มันพึงดูหมิ่นแมลงวันเหล่านี้ว่า เรากินขี้
เต็มท้องแล้ว และเรายังมีกองขี้ใหญ่อยู่ข้างหน้าอีกฉันใด ภิกษุบางรูปใน
ธรรมวินัยนี้ อันลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่ำยีจิตแล้ว
ก็ฉันนั้น เวลาเช้า นุ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังบ้าน
หรือนิคม ฉันทอยู่ ณ ที่นั้นพอแก่ความต้องการแล้ว และทากนิมนต์
เพื่อให้ฉันในวันรุ่งขึ้น แม้บิณฑบาตของเธอจะเต็มแล้ว เธอไปอาราม

แล้ว อวกอ้างที่ทำมากลางหมู่ภิกษุว่า ผมฉันทพอแก่ความต้องการแล้ว
ทายกยังนิมนต์เพื่อให้ฉันในวันรุ่งขึ้น บิณฑบาตของผมนั้นก็เต็ม และก็ยัง
ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวารอีก ส่วนภิกษุ
เหล่าอื่นนี้มีบุญน้อย มีศรัทธิน้อย จึงไม่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธออันตากสักการะและความสรรเสริญ
ครอบงำย่ำยีจิตแล้ว ย่อมดูหมิ่นภิกษุเหล่าอื่นผู้มีศีลเป็นที่รัก ข้อนั้นของ
โมฆบุรุษนั้นย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน
ตากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลาย
พึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบเอภกสูตรที่ ๕

อรรถกถาเอภกสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในเอภกสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กัสพกา คือสัตว์กินคูด. บทว่า กูถาทิ คือมีคูด
เป็นภักษา. บทว่า กูถปุรา คือภายในเต็มด้วยคูด. บทว่า ปุณฺณมา
กูถสุส นี้ แสดงเนื้อความบทแรกเท่านั้น. บทว่า อติมณฺเญยฺย ความว่า
แมลงวันวางเท้าหลังไว้บนพื้น ยกเท้าหน้าวางไว้บนคูด พึงพูดอย่างดูหมิ่น
ว่า เรามีคูดเป็นอาหาร ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า ปิณฺฑปาโตปสุส ปุโร
ความว่า บิณฑบาตอันประณีตเต็มบาตร แม้อื่นอีกพึงมีแก่เขา.

จบอรรถกถาเอภกสูตรที่ ๕

๑. ม. ปิณฺฑปาโต จสุส.

๖. อสนิสูต

ว่าด้วยคนติดลาภสักการะเหมือนคนถูกขวานฟ้า

[๕๔๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จรอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๐] ดูก่อนิกษุทั้งหลาย ขวานฟ้าตกถูกใคร ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมตามถึงพระเสขะผู้ยังไม่บรรลุอรหัตผล คำว่า "ขวานฟ้า" นี้ เป็นชื่อของลาภสักการะและความสรรเสริญ ดูก่อนิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบอสนิสูตที่ ๖

อรรถกถาอสนิสูตที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในอสนิสูตที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กัม ภิกขเว อสนิวิกกัม ความว่า ดูก่อนิกษุทั้งหลาย ฟ้าผ่าลงมาทำลายบนศีรษะใคร. บทว่า อปฺปุตฺตมานถัม คือพระอรหัตผลอันตนยังไม่บรรลุ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส เพราะปรารถนาความทุกข์แต่สัตว์ก็หามิได้ แต่ตรัสอย่างนี้ เพื่อแสดงโทษ ด้วยประการฉะนี้. ความจริง ฟ้าผ่าลงบนศีรษะ ให้อัธภาพเดียวเท่านั้นฉิบหาย คนผู้มีจิต

ติดลากสักการะและสรรเสริญ ย่อมแสวงอนันตทุกข์ในนรกเป็นต้น.

จบอรรถกถาสนิสูตรที่ ๖

๗. ทิฏฐิสสูตร

ว่าด้วยคนติดลากสักการะเหมือนถูกแทงด้วยลูกศร

[๕๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อะไรแทงใครด้วยลูกศรคือทิฏฐิ ลากสักการะและความสรรเสริญ ย่อมตามถึงพระเสขะผู้ยังไม่บรรลุอรหัตผล คำว่า "ลูกศร" นี้ เป็นชื่อของลากสักการะและความสรรเสริญ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบทิฏฐิสสูตรที่ ๗

อรรถกถาทิฏฐิสสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในทิฏฐิสสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ทิฏฐิเจตน คือทิฏฐิ. บทว่า วิเสน คือกำซาบด้วยพิน.

บทว่า สลฺเลน คือลูกศร.

จบอรรถกถาทิฏฐิสสูตรที่ ๗

๘. สิกาลสูตร

ว่าด้วยคนติดลาภสักการะเหมือนสุนัขจิ้งจอกแก่

[๕๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผื่อร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นสุนัขจิ้งจอกแก่ซึ่งอยู่ในกลางคืนตลอดถึงเช้าตรู่หรือหนอ.

ภิก. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สุนัขจิ้งจอกแก่ตัวนั้นเป็นโรคอกกัณณะ [โรคเรื้อน] อยู่บนบกก็ไม่สบาย อยู่โคนไม้ก็ไม่สบาย อยู่ในที่แจ้งก็ไม่สบาย เดิน ยืน นั่ง นอนในที่ใด ๆ ก็ไม่สบาย เป็นทุกข์ในที่นั้น ๆ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ก็ฉันทันเหมือนกัน อันลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำอำยิจิตแล้ว อยู่ในที่เรือนว่างก็ไม่สบาย อยู่ที่โคนไม้ก็ไม่สบาย อยู่ในที่แจ้งก็ไม่สบาย เดิน ยืน นั่ง นอนในที่ใด ๆ ก็ไม่สบาย เป็นทุกข์ในที่นั้น ๆ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบสิกาลสูตรที่ ๘

อรรถกถาสังคาลสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในสังคาลสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ชรติลาโล** คือสุนัขจิ้งจอก. กายแม่มีสีดังทอง เขา
ก็เรียกว่า กายเปื้อยเนา มุตรแม่ถ่ายในขณะนั้น เขาก็เรียกว่ามุตรเนา
ฉันใด สุนัขจิ้งจอกแม่เกิดในวันนั้น เขาก็เรียกว่าสุนัขจิ้งจอกแก่ ๆ
ฉันนั้น. บทว่า **อุกุกณณเกน** นาม ได้แก่ โรคมึชื่ออย่างนี้. ได้ยินว่า
โรคนั้นเกิดในเวลาหนาว. เมื่อมันเกิด ขนหลุดจากสรีระทั้งสิ้น. สรีระ
ทั้งสิ้น ไม่มีขน ย่อมพุงพองไปหมด แผลที่ถูกลมพัด เสียดแทง. คน
ถูกสุนัขกัด ทรวงตัวไม่ได้ หมุนไป ฉันใด เมื่อมันเกิดอย่างนี้ คน
นั้นพึงไปฉันนั้น ไม่ปรากฏว่าในที่โน้นจักมีความสวัสดิ์ ดังนี้.

จบอรรถกถาสังคาลสูตรที่ ๘

๕. เวิร์มภสูตร

ว่าด้วยคนติดลาภสักการะเหมือนนกถูกลมบ้าหมู

[๕๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาดกาย เป็นอันตรายแก่การบรรลुธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลมเชื่อว่าเวรัมภากอยู่ในอากาศ เบื้องบน ชัคนกที่บินอยู่ในอากาศนั้น เมื่อมันถูกลมเวรัมภาชัด ทำไปทางหนึ่ง ปีกไปทางหนึ่ง ศีรษะไปทางหนึ่ง ตัวไปทางหนึ่ง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ก็ฉันทันเหมือนกัน อันลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำจิดแล้ว เวลาเข้านุ่งแล้ว ถือบาตรจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านหรือนิคม ไม่รักษากาย วาจา จิต ไม่ดำรงสติ ไม่สำรวมอินทรี เธอเห็นมาตุคามที่นุ่งห่มผ้าลับ ๆ ล่อ ๆ ในบ้านหรือนิคมนั้น ครั้นเห็นแล้ว ราคะย่อมครอบงำจิด เธอมีจิตอันราคะครอบงำแล้ว ย่อมลาสิกขาเสี้ออกมา ภิกษุพวกหนึ่งเอาจีวรของเธอไป พวกหนึ่งเอาบาตร พวกหนึ่งเอาผ้านิตินะ. พวกหนึ่งเอากล่องเข็ม เปรียบดังนกถูกลมเวรัมภาชัดไปฉะนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบเวรัมภสูตรที่ ๕

อรรถกถาเวรัมภสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในเวรัมภสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า เวรัมภวาตา ได้แก่ ลมใหญ่มีชื่ออย่างนี้. ถามว่า ก็ลมเหล่านั้นพัดในที่เช่นไร. ตอบว่า บุคคลยืนอยู่ที่ใด เกะทั้ง ๔ ปราภฏเป็นเพียงใบบัว. บทว่า โย ปกฺขี คจฺจติ ความว่า เมื่อฝนตกใหม่ นกแอ่นลมร้องไปในที่นั้น นั่นท่านหมายถึงข้อนั้น จึงกล่าว. ในบทเป็นต้นว่า อรฺกฺขิตฺเตนฺว กายเณ ความว่า แกว่งมือและเท้าเล่นหรือเอียงคอ ชื่อว่าไม่รักษากาย. พุคฺคํอาหยาบหลาย ๆ อย่าง ชื่อว่า

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 652

ไม่รักษาวาจา. ผู้ตรีกามวิตกเป็นต้น ชื่อว่าไม่รักษาจิต. บทว่า
อนุปฏิจิตาย สติยา ได้แก่ ไม่ดำรงกายกตาสติไว้.

จบอรรถกถาเวรมภสูตรที่ ๕

๑๐. สลัทยหสูตร

ว่าด้วยคนติดลากสักการะตายไปตกอบายเป็นต้น

[๕๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจาก
โยคะ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเห็นคนบางคนในโลกนี้ อัน
สักการะครอบงำอำยิจิตแล้ว เมื่อตายไป เพราะกายแตกทำลาย ต้อง
เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก อนึ่ง เราเห็นคนบางคนในโลกนี้
อันความเสื่อมสักการะครอบงำอำยิจิต เมื่อตายไป เพราะกายแตกทำลาย
ต้องเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เราเห็นคนบางคนในโลกนี้ อัน
สักการะและความเสื่อมสักการะทั้งสองอย่างครอบงำอำยิจิตแล้ว เมื่อตายไป
เพราะกายแตกทำลาย ต้องเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ เธอทั้งหลาย
พึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

[๕๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสคำไวยา-
กรรมภาษิตนี้แล้ว ได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

สมาธิของผู้ใด ที่เขาสักการะอยู่ด้วยผลสมาธิ

หาประมาณมิได้ ไม่หวั่นไหวด้วยสักการะ และความ

เลื่อมสักการะ ผู้นั้นเพ่งอยู่ ทำความเพียรเป็นไป

ติดต่อ เห็นแจ้งด้วยทิวฐิอย่างละเอียด ยินดีในพระ

นิพพานเป็นที่สิ้นอุปาทาน บัณฑิตทั้งหลายเรียกว่า

สัปปุรุษ ดังนี้.

จบสคัยหกสูตรที่ ๑๐

จบปฐมวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สุทธกสูตร
๒. พพิสสูตร
๓. กุมมสูตร
๔. ทิมโลมสูตร
๕. เอภกสูตร
๖. อสนิสูตร
๗. ทิวฐิสสูตร
๘. สิกาลสูตร
๙. เวรัมภสูตร
๑๐. สคัยหกสูตร

อรรถกถาสคัยหกสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในสคัยหกสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อสกุการเน จุกฺขํ ได้แก่ อสักการะ ๒ อย่าง. บทว่า
สมาธิ คือ อรหัตผลสมาธิ. ก็สมาธินั้น ไม่หวั่นไหวด้วยอสักการะนั้น.
บทว่า อปฺปมาณวิหาริโน คือ อยู่ด้วยผลสมาธิ หาประมาณมิได้. บทว่า
สาตติกฺกํ คือ ทำติดต่อกัน. บทว่า สุขุมทิวฐิวิปฺสฺสํ ความว่า ชื่อ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 654

ว่าเห็นแจ้งเพราะมาเริ่มตั้งวิปัสสนาในอรหัตมรรคทัญญู เพื่อประโยชน์
แก่ทัญญูอันละเอียดในผลสมบัติ. บทว่า อุปาทานกุขยาราม ได้แก่ ยินดี
ในนิพพาน กล่าวคือเป็นที่สิ้นอุปาทาน. บทว่า อาหุ สปุริโส
ได้แก่ กล่าว.

จบอรรถกถาสักยหคสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาปฐมวรรคที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. สุวัณณปาติสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะเป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรม

[๕๖๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ
ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษม
จากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๖๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้
บุคคลบางคนในโลกนี้ว่า แม้เพราะขาดทองคำ อันเต็มด้วยผงเงิน
เป็นเหตุ ท่านผู้นี้ก็ไม่จงใจพุดมูสา แต่สมัยต่อมา เราเห็นเขาถูกลาภ
สักการะและความสรรเสริญครอบงำอำยิจิตแล้ว ก็กล่าวมูสาทั้งที่รู้ได้
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ
อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบสุวัณณปาติสูตรที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

อรรถกถาสุวัณณปาติสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยใน สุวัณณปาติสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สมุปลานมุสา ภาสนต์ ความว่า กล่าวมุสาทั้งที่รู้อยู่ ด้วยเหตุแม่เพียงเล็กน้อย. บทว่า สิลฺ ปุเรสุตานิ ความว่า กองปัจจัย แม้ขนาดเท่าภูเขาสิเนรุ ไม่สามารถทำให้ภิกษุผู้มีจิตส่งไปแล้วว่า เราจักยังศีลให้บริบูรณ์ ดังนี้ ห้วนไหวได้. ก็คราวใดเชอละศีล อาศัยลาก และสักการะ ให้คราวนั้นเธอก็พูดเท็จ แม้เพราะมีราชำวกำหนดหนึ่งเป็นเหตุ หรือทำสิ่งอื่นที่ไม่ใช่กิจ.

จบอรรถกถาสุวัณณปาติสูตรที่ ๑

๒. รุปียปาติสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะเป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพาน

[๕๖๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๖๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจแล้วย่อมรู้ บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นว่า แม้เพราะถาดเงินอันเต็มด้วยผงทองคำ เป็นเหตุ ท่านผู้นี้ก็ไม่จงใจพูดมุสา แต่สมัยต่อมา เราเห็นเขาถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิตแล้ว ก็กล่าวมุสาทั้งที่รู้ได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบรุปียปาติสูตรที่ ๒

อรรถกถารูปยปาติสูตร

รูปยปาติสูตรที่ ๒ ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถารูปยปาติสูตร

๓. สุวัณณนิกขสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

[๕๖๔] ... คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว
ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะแห่งทองคำเป็นเหตุ...

จบสุวัณณนิกขสูตรที่ ๓

อรรถกถาสุวัณณนิกขสูตรที่ ๓ เป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในสุวัณณนิกขสูตรที่ ๓ เป็นต้น.

บทว่า สุวัณณนิกขสูตร คือแห่งทองแห่งหนึ่ง. บทว่า สิงคินิกขสูตร
คือแห่งทองสิงคิ. บทว่า ปฐวียา คือแผ่นดินใหญ่ภายในจักรวาล.
บทว่า อานิสถิกขุจฺจุขเหตุ ได้แก่เพราะเหตุแห่งอามิสเล็กน้อยเท่านั้น คือ
แม้โดยที่สุครำข้าวกำหนึ่ง. บทว่า ชีวิตเหตุ ความว่าเมื่อถูกโจรในดง
จับปลงชีวิต เพราะเหตุแห่งชีวิตนั้น. บทว่า ชนปทกฺขยาณียา คือหญิง
งามเลิศในชนบท.

จบอรรถกถาสุวัณณนิกขสูตรที่ ๓ เป็นต้น

๔. สุวัณณิกขตสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะร้อยแห่งแห่งทองคำเป็นเหตุ...

จบสุวัณณิกขตสูตรที่ ๔

๕. สิงคินิกขสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะแห่งทองคำสิงคิเป็นเหตุ...

จบสิงคินิกขสูตรที่ ๕

๖. สิงคินิกขตสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะร้อยแห่งแห่งทองคำสิงคิเป็นเหตุ...

จบสิงคินิกขตสูตรที่ ๖

๓. ปฐวีสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะแผ่นดินที่เต็มด้วยทองเป็นเหตุ...

จบปฐวีสูตรที่ ๓

๔. อามิสกัญจิกขสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเห็นแก่ของกำนัลเพียงเล็กน้อยเป็น
เหตุ...

จบอามิสกัญจิกขสูตรที่ ๔

๕. ชีวิตสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุแห่งชีวิตเป็นเหตุ...

จบชีวิตสูตรที่ ๕

๑๐. ชนปทกัลยาณีสสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะ

...คูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะนางงามประจำชนบทเป็นเหตุ ท่าน
ผู้นี้ก็ไม่จงใจพุดมฺสา แต่สมัยต่อมา เราเห็นเจ้าลูกลาภสักการะและ
ความสรรเสริญครอบงำอำยิจิตแล้ว ก็กล่าวมฺสาทั้งที่รู้ได้ คูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล
เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบชนปทกัลยาณีสสูตรที่ ๑๐

จบทุติยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สุวัณณปาติสูตร	๒. ฐปียปาติสูตร
๓. สุวัณณนิกขสูตร	๔. สุวัณณนิกขสตสูตร
๕. สิงคินิกขสูตร	๖. สิงคินิกขสตสูตร
๗. ปฐวีสูตร	๘. อามิสกัญจิกขสูตร
๙. ชีวิตสูตร	๑๐. ชนปทกัลยาณีสสูตร.

อรรถกถาสูตรที่ ๔ เป็นต้น

สุวัณณนิกขสตสูตรที่ ๔ เป็นต้น ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

จบอรรถกถาทุติยวรรคที่ ๒

ตติยวรรคที่ ๓

๑. มาตุคามสูตร

ว่าด้วยมาตุคามเป็นอันตรายแก่การบรรลुธรรม

[๕๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความ
สรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรม
อันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มาตุคามคนเดียว่อมไม่อาจย่ำยีจิต
ของภิกษุรูปหนึ่งได้ แต่ลากสักการะและความสรรเสริญย่อมอาจย่ำยีจิตได้
๑ ล ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ
๑ ล ๑ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบมาตุคามสูตรที่ ๑

ตติยวรรคที่ ๓

อรรถกถามาตุคามสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในมาตุคามสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ ดังต่อไปนี้.
บทว่า น ตสฺส ภิกฺขเว มาตุคาโม ความว่า ลากสักการะและ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 662

ความสรรเสริญอำยิจิตของภิกษุใดได้ มาตุคามแม้มีความต้องการด้วยธรรม
ไม่สามารถจะอำยิจิตของภิกษุแต่ละรูปผู้นั่งอยู่ในที่ลับนั้นได้.

จบอรรถกถามาตุคามสูตรที่ ๑

๒. ชนปทกัลยาณีสสูตร

ว่าด้วยนางงามประจำชนบท

[๕๖๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความ
สรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรม
อันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๖๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นางงามประจำบทคนเดียว ย่อม
ไม่อาจอำยิจิตของภิกษุรูปหนึ่งได้ แต่ลากสักการะและความสรรเสริญ ย่อม
อาจอำยิได้ ฯ ล ฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ
ฯ ล ฯ ทารุณอย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบชนปทกัลยาณีสสูตรที่ ๒

อรรถกถาชนปทกัลยาณีสสูตรที่ ๒

ชนปทกัลยาณีสสูตรที่ ๒ ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาชนปทกัลยาณีสสูตรที่ ๒

๓. ปุตตสูตร

ว่าด้วยเรื่องบุตร

[๕๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จรอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อวิงวอนบุตรคนเดียวซึ่งเป็นที่รัก เป็นที่โปรดปราน โดยชอบ พึงวิงวอนอย่างนี้ว่า ขอพ่อกับแม่เป็นเช่นจิตตถุหบดี และหัตถกออาพวกอุบาสกเถิด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาอุบาสกผู้เป็นสาวกของเรา จิตตถุหบดีและหัตถกออาพวกอุบาสก เป็นคุณเป็นประมาณเช่นนี้ ถ้าพ่อกับแม่ ก็น่าจะเป็นเช่นพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเถิด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา สารีบุตรและโมคคัลลานะ เป็นคุณเป็นประมาณเช่นนี้ ขอพ่อกับแม่อย่าเป็นเช่นพระเสขะผู้ยังไม่บรรลุนิพพาน หลุกหลิกสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ถ้าลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำภิกษุผู้เป็นพระเสขะไม่บรรลุนิพพานไซ้ ก็ย่อมเป็นอันตรายแก่เธอ ลากสักการะและสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบปุตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาปุตตสูตรที่ ๓

ในปุตตสูตรที่ ๓ บทว่า สทฺธา คือโสคาบัน. คำที่เหลือใน
บทนี้ก็ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาปุตตสูตรที่ ๓

๔. เอกธัมมสูตร

ว่าด้วยเรื่องธิดาคนเดียว

[๕๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความ
สรรเสริญ ทารุณ เผ่าครีอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพาน
อันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๗๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อวิงวอนธิดา
คนเดียวผู้เป็นที่รัก เป็นที่โปรดปราน โดยชอบ พึงวิงวอนอย่างนี้ว่า
ขอแม่จงเป็นเช่นนี้นางขุชชุตตราอุบาสิกา และนางนันทมารดา ชาวเมือง
เวพุกัณฑกะเถิด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาอุบาสิกา ผู้เป็นสาวิกาของ
เรา ขุชชุตตราอุบาสิกา และนางนันทมารดา ชาวเมืองเวพุกัณฑกะ เป็น
คุณเป็นประมาณเช่นนี้ ถ้าแม่ออกบวชก็ขอจงเป็นเช่นพระเขมาภิกษุณี
และอุบลวรรณาภิกษุณีเถิด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุณีผู้เป็น
สาวิกาของเรา เขมาภิกษุณีและอุบลวรรณาภิกษุณี เป็นคุณเป็นประมาณ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 665

เช่นนี้ ขอแม่จงอย่าเป็นเช่นพระเสขะผู้ยังไม่บรรลุนิพพาน ถูกลาก
สักการะและความสรรเสริญครอบงำ ถ้าลากสักการะและความสรรเสริญ
ย่อมครอบงำภิกษุผู้เป็นพระเสขะ ยังไม่บรรลุนิพพานไซ้ร้ ก็ย่อมเป็น
อันตรายแก่เขา ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้
แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบเอกธัตถุสูตรที่ ๔

อรรถกถาเอกธัตถุสูตรที่ ๔ เป็นต้น

ในเอกธัตถุสูตรที่ ๔ ในสมณพราหมณสูตรที่ ๕ ในสมณ-
พราหมณสูตรที่ ๖ ก็อย่างนั้น.

จบอรรถกถาเอกธัตถุสูตรที่ ๔ เป็นต้น

๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณพราหมณ์ไม่ทราบถึงความยินดีและโทษ

แห่งลากสักการะ

[๕๗๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า...ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรร-
เสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพานอัน
เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 666

หรือพราหมณ์บางพวกไม่ทราบชัดตามเป็นจริง ซึ่งความยินดี โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ บางพวกทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความยินดี โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้อย่างเอง แล้วเข้าถึงอยู่.

จบปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕

๖. ทุติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณพราหมณ์ไม่ทราบถึงความยินดีและโทษ

แห่งลาภสักการะ

[๕๗๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จรอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกย่อมไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเหตุเกิดเหตุดับ ความยินดี โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ.

[๕๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกย่อมทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเหตุเกิด เหตุดับ ความยินดี โทษ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 667

และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมกระทำ ให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเอง แล้วเข้าถึงอยู่.

จบตติยสมณพราหมณสูตร

๓. ตติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยสมณพราหมณ์ไม่ทราบถึงความยินดีและโทษ

แห่งลาภสักการะ

[๕๗๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ- ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรร- เสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอัน เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะ หรือพราหมณ์บางพวกย่อมไม่ทราบชัดซึ่งลาภสักการะและความสรรเสริญ เหตุเกิดแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ ความดับแห่งลาภสักการะ และความสรรเสริญ และปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งลาภสักการะและ ความสรรเสริญ บางพวกย่อมทราบชัดความความเป็นจริงซึ่งลาภสักการะ และความสรรเสริญ เหตุเกิดแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ ความดับ แห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ และปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่ง ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเอง แล้วเข้าถึงอยู่.

จบตติยสมณพราหมณสูตรที่ ๓

อรรถกถาสมณพราหมณสูตรที่ ๗

ฟังทราบวินิจฉัยในสมณพราหมณสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

ในบทเป็นต้นว่า สมุทฺถิ ความว่า ชื่อว่าเหตุเกิดแห่งลาภและ
สักการะเป็นต้นอย่างนี้ว่า อัศภพพร้อมด้วยบุพกรรม ความเป็นผู้มีฝีมือ
ในบุตรผู้มีตระกูล เสียงไพเราะ ชูดวงกคุณ ทรงจิวร บริวารสมบัติ.
ไม่รู้เหตุเกิดนั้น ด้วยอำนาจสมุทฺถิสัจ. นิโรธ และปฏิบัติ ฟังทราบด้วย
อำนาจนิโรธสัจและมรรคสัจนั้นแล.

จบอรรถกถาสมณพราหมณสูตรที่ ๗

๘. จวิสุตฺร

ว่าด้วยลาภสักการะตัดพิวตัดหนังจดยื่อในกระดุก

[๕๗๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรร-
เสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอัน
เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภ
สักการะและความสรรเสริญ ย่อมตัดพิว แล้วตัดหนัง แล้วตัดเนื้อ แล้ว
ตัดเอ็น แล้วตัดกระดูก แล้วตั้งอยู่จดยื่อในกระดุก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล เธอทั้งหลาย
ฟังศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบจวิสุตฺรที่ ๘

อรรถกถาวิสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในวิสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

เพราะว่าลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดในนรกเป็นต้น ให้
อัทภานี้แม้ทั้งสิ้นนิบหาย ความตายก็ดี ความเกือบตายก็ดี นำทุกข์มาให้
แม้ในอัทภานี้ ฉะนั้น ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า **ฉวี ฉินฺทติ** ดังนี้.

จบอรรถกถาวิสูตรที่ ๘

๘. ราชสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะเป็นอันตรายเหมือนเชือกหางสัตว์

[๕๗๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า...ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรร-
เสริญ ทารุณ เผด็จรอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอัน
เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภ
สักการะและความสรรเสริญ ย่อมตัดผิว แล้วตัดหนัง แล้วตัดเนื้อ แล้ว
ตัดเอ็น แล้วตัดกระดูก แล้วตั้งอยู่จดถึงเยื่อในกระดูก.

[๕๗๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษแข็งแรง เอา
เชือกหางสัตว์อย่างเหนียว พันแข้ง แล้วสีไปสีมา เชือกนั้นพึงบาดผิว
แล้วบาดหนัง แล้วบาดเนื้อ แล้วตัดเอ็น แล้วตัดกระดูก แล้วตั้งอยู่จด
ถึงเยื่อในกระดูก ฉนั้นใด ลาภสักการะและสรรเสริญ ย่อมตัดผิว แล้ว

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 670

ตัดหนัง แล้วตัดเนื้อ แล้วตัดเอ็น แล้วตัดกระดูก แล้วตั้งอยู่จดถึงเขื่อ
ในกระดูก นั้นนั่นเหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและ
ความสรรเสริญ ทารุณอย่างนี้แล ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบรัชชสูตรที่ ๕

อรรถกถารัชชสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในรัชชสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า พาลรชชชยา ได้แก่ เชือกทำด้วยด้ายเป็นต้น อ่อน เชือก
ทำด้วยหางสัตว์ แข็ง หยาบ เพราะฉะนั้น ท่านถือเอาเชือกนี้แล.

จบอรรถกถารัชชสูตรที่ ๕

๑๐. ภิกขุสูตร

ว่าด้วยลากสักการะเป็นอันตรายแก่พระอรหันตปัจฉินาสพ

[๕๘๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า...ได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรร-
เสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอัน
เกษมมากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา่อม
กล่าวถึงลากสักการะและความสรรเสริญว่า เป็นอันตรายแม้แก่ภิกษุผู้เป็น
อรหันตปัจฉินาสพ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ ท่านพระอานนท์

จึงทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เพราะเหตุไรเล่าพระเจ้าข้า ลากสักการะ และความสรรเสริญจึงเป็นอันตรายแก่ภิกษุจีณาสพ.

[๕๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนอาณนที เรากล่าว ถึงลากสักการะและความสรรเสริญ ว่าเป็นอันตรายแก่เจโตวิมุตติอันไม่ กำริบของภิกษุจีณาสพนั้นหามิได้ แต่เรากล่าวถึงลากสักการะและความ สรรเสริญว่าเป็นอันตรายแก่กรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อันภิกษุ จีณาสพผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีคนส่งไปแล้วอยู่นั้น บรรลุแล้ว กะเธอทั้งหลาย คู่ก่อนอาณนที ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่านี้ เพราะเหตุฉะนั้นแล อาณนที เธอทั้งหลายพึง ศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลากสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้น แล้วเสีย และลากสักการะและความสรรเสริญที่บังเกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำ จิตของเราทั้งหลายตั้งอยู่ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบภิกษุสูตรที่ ๑๐

จบตติยวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มาตุคามสูตร	๒. ชนปทกัลยาณิสูตร
๓. ปุตตสูตร	๔. เอกธิตุสูตร
๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร	๖. ทุติยสมณพราหมณสูตร
๗. ตติยสมณพราหมณสูตร	๘. ฌวิสูตร
๙. รัชขสูตร	๑๐. ภิกษุสูตร.

อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในภิกขุสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ทิฏฐมมุสุขวิหารา** ก็อยู่เป็นสุขด้วยผลสมาบัติ. บทว่า **เตสामมุสฺส** ตักบทว่า **เตสํ อหํ อสุส.** ก็เพราะพระชินาสพมิลากถึงพร้อมด้วยบุญ รับข้าวยาสูบและของขบเคี้ยวเป็นคัน เมื่อทำอนุโมทนาแสดงธรรมแก้ปัญหากแก่ชนผู้มาแล้วและมาแล้ว ย่อมไม่ได้โอกาสที่จะนั่งแนบแน่นถึงผลสมาบัติ ท่านหมายถึงข้อนี้ จึงกล่าวว่า ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๑๐

จบตติยวรรคที่ ๓

จตุตถวรรคที่ ๔

๑. ภินทิสสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะเป็นเหตุทำลายสงฆ์

[๕๘๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คุณก่อนิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จรอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คุณก่อนิกษุทั้งหลาย เทวทัตถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำอำยิจิตแล้ว จึงทำลายสงฆ์ คุณก่อนิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบภินทิสสูตรที่ ๑

จตุตถวรรคที่ ๔

อรรถกถาภินทิสสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในภินทิสสูตรที่ ๑ แห่งจตุตถวรรคที่ ๔ ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาภินทิสสูตรที่ ๑

๒. มุลสูตร

ว่าด้วยกุศลมูลของพระเทวทัตถูกลากลักการะครอบงำ

[๕๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากลักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จร่อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กุศลมูลของเทวทัตผู้ถูกลากลักการะและความสรรเสริญครอบงำอำยิจิต ถึงความขาดสูญแล้ว ลากลักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบมุลสูตรที่ ๒

อรรถกถามุลสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในมุลสูตรที่ ๒ เป็นต้น ดังต่อไปนี้.

บทว่า กุศลมูล ได้แก่ กุศลธรรม ๓ อย่างมี อโลกะ เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สุกุโธ ฐมโโม ได้แก่ ปริยายเทศนาแห่งกุศลธรรมนั่นเอง. ส่วนความสังเขปในข้อนี้ มีดังนี้ เทวทัตพึงเกิดบนสวรรค์หรือพึงบรรลุมรรคผลได้ เพราะธรรมที่ไม่มีโทษกล่าวคือกุศลมูลเป็นต้นยังไม่ขาด. แต่เทวทัตนั้น อาศัยการตัดขาดแห่งกุศลธรรมนั้น จึงขาดแล้ว จึงฉิบหายแล้ว.

จบอรรถกถามุลสูตรที่ ๒

๓. ปฐมธรรมสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะเป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพาน

[๕๘๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรร-
เสริญ ทารุณ เผด็จรอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพานอัน
เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรม
ของเทวทัตผู้ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำอำยิจิต ถึงความ
ขาดสูญแล้ว ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯ ล ฯ อย่างนี้แล
เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบปฐมธรรมสูตรที่ ๓

อรรถกถापฐมธรรมสูตร

ปฐมธรรมสูตรที่ ๓ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

๔. ทุติยธรรมสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะเป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพาน

[๕๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า... ได้ตรีที่ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรร-
เสริญ ทารุณ เผื่อร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุมรรณอัน

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิตานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 676
เกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สุกกธรรม
ของเทวทัตผู้ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำอำยิจิต ถึงความ
ขาดสูญแล้ว ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ๆ ล ๆ อย่างนี้แล
เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบทุกติยธรรมสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุกติยธรรมสูตรที่ ๔

ทุกติยธรรมสูตรที่ ๔ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย

๕. ปักกันตสูตร

ว่าด้วยลาภสักการะเกิดแก่พระเทวทัตเพื่อมาตนเอง

[๕๘๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขา
คิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ เมื่อพระเทวทัตหลีกไปยังไม่นาน ณ ที่นั่นแล
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภพระเทวทัต ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดแก่เทวทัต เพื่อมา
ตนเอง เพื่อความเสื่อม.

[๕๘๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นกล้วยผลัดผล
เพื่อมาตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉันทใด ลาภสักการะและความสรรเสริญ
เกิดแก่เทวทัต เพื่อมาตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉันทนั้นเหมือนกัน.

[๕๘๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไม้ไผ่ออกขุย เพื่อ
มาตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉันทใด ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิด

แก่เทวทัต เพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม จันนั้นเหมือนกัน.

[๕๔๘] คุณก่อนกิริยาทั้งหลาย เปรียบเหมือนไม้้อออออกดอก เพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม จันใด ลากสักการะและความสรรเสริญเกิดแก่เทวทัต เพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม จันนั้นเหมือนกัน.

[๕๔๙] คุณก่อนกิริยาทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่ไม้้อศรตั้งครรภ์ เพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม จันใด ลากสักการะและความสรรเสริญเกิดแก่เทวทัต เพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม จันนั้นเหมือนกัน คุณก่อนกิริยาทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

[๕๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ-
ภายินนี้แล้ว จึงได้ตรัสคำเป็นคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ฆ่าไม้ไผ่ ดอกอ้อฆ่าไม้้อ
ลูกฆ่าแม่ไม้้อตง จันใด สักการะก็ฆ่าคนชั่ว
จันนั้น.

จบปิกกันตสูตรที่ ๕

อรรถกถापิกกันตสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในปิกกันตสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ปราภวาย ความว่า เพื่อความไม่เจริญ คือความฉิบหาย.

บทว่า อสุตตรี ความว่า ไม้้อศร เกิดในท้องของแม่ไม้. บทว่า

อตฺตวธาย คพฺภึ คณฺหาติ ความว่า แม่ไม้้อศร ผสมครรภ์นั้นกับพ่อไม้. แม่ไม้้อศรนั้นตั้งท้อง ไม่สามารถจะออกลูกได้เมื่อถึงเวลา ยืนเอาเท้าตะกุกดิน เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาจึงมัดเท้า ๔ เท้าของแม่ไม้้อศรนั้นไว้ที่

หลัก ๔ หลัก ฝ่าห้องเอาลูกออก. แม่มี้อัสนรนั้น ตายในที่นั้นนั่นเอง.
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวข้อนั้น.

จบอรรถกถาปิกกันตสูตรที่ ๕

๖. รตสูตร

ว่าด้วยพระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารบำรุงพระเทวทัต

[๕๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. สมัยนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารเสด็จไปบำรุงพระเทวทัต ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า ด้วยรถประมาณ ๕๐๐ คัน และรับสั่งให้นำภัตตาหารสำหรับบูชาไปพระราชทาน ๕๐๐ ถาด ครั้งนั้นภิกษุทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารจักเสด็จไปบำรุงพระเทวทัต ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า ด้วยรถประมาณ ๕๐๐ คัน และจกัรับสั่งให้นำภัตตาหารสำหรับบูชาไปพระราชทาน ๕๐๐ ถาด พระเจ้าข้า.

[๕๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ายินดีลาภสักการะและความสรรเสริญของเทวทัตเลย เพราะพระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารจักเสด็จไปบำรุงเทวทัต ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า ด้วยรถประมาณ ๕๐๐ คัน และจกัรับสั่งให้นำภัตตาหารสำหรับบูชาไปพระราชทาน ๕๐๐ ถาดเพียงใด เทวทัตก็พึงหวังความเสื่อมในกุศลธรรม

ทั้งหลาย ไม่พึงหวังความเจริญเพียงนั้น.

[๕๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนสุนัขขี้ดี [ดีหมีดีปลา] ใสในจมูก เมื่อเป็นเช่นนี้ มันก็ยิ่งคร่ำกว่าเดิมหลายเท่า โดยแท้ ฉันทิ พระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารจักเสด็จไปบำรุงเทวทัตทั้ง เวลาเย็นเวลาเช้า ด้วยรถประมาณ ๕๐๐ คัน และจกัรับสั่งให้นำภัตตาหาร สำหรับบูชาไปพระราชทาน ๕๐๐ ถาดเพียงใด เทวทัตก็พึงหวังความเสื่อม ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่พึงหวังความเจริญเพียงนั้น ฉันทิเหมือนกัน ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล เธอทั้งหลาย พึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบรตสูตรที่ ๖

อรรถกถารตสูตรที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในรตสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ภคฺคตฺติหาโร ได้แก่ภัตฺรที่เขาพืงนำมา. ก็เพื่อแสดงประมาณภัตฺรนั้น ท่านจึงกล่าวว่ ปรยจ จ ถาลิปากสฺตานิ. ในภัตฺรเหล่านั้น ภัตฺรถาดหนึ่งบุรุษกินได้ ๑๐ คน. บทว่า นาสาย ปิตฺตํ ภินุทฺทยํ ความว่ เขาใส่ดีหมีหรือดีปลาในจมูก.

จบอรรถกถารตสูตรที่ ๖

๗. มาตฺตสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมฺสาเพราะเหตุแห่งมารดา

[๕๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม

ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลुธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุแห่งมารดา ท่านผู้นี้ก็ไม่จงใจพุดมูสา แต่สมัยต่อมา เราเห็นเขาถูกลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิตแล้ว ก็กล่าวมูสาทั้งที่รู้ได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลากสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้วเสีย และลากสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้น ก็จักครองกำจัดของพวกเรที่ตั้งอยู่ไม่ได้ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบมาตุสูตรที่ ๗

อรรคถามาตุสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในมาตุสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มาตุปี เหตุ ความว่า เขาถูกพวกโจรถามในดงอย่างนี้ว่า ถ้าท่านพุดเท็จ เราจักปล่อยมารดาของท่าน ถ้าไม่พุดเท็จ เราจักไม่ปล่อย ดังนี้ ไม่พุดเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพราะเหตุแม่แห่งมารดา เพราะมารดานั้นอยู่ในเงื้อมมือของโจร. แม้ในบทอื่นแต่นี้ ก็มีนัยเหมือนกันแล.

จบอรรคถามาตุสูตรที่ ๗

๘. ปิตุสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมุตสาเพราะเหตุแห่งบิดา

[๕๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า... ได้ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ เผด็จรอน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีกรรมอื่นยิ่งไปกว่า.

[๕๕๘] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุแห่งบิดา...

จบปิตุสูตรที่ ๘

๙. ภาตสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมุตสาเพราะเหตุแห่งพี่น้องชาย

...เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุแห่งพี่ชายน้องชาย...

จบภาตสูตรที่ ๙

๑๐. ภคินิสสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมุตสาเพราะเหตุแห่งพี่น้องหญิง

...เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า
แม่เพราะเหตุแห่งพี่สาวน้องสาว...

จบภิกขิณสูตรที่ ๑๐

๑๑. ปุตตสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมูสาเพราะเหตุแห่งบุตร

...เรากำหนดใจด้วยแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า
แม้เพราะเหตุแห่งบุตร...

จบปุตตสูตรที่ ๑๑

๑๒. ธีตุสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมูสาเพราะเหตุแห่งธิดา

...เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า
แม้เพราะเหตุแห่งธิดา...

จบธีตุสูตรที่ ๑๒

๑๓. ปชาปติสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่จงใจพุดมูสาเพราะเหตุแห่งภรรยา

...เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคนในโลกนี้ อย่างนี้ว่า
แม้เพราะเหตุแห่งภรรยา ท่านผู้นี้ก็ไม่จงใจพุดมูสา แต่สมัยต่อมา เราเห็น
เขาถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำอำยิจิตแล้ว ก็กล่าวมูสา
ทั้งที่รู้ได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญ ทารุณ

เผ็ดร้อน หยาดคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ
ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 683

พึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลาภสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้วเสีย และลาภสักการะและความสรรเสริญที่บังเกิดขึ้นแล้ว จักย้ายจิตของเราทั้งหลายตั้งอยู่ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบปชาปติสูตรที่ ๑๓

จบจตุตถวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ภินทิสสูตร	๒. มุลสูตร	๓. ปฐมธรรมสูตร
๔. ทุติยธรรมสูตร	๕. ปักกันตสูตร	๖. รถสูตร
๗. มาตุสูตร	๘. ปิตุสูตร	๙. ภาตุสูตร
๑๐. ปชาปติสูตร		

จบลาภสักการะสังยุตที่ ๕

อรรถกถาสูตรที่ ๘-๑๓ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

จบอรรถกถาลาภสักการะสังยุตที่ ๕

๖. ราชูลสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

๑. จักขุสูตร

ว่าด้วยอายุตนะมีจักขุเป็นต้นไม่เที่ยง

[๕๕๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราหุล
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ท่านพระราหุล
เมื่อนิ่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจง
ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว ฟังเป็น
ผู้ๆ เดียวหลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียรส่งตนไปแล้ว อยู่.

[๖๐๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณ่อนราหุล เธอจะ
สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรละหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตา

ของเรา.

รา. ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[เปยยาลเหมือนกัน]

พ. โสตะ... ฆานะ... ชิวหา... กาย... ใจ เทียงหรือ
ไม่เทียง.

รา. ไม่เทียง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรละหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อัตตของเรา.

รา. ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๖๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับ
เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในโสตะ ย่อม
เบื่อหน่ายทั้งในฆานะ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในชิวหา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในกาย
ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลาย
กำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า จิต
หลุดพ้นแล้ว ดังนี้. อริยสาวกนั้นย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหม-
จรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้
มิได้มี.

จบจักขุสูตรที่ ๑

[พึงทำสูตรทั้ง ๑๐ สูตร โดยเปยยาลเช่นนี้]

ราหุลสังยุต

อรรถกถาจักขุสูตรที่ ๑

ราหุลสังยุตจักขุสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยต่อไปนี้.

บทว่า **เอโก** ได้แก่มีปกติอยู่ผู้เดียวในอิริยาบถทั้ง ๔. บทว่า **วูปกฏุโจ** แปลว่า ปลีกตัวไป สลัดไป. บทว่า **อปฺปมตฺโต** ได้แก่ตั้งอยู่ในความไม่ปราศจากสติ. บทว่า **อาตาปี** ได้แก่ถึงพร้อมด้วยความเพียร. บทว่า **ปหิตตฺโต วิหเรยฺย** ได้แก่เป็นผู้มีใจเด็ดเดี่ยว เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุคุณวิเศษอยู่. บทว่า **อนิจฺจ** ได้แก่ชื่อว่าไม่เที่ยง โดยอาการที่มีแล้วก็ไม่มี. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าไม่เที่ยง ด้วยเหตุแม่เหล่านี้คือ เพราะมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป. เพราะเป็นของเป็นไปอยู่ชั่วคราว เพราะมีความแปรปรวนเป็นที่สุด เพราะปฏิเสธความเที่ยง. บทว่า **ทุกฺข** ได้แก่ชื่อว่าทุกข์ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ด้วยอรรถว่า ทนได้ยาก ด้วยอรรถว่า เป็นวัตถุที่ตั้งแห่งความทนได้ยาก. ด้วยอรรถว่า บีบคั้นสัตว์ด้วยการปฏิเสธความสุข. ตรัสว่า ควรหรือ ยึดถือด้วยตัณหาว่า นั่นของเรา ยึดถือด้วยมานะว่า เราเป็นนั่น ยึดถือด้วยทิฏฐิว่า นั่นเป็นตัวของเรา. บรรดาความยึดถือเหล่านั้น ยึดถือด้วยตัณหา ก็พึงทราบโดยอำนาจตัณหา วิปริต ๑๐๘ ยึดถือด้วยมานะ ก็พึงทราบโดยอำนาจมานะ ๘ ประการ ยึดถือด้วยทิฏฐิ ก็พึงทราบโดยอำนาจทิฏฐิ ๖๒. ในคำว่า **นิพฺพินฺห** **วิรชฺชติ** นี้ ตรัสสมรรถ ๔ ด้วยอำนาจวิราคะ. ในคำว่า **วิราคา วิมฺลฺลจติ** นี้ ตรัสสามัญญผล ๔ ด้วยอำนาจวิมุตติ.

ก็ในพระสูตรที่ ๑ นี้ ทรงถือเอาปสาทะในทวาร ๕. ทรงถือเอาสมันนอาหารจิตที่เป็นไปในภุมิ ๓ ด้วยบทนี้ว่า **มโน**.

จบอรรถกถาจักขุสูตรที่ ๑

๒. รูปสูตร

ว่าด้วยรูปเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูป... เสียง...
กลิ่น... รส... โสภณูปะ... ธรรมารมณ์ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราहुลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบรูปสูตรที่ ๒

อรรถกถารูปสูตรที่ ๒

ในรูปสูตรที่ ๒ ทรงถือเอาอารมณ์อย่างเดียว ในทวาร ๕.

จบอรรถกถารูปสูตรที่ ๒

๓. วิญญาณสูตร

ว่าด้วยจักขุวิญญาณเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุวิญญาณ...
โสตวิญญาณ... ฆานวิญญาณ... ชิวหาวิญญาณ... กายวิญญาณ...

มโนวิญญาน... เกี่ยวหรือไม่เกี่ยว.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบวิญญาณสูตรที่ ๓

อรรถกถาวิญญาณสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในวิญญาณสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

ในทวารทั้ง ๕ ทรงถือเอาจิตที่มีปสาทะเป็นที่อาศัยเท่านั้น ทรงถือเอาสมันนาหารจิตที่เป็นไปในภูมิ ๓ ด้วยมโนวิญญาณ. พึงน่านัยไปใช้ในที่ทุกแห่งอย่างนี้.

จบอรรถกถาวิญญาณสูตรที่ ๓

๔. สัมผัสสูตร

ว่าด้วยจักขุสัมผัสเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนราหุล เธอจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน จักขุสัมผัส... โสตสัมผัส... ฆานสัมผัส... จิวหาสัมผัส... กายสัมผัส... มโนสัมผัส... เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบสัมผัสสูตรที่ ๔

สัมผัสสูตรที่ ๔ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

๕. เวทนาสูตร

ว่าด้วยเวทนาเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เวทนาที่เกิดแต่จักขุ-
สัมผัส... เวทนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส... เวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส...
เวทนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส... เวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส... เวทนาที่
เกิดแต่มนโสัมผัส เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราहुลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบเวทนาสูตรที่ ๕

เวทนาสูตรที่ ๕ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

๖. สัตถุญาสูตร

ว่าด้วยรูปสัตถุญาเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปสัตถุญา...
สัททสัตถุญา... คันธสัตถุญา... รสสัตถุญา... โผฏฐัพพสัตถุญา...
ธัมมสัตถุญา... เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราहुลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบทัญญาสูตรที่ ๖

อรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๖

ในสัญญาสูตรที่ ๖ ทรงถือเอาธรรมที่เป็นในภูมิ ๓.

จบอรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๖

๗. เจตนาสูตร

ว่าด้วยรูปสัญญาเจตนาเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปสัญญาเจตนา...
สัททสัญญาเจตนา... คันธสัญญาเจตนา... โสภณสัญญาเจตนา... รัมม-
สัญญาเจตนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราहुลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบเจตนาสูตรที่ ๗

๘. ตัณหาสูตร

ว่าด้วยรูปตัณหาเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๒๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปตัณหา สัทท-

ค้นหา... ค้นหาค้นหา... รหัสค้นหา... โฟลว์ชาร์ตค้นหา... ซัมม-
ค้นหา เทียงหรือไม่เทียง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบคัมภีร์คัมภีร์ที่ ๘

อรรถกถาคัมภีร์คัมภีร์ที่ ๘

แต่ในคัมภีร์คัมภีร์ที่ ๘ จะได้ว่า คัมภีร์ ในเมื่อถึงขณะ
ในทวารนั้น ๆ เท่านั้น.

จบอรรถกถาคัมภีร์คัมภีร์ที่ ๘

๘. ชาตสูตร

ว่าด้วยปฐวีธาตุเป็นต้นไม่เที่ยง

[๖๓๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ปฐวีธาตุ... อาโป-
ธาตุ... เตโชธาตุ... วาโยธาตุ... อากาศธาตุ... วิญญูณธาตุ
เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

จบชาตสูตรที่ ๘

อรรถกถาชาตสูตรที่ ๘

ในชาตสูตรที่ ๘ ตรัสถามด้วยอำนาจวิญญูณธาตุ ตรัสรูปด้วย
ธาตุที่เหลือ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันตรัสนามรูปไว้แล้ว.

จบบรรณกถาชาตสูตรที่ ๕

๑๐. ชั้นธสุตร

ว่าด้วยเบญจขันธไม่เที่ยง

[๖๓๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม
ว่า คุณก่อนราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูป... เวทนา...
สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราहुลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรละหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตา
ของเรา.

รา. ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนราहुล อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อ
หน่ายทั้งในรูป ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสัญญา
ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย
ย่อมคลายความกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น ย่อมมีญาณ
หยั่งรู้ว่าจิตหลุดพ้นแล้ว ดังนี้ อริยสาวกนั้นย่อมทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้.

จบชั้นธสุตรที่ ๑๐

อรรถกถาขันธสูตรที่ ๑๐

ในขันธสูตรที่ ๑๐ รูปขันธเป็นกามาวจร ขันธ ๔ ที่เหลือเป็นไปใน
ในภุมิ ๔ ด้วยการกำหนดรวบรวมธรรมทั้งหมด. แต่ในพระสูตรนี้ ฟัง
ถือว่าเป็นไปในภุมิ ๓.

จบอรรถกถาขันธสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาปฐมวรรคที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. จักขุสูตร

ว่าด้วยจักขุเป็นต้นไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

[๖๒๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราหุลได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๖๒๑] ครั้นท่านพระราหุลนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านว่า คุณก่อนราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา.

รา. ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. โสตะ... ฆานะ... ชิวหา... กาย... ใจ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

รา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อิตตาของเรา.

รา. ไม่ควรตามเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๖๒๒] ดูก่อนราहुล อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม
เบื่อหน่ายทั้งในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในโสตะ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในฆานะ
ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในชีวะหา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในกาย ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ
เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น
เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า จิตหลุดพ้นแล้ว อริยสาวกนั้น
ย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำ
เสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้.

จบจักขุสูตรที่ ๑

[พึงทำสูตรทั้ง ๑๐ โดยเปยยาลเช่นนี้]

อรรถกถาทุติยวรรค

ในตุติยวรรค สูตรที่ ๑-๑๐ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาสูตรที่ ๑-๑๐

๑๑. อнуสยสูตร

ว่าด้วยการละอนุสัย

[๖๓๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราหุลเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท่านพระราหุลนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้อยู่ เห็นอยู่อย่างไร อหังการ มมังการ และมานานุสัย จึงจะไม่มีในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิमितภายนอก.

[๖๓๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูก่อนราหุล รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตกัณฐี ที่เป็นอนาคตกัณฐี ที่เป็นปัจจุบันกัณฐี ที่เป็นภายในกัณฐี ที่เป็นภายนอกกัณฐี หยาบกัณฐี ละเอียดกัณฐี เลวกัณฐี ประณีตกัณฐี อยู่ในที่ไกลกัณฐี อยู่ในที่ใกล้กัณฐี รูปทั้งหมดนั้น อริยสาวกย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดังนี้ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง... วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตกัณฐี ที่เป็นอนาคตกัณฐี ที่เป็นปัจจุบันกัณฐี ที่เป็นภายในกัณฐี ที่เป็นภายนอกกัณฐี หยาบกัณฐี ละเอียดกัณฐี เลวกัณฐี ประณีตกัณฐี อยู่ในที่ไกลกัณฐี อยู่ในที่ใกล้กัณฐี วิญญาณทั้งหมดนั้น อริยสาวกย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า

นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดังนี้ คุณก่อน
ราหุล เมื่อบุคคลผู้รู้ได้เห็นอยู่อย่างนี้แล อหังการ มมังการ และ
มานานุสัย จึงไม่มีในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก.

จบอนุสยสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาอนุสยสูตรที่ ๑๑

พึงทราบวินิจฉัยในอนุสยสูตรที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกายที่มีวิญญาณของตน ด้วยบทว่า
อิมสมิมฺหจ สวิญญานก กาย ทรงแสดงกายที่มีวิญญาณ หรือ
ไม่มีวิญญาณของผู้อื่น หรือวิญญาณอย่างเดียว ทั้งของตน ทั้งของผู้อื่น
ด้วยบทต้น ทรงแสดงรูปที่เนื่องด้วยอนินทรีย์ภายนอก ด้วยบทหลัง.
บทว่า อหังการมมังการมานานุสยา ได้แก่ทักขิณีว่าเป็นเรา ตัณหา
ว่าของเรา และอนุสัยคืออนานะ. บทว่า น โหนติ ได้แก่ตรัสถามว่า
กิเลสเหล่านี้ย่อมไม่มีในวัตถุเหล่านี้แก่ผู้รู้ได้อย่างไร. บทว่าสมมุปลุณฺณาย
ปสฺสตี ได้แก่เห็นด้วยดี ด้วยมรรคปัญญา พร้อมทั้งวิปัสสนาปัญญา.

จบอรรถกถาอนุสยสูตรที่ ๑๑

๑๒. อปคตสูตร

ว่าด้วยการละมานะว่าเรา ว่าของเรา

[๖๓๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม

ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราหุล
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท่านพระ-
ราหุลนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่เห็นอยู่อย่างไร มนัสจึงจะปราศจากอหังการ
มมังการ และมานะในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก
ก้าวล่วงส่วนแห่งมานะด้วยดี สงบระงับ พันวิเศษแล้ว.

[๖๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนราหุล รูปร่างใด
อย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตกัถี ที่เป็นอนาคตกัถี ที่เป็นปัจจุบันกัถี ที่เป็น
ภายในกัถี ที่เป็นภายนอกกัถี หยาบกัถี ละเอียดกัถี เลวกัถี ประณีต
กัถี อยู่ในที่ไกลกัถี อยู่ในที่ใกล้กัถี รูปทั้งหมดนั้น อริยสาวกเห็นแล้ว
ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่
เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดังนี้ ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นไปเพราะไม่
ถือมั่น [จันท์ทั้ง ๕ ก็ควรทำอย่างนี้].

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สังขาร
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง... วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตกัถี ที่เป็น
อนาคตกัถี ที่เป็นปัจจุบันกัถี ที่เป็นภายในกัถี ที่เป็นภายนอก
กัถี หยาบกัถี ละเอียดกัถี เลวกัถี ประณีตกัถี อยู่ในที่ไกลกัถี
อยู่ในที่ใกล้กัถี วิญญาณทั้งหมดนั้น อริยสาวกเห็นแล้วด้วยปัญญาอันชอบ
ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นอย่างนั้น นั่นไม่ใช่
อัตตาของเรา ดังนี้ ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นไปเพราะไม่ถือมั่น คู่ก่อนราหุล

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิตานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 699

เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่เห็นอยู่อย่างนี้แล มนัสจึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานะในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิमितภายนอก ก้าวล่วงส่วนแห่งมานะด้วยดี สงบระงับ พันวิเศษแล้ว ดังนี้.

จบอปคตสูตรที่ ๑๒

จบพุทธยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. จักขุสูตร	๒. รูปสูตร	๓. วิญญาณสูตร
๔. สัมผัสสูตร	๕. เวทนาสูตร	๖. สัญญาสูตร
๗. เจตนาสูตร	๘. ตัณหาสูตร	๙. ธาตุสูตร
๑๐. ชันธสูตร	๑๑. อนุสยสูตร	๑๒. อปคตสูตร.

จบราหุลสังยุตที่ ๖

อรรถกถาอปคตสูตรที่ ๑๒

พึงทราบวินิจฉัยในอปคตสูตรที่ ๑๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อหังการมมังการมานาปกตฺตํ ได้แก่ปราศจากอหังการทิฎฐิ มมังการตันทา และมานะ. บทว่า วิชา สมติกุกนฺตํ ได้แก่ก้าวล่วงด้วยดีซึ่งส่วนแห่งมานะ. บทว่า สนฺตํ สุวิมฺตํ ได้แก่ชื่อว่าสงบ เพราะสงบกิเลสเสียได้ ชื่อว่าหลุดพ้นด้วยดีจากกิเลสทั้งหลาย. คำที่เหลือง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาพุทธยวรรคที่ ๒

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 700

แม้ในวรรคทั้งสอง ก็ตรัสอเสกขภูมิไว้. แต่ในวรรคทั้งสองนั้น
วรรคที่ ๑ ทรงแสดงแก่พระราหุลผู้ทูลขอ. วรรคที่ ๒ ทรงแสดงแก่พระ
ราหุลผู้มีได้ทูลขอ. แต่รัศธรรมอันอบรมบ่มวิมุตติสำหรับพระเถระใน
ราหุลสังยุตแม่ทั้งสิ้นแล.

จบราหุลสังยุต

๗. ลักขณสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

๑. อัฏฐิสุต

ว่าด้วยโครงการกระดูกลอยฟ้าเป็นเหตุให้แยม

[๖๓๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. ก็สมัยนั้นแล ท่านพระลักขณะกับท่านพระมหาโมคคัลลณะอยู่บนภูเขาคิชฌกูฏ.

[๖๓๗] ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า ท่านพระมหาโมคคัลลณะ นุ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปหาท่านพระลักขณะจนถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้วได้กล่าวชวนท่านพระลักขณะว่า มาไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ด้วยกันเถิดท่านลักขณะ ท่านพระลักขณะรับคำท่านพระมหาโมคคัลลณะว่า อย่างนั้น ถ้าคืบนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลณะกำลังลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้แยมขึ้นในที่แห่งหนึ่ง. ที่นั้น ท่านพระลักขณะได้ตามท่านพระมหาโมคคัลลณะว่า ท่านโมคคัลลณะ อะไรเล่าเป็นเหตุ เป็นปัจจัยทำให้แยม ท่านมหาโมคคัลลณะตอบว่า ท่านลักขณะ มิใช่เวลาที่จะเฉลยปัญหาข้อนี้ ท่านจงถามผมในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด.

[๖๓๘] ครั้งนั้นแล ท่านพระลักขณะกับท่านพระมหาโมคคัลลณะ

เที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ กลับจากบิณฑบาต ภายหลังภัตตาหารแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคม พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่านพระลักษณะนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ถามท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า ท่านมหาโมคคัลลานะ เมื่อลงจากภูเขาอิชฌณภูทันทันได้เข้มนขึ้นแล้วในที่แห่งหนึ่ง คู่ก่อนท่านพระมหาโมคคัลลานะ อะไรเล่าเป็นเหตุ เป็นปัจจัยทำให้เข้มนขึ้น.

[๖๓๕] ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาอิชฌณภูทันทัน ได้เห็นโครงกระดูกลอยอยู่ในเวหาส พวกเร่รังบ้าง กาบ้าง พญาเร่รังบ้าง ต่างก็โผลดตามเจาะ จิก ทิ้งโครงกระดูกนั้น ได้ยินว่า โครงกระดูกนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ผมคิดว่า อัจฉรย์จริงหนอ ไม่เคยมีมาหนอ สัตว์แม่เห็นปานนี้ก็จักมี ยักษ์แม่เห็นปานนี้ก็จักมี การได้อัฒภาพแม่เห็นปานนี้ก็จักมี.

[๖๔๐] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สาวกทั้งหลายเป็นผู้มีจักขุหนอ เป็นผู้มัญญานหนอ เพราะว่า แม่สาวกก็จักรู้ จักเห็นสัตว์เช่นนี้ หรือจักเป็นพยาน เมื่อก่อน เราได้เห็นสัตว์ตนนั้นเหมือนกัน แต่ว่าไม่ได้พยากรณ์ไว้ หากเราพึงพยากรณ์สัตว์นั้นไซ้ คนอื่น ๆ ก็จะไม่พึงเชื่อถือเรา ชื่อนั้นพึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์สิ้นกาลนาน แก่ผู้ไม่เชื่อถือเรา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้เป็นคนฆ่าโคอยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ด้วยผลของ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 703

กรรมนั้น เขาจึงหมกไหม้อยู่ในนรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี ด้วยผลของกรรมนั้นแหละที่ยังเหลืออยู่ เขาจึงต้องเสวยการได้อัตภาพเห็นปานนี้.

จบอัญญัติสูตรที่ ๑

[สูตรทุกสูตรนี้ขึ้นต้นเหมือนสูตรที่ ๑ แต่มีเนื้อความต่างกันต่อไปนี้]

ลักษณะสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

อรรถกถาอัญญัติสูตรที่ ๑

ในลักษณะสังยุตมีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระลักษณะเถระ ที่ท่านกล่าวว่า **อายุสุมา จ ลกฺขณตฺเถโร** เป็นผู้อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นผู้หนึ่งแห่งชฎิลจำนวน ๑,๐๐๐ คน บรรลุพระอรหัตในเวลาจบอาทิตตปริยายสูตร ฟังทราบว่าเป็นพระมหาสาวกรูปหนึ่ง. ก็เพราะเหตุที่ท่านประกอบด้วยอัทภาพสมบุรณ์ด้วยลักษณะ บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง เสมอด้วยพรหม. ฉะนั้น จึงได้สมญาว่าลักษณะ. ส่วนท่านมหาโมคคัลลถานะบรรลุพระอรหัตในวันที่ ๗ นับแต่วันที่ท่านบวช เป็นพระอัครสาวกองค์ที่ ๒.

บทว่า **ลิตฺ ปาตุวากสฺส** ความว่า ได้กระทำการเข้มน้อยๆ ให้ปรากฏ ท่านอธิบายไว้ว่า ประกาศ คือแสดง.

ถามว่า ก็เพราะเห็นอะไร พระเถระจึงกระทำการแย้มให้ปรากฏ.

ตอบว่า เพราะได้เห็นสัตว์ผู้เกิดในเปตโลกคนหนึ่ง มีแต่ร่างกระดูก ซึ่งมาแล้วในบาลีข้างต้น. ก็แล ท่านเห็นสัตว์นั้นด้วยทิพยจักขุหาได้เห็นด้วยปสาทจักขุไม่. จริงอยู่ อตภาพเหล่านั้นย่อมไม่ปรากฏแก่ปสาทจักขุ. ถามว่า ก็เมื่อท่านเห็นอตภาพเห็นปานนี้แล้วควรกระทำความกรุณา เพราะเหตุไรจึงกระทำการแย้มให้ปรากฏ. ตอบว่า เพราะระลึกถึงสมบัติของตน และพุทธญาณ. จริงอยู่ พระเถระเห็นอตภาพนั้นแล้ว ระลึกถึงสมบัติของตนว่า "เราหลุดพ้นแล้วจากอตภาพเห็นปานนี้ ที่บุคคลผู้ไม่เห็นดีจะพึงได้ นั่นเป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ และระลึกถึงสมบัติแห่งพุทธญาณ อย่างนี้ว่า โอ ญาณ-สมบัติของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมวิบากเป็นอจินไตย ไม่ควรคิด ดังนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงแสดงกรรมวิบากอันนั้นให้ประจักษ์หนอ. ธรรมชาตุอันพระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงแทงตลอดดีแล้ว" ดังนี้ จึงทำความแย้มให้ปรากฏ.

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรท่านพระลักษณะจึงไม่เห็น ท่านไม่มีทิพยจักขุหรือ.

ตอบว่า ไม่มี หามิได้. แต่พระมหาโมคคัลลานเถระนึกถึงอยู่จึงได้เห็น. ฝ่ายพระลักษณะไม่ได้เห็นเพราะไม่นึกถึง. เพราะธรรมดาพระจินาสพทั้งหลาย จะแย้มโดยเหตุอันไม่สมควรก็หาไม่ ฉะนั้น พระลักษณะจึงถามท่านว่า "ท่านโมคคัลลานะ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้การแย้มปรากฏ" ดังนี้. ฝ่ายพระเถระได้อ้างพระผู้มีพระภาคเจ้า

เป็นพยาน เพราะผู้ที่มิได้เห็นเรื่องที่เกิดขึ้นนี้ด้วยตนเองจะเชื่อได้ยาก จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อกาโล โข อาวุโส** ดังนี้ เพราะประสงค์จะพยากรณ์อ้างพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพยาน ต่อแต่นั้น เมื่อถูกถามในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงพยากรณ์โดยนัยมีอาทิว่า **อิธำ อาวุโส** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อฏฺฐสงฺขลิกํ** ได้แก่โครงกระดูกขาว ไม่มีเนื้อและเลือด. บทว่า **คิซฺฌาปิ กากาปิ กุลาปิ** ความว่า แม้นกเหล่านี้ ทั้งแร้งยักษ์ ทั้งกายักษ์ ทั้งพญาแร้งยักษ์ เข้ารุม ก็รูปอย่างนั้นย่อมไม่ปรากฏแก่แรงเป็นต้นตามปกติ. บทว่า **อนุปติตฺวา** ได้แก่ติดตาม. บทว่า **วิตฺตฺเทนฺตฺติ** ความว่า ไข่จะงอยปากเหล็กซึ่งคมกริบเหมือนดาบ จะตัดฉากข้างโน้นข้างนี้บ้าง. บทว่า **สุทฺถํ** ในบทว่า **ธา สุทฺถํ อฏฺฐสฺสฺสรํ กโรติ** นี้ เป็นนิบาต. อธิบายว่า โครงกระดูกนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง คือเสียงแสดงความอาดูรเดือดร้อน. อັถภาพ เช่นนั้นมีประมาณถึง ๓ โยชน์ บังเกิดขึ้นเพื่อเสวยวิบากของอกุศลกรรมเป็นอັถภาพใสขึ้นพองเหมือนฝีสูก. ฉะนั้น โครงกระดูกนั้นเดือดร้อนเพราะเวทนามีกำลัง จึงส่งเสียงร้องประหลาดเช่นนั้น.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะจึงคิดว่า ธรรมศาสตร์ผู้วนเวียนอยู่ในวัฏฏะ ย่อมไม่พ้นจากอັถภาพเห็นปานนี้ เมื่อจะแสดงธรรมสังเวชที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ตสฺส มยฺหิ อาวุโส เอตทโหสิ อจฺฉริยํ วต โภ** ดังนี้. ลำดับนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เมื่อจะทรงประกาศอานุภาพของพระเถระ

จึงตรัสคำมีอาทิว่า จกฺขุญฺญา วต ภิกฺขเว สวากา วิหรนฺติ ดังนี้.
บรรดาบทเหล่านั้น สวากชื่อว่า จกฺขุญฺญา เพราะภิกษุเหล่านั้นเกิดมีจักขุ.
อธิบายว่า ภิกษุเหล่านั้นมีจักขุเกิด ยังจักขุให้เกิดขึ้นอยู่. แม้ในบทที่ ๒
ก็เช่นนี้เหมือนกัน. บทว่า ยตฺร ในคำว่า ยตฺร हि नाम นี้บ่งถึงเหตุ. ใน
ข้อนั้นมีอรรถโยชนาประกอบความดังต่อไปนี้ แม้ธรรมดาว่าสวากย่อมรู้เห็น
สัตว์เห็นปานนี้ หรือจักรกระทำให้เป็นพยานได้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สวากทั้งหลายเป็นผู้มีจักขุหนอ เป็นผู้ม
ัญญาหนอ ด้วยคำว่า ปุพฺพเว เน โส ภิกฺขเว สตุโต ทิฏฺฐโ
ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราเมื่อกระทำสัตตนิกาย และภพ คติ
โยนิ ฐิติ นิवास อันหาประมาณมิได้ ในจักรวาลอันหาประมาณมิได้
ให้เป็นพยานด้วยการแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ ณ โพธิมณฑลสถาน
ได้เห็นสัตว์นั้นแล้วในกาลก่อนแล.

บทว่า โคฆาตโก ได้แก่ สัตว์ผู้ฆ่าโคแก่กระดูกและเนื้อขายเลี้ยงชีพ.
บทว่า ตสฺเสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสน ความว่า อปฺราปรียกรรมนั้น
อันประมวลไว้ด้วยเจตนาต่าง ๆ. จริงอยู่ เมื่อวิปากของเจตนาอันเป็นเหตุ
ให้เกิดปฏิสนธิในนรกนั้นสิ้นแล้ว ปฏิสนธิกระทำการที่เหลือ หรือกรรม
นิमितให้เป็นอารมณ์แล้วเกิดในปรตเป็นต้นอีก. เพราะเหตุนั้น ปฏิสนธินั้น
ท่านเรียกว่า เป็นเศษวิปากของกรรมนั่นเอง เพราะมีส่วนเสมอกับกรรม
หรือเพราะมีส่วนเสมอกับอารมณ์. ก็สัตว์นี้เกิดขึ้นแล้วด้วยอาการอย่างนี้.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ด้วยเศษวิปากของกรรมนั้นนั่นแล.

ได้ยินว่า ในเวลาที่สัตว์นั้นจู่ติจากนรก กองกระดูกของโคทั้งหลาย
ที่ไม่มีเนื้อนั้นแล ได้ปรากฏเป็นนิมิต. สัตว์นั้นกระทำการที่ปกปิดไว้
แต่นั้นเหมือนปรากฏแก้วัญชุน จึงเกิดเป็นอัญญิสังขลิกเปรต.

จบอรรถกถาอัญญิสูตที่ ๑

๒. เปลีสูต

ว่าด้วยชิ้นเนื้อลอยในอากาศ

[๖๔๑] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมา
จากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นชิ้นเนื้อลอยอยู่ในเวหาส พวกเรื่งบ้าง กาบ้าง
นกตะกรุมบ้าง ต่างก็โผล่ตามจิกทิ้งชิ้นเนื้อนั้น ได้ยินว่า ชิ้นเนื้อนั้น
สังเสียงร้องครวญคราง ๑ ล ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นคน
ฆ่าโค อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง.

จบเปลีสูตที่ ๒

อรรถกถาเปลีสูตที่ ๒

ในเรื่องชิ้นเนื้อ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โขฆาตโก ความว่า ผู้ฆ่าโคนั้นฆ่าแหละเนื้อโคเป็นชิ้น ๆ
ตากให้แห้ง ขายเนื้อแห้งเลี้ยงชีวิตอยู่อุทายี. ด้วยเหตุนั้น ในเวลาที่

สัตว์นั้นจตุตจากนรก ขึ้นเนื่อนั้นแล ได้ปรากฏเป็นนิมิต. สัตว์นั้นจึงเกิด
เป็นมังสเปสิเปรต.

จบอรรถกถาเปสิสูตรที่ ๒

๓. ปิณฑสูตร

ว่าด้วยก้อนเนื้อลอยอยู่ในอากาศ

[๖๔๒] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลง
มาจากภูเขาคิมณภูฏ ได้เห็นก้อนเนื้อลอยอยู่ในเวหาส แร้งบ้าง กาบ้าง
พญาแร้งบ้าง ต่างก็โผล่ตามจิกหึ่งก้อนเนื้อนั้น ได้ยินว่า ก้อนเนื้อนั้น
ส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ ล ๑. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นคนฆ่า
นกชาย อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบปิณฑสูตรที่ ๓

อรรถกถापิณฑสูตรที่ ๓

ในเรื่องก้อนเนื้อ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สาकुณิโก ความว่า ในเวลาจับนกมาขาย พรานนกเอาขน
และหนังออก เหลือไว้แต่ก้อนเนื้อ ขายเลี้ยงชีพ. ด้วยเหตุนี้ ในเวลา
ที่สัตว์นั้นจตุตจากนรก ก้อนเนื้อนั้นแล ได้ปรากฏเป็นนิมิต. สัตว์นั้น
จึงเกิดเป็นมังสปิณฑเปรต (เปรตก้อนเนื้อ).

จบอรรถกถापิณฑสูตรที่ ๓

๔. นิจจวิสฺสูตร

ว่าด้วยสัตว์ไม่มีผิวหนังลอยในอากาศ

[๖๔๓] ๑ ล ๑ พระมหาโมคคัลลະได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจาก ภูเขาศิขณภูฏ ได้เห็นบุรุษไม่มีผิวหนังลอยอยู่ในเวหาส แร้งบ้าง กาบ้าง พญาแร้งบ้าง ต่างก็โผลดตามจิกทิงบุรุษนั้น ได้ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้อง ครวญคราง ๑ล๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นคนฆ่าแกะขาย อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบนิจจวิสฺสูตรที่ ๔

อรรถถณานิจจวิสฺสูตรที่ ๔

ในเรื่องสัตว์ไม่มีผิวหนัง มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

เมื่อพรานแกะนั้น ฆ่าแกะถลกหนังออกขายเลี้ยงชีพ ร่างของแกะ ที่ไม่มีหนัง ได้ปรากฏเป็นนิมิตโดยนัยก่อนนั้นแล. เพราะฉะนั้น พรานแกะนั้นจึงเกิดเป็นนิจจวิเปรัต.

จบอรรถถณานิจจวิสฺสูตรที่ ๔

๕. อธิสฺสูตร

ว่าด้วยบุรุษมีขนเป็นดาบลอยในอากาศ

[๖๔๔] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลันะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมา

จากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นบรุษผู้มีขนเป็นดาดลอยอยู่ในเวหาส ดาดเหล่า

นั้นของบุรุษนั้นลอยขึ้นไป ๆ แล้วก็ตกลงที่กายของบุรุษนั้นแหละ ได้ยินว่า
บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้
เป็นคนฆ่าสุกรขาย อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ฯลฯ

จบอติสูตร

อรรถกถาอติสูตรที่ ๕

ในเรื่องสัตว์มีขนเป็นดาบ มีวิวินิจฉัยดังต่อไปนี้

คนผู้ฆ่าสุกรนั้น เอาดาบฆ่าสุกรที่เลี้ยงคู่ด้วยผูกตลอดกาลนาน
เลี้ยงชีพตลอดกาลนาน. ภาวะที่เขาเงือดดาบนั้นแล ได้ปรากฏเป็นนิมิต
เพราะนั้น เขาจึงเกิดเป็นอสิโลมเปรต.

จบอรรถกถาอติสูตรที่ ๕

๖. สัตติสูตร

ว่าด้วยบุรุษมีขนเป็นหอก

[๖๔๕] ฯลฯ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมา
จากภูเขาศิขณภูฏ ได้เห็นบุรุษมีขนเป็นหอกลอยอยู่ในเวหาส หอก
เหล่านั้นของบุรุษนั้นลอยขึ้นไป ๆ แล้วก็ตกลงที่กายของบุรุษนั้นเอง ได้
ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์
นี้ได้เป็นคนฆ่าเนื้อขาย อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ฯลฯ

จบสัตติสูตรที่ ๖

อรรถกถาสัตติสูตรที่ ๖

ในเรื่องสัตว์มีขนเป็นหอก มีวิดิจัญดังต่อไปนี้.

คนผู้ฆ่าเนื้อนั้น พาเนื้อตัวหนึ่ง [สำหรับล่อเนื้อ] และถือหอก

ไปป่า เอาหอกแทงพวกเนื้อที่มายืนอยู่ใกล้ ๆ เนื้อตัวนั้นให้ตาย. ภาวะที่เขาเอาหอกแทงเนื้อนั้นแล ได้ปรากฏเป็นนิมิต เพราะฉะนั้น เขาจึงเกิดเป็นสัตว์โลมเปรต.

จบอรรถกถาสัตตีสสูตรที่ ๖

๗. อสุสูตร

ว่าด้วยบุรุษมีขนเป็นลูกธนู

[๖๔๖] ฯลฯ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นบุรุษมีขนเป็นลูกธนูลอยอยู่ในเวหาส ลูกธนูเหล่านั้นของบุรุษนั้นลอยขึ้นไป ๆ แล้วก็ตกลงที่กายของบุรุษนั่นเอง ได้ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นเพชฌฆาต อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ฯลฯ

จบอสุสูตรที่ ๗

อรรถกถาอสุสูตรที่ ๗

เรื่องสัตว์มีขนเป็นลูกธนูมีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า การณโก ได้แก่ บุรุษผู้เบียดเบียนคนที่ผิดต่อพระราชาด้วยเหตุมากมาย ในที่สุดเอาลูกธนูแทงให้ตาย. ได้ยินว่า บุรุษนั้นแทงเพราะรู้ว่า คนที่ถูกแทงในที่โน้นจะตาย. เมื่อเขาเลี้ยงชีพด้วยอาการอย่างนี้แล้วเกิดในนรก แต่นั้นด้วยเศษวิบาก ในเวลาที่เขาเกิดในนรกนั้น

ภาวะที่เขาใช้ลูกธนูแทง จึงได้ปรากฏเป็นนิมิต เพราะฉะนั้น เขาจึงเกิด
เป็นอุสุโลมเปรต.

จบอรรถกถาอุสุสูตรที่ ๗

๘. ปฐมสุจิตฺต

ว่าด้วยบุรุษมีขนเป็นประตัก

[๖๔๗] ๑ ๓ ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลง
มาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นบุรุษมีขนเป็นประตักลอยอยู่ในเวหาส ประตัก
เหล่านั้นของบุรุษนั้นลอยขึ้นไป ๆ แล้วก็ตกลงที่กายของบุรุษนั่นเอง ได้
ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑๓๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์
นี้ได้เป็นคนฝึกม้า อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ๓ ๑.

จบปฐมสุจิตฺตที่ ๘

อรรถกถापฐมสุจิตฺตที่ ๘

ในเรื่องสัตว์มีขนเหมือนประตัก มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สุโต ได้แก่ ผู้ฝึกม้า (สารถิ). อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
ผู้ฝึกโค ดังนี้ก็มี. ภาวะที่เขาเอาปลายแหลมประตักแทงนั้นแล ได้ปรากฏ
เป็นนิมิต เพราะฉะนั้น เขาจึงเกิดเป็นสุจิตฺตโลมเปรต.

จบอรรถกถापฐมสุจิตฺตที่ ๘

๕. ทุติยสุจิสูต

ว่าด้วยบุรุษมีขนเป็นเข็ม

[๖๔๘] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาอิชฌณภูฏ ได้เห็นบุรุษมีขนเป็นเข็มลอยอยู่ในเวหาส เข็มเหล่านั้นของบุรุษนั้นเข้าไปศีรษะแล้วออกจากทางปาก เข้าไปในปากแล้วออกทางอก เข้าไปในอกแล้วออกทางท้อง เข้าไปในท้องแล้วออกทางขาอ่อน เข้าไปในขาอ่อนแล้วออกทางแข้ง เข้าไปในแข้งแล้วออกทางเท้า ได้ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ ล ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้เป็นคนส่อเสียด อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบทุติยสุจิสูตที่ ๕

อรรถกถาทุติยสุจิสูตที่ ๕

ในเรื่องสัตว์มีขนเหมือนเข็ม เรื่องที่ ๒ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สุจโก ได้แก่ผู้ทำการส่อเสียด ได้ยินว่า เขาขยงหม่อมมนุษย์ให้แตกกัน. และในราชตระกูล เขาขยงแล้วขยงเล่าว่า ผู้นี้มีสิ่งนี้ ผู้นี้ทำสิ่งนี้ด้วยสิ่งนี้ ให้ถึงความย่อยยับ. เพราะฉะนั้น เพื่อเสวยทุกข์เพราะทำให้เขาแตกกัน เพราะการขยงโดยประการที่พวกมนุษย์ถูกขยงแล้วแตกกัน เขากระทำการนั้นแหละให้เป็นนิमितจึงเกิดเป็นสุจิโลมเปรต.

จบอรรถกถาทุติยสุจิสูตที่ ๕

๑. ม. สุจโก ผู้กล่าวส่อเสียด.

๑๐. อัณฑการีสูตร

ว่าด้วยบุรุษมีอัณฑะเท่าหม้อ

[๖๔๕] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมา จากภูเขาศิขณภูฏ ได้เห็นบุรุษมีอัณฑะใหญ่เท่าหม้อลอยอยู่ในเวหาส บุรุษ นั้นแม้เมื่อเดินไปที่แบกอัณฑะนั้นไว้บนบ่า แม้เมื่อนั่งก็ทับอัณฑะนั้นแหละ แร้งบ้าง กาบ้าง พญาแร้งบ้าง ต่างก็โผลดตามจิกทิ้งบุรุษนั้น ได้ยินว่า บุรุษนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ ล ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้ เป็นผู้พิพากษาตัดสินอรรถคดีโกง อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบอัณฑการีสูตรที่ ๑๐

จบปฐมวรรคที่ ๑๐

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัฏฐิสูตร
๒. เปสิสูตร
๓. ปิณฑสูตร
๔. นิจฉวิสูตร
๕. อสิสูตร
๖. สัตตสิสูตร
๗. อุตสูสูตร
๘. ปฐมสูจิสูตร
๙. ทุตยสูจิสูตร
๑๐. อัณฑการีสูตร.

อรรถกถาอัณฑการีสูตรที่ ๑๐

ในเรื่องบุรุษมีอัณฑะเท่าหม้อ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า คามภูโฏ ได้แก่อำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดี เพราะเขามีส่วนเสมอ

กับกรรม จึงมีอัตราประมาณเท่าหม้อ คือขนาดหม้อใหญ่. เพราะเขาจับ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิตานวรรค เล่ม ๒ - หน้า 715

สินบนในที่ลับคือที่ปกปิด ทำโทษให้ปรากฏในการวินัยคดีโกง ทำผู้เป็น
เจ้าของให้ไม่ได้เป็นเจ้าของ ฉะนั้น อวัยวะเพศลับของเขาจึงเกิดในที่เปิดเผย
เพราะเมื่อลงโทษ เขาได้ข่มเหงผู้อื่น ฉะนั้น อวัยวะเพศลับของเขาจึง
เกิดเป็นสิ่งข่มเหง (ทรมานตน) เพราะเหตุที่อวัยวะดำรงอยู่ในตำแหน่ง
ที่ดำรงอยู่แล้ว ควรจะเรียบร้อย กลับไม่เรียบร้อย ฉะนั้น เขาจึงต้องนั่ง
อย่างไม่เรียบร้อยบนอวัยวะเพศลับ.

จบอรรถกถาอรรถกถาวิสุทธิที่ ๑๐

จบอรรถกถาปฐมวรรคที่ ๑

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. กุปนิมุกคสูตร

ว่าด้วยบุรุษจอมหลุมคูถ

[๖๕๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ฯ ล ฯ ท่านมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงหาจากภูเขาภิขณภูฏได้เห็นบุรุษจอมอยู่ในหลุมคูถจนมิดศีรษะ ฯ ล ฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นคนทำชู้กับภรรยาของผู้อื่น อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ฯ ล ฯ

จบกุปนิมุกคสูตรที่ ๑

[พึงทำเปยยาลอย่างนั้น]

ทุติยวรรคที่ ๒

อรรถกถากุปนิมุกคสูตรที่ ๑

วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๑ เรื่องชายทำชู้กับภรรยาของผู้อื่น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

สัตว์นั้นถูกต้องผัสสะหญิงมีสามี ซึ่งคนอื่นรักษาคุ่มครอง มีจิตยินดี

ด้วยสุขแต่อุจจาระและสุขแต่กาม เพราะเขามีส่วนเสมอกับกรรม จึง
สัมผัสสกุณ บังเกิดในหลุมคูณั้นเพื่อเสวยทุกข์.

จบอรรถกถาคุธขาทีสุตฺรที่ ๒

๒. คูธขาทีสุตฺร

ว่าด้วยบุรุษกินคูธ

[๖๕๑] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลง
มาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นบุรุษผู้จมอยู่ในหลุมคูธ ใช้มือทั้งสองกอบคูธ
กิน ๑ ล ๑ คูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นพราหมณ์อยู่ในกรุงราชคฤห์
นี้เอง พราหมณ์นั้นนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ในพระศาสนาของพระกัสสป-
สัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยภัตแล้ว เอาคูธใส่จนเต็มรางแล้ว ใช้ให้คนไปบอก
เวลาแล้วกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า ขอพวกท่านจงฉันและจงนำไปจนพอแก่
ความต้องการเถิด ๑ ล ๑.

จบคูธขาทีสุตฺรที่ ๒

อรรถกถาคุธขาทีสุตฺรที่ ๒

เรื่องบุรุษผู้กินคูธ ปราภุชัตแล้วแล.

จบอรรถกถาคุธขาทีสุตฺรที่ ๒

๓. นิจฉวิตถีสสูตร

ว่าด้วยหญิงไม่มีผิวหนัง

[๖๕๒] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นหญิงผู้ไม่มีผิวหนังลอยอยู่ในเวหาส แร้งบ้าง กาบ้าง นกตะกรุมบ้าง ต่างก็โผล่ตามจิกทิ้งหญิงนั้น ได้ยินว่า หญิงนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ ล ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หญิงนี้ได้เป็นหญิงประพตินิกงใจสามีอยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบนิจฉวิตถีสสูตรที่ ๓

อรรถกถานิจฉวิตถีสสูตรที่ ๓

ในเรื่องหญิงไม่มีผิวหนัง มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

เพราะธรรมดาว่ามาตุคาม ย่อมไม่เป็นใหญ่ในผัสสะของตน และมาตุคามนั้นขโมยผัสสะอันเป็นของของสามีแล้วให้เกิดความยินดีผัสสะของผู้อื่น ฉะนั้น เธอจึงมีผัสสะเป็นสุข เพราะมีส่วนเท่ากับกรรม จูติจากอรรถกถานั้นแล้ว จึงเกิดเป็นหญิงไม่มีผิวหนัง เพื่อเสวยสัมผัสเป็นทุกข์.

จบอรรถกถานิจฉวิตถีสสูตรที่ ๓

๔. มังคุพิตถีสสูตร

ว่าด้วยหญิงมีกลิ่นเหม็น

[๖๕๓] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นหญิงมีกลิ่นเหม็นน่าเกลียดลอยอยู่ในเวหาส

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิตานวรรค เล่ม ๒ - หน้า 719

แรงแบบ กาบ้าง นกตะกรุมบ้าง ต่างก็โผล่ตามจิตทั้งหญิงนั้น ได้ยินว่า
หญิงนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๆ ล ๆ คู่ก่อน. ภิกษุทั้งหลาย หญิงนี้ได้
เป็นหญิงแม่มด อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๆ ล ๆ.

จบมัจจุพิตติสูตรที่ ๔

อรรถกถามัจจุพิตติสูตรที่ ๔

ในเรื่องหญิงมีกลิ่นเหม็น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มัจจุพิ ได้แก่มิรูปแปลก ไม่น่าดู น่ารังเกียจ. ได้ยินว่า
เธอเป็นหญิงแม่มดกระทำการของหญิงผู้เป็นทาสีชกษ์ เทียวประกาศว่า
เมื่อคนนี้ ๆ ทำพิธีกรรมอย่างนี้ พวกท่านทั้งหลายจักเจริญอย่างนี้ ดังนี้
แล้วลวงถือเอาของหอมและดอกไม้เป็นต้นของมหาชน ให้มหาชนมีความ
เห็นชั่วเห็นผิด. เพราะฉะนั้น เธอจึงมีส่วนเท่ากับกรรมนั้น เธอจึงมี
กลิ่นเหม็น เหตุขโมยของหอมและดอกไม้เป็นต้น เธอเกิดมิรูปไม่น่าดู
แปลกประหลาด น่ารังเกียจ เหตุให้เขาถือความเห็นชั่ว.

จบอรรถกถามัจจุพิตติสูตรที่ ๔

๕. โอกิลินีสสูตร

ว่าด้วยหญิงมีน้ำเหลืองไหล

[๖๕๔] ๆ ล ๆ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมา
จากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นหญิงผู้มีน้ำเหลืองไหลเต็มไปด้วยถ่านเพลิง
ลอยอยู่ในเวหาส ได้ยินว่า หญิงนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๆ ล ๆ ก่อนดู

ภิกษุทั้งหลาย หญิงนี้ได้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้ากาสิงคะ นางถูก
ความหึงครอบงำ ได้เอาเตาซึ่งเต็มไปด้วยถ่านเพลิงเทรดหญิงร่วมฝั้ว ๆ ล ๆ.

จบโอกิลินีสสูตรที่ ๕

อรรถกถาโอกิลินีสสูตรที่ ๕

ในเรื่องหญิงมีน้ำเหลืองไหล มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อุปกุก์ โอกิลินี โอกิริณี ความว่า ได้ยินว่า นาง
นอนดิ้นรนกระสับกระส่ายหมกไหม้อยู่บนเชิงตะกอนเต็มไปด้วยถ่านเพลิง
เพราะฉะนั้น นางจึงร้อนระอุ คือมีร่างกายถูกไฟร้อนแผดเผาจนมีน้ำเหลือง
ไหล มีร่างกายเปราะเปื้อน คือมีหยาดน้ำเหลืองไหลออกจากร่างกายของ
เธอ และมีร่างกายเต็มไปด้วยถ่านเพลิง เคลื่อนกล่นไปด้วยถ่านเพลิง คือ
ข้างล่างของนาง มีถ่านเพลิงมีสีเหมือนดอกทองกวาว ที่ข้างทั้งสองก็
เหมือนกัน ข้างบนของนาง มีถ่านเพลิงตกลงมาจากอากาศ เหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า อุปกุก์ โอกิลินี โอกิริณี ดังนี้. บทว่า สา

อิสสาปกตา สปตี องคารกฐาเหน โอกิริ ความว่า ได้ยินว่า หญิง
เพื่อนคนหนึ่งของพระราชานั้นตั้งเตาถ่านเพลิงไว้ใกล้ ๆ เช็ดน้ำจากตัว
และเอาฝ่ามือเช็ดเหงื่อ แม้พระราชาก็ทรงสนทนาและทรงแสดงอาการ
ยินดีกับเธอ. พระอัครมเหสีทรงอดทนอาการเช่นนั้นไม่ได้ ถูกความหึง
หวงครอบงำ เมื่อพระราชาสด็จหลีกไปไม่นาน พระนางถือเตาถ่านเพลิง
นั้นเทถ่านเพลิงลงบนหญิงนั้น. พระนางทำกรรมนั้นแล้ว บังเกิดในเปต-
โลก เพื่อเสวยวิบากเช่นนั้นตอบแทน.

จบอรรถกถาโอกิลินีสสูตรที่ ๕

๖. สีสัจฉินนสูตร

ว่าด้วยตัวกะพันธศีรยะขาด

[๖๕๕] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นตัวกะพันธไม่มีศีรยะ มีตาและปากอยู่ที่อก ลอยอยู่ในเวหาส แร้งบ้าง กาบ้าง นกตะกรุมบ้าง ต่างก็โผล่ตามจิต ทั้งตัวกะพันธนั้น ได้ยินว่า ตัวกะพันธนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑ ล ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นเพชฌฆาตผู้ฆ่าโจร ซึ่งว่าหาริกะ อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ๑ ล ๑.

จบีสัจฉินนสูตรที่ ๖

อรรถกถาสัจฉินนสูตรที่ ๖

ในเรื่องคนฆ่าโจร มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ผู้ฆ่าโจรนั้น ตัดศีรยะพวกโจรเป็นเวลานานตามคำสั่งพระราชา เมื่อบังเกิดในเขตโลก บังเกิดเป็นตัวกะพันธไม่มีศีรยะ.

จบอรรถกถาสัจฉินนสูตรที่ ๖

๗. ภิกขุสูตร

ว่าด้วยภิกษุไฟติดทั่วตัวลอยในอากาศ

[๖๕๖] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมา

มาจากภูเขาคิซมัญญา ได้เห็นภิกษุอยู่ในเวหาส ผ่าสังฆาฏิกี้ดี บาตร
กี้ดี ประคดเอวกี้ดี ร่างกายกี้ดี ของภิกษุนั้น อันไฟติดหัวลูกโซติช่วง

แล้ว ได้ยินว่า ภิกษุนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๆ ล ๆ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ได้เป็นภิกษุผู้ชั่วช้าในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ๆ ล ๆ.

จบภิกขุสูตรที่ ๗

อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๗

ในเรื่องภิกษุ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ปาปภิกขุ ได้แก่ ภิกษุลามก. ได้ยินว่า ภิกษุนั้นบริโภคน้ำปัสจัย ๔ ที่ชาวโลกถวายด้วยศรัทธา เป็นผู้ไม่สำรวมทางกายทวารและวจีทวารทำลายอาชีพะเสีย เทียบปล่อยจิตใจให้สนุกสนาน. แต่ฉัน เธอไหม้อยู่ในนรกตลอดพุทธันดรหนึ่ง เมื่อเกิดในเปตโลก บังเกิดด้วยอัศภาพเช่นภิกษุนั่นเอง.

จบอรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๗

๘. ภิกขุนี้สูตร

ว่าด้วยภิกษุณีไฟติดทั่วตัวลอยในอากาศ

[๖๕๗] ๆ ล ๆ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นภิกษุณีลอยอยู่ในเวหาส ผ้าสังฆาฏิกี่ดี บาตรกี่ดี ประคดเอวก็ดี ร่างกายก็ดี ของภิกษุณีนั่น อันไฟติดทั่วลุกโชติช่วงแล้ว ได้ยินว่า ภิกษุณีนั่นส่งเสียงร้องครวญคราง ๆ ล ๆ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีนี้ได้เป็นภิกษุณีผู้ชั่วช้า ในศาสนาของพระกัสสป-

สัมมาสัมพุทธเจ้า ๑๓๑.

จบภิกขุนี้สูตรที่ ๘

๕. สิกขมานาสูต

ว่าด้วยสิกขมานาไฟติดทั่วตัวลอยในอากาศ

[๖๕๘] ๑๓๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นสิกขมานาลอยอยู่ในเวหาส ผ้าสัมฆาฏิกี้ดี บาตรก็ดี ประคดเอวก็ดี ร่างกายก็ดี ของสิกขมานานั้น อันไฟติดทั่ว ลูกโซติช่วงแล้ว ได้ยินว่า สิกขมานานั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑๓๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สิกขมานานี้ได้เป็นสิกขมานาผู้ชั่วช้า ในศาสนาของ พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑๓๑.

จบสิกขมานาสูตที่ ๕

๑๐. สามณีสูต

ว่าด้วยสามณรีไฟติดทั่วตัวลอยอยู่ในอากาศ

[๖๕๙] ๑๓๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นสามณรีลอยอยู่ในเวหาส ผ้าสังฆาฏิกี้ดี บาตรก็ดี ประคดเอวก็ดี ร่างกายก็ดี ของสามณรีนั้น อันไฟติดทั่ว ลูกโซติช่วงแล้ว ได้ยินว่า สามณรีนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ๑๓๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สามณรีนี้เป็นสามณรีผู้ชั่วช้า ในศาสนาของพระกัสสป.

สัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ ล ๑.

จบสามเณรสสูตรที่ ๑๐

๑๑. สามเณรสสูตร

ว่าด้วยสามเณรีไฟติดทั่วตัวลอยอยู่ในอากาศ

[๖๖๐] ๑ ล ๑ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า เมื่อผมลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นสามเณรีลอยอยู่ในเวหาส ผ่าสังฆาฏิกีติ บาตรก็ดี ประคดเอวก็ดี ร่างกายก็ดี ของสามเณรีนั้น อันไฟติดทั่วลูกโซติช่วงแล้ว ได้ยินว่า สามเณรีนั้นส่งเสียงร้องครวญคราง ผมคิดว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีมาหนอ สัตว์แม่เห็นปานนี้ก็จักมี ยักษ์แม่เห็นปานนี้ก็จักมี การได้อัฒภาพแม่เห็นปานนี้ก็จักมี.

[๖๖๑] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สาวกทั้งหลายเป็นผู้มีจักขุหนอ เป็นผู้มียุณหนอ เพราะแม้สาวกก็จักรู้จักเห็นสัตว์เห็นปานนี้ หรือจักเป็นพยาน เมื่อก่อนสามเณรีนั้นเราก็ได้เห็นแล้วเหมือนกัน แต่ว่ามีได้พยากรณ์ หากว่าเราจะฟังพยากรณ์สามเณรีนี้ไซ้ คนอื่นก็จะไม่ฟังเชื่อถือเรา ซ่อนนั้นฟังเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์สิ้นกาลนาน แก่ผู้ที่ไม่เชื่อถือเรา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สามเณรีนี้ได้เป็นสามเณรผู้ชั่วช้าในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยผลของกรรมนั้น สามเณรีนั้นหมกไหม้แล้ว ในนรกหลายมี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายหมื่นปี หลายแสนปี ด้วยผลของกรรมนั้นแหละยังเหลืออยู่ สามเณรีนั้นจึงต้องเสวยการได้อัฒภาพ

เห็นปานดังนี้.

จบสามเณรีสูตรที่ ๑๑

จบทุติยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กุปนิมุกคสูตร	๒. กุณฑาทีสูตร
๓. นิจฉวิตถีสสูตร	๔. มังคุพิตถีสสูตร
๕. โอภิลินีสสูตร	๖. สีตัจฉินนสูตร
๗. ภิกษุสูตร	๘. ภิกขุณีสูตร
๙. สิกขมานาสสูตร	๑๐. สามเณรสูตร
๑๑. สามเณรีสูตร	

จบลักษณะสังยุตที่ ๗

อรรถกถาภิกขุณีสูตรที่ ๘ เป็นต้น

แม้ในเรื่องของนางภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี ก็มี
วินิจฉัยอย่างนี้เหมือนกันแล.

จบอรรถกถาภิกขุณีสูตรที่ ๘ เป็นต้น

จบอรรถกถาลักษณะสังยุต

๘. โอปัมมสังยุต

๑. กุฎาคารสูตร

ว่าด้วยกลอนของเรือนยอด

[๖๖๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กลอนทั้งหลายของเรือนยอดทั้งหมดไปรวมที่ยอด เมื่อร้อยยอดเรือน กลอนเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการรื้อออก แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล อกุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีอวิชาเป็นมูล ประชุมกันที่อวิชา เมื่ออวิชาถูกถอนขึ้นแล้ว อกุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมดย่อมถึงการถอนขึ้น เพราะเหตุคังนี้ฉันนั้น พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า พวกเราจักเป็นผู้ไม่ประมาท ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบกุฎาคารสูตรที่ ๑

โอปัมมสังยุต

อรรถกถากุฎาคารสูตรที่ ๑

โอปัมมสังยุต กุฎาคารสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า กุญฺจนุคฺมา เพราะไปรวมที่ยอด. ชื่อว่า กุญฺจนุคฺมา เพราะ

รวมกันที่ยอด. บทว่า **กุกฺกุณฺณมุกฺกมาตา** ความว่า เมื่อรื้อยอดเรือน.

บทว่า **อวิชฺชาสมุกฺกมาตา** ความว่า เพราะถอนอวิชาได้ด้วยอรหัต-

มรรค. บทว่า **อปฺปปฺตฺตา** ได้แก่เป็นผู้ตั้งอยู่ในความไม่อยู่ปราศจากสติ.

จบอรรถกถาฎาการสูตรที่ ๑

๒. นขลิตฺตสูตร

ว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์มีน้อย

เหมือนฝุ่นตลบปลายเล็บ

[๖๖๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้อนฝุ่นเล็กน้อยไว้ที่ปลายพระนขาแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ฝุ่นเล็กน้อยที่เราช้อนขึ้นไว้ที่ปลายเล็บนี้ กับมหาปฐพีนี้ อย่างไหนมากกว่ากัน.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มหาปฐพีนั้นแหละมากกว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้อนขึ้นไว้ที่ปลายพระนขานี้มีประมาณน้อย ย่อมไม่ถึงแม้ซึ่งการนับ ย่อมไม่ถึงแม้ซึ่งการเทียบเคียง ย่อมไม่ถึงแม้ซึ่งส่วนแห่งเสี้ยว เพราะเทียบมหาปฐพีเข้าแล้ว ฝุ่นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้อนขึ้นไว้ที่ปลายพระนขามีประมาณเล็กน้อย.

[๖๖๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีประมาณน้อย สัตว์ไปเกิดในกำเนิดอื่นจากมนุษย์มีมากกว่ามากทีเดียว

ฉั๓๓๓เหมือนกัน เพราะเหตุ๓๓๓๓ เธอ๓๓หลาย๓๓ศึกษา๓๓อย่าง๓๓นี้๓๓ว่า

เราจักเป็นผู้ไม่ประมาท คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่าง
นี้นั่นแหละ.

จบนขลิขสูตรที่ ๒

อรรถกถานขลิขสูตรที่ ๒

ในนขลิขสูตรที่ ๒ มีวินัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มนุสฺเสสุ ปจฺจายานนฺติ มีอธิบายว่า เหล่าชนที่จุติจาก
มนุษย์โลกแล้วเกิดในมนุษย์โลกนั้นแล มีประมาณน้อย. บทว่า อญฺญตฺร
มนุสฺเสหิ ความว่า เหล่าชนที่จุติจากมนุษย์โลกแล้วไม่เกิดในมนุษย์โลก
ไปเกิดเฉพาะในอบาย ๔ มีมากกว่า เหมือนฝุ่นในมหาปฐพี. ก็ในพระ-
สูตรนี้ ท่านรวมเทวดากับมนุษย์ทั้งหลายเข้าด้วยกัน. เพราะฉะนั้น พึง
ทราบว่ ผู้เกิดในเทวโลกมีประมาณน้อย เหมือนผู้ที่เกิดในมนุษย์โลก
ฉะนั้น.

จบอรรถกถานขลิขสูตรที่ ๒

๓. กุลสูตร

ว่าด้วยอานิสงส์เมตตาเจโตวิมุตติ

[๖๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สกฺลใดสกฺลหนึ่งมีสตรีมาก
มีบุรุษน้อย สกฺลเหล่านั้นย่อมถูกพวกโจรผู้ขโมยด้วยหม้อปล้นได้ง่าย แม้

ฉันใด ภิกขุรูปใดรูปหนึ่งไม่เจริญเมตตาเจโตวิมุตติ ไม่กระทำให้มากแล้ว
ภิกขุรูปนั้นย่อมถูกพวกภิกษุทั้งหลายกำจัดได้ง่าย ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๖๖๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สกฺขลเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีสตรีน้อย
มีบุรุษมาก สกฺขลเหล่านั้นย่อมถูกพวกโจรผู้ขโมยด้วยหม้อปล้นได้ยาก แม้
ฉันใด ภิกขุรูปใดรูปหนึ่งเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ การทำให้มากแล้ว ภิกษุ
รูปนั้นย่อมเป็นผู้อันภิกษุทั้งหลายกำจัดได้ยาก เพราะเหตุดังนี้ฉันใด เธอทั้งหลาย
พึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ กระทำให้มาก กระทำ
ให้เป็นประดุจยาน กระทำให้เป็นที่ตั้งอาศัย ให้มั่นคง สัมปรารภด้วยดี
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบกุลสูตรที่ ๓

อรรถกถากุลสูตรที่ ๓

ในกุลสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **สุปฺปรัชฌิยานิ** ได้แก่ ถูกพวกโจรเบียดเบียนได้ง่าย. บทว่า
กฺขมฺภตฺตฺเถนเกหิ ความว่า ชื่อว่า **กฺขมฺภตฺตฺเถนกา** ได้แก่ เหล่าโจรผู้เข้าเรือน
คนอื่น ตรวจดูด้วยแสงประทีป ประสงค์จะลักสิ่งของของคนอื่น จู
ประทีปใส่หม้อเข้าไป สิ่งของเหล่านั้นอันโจรผู้ใช้หม้อเหล่านั้นขโมยได้ง่าย.
บทว่า **อนนฺนุสฺเสหิ** ความว่า จริงอยู่ ปิศาจผู้เล่นฟ้อน ย่อมกำจัดผู้เว้น
เมตตาภาวนา จะป่วยกล่าวไปใยถึงพวกภิกษุผู้ยิ่งใหญ่เล่า. บทว่า
ภาวิตา ได้แก่ ให้เจริญนั้นแล. บทว่า **พหุลิคฺตา** ได้แก่ กระทำบ่อย ๆ.
บทว่า **ยานิกฺตา** ได้แก่ กระทำให้เป็นดุจยานที่เทียมแล้ว. บทว่า
วตฺตฺถกฺตา ได้แก่ กระทำให้เป็นดุจพื้นที่ เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งอาศัย

บพว่า อนุภุจิตา ได้แก่ ตั้งมั่นแล้ว. บพว่า ปริจิตา ได้แก่ สัม
โดยรอบ. บพว่า สุตมาทฐา ได้แก่ มีจิตพากเพียรด้วยดี.

จบอรรถกถากุลสูตรที่ ๓

๔. โภกขาสูต

ว่าด้วยการให้ทาน

[๖๖๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิตเศรษฐี กรุงสาวัตถี... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ใน
เวลาเช้า ผู้ใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเที่ยง ผู้ใดพึง
ให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเย็น ผู้ใดพึงเจริญเมตตาจิตใน
เวลาเช้า โดยที่สุกแต่เพียงชั่วการหยคน้ำมันแห่งแม่โค หรือผู้ใดพึงเจริญ
เมตตาจิตในเวลาเที่ยง โดยที่สุกแต่เพียงชั่วการหยคน้ำมันแห่งแม่โค หรือ
ผู้ใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเย็น โดยที่สุกแต่เพียงชั่วการหยคน้ำมันแห่ง
แม่โค การเจริญเมตตาจิตนี้มีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้แล้ว ๓ ครั้ง
ในวันหนึ่งนั้น เพราะเหตุคังนี้ฉัน เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เรา
จักเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ กระทำให้มาก กระทำให้เป็นประดุจยาน
กระทำให้เป็นที่ตั้งอาศัย ให้มั่นคง สัมปรารภด้วยดี คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบโภกขาสูตที่ ๔

อรรถกถาโอฆาสูตที่ ๔

ในโอฆาสูตที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โอฆาสต ได้แก่ หม้อปากกว้าง ๑๐๐ หม้อ. บทว่า ทานนทเทยฺย ความว่า พึงให้ทานหม้อใหญ่เต็มด้วยโภชนะประณีต ๑๐๐ หม้อ. บาลีว่า อุกุทาสต ดังนี้ก็มี. ความของบาลีนั้นว่า ประทีปด้าม ๑๐๐ ดวง อธิบายว่า พึงถวายทานเต็มด้วยรัตนะ ๗ ตลอดสถานที่ร้อยเท่าจากสถานที่ที่แสงสว่างของประทีปดวงหนึ่งแผ่ไปถึง. บทว่า คทฺฐุหนมตฺตํ ได้แก่ เพียงการหยคน้ำนมแห่งแม่โค อธิบายว่า เพียงการบีบหัวนมแม่โคครั้งเดียว. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า เพียงสละกลั่น คือเพียงใช้ ๒ นิ้วจับก้อนของหอมสุคคมาครั้งเดียว. ก็ตลอดกาลแม้เพียงนี้ ผู้ใดสามารถเจริญเมตตาจิต แผ่ประโยชน์แก่กุลไปในสรรพสัตว์ในโลกธาตุทั้ง ๔ ซึ่งหาประมาณมิได้ โดยกำหนดเอาห้องบริเวณและอุปัชฌาวิหาร หรือโดยกำหนดเอาจักรวาล การเจริญเมตตาจิตของผู้ผู้นั้นนี้มีผลมากกว่านั้น คือกว่าทานที่เขาให้วันละ ๓ ครั้ง.

จบอรรถกถาโอฆาสูตที่ ๔

๕. สัตตีสูต

ว่าด้วยหอก

[๖๖๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย หอกมีใบอันคม ถ้าบุรุษพึงมากล่าวว่า

เราจักงอเข้า จักพับ จักม้วน ซึ่งหอกมีใบอันคมนี้ด้วยฝ่ามือ หรือด้วย
กำมือ ดังนี้ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นเป็นผู้สามารถ
เพื่อจะงอเข้า เพื่อจะพับ เพื่อจะม้วน ซึ่งหอกมีใบอันคมนั้นด้วยฝ่ามือ
หรือด้วยกำมือได้หรือหนอ.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นเพราะเหตุไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะว่าการที่จะงอเข้า จะพับและม้วน
ซึ่งหอกมีใบอันคมด้วยฝ่ามือหรือด้วยกำมือ กระทำไม่ได้ง่าย ก็แหละบุรุษ
นั้น พึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเหน็ดเหนื่อยลำบากถ่ายเดียว แม้นั้นใด.

[๖๖๕] พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เจริญ
เมตตาเจโตวิมุติ กระทำให้มาก กระทำให้เป็นประจวบยาน กระทำให้
เป็นที่ตั้งอาศัยให้มั่นคง สัมมปรารภด้วยดี ถ้าอมนุษย์จะพึงกระทำจิต
ของภิกษุนั้นให้ฟุ้งซ่าน อมนุษย์นั้นพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเหน็ดเหนื่อย
ลำบากถ่ายเดียว ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดังนี้ นั้น เธอทั้งหลายพึง
ศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเจริญเมตตาเจโตวิมุติ กระทำให้มาก กระทำให้
เป็นประจวบยาน กระทำให้เป็นที่ตั้งอาศัย ให้มั่นคง สัมมปรารภด้วยดี
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบสัจตติสูตรที่ ๕

อรรถกถาสัจตติสูตร

ในสัจตติสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ในคำว่า ปฏิเลณิสฺสามิ เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า

งอ ได้แก่ รวบปลายน้อมมาเหลื่อมเกลียวฝ้าย และคล้องรวมกันไว้ เหมือนเกลียวขางไม้. ชื่อว่า พับ ได้แก่ รวบรวมตรงกลางแล้วน้อมมา หรือ รวมเข้ากับคมแล้วเอาคมทั้ง ๒ คล้องเข้าด้วยกัน. ชื่อว่า ม้วน ได้แก่ ม้วนเหมือนการกระทำอย่างเกลียวฝ้าย คลี่เสื่อตำแพนที่ม้วนไว้นานแล้ว ม้วนกลับตามเดิม.

จบอรรถกถาตัดติสูตรที่ ๕

๖. ธนุคคหสูตร

ว่าด้วยการจับลูกธนุ

[๖๓๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย นายขมังธนู ๔ คน ถือธนูอันมั่นคง ได้ศึกษามาดีแล้ว เป็นผู้มีความชำนาญ เป็นผู้ที่มีศิลปะอันได้แสดงแล้ว ยืนอยู่แล้วในทิศทั้ง ๔ ถ้าบุรุษพึงมากกล่าวว่า เราจักจับลูกธนุทั้งหลายที่นายขมังธนูทั้ง ๔ เหล่านี้ยิ่งมาจากทิศทั้ง ๔ ไม่ให้ตกถึงแผ่นดิน เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ควรจะกล่าวได้ว่า บุรุษผู้มีความเร็ว ประกอบด้วยความเร็วอย่างยอดเยี่ยม ดังนี้หรือ.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าแม้บุรุษจะพึงจับลูกธนุที่นายขมังธนูเพียงคนเดียวยังไม่ให้ตกถึงแผ่นดิน ก็ควรจะกล่าวได้ว่า บุรุษผู้มีความเร็ว ประกอบด้วยความเร็วอย่างยอดเยี่ยม จะกล่าวไปไยถึงการจับลูกธนุทั้ง ๔ ลูกที่นายขมังธนู ๔ คนยิ่งมาจาก ๔ ทิศแม้

ฉันใด.

[๖๗๑] พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า ความเร็วของ พระจันทร์และพระอาทิตย์ เร็วกว่าความเร็วของบุรุษนั้น ความเร็วของ เทวดาที่ไปข้างหน้าพระจันทร์พระอาทิตย์ เร็วกว่าความเร็วของบุรุษและ ความเร็วของพระจันทร์และพระอาทิตย์ อายุสังขารสั้นไปเร็วกว่าความเร็ว นั้น ๆ เพราะเหตุคั้งนี้ นั่น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลาย จักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ แหะละ.

จบธนุคคหสูตรที่ ๖

อรรถกถาธนุคคหสูตรที่ ๖

ในธนุคคหสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ทพุหรมมา ธนุคคหา ได้แก่ นายขมังธนูผู้แม่นธนู-
ธนูที่ใช้กำลัง ๒,๐๐๐ คน โกง เรียกชื่อว่า ทัพพธนู (ธนูหนัก). บุคคล
ผู้โกงธนู จับที่คันธนู ซึ่งผูกสายธนูแล้ว อันหนักด้วยเครื่องประกอบ
ที่หัวคันธนูมีโลหะเป็นต้น แล้วยกคันธนูขึ้น ให้พ่นพ่นดิน ชั่วระยะ
ลูกศรหนึ่ง. บทว่า สุลลิจิตา ได้แก่ ศิลปะที่เรียนในสำนักอาจารย์
ตลอด ๑๒ ปี. บทว่า กตหตุตา ความว่า ผู้ที่เรียนเฉพาะแต่ศิลปะ
เท่านั้น ไม่มีการฝึกฝีมือ. ส่วนชนผู้ฝึกฝีมือเหล่านี้ มีความชำนาญที่อบรม
มาแล้ว. บทว่า กตูปาสนา ได้แก่ ผู้ที่ประลองศิลปะในราชตระกูลเป็นต้น
แล้ว.

บทว่า **ตสฺส บุริสฺสฺส ชโว** ความว่า ขึ้นชื่อว่า บุรุษอื่นเห็น
ปานนี้ไม่เคยมี. ส่วนพระโพธิสัตว์เท่านั้น ได้ชื่อว่า ชวนหังสกาล.
ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ได้นำลูกธนูทั้ง ๔ มาแล้ว.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พี่น้องชายของพระโพธิสัตว์บอกว่า ข้าแต่
พี่ชาย พวกเราจักเล่นแข่งไปกับพระอาทิตย์. พระโพธิสัตว์กล่าว
พระอาทิตย์เร็วมาก พวกเจ้าไม่อาจไปเร็วเท่าพระอาทิตย์ได้. พี่น้องกล่าว
อย่างนั้นแหละ ๒-๓ ครั้ง คิดว่าจะไปในวันหนึ่ง จึงบินขึ้นไปจับอยู่ ณ
ภูเขาขุคันธร. พระโพธิสัตว์ถามว่า พี่ชายของเราไปไหน เมื่อเขาตอบว่า
ไปแข่งกับพระอาทิตย์ จึงคิดว่า ผู้มีตบะจักพินาศ สงสารพี่ชายทั้งสอง
ตนเองจึงไปจับอยู่ในสำนักของพี่ชายทั้งสอง. ครั้นพระอาทิตย์ขึ้น พี่น้อง
ทั้งสองก็บินสู่อากาศพร้อมพระอาทิตย์ทีเดียว. ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็บินไป
กับพี่ชายทั้งสองด้วย. บรรดาพี่น้องทั้งสองนั้น เมื่อตัวหนึ่งไปยังไม่ถึงเวลา
กินอาหารเลย เกิดไฟขึ้นในระหว่างปีก. จึงเรียกพี่ชายบอกว่าฉันไม่สามารถ
ดังนี้. พระโพธิสัตว์ปลอบโยนพี่ชายนั้นว่า อย่ากลัวเลย ให้พี่ชายเข้าไป
อยู่ในกรงปีก บรรเทาความกระวนกระวายแล้ว ส่งไปว่า ไปเถิด.

พี่ชายตัวที่สองบินไปใช้เวลากินอาหาร ไฟตั้งขึ้นในระหว่างปีก
จึงกล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน แม้พระโพธิสัตว์ก็ได้กระทำอย่างนั้นแหละ
ส่งไปว่า ไปเถิด. ส่วนตนเองบินไปจนเที่ยงวัน คิดว่าสองพี่น้องนี้โง่
บินกลับด้วยคิดว่า เราไม่โง่โง่ ได้บินไปยังกรุงพาราณสีด้วยหมายใจว่า
จักเฝ้าพระเจ้าพาราณสีผู้เป็นอภิกษุสหาย (สหายที่ไม่เคยเห็นกัน). เมื่อ
พระโพธิสัตว์บินวนอยู่เหนือนครนั้น. นคร ๑๒ โยชน์ได้เป็นเหมือนบาตรที่

ฝ่าบาตรครอบไว้. ขณะเมื่อพระโพธิสัตว์กำลังบินวนอยู่ ได้ปรากฏช่อง
ในที่นั้น ๆ แม้พระโพธิสัตว์เองก็ปรากฏเหมือนหงส์หลายพันตัว. พระ-
โพธิสัตว์ลัดกำลังบินมุ่งหน้าต่อพระราชมณเฑียร พระราชาทรงตรวจดู
ทรงทราบว่าหงส์มีกำลังเร็ว เพื่อนรักของเรามาแล้ว ทรงเปิดพระบัญชร
จัดตั้งตั้งรัตนะประทับยืนทอดพระเนตรอยู่. พระโพธิสัตว์จับบนตั้งรัตนะ.

ลำดับนั้น พระราชาทรงเอาน้ำมันที่หุงตั้งพันครั้งทาปีกทั้งสองของ
พระโพธิสัตว์แล้วได้พระราชทานข้าวตอกมีรสอร่อยและปานะมีรสอร่อย.
ต่อแต่นั้นพระราชชาติได้ตรัสถามพระโพธิสัตว์ผู้บริโภคเสร็จแล้วว่า เพื่อน
ท่านได้ไปที่ไหนมา. พระโพธิสัตว์เล่าเรื่องนั้นแล้ว ทูลว่า มหาราช
หม่อมฉันบินไปจนเที่ยงวัน การบินไม่มีประโยชน์ ดังนั้นหม่อมฉันจึง
กลับมา. พระราชารับสั่งกะพระโพธิสัตว์ว่า นาย ฉันปรารถนาจะเห็น
กำลังความเร็วของท่านกับพระอาทิตย์. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ทำได้ยาก
มหาราช พระองค์ไม่อาจจะเห็นได้. พระราชาตรัสว่า นาย ถ้าอย่างนั้น
ขอท่านจงแสดงพอให้คล้าย ๆ กัน. พระโพธิสัตว์ทูลว่า ดีแล้ว มหาราช
ขอพระองค์โปรดให้พวกขมังธนูประชุมกันเถิด. พระราชามีรับสั่งให้พวก
ขมังธนูประชุมกัน. พญาหงส์ไปพาพวกขมังธนู ๔ คนให้กระทำเสาระเนียด
ท่ามกลางนคร ให้ประดับลูกธนูที่คอของตน บินขึ้นไปจับบนเสาระเนียด
กล่าวว่า ขอนายขมังธนู ๔ คนจงยื่นพึงเสาระเนียดผินหน้าไป ๔ ทิศยิงลูกธนู
ทีละลูก ดังนี้ ตนเองที่แรกบินขึ้นไปพร้อมกับลูกธนูทีเดียว ไม่จับลูกธนู
นั้น จับลูกธนูที่ไปทางทิศทักษิณ ซึ่งห่างจากธนูเพียงศอกเดียว ลูกที่ ๒
ห่างเพียง ๒ ศอก ลูกที่ ๓ ห่างเพียง ๓ ศอก จับลูกที่ ๔ ยังไม่ทันตก
ถึงดินดินเลย. ขณะนั้นนายขมังธนูได้เห็นพญาหงส์นั้น ในเวลาที่จับลูก

ชนทั้ง ๔ ลูกแล้วบินมาเกาะที่เสาระเนียดนั่นเอง. พญาหงส์กราบทูลพระ-
ราชาว่า โปรดทรงเห็นเถิด มหาราช ความเร็วของหม่อมฉันเร็วอย่างนี้.
พึงทราบว่ ลูกชนูเหล่านั้นพระโพธิสัตว์นำมาในครั้งเสวยพระชาติเป็น
หงส์เร็ว ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ปุโรโต ชาวนุติ ความว่า เล่นไปก่อน ๆ แต่เทวดา
เหล่านั้นมิได้อยู่ข้างหน้าตลอดเวลาเลย บางคราวอยู่ข้างหน้า บางคราวอยู่
ข้างหลัง. จริงอยู่ ในวิมานพวกอากาศกฐกเทวดา มีทั้งอุทยานทั้งสระ-
โบกขรณี. เทวดาเหล่านั้นอาบเล่นกีฬาในในที่นั้น อยู่ข้างหลังบ้าง
ไปด้วยกำลังเร็วล้ำหน้าไปอีกก็มี. บทว่า อายุสงฺขารา ท่านกล่าวหมาย
รูปชีวิตินทรีย์. จริงอยู่ รูปชีวิตินทรีย์นั้นสิ้นไปเร็วกว่าความเร็วของเทวดา
นั้น. แต่ใคร ๆ ไม่อาจจะรู้ทั่วถึงการแยกอรุปรธรรมได้.

จบอรรถกถาชนุกคหสูตรที่ ๖

๗. อาณิตสูตร

ว่าด้วยการตอกลิ้ม

[๖๗๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี... พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ตะโพนชื่ออานกะของ
พวกกษัตริย์ผู้มีพระนามว่า ทสารหะ ได้มีแล้ว เมื่อตะโพนแตก พวก
ทสารหะได้ตอกลิ้มอื่นลงไป สมัยต่อมาโครงเก่าของตะโพนชื่ออานกะก็
หายไป ยังเหลือแต่โครงลิ้ม แม้นั้นใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุ

ในอนาคต เมื่อเขากล่าวพระสูตรที่ตถาคตกล่าวแล้ว อันลิก มีอรรถ
อันลิก เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสุญญตธรรมอยู่ จักไม่ปรารถนาฟัง
จักไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อรู้ และจักไม่สำคัญธรรมเหล่านั้น ว่าควรเล่าเรียน
ว่าควรศึกษา แต่ว่าเมื่อเขากล่าวพระสูตรอันนักปราชญ์รจนเอาไว้ อันนัก
ปราชญ์ร้อยกรองไว้ มีอักษรอันวิจิตร มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นของ
ภายนอก เป็นสาวกภายิตอยู่ จักปรารถนาฟังด้วยดี จักเงี้ยโสตกลงสดับ
จักเข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตเพื่อรู้ และจักสำคัญธรรมเหล่านั้น ว่าควรเรียน
ควรศึกษา.

[๖๗๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระสูตรเหล่านั้น ที่ตถาคตกล่าว
แล้ว อันลิก มีอรรถอันลิก เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสุญญตธรรม จัก
อันตรธาน ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดังนี้ นั้น เธอทั้งหลายฟังศึกษา
อย่างนี้ว่า เมื่อเขากล่าวพระสูตรที่ตถาคตกล่าวแล้ว อันลิก มีอรรถอันลิก
เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสุญญตธรรม อยู่ พวกเราจักฟังด้วยดี จัก
เงี้ยโสตกลงสดับ จักเข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตเพื่อรู้ และจักสำคัญธรรมเหล่านั้น
ว่าควรเรียน ควรศึกษา ดังนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายฟัง
ศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบอาณีสสูตรที่ ๗

อรรถกถาอาณีสสูตรที่ ๗

ในอาณีสสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ทสarahานัน ได้แก่เหล่าภคฺตริยฺสผู้มีชื่ออย่างนี้. ได้ยินว่า
ภคฺตริยฺสเหล่านั้น ถือเอาสิบส่วนจากข้าวกล้า ฉะนั้นจึงปรากฏชื่อว่า ทสarahา

บทว่า อานโก ได้แก่ กลองมีชื่ออย่างนี้.

ได้ยินว่า ในป่าหิมวันต์ มีสระปุใหญ่. ปุใหญ่กินข้างที่ลงไป
ในสระนั้น. ครั้งนั้น พวกช่างถูกปุเบียดเบียน มีความเห็นร่วมกันว่า
เพราะอาศัยลูกของนางข้างนี้ พวกเราจึงจักมีความสวัสดิได้ จึงได้พากัน
สักการะนางข้างเชือกหนึ่ง. แม่นางข้างนั้นก็ได้ตกลูกเป็นช่างมหัศจรรย์.
ช่างทั้งหลายพากันสักการะแม่ลูกข้างนั้น. ลูกช่างเจริญวัยแล้วถามแม่ว่า
เหตุไรช่างเหล่านี้จึงสักการะเรา. นางข้างจึงเล่าเรื่องให้ฟัง. ลูกช่างกล่าวว่า
ก็ปุเป็นอะไรกะฉัน พวกเราไปที่นั่นกันเถิด แวดล้อมไปด้วยช่างเป็น
อันมาก ไปที่นั่นแล้วลงสระก่อนทีเดียว. ปุมาหนีบลูกช่างไว้เพราะเสียง
น้ำนั่นเอง. ปุมีก้ามใหญ่. ลูกช่างไม่อาจทำปุให้เคลื่อนไปข้างโน้นข้างนี้
ได้ จึงสอดวงเข้าปากร้องลั่น. ช่างทั้งหลายกล่าวว่า ลูกช่างที่พวกเรา
เข้าใจว่า ได้อาศัยแล้วจักมีความสวัสดินั้น ถูกหนีบเสียก่อนเลย จึงพา
กันหนีกระจัดกระจายไป.

ลำดับนั้น แม่ของลูกข้างขึ้นอยู่ไม่ไกล กล่าวกะปุด้วยคำที่น่ารักว่า
พวกเราเชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐบนบก พวกท่านเชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐในน้ำ
ผู้ประเสริฐไม่ควรเบียดเบียนผู้ประเสริฐ ดังนี้แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

เย กุพีรา สมุททุสมิ คญคาย ยมุนาย จ

เตสั ตุวั วาริโห เสฏฺโฐ มุญจ โรทนุติยา ปชั

บรรดาปุทั้งหลาย ในทะเล ในแม่น้ำคงคา

และแม่น้ำยมุนาเหล่านั้น ท่านเป็นสัตว์น้ำที่ประเสริฐ

ที่สุด ขอท่านจงปล่อยลูกของเราผู้ร้องให้อยู่.

ธรรมดาเสียงมาตุคาม. ย่อมทำให้บุรุษป่นป่วน ฉะนั้น บุปผิงได้
คลายหนีบ ลูกช้างรีบยกเท้าทั้งสองขึ้นเหยียบหลังปู. พอถูกเหยียบ หลัง
ปูแตกเหมือนภาชนะดิน. ลำดับนั้น ลูกช้างเองาทั้งสองแทงปู ยกขึ้น
ทิ้งไปบนบก แล้วส่งเสียงร้องแสดงความยินดี ช้างทั้งหลายมาจากที่ต่างๆ
เหยียบปูนั้น. ก้ามปูก้ามหนึ่งหักกระเด็น ท้าวสักกเทวราชทรงถือเอา
ก้ามปูนั้นไป.

ส่วนก้ามปูอีกก้ามหนึ่งถูกลมและแดดเผาจนสุก มีสีเหมือนน้ำครั่ง
เคี้ยว. เมื่อฝนตก ก้ามปูนั้นถูกระแสน้ำพัดมลอยมาติดชายของพระราช
าสิบพี่น้องผู้ซึ่งชายไว้เหนือน้ำ เล่นน้ำอยู่ที่แม่น้ำคงคา. เมื่อเล่นน้ำแล้ว
ยกชายขึ้น พระราชาเหล่านั้นทรงเห็นก้ามปูนั้น ตรัสถามว่า นั่นอะไร.
ก้ามปู พะยะคะ. พระราชาทั้งหลายตรัสว่า ก้ามปูนี้ ไม่อาจนำไปเป็น
เครื่องประดับได้ พวกเราจักให้หุ้มก้ามปูนี้ทำกลอง รับสั่งให้หุ้มแล้ว
ทรงตี. เสียง (กลอง) ดังไปทั่วพระนคร ๑๒ โยชน์. ต่อแต่นั้น
พระราชาทั้งหลายตรัสว่า ไม่อาจประโคมกลองนี้ประจำวัน จงเป็นมงคล
เกรีสำหรับวันมหรสพเถิด จึงให้ทำเป็นมงคลเกรี. เมื่อประโคมกลองนั้น
ประชาชนไม่ทันอาบน้ำ ไม่ทันแต่งตัว รีบจึ้นยานช้างเป็นต้นไปประชุม.
กลองนั้นได้ชื่อว่า อานกะ เพราะเหมือนเรียกประชาชนมา ด้วย
ประการฉะนี้.

บทว่า อญญ์ อาณิ โอทหีสู ความว่า ตอกลิ้มอื่นที่สำเร็จด้วย
ทองและเงินเป็นต้น. บทว่า อาณิสฺสงฺมาโตว อวสิสฺสติ ความว่า
เพียงการตอกลิ้มที่สำเร็จด้วยทองเป็นต้นเท่านั้นได้เหลืออยู่. ลำดับนั้น
เสียงของกลองนั้นดังไปประมาณ ๑๒ โยชน์ แม้อยู่ภายในม่านก็ยากที่จะ

ได้ยิน.

บทว่า **คัมภีรา** ความว่า ว่าโดยบาลีพระสูตรทั้งหลายที่ลึก เช่น
สัลลสูตร. บทว่า **คัมภีรตุลา** ความว่า ว่าด้วยอรรถ พระสูตรทั้งหลาย
ที่ลึก เช่นมหาเวทลลสูตร. บทว่า **โลกุตตรา** ได้แก่แสดงอรรถอันเป็น
โลกุตตระ. บทว่า **สุญญตปฏิสญญตตุตา** ความว่า เหมือนประกอบ
ข้อความที่ประกาศเพียงสุญญตธรรมเท่านั้น. บทว่า **อุคฺคเหตุพฺพ**
ปริยาปฺณิตพฺพ ความว่า ที่ควรเล่าเรียนและควรศึกษา. บทว่า **กวิกตา**
ความว่า อันกวี คือนักปราชญ์รจนาไว้. นอกนั้นเป็นไวพจน์ของบทว่า
กวิกตา นั้นเอง. บทว่า **จิตฺตกฺขร** ได้แก่ มีอักษรวิจิตร. นอกนั้นเป็น
ไวพจน์ของบทว่า **จิตฺตกฺขร** นั้นเอง. บทว่า **พาหิรกา** ได้แก่ มีภาย
นอกพระศาสนา. บทว่า **สาวกภาสิตา** ความว่า พระสูตรเหล่านั้นเป็น
สาวกภาสิต. บทว่า **สุสุตฺติสุสนฺติ** ความว่า สามเณร ภิกษุหนุ่ม
มาตุคาม และมหาคหบดีเป็นต้น มีความพอใจ เพราะพระสูตรเหล่านั้นมี
อักษรวิจิตรและสมบูรณ์ด้วยการฟัง จักเป็นผู้ปรารถนาประชุมฟังด้วยคิด
ว่า ผู้นี้เป็นธรรมกถึก. บทว่า **ตสุมา** ความว่า เพราะเหตุนั้น พระสูตร
ทั้งหลายที่เป็นตลาคตภาสิต เมื่อพวกเราไม่ศึกษา ย่อมอันตรธานไป.

จบอรรถกถาอาถิสสูตรที่ ๗

๘. กลิงกรสูตร

ว่าด้วยหมอนท่อนไม้หนูนีรยะและเท้า

[๖๗๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคาร-
ศาลา ป่ามहांวัน กรุงเวสาลี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส

เรียกภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายได้ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า.

[๖๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในปัจจุบัน พวกกษัตริย์ลิจฉวีผู้ทรงไว้ซึ่งหมอนท่อนไม้หนุนศิริยะและเท้าย่อมเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรในการฝึกซ้อมศิลปะ พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร พระเจ้าแผ่นดินมคธ ย่อมไม่ได้ช่อง ไม่ได้โอกาส แต่กษัตริย์ลิจฉวีเหล่านั้น ในอนาคตกาล พวกกษัตริย์ลิจฉวีจักเป็นกษัตริย์ สุขุมลามาชาติ มีมือและเท้าอันอ่อนนุ่ม จักสำเร็จการนอนบนที่นอน มีฟูกและหมอนหนาอันอ่อนนุ่ม จนกว่าพระอาทิตย์ขึ้น พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร พระเจ้าแผ่นดินมคธ จักได้ช่อง ได้โอกาส แต่กษัตริย์ลิจฉวีเหล่านั้น.

[๖๗๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในปัจจุบัน พวกภิกษุผู้เข้าไปทรงไว้ซึ่งหมอนท่อนไม้หนุนศิริยะและเท้า ย่อมเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ในการเริ่มตั้งความเพียรอยู่ มารผู้มีบาปย่อมไม่ได้ช่อง ย่อมไม่ได้โอกาส แต่ภิกษุเหล่านั้น ในอนาคตกาล พวกภิกษุจักเป็นสุขุมลามาชาติ มีมือเท้าอันอ่อนนุ่ม จักสำเร็จการนอนบนที่นอนมีฟูกและหมอนหนาอันอ่อนนุ่ม จนกว่าพระอาทิตย์ขึ้น มารผู้มีบาป ย่อมได้ช่อง ได้โอกาส แก่พวกเธอเหล่านั้น เพราะเหตุดังนี้ นั่น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งหมอนท่อนไม้หนุนศิริยะและเท้า ไม่ประมาท มีความเพียร ในการเริ่มตั้งความเพียรไว้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

อรรถกถาถกสิงครสูตรที่ ๘

ในถกสิงครสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ถกสิงครูปชานา** ได้แก่ กระทำท่อนไม้ คือท่อนไม้ตะเคียน เป็นหมอนหนุนศีรษะและหนุนเท้า. บทว่า **อปฺปมตฺตา** ได้แก่ ไม่ประมาทในการเรียนศิลปะ. บทว่า **อาตปิโน** ได้แก่ เริ่มประกอบความเพียรคือความหมั่นอันเป็นเหตุทำกิเลสให้เร่าร้อน. บทว่า **อุปาสณฺสูมิ** ได้แก่ ในการเริ่มประกอบศิลปะและการเข้าไปนั่งใกล้อาจารย์. ได้ยินว่า ในกาลนั้น พวกเขาลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ไปโรงเรียนศิลปะ ในโรงเรียนศิลปะนั้นแล้ว กระทำการประกอบความเพียรด้วยการเรียนและการสาธยาย เป็นต้น ล้างหน้าแล้ว ไปดื่มน้ำแล้ว ดื่มน้ำแล้วไปสู่วิทยาลัย วิทยาลัย ไปกินอาหารเช้า กินอาหารเช้าเสร็จแล้ว คิดว่า ขอพวกเราอย่าได้หลับนอนด้วยความประมาทเลย แล้วหนุนศีรษะและเท้าที่ท่อนไม้ตะเคียน กลับไปนอนหนึ่งแล้วไปโรงเรียนศิลปะ เรียนสาธยายศิลปะ และเวลาเย็นกระทำการสาธยายศิลปะ กลับไปเรือนบริโภคอาหารเย็น ปฐมยามกระทำการสาธยาย เวลาเย็นนอนหนุนท่อนไม้เหมือนอย่างนั้นนั่นแล เขาเหล่านั้น ไม่รู้ขณะ และมีปัญญาอ่อน ซึ่งท่านหมายเอากล่าวไว้ดังนี้.

บทว่า **โอดาริ** แปลว่า ช่าง. บทว่า **อารมฺมณฺ** ได้แก่ ปัจจัย.

บทว่า **ปชานฺสูมิ** ได้แก่ ทำความเพียรในสถานที่สำหรับทำความเพียร.

ได้ยินว่า ในครั้งปฐมโพธิกาล ภิกษุทั้งหลาย กระทำกตกิจเสร็จแล้วมณสิการพระกรรมฐาน เมื่อภิกษุเหล่านั้นกำลังมณสิการอยู่นั้นแล พระอาทิตย์ก็อัสดงคต. ภิกษุเหล่านั้น อาน้ำแล้ว ลงจงกรมอีก จง-

กรมตลอดปฐมยาม. แต่นั่นคิดว่า พวกเราอย่านอนหลับนาน นอนเพื่อ
บรรเทาความลำบากทางร่างกาย จึงนอนหนุนท่อนไม้. ก็ภิกษุเหล่านั้น
ลุกขึ้นในปัจจุบันยาม แล้วลงจงกรม. ท่านหมายเอาภิกษุเหล่านั้น จึง
กล่าวไว้ดังนี้. ในรัชกาลแห่งพระเจ้าแผ่นดินถึง ๓ รัชกาล เกาะแม่น้ำก็
เป็นที่มียางระฆังเป็นอันเดียวกัน ได้เป็นพื้นที่สำหรับบำเพ็ญเพียรอัน
เดียวกัน ระฆังที่เขาคีที่วิหารต่าง ๆ ก็ดั่งประสมไปที่ปิลิจฉิโกฏินคร
ระฆังที่เขาคีที่กัลยาณีวิหาร ก็ดั่งประสมไปที่นาคทวิป ภิกษุนี้จะถูกเขา
เหยียดนิ้วชี้ว่า ผู้นี้เป็นปุถุชน. ภิกษุทั้งหมดได้เป็นพระอรหันต์ในวัน
เดียวกัน. บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะเหตุที่มารไม่ได้เครื่องหนุนคือ
ท่อนไม้เป็นอารมณ์.

จบอรรถกถาถกสิงครสูตรที่ ๘

๘. นาคสูตร

ว่าด้วยภิกษุใหม่เปรียบด้วยช้าง

[๖๗๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง
เข้าไปสู่สกุลเกินเวลา ภิกษุทั้งหลายจึงกล่าวกะเธออย่างนี้ว่า ท่านมีอายุ
อย่าเข้าไปสู่สกุลเกินเวลาเลย เธอถูกพวกภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวอยู่ จึง
กล่าวอย่างนี้ว่า ก็ภิกษุชั้นเถระเหล่านี้จักสำคัญสกุลทั้งหลายว่า ควรเข้า

๑. ม. ปิลิจฉิโกฏิ.

ไปหา ส่วนเราโฉนจักเข้าไปไม่ได้ ครั้งนั้นแล พวกภิกษุมารูปด้วยกัน
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้วได้กราบทูลพระผู้มี-
พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุใหม่รูปหนึ่งในพระธรรม
วินัยนี้ เข้าไปสู่สกุลเกินเวลา ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะเธออย่างนี้ว่า ท่านผู้
มีอายุ อย่าเข้าไปสู่สกุลเกินเวลาเลย เธอเมื่อถูกภิกษุว่ากล่าวอยู่ ได้กล่าว
อย่างนี้ว่า ก็ภิกษุชั้นเถระเหล่านี้จักสำคัญสกุลทั้งหลายว่า ควรเข้าไปหา
ส่วนเราโฉนจักเข้าไปไม่ได้.

[๖๘๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่อง
เคยมีมาแล้ว มีสระใหญ่ที่ชายป่าแห่งหนึ่ง ช้างทั้งหลายอาศัยสระ
เหล่านั้นอยู่ ช้างเหล่านั้นลงสู่สระน้ำแล้ว ถอนเหง้าและรากบัวขึ้นด้วยวง
ล้างให้ดีแล้ว เคี้ยวกินเหง้าและรากบัวที่ไม่มีเปลือกคม ข้อนั้นยอมเป็นไป
เพื่อวรรณะและเพื่อกำล้างแก่ช้างเหล่านั้น ช้างเหล่านั้นยอมไม่เข้าถึงความ
ตายหรือทุกข์ปางตายซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ส่วนลูกช้างเล็ก ๆ สำเหนียก
ตามช้างใหญ่เหล่านั้นนั้นเที่ยว พวกมันลงสู่สระนั้นแล้ว ถอนเหง้าและราก
บัวขึ้นด้วยวง ไม่ล้างให้ดีจึงเคี้ยวกินทั้งเปลือกคม ข้อนั้นยอมไม่เป็นไป
เพื่อวรรณะและเพื่อกำล้างแก่ลูกช้างเหล่านั้น ลูกช้างเหล่านั้นยอมเข้าถึง
ความตายหรือทุกข์ปางตายซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ.

[๖๘๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุผู้เถระในธรรมวินัยนี้ก็
ฉนั้นเหมือนกัน เวลาเช้า นุ่งผ้าถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่บ้านหรือนิคม
เพื่อบิณฑบาต พวกเธอยอมกล่าวธรรมในที่นั้น คฤหัสถ์ทั้งหลายผู้เลื่อมใส

ยอมกระทำอาการเลื่อมใสแก่พวกเธอ พวกเธอไม่กำหนด ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน มักเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ย่อมบริโภคลาภนั้น ซ่อนนั้นยอมเป็นไปเพื่อวรรณะและเพื่อกำลังแก่ภิกษุผู้เถระเหล่านั้น พวกเธอยอมไม่เข้าถึงความตายหรือทุกข์ปางตายซึ่งมีซื่อนั้นเป็นเหตุ ส่วนพวกภิกษุใหม่ ผู้ตามสำเหนยภิกษุผู้เถระเหล่านั้นนั้นเกี่ยว เวลาเช้า นุ่งผ้า ถือบาตรจีวรเข้าไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต พวกเธอยอมกล่าวธรรมในที่นั้น คฤหัสถ์ทั้งหลายผู้เลื่อมใส ย่อมกระทำอาการเลื่อมใสแก่พวกเธอ พวกเธอกำหนด หมกมุ่น พัวพัน มักไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ย่อมบริโภคลาภนั้น ซ่อนนั้นยอมไม่เป็นไปเพื่อวรรณะและเพื่อกำลังของพวกเธอ พวกเธอยอมเข้าถึงความตายหรือทุกข์ปางตายซึ่งมีซื่อนั้นเป็นเหตุ เพราะเหตุดังนี้ นั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักไม่กำหนด ไม่หมกมุ่น มักเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกบริโภค คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบภาคสูตรที่ ๕

อรรถกถาภาคสูตรที่ ๕

ในภาคสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อติเวล** ความว่า กาลที่ล่วงเวลาไป คือกาลที่ล่วงประมาณไป. บทว่า **กิมงุค** ปนาหิ ตามว่า ก็เพราะเหตุไร เราจึงไม่เข้าไปหา. บทว่า **ภิสุมพาล** ได้แก่ เหง้า และรากน้อยใหญ่. บทว่า **อพุกุคเหตุวา** ได้แก่ ถอนขึ้น. บทว่า **ภิกขุฉาปา** ได้แก่ ลูกช้าง. ได้ยินว่า ลูกช้างเหล่านั้น ร้องเหมือนเสียงช้างรุ่น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าลูกช้าง. บทว่า

๑. ม. อพุกเหตุวา.

ปสนุนาคารี กโรนุติ ความว่า กระทำอาการอันผู้เลื่อมใสจะพึงทำ คือ
ถวายปัจจัย ๔. บทว่า **ธมฺมํ ภาสฺนุติ** ความว่า เรียน ๑-๒ ชาดก
หรือพระสูตรแล้วแสดงธรรมด้วยเสียงอันไม่แตก. บทว่า **ปสนุนาคารี**
กโรนุติ ความว่า เลื่อมใสในเทศนาของภิกษุเหล่านั้นแล้วถวายปัจจัย
ของกฤหัสถ์. บทว่า **เนว วณฺณาย โหติ น พลาย** ความว่า
ไม่ใช่มีเพื่อสรรเสริญคุณ ไม่ใช่สรรเสริญญาณ และเมื่อคุณเลื่อมไป
วรรณะแห่งสตรีระกัถิ กำลังแห่งสตรีระกัถิ ย่อมเลื่อมไป เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่าไม่เป็นไปเพื่อวรรณะและเพื่อกำลังของสตรีระ.

จบอรรถกถานาคสูตรที่ ๕

๑๐. วิพารสูตร

ว่าด้วยภิกษุเปรียบด้วยแมว

[๖๘๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง
เข้าไปเที่ยวในสกุลเกินเวลา ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะเธออย่างนี้ว่า ท่านผู้มี
อายุ อย่าเข้าไปเที่ยวในสกุลเกินเวลาเลย ภิกษุนั้นถูกพวกภิกษุว่ากล่าวอยู่
ย่อมไม่พอใจ ลำดับนั้น ภิกษุมาร่วมกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้า
แต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุรูปหนึ่งในพระธรรมวินัยนี้เข้าไปเที่ยวในสกุลเกิน
เวลา ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะเธออย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ อย่าเข้าไปเที่ยว
ในสกุลเกินเวลาเลย ภิกษุนั้นถูกพวกภิกษุว่ากล่าวอยู่ย่อมไม่พอใจ.

[๖๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่อง เคยมีมาแล้ว มีแมวได้ยื่นคอยจับลูกหนูอยู่ที่กองหยากเยื่อที่ทางระบาย คูณโคในบ้าน ระหว่างที่ต่อเรือนสองหลัง ด้วยคิดว่า ลูกหนูจักไปหาเหยื่อในที่ใด เราจักจับมันกินเสียในที่นั้น ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ลูกหนูได้ออกไปหาเหยื่อ แมวจับลูกหนูนั้นแล้วรีบกัดกลืนลงไป ลูกหนูนั้นกัดทั้งไส้ใหญ่และไส้เล็กของแมวนั้น แมวนั้นยอมเข้าถึงความตาย หรือทุกข์ปางตาย ซึ่งมีชื่อนั้นเป็นเหตุ.

[๖๘๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็ฉันทัน เหมือนกัน เวลาเช้า นุ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต มีกายวาจาและจิตอันไม่รักษาแล้ว มีสติไม่เข้าไปตั้งไว้แล้ว มีอินทรีย์อันไม่สำรวมแล้ว เธอเห็นมาตุคามในบ้านหรือนิคมนั้น นุ่งห่มผ้าลับ ๆ ล่อ ๆ ความกำหนัดย่อมรบกวณจิตของเธอ เพราะเห็นมาตุคาม นุ่งห่มผ้าลับ ๆ ล่อ ๆ เธอมีจิตอันระบควน ชื่อว่าย่อมเข้าถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย การที่เธอบอกคืนสิกขาเวียนมาเพื่อหिनเพศนั้น ชื่อว่าเป็นความตายในอริยวินัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่เธอต้องอาบัติ เสรีฯ หมงอย่างใดอย่างหนึ่ง การปรากฏแห่งการออกจากอาบัติตามที่ต้อง นั้น ชื่อว่าเป็นทุกข์ปางตายทีเดียว เพราะเหตุดังนี้ นั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักมีกายวาจาและจิตอันรักษาแล้ว มีสติเข้าไปตั้งไว้แล้ว มีอินทรีย์อันรวมแล้ว เข้าไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

อรรถกถาวิพารสูตรที่ ๑๐

ในวิพารสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สนฺธิ ในคำว่า สนฺธิสมลสฺสกฺติเร ได้แก่ที่ต่อแห่งเรือน ทั้งสอง. บทว่า สมลา ได้แก่ทางเป็นที่ออกของคูด จากบ้าน. บทว่า สฺสกฺติเร ได้แก่ที่ทิ้งหยากเยื่อ. บทว่า มุฑฺมุตี ได้แก่หน่ออ่อน. บทว่า วุฏฺฐานํ ปญฺญาติ ได้แก่การแสดงข่อมปรากฏ.

๑๑. ปฐมกาลสูตร

ว่าด้วยเรื่องสุนัขจิ้งจอก

[๖๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอได้ฟังเรื่องพระสุนัขจิ้งจอกผู้อยู่ใน ปัจจุบันสมัยแห่งราตรีแล้วมิใช่หรือ.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ได้ฟังมาแล้ว พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สุนัขจิ้งจอกแก่นี้แล เป็นโรคเรื้อน มัน อยากจะไปทางไหนก็ไปทางนั้น อยากจะยืนที่ไหน ๆ ก็ยืนที่นั่น อยาก จะนั่งที่ไหนก็นั่งที่นั่น อยากจะนอนที่ไหนก็นอนที่นั่น ลมเย็น ๆ ข่อม รำเพยให้มัน.

[๖๘๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ผู้ปฏิบัติว่าเป็นศากยบุตร ได้เสวยการได้เฉพาะซึ่งอัตภาพแม้เห็นปานนี้ เป็นการคินิกหนา เพราะเหตุดังนี้ นั่น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เรา

จักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้
แหละ.

จบปฐมสัปดาห์สูตรที่ ๑๑

อรรถกถापฐมสัปดาห์สูตรที่ ๑๑

ในปฐมสัปดาห์สูตรที่ ๑๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า เยน เยน อิจฺจติ ท่านแสดงว่าสุนัขจิ้งจอกแก้ตัวนั้น
ย่อมมีใจแจ่มใสเป็นระยะ ๆ ด้วยการใช้อริยาบถ และด้วยลมเย็นโชยชาย
ให้มันในที่ที่มันปรารถนา. คำว่า สกฺยปฺตฺตฺยปฺภฺยฺโณ นี้ ท่านกล่าว
หมายถึงพระเทวทัต พระเทวทัตนั้นจักมีใจแจ่มใสถึงเพียงนี้ ในอรรถภาพ
ที่จักมาข้างหน้า.

จบอรรถกถापฐมสัปดาห์สูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุคฺยสัปดาห์สูตร

ว่าด้วยเรื่องสุนัขจิ้งจอก

[๖๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอได้ฟังเรื่องของสุนัขจิ้งจอกผู้อยู่ในปัจจุสมัย
แห่งราตรีแล้วมิใช่หรือ.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ได้ฟังแล้ว พระเจ้าข้า.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกตัญญูบางอย่าง ความกตเวทีบาง
อย่าง พึงมีในสุนัขจิ้งจอกแก้ตัวนั้น แต่ความกตัญญูบางอย่าง ความกตเวที

บางอย่าง ไม่พืงมีในภิกษุบางรูป ผู้ปฎิญาณว่าเป็นศากยบุตรในธรรมวินัยนี้เลย เพราะเหตุดังนี้ นั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้กตัญญู เราจักเป็นผู้กตเวที อุปการะเมื่อน้อยที่บุคคลกระทำแล้วในพวกเรา จักไม่เสื่อมหายไป คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

จบทุติยสัคคาสุตตที่ ๑๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กุฎาคารสูตร	๒. นขสิทธิสูตร	๓. กุลสูตร
๔. โอกขาสสูตร	๕. สัตตสิสูตร	๖. ธนุคคหสูตร
๗. อาณีสสูตร	๘. กถิงครสูตร	๙. นาคสูตร
๑๐. วิพารสูตร	๑๑. ปฐมสัคคาสสูตร	๑๒. ทุติยสัคคาสสูตร.

จบโอปัมมสังยุตที่ ๘

อรรถกถาทุติยสัคคาสุตตที่ ๑๒

ในสัคคาสุตตที่ ๑๒ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า กตญญูตา ได้แก่รู้คุณที่ผู้อื่นทำ. บทว่า กตเวทีตา ได้แก่รู้คุณที่ต่างจากคุณที่เขาทำ (ตอบแทน) ในข้อนี้มีเรื่องสุนัขจึงจอกแก่มีความกตัญญู ดังต่อไปนี้.

เล่ากันมาว่า พี่น้อง ๗ คนไถนาอยู่ บรรดาพี่น้องเหล่านั้น น้องชายคนสุดท้องไปเลี้ยงโคที่ปลายนา. ขณะนั้นงูเหลือมรัดสุนัขจึงจอกแก่ตัวหนึ่ง. เขาเห็นดังนั้นจึงเอาไม้ตีให้งูปล่อย. งูเหลือมปล่อยสุนัขจึงจอกแล้วรัดเขาทันที สุนัขจึงจอกคิดว่า ผู้นี้ช่วยชีวิตเรา แม้เราก็จักช่วยชีวิต

ผู้นี้ จึงคาบมิดที่วางอยู่บนหม้อข้าวยาก. ได้ไปหาเขา. พวกพี ๆ กำลัง
ไถนาอยู่ เห็นเข้าจึงติดตาม ด้วยคิดว่า สุนัขจึงจอกลักมิด. สุนัขจึงจอกรู้ว่า
พวกพี ๆ เหล่านั้นเห็นแล้ว จึงทิ้งมิดไว้ใกล้ ๆ น่องคนสุดท้องแล้วหนี
ไป. พวกพี ๆ มาเห็นน่องชายถูกงูเหลือมรัดจึงเอามิดฟืนงูเหลือมแล้วได้
พาน่องชายไป. ความกตัญญูทเวที่บางอย่างพึงมีในสุนัขจิ้งจอกแก่ ด้วย
ประการฉะนี้.

แม้คำว่า **สกุญฺปุตฺตยปฺภินฺนุ** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาความประพฤติ
ของพระเทวทัตเท่านั้นแล.

จบอรรถกถาทุติยสิกาลสูตรที่ ๑๒

จบโอปัมมสังยุต

๕. ภิกขุสังยุต

๑. โกลิตสูตร

ว่าด้วยคุณิภาพอันประเสริฐ

[๖๘๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ท่านพระมหาโมค-
คัลลณะเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย
ได้รับคำท่านพระมหาโมคคัลลณะแล้ว.

[๖๘๗] ท่านพระมหาโมคคัลลณะได้กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มี
อายุทั้งหลาย ความปริวิตกแห่งใจได้บังเกิดขึ้นแก่เรา ผู้เร้นอยู่ในที่ลับ
อย่างนี้ว่า ที่เรียกว่าคุณิภาพอันประเสริฐ คุณิภาพอันประเสริฐ
ดังนี้ คุณิภาพอันประเสริฐเป็นไฉน คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ความ
ดำริได้มีแก่เราดังนี้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะระงับวิตกและ
วิจารณ์เสียได้ จึงเข้าทุกขนิมิต เป็นความผ่อนคลายแห่งใจในภายใน เป็น
ธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ นี้เรียก
ว่าคุณิภาพอันประเสริฐ คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เรานั้น เพราะ
ระงับวิตกและวิจารณ์เสียได้ จึงเข้าทุกขนิมิต เป็นความผ่อนคลายแห่งใจใน
ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่
สมาธิอยู่ เมื่อเรานั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ ตัญญาและมณสิการอันเกิด
ร่วมกับวิตก ย่อมฟุ้งขึ้น คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้-

มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปหาเราด้วยฤทธิ์ ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า โมก-
กัลลณะ ๆ ผู้เป็นพราหมณ์อย่าประมาทคุณิภาพอันประเสริฐ เธอจง
รวมจิตตั้งไว้ในคุณิภาพอันประเสริฐ จงการทำจิตให้เป็นธรรมเอกผุด
ขึ้นในคุณิภาพอันประเสริฐ จงตั้งจิตมั่นไว้ในคุณิภาพอันประเสริฐ
สมัยต่อมา เรานั้น เพราะระงับวิตกและวิจารณ์เสียได้ จึงเข้าทุติยฌาน เป็น
ความผ่อนคลายแห่งใจในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์
มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ ก็บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ หมายถึงบุคคล
ใด ฟังกล่าวว่าสาวกผู้อันพระศาสดาทรงอนุเคราะห์ ได้บรรลุความรู้
อันยิ่งใหญ่แล้ว บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ ฟังกล่าวหมายถึงเรานั้นว่า
สาวกผู้อันพระศาสดาทรงอนุเคราะห์ ได้บรรลุความรู้อันยิ่งใหญ่แล้ว
ดังนี้.

จบ โกลิตสูตรที่ ๑

ภิกขุสังยุต

อรรถกถาโกลิตสูตรที่ ๑

ภิกขุสังยุต โกลิตสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อวูโส เป็นคำเรียกพระสาวก. จริงอยู่ พระผู้มีพระ-
ภาคผู้พุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อตรัสเรียกพระสาวก ย่อมตรัสเรียกว่า ภิกขเว
ฝ่ายพระสาวกทั้งหลายคิดกันว่า พวกเราอย่าเป็นเหมือนพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ที่แรกกล่าวว่า อวูโส ภายหลังกล่าวว่า ภิกขเว. ภิกขุ
สงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสเรียก ย่อมตอบสนองพระคำรัสว่า ภนุเต.
ภิกขุสงฆ์ที่พระสาวกทั้งหลายเรียก ย่อมตอบว่า อวูโส.

ในคำว่า **อัย วุจฺจติ** นี้ ประกอบความดังนี้ เพราะวิตกวิจารณ์ใน
ทุติยฌานดับ สฬายตนะย่อมเป็นไปไม่ได้ ฉะนั้น ทุติยฌานนี้นั้น ท่านจึง
เรียกว่า **อริโย ตุณฺหิภาโว** การนั่งอย่างอริยะ แต่ในคำว่า **ชรรมิกถา**
หรือ**คฺษณิกภาพอันประเสริฐ**นี้ การมนสิการกัมมัญฐานก็ดี ปฐมฌานเป็น
ต้นก็ดี นับว่าเป็นคฺษณิกภาพอันประเสริฐทั้งนั้น.

บทว่า **วิตกฺกสหคตา** ได้แก่มีวิตกเป็นอารมณ์. บทว่า **สญฺญา**
มนสิการา ได้แก่สัญญาและมนสิการ. บทว่า **สมฺภูทาจฺรณฺติ** ได้แก่ยอม
เป็นไป. ได้ยินว่า ทุติยฌานของพระเถระยังไม่ชำช่อง เมื่อเป็นเช่นนั้น
พอท่านออกจากตุติยฌานนั้นแล้ว วิตกวิจารณ์ไม่ตั้งขึ้นโดยที่สงบไป.
ตุติยฌานก็ดี สัญญาและมนสิการก็ดีของพระเถระนั้น ได้เป็นไปในส่วน
แห่งความเสื่อมทั้งนั้น. เมื่อจะทรงแสดงตุติยฌานนั้น จึงตรัสอย่างนี้.
บทว่า **สญฺสุเปหิ** ได้แก่ตั้งอยู่โดยชอบ. บทว่า **เอโกทิกาวุ กโรหิ**
ได้แก่กระทำให้มีอารมณ์เดียว. บทว่า **สมาทฺท** ได้แก่ยกขึ้นตั้งไว้โดย
ชอบ. บทว่า **มหาภิณฺยุตฺตํ** ได้แก่อภิญญา ๖.

ได้ยินว่า พระศาสดาทรงขยายสมาธิที่เป็นไปในส่วนแห่งความ
เสื่อมของพระเถระตลอด ๗ วัน โดยอุบายนี้ ให้พระเถระบรรลुकุอภิญญา ๖.

จบอรรถกถาโกลิตสูตรที่ ๑

๒. อุปติสฺสสูตร

ว่าด้วยโสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส

[๖๘๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ
ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ท่านพระสารีบุตรเรียก
ภิกษุทั้งหลายว่า **คฺคฺก่อนภิกษุทั้งหลาย** ภิกษุทั้งหลายได้รับคำท่านพระ-

สารบัญแล้ว.

[๖๘๕] ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ความปริวิตกแห่งใจได้บังเกิดขึ้นแก่เราผู้เร้นอยู่ในที่ลับอย่างนี้ว่า โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสพึงบังเกิดขึ้นแก่เรา เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแห่งสัตว์หรือสังขารใด สัตว์หรือสังขารบางอย่างนั้น ยังมีอยู่ในโลกหรือ เราได้มีความดำริว่า โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่เรา เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแห่งสัตว์หรือสังขารใด สัตว์หรือสังขารบางอย่างนั้น ไม่มีอยู่ในโลกเลย.

[๖๘๐] เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ ได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรดังนี้ว่า คุณก่อนท่านสารีบุตรผู้มีอายุ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ท่าน เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแม้แห่งพระศาสดาแลหรือ พระสารีบุตรกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่เรา เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแม้แห่งพระศาสดาแล อนึ่ง ผมดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสัตว์ผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก อันตรธานไปแล้ว ถ้าพระองค์พึงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ชื่อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก็ความจริง ท่านพระสารีบุตรถอนอหังการมมังการ และมานานุสัยได้นานแล้ว เพราะฉะนั้น โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสทั้งหลาย จึงไม่บังเกิดขึ้นแก่ท่านพระสารีบุตร เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแม้แห่งพระศาสดาแล ด้วยประการดังนี้.

อรรถกถาอุปติสสูตรที่ ๒

ในอุปติสสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

คำว่า อตุลฺลิ นุ โข ตํ กิลฺยจิ โลกสุมฺมึ นี้ ท่านกล่าวหมายเอาสัตว์หรือสังขารที่ยิ่งใหญ่. คำว่า สตุลฺลปิ โข เต นี้ ท่านพระอานนท์ถามเพื่อจะทราบว่ ความโศกเป็นต้นไม่พึงเกิดขึ้นแก่พระเถระนี้ แม้เพราะความแปรปรวนแห่งพระศาสดาหรือหนอแล เพราะพระอานนท์เถระมีความพอใจและความรักในพระศาสดาเหลือประมาณ. คำว่า ทิฆมฺมตฺตํ นี้ ท่านกล่าวหมายเอาเวลาที่ล่วงไปตั้งแต่วันที่ทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตรแก่ทิฆนขปริพาชก ที่ประตูล้ำสุกรขาตา. ก็ในวันนั้น พระเถระถอนกิเลสที่ไปตามวิภูฏะเหล่านี้ได้แล้วแล.

จบอรรถกถาอุปติสสูตรที่ ๒

๓. ฃมฺมสูตร

ว่าด้วยเรื่องหม้อเกลือใหญ่

[๖๕๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ในวิหารเดียวกัน ในพระเวฬุวันกถันตกนิวาปสถาน ครั้งนั้นแล เวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่เร้น เข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้สนทนาปราศรัยกับท่านพระมหาโมคคัลลานะ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว

จึงนั่ง ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๖๕๒] ครั้นท่านพระสารีบุตรนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า ท่านโมคคัลลานะ อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก ผิวหน้าของท่านบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ชะรอยวันนี้ ท่านมหาโมคคัลลานะจะอยู่ด้วยวิหารธรรมอันละเอียด.

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า อาวุโส วันนี้ผมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันหยาบ อนึ่ง ผมได้มีธรรมิกถา.

สา. ท่านมหาโมคคัลลานะได้มีธรรมิกถากับใคร.

ม. ผมได้มีธรรมิกถากับพระผู้มีพระภาคเจ้า.

สา. เดียวนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ไกลนัก ท่านมหาโมคคัลลานะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยฤทธิหรือ หรือว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาหาท่านมหาโมคคัลลานะด้วยฤทธิ.

ม. ผมไม่ได้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยฤทธิ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ได้เสด็จมาหาผมด้วยฤทธิ แต่ผมมีทิพยจักขุและทิพยโสตธาตุอันหมดจดเท่าพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงมีทิพยจักขุและทิพยโสตธาตุอันหมดจดเท่าผม.

สา. ท่านมหาโมคคัลลานะได้มีธรรมิกถากับพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างไร.

[๖๕๓] ม. ผมได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าในที่นี้ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าผู้ปรารถนาความเพียร ๆ ดังนี้ ก็บุคคลจะ

ชื่อว่าเป็นผู้ปรารถนาความเพียรด้วยเหตุประมาณเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า อาวุโส เมื่อผมกราบทูลอย่างนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะผม ดังนี้ว่า โมคคัลลานะ. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ปรารถนาความเพียร ด้วยตั้งสัตยาธิษฐานว่า จะเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น และกระดูกก็ตามที เลือดและเนื้อในร่างกายจงเหือดแห้งไปเกิด ผลอันใดที่จะพึงบรรลุได้ด้วย เรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ยังไม่บรรลุผลนั้นแล้ว จะหยุดความเพียรเสียเป็นอันไม่ โมคคัลลานะ ภิกษุยอมเป็นผู้ปรารถนาความเพียรอย่างนี้แล อาวุโส ผมได้มีธรรมีกถากับ พระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้แล.

[๖๕๔] สว. อาวุโส เปรียบเหมือนก้อนหินเล็ก ๆ ที่บุคคลเอา ไปวางเปรียบเทียบกับเขาหิมพานต์ฉันใด เราเมื่อเปรียบเทียบกับท่าน มหาโมคคัลลานะก็ฉันนั้นเหมือนกัน แท้จริง ท่านมหาโมคคัลลานะ เป็นผู้มฤถ์มาก มีอานุภาพมาก เมื่อจำนงอยู่ พึงตั้งอยู่ได้ตลอดกัปแล.

[๖๕๕] ม. อาวุโส ก้อนเกลือเล็ก ๆ ที่บุคคลหยิบเอาไปวาง เปรียบเทียบกับหม้อเกลือใหญ่ฉันใด เมื่อผมเปรียบเทียบกับท่านพระสารีบุตร ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แท้จริง ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงชม ทรงสรรเสริญ ทรงยกย่องแล้วโดยปริยายมิใช่น้อย มีอาทิว่า ภิกษุผู้ถึงซึ่งฝั่งคือพระนิพพาน เป็นผู้เยี่ยมด้วยปัญญา ด้วยศีลและอุปสมะ คือพระสารีบุตร ดังนี้.

ท่านมหานาคทั้งสองนั้น เพลิดเพลินคำสนทนาที่เป็นสุภาษิตของ กันและกัน ด้วยประการดังนี้แล.

อรรถกถาฆฏสูตรที่ ๓

ในฆฏสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า เอกวิหาร ได้แก่ ในห้องหนึ่ง. ได้ยินว่า ครั้งนั้นภิกษุ
อาคันตุกะประชุมกันเป็นอันมาก. เพราะฉะนั้น เสนาสนะแถวชายบริเวณ
หรือชายวิหารไม่เพียงพอ พระเถระสองรูปต้องอยู่ห้องเดียวกัน พระเถระ
เหล่านั้น กลางวันนั่งแยกกัน แต่กลางคืนกันมานไว้ระหว่างพระเถระ
ทั้งสอง พระเถระเหล่านั้นนั่งในที่ที่ถึงแก่คนเท่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า เอกวิหาร. คำว่า โอปาริเกน ท่านกล่าวหมายเอาความมี
อารมณ์หยาบ. ด้วยว่า พระเถระนั้น อยู่ด้วยวิหารธรรมคือทิพยจักขุและ
ทิพยโสต. จริงอยู่ รูปร่างและสัททายณะที่พระเถระทั้งสองนั้นฟัง
แล้ว เป็นอารมณ์หยาบ. วิหารธรรมนั้นชื่อว่าหยาบ เพราะเห็นรูปด้วย
ทิพยจักขุ และฟังเสียงด้วยทิพยโสตธาตุ. บทว่า ทิพฺพจกฺขุ วิสุทฺธิ
ความว่า ทิพยจักขุได้บริสุทธิ์โดยที่ได้เห็นพระรูปของพระผู้มีพระภาค-
เจ้า. บทว่า ทิพฺพจ โสตธาตฺว ความว่า ทิพยโสตธาตุเมื่อนั้นชื่อว่า
บริสุทธิ์โดยที่ได้ฟังพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทิพยจักขุและ
ทิพยโสตทั้งสองแม้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็บริสุทธิ์ โดยที่ได้ทอดพระ
เนตรเห็นรูปและทรงสดับเสียงของพระเถระ. ได้ยินว่า ในกาลนั้น พระ-
เถระคิดว่า บัดนี้ พระศาสดาประทับอยู่ที่ไหนหนอ จึงเจริญอาโลกสิณ
เห็นพระศาสดาประทับนั่ง ณ พระคันธกุฎี ในพระเชตวันวิหาร ด้วย
ทิพยจักขุ ได้ฟังพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นด้วยทิพยโสตธาตุ.
แม้พระศาสดาก็ได้ทรงกระทำเหมือนอย่างนั้นนั่นแล. พระศาสดาและพระ-

เถระได้เห็นและได้ฟังเสียงกันและกัน ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **อารทฺหวิริโย** ได้แก่ มีความเพียรบริบูรณ์ คือประคองความเพียรไว้แล้ว. บทว่า **ยาวเทว อุปนิกุเจปนมตฺตาย** ความว่า ก้อนหินขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดที่วางไว้ใกล้ภูเขาหิมวันต์ซึ่งกว้างสามพันโยชน์. ท่านอธิบายว่า ก้อนหินมีไว้เพียงเพื่อจะเทียบเคียงอย่างนี้ว่าภูเขาหิมวันต์ใหญ่หนอ ก้อนหินเท่านี้หนอ. แม้ข้างหน้าก็ฉะนี้แหละ.

บทว่า **กปฺป** ได้แก่ ตลอดอายุกัป. ด้วยบทว่า **โลณฆฺมฺนฺยา** ท่านแสดงเปรียบเทียบเหมือนหม้อเกลือที่วางไว้กว้างเท่าขอบปากจักรวาลสูงจดพรหมโลก. ก็พระเถระเหล่านั้น เมื่อนำอุปมา มาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เห็นกัน และกับคุณที่มีอยู่. อย่างไร. จริงอยู่ ธรรมดาว่าฤทธิ์นี้เป็นเสมือนภูเขาหิมพานต์ เพราะอรรถว่า สูงลิบ และเพราะอรรถว่า ขนาดใหญ่ ส่วนปัญญาเป็นเสมือนรสเกลือที่ใส่เข้าไปในกับข้าวทุกชนิด เพราะอรรถว่า เข้าไปตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ นำมาเปรียบเทียบกับด้วยอรรถว่า เห็นสมกัน อย่างนี้ก่อน. ส่วนลักษณะแห่งสมาธิ ปราภฏแจ่มชัดแก่พระมหาโมคคัลลานเถระ. ชื่อว่าฤทธิ์ที่ไม่มีอยู่ ย่อมไม่มีแก่พระสารีบุตรเถระก็จริง ถึงอย่างนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็ทรงตั้งพระมหาโมคคัลลานเถระนี้แลไว้ในเอตทัคคะว่า ภิคุชู้ทั้งหลาย บรรดาภิคุสาวกของเราผู้มีฤทธิ์ มหาโมคคัลลานะเป็นเลิศ. ส่วนลักษณะวิปัสสนา ปราภฏแจ่มชัดแก่พระสารีบุตรเถระ. ปัญญามีอยู่แม้แก่พระมหาโมคคัลลานเถระก็จริง ถึงอย่างนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็ทรงตั้งพระสารีบุตรเถระนี้แลไว้ในเอตทัคคะว่า ภิคุชู้ทั้งหลาย บรรดาภิคุสาวกของเราผู้มีปัญญามาก สารีบุตรเป็นเลิศ. เพราะฉะนั้น ท่านทั้งสองจึงรับหน้าที่แห่งกันและกัน

นำมาเปรียบเทียบกับคุณที่มีอยู่ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ พระมหาโมค-
คัลลานเถระ บรรลุความสำเร็จในสมาธิลักษณะ พระสารีบุตรเถระ
บรรลุในวิปัสสนาลักษณะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรลุทั้งสองลักษณะ.

จบอรรถกถาขุททกที่ ๓

๔. นวสูตร

ว่าด้วยเรื่องภิกษุใหม่

[๖๕๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ สมัยนั้นแล ภิกษุใหม่
รูปหนึ่งเดินกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัต เข้าไปสู่วิหารแล้ว เป็น
ผู้มีความขวนขวายน้อยนั่งอยู่ ไม่ช่วยเหลือภิกษุทั้งหลายในเวลาทำจิวร
ครั้งนั้นแล ภิกษุมากด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ครั้นแล้วถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๖๕๗] ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว. ได้กราบทูลพระผู้-
มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุใหม่รูปหนึ่งในพระ
ธรรมวินัยนี้เดินกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัตเข้าไปสู่วิหารแล้ว เป็น
ผู้มีความขวนขวายน้อยนั่งอยู่ ย่อมไม่ช่วยเหลือภิกษุทั้งหลายในเวลากระทำ
จิวร ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกรูปหนึ่งมาตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุ เธอจงไปบอกภิกษุนั้นตามคำของเราว่า พระศาสดาให้หา
ภิกษุนั้นทูลรับสนองพระพุทธรพจน์แล้วเข้าไปหาภิกษุนั้น ครั้นแล้วได้

กล่าวกะเธอว่า พระศาสดาตรัสเรียกท่าน เธอรับคำของภิกษุนั้นแล้ว
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นภิกษุนั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสกะเธอว่า จริ่งหรืออภิกษุ ได้ยินว่า เธอเดินกลับจากบิณฑบาตในเวลา
ปัจฉิมภัต เข้าไปสู่วิหารแล้วเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยนั่งอยู่ ไม่ช่วย
เหลืออภิกษุทั้งหลายในเวลากระทำจีวร.

ภิกษุนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ก็กระทำ
กิจส่วนตัวเหมือนกัน.

[๖๕๘] ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความ
ปริวิตกแห่งจิตของภิกษุนั้นด้วยพระทัย จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่ายกโทษภิกษุนี้เลย ภิกษุนี้เป็นผู้มีปรกติได้ฉาน
๔ อันเป็นสุขวิหารธรรมในปัจจุบัน อันอาศัยอธิจิต ตามความปรารถนา
ไม่ยาก ไม่ลำบาก กระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม
ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น
ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๖๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์-
ภายิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

บุคคลปรารถนาคความเพียรอันย่อหย่อน ปรารถนาคความ
เพียรด้วยกำลังน้อย ไม่พึงบรรลุพระนิพพานอันเป็น
เครื่องปลดเปลื้องกิเลสทั้งปวงได้ แต่ภิกษุหนุ่มรูปนี้
เป็นอุดมบุรุษ ชำระมารทั้งพาหะได้แล้ว ย่อมทรง
ไว้ซึ่งอัตภาพมีในที่สุด ดังนี้.

อรรถกถานวสูตรที่ ๔

ในนวสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อุปโปสสุกโก** ได้แก่ ไม่มีความขวนขวาย. บทว่า **สงฺกตยตี** ได้แก่ อยู่. บทว่า **เวยฺยาวจฺจ** ได้แก่ กิจที่จะพึงทำในจิรว. บทว่า **อภิเจตสิกานํ** ได้แก่ อาศัยอภิจิต คือจิตสูงสุด. บทว่า **นิกามลลภี** ได้แก่ เป็นผู้ได้ตามปรารถนา เพราะเป็นผู้สามารถเข้าสมบัติในขณะที่ปรารถนา. บทว่า **อภิจฺฉลลภี** ได้แก่ เป็นผู้ได้ไม่ยาก เพราะเป็นผู้สามารถข่มอันตรายของฉนเข้าสมบัติได้โดยง่าย. บทว่า **อกสิรลลภี** ได้แก่ เป็นผู้ได้อย่างไพบูลย์. เพราะเป็นผู้สามารถออกได้ตามกำหนดอธิบายว่า มีฉนคล่องแคล่ว. บทว่า **ลิลิตมารพฺภ** ได้แก่ ใช้ความเพียรย่อหย่อน.

จบอรรถกถานวสูตรที่ ๓

๕. สุชาตสูตร

ว่าด้วยเรื่องพระสุชาต

[๗๐๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระสุชาตไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ประทับ.

[๗๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นพระสุชาตมา

๑. ม. สงฺกตยตี.

แต่ไกลเที่ยว แล้วตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรนี้ยอมงามด้วยสมบัติ ๒ อย่าง คือมีรูปงาม นาคู นาลี่อมใส ประกอบด้วยผิวพรรณอันงาม ยิ่งนัก และกระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๗๐๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยา-
กรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ภิกษุนี้ยอมงามด้วยใจอันชื่อตรงหนอ เป็นผู้หลุดพ้น
เป็นผู้ปราศ เป็นผู้ดับ เพราะไม่ถือมั่น ชำระมาร
พร้อมทั้งพาหนะได้แล้ว ย่อมทรงไว้ซึ่งอัตภาพมีใน
ที่สุด ดังนี้.

จบสุชาตสูตรที่ ๕

อรรถกถาสุชาตสูตรที่ ๕

ในสุชาตสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อภิรูปุได้แก่ มีรูปงามล้ำรูปอื่น ๆ. บทว่า ทสุสนียโย
ได้แก่ ควรทัศนยา. บทว่า ปาสาทิโก ได้แก่ สามารถที่จะให้ใจแจ่มใสใน
การดู. บทว่า วณฺณโปกฺขรตาย ได้แก่ด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณงาม.

จบอรรถกถาสุชาตสูตรที่ ๕

๖. ภัททียสูตร

ว่าด้วยเรื่องพระลกุณฏกภัททียะ

[๗๐๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระลกุณฏกภัททียะ ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ.

[๗๐๔] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระลกุณฏกภัททียะมาแต่ที่ไกลเทียว แล้วตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นหรือไม่ ซึ่งภิกษูกำลังมาอยู่โน่น มีวรรณะไม่งาม ไม่น่าดู เตี้ย เป็นที่ดูแคลนของภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็นพระเจ้าข้า.

พ. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นแล มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก อนึ่ง สมบัติที่เธอไม่เคยเข้า เธอก็ได้โดยง่าย เธอกระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิต โดยขอต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๗๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์ภยิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปนี้ว่า

สัตว์ทั้งหลาย จำพวกหงส์ นกกระเรียน นกยูง ช้าง
เนื้อฟาน ทั้งหมด ย่อมกลัวราชสีห์ ความเสมอกัน
ในกายไม่มี ฉันทใด ในมนุษย์ทั้งหลายก็ฉันทนั้น

เหมือนกัน ถ้าคนหนุ่มมีปัญญา เขาก็ยอมใหญ่ใน
มนุษย์เหล่านั้น ไม่เหมือนคนพาล ซึ่งถือร่างกาย
เป็นใหญ่ ดังนี้.

จบภักทียสูตรที่ ๖

อรรถกถาภักทียสูตรที่ ๖

ในภักทียสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ทพฺพคุณํ** ได้แก่มีผิวกายไม่งาม. บทว่า **โองโฏมกํ**
ได้แก่ เตี้ย. บทว่า **ปริภูตรูป** ได้แก่ ถูกดูแลนเรื่องขนาด. ได้ยินว่า
พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ปรามาสท่านลกุณฏกภักทียะว่า ท่านภักทียะ ท่าน
ภักทียะ หยอดลื้อแบบต่าง ๆ นุดมาบ้าง รื่นไปรอบ ๆ บ้าง ในที่นั้น ๆ
เพราะเหตุดังนี้ นั้น ท่านจึงกล่าวว่ **ปริภูตรูป** ดังนี้.

ก็เพราะเหตุไร ท่านลกุณฏกภักทียะจึงมีรูปร่างนี้. เล่ากันมาว่า
ท่านลกุณฏกภักทียะนี้ เคยเป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่ผู้หนึ่ง พระองค์ทรง
รังเกียจพวกคนแก่และหญิงแก่ ๆ ถ้าพระองค์เห็นคนแก่ ๆ ให้เก๋ล้มว
ยผสมของคนเหล่านั้น ให้ผู้รักแล้วให้เล่นตามชอบใจ แม้เห็นหญิงแก่ ๆ
ก็ทำพิเรน ๆ ตามปรารถนาแก่หญิงเหล่านั้น ให้เล่นตามชอบใจ โทษใหญ่
ยอมเกิดขึ้นในสำนักแห่งบุตรและธิดาเป็นต้นของคนเหล่านั้น การกระทำ
ความชั่วของท่าน ได้กระทำให้เกิดโกลาหลเป็นอันเดิยตั้งแต่แผ่นดินจด
ถึงเทวโลก ๖ ชั้น.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะมีพระดำริว่า คนอันธพาลเบียดเบียนมหาชน
เราจักข่มเขา. ท้าวสักกะจึงแปลงเพศเป็นคนแก่ชาวบ้าน ยกตุ้มเต็มด้วย

เปรียงคุ่มหนึ่งไว้บนยานน้อย จันยานเข้าพระนคร. ฝ่ายพระราชาทรงช้างเสด็จออกจากพระนคร ทอดพระเนตรเห็นเขา ตรัสว่า คนแก่นี้มุ่งหน้ามาหาเราด้วยยานน้อยเต็มด้วยเปรียง ห้ามเขาไว้ ห้ามเขาไว้. พวกมนุษย์วิ่งหาช้างโน้นข้างนี้ก็ไม่เห็น. เพราะทำวสัถกะทรงอธิษฐานไว้อย่างนี้ว่า พระราชาท่านนั้นจงเห็นเรา คนอื่นอย่าได้เห็น. ลำดับนั้น เมื่อมนุษย์เหล่านั้น กราบทูลว่า ที่ไหนพระองค์ ที่ไหนพระองค์ ท่านนั้น พระราชาพร้อมทั้งช้างเสด็จเข้าไปไต่ยาน เหมือนลูกโคอยู่ใต้แม่โคฉะนั้น. ทำวสัถกะก็ทรงทูปคุ่มเปรียงแตกออก ตั้งแต่นั้น พระราชามีพระวรกายเปราะเปื้อนไปด้วยเปรียง ทำวเธอให้ขัดสีพระวรกาย สรงสนานในสระโบกขรณีในสวน ตกแต่งพระวรกายเสด็จเข้าพระนคร ได้ทอดพระเนตรเห็นเขาอีก ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงตรัสว่า คนแก่ที่เราเห็นนี้นั้นปรากฏอีก จงห้ามเขา จงห้ามเขา. พวกมนุษย์กราบทูลว่า ที่ไหนพระองค์ ที่ไหนพระองค์ เทียววิ่งพลาบไปมา. พระองค์ประสพอาการผิดปกติอีกครั้ง ขณะนั้น ทำวสัถกะให้โคและยานหายไป ประทับยืนในอากาศตรัสว่า คนอันธพาล ท่านสำคัญเราว่า ผู้นี้เป็นพ่อค้าเปรียง เราคือทำวสัถกะเทวราชมาเพื่อจะห้ามการทำชั่วของท่านนั้น ท่านอย่าได้ทำอย่างนี้ต่อไป ทรงคุกคามแล้วเสด็จไป. ด้วยกรรมอันนี้ ท่านจึงมีผิวพรรณทราม.

ก็ในครั้งพระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านลกุณฏกัททิยะนี้เป็นนาคคูหาชื่อจิตตปัตต์ อยู่ที่มณฑลวันอันปลอดภัย วันหนึ่งบินไปป่าหิมวันต์ เาจะงอยปากคาบมะม่วงหวานบินมา เห็นพระศาสดามีภิกษุสงฆ์แวดล้อมจึงคิดว่า วันอื่น ๆ เราไม่มีอะไร เห็นพระศาสดา แต่วันนี้เรามีผลมะม่วงสุกนี้ เราจักถวายผลมะม่วงแก่พระทศพล ดังนี้ บินร่อนอยู่

ในอากาศ พระศาสดาทรงทราบจิตของนาคคูเหว่า ทอดพระเนตรดู
อุปีฏฐาก. อุปีฏฐากนำบาตรออกวางไว้ในพระหัตถ์ของพระศาสดา. นก
คูเหว่าวางมะม่วงสุกลงในบาตรของพระทศพล. พระศาสดาประทับนั่ง
เสวยมะม่วงสุกในที่ตรงนั้นเอง. นกคูเหว่ามีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงคุณ
พระทศพลรำไป ถวายบังคมพระทศพลแล้วบินไปสู่รังของตน ให้เวลา
ล่วงไปด้วยความสุขเกิดแต่ปีตินั้นเองตลอด ๗ วัน. ด้วยกรรมอันนี้ นก
คูเหว่านั้นจึงมีเสียงไพเราะ.

ในครั้งพระกัศสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อเริ่มสร้างเจดีย์ พวก
ช่างปรึกษากันว่า เราจะทำขนาดไหน ขนาด ๗ โยชน์ นี่ใหญ่เกินไป
ขนาด ๖ โยชน์ แม่นี่ก็ใหญ่เกินไป ขนาด ๕ โยชน์ แม่นี่ก็ใหญ่เกินไป
ขนาด ๔ โยชน์ ๓ โยชน์ ๒ โยชน์ ดังนี้ ครั้งนั้น ท่านลกุณฺณกัถทียะ
นี้เป็นหัวหน้าช่าง กล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ในอนาคตควรจะประดับ
ประคองความสุขไว้ ด้วยอาการอย่างนี้ถือเชือกมัดไปยื่นในที่สุดคาวุตหนึ่ง
กล่าวว่า मुखหนึ่ง ๆ คาวุตหนึ่ง จักเป็นพระเจดีย์กลมโยชน์หนึ่ง สูง
โยชน์หนึ่ง. ช่างเหล่านั้นได้ทำตามคำหัวหน้าช่าง. ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน
จึงสร้างเจดีย์สำเร็จ. ท่านได้ทำประมาณของพระพุทธเจ้าผู้หาประมาณมิได้
ด้วยประการฉะนี้ ดังนั้น ด้วยกรรมนั้น ท่านจึงเกิดเป็นคนเดียว.

บทว่า หตฺถิโย ปสฺสุมิตฺตา ได้แก่ช่างและเนื้อฟาน. บทว่า
นตฺถิ กายสฺมิ ตฺลุยตา ความว่า ชื่อว่าขนาดในกายไม่มี อธิบายว่า
ขนาดกาย ไม่สำคัญ.

จบอรรถกถากัถทียสูตรที่ ๖

๗. วิสาขสูตร

ว่าด้วยเรื่องพระวิสาขปัญจาลบุตร

[๗๐๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี. สมัยนั้นแล ท่านพระวิสาขปัญจาลบุตร ยังภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา ประกอบด้วยวาจาไพเราะ สละสลวยปราศจากโทษ นับเนื่องเข้าในวาทะที่ให้เข้าใจเนื้อความ ไม่อิงอาศัยวิญญะ ในอุปัฏฐานศาลา.

[๗๐๗] ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เร้น เสด็จไปทางอุปัฏฐานศาลา ครั้นเสด็จถึงแล้วประทับบนอาสนะที่แต่งตั้งไว้ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ใครหนอแลยังภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา ประกอบด้วยวาจาไพเราะ สละสลวยปราศจากโทษ นับเนื่องเข้าในวาทะที่ให้เข้าใจเนื้อความ ไม่อิงอาศัยวิญญะ ในอุปัฏฐานศาลา.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระวิสาขปัญจาลบุตร ฯลฯ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านวิสาขปัญจาลบุตรว่า ดีแล้ว ดีแล้ว วิสาขะ เธอยังภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง... ด้วยธรรมิกถา ฯลฯ ดีนักแล.

[๗๐๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยา-

กรณภายิตแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปนี้

ชนทั้งหลายย่อมไม่รู้จักคนที่ไม่พูด ว่าเจ็ดด้วยพาล
หรือเป็นบัณฑิต แต่ย่อมรู้จักคนที่พูด ผู้แสดงทาง
อมฤตอยู่ บุคคลพึงกล่าวธรรม พึงสอ่ธรรม พึง
ประคองธงชัยของฤาษี ฤาษีทั้งหลายมีสุภายิตเป็นธง
ธรรมนั้นเองเป็นธงชัยของพวกฤาษี ดังนี้.

จบวิสาขสูตรที่ ๗

อรรถกถาวิสาขสูตรที่ ๗

ในวิสาขสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โปริยา วาจา ได้แก่ ด้วยวาจาที่ไพเราะ มีอักขระและบท
ไม่เสียหาย เสมือนวาจาของชาวเมือง คือมนุษย์ในเมือง. บทว่า
วิสุตฺถุจาย ได้แก่ ไม่ฉงน ไม่ยุ่งเหยิง ไม่พัวพัน อธิบายว่า อันดีและ
เสมหะไม่ทำลาย. บทว่า อเนลคพาย ความว่า ไม่พูดด้วยวาจาที่เหมือน
วาจาของคนโง่ ๆ ใช้ปากที่กำลังกลืนเขพะพุดกัน โดยที่แท้ พุดด้วย
วาจาปราศจากโทษ คือวาจาสะอาดสลวย. บทว่า ปริยาปนุนาย ได้แก่
วาจาที่นับเนื่องในสัจจะ ๔ คือวาจาที่พูดไม่พัวพันสัจจะ ๔. บทว่า อนิสฺสิตาย
ได้แก่ วาจาที่ไม่กล่าวอึงวัฏฐะ. บทว่า ธมฺโม หิ อิตินฺ ฐโซ ความว่า
โลกุตระธรรม ๘ อย่าง ชื่อว่าธงของฤาษีทั้งหลาย.

จบอรรถกถาวิสาขสูตรที่ ๗

๘. นันทสูตร

ว่าด้วยเรื่องนันทะ

[๗๐๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

นัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้นนั้นแล ท่านพระนันทะ ผู้เป็นบุตรของพระเจ้าแม่น้ำแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ห่มจีวรที่ทুবแล้ว ทুবอีก หยอดนัยน์ตา ถือบาตรมีสีใส เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายอภิวัตแล้วนั่ง ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๐๖] ครั้นท่านพระนันทะนั่งเรียบร้อยแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสตั้งนี้ว่า คุณอนันทะ ข้อที่เธอห่มจีวรที่ทুবแล้วทুবอีก หยอดนัยน์ตา และถือบาตรมีสีใส ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา ข้อที่เธอถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และไม่พึงเป็นผู้อาลัยในกามทั้งหลายอยู่อย่างนี้ จึงสมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา.

[๗๐๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรรม- ภาณินี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

เมื่อไร เราจะพึงได้เห็นนันทะ ถือบอยู่ป่าเป็นวัตร ถือบ
ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ยังอัศภาพให้เป็นไปด้วยโทษนะ
ที่เจือปนกัน ไม่อาลัยในกามทั้งหลาย ดังนี้.

[๗๐๘] ลำดับนั้น ท่านพระนันทะ. โดยสมัยต่อมา ได้เป็นผู้ อยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือบ้างสุกุลเป็นวัตร และไม่

อาลัยในกามทั้งหลายอยู่.

จบฉันทสูตรที่ ๘

อรรถถกฉันทสูตรที่ ๘

ในฉันทสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อาโกฏิปจจาโกฏิทานิ** ความว่า ที่ใช้ฝ่ามือหรือค้อนทุบที่ข้าง ๆ หนึ่ง. บทว่า **อลุขิตฺวา** ได้แก่ เต็มด้วยยาตา. บทว่า **อจฺฉปตฺตํ** ได้แก่ บาตรดินที่มีสีใส.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไรพระเถระจึงทำอย่างนั้น. ตอบว่า เพื่อจะรู้อัธยาศัยของพระศาสดา. ได้ยินว่า พระเถระนั้นได้ความคิดอย่างนี้ว่า ถ้าพระศาสดาจักตรัสว่า น้องชายของเรา นี้ งามจริงหนอ เราจักประพฤติตามอาการนี้แล ถ้าจะเห็นโทษในข้อนี้ เราจะละอาการนี้ ถือเอาผ้าจากกองหยากเยื่อ กระทำจีวรครอง จักอยู่ประพฤติในเสนาสนะสุดท้าย.

บทว่า **อสุสฺสึ** แปลว่า จักเป็น. บทว่า **อญฺญาญฺญุเชน** ความว่า ก็อาหารการกินของพวกภิกษุผู้แสวงหาโภชนะที่มีกลิ่นหอม ประุงด้วยเครื่องเผ็ดร้อน ในเรือนของอิสระชน ที่เขากำหนดไว้ ชื่อว่า **อญฺญาญฺญุชะ**. แต่โภชนะคละกัน ที่ภิกษุผู้ยืนอยู่ที่ประตูเรือนตามลำดับเรือน ชื่อว่า **อญฺญาญฺญุชะ** อญฺญาญฺญุชะนี้ ท่านประสงค์เอาในที่นี้. บทว่า **กามสุอนเปกฺขินํ** ได้แก่ปราศจากความเยื่อใย ในวัตถุกามและกิเลสกาม. บทว่า **อารญฺญิโก จ** ท่านกล่าวโดยการสมათานทุกอย่างที่เดียว. คำว่า **กามสุ จ อนเปกฺโข** ความว่า พระสูตรนี้พระองค์ทรงแสดงนางอัปสรเป็นต้น ในเทวโลก เสด็จมาตรัสไว้ในภายหลัง. ตั้งแต่วันที่ตรัส

พระสูตรนี้ พระเถระเพียรพยายามอยู่โดย ๒-๓ วันเท่านั้น ก็ดำรงอยู่ในพระอรหัต เป็นทักษิณบุคคลผู้เลิศในโลกพร้อมทั้งเทวโลก.

จบอรรถกถานั้นทสูตรที่ ๘

๕. ติสสูตร

ว่าด้วยเรื่องท่านพระติสสะ

[๗๑๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระติสสะ ผู้เป็นโอรสพระเจ้าอาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายอภิวาทแล้ว นั่งเป็นทุกข์เสียใจหลังน้ำตาอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๑๔] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระติสสะว่า คุณอนติสสะ ไฉนหนอ เธอจึงนั่งเป็นทุกข์เสียใจหลังน้ำตาอยู่.

ท่านพระติสสะกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลาย กลุ่มรุมเสียดแทงข้าพระองค์ด้วยวาจาจุจประตัก.

พ. จริงอย่างนั้น ติสสะ เธอว่าเขาข้างเดียว แต่เธอไม่อดทนต่อถ้อยคำ ข้อที่เธอว่าเขาข้างเดียว ไม่อดทนต่อถ้อยคำนั้น ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา แต่ข้อที่เธอว่าเขาด้วยอดทนต่อถ้อยคำได้ด้วย นั้นแล สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา.

[๗๑๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์ภยิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

เธอโกรธทำไม่หนอ เธออย่าโกรธ ติสสะ ความ
ไม่โกรธเป็นความประเสริฐของเธอ แท้จริง บุคคล
ย่อมประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อกำจัดความโกรธ ความ
ถือตัว และความลบหลู่คุณท่าน ดังนี้.

จบติสสสูตรที่ ๕

อรรถกถาติสสสูตรที่ ๕

ในติสสสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ทุมมโณ ได้แก่ เกิดในโทมนัส. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร
พระติสสะนี้จึงเกิดเป็นทุกข์เสียใจอย่างนี้. ตอบว่า ก็พระติสสะนี้เป็นกษัตริย์
บวช. เพราะฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายให้ท่านบวชแล้ว ให้นุ่งผ้าสาฎก ๒ ชั้น
ห่มจีวรอย่างดี หยอดตา ทาสิริษะด้วยน้ำมันเจือด้วยน้ำชาด. เมื่อเหล่า
ภิกษุไปสู่ที่พักกลางคืนและกลางวัน ท่านไม่รู้ว่า ธรรมเนียมว่าภิกษุต้องนั่ง
ในโอกาสอันสงัด จึงไปโรงฉันขึ้นเตียงใหญ่แล้วนั่ง. ภิกษุทั้งหลายผู้ถือ
ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ผู้เที่ยวไปในทิศเป็นอาคันตุกะมา คิดว่า ด้วยทำนองนี้
พวกเรามีตัวเปราะเปื้อนไปด้วยธุติ ไม่อาจจะเฝ้าพระทศพลได้ เราจะวาง
สิ่งของไว้ก่อน ดังนี้แล้วก็ไปโรงฉัน. เมื่อพระมหาเถระกำลังมา ท่าน
ติสสะนั่งนิ่งทีเดียว. ภิกษุเหล่าอื่นถามโดยเอื้อเฟื้อ [ขอโอกาส] ว่า
พวกเราจะทำวัตรคือการล้างเท้า พัดด้วยก้านตาลนะ ก็พระติสสะนี้นั่งอยู่
นั่นแล ถามว่า พวกท่านมีพรรษาเท่าไร. เมื่อพวกภิกษุนั้นตอบว่า
พวกกระผมยังไม่มีพรรษา ก็ท่านเล่ามีพรรษาเท่าไร จึงกล่าวว่า ผมบวช
ในวันนี้. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายกล่าวแก่ท่านว่า อาวุโส ท่านจงตัด

มวณมเดียวนี้ แม่วันนี้กลั้นเหงาที่โคนศิระของท่านส่งกลิ่นฟุ้งทีเดียว เมื่อภิกษุแก้ว่ามีประมาณเท่านี้ ขอโอกาสทำวัตรของเรา ท่านก็นั่งนิ่งเฉย แม้เพียงความยำเกรงของท่านก็ไม่มี ท่านบวชในศาสนาของใคร ดังนี้แล้ว รุมกันประหารพระติสสะนั้นด้วยหอกคือวาจา กล่าวว่า ท่านไม่อาจเลี้ยงชีพได้เพราะเป็นหนี้ หรือกลัวจึงบวช หรือท่านแลดูพระเถระรูปหนึ่ง เมื่อพระเถระนั้นกล่าวว่า ท่านมองดูเราหรือขรัวตา จึงแลดูอีกรูปหนึ่ง แม้เมื่อท่านรูปนั้นกล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน ที่นั่น ท่านก็เกิดขัตติยมานะขึ้นมา ภิกษุเหล่านี้รุมกันใช้หอกคือวาจาที่มแทงเรา น้ำตาสี่แก้วมณีในดวงตาก็ไหลพราก. แต่ที่ท่านก็กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านมาสู่สำนักของใคร. ภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า ก็ท่านเล่าสำคัญเราว่า มาสู่สำนักของท่านหรือ พวกเราไม่ใช่อยู่ในเพศฤๅษณ์นี้ จึงกล่าวว่า พวกเรามาสู่สำนักของพระศาสดาผู้เป็นอัครบุคคลในโลกพร้อมทั้งเทวโลก. พระติสสะกล่าวว่า พวกท่านมาในสำนักพี่ชายของเรา ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น เราจักไปตามทางที่พวกท่านมานั้นแล โกรธออกไปแล้วคิดในระหว่างทางว่า เมื่อเราไปโดยทำนองนี้ก่อน พระศาสดาจักให้นำภิกษุเหล่านี้ ออกไป จึงเป็นทุกข์เสียใจ เดินน้ำตาไหลไป ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเกิดเป็นอย่างนี้แล.

บทว่า วาจา สนฺนิโตทเกน ความว่า ด้วยประดักคือถ้อยคำ. บทว่า สญฺขมฺภรี อํกฺสู ได้แก่กระทำให้เต็มแปรี คือให้ถูกต้องไม่มีระหว่าง. ท่านอธิบายไว้ว่า แทงข้างบน. บทว่า วตฺตา ความว่า ท่านพูดเรื่องที่ปรารถนาจะคนเหล่าอื่น. บทว่า โน จ วจนกฺขโม ความว่า ท่านไม่อาจอดทนถ้อยคำของคนเหล่าอื่น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่าง

นี้ว่า เธอถูกความโกรธนี้แทงด้วยประตักคือวาจาในปัจจุบันนี้ก่อน แต่ในอดีตเธอถูกพระราชานรเทศออกจากแคว้นแคว้น. ภิกษุทั้งหลายจึงทูลวิงวอนกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ในกาลไหน พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสว่า ในอดีตกาล พระเจ้าพาราณสีเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี. ครั้งนั้นฤๅษี ๒ ท่าน คือท่านหนึ่ง ชื่อว่า ชาติมา ท่านหนึ่งชื่อว่า มาตังคะ. ได้ไปยังกรุงพาราณสี ในฤๅษีทั้งสองนั้น ฤๅษีชื่อว่า ชาติมา ไปถึงก่อน นั่งที่โรงช่างหม้อ. ภายหลังมาตังคะบส ได้ไปขอพักในที่นั้น. นายช่างหม้อกล่าวว่า ในที่นี้ บรรพชิตผู้เข้าไปก่อนมีอยู่ ท่านจงถามเขาเถิด. มาตังคะบสนั้น ถือเอาบริวารของตน ยืนใกล้ประตูโรงช่างหม้อ กล่าวว่า ท่านอาจารย์ โปรดให้โอกาสข้าพเจ้าพักอยู่ในที่นี้สักคราตรีหนึ่งเถิด. ชาติมาฤๅษีกล่าวว่า เข้าไปเถิด ท่าน จงถามท่านผู้เข้าไปนั่งว่า ท่านโคตรอะไร. ตอบว่า ข้าพเจ้าโคตรจันฑาล. ชาติมาฤๅษีว่า ข้าไม่อาจจะนั่งในที่แห่งเดียวกับเจ้าได้ จงไปณ ส่วนข้างหนึ่ง. มาตังคะบสลาดเครื่องลาดหญ้าแล้วก็นอนในที่นั้นนั่นเอง. ชาติมาฤๅษีนอนฟังประตู. ฝ่ายมาตังคะบสออกไปเพื่อถ่ายปัสสาวะจึงเหยียบอกชาติมาฤๅษีนั้นเข้า เมื่อชาติมาฤๅษีถามว่า ใครนั่น. จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเองท่านอาจารย์. เฮ้ย เจ้าจันฑาล เจ้าไม่เห็นทางจากที่แห่งอื่นหรือ. เมื่อเป็นเช่นนี้ เจ้าจะไม่ต้องมาเหยียบข้า. ท่านอาจารย์ เมื่อข้าไม่เห็นก็เหยียบเอา โปรดยกโทษให้ข้าด้วยเถิด. เมื่อมหาบุรุษออกไปภายนอก ชาติมาฤๅษีนั้นคิดว่า ผู้นี้แม้ไปภายหลังก็จักมาข้างนี้ จึงนอนพลิกกลับไปเสีย. ฝ่ายมหาบุรุษเข้าไปด้วยคิดว่า ท่านอาจารย์นอนหันศีรษะมาทางนี้ เราจักไปทางที่ใกล้เท้าของท่าน ดังนี้

จึงเหยียบอกเข้าอีก. ก็เมื่อฤาษีนั้นถามว่า นั่นใคร จึงตอบว่า ข้าพเจ้าเอง ท่านอาจารย์. ฤาษีนั้นกล่าวว่า ชั้นแรกทีเดียว เจ้าไม่รู้จึงทำ บัดนี้เจ้าทำกระทบเรา เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น ศีรษะของเจ้าจงแตก ๗ เสียง มหาบุรุษไม่พูดอะไร ๆ ก่อนที่อรุณจะขึ้นนั่นเอง ได้ยึดดวงอาทิตย์ไว้ ไม่ยอมให้พระอาทิตย์ขึ้น พวกคนและสัตว์เครื่องจันมีช้างม้าเป็นต้นต่างตื่นกันแล้ว.

พวกมนุษย์พากันไปยังราชตระกูลทูลว่า ขอเดชะ ขึ้นชื่อว่าผู้ที่จะไม่ตื่นทั่วนครไม่มี แต่ไม่ปรากฏว่าอรุณจะขึ้น นี้เหตุอะไรกัน. ถ้ากระไรขอพระองค์โปรดตรวจตราพระนคร. คนเหล่านั้นเมื่อสำรวจดู. ก็พบดาบสสองท่านในโรงช่างหม้อ จึงคิดว่า นี่จักเป็นการทำของสองท่านนี้ จึงได้พากันไปกราบทูลพระราชา. ถูกพระราชตรัสว่า พวกเจ้าจงไปตามท่านดู แล้วจึงพากันมาถามฤาษีชื่อชาติมานั้นว่า พวกท่านทำให้มีมืดหรือ. ชาติมาฤาษีตอบว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ทำ แต่จำดาบสขี้โกงตัวเลวมีมายาเหลือหลายนี้ทำ จงถามดูเถิด. คนเหล่านั้นจึงไปตามมหาบุรุษว่า ท่านเจ้าข้า ท่านทำให้มีมืดหรือ. ดาบสตอบว่า ไซ้ อาจารย์ผู้นี้ได้สาปข้าพเจ้า เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงทำ. คนเหล่านั้นจึงไปกราบทูลพระราชา. ฝ่ายพระราชเสด็จมาตรัสถามมหาบุรุษว่า ท่านเจ้าข้า ท่านทำให้มีมืดหรือ. ดาบสทูลว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร. พระราชตรัสถามว่า เพราะเหตุไร เจ้าข้า. ดาบสทูลว่า อาตมภาพถูกดาบสนี้สาป ถ้าดาบสนี้ขอขมาโทษอาตมภาพไซ้รู้ อาตมภาพจักปล่อยพระอาทิตย์ พระราชตรัสว่า ท่านเจ้าข้า ท่านจงขมาโทษดาบสนี้เถิด. ฝ่ายฤาษีทูลว่า คนผู้มีชาติเช่นเราจักให้ขมาโทษคนจัญฑาตเช่นนั้นหรือ อาตมภาพไม่ขอขมาโทษดอก.

ลำดับนั้น พวกคนกล่าวกะท่านว่า ท่านจักไม่ขอขมาโทษตามความชอบใจของตนหรือ ดังนี้แล้วช่วยกันจกมือและเท้าแล้วให้นอนหมอบแทบเท้า แล้วกล่าวว่า ขอขมาโทษเถิด. ดาบสนั่นนอนเงียบเสียง. คนเหล่านั้นจึงกล่าวยักดาบสนั่นว่า จงขอขมาโทษเสีย. ลำดับนั้น ดาบสจึงกล่าวว่า โปรรคกโทษข้าเถิดอาจารย์. มหาบุรุษกล่าวว่า อันดับแรกข้าพเจ้าจักยกโทษให้ท่านแล้วปล่อยพระอาทิตย์ แต่เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น ศีรษะของท่านจักแตก ๗ เสียง ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า ท่านจงเอาก้อนดินเหนียว ขนาดเท่าศีรษะวางไว้บนกระหม่อมของดาบสนี้ แล้วให้ท่านยื่นแขนน้ำในแม่น้ำแกล่อก. พวกผู้คนได้กระทำเหมือนอย่างนั้น. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ไพร่พลของพระราชาทั่วแคว้นแคว้นประชุมกัน. มหาบุรุษได้ปล่อยพระอาทิตย์แล้ว. แสงพระอาทิตย์มากระทบก้อนดิน. ก้อนดินนั้นก็แตก ๗ เสียง. ในขณะนั้นนั่นเอง ดาบสนั่นก็ดำลงโผล่ขึ้นทางทำหนึ่งแล้วก็หนีไป. พระศาสดาทรงนำเรื่องนี้มาตรัสว่า บัดนี้ท่านได้บริภาษในสำนักของภิกษุทั้งหลายก่อน. แม้ในกาลก่อนท่านอาศัยความโกรธนี้ จึงถูกเนรเทศออกจากแคว้นแคว้น ครั้นทรงสืบนุสนธิ เมื่อจะโอวาทดาบสนั่น จึงตรัสว่า ดิสสะ ข้อนั้นไม่สมควรแก่เธอแล เป็นต้น.

จบอรรถกถาดิสสุตฺตที่ ๕

๑๐. เถรนามสูตร

ว่าด้วยเรื่องภิกษุรูปหนึ่งชื่อเถระ

[๗๑๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน

กัณฑ์ทนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์. สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งมีชื่อว่าเถระ มีปกติอยู่ผู้เดียว และสรรเสริญการอยู่ผู้เดียว เธอเป็นผู้เดียว เข้าไปสู่ บ้านเพื่อบิณฑบาต เป็นผู้เดียวเดินกลับ ย่อมนั่งในที่ลับผู้เดียว และย่อม เป็นผู้เดียวอธิฐานจกรม ครั้งนั้นแล ภิกษุมากด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มี พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มี พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุรูปหนึ่งในพระธรรมวินัยนี้ มีชื่อว่าเถระ มีปกติอยู่คนเดียว และมีปกติกล่าวสรรเสริญการอยู่คนเดียว.

[๗๑๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมา ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เธอจงไปบอกภิกษุชื่อเถระตามคำของเราว่า พระ ศาสตราบสั่งให้หา ภิกษุนั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าไปหาท่าน พระเถระถึงที่อยู่ครั้นแล้วกล่าวว่า อาวุโส พระศาสดาธิบสั่งให้หาท่าน ท่าน พระเถระรับคำภิกษุนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๑๘] ครั้นท่านพระเถระนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถามว่า คุณก่อนเถระ. ได้ยินว่า เธอมีปกติอยู่คนเดียวและมัก สรรเสริญการอยู่คนเดียว จริงหรือ.

พระเถระกราบทูลว่า จริง พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนเถระ ก็เธอมีปกติอยู่คนเดียว และมักกล่าวสรรเสริญ การอยู่คนเดียวอย่างไร.

ธ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในข้อนี้ คือข้าพระองค์คนเดียวเข้าไป สู่บ้านเพื่อบิณฑบาต เดินกลับคนเดียว นั่งในที่ลับตาคนเดียว อธิษฐาน

จงกรมคนเดียว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มีปกติอยู่คนเดียว และมักกล่าวสรรเสริญการอยู่คนเดียว อย่างนี้แล.

[๗๑๕] พ. คุณ่อนเถระ การอยู่คนเดียวนี้มีอยู่ เราจะกล่าวว่า ไม่มีก็หาไม่ เเถระ อนึ่ง การอยู่คนเดียวของเธอ่อมเป็นอันบริบูรณ์โดยพิสดารกว่าโดยประการใด เธอจงฟังโดยประการนั้น จงทำให้ไว้ในใจให้ดี เราจักกล่าว ท่านพระเถระทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังต่อไปนี้.

[๗๒๐] คุณ่อนเถระ ก็การอยู่คนเดียว ย่อมเป็นอันบริบูรณ์โดยพิสดารกว่าอย่างไร ในข้อนี้ สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ละได้แล้ว สิ่งใดยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็สละคือได้แล้ว ฉันทระคะในการได้อัตภาพที่เป็นปัจจุบันถูกกำจัดแล้วด้วยดี การอยู่คนเดียวย่อมเป็นอันบริบูรณ์โดยพิสดารกว่าอย่างนี้แล.

[๗๒๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์ภยิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

เราย่อมเรียกนรชนผู้ครอบงำชั้นนี้ อายตนะ ธาตุ
และไตรภพทั้งหมดได้ ผู้รู้ทุกข์ทุกอย่าง ผู้มีปัญญาดี
ผู้ไม่แปรเปลี่ยนในธรรมทั้งปวง ผู้ละสิ่งทั้งปวงเสียได้
ผู้หลุดพ้น ในเพราะนิพพานเป็นที่สิ้นตัณหา ว่าเป็น
ผู้มีปกติอยู่คนเดียว ดังนี้.

จบเถรนามสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาเถรนามสูตรที่ ๑๐

ในเถรนามสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ว่า **วณฺณวาทิ** แปลว่า มีปกติกถาว่าอานิสงส์. บทว่า **ยัม อตีตัม** หมายความว่า เป็นอันชื่อว่าละความโกรธนั้น ด้วยการละฉันทราคะในเบญจขันธ์อันเป็นอดีต. บทว่า **อนาคตัม** หมายความว่า เบญจขันธ์อันเป็นอนาคตเป็นอันชื่อว่าสลัดเสียได้ ด้วยการสละฉันทราคะในเบญจขันธ์นั้น. บทว่า **สพฺพปฏิภุ** หมายความว่า ตั้งครอบงำขันธ์ อายตนะ ธาตุ และภพ ๓ ทั้งหมด. บทว่า **สพฺพวิทฺถุ** ได้แก่ รู้แจ้งเบญจขันธ์เป็นต้นซึ่งมีประการดังกล่าวแล้วทั้งหมดนั้น. บทว่า **สพฺพเพสุ ฐมฺเมสุ** หมายความว่า อันเครื่องฉาบคือตัณหาและทิฏฐิไม่เข้าไปฉาบแล้วในธรรมทั้งปวงนั้นแล. บทว่า **สพฺพัม ชหํ** หมายความว่า ละเบญจขันธ์นั้นแลทั้งหมด ด้วยการละฉันทราคะในเบญจขันธ์นั้น. บทว่า **ตณฺหุขเย วิมุตฺตัม** ได้แก่ น้อมไปในพระนิพพาน กล่าวคือธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา คือในวิมุตติซึ่งมีพระนิพพานนั้นเป็นอารมณ์.

จบอรรถกถาเถรนามสูตรที่ ๑๐

๑๑. กัปปินสูตร

ว่าด้วยเรื่องท่านพระมหากัปปินะ

[๗๒๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม

ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัปปิณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ.

[๗๒๓] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระมหากัปปิณะผู้มาแต่ไกล แล้วจึงเรียกภิกษุทั้งหลายมาตริสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นภิกษุที่กำลังมานั้นหรือไม่ เป็นผู้ชาวโปรง จมูกโด่ง.

ภิกษุทั้งหลายกราบพุดว่า เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นแลมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก แต่เธอไม่ได้สมบัติที่เธอไม่เคยเข้าขำนัก เธอกระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยมซึ่งกุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต โดยขอต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่.

[๗๒๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยาकरणภายิตีแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ในขุมขุมที่ยังรังเกียจกันด้วยโคตร กษัตริย์เป็น
ผู้ประเสริฐที่สุดในเทวดาและมนุษย์ ผู้ที่สมบูรณ์ด้วย
วิชาและจรณะ เป็นผู้ประเสริฐที่สุด พระอาทิตย์
ย่อมแผดแสงในกลางวัน พระจันทร์ส่องสว่างใน
กลางคืน กษัตริย์ผู้ผูกสอดเครื่องรบย่อมมีสง่า
พราหมณ์ผู้ฟังมาน ย่อมรุ่งเรือง ส่วนพระพุทธรเจ้า
ย่อมรุ่งโรจน์ด้วยเดชานุภาพตลอดวันและคืนทั้งหมด
ดังนี้.

จบกัปปินสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาภิปินสูตรที่ ๑๑

ให้ภิปินสูตรที่ ๑๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มหาภิปิน ได้แก่ พระมหาเถระผู้อยู่ในจำนวนพระมหา-
สาวก ๘๐ องค์ ผู้บรรลุกำลังแห่งอภิญญามีชื่ออย่างนี้. ได้ยินว่า
พระมหาเถระนั้น ครั้งเป็นภคฤหสถ์ ได้ครองราชสมบัติมีอาณาเขตประมาณ
๓๐๐ โยชน์ ในกุกกุฏวดีนคร แต่เพราะในภพสุดท้ายได้เที่ยวเจียโสศ
สดับคำสั่งสอนเห็นปานนั้น. ต่อมาวันหนึ่ง ทรงแวดล้อมไปด้วยอำมาตย์
๑,๐๐๐ คน ได้ไปทรงกรีธาในพระราชอุทยาน. ก็ในคราวนั้น พ่อค้า
เดินทางจากมัชฌิมประเทศไปนครนั้น เก็บสินค้าแล้วคิดจักเฝ้าพระราช
ต่างถือเครื่องบรรณาการไปพระราชทวาร สดับว่าพระราชเสด็จไปพระราช
อุทยาน จึงไปยังพระราชอุทยานยืนอยู่ที่ประตู ได้แจ้งแก่คนเฝ้าประตู
ครั้งกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชารับสั่งให้เรียกมา ตรัสถาม
พวกเขาผู้มอบเครื่องบรรณาการถวายบังคมยืนอยู่ว่า พ่อทั้งหลายพวกท่าน
มาแต่ไหน. พ่อค้าเหล่านั้นกราบทูลว่า มาแต่กรุงสาวัตถี พระเจ้าข้า.

ร. แวะแคว้นของพวกท่านมีศึกษาหาได้ง่ายไหม. พระเจ้าแผ่นดิน
ทรงธรรมใหม่.

พ. ขอเดชะ. พระเจ้าข้า.

ร. ก็ในประเทศของพวกท่านมีศาสนาอะไร.

พ. มีพระเจ้าข้า แต่ผู้มีปากมีเศษอาหารไม่สามารถจะพูดได้.

พระราชาน้ำด้วยพระเต้าทอง. พ่อค้าเหล่านั้น
บ้วนปากแล้ว ผินหน้าต่อพระทศพลประคองอัญชลีแล้วกราบทูลว่า ขอ
เดชะ ชื่อว่าพระพุทธรัตนะได้เกิดขึ้นแล้วในประเทศของข้าพระองค์.

พอพระราชาทรงสดับว่า พุทโธ ปีติเกิดแผ่ไปทั่วพระวรกายของพระราชา. ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสว่า พ่อทั้งหลาย ท่านจงกล่าวว่ พุทโธ เกิด. พระราชารับสั่งให้พวกพ่อค้ากล่าวขึ้น ๓ ครั้ง อย่างนี้ว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์ทั้งหลายกล่าวว่พุทโธ ดังนี้ จึงตรัสว่ บทว่ พุทโธ มีคุณหาประมาณมิได้ ใคร ๆ ไม่อาจทำปริมาณแห่งบทว่ พุทโธ นั้นได้ จึงเลื่อมใสในพระพุทเจ้าที่นั่นนั่นแล แล้วได้ประทานทรัพย์แสนหนึ่งแล้ว ตรัสถามอีกว่ ศาสนาอื่นมีไหม.

พ. มี พระเจ้าข้า คือชื่อธรรมรัตนะเกิดขึ้นแล้ว.

พระราชาทรงสดับแม้ดังนั้นแล้ว จึงทรงรับปฏิญญาถึง ๓ ครั้ง เหมือนอย่างนั้น แล้วพระราชทานทรัพย์แสนหนึ่งอีก ตรัสถามอีกว่ ศาสนาอะไรอื่นมีไหม.

พ. มีพระเจ้าข้า คือพระสังฆรัตนะเกิดขึ้นแล้ว.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงรับปฏิญญา ๓ ครั้งเหมือนอย่างนั้น พระราชทานทรัพย์แสนหนึ่งอีก ทรงลิขิตความที่พระราชทานทรัพย์ไว้ในพระราชสาสน์แล้วส่งไปด้วยพระคำรัสสั่งว่ พ่อทั้งหลาย พวกท่านจงไปสำนักของพระเทวี. เมื่อพวกพ่อค้าเหล่านั้นไปแล้วท้าวเธอได้ตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลายว่ พ่อทั้งหลาย พระพุทเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้ว พวกท่านจักกระทำอะไร. อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่ พระเจ้าข้า พระองค์ประสงค์จะทำอะไร.

ร. เราจักบวช.

อ. แม้พวกข้าพระองค์ก็จักบวช. เขาเหล่านั้นทั้งหมดไม่เชื่อใย เรือหรือขุมทรัพย์ จึงพากันออกบวชพร้อมด้วยเหล่าม้าที่มีคนขี่ขับไป.

พวกพ่อค้าไปสำนักพระอโนชาเทวีแสดงพระราชสาสน์ พระเทวีทรงอ่านแล้วตรัสสอบถามว่า พระราชาพระราชทานกหาปณะแก่พวกท่านเป็นอันมาก พวกท่านกระทำอะไรให้เล่า พ่อ.

พ. พวกข้าพระองค์นำพระราชสาสน์ที่นำรักมา พระเจ้าข้า.

เท. พวกท่านพอจะเล่าให้พวกเราฟังบ้างได้ไหม.

พ. ได้ พระเจ้าข้า แต่ผู้มีปากมีเศษอาหารไม่อาจจะกล่าวได้.

พระนางได้ให้ประทานนำด้วยพระเต้าทอง พวกพ่อค้าเหล่านั้น บ้วนปากแล้ว กราบทูลโดยนัยที่ได้กราบทูลแต่พระราชา. แม้พระนางได้สดับแล้ว ทรงเกิดความปราโมทย์ ทรงรับปฏิญญา ๓ ครั้ง ในบทหนึ่ง ๆ โดยนัยนั้นแล ได้พระราชทานทรัพย์เก้าแสนแบ่งเป็น ๓ ส่วนตามจำนวนปฏิญญา. พวกพ่อค้าได้ทรัพย์ทั้งหมดหนึ่งล้านสองแสน.

ลำดับนั้น พระเทวีตรัสถามพวกพ่อค้าว่า พระราชาประทับอยู่ที่ไหน พ่อ. พวกพ่อค้าทูลว่า พระราชาเสด็จออกผนวชแล้ว พระเจ้าข้า. พระเทวีทรงส่งพวกพ่อค้าเหล่านั้นไปด้วยพระดำรัสว่า ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงไปเถิดพ่อ แล้วมีรับสั่งให้เรียกหาภริยาของพวกอำมาตย์ที่ตามเสด็จ ตรัสถามว่า พวกเธอรู้สถานที่ที่สามีของตนไปหรือแม่. ภริยาเหล่านั้นทูลว่าทราบ พระแม่เจ้า พวกเขตามเสด็จประพาสพระราชอุทยาน. พระเทวีมีพระดำรัสว่า พวกเขาไปดีแล้ว แม่ทั้งหลาย เมื่อพวกเขาไปในสวนนั้น ได้ฟังว่า พระพุทธเจ้าเกิดแล้ว พระธรรมเกิดแล้ว พระสงฆ์เกิดแล้ว จึงพากันไปบวชในสำนักพระทศพล พวกเธอจักทำอย่างไร. ภริยาเหล่านั้นทูลว่า ก็พระแม่เจ้าเล่า ประสงค์จะทำอย่างไร. พระนางตรัสว่า เราจักบวช เราจักไม่วางอาเจียนที่เขาเหล่านั้นคายแล้วไว้ที่ปลายลิ้น. ภริยา

เหล่านั้นทูลว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น แม่พวกหม่อมฉันก็จักบวช. ภริยาทั้งหมดพากันเทียมรถออกไป.

ฝ่ายพระราชาร่วมด้วยอำมาตย์พันหนึ่งเสด็จถึงฝั่งแม่น้ำคงคา ในเวลานั้น แม่น้ำคงคาเต็มเปี่ยม. ลำดับนั้น พวกเขาเห็นดังนั้นจึงคิดว่า แม่น้ำคงคานี้เต็มเปี่ยม คลาคลำไปด้วยปลาร้าย และพวกทาสหรือมนุษย์ที่มากับพวกเรา ที่จะทำเรือหรือแพให้พวกเราก็ไม่มี ก็ขึ้นชื่อว่าคุณของพระศาสดานี้ แผลไปเบื้องล่างถึงอเวจี เบื้องบนถึงภวักคพรหม ถ้าพระศาสดานี้เป็นพระสัมมาสมพุทธะ ขอให้หลังกับม้าเหล่านี้จงอย่าเปียกดังนี้แล้ว จึงให้ม้าวิ่งไปบนผิวน้ำ. แม้เพียงหลังกับม้าตัวหนึ่งก็ไม่เปียก. พวกเขาเหมือนไปตามทางที่เสด็จถึงฝั่งข้างโน้น แล้วถึงแม่น้ำใหญ่สายอื่นข้างหน้า. ในที่นั้นไม่มีสักกิริยาอย่างอื่น พวกเขาข้ามแม่กว้างกึ่งโยชน์นั้นด้วยสักกิริยานั้นเอง. ลำดับนั้น พวกเขาถึงแม่น้ำใหญ่สายที่ ๓ ชื่อจันทกาคา ได้ข้ามแม่น้ำนั้นด้วยสักกิริยานั้นนั่นเอง.

วันนั้นเวลาใกล้รุ่ง พระศาสดาเสด็จออกจากมหากรุณาสมบัติ ทรงตรวจดูสัตว์โลก ทรงเห็นว่า วันนี้พระเจ้ามหากัปปิยนะทรงละราชอาณาจักรสามร้อยโยชน์ แวดล้อมไปด้วยอำมาตย์พันหนึ่งมาเพื่อบวชในสำนักของเรา พระดำริว่า เราควรต้อนรับพวกเขา ทรงชำระพระวรกายแต่เช้าตรู่ มีภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร เสด็จบิณฑบาต ณ กรุงสาวัตถี หลังจากเสวยพระกระยาหารแล้วเสด็จกลับจากบิณฑบาต พระองค์เองทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเหาะไปประทับนั่งขัดสมาธิดำรงพระสติมั่นเปล่งพระพุทธฉัพพรรณรังสี ณ ที่ต้นไทรใหญ่ซึ่งมีอยู่ในที่ตรงท่าข้ามของพวกเขาเหล่านั้น ริมฝั่งแม่น้ำจันทกาคา. ตรงเท่านั้น พวกเขาแลดูพระพุท-

ฉัพพรรณรังสีซึ่งเปล่งปลั่งวูบวาบแวววาว เห็นพระพักตร์ของพระศพล
มีสิริดั่งจันทร์เพ็ญ จึงตกลงใจด้วยการเห็นนั่นแหละว่า พระศาสดาที่
พวกเราบวชอุทิศนั้นเป็นองค์นี้แน่ จึงน้อมกายลงถวายบังคมตั้งแต่ที่เห็น
พากันมาถวายบังคมพระศาสดาแล้ว. พระราชาทรงจับข้อพระพุทธรูป
ทั้งสองตาบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรแห่งหนึ่งพร้อมด้วยอำมาตย์
พันหนึ่ง. พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่พระราชาและอำมาตย์เหล่านั้น.
เวลาจบเทศนา พวกเขาทั้งหมดตั้งอยู่ในพระอรหัต ทุลขอบรรพชา
กะพระศาสดา. พระศาสดาทรงทราบว่า พวกนี้ถือจิ๋วของตนมาทีเดียว
เพราะเคยถวายจิ๋วทาน จึงทรงเหยียดพระหัตถ์ซึ่งมีวรรณะดั่งทอง ตรัส
ว่า จงเป็นภิกษุเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อ
ให้สิ้นสุดกองทุกข์โดยชอบเถิด. เป็นอันท่านผู้มีอายุเหล่านั้นได้บรรพชา
และอุปสมบทแล้ว. ท่านเหล่านั้นเป็นเหมือนพระเถระมีพรรษา ๖๐ แวด
ล้อมพระศาสดา.

ฝ่ายพระอโนชาเทวีมีรถพันหนึ่งเป็นบริวารเสด็จถึงฝั่งแม่น้ำคงคา
มิได้เห็นเรือหรือแพที่มาเป็นประโยชน์แก่พระราชา โดยที่พระนางเป็น
หญิงฉลาด จึงมีพระดำริว่า พระราชจกทรงทำสักกิริยาเสด็จไป ก็พระ-
ศาสดานั้นมิได้ทรงบังเกิดเพื่อประโยชน์แก่พระราชาและอำมาตย์เหล่านั้น
พวกเดียวเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้ ถ้าพระศาสดานั้นเป็นพระสัมมา-
สัมพุทธะ ขอให้รถทั้งหลายของพวกเราอย่าได้จมน้ำ ดังนี้แล้วให้รถแล่น
ไปบนผิวน้ำ. แม้เพียงกงรถก็ไม่เปียก. แม้แม่น้ำสายที่ ๒ และที่ ๓
พระนางก็ข้ามได้ด้วยสักกิริยานั้นนั่นเอง เมื่อกำลังข้ามแม่น้ำอยู่นั้นแล
พระนางได้ทอดพระเนตรเห็นพระศาสดาที่โคนต้นไทร. พระศาสดามี

พระดำริว่า เมื่อหญิงเหล่านี้เห็นสามีของตนฉันทราคะจะเกิดขึ้นทำอันตรายต่อมรรคผล แต่นันทราคะนั้นจักไม่อาจทำอันตรายอย่างนี้ได้ ได้ทรงกระทำโดยวิธีพวกเขาจะเห็นกันและกันไม่ได้. หญิงเหล่านั้นทั้งหมดขึ้นจากท่า นั่งถวายบังคมพระทศพล. พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่หญิงเหล่านั้น. เวลาจบเทศนา หญิงทั้งหมดดำรงอยู่ในโศคาปัตติผลแล้วจึงได้เห็นกันและกัน. พระศาสดาทรงพระดำริว่า ขออุบลวรรณาจงมา. พระอุบลวรรณาเถรีมาแล้ว ให้หญิงทั้งหมดบรรพชาแล้วพาไปสำนักนางภิกษุณี. พระศาสดาพาภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปหะไปพระเชตวัน. ท่านหมายเอาพระมหากัปปีนะนี้ จึงได้กล่าวคำนี้ว่า มหากบปิโนติ เอวันามโก อภิญญาพลปุตโต อสีติมหาสาวกานํ อพุกนุตโร มหาเถโร ดังนี้.

บทว่า **ขเนตลุมิ** แปลว่า ในชุมชนผู้ให้กำเนิด อธิบายว่า ในหมู่สัตว์. บทว่า **เย โคตตปฏิสارين** ความว่า บรรดาผู้ที่ยึดถือคือปฏิบัติญาณโคตรว่า พวกเราเป็นวาเสฏฐโคตร ดังนี้เป็นต้น กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุด. บทว่า **วิขจจรณสมุปนุโน** ได้แก่ผู้ประกอบด้วยวิชา ๘ ประการ และจรณธรรม ๑๕ ประเภท. บทว่า **ตปติ** แปลว่า ย่อมไฟโรจน์. บทว่า **ณายี ตปติ พุราหุมน** ความว่า พร้าหมันผู้เป็นชีนาสพเพ่งผานสองอย่างย่อมไฟโรจน์ยิ่ง ก็ขณะนั้น พระกาพุทธาธิเถระนั่งเพ่งผานสองอย่างอยู่ในที่ไม่ไกล. บทว่า **พุกุโธ ตปติ** ความว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้าย่อมไฟโรจน์. ได้ยินว่า นี่เป็นมงคลคาถาทั้งหมด.

เล่ากันว่า พระเจ้าภคิกราชให้ทำการบูชาอย่างหนึ่งแล้ว ตรัสกะผู้เป็นอาจารย์ว่า ขอท่านจงบอกชัยมงคลอย่างหนึ่งที่ไม่พ้นจากพระรัตนตรัย. ผู้เป็นอาจารย์พิจารณาถึงพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก เมื่อจะ

กล่าววมงคลคาถานี้ กล่าวว่ ทิวา ตปติ อาทิจุโจ พระอาทิตย์สว่างใน
กลางวัน ดังนี้แล้ว ประคองอัญชลีแก่พระอาทิตย์ที่ตกไปอยู่ กล่าวว่
รตุติมาภาติ จนุทิมา พระจันทร์ที่สว่างในกลางคืน ดังนี้แล้วประคอง
อัญชลีแก่พระจันทร์ที่กำลังขึ้น กล่าวว่ สนุนทุโร ขตุติโย ตปติ
กษัตริย์ทรงสวมเกราะย่อมงามสง่า ดังนี้แล้วประคองอัญชลีแก่พระราช
กล่าวว่ ฌายี ตปติ พุราหุมนโณ พราหมณ์ผู้เฟื่องฉานย่อมรุ่งเรือง
ดังนี้แล้วประคองอัญชลีแก่ภิกษุสงฆ์ กล่าวว่ พุทุโร ตปติ เตชสา
พระพุทธรเจ้าย่อมรุ่งเรืองด้วยเดช ดังนี้แล้วประคองอัญชลีแก่มหาเจดีย์.
ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะท่านผู้เป็นอาจารย์ว่ ท่านอย่าลคมมือลง แล้ว
ทรงมอบทรัพย์พันหนึ่งไว้ในมือที่ยกขึ้นนั้นแล.

จบอรรถกถากัปปีนสูตรที่ ๑๑

๑๒. สหายสูตร

ว่าด้วยเรื่องภิกษุเป็นเพื่อนกัน ๒ รูป

[๗๒๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ภิกษุผู้เป็นเพื่อนกัน
๒ รูป ซึ่งเป็นสัททวิหาริกของท่านพระมหากัปปีนนะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ.

[๗๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นเธอทั้งสองมา
อยู่แต่ไกล จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
พวกเธอเห็นภิกษุสหาย ๒ รูป ผู้เป็นสัทธาวิหาริกของมหากัปปินะกำลังมา
อยู่นั้นหรือไม่.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ๒ รูปนั้นแล มีฤทธิ์มาก มี
อานุภาพมาก แต่ไม่ได้สมบัติที่เธอไม่เคยเข้าง่ายนัก เธอทั้งสองกระทำ
ให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายออกบวช
เป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่.

[๗๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยา-
करणายิตินี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ภิกษุเหล่านี้เป็นสหายกัน เป็นผู้มีความรู้คู่เคียงกัน
มาตลอดกาลนาน สัทธรรมของเธอเหล่านั้นย่อม
เทียบเคียงได้ในธรรมที่พระพุทธเจ้าประกาศแล้ว
เธอนั้นกัปปินะแนะนำดีแล้วในธรรมที่พระอริยเจ้า
ประกาศแล้ว เธอทั้งสองขำระมารพร้อมทั้งพาหณะ
ได้แล้ว ย่อมทรงไว้ซึ่งอัทภาพมีในที่สุด ดังนี้.

จบสหายสูตรที่ ๑๒

จบภิกษุสังยุตที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โกลิตสูตร ๒. อุปติสสสูตร ๓. ฃฏสูตร
๔. นวสูตร ๕. สุชาติสูตร ๖. ภัททียสูตร
๗. วิสาขาสูตร ๘. นันทสูตร ๙. ติสสสูตร
๑๐. เถรนามสูตร ๑๑. กัปปินสูตร ๑๒. สหายสูตร

รวมสังยุตที่มีในนิทานวรรค

๑. อภิสมยสังยุต ๒. ชาตุสังยุต ๓. อนมตักคสังยุต
๔. กัสสปสังยุต ๕. ลากสักการสังยุต ๖. ราหุลสังยุต
๗. ลักขณสังยุต ๘. โอปัมมสังยุต ๙. ภิกขุสังยุต

จบสังยุตตนิกาย นิทานวรรค

อรรถกถาสหายสูตรที่ ๑๒

ในสหายกสูตรที่ ๑๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า จิรตตํ สเมนิกา ได้แก่ เป็นผู้มีลัทธิตั้งอยู่เสมอกัน คู่
เคียงกันแต่ตลอดกาลนาน. ได้ยินว่า บรรพชิตเหล่านั้นได้เที่ยวไปร่วมกัน
ตลอดห้าร้อยชาติ. บทว่า สเมติ เนลํ สทฺชมุโม ความว่า บัดนี้
ศาสนธรรมนี้ของบรรพชิตเหล่านั้น เทียบเท่ากันเสมอกัน. บทว่า ฃมุเม
พุทฺธปฺปเวทิตะ ความว่า ในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศแล้ว
อธิบายว่า ศาสนธรรมย่อมงามด้วยธรรมนั้น. บทว่า สุวินิตา กปฺปิเนน

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๒ - หน้าที่ 793

ความว่า พระอุปัชฌาย์ของตนแนะนำด้วยดีในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว. คำที่เหลือในทุก ๆ บทง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสูตที่ ๑๒

จบอรรถกถาภิกขุสังยุต

จบอรรถกถาสังยุตตนิกาย นิทานวรรค